

ISSN 2617-0922 (Online)
ISSN 2617-0914 (Print)

**ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
СТУДЕНТСЬКЕ НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО**

ВІСНИК

СТУДЕНТСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА

ДОНЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ВИПУСК 12

ТОМ 1

**Вінниця
ДонНУ імені Василя Стуса
2020**

ДонНУ імені Василя Стуса
Донецький національний університет імені Василя Стуса

Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса. Том 1 / Ред. кол. Хаджинов І. В. (голова) та ін. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2020. Вип. 12. Т. 1. 283 с.

**Редакційна колегія
Вісника студентського наукового товариства
Донецького національного університету імені Василя Стуса**

Головний редактор:

Хаджинов І. В., д-р екон. наук, професор

Відповідальні редактори:

Гоцуляк Ю. В., канд. юрид. наук, доцент

Залужна О. О., канд. філол. наук, доцент

Пятницькова І. В., канд. іст. наук, доцент

Ветров О. С., старш. викл.

Попов В. Ю., д-р філос. наук, професор

Крижановський В. Г., д-р техн. наук, професор

Дороніна О. А., д-р екон. наук, професор

Ситар Г. В., д-р філол. наук, доцент

Мартинець Л. А., д-р пед. наук., доцент

Леонова Н. Г., канд. хім. наук, доцент

Роботи друкуються в авторській редакції, в збірці максимально зменшено втручання в обсяг та структуру відібраних до друку матеріалів. Редакційна колегія не несе відповідальності за достовірність статистичної та іншої інформації, що надано в рукописах, та залишає за собою право не розділяти поглядів деяких авторів на ті чи інші питання. Прізвища та ініціали наукового керівника – підкреслені.

*Друкується за рішенням Вченої ради
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(протокол № 13 від «15» травня 2020 р.)*

ISSN 2617-0922 (Online)

ISSN 2617-0914 (Print)

Адреса редакції:

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21, к. 611;

тел.: (0432) 50-89-37;

e-mail: lmmlt.div@donnu.edu.ua, <http://jvestnik-sss.donnu.edu.ua>

© Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2020

© Студентське наукове товариство, 2020

ЗМІСТ

Історія, філософія, право

<i>Авраменко В. Ю.</i> Імідж сучасної Франції як елемент «Soft power» держави на міжнародній арені	6
<i>Бабій Д. В.</i> Питання ідентичності в сучасному Європейському Союзі	11
<i>Барцевська М. Т.</i> Хорватська національна ідентичність: ретроспективний аналіз	16
<i>Блінова У. О.</i> Формування української шляхти	19
<i>Боднар А. О.</i> Загрози і моделі системи глобальної інформаційної безпеки	22
<i>Борівська В. М.</i> Доменне ім'я: актуальна проблематика правового режиму	27
<i>Булана Є. А.</i> Європейський Союз та інформаційні впливи Російської Федерації	31
<i>Булєга К. І.</i> Міжнародний PR та проблема створення пізнаваного бренду України	35
<i>Гембар А. О.</i> Дискусійні питання медичних експериментів, пов'язані з розвитком медичних технологій	40
<i>Григор'єва О. О.</i> Інструменти конструювання іміджу держави	43
<i>Гуменчук І. А.</i> Меморіально-монументальний простір міста Калинівка як вияв історичної пам'яті про Другу світову війну	48
<i>Довгань Б. В.</i> Становлення та розвиток поняття інформаційної війни	51
<i>Драч Д. Л.</i> Поняття, сутність та значення якості закону	56
<i>Забейда Т. О., Чепис І. В.</i> Щодо кола осіб, які мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню	60
<i>Корчевий М. О.</i> Спільні риси соціокультурного розвитку слов'ян та скандинавів у VII–X ст.	64
<i>Моїсеєва І. І.</i> Становлення андеграунду як явища культури в СРСР 1950–70 рр.	67
<i>Мусіюк І. І.</i> Конструювання образу держави за допомогою глобальних ЗМІ	69
<i>Парчевська В. В.</i> Дискусія щодо поняття «культурна дипломатія»	74
<i>Пінчук Р. С.</i> Теоретичні та практичні аспекти переходу системи військової юстиції України на стандарти НАТО	78
<i>Пустовіт Л. А.</i> Спогади Ганни Барвінок	83
<i>Рибак Д. А.</i> Українські «мозкові центри» та культурна дипломатія	86
<i>Слободян Ю. Ю.</i> Правове регулювання трудових відносин в Німеччині	91
<i>Стаднік А. І.</i> Азійсько-Тихоокеанський регіон в умовах сучасних викликів: пандемія COVID-19	95
<i>Траскевич М. І.</i> Європейський ордер на арешт	99
<i>Тріпак Ю. Р.</i> Теоретико-правові аспекти визначення співвідношення адміністративного нагляду та контролю за особами, звільненими з місць позбавлення волі	105
<i>Черновол І. О.</i> Інформаційна безпека США: проблеми та виклики в добу Дональда Трампа	110

<i>Шевченко А. В.</i> Євроскептики та єврооптимісти у зовнішній політиці Великої Британії	115
<i>Щербаков І. В.</i> Енергетична політика як компонент безпеки ЄС	120
<i>Яцук А. В.</i> Юридичне оформлення відносин сурогатного материнства: порівняльно-правовий аналіз	124

Філологія

<i>Головенько В. В.</i> Особливості вживання okazіоналізмів в оглядах українських страв та продуктів харчування (на матеріалі YouTube відео англійськомовних блогерів)	130
<i>Данилюк М. С.</i> Специфіка комунікативної організації англомовного рекламного дискурсу	135
<i>Каліч Д. С.</i> Автобіографізм як ідейно-естетична домінанта повісті Кузьми Скрябіна «Я, «Победа» і Берлін»	138
<i>Кушнір А. Т., Кушнір Ю. В.</i> Тривожність як детермінанта низького рівня сексуальної задоволеності	142
<i>Свірська Ю. А.</i> Особливості конфлікту драм В. Винниченка	146
<i>Сімошук Н. С.</i> Аналітичні каузативні конструкції з дієсловами примусу та пермісивними дієсловами у романі в. С. Моема «театр» (на матеріалі англійської мови)	149
<i>Сімчук В. Я.</i> Загальна характеристика лексики індустрії моди в британському варіанті сучасної англійської мови	154

Природничі та технічні науки

<i>Джуринська Т. О.</i> Комунікативні аспекти професіоналізму сучасного бібліотекаря	160
<i>Козак І. А.</i> Удосконалення документаційного забезпечення управління підприємством на основі використання інформаційних технологій	164
<i>Малова Т. І.</i> Декоративні деревно-чагарникові інтродуценти у ландшафтному будівництві міст України	168

Економічні науки

<i>Бабій А. І.</i> Удосконалення системи управління процесом адаптації персоналу на прикладі ГК «Автомир»	176
<i>Васянович В. С.</i> Аналіз рівня фінансової безпеки України	181
<i>Вронський М. О.</i> Адаптація працівника на підприємстві	186
<i>Голдобова О. В.</i> Развитие сферы услуг в мировой экономике и в республике Беларусь ..	190
<i>Гуменюк Я. В.</i> Методика SCRUM як інструмент ефективного управління в проектному менеджменті	196
<i>Дем'янова Ю. О.</i> Структурні зрушення на ринку праці: багатовимірні угруповання й кластерний аналіз	201
<i>Дзюба Ю. В.</i> Трансформація світового ринку праці в умовах діджиталізації економіки .	207

<i>Донюк О. А.</i> Аналіз показників зовнішньоекономічної діяльності України	211
<i>Зулінська А. Ю.</i> Соціальна безпека управління людським розвитком.....	215
<i>Калачик А. В.</i> Сучасний стан та тенденції розвитку недержавних пенсійних фондів в Україні	220
<i>Калько І. Р.</i> Залученість персоналу як один із методів формування ефективної роботи організації.....	224
<i>Килівник К. М.</i> Сертифікація професійних бухгалтерів (аудиторів) в рамках підготовки сучасних фахівців	228
<i>Магас М. А.</i> Вплив умов праці на продуктивність працівників в сучасних офісах.....	232
<i>Морочило Н. М.</i> Дослідження та профілактика емоційного вигорання у студентів університету.....	237
<i>Пивошенко А. М.</i> Інвестиції в розвиток персоналу на підприємства та її ефективність.....	241
<i>Статкевич К. О.</i> Підвищення купівельної активності споживачів (на прикладі ПАТ «Володарка»)	245
<i>Сухова А. Д.</i> Влияние экологической политики на международную конкурентоспособность республики Беларусь.....	251
<i>Філінішина А. С.</i> Проблеми зовнішньої трудової міграції та шляхи їх вирішення	256
<i>Цибулько А. О.</i> Проблеми оцінки в рамках управління виробничими запасами вітчизняних підприємств	260
<i>Шатківська А. С.</i> Аналіз сучасного стану ринку нерухомості в Україні	264
<i>Шайгородська Т. В.</i> Employee Experience Management як передумова підвищення прибутковості компанії.....	268

Педагогічні науки

<i>Карпенко А. А.</i> ДО Проблеми поєднання технології традиційного та інноваційного навчання студентів	273
<i>Кірка Д. В., Мулярчук О. В.</i> Проблема виховання толерантності особистості у педагогічній теорії	276
<i>Рогова М. О.</i> Роль асистентської практики у формуванні індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх викладачів	279

ІСТОРІЯ, ФІЛОСОФІЯ, ПРАВО

УДК 327:17.022.1(44)(045)

ІМІДЖ СУЧАСНОЇ ФРАНЦІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТ «SOFT POWER» ДЕРЖАВИ НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ

В. Ю. Авраменко, М. І. Прихненко

Анотація. У даній статті розглядається імідж сучасної Франції на міжнародній арені у якості інструменту Soft Power держави на міжнародній арені. У якості основних складових даного інструменту авторка акцентує увагу на ліберально-демократичних цінностях, співпраці із колишніми колоніями, роль лідера в Європі та ролі держави-медіатора.

Ключові слова: імідж, Франція, Soft Power.

«Soft power» для Франції означає здатність держави домагатися своїх цілей за рахунок привабливості власної культури та суспільно-політичних цінностей. «Soft power» спрямована, зокрема, на те, щоб сприяти іміджу Франції, а отже, відстоювати її економічні та культурні інтереси. Цією державою та її культурою століттями захоплювалися у багатьох частинах світу. Згідно з дослідження Університету Лоуї (незалежний аналітичний центр) «Global Diplomacy Index. 2019 country ranking» у Франції офіційно є третя найбільша дипломатична мережа у світі [2].

Теоретичною основою даного дослідження є праці С. І. Косенка «Мягкая сила как фактор культурной дипломатии Франции» та Грязнової Т. Е. «Становление и развитие демократии во Франции». Наприклад, С. І. Косенко відзначає ключову роль «м'якої сили» для підтримки в системі міжнародних відносинах пріоритетів Франції, так як проведення політики «м'якої сили» дозволяє Франції певною мірою відстоювати національну своєрідність, авторитет і вплив [1, 11]. Під час даного дослідження також використовувались офіційні статистики та рейтинги Франції серед інших держав, що допомогли дослідити місце Франції, її сильні сторони на міжнародній арені [2, 5, 6, 8].

Метою даної статті є дослідження іміджу сучасної Франції в контексті реалізації зовнішньополітичних завдань та окреслення основних складових іміджу Франції на міжнародній арені.

Зовнішньополітичні цілі та завдання Франції насамперед пов'язані із збереження лідерства в Європі та власного впливу на колишні колонії. Наприклад, акцентуючи свої ліберально-демократичні цінності, Франція проявляє себе як активний політичний гравець у сфері гуманітарної допомоги та співробітництва в її колишніх колоніях.

Одним з яскравих прикладів є військова допомога, яка відбувалась в Африці. Президент Франції Франсуа Олланд в грудні 2013 року, отримавши підтримку ООН, підписав указ про початок операції «Сангаріс» в ЦАР, спрямованої на врегулювання політичної кризи в цій країні. Спочатку, в розпал політичної кризи в ЦАР були задіяні дві тис. 500 військових, проте згодом їх число було скорочено до 900. Після того, як в Парижі офіційно заявили про завершення операції «Сангаріс» в Центральноафриканській Республіці (ЦАР), Франція залишила невеликий військовий контингент в ЦАР для навчання військових цієї країни. Також була операція «Сервал», яка почалася в січні 2013 року за проханням уряду Малі і націлена на захист цивільного населення, що зазнавав негативного впливу через кризу між урядом і збройними групами на півночі країни, а також для знешкодження сепаратистів. Операція завершилася в липні 2014 року, і на її зміну прийшла операція «Бархан» [3].

Іншим аспектом впливу на колишні колонії є те, що Франція є важливим торговим партнером для Африки і є другим за величиною експортером на континент. Щоб посилити свою присутність, французькі компанії інвестують значні кошти в Африку:

- понад 1100 французьких груп, представлених в Африці, мають понад 2109 філій;
- Франція є одним з найбільших «роботодавців» у Північній Африці: майже 470 000 робочих місць;
- в Анголі французький бізнес відповідає за створення понад 25 000 прямих і непрямих робочих місць і понад 17 000 робочих місць в Кот-д'Івуарі.

Французький бізнес активно прагне позитивно впливати на африканське суспільство. Більшість із них надають внутрішні програми професійного навчання для своїх працівників. Вони спрямовані на дотримання міжнародних екологічних, соціальних стандартів та стандартів безпеки, а також на просування кращих практик щодо якості. Враховуючи соціально-екологічні наслідки їх діяльності, те, що зараз присутнє у всіх секторах, дає значну порівняльну перевагу у все більш конкурентному контексті.

Найбільшу активність Франція проявляє у сфер культури та науки. По всій Африці Франція підтримує академічну, наукову та дослідницьку співпрацю. Французький уряд підтримує, наприклад, появу кампусів, пропонуючи програми, організовані спільно французькими та африканськими університетами. Він підтримує розробку високоякісних навчальних курсів, керованих економічним попитом, заохочує програми наукової співпраці та сприяє навчанню вчителів, а також інтеграції цифрових технологій у педагогічну практику.

Франція застосовує різноманітні інструменти регіонального та двостороннього співробітництва. Розвиток міжвузівських партнерських відносин сприяє підвищенню міжнародної конкурентоспроможності та взаємовиробництву вищих навчальних закладів Франції та Африки. Мета, яку поставив президент Франції, – подвоїти кількість партнерських відносин між французькими та африканськими установами до 2022 року.

Для цього Франція має різноманітні інструменти та процедури співпраці з країнами-партнерами:

- підтримка у 2019 році майже 25 проєктів вищої освіти та наукових досліджень через інструмент фінансування Міністерства Європи та закордонних справ: Фонд солідарності інноваційних проєктів, громадянських товариств, франкофонії та людського розвитку або FSPI. Ці проєкти допомагають забезпечити якісні навчальні курси, які відповідають потребам місцевого ринку праці, але також сприяють розбудові потенціалу закладів та персоналу вищих навчальних закладів країн-партнерів;

- на вимогу надаються університетські вчені, міжнародні технічні експерти, розміщені в посольствах Франції, а також у міністерствах та університетах Африки за запитом. Ресурси ці допомагають зміцнювати національні системи вищої освіти в Африці, і вони розгортаються разом із усіма зацікавленими партнерами, включаючи французькі урядові установи (Agence Franch Développement, Expertise France, Міжнародний центр освітніх досліджень тощо);

- підтримка регіональних університетських центрів передового досвіду, таких як F'SATI і F'SAGRI в Південній Африці, Національна політехніка Інституту Фелікс Хофует-Боні в Кот-д'Івуарі, школа 2iE в Буркіна-Фасо або Ecole Polytechnique Yaounde;

- просування вищої освіти у Франції через мережу 32 офісів Campus France по всьому континенту для сприяння мобільності студентів.

Французький уряд намагається збільшити мобільність африканських студентів у Франції та французькі програми в Африці. Розробка програм за кордоном є основою міжнародної політики французьких установ. Франція підтримує ці ініціативи, створені у партнерстві з африканськими установами, які сприяють обміну досвідом та створенню інноваційних курсів, що доповнюють місцеві програми. Кілька проєктів розробляються по всьому континенту, включаючи центр Франція-Кот-д'Івуар, який почав працювати 18 жовтня 2018 року, який об'єднує 56 курсів для африканських студентів, та кампус

Франція-Сенегал, який з осені 2019 року запропонував 17 програм у партнерстві з вищими випускними школами Франції. Ці університетські центри дозволяють африканським студентам отримувати подвійні дипломи, видані спільно французькими та африканськими установами, продовжуючи навчання в Африці.

Франція також впроваджує яскраве наукове співробітництво. У Франції є шість французьких науково-дослідних інститутів в Кенії, Ефіопії, Південній Африці, Нігерії та два в Судані. Ці інститути виступають платформою для дискусій та контактів між дослідниками археології та гуманітарних та соціальних наук. Зараз існує багато проєктів наукової співпраці, які допомагають нарощувати потенціал для наукових досліджень та створювати регіональні центри розвитку кваліфікації [4].

На даний момент Франція вражає своїми показниками у європейських та світових рейтингах. Наприклад, за прогнозованим світовим рейтингом ВВП 2019-2024 Франція займає 7 місце. У цьому рейтингу з усіх європейських держав вона поступається лише Німеччині. Згідно з статистикою Франція входить до топ-10 найбільших економік за рівнем ВВП, знаходячись поряд з США, Великою Британією, Китаєм, Японією, Німеччиною, Індією, Бразилією, Італією, Канадою [5]. За кількістю населення Франція знаходиться на 4 місці після Російської Федерації, Німеччини та Великої Британії. Також Французька Республіка займає 9 місце за кількістю щасливих людей у світі. Найбільш вигідним для Франції є те, що вона займає 1-ше місце у сфері туризму, так як найчастіше туристи відвідують саме Францію, що приносить їй неабиякий економічний приріст. Економічна привабливість Франції процвітає і залучає все більше іноземних інвесторів. Згідно з щорічним рейтингом «АТ Kearney», Франція розмістилась у «Топ-5» найпривабливіших держав для найбільших міжнародних інвесторів. Франція є сьомою за величиною економікою у світі після США, Китаю, Японії, Німеччини, Індії та Великої Британії. Це також другий за величиною ринок в Європі, який має понад 67 мільйонів споживачів. У Франції знаходяться 29 з 500 провідних світових підприємств [6]. Французька економіка виходить за рамки відомих економічних секторів розкішних товарів та агропродовольчих товарів, але також має потужні банківські та страхові сектори, а також енергетику та автомобілебудування.

Франція має багато активів:

- високорозвинену інфраструктуру та мережі, що ставить її в основу європейської та світової економіки;

- конкурентні ціни на світовому ринку;
- кваліфікована, продуктивна робоча сила;
- відомі креативні та дизайнерські навички та розробки;
- багата і різноманітна культура;
- ефективна та доступна система охорони здоров'я;
- якісна вища освіта.

Все це формує позитивний імідж Франції. Усі ці переваги приваблюють іноземців до Франції, будь то для інвестицій, подорожей, навчання чи життя, а також заохочують іноземних інвесторів та талантів обирати Францію для розвитку своїх проєктів. Понад 28 000 іноземних компаній мають приміщення у Франції, де працюють майже 11 % усієї французької робочої сили. На тлі зростаючої глобалізації подальше підвищення французької привабливості є пріоритетом для уряду Франції [7].

Всі вищезгадані здобутки Франції свідчать про формування як ззовні так і всередині позитивного іміджу даної держави. У сучасному світі саме формування іміджу для Франції перетворився в не менш важливий фактор міжнародної політики і економіки, ніж природні ресурси, людський або науково-технічний потенціал держави. Політичні та економічні відносини – це сфера, де роль відіграють не тільки об'єктивні, а й суб'єктивні, психологічні та інформаційні фактори. Тут французи використовують технології:

- політичного маркетингу, тобто першочерговим завданням є дослідження через, наприклад, соц. мережі уявлення людей про політика, вивчення ідеального образу

політика та розробку плану, завдяки якому народ буде підтримувати саме його, використовуючи політичну рекламу, політичну агітацію, стимулювання політичних дій, активну політичну поведінку;

- брендингу;
- політичного піару.

Сучасна Франція не тільки впливовий гравець на світовій арені, а й історичний культурний центр, держава з автентичною культурою. Тут давно усвідомили, що імідж держави – це капітал в сучасну епоху і, як наслідок, найважливіший інструмент забезпечення інтересів держави на міжнародній арені, а також в економічній і політичній сферах. І не дивно, що держава активно використовує технології національного брендингу.

У 2018 році Індекс національних брендів GfK Nation Brands опублікував рейтинг країн, відповідно до якого Франція посіла четверте місце [8]. У цьому рейтингу Франція позиціонується як держава з високим рівнем освіти, яка стоїть на другому місці за динамікою розвитку міст, культури і туризму. Працюючи над створенням власного бренду, Франція реалізує проекти у різних сферах, підвищуючи при цьому свою конкурентоспроможність. Наприклад, найновішою подією, пов'язаною з брендингом Франції, є те, що Париж представив нове лого. Дизайнерське агентство «Carré Noir» створило нову візуальну айдентику міста. Логотипом став кораблик, історичний знак столиці Франції. «Париж гордий, Париж гарний, Париж багатонаціональний» – логотип Парижа написаний великими літерами символізуючи невмирущу світову столицю [9].

Просуваючи свою державу у різних сферах за кордоном, Франція повноцінно може вважатись одним з лідером у Європі, по-перше, маючи та рекламуючи свій позитивний імідж для багатьох держав-сусідів та європейських держав, а ,по-друге, створюючи та реалізуючи різні проекти міжнародного характеру. Щоб не залишати свою державу без уваги інших європейських держав французи вже розробили цілу низку виставок на 2020–2021 роки: SIAL Paris 2020 року – найбільша в Європі виставка продукції харчової промисловості; Bijorhca Paris 2020 – міжнародна виставка ювелірних виробів і подарунків; Maison&Objet (M&O) – міжнародна виставка-ярмарок присвячена моді і стилю життя; Vivez Nature Paris – міжнародна виставка Vivez Nature Paris 2020 екологічного сільського господарства, екології і природних продуктів; International Conference On Economics, Business And Management – міжнародна конференція з економіки, бізнесу та менеджменту [10].

Безумовно Франція звертає багато уваги на культурні та наукові проекти. Наприклад, 19 листопада 2018 року прем'єр-міністр Едуар Філіпп представив план «Виберіть Францію», метою якого є зробити Францію більш привабливою для міжнародних студентів та підвищити видимість французької системи вищої освіти за кордоном. Також був наданий бюджет у розмірі 10 мільйонів євро на покращення прийому для іноземних студентів у державні установи під наглядом міністерства, що відповідає за вищу освіту: 5 мільйонів на покращення послуг прийому та 5 мільйонів у рамках заклик до фінансування проектів.

Не менш важливим є також те, що Франція є одним з європейських постаментів ліберально-демократичного порядку та цінностей. Вона є неподільною, світською, демократичною і соціальною республікою. Влада ґрунтується на суверенітеті народу, який виражається у загальне виборче право, що поширюється на всіх французьких громадян старше 18 років. На багатьох громадських будівлях можна побачити напис «Свобода, Рівність, Братерство». Ці слова є девізом Французької республіки.

Наприклад, Конституційна рада Франції починаючи з 70-тих років створила своїми рішеннями практично нову Декларацію прав і свобод, так як в тексті Конституції 1958 року міститься лише положення про права людини і принцип національного суверенітету. Релігія є у Франції приватною справою індивіда. Кожна людина може сама вибирати свою віру або не мати такої. Держава дотримується свободи культури і поважає всі вірування, за умови, що вони не порушують громадського порядку. Держава не залежить від релігій і стежить за дотриманням принципів терпимості і свободи. Французька мова є

однією з основ національного єдності. Її знання, таким чином, життєво необхідне для успішної інтеграції і встановлення контактів з навколишнім населенням. Франція офіційно декларує відданість демократичним цінностям поваги культурних, расових, мовних, конфесійних та інших відмінностей, а політичний істеблшмент Франції проголошує необхідність будувати освіту за моделлю «республіканської рівності», використовуючи виховання і навчання як інструменти інтеграції суспільства [11].

У своїй церемоніальній промові Емануель Макрон наголосив на тому, що світу потрібно те, чому Франція завжди вчила: прагнення до свободи, рівність та братерство.

Для Франції є пріоритетними права людини, і вони визначаються як невід’ємні права всіх людей, незалежно від громадянства, місця проживання, статі, етнічної чи національної приналежності, кольору шкіри, релігії, мови або будь-якого іншого аспекту; вони охоплюють широкий і різноманітний спектр питань. Захист прав людини, закріплена в Загальній декларації прав людини, знаходиться в центрі діяльності Організації Об’єднаних Націй, яка нагадує, що ці права універсальні, неподільні, взаємозалежні і взаємопов’язані (Всесвітня конференція ООН). Згідно з преамбулою французької Конституції, ці права – частина основоположних цінностей Французької Республіки. Їх дотримання лежить в основі французької демократії і зобов’язань Франції в Європейському союзі і в міжнародних організаціях. Ці зобов’язання втілюються в політичні і дипломатичні дії на національному, європейському і міжнародному рівнях, поєднуючись з наданням підтримки і співпрацею з пріоритетних напрямів. Франція особливо активно докладає зусиль з наступних питань у світі: скасування смертної кари, боротьба з безкарністю, насилля, дотримання прав жінок, боротьба з вербуванням, а також боротьба з дискримінацією за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. Ця діяльність здійснюється спільно з міжнародним співтовариством, а також з французькими та закордонними НУО. Не обмежуючись цими питаннями, французька дипломатія прагне своїми діями в рамках багатосторонніх та двосторонніх відносин боротися з порушеннями прав людини, де б вони не відбувалися [12].

Отже, можна сказати, що позитивний імідж Франції є одним з ключових елементів Soft Power держави на міжнародній арені і дозволяє державі реалізовувати свої зовнішньополітичні цілі та завдання. Прикладами ефективності даного інструменту виступає Африка (допомога у військовій та культурній сферах) та Європа (лідерські позиції у різних сферах). Завдяки своєму іміджу Франція продовжує співпрацювати з іншими державами, де вона займає роль “держави-медіатора”.

Аннотація. В данной статье рассматривается имидж современной Франции на международной арене в качестве инструмента Soft Power государства на международной арене. В качестве основных составляющих данного инструмента автор акцентирует внимание на либерально-демократических ценностях, сотрудничестве с бывшими колониями, роль лидера в Европе и роли государства-медиатора.

Ключевые слова: имидж, Франция, Soft Power.

Abstract. This article examines the image of modern France in the international arena as an instrument of the country’s Soft Power in the international arena. As the main components of this tool, the author focuses on liberal democratic values, cooperation with the former colonies, the role of the leader in Europe and the role of the mediator.

Key words: image, France, Soft Power.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Косенко С. И. «Мягкая сила» как фактор культурной дипломатии Франции. 2014. № 1 Государство и гражданское общество. Знание. Понимание. Умение. С. 115.
2. Global Diplomacy Index.2019 country ranking. URL : https://globaldiplomacyindex.lowyinstitute.org/country_rank.html
3. France to Send More Troops to West Africa Amid Rising Violence in Sahel. URL : https://www.democracynow.org/2020/1/14/headlines/france_to_send_more_troops_to_west_africa_amid_rising_violence_in_sahel

4. French Ministry of European and Foreign Affairs. Education and academic cooperation.URL : <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/africa/after-the-ouagadougou-speech/article/education-and-academic-cooperation>
5. World GDP Ranking 2020. URL : <http://statisticstimes.com/economy/projected-world-gdp-ranking.php>
6. Fortune Global 500.URL : <https://fortune.com/global500/>
7. French Ministry of European and Foreign Affairs. Promoting France's attractiveness.URL : <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/french-foreign-policy/economic-diplomacy-foreign-trade/promoting-france-s-attractiveness/promoting-and-supporting-french-innovation/>.
8. Anholt Nation Brands Index (NBI).URL : <https://www.ipsos.com/en-us/news-polls/Nation-Brands-Index-2018>
9. Лого Парижа.URL : https://www.mmr.ua/show/parizh_predstavil_novoe_igrivoe_logo
10. Виставки в Франції 2020–2021 рр.URL: <https://exposale.net/uk/exhibitions/all/35/all>
11. Грязнова Т. Е. Становление и развитие демократии во Франции. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/stanovlenie-i-razvitie-demokratii-vo-frantsii-otechestvennyu-liberalnyu-opyt-kontseptualnogo-osmysleniya-vtoroy-pолоviny-xix-nachala-xx/viewer>
12. French Ministry of European and Foreign Affairs. Human Rights.URL: <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/french-foreign-policy/human-rights/>

УДК 327:172.4(4-6ЭС)(045)

ПИТАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ В СУЧАСНОМУ ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Д. В. Бабій, М. І. Прихненко

Анотація: автор роботи зосереджує увагу на питанні різноманітності ідентичностей в сучасному світі демонструючи їх на прикладі Європейського Союзу. Велика увага приділяється питання національної, міжнаціональної та наднаціональної ідентичності в межах інтеграційного об'єднання.

Ключові слова: ідентичність, ЄС, європейські цінності, європейська ідентичність, національна ідентичність.

Останнім часом поняття «ідентичність» стало широко застосовуваним, та посідає не останнє місце у сучасних дискусіях, а з середини 1990-х рр. викликає чимале зацікавлення в теорії міжнародних відносин. Це поняття насамперед характеризується концептуальною неоднозначністю та оминає будь-які чіткі трактування та визначається як невід'ємна частина індивідууму, колективу та груп, держав зокрема. Незважаючи на відсутність чіткого визначення та розуміння поняття, «ідентичність» набула своєрідного статусу як однієї із найбільших поширених концепцій щодо політичного керування процесами побудови суспільства, особливо на рівні національних держав (мається на увазі колективна ідентичність).

З 50-х рр. ХХ ст. в Європі, а саме у Західній, активно починає розвиватися інтеграційний процес, зв'язки та взаємодія між європейськими державами ще більше поглиблюються; спільна політика, що активно розвивається, починають призводити до формування так званої спільно європейської солідарності та більш ширшої підтримки наднаціональних інститутів. Таке наростаюче відчуття спільності вплинули на трансформацію національних ідентичностей і появи нового типу – наднаціонального.

Проте ряд криз та проблем, з якими зіткнувся ЄС за рахунок різноманітності, поставив питання про співвідношення національної та наднаціональної ідентичності та їх впливу на формування єдиної європейської ідентичності.

Робота має на меті дослідити та продемонструвати різноманітність ідентичностей в сучасному Європейському Союзі та їх вплив на процеси подальшої інтеграції.

Питання ідентичності, її типології вивчало багато авторів і саме цей аспект дослідження викликає чимало розбіжностей у поглядах науковців. Зокрема в межах цієї

роботи можна виділити декілька наступних груп: головна і найбільша група робіт присвячена дефініції поняття «ідентичність» [1, 2]; наступна група робіт присвячена типології ідентичності [2, 3]; ще одна велика група наукових робіт присвячена саме європейській ідентичності [4, 7, 10], загалом поняттю ідентичності в Європейському союзі та різним дискусіям з цього приводу [8, 9].

На сьогодні поняття «ідентичність» – це ключове слово, феномен серед досліджень у сучасному суспільстві та центральний фокус різних політичних та соціологічних досліджень.

Ідентичність – це визначення своєї приналежності у суспільстві, співвіднесення / співставлення себе із певними соціальними групами; пошуки відповіді на питання ким ми є, а ким – ні. Як ми себе визначаємо в оточуючому суспільстві, чії цінності ми поділяємо, чим ми відмінні від інших. Спочатку ми ідентифікуємо «інших» (відмінних від нас), потім на противагу ми ідентифікуємо себе: ми вирішуємо, що означає бути тим, ким ми є.

Складність дефініції поняття «ідентичність» обумовлюється тим, що сам процес ідентифікації безперервний, за рахунок впливу зовнішніх факторів постійно триває динамічний стан, це надає поняттю «плинного», змінного характеру. До того ж, ідентичність являється продуктом соціальної взаємодії, відповідно – будь-які зміни в соціумі призводять до зміни ідентичності. «Ідентичність» це саме те поняття, значення якого постійно змінюється, проте останні роки його навпаки почали розширювати, аби уникнути звинувачень в есенціалізмі.

Ідентичність можна визначити через аналіз оточення: географічного, історичного, релігійного, мовного тощо. В той час як ідентичність держави – це відображення оточуючих матеріальних (територія, клімат, ресурси) та нематеріальних (цивілізація, культура, мова) факторів [1].

Ідентичність говорить акторам, ким вони є та які інтереси вони переслідують, дозволяє передбачувати поведінку інших та направляє на послідовні дії задля досягнення цілей/інтересів. Вона сформована у відносинах з іншими та формується із взаємодії з іншими акторами. У випадку держави: ідентичність формується зі взаємодії та участі акторів в інституційному контексті як на міжнародному, так і на державному рівні.

Основні критерії ідентичності – безперервність у часі та диференціація від інших. Під безперервністю мається на увазі концепція нації як формування, що склалося історично та яке проектується у майбутнє. Диференціація ж означає усвідомлення формування суспільства/общини зі спільною культурою, прив'язаністю до території.

В цілому можна було б виділити три наступні види/типи ідентичності: особиста, соціальна та колективна; проте типологія ідентичності на цьому не обмежується. В рамках цієї роботи ми розглянемо наступні типи, а саме: національну, наднаціональну, колективну та ліберально-демократичну.

На даний момент, національна ідентичність одна із найпотужніших форм колективної ідентичності. Мова, сукупність цінностей, модель поведінки, певні культурні символи, соціальна пам'ять – це основа, на якій формується і підтримується зв'язок людини із нацією та взаємна єдність людей, що належать до нації. Національна ідентичність містить в собі ідею унікальності кожної нації, а не її перевагу, відмінність її від інших, ідею взаємної єдності людей, ідею безперервності нації.

Жодна національна ідентичність не формується раз і назавжди. Адже постійно можуть з'являтися нові члени цієї спільноти, цим самим змінюючи розуміння цієї ідентичності. Національна ідентичність та нація можуть змінюватися відповідно реальності навколо них, яка постійно також трансформується і розвивається в різних напрямках. Навіть після того, як нація сформувалась, вона може все одно продовжувати змінюватися внаслідок певних внутрішніх криз або, наприклад, усвідомленого вдосконалення.

Національна ідентичність – це складна багатовимірна концепція, яка включає в себе наступні компоненти:

1. Суб'єктивне переконання (само-категоризація) в тому, до якої нації належить;
2. Сильне почуття національної приналежності як частини особистості;
3. Емоції (позитивні або негативні) по відношенню до нації;
4. Стереотипи про типові особливості людей, що належать або до своєї національної групи, або до інших національних груп;
5. Суб'єктивний досвід інклюзивності та сприйняття себе як схожих з іншими членами групи по характеристикам, що визначає важливу групу;
6. Суб'єктивні думки щодо поточних цілей і проблем нації;
7. Знання і бажання засвоювати національну культуру і цінності і слідувати національним нормам поведінки [2].

Ідентичність націлена на саму групу і пов'язана з тими характеристиками, які мають усі члени цієї групи, аби відрізнити цю конкретну групу від інших, шляхом ідентифікації того, що «в» групі та «поза» її межами – це колективна ідентичність. Тому цей тип тісно пов'язаний з проблемою визначення та переглядом кордонів політичного суспільства, які виступають в ролі «розмежування» в/поза, а також які виступають як соціальний конструктор, до того ж ці кордони не обов'язково повинні бути нанесені на карту.

В міжнародних відносинах колективна ідентичність реалізується на двох рівнях. Мікрорівень – «держава в собі» і «для себе», і макрорівень – імідж держави у світі. Процес сприйняття «Себе» та «Інших» надзвичайно важливий, тільки при взаємодії з іншими гравцями і структурами народжується розуміння власної унікальності та значущості [3].

Відповідно до макрорівня існує наступний тип ідентичності – наднаціональна, яка переступає через кордони національних держав і стає більш ширшим поняттям. Створюючи об'єднання на регіональному рівні та сприяючи процесу ідентифікації у більшому вимірі, що за межами національних кордонів. Наднаціональна ідентичність об'єднує в собі як громадянську ідентичність, так і спільність прав та свобод, соціокультурні та соціополітичні цінності (на регіональному рівні і далі). Наднаціональність – це досить своєрідне явище в світовій практиці і явний приклад цього – трансформація політичних систем європейських держав внаслідок їх участі в процесі регіональної інтеграції. Створення нової системи і методів політичної організації і управління (свого роду технології) дозволяє не долати, а, скоріше, «обходити» відмінності між окремими країнами.

Як уже зазначалося вище, термін «ідентичність» має в собі дві конотації: 1) схожість, однаковість; 2) вирізнення «себе» від «інших». В офіційних документації ЄС можна зустріти відсилки до обох. Де, щодо першої, передбачається визначення Спільної Зовнішньої та Безпекової політики, щодо другої – визначення спільноти як «єдиного цілого» в цілій Європі [4].

Зазвичай європейська ідентичність трактується через спільне минуле, спільні цінності та через визначення і асоціацію з «ми»-відчуттям. З часу підписання Маастрихтського договору 1992 року європейське громадянство стало формальною конструкцією, надаючи громадянам прямі права і гарантуючи ці права відповідно до європейського законодавства. Однією з явних цілей введення цієї правової категорії громадянства було сприяння саме загальному почуттю спільності серед європейських громадян. Це почуття приналежності називають «європейською ідентичністю», яка стала окремою областю в європейських дослідженнях [5].

Європейська ідентичність була визначена як почуття приналежності до Європейського союзу і для того, щоб сприймати цей рівень як невід'ємну частину своєї соціальної ідентичності, Брутер [6] заявив, що необхідно провести відмінність між культурним і цивільним вимірами. Культурний вимір ґрунтується на очікуванні, що європейці поділяють загальну культуру, в той час як громадянський вимір побудовано

головним чином на основі прав і обов'язків, визначених європейськими договорами і наступним законодавством. Приєднання до європейської ідентичності означає, що громадяни розглядають європейський рівень як істотний рівень, щоб визначити свою самоідентифікацію і вважати себе належними до певної соціальної групи.

Чимало важливе питання – це так звані «компоненти» європейської ідентичності, що ж вона передбачає, насамперед. І тут варто наголосити на наступному: транснаціональні відносини, колективні дії та інтереси, культурна сфера, публічна сфера, регульовані державою інституції і т. д [7].

Проте відчуття європейської ідентичності не однаково сильне для всіх, дехто взагалі може його і не розподіляти. Таким чином, залишається питання, чи може європейська ідентичність дійсно розглядатися як сильний будівельний блок для забезпечення майбутнього процесу подальшої європейської інтеграції.

Європейська ідентичність з чіткою спільною системою цінностей вважається передумовою успішної майбутньої інтеграції, наразі ж Європа – досить широке різноманіття народів, спільнот, культур зі співпадаючими орієнтирами, цінностями, переконаннями та навіть ідентичностями. Якщо взяти до уваги географічний фактор, то тут сформоване більш єдине відчуття спільності, аніж в культурному чи навіть в соціальному плані. Саме ця «мультиформність», різноманітність ускладнює розуміння солідарності та демократії саме в європейському контексті [8].

Європейський Союз наразі зіштовхнувся із рядом викликів: фінансова, міграційна, економічна кризи. Поруч із цим розвивається криза ідентичності, що говорить про кризу інтеграційного проекту та кризу європейської свідомості. Для успішної інтеграції та досягнення політичного рівня необхідна підтримка громадян, проте надалі вона все більше знижується, що і є прямою кризою ідентичності. Як тільки Союз зіштовхується з певними проблемами, викликами, то очікується, що всі згуртовано протидіятимуть цьому. Але насправді, все йде зовсім навпаки – побоюючись таких самих проблем всередині у себе в державах, починає значно зростати фактор націоналізму.

«Архітектори ЄС» очікували, що встановлення та розвиток економічної інтеграції, логічно та за замовчуванням приведе до політичної інтеграції. Ернест Хаас, дослідник європейської інтеграції, [9] сформував це припущення в теорію регіональної інтеграції. Передбачалося, що інтеграція створить умови, які будуть розвивати її надалі та перейме наднаціональний рівень нормо-творення. Це повинно було перенаправити громадян держав-членів ЄС на точку зору того, що Європа – *as a natural venue for their political activities and loyalty*. Інтеграція мала «зблизити» системи цінностей та переконань, а також наміри/бажання, які б об'єднали європейську спільноту і сформували новий рівень націоналізму. Хаас говорив, що майбутнє Європи визначається відсотком тих громадян держав, хто вбачатиме себе громадянином Європи, Європейського Союзу. Проте згодом він же відзначав, що переоцінив це все та говорив, що теорія регіональної інтеграції занадто поспішна.

Проблема ідентичності дуже добре висвітлюється тим, що знижується рівень довіри до Союзу і цьому є чимало підтверджень. Brexit (до речі, який вже відбувся), затяжний та провальний перший конституційний проект, підписання Лісабонської угоди (від якої очікувалось, що вона вирішить всі проблеми). Все це підірвало легітимність національностей держав і зовсім не виправдало очікування політиків.

Дійсно, кожен суб'єкт ЄС зберігає високий рівень автономії і навіть суверенітету; члени часто продовжують діяти як незалежні національні держави, європейські інститути і, особливо, Європейський парламент грають другорядну роль. Справедливість цього судження яскраво продемонстрували і британський «Brexit», і безуспішні спроби інститутів ЄС знайти рішення проблем імміграційного кризи 2014–2015 рр. і європейського регіонального сепаратизму.

Проблема ідентичності в Європі полягає ще в тому, що саме поняття «європейська ідентичність» має досить абстрактний характер, відсилаючись до прав людини, демократії,

толерантності як до вищих цінностей, в той час коли ці цінності як держави-члени, так і інші сприймають зовсім по-різному. Згадаймо міграційну кризу – для канцлера Ангели Меркель прийом біженців був проявом людяності, а угорський уряд виступав проти, зазначаючи, що таким чином Німеччина не повинна вирішувати за всіх [10].

Так, гасло Європейського Союзу: «Єдність в різноманітті», проте вже навесні 2016 року Дональд Туск, глава Європейської ради, був змушений визнати, що «мрія про єдину державу Європа з одним спільним інтересом, з єдиним баченням світу ... [нарешті] з однією нацією – була лише ілюзією» [11].

Об'єднання такої кількості різних держав, різних ідентичностей, різних систем цінностей в одну «державу» або принаймні в одне інтеграційне об'єднання – не можливо. Адже це завжди буде підривати відчуття єдності та формування спільної, єдиної ідентичності тим чином, що знайти компроміс усім цим аспектам (національним ідентичностям, системам цінностей і т. д.) буде занадто важко – державам прийдеться «жертвувати» своїми інтересами на користь колективних (переїмати та розділяти наднаціональну ідентичність, колективну), але не всі держави готові до цього, побоюючись втратити власний суверенітет. Держави побоюються «ерозії» національних ідентичностей, проте це не може трапитися тому, що перейняття колективних інтересів та колективної ідентичності не означає втрату національної, вони співіснують паралельно, мається на увазі лише направлення спільних зусиль на колективні-спільні інтереси держави аби досягати певної результативності.

Як індивід, так і держава можуть мати декілька ідентичностей одночасно, адже процес ідентифікації може проходити через різні аспекти та на різних рівнях; вони не витіснятимуть одна одну, а будуть існувати паралельно/співіснувати і лише в деяких моментах одна із них може тимчасово переважати за рахунок, наприклад, її теперішньої актуальності, необхідності, якщо саме зараз відбувається відсилка до цього фактору, до неї. Але так як держави все одно побоюються в першу чергу за своє «національне», то це й ускладнює узгодженість та єдність в ЄС. Європейська ідентичність ніяк не витіснила національної ідентичності громадян ЄС чи тим паче ідентичності держав-членів. Навпаки – вони співіснують.

До речі, і не потрібно забувати, що Європейський Союз – це не держава, хоча і в ньому є елементи федерації, це не конфедерація і не федерація.

Ця криза ідентичності гостро поставила питання самої єдності та цілісності Європейського Союзу і тут знову ж таки досить складний момент в тому, що настав період, коли потрібно вирішувати як бути далі, як розвиватися, а варіантів чимало і не обхідно обрати, що теж не легко за рахунок великої різноманітності.

Таким чином, ми можемо зрозуміти, що велика різноманітність ідентичностей, яка, в першу чергу, виражається в різних системах цінностей, яка притаманна Європейському Союзу, та яку усіма способами політики намагаються злагодити негативно впливає на внутрішні процеси та відносини всередині Об'єднання, ускладнюючи процес інтеграції на подальший рівень, а саме – політичний. Ця проблема не просто ускладнює можливість перейти на рівень політичної інтеграції, а ставить питання чи взагалі це необхідно насправді.

Анотація. Автор работы сосредоточивает внимание на вопросе разнообразия идентичностей в современном мире демонстрируя их на примере Европейского Союза. Большое внимание уделяется вопросу национальной, межнациональной и наднациональной идентичности в пределах интеграционного объединения.

Ключевые слова: идентичность, ЕС, европейские ценности, европейская идентичность, национальная идентичность.

Abstract. The author focuses on the issue of diversity of identities in the modern world by demonstrating them on the example of the European Union. Much attention is paid to national, transnational and supranational identity issues within the framework of integration integration.

Key words: identity, EU, European values, European identity, national identity.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кочетков В. В. Национальная и этническая идентичность в современном мире. *Вестник Московского университета*, серия 18, Социология и Политология, № 2, 2012.
2. Eugene Tartakovsky, National identity, The Bob Shapell School of Social Work, Tel Aviv University, Tel Aviv, 2010.
3. Павленко О. В. Конструктивистский подход к исследованию международных отношений: возможности и пределы, *Международные отношения: политические и социокультурные аспекты*, 2015.
4. Tina Tarkus, A new European identity, European Integration Department, Estonian Ministry of Foreign affairs yearbook, 2003.
5. Soetkin Verhaegen, Marc Hooghe, The effect of political trust and trust in European citizens on European identity, *European Political science review*, 2017.
6. Мовчан П. П. Теоретичні підходи щодо формування європейської ідентичності, *Державне управління: удосконалення та розвиток* № 9, 2015.
7. The development of European Identity/Identities: unfinished business, Policy review, European Commission, 2012.
8. URL : <https://www.globalpolicy.org/component/content/article/172/30575.html>
9. Neil Fligstein, Alina Polyakova, European Integration, nationalism, and European identity, IRLE working paper, #114-12, 2011.
10. Формирование современной европейской идентичности в рамках интеграции ЕС: социальное и культурное измерения / под ред. Е. В. Викторовой, издательство Санкт-Петербургского государственного экономического университета, 2018.
11. URL : <https://www.dailymail.co.uk/wires/ap/article-3575754/EU-official-Tusk-Idea-one-European-nation-illusion.html>.

УДК 94:327:172.4(497.5)(045)

ХОРВАТСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

М. Т. Барцевська, М. І. Прихненко

Анотація. В статті розглянуто процес становлення національної ідентичності Хорватів. Акцент автором зроблено на ролі Усташського руху на процеси національного становлення в цілому та елементи ідентичності хорватського народу зокрема.

Ключові слова: Хорватія, національна ідентичність, Усташський рух.

Поняття національної ідентичності та пов'язаних з нею явищ є важливими факторами в сьогоdnішніх міждержавних та міжнародних відносинах. Національна ідентичність, як один із основних державотворчих компонентів, продовжує відігравати значну роль у аналізі як внутрішньої так і зовнішньої політики держави. Для ретельного вивчення національної ідентичності треба розуміти значення самого поняття. Національна ідентичність – це відчуття нації як згуртованого цілого, яке базується на спільному ціннісному підґрунті і загальному прийнятті цілей і задач розвитку до якого прагне суспільство, що представлено певною нацією.

Ідентичність хорватської нації почала визначатись в другій половині ХІХ ст. і в перших десятиліттях ХХ. Незважаючи на це, Хорватія здобула свою власну державність лише в кінці ХХ століття [6]. Обговорюючи культурну, політичну та соціальну історію хорватського народу від найдавніших часів, хорватський дослідник Тадей Смичиклас доводить, що хорватський народ має виразну ідентичність: вони – народ слов'янського походження, які зберегли свої слов'янські особливості, але на розвиток ідентичності впливала європейська культура та цінності. Дослідник продовжував розглядати етнічну та національну ідентичність, тобто розвиток «національної індивідуальності», як безперервний процес. Він стверджував, що кожен народ, якщо він не розвивається та не переглядає свої цінності та прогрес – згасає та зникає. Т. Смичиклас вважав, що хорватський народ розвивав свою ідентичність після прибуття в нову країну (на території

пізньоантичної римської провінції Далмація), шляхом організації та розвитку хорватської держави (Королівства Хорватія), заснування звичаїв, впливу християнства на культуру та мова. Однак, втративши свою незалежність, подальший розвиток національної індивідуальності народу залежав від впливів Європи, і від здатності хорват розвивати далі свою культуру незалежно на європейський вплив [7].

Хорватський журналіст Бенджамін Толіч сказав: «Моралістичні транснаціоналісти органічно насолоджуються подіями, які підтверджують, що Хорватія відмовилась від побудови національної держави». Цим він мав на увазі, що вступ Хорватії до Європейського Союзу призведе до кінця хорватської нації і до кінця хорватської ідентичності. Але, продовжуючи свою думку, Бенджамін констатує той факт, що хорватська нація ніколи не була повністю утворена, тому частина її власності потрапила в «чужі руки», настільки, що навіть ЗМІ належать іноземцям [9].

Мета чинного дослідження – проаналізувати особливості становлення хорватської національної ідентичності.

Національну ідентичність хорват буде доцільно розглянути в інтерпретації усташського руху. Усташський рух був заснований радикальними націоналістами в міжвоєнний період для боротьби проти Югославії, створений в 1941–45 рр., під протекцією нацистської Італії та гітлерівської Німеччини. Центральним місцем в ідеології Усташського руху був етнічний націоналізм. Важливим постулатом усташської ідеології, її основою, так би мовити, служила ідея самотності хорватського народу, його відмінності від інших народів Югославії. Недарма провідник усташського руху Анте Павелич в головному усташському документі, а саме – «Принципи хорватського усташського руху», на перше місце поставив наступну дуже важливу в формуванні національної ідентичності хорват тезу:

«Хорватський народ є самостійною національною ідентичністю ... в національному відношенні він не є ідентичним до жодного народу, ні племені будь-якого іншого народу» [2].

Теза про самотність хорватського народу також доповнюється ствердженням про незмінність самої назви народу «хорвати», котру хорвати носили з давніх часів і ніколи не змінювали на якусь іншу. Власне ця ідея була направлена проти концепції інтегративного югославізму, це означало відмову вважати хорватський народ частиною південнослов'янської спільноти, і, відповідно, відмову вважати Югославію своєю національною державою. Можна сміливо сказати, що саме ця ідея стала основою в формуванні, розвитку та сприйнятті окремої національної ідентифікаційної одиниці – національної ідентичності хорват та створення незалежної держави Хорватії.

В формуванні національної ідентичності хорват, так званий усташський рух був початком та базисом, на який зрештою хорвати могли опиратись в подальших історичних подіях боротьби за незалежність.

Початком всіх їх проблем стала гегемонія Угорщини, результатом якої була мадяризація та навіть італізація. Отже, хорвати втратили вже тоді свою незалежність. Угорщина намагалась вводити закони. Хоча хорватський парламент у 1847 р. Вирішив запровадити хорватську мову як офіційну в громадському житті Хорватії, угорські закони 1848 року чітко визначали, що «в угорській державі» офіційною мовою є «лише угорська». Вони дозволили «асоційованим сторонам», тобто хорватським країнам, на регіональному (окружному) рівні «використовувати свою рідну мову». Угорці дуже хитро намагались нейтралізувати невдоволення населення. Вони навіть не думали припинити мадяризацію, а замилювали очі політичній еліті за допомогою легальних методів – запроваджуючи нові закони, якими надавалися певні поступки в не дуже принципових питаннях. Проте, згідно з ухваленою в лютому 1861 р. конституцією країни, обмежувалися права регіональних парламентів – у тому числі й хорватського Сабору, – а також посилювався вплив центральних органів влади на ситуацію в регіонах [9].

Відень мусив розпустити достроково роботу першого Сабору, скликаного після прийняти конституції із-за рішучого протесту хорватів. Особливо налякали австрійський уряд заклики багатьох депутатів до об'єднання південних слов'ян в одній державі, хоча й висловлені з уточненням, що стосувалося запровадження «особливої унії» цієї гіпотетичної держави з Австрією [9]. Але це не означало, що вони відмовляться від своєї головної ідеї – хорватської незалежності та самостійності. Але хорвати все рівно продовжували виходити з протестами, щоб добитись своєї незалежності. Після проголошення Австро-Угорщини в Хорватії стали організовуватись політичні партії, які стали відстоювати власні національні інтереси. Завдяки цьому, вже тоді була встановлена хорватська мова, релігія і т. д. Далі ситуація тільки ускладнювалась. Із-за відсутності незалежності, що не давала розвиватись, відбувався занепад економіки і загального розвитку. Усташі завжди зіткалися з проблемами. На мою думку, сюди можна віднести конфлікт з італійськими націоналістами. Після якого багато «Усташів» сиділо у в'язниці навіть без судового засідання. Питання було вирішене самим Б. Муссоліні, адже йому була необхідна допомога «Усташів». Після того, як до влади прийшли прорадянські уряди. Броз Тіто хотів зробити все, щоб встановити комуністичні порядки. Тоді і у НДХ не було шансу на існування. Вийти з цього становища хорвати змогли перегрупувати сили і провести реформу об'єднання «Домобрану» – хорватська політична організація, яка захищала незалежність Хорватії. Тому «Усташі» в єдину армію. Звичайно ж, питання в 1995 році після того, як миротворча армія ООН покинула свої місця, постало питання Сербської країни. Тоді була введена операція «Буря», що звільнила територію хорватів від сербів.

Югославська система почала виходити з ладу і тоді в Хорватії почав набирати оберти рух за незалежність країни. Тоді в 1990 році ще в радянській Югославії пройшли вибори результатом, що стало прихід до влади Хорватії націоналістичних сил. Що дозволило їм проголосити свою незалежність в 1991 році. Майже одразу на значній території Хорватії, починаються просербські виступи, які оплачувалась та підігрівались добровольцями з Белграду, результатом чого створюється «Сербська країна». Тоді в 1991 році починаються перші збройні зіткнення між хорватами та сербськими сепаратистами. Сербі вели дуже жорстоку війну проти хорват, які понад усе прагнули незалежності. Було створено багато концтаборів в яких кожного дня гинули люди. Вже в 1992 року було підписане перемир'я, бої припинилися, а на лінію розмежування було введено миротворчі війська ООН. Період затишшя тривав до 1995 року. Сербська країна на одних із переговорів оголошує про намір об'єднатись з однією з боснійських республік, яка де факто була частиною підконтрольних сербам земель. Але у відповідь Франьо Туджман дав початок повномасштабних військових дій. Тоді хорватська армія відновила контроль майже над всією територією. А «Сербська країна» перестала існувати.

Проблеми хорват після війни не закінчилися. Адже майже кожна сім'я відчула на собі сербську силу. Зараз хорвати досі шукають винних і по сьогоднішній день проводяться суди над воєнними, які захищали країну. Згадати навіть інцидент з генералом, який випив отруту прям у судовій залі. Всі злочинці досі залишилися непокараними. Сербія досі не відшкодувала страшних втрат, таких як; культура, багато загиблих та закатованих людей. Зараз Сербія не хоче слухати про цей воєнний конфлікт, адже приписує страшні часи, які їм влаштували усташі, а для хорватів це дуже болісна тема. Наразі держава фінансує сербську церкву і її партії в хорватському уряді.

Після приходу Соціалістичної Югославії – усташі стали злочинцями, тому зараз майже заборонена тема із-за причетності їх до фашизму. Ця тема досі розглядається в уряді. З одного боку, «усташі» добивалось незалежності Хорватії, але проблема в тому, що вони вибрали не той шлях, який би можна було вважати гордістю для держави. Досі є проблема з гербом, адже «усташський» прапор починається з білої полоси, а хорватський – червоної. Навіть якщо ненавмисно переплутати це може каратися законом на території країни. Це все сталося із-за прийнятого антифашизму в Хорватії, здавалося, історію вже не змінити, але політичними силами робиться все, щоб відсторонитись від історії усташів.

Ідеологія, в принципі, була засуджена. Ще постає питання з комуністичною ідеологією. Її прийнято вважати забороненою, як і «ушастів», але думка людей нікуди не дівається, тому на території держави досі існують комуністичні погляди, які намагаються поширювати.

Анотація. В статті розглянуто процес становлення національної ідентичності хорватів. Акцент автором зроблено на вплив Усташського руху на процеси національного становлення в цілому і елементи ідентичності хорватського народу в частині.

Ключеві слова: Хорватія, національна ідентичність, Усташський рух.

Abstract. The article deals with the process of becoming a Croatian national identity. The author emphasizes the role of the Ustasha movement on the processes of national formation in general and the elements of identity of the Croatian people in particular.

Key words: Croatia, national identity, Ustasha movement.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Badovinac Tomislav. Titovo doba. Hrvatska prije, za vrijeme i poslije. Zagreb, 2008
2. Čepulo D. Hrvatski državopravni identitet i hrvatsko-ugarski odnosi 1790–1868. *Zbornik radova Hrvatsko-mađarski odnosi* 1102. 1918. Zagreb, 2004.
3. Horvat Rudolf. Hrvatska na mučilištu. Zagreb: Školska knjiga, 1992.
4. Hrvatska Enciklopedija, URL : hrvatska.com.
5. Krizman Bogdan. Ante Pavelić i Ustaše. Zagreb: Globus, 1978.
6. Matković H. Povijest Jugoslavije. Zagreb, 2003.
7. Matković Hrvoje. Povijest Nezavisne Države Hrvatske. Zagreb: Naklada Pavičić, 2002
8. Mijatović A. Hrvatska 1848. i 1849. *Zbornik radova* / [gl. ured. M. Valentić]. Zagreb, 2001
9. Andreja Čičak Alen Žuškić. Nacionalni identitet i njegova važnost tijekom ulaska u Europsku uniju.
10. Petronovic B. Istorija Jugoslavije. 1918–1988. Knj. III. Socijalistička Jugoslavija. 1945–1988. Beograd, 1988.
11. Rahten A. Savezništva i diobe. Razvoj slovensko-hrvatskih političkih odnosa u Habsburškoj monarhiji 1814–1918. Zagreb, 2008.
12. Rusinow, Dennison. The Yugoslav Experiment 1943–1974. Berkeley: University of California Press, 1977.
13. The formation of Croatian national identity a centuries-old dream. Alex j. Bellamy
14. Войтович Л. Л. Загадка загибель князя Святослава Володимировича і загадки міграції угрів в кінці IX ст. *Україно-угорські етюди*. Вип. 1. Львів, 2010.
15. Дулишкович І. Исторические черты Угро-Русских. Тетрадь 1. Ужгород, 1874.
16. Славич Б. Історія Балкан. XX століття. К., 2004.
17. Ионов А. А. «Очерки военной истории конфликта в Югославии 1991-1995 гг».
18. Исаев С. А. История Югославии 1941–1996 гг. С.-П., 1999.
19. Кожемякин М. И. Хорватские ушасты. URL: <http://m1kozhemyakin.livejournal.com>
20. Этогенез хорватов: формирование хорватской этнополитической общности в VII–IX ст.

УДК 94:930.2"1386/1648"(477)(045)

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ШЛЯХТИ

У. О. Блінова, І. В. Пятницькова

Анотація. У даному дослідженні подано інформацію про формування української шляхти. Описується вплив сусідніх держав на українські землі у процесі формуванні шляхти. Вказуються особливості її формування на українських землях. Методологічною основою дослідження є системний підхід, загальнонаукові (аналізу, синтезу, узагальнення) та спеціально-історичні методи. Специфіка досліджуваної теми передбачає застосування порівняльно-історичного методу.

Ключові слова: шляхта, українська шляхта, статус, привілеї, формування.

У різних землях шляхта називалася по-різному: панями, зем'янами, нобілями. Вона складалася із поляк, українців, литовців, до неї входили представники різних конфесій: протестанти, католики та православні. Не зважаючи на різні назви, етнічний та релігійний склад всіх їх об'єднувала приналежність до привілейованого соціального стану, особливий, відмінний від інших станів спосіб життя, світогляд. Для представників шляхти

була характерна віра в свою унікальність, окремішність від міщанства та селянства. Своє походження вони пов'язували із сарматами, вважати себе потомками суворих, безжальних до ворогів кочовиків [1, с. 12].

Шляхта була носієм міфічних сарматських чеснот: справжній «сармат» повинен бути сміливим воїном, добрим господарем, при цьому залишаючись освіченою людиною з широким колом інтересів. Також передбачав і певне месіанство – Річ Посполита уявлялася в очах шляхти ідеальною державою, а її аристократія – провідниками ідей свободи, рівності та братерства. Шляхта воліла себе бачити на портретах лише «сарматами» [1, с. 13]. Особливий світогляд, спосіб життя шляхти, формування цього прошарку серед українців безперечно не втрачає інтересу та актуальності і в сучасній історичній науці.

Одна із ґрунтовних праць з історії формування української шляхти належить провідній українській історикині Н. Яковенко. Різні аспекти формування та розвитку української шляхти також вивчали: Крип'якевич І. П., Назаров В. Д., Рибаків Б. А., Яременко М. В., Білоус Н., Блануца А. В., Любавський М. К.

Мета цієї наукової розвідки полягає у аналізі та узагальненні витоків та механізмів формування української шляхти.

На території України початок формування шляхти пов'язують з входженням її до складу Литовсько-Руської держави, наприкінці XIV століття. Шляхта розповсюджувалась частково, завдяки укладанню шлюбів, частково завдяки укладанню угод з місцевою знаттю, а менше за все шляхом завоюванням.

Об'єднання цих держав проходило більш-менш мирним шляхом, зокрема, через те що місцева аристократія стала частиною правлячого стану в новій державі, в також через те що, литовська адміністрація користувалась «Руською правдою» та «русською мовою».

Великий князь Литовський міг наділяти своїх підлеглих привілеями та землями:

- за доживотну вислугу – по життєвий бенефіцій;
- за вислужену отчину – феодал або алод;
- за вислугу до ласки – тимчасовий бенефіцій.

Великий князь наприкінці XIV століття для того щоб, усунути систему удільних князів на своїх землях, почав процес зміни попередніх призначень. Таким чином, на українських теренах розпочалось розшарування між військовою верхівкою («шевальє») та військовою челяддю, а також була різниця між боярином та бояром. На Україні різниця між боярином та бояром було в тому що, «бояринами» називали людей які належали бояру. Майже третину на Київщині на той час становили боярини, вони мали особливий захист закону, але незважаючи на це вважались челяддю.

Вільна військова верхівка («шевальє») отримувала назву «шляхта». Цей термін скоріш за все прийшов від німецького «das Geschlecht» (рід, покоління), який пройшов шлях з Чехії, через Польщу та Галичину.

З часів волинського князіння Свидригайла (1440–1452) в обіг входить термін зем'яни – для окреслення родовитих бояр-землевласників. Цей самий термін був засвідчений і ще до русько-литовських земель від 1386 р. у латинській формі – *terrigeneae*, коли Ягайло при укладенні Кревської унії приїхав до Любліна і як свідчать тогочасні джерела, «зі своїми зем'янами різного стану». На Київщині та Брацлавщині термін «зем'янин» поширюється з другої половини XV століття.

В привілеях-данинах Коріатовичів на землеволодіння великим власникам – Немирі та Бедришкові (1388–1392) – проголошено імунітет реципієнтів та їхніх підданих від підсудності воеводам [2, с. 23].

У литовсько-русському середовищі слово «пан» спочатку означало лиш тих шляхтичів, які із власними корогвами виступили у військовий похід, а не в загальному ополченні і також членів великокнязівської ради. З часом воно стало формою звертання і поширилось на всю шляхту.

Шляхетське звання було спадковим та давалося за фактом народження. Спочатку до шляхти записували всіх легких кіннотників і навіть багатьох піхотинців, які воювали під

однією хоругвою, потім дворянський статус разом із землею магнати надавали своїм клієнтам, до власних гербових родів самі аристократи записували своїх приятелів і навіть слуг, до того ж король мав право нобілітації, тобто дарування герба [1, с. 28].

Дарувати шляхетське звання міг як король, так і сейм – до середини XVI ст., а потім з плином часу – тільки сейм. Нобілітацією – називалась процедура надання шляхетства простолюдину, яка була закріплена за сеймом. Якщо ж плебей захотів би стати шляхтичем, то він матиме своєрідний додаток – «scartabellat», який фактично означав певну його неповноцінність. І оскільки він вважався ново-проголошеним дворянином та неповноцінним, то він не мав права обіймати громадські посади, а тільки його онуки отримували всі права спадкового шляхтича. Ті плебеї які не отримали цього додатку (scartabellat), вважались повністю рівними в правах із іншими родовитими дворянами.

Якщо ж шляхтича підозрювали у незаконному присвоєнні звання, він повинен був довести свої права на цей особливий статус. У ситуації якщо звинувачений шляхтич не зміг довести свого статусу, то половина його майна переходила у державну скарбницю, а інша половина до тієї людини, що донесла на фальшивого шляхтича, а самого звинуваченого було відправлено до в'язниці. Проте, у випадку підтвердження шляхтича свого статусу, то на людину яка зробила донос чекало покарання у вигляді простого штрафу на користь державної скарбниці.

При втраті шляхтичем свого статусу це прирівнювалося до позбавлення честі й мало назву «інфамія». Також інфамфею карали, тих шляхтичів, які без дозволу сейму приймали до своєї родини та герба людину з простого люду. Шляхтичів позбавляли честі, і коли вони оселившись в місті, починали займатися торгівлею, ремеслом або, лихварством. Коли людину піддавали інфамії то, разом із честю вона позбавлялась права обіймати державні посади, а також взагалі всі посади, що потребували громадської довіри.

Обіймати вищі духовні та світські посади могли виключно люди з шляхетського стану. Українська та польська шляхта мала право на купівлю солі, добутої в королівських копальнях, за пільговими цінами. До речі, таких можливостей не було в пруського та литовського дворянства.

Незмінним та єдиним обов'язком шляхтича була служба у війську (посполитому рушенні) – згодом вона стало правом.

У складі Великого князівства Литовського в Україні основою шляхти стали 20–30 магнатських та княжих родів, які були в основному нащадками династій Рюриковичів та Гедиміновичів. До найзначніших та найбагатших домів належали: Сангушки, Острозькі, Збараські, Чорторійські, Четвертинські, Вишневецькі, Корецькі, Заславські, Гольшанські-Дубровицькі та інші.

Іншою верствою шляхти, що складалася із кількасот родин на українських землях, походила частково від представників місцевої адміністрації та частково від боярства ще за Київської доби. Вони мали вплив на місцеве управління та мали маєтки по 10–15 сіл. Також були і дрібні шляхтичі, які мали дуже малі земельні наділи. Особливо багато їх було на Галичині. Серед цієї шляхти найбільш відомими родами були — Терлецькі, Кульчицькі, Грабовецькі, Чайковські, Крушельницькі, Голинські, Хлопецькі, Яворські, Витвицькі, та інші.

Михайло Грушевський простежував залишки давньоруського суспільного устрою у внутрішньому житті українських земель до середини XVI ст. і хоча дещо навіть пізніше, пов'язуючи її руйнування лиш з політичним піднесенням української шляхи і зокрема і всієї шляхти напередодні Люблінської унії 1569 р. [5, с. 19].

Під час перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського і Речі Посполитої українська шляхта почала ідентифікувала себе як Руська шляхта.

Руська шляхта захищала права Православної Церкви на сеймах і сеймиках. Особливо яскраво це проявилось при обранні митрополита Київського Сильвестра Косова та при обранні кандидатів на єпископа львівського.

Л. Древинський, М. Кропивницький, Адам Кисіль відзначилися в обороні православної віри, серед інших лідерів української православної шляхти, а Єлисей

Плетенецький, Балабани, Захарія Копистенський, Михаїл Копистенський, Атанасій Кальнофойський були церковно-культурних діячами.

Серед козацтва відіграли визначну роль для української шляхти: Дмитро Вишневецький, Кшиштоф Косинський, Петро Конашевич-«Сагайдачний», Михайло Хмельницький. Згідно з висловом Михайлом Грушевським, шляхта «надавала тон ідеології, займаючи найбільш впливові, провідні позиції в козацькій війську, становлячи – його мозок». [4]

Отже, початком формування української шляхти можна вважати її приєднання до Великого князівства Литовського. На перших етапах свого формування шляхта мала різні поняття і визначення. Відправним пунктом історії української шляхти на мою думку є кінець XIV – початок XV століття коли відбулось різке збільшення чисельності низових прошарків воїнів-землевласників, яке разом з політичними змінами того часу призвело до модифікації тодішньої ієрархії. Зокрема на початковому етапі шляхетське звання міг привласнити собі майже кожен, але не кожен міг його зберегти та підтвердити.

Аннотація. В данном исследовании представлена информация о формировании украинской шляхты. Описывается влияние соседних государств на украинском земли при формировании шляхты. Указываются особенности ее формирования на украинских землях. Методологической основой исследования является системный подход, общенаучные (анализа, синтеза, обобщения) и специально-исторические методы. Специфика исследуемой темы предусматривает применение сравнительно-исторического метода.

Ключевые слова: шляхта, украинская шляхта, статус, привилегии, формирование.

Abstract. This study provides information on the formation of the Ukrainian nobility. The influence of the neighboring states on the Ukrainian lands in the formation of the nobility is described. The features of its formation on the Ukrainian lands are indicated. The methodological basis of the study is a systematic approach, general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special historical methods. The specificity of the topic under study involves the use of a comparative-historical method.

Key words: nobility, Ukrainian nobility, status, privileges, formation.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Семененко В., Потоцький В. Шляхта. Честь та гонор: факти, міфи, коментарі. К., 2014. 672 с.
2. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. К., 1993. 472 с.
3. Блануца А. В. Земельні володіння волинської шляхти у другій половині XVI ст. К.: Вид-во Інститут історії України НАН України, 2007. 243 с.
4. Грушевський М. Очерк истории Киевской земли от смерти Ярослава до конца XVI в. К., 1891. С. 458.
5. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 5. Львів, 1905. 688 с.

УДК 34:004.056.5(045)

ЗАГРОЗИ І МОДЕЛІ СИСТЕМИ ГЛОБАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

А. О. Боднар, О. Г. Турченко

Анотація. Формування інформаційного суспільства, глобалізація, розвиток новітніх технологій та нові виклики сучасності призвели до виникнення нових способів ведення війни та кардинально змінили систему міжнародної безпеки. Суттєво змінились принципи, ресурси і засоби ведення війн. Сучасні виклики та загрози системі глобальної інформаційної безпеки призвели до переосмислення концептуальних і практичних засад міжнародного співробітництва у сфері інформаційної безпеки. В статті аналізуються підходи до розуміння природи та видів загроз, моделі системи глобальної інформаційної безпеки.

Ключові слова: безпека, інформаційна безпека, кіберпростір, загрози, модель

Постановка проблеми. В сучасному світі вже не існує суто збройних міжнародних конфліктів, в яких не використовуються додаткові механізми інформаційного впливу, пропаганди чи інформаційних технологій. Вразливість, взаємопов'язаність, доступність та

незахищеність суб'єктів відносин притаманні системній кризі міжнародної інформаційної безпеки. Як зазначає О. М. Фролова, міжнародне співробітництво у сфері інформаційної безпеки зумовлює необхідність пошуку спільних рішень щодо протидії інформаційним та кіберзагрозам, вироблення спільної стратегії інформаційної безпеки для протидії кібервійнам, інформаційному тероризму та інформаційній злочинності [1]. При цьому не можна не погодитися з О. Г. Додоновим [2, с. 17], що інформаційна безпека є, насамперед, властивістю системи мінімізувати інформаційні загрози. При розгляді проблеми інформаційної безпеки слід спочатку говорити про загрози і вже потім - про захищеність від цих загроз.

Складність забезпечення інформаційної безпеки обумовлена також відсутністю універсального міжнародного договору з питань міжнародної інформаційної безпеки, формально визначених правил, що встановлюють права і обов'язки, здійснення яких забезпечується юридичним механізмом. На сьогодні можна говорити тільки про норми «м'якого права», закріплені у резолюціях Генеральної Асамблеї ООН, які «дозволяють визначити риси, окреслити контури, а у певних випадках і визначити елементи майбутнього механізму міжнародно-правового регулювання міжнародної інформаційної безпеки» [3, с. 40].

Відповідно нагальним та актуальним є питання вироблення дієвих механізмів забезпечення міжнародної інформаційної безпеки.

Дослідженням інформаційної безпеки України займалися В. Беляков, М. Демкова, Л. Задорожня, В. Кирик, А. Крутських, Н. Кушакова-Костицька, А. Леваков, Є. Макаренко, В. Роговець та інші, але низка питань залишилася не висвітленою у науковій літературі; в міжнародному контексті інформаційну безпеку розглядали Н. Винер, Р. Хартлі, К. Шеннон, Н. Рашевський, О. Турченко.

Метою статті є дослідити підходи до розуміння природи загроз глобальній інформаційній безпеці, запропонувати їх систематизацію, охарактеризувати моделі системи глобальної інформаційної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Первинною є саме інформаційна загроза. І якщо говорити про інформаційну безпеку як про властивість мінімізувати загрози для певних об'єктів і суб'єктів інформаційної діяльності, то це дає можливість розглядати не загальнометодичні питання інформаційної безпеки, а різні рівні інформаційної взаємодії, інформаційних відносин, виділити методологічні та теоретичні проблеми забезпечення інформаційної безпеки, які необхідно вирішити. А тоді вже визначати засоби, методи протидії інформаційним загрозам, закладати ці методи у відповідні інформаційні системи для адекватного реагування на загрози.

Таким чином, необхідно розмежовувати безпосередні загрози інформаційній безпеці і засоби забезпечення цієї безпеки, що спрацьовують лише при виникненні загроз. Аналізуючи проблему загроз інформаційної безпеки необхідно визначити, що саме може розцінюватися як загроза.

По-перше, загрозу можуть нести лише певні дії (діяльність або бездіяльність), що мають прямий причинно-наслідковий зв'язок із зміною відповідних умов і параметрів інформаційних процесів, які визначають безпечні умови існування суспільства і держави.

По-друге, ці дії повинні бути конкретно-визначеними, а не загальними. По-третє, як зазначає Б. А. Корміч, ще одним фактором має бути рівень суспільної небезпеки цих дій. Безумовно, дії, які можуть розцінюватися як загроза інформаційній безпеці, повинні мати виключно високу суспільну небезпеку, оскільки їх об'єктом є не просто права або законні інтереси певних суб'єктів, а правові відносини щодо забезпечення умов, порушення яких ставить під сумнів саму можливість нормального існування цих суб'єктів [4, с. 195]. Відповідно, замахом на інформаційну безпеку є ті дії, за які законом передбачена відповідальність.

З 1996 року проблема міжнародної інформаційної безпеки була винесена на політичний та міжнародно-правовий рівень. Концепцію міжнародної інформаційної безпеки було обговорено на міжнародній конференції з проблем становлення інформаційного суспільства та глобальної цивілізації (ПАР, 1996 р.). Починаючи з

1998 року питання забезпечення інформаційної безпеки та її загроз майже щорічно знаходяться на порядку денному ООН. Так, в 1998 році Резолюція ГА ООН 53/70 «Досягнення у сфері інформатизації і телекомунікацій в контексті міжнародної безпеки» пропонувала державам-членам ООН продовжити обговорення питань інформаційної безпеки, дати конкретні визначення загроз, запропонувати свої оцінки проблеми, включаючи розробку міжнародних принципів забезпечення безпеки глобальних інформаційних систем. В ній зазначалося, що міжнародна спільнота визнає проблему інформаційної безпеки як багатоаспектний стратегічний напрям взаємодії держав у світі, пропонувалося державам-членам ООН розглянути конкретну типологію інформаційних загроз, визначити критерії проблеми, включаючи розробку міжнародних принципів безпеки глобальних інформаційних систем, внести пропозиції до комплексної доповіді Генерального секретаря ООН для створення міжнародного механізму протидії використанню інформаційних озброєнь та розпалюванню інформаційних війн.

А аналогічна Резолюція ГА ООН 54/49 від 1 грудня 1999 року вперше вказала на загрози міжнародної інформаційної безпеки стосовно не тільки до цивільної, але й до військовій сфері.

На виконання Резолюції Генеральної Асамблеї ООН A/RES/55/28 «Досягнення в сфері інформатизації та телекомунікацій в контексті міжнародної безпеки» від 20 листопада 2000 року, в якій наголошувалося на необхідності вивчення відповідних міжнародних концепцій, спрямованих на зміцнення безпеки глобальних інформаційних та телекомунікаційних систем, була підготовлена Доповідь Генерального секретаря ООН від 3 жовтня 2001 року «Про досягнення в сфері інформатизації та телекомунікацій в контексті міжнародної безпеки», яка визначила і 11 основних факторів (загроз), що створюють небезпеку для основних інтересів особистості, суспільства і держави в інформаційному просторі: цілеспрямований інформаційний вплив на критичні інфраструктури та населення іншої держави; дії, спрямовані на домінування в інформаційному просторі, заохочення тероризму, і власне ведення інформаційних війн тощо.

Можна також зазначити і резолюції A/RES/56/121 від 19 грудня 2001 р. про боротьбу зі злочинним використанням інформаційних технологій, A/RES/57/239 від 20 грудня 2002 р. про створення глобальної культури кібербезпеки, A/RES/58/199 від 23 грудня 2003 р., A/RES/62/17 від 5 грудня 2007 р. і A/RES/64/211 від 21 грудня 2009 р. про створення глобальної культури кібербезпеки і захисту найважливіших інформаційних інфраструктур.

У 2017 році було прийнято доповідь Генерального секретаря «Досягнення у сфері інформатизації та телекомунікацій в контексті міжнародної безпеки», як виконання рекомендацій резолюції A/RES/71/28 від 5 грудня 2016 року щодо інформування країн про свою точку зору з питань загальної оцінки міжнародної інформаційної безпеки та зусиль, які докладають держави.

Щодо протидії кіберзлочинності, то треба вказати також резолюції Економічної і Соціальної Ради ООН «Міжнародне співробітництво у справі щодо попередження і розслідування шахрайства, злочинного неправомірного використання і фальсифікації особистих даних і пов'язаних з ними злочинів, а також переслідування та покарання за них» № 2004/26 від 21 липня 2004 року, – № 2007/20 від 26 липня 2007 року.

Треба вказати і певні регіональні ініціативи: План дій держав-членів Шанхайської організації співробітництва (ШОС) щодо забезпечення міжнародної інформаційної безпеки, затверджений 16 серпня 2007 р. у м. Бішкек, у якому зафіксовано наміри сторін протистояти викликам і загрозам в інформаційній сфері; Угоду між урядами держав-членів ШОС щодо співробітництва у галузі забезпечення міжнародної інформаційної безпеки, яка вступила у дію лише 5 червня 2012 р. [5, с. 157]. Зокрема, у п. 1 Угоди визначено загрози у галузі забезпечення міжнародної інформаційної безпеки; основні напрями, форми й механізми співробітництва та засади захисту інформації.

Додаток 2 ж містить перелік основних загроз у сфері забезпечення міжнародної інформаційної безпеки, їхніх витоків та ознак, а саме: розробка та застосування інформаційної зброї, підготовка і ведення інформаційної війни; інформаційний тероризм; інформаційна злочинність; використання домінуючого положення в інформаційному просторі на шкоду інтересам і безпеці інших держав; поширення інформації, яка завдає шкоду суспільно-політичній та соціально-економічній систем, духовної, моральної і культурної середовищі інших держав; загрози безпечного, стабільного функціонування глобальних і національних інформаційних інфраструктур, що мають природний і (або) техногенний характер.

Якщо узагальнити, то дії, що зачіпають інформаційну безпеку, можна розділити на внутрішні (пов'язані з діяльністю або з факторами, які мають своє походження всередині держави) і зовнішні (фактори або дії, що беруть початок за межами території держави).

Зазначені дії (загрози), в свою чергу, можна класифікувати залежно від змісту цих дій і від характеру і ступеня їх небезпеки для особистості, суспільства, держави і міжнародного співтовариства в цілому:

1. Найбільш небезпечні для держави і міжнародного співтовариства дії, що зачіпають інформаційну безпеку, що здійснюються однією державою або групою держав щодо іншої держави або групи держав. Подібні дії більшістю дослідників об'єднуються в понятті «інформаційна війна»;

2. Небезпечні для держави і суспільства дії, що здійснюються для досягнення політичних, релігійних та інших цілей, для створення обстановки страху в державі або державах. Такі дії здійснюються, як правило, організованими терористичними угрупованнями і отримали назву «інформаційний тероризм»;

3. Дії, що зачіпають інформаційну безпеку, які походять від осіб, які переслідують злочинні цілі, або «інформаційні злочини».

Відсутня система забезпечення інформаційної безпеки на національному рівні унеможливорює надійне її забезпечення не тільки у середині держави, а й на міждержавному рівні. Беручи до уваги масштаб проблеми інформаційної безпеки, розвинуті країни розпочали реалізацію довгострокових державних програм, які спрямовані на забезпечення захисту найважливіших інформаційних структур.

За результатами проведених досліджень експерти з питань безпеки, аналітики НАТО виділили такі моделі системи глобальної інформаційної безпеки:

Модель 1 – створення абсолютної системи захисту країни-інформаційного лідера проти будь-якого виду наступальної інформаційної зброї, що обумовлює об'єктивні переваги в потенційній інформаційній війні, змушує інші країни шукати альянсу у військово-інформаційних діях з країною-інфолідером. При цьому може бути використано систему жорсткого контролю над інформаційним озброєнням противника на підставі потенційних міжнародних документів з інформаційної безпеки.

Погляд на такий розвиток подій покладено у відомому дослідженні Дж. Ная та У. Оуенса «America's Information edge strategy and force planning», 1996 р. («Головна сила Америки – її інформаційні можливості») [6], в якому домінуюча роль в інформаційній революції належить США, а саме у використанні надважливих засобів комунікації та інформаційних технологій (супутникового спостереження, прямого мовлення, швидкісних комп'ютерів, унікальних можливостей в інтегруванні складних інформаційних систем), у політиці стримування і нейтралізації традиційних воєнних загроз та нових видів озброєнь.

Модель 2 – створення значної переваги держави-потенційного ініціатора інформаційної війни в наступальних видах озброєнь, у знешкодженні систем захисту держави-противника засобами інформаційного впливу, координація дій із союзними державами з використанням визначених засобів інформаційної зброї для ідентифікації джерел і типів інформаційних загроз.

Практичне втілення моделі спостерігається в перебігу інформаційної операції «Союзицька сила» (1999 р.), яку США та країни-члени НАТО здійснили проти

Республіки Югославії, коли була сформована безпрецедентна за масштабами система управління інформаційними потоками для проведення військових операцій (спроможність надавати розвідувальну інформацію безпосередньо кожному з учасників бойових дій), масових пропагандистських кампаній з широким спектром інформаційних методик, спрямованого інформаційно-психологічного впливу, потужного використання Internet та комп'ютерного протиборства для модифікації національного інформаційного простору і контролю за інфоінфраструктурою Югославії [7].

Модель 3 – наявність кількох країн-інфолідерів та потенційного протиборства між ними, визначення фактору стримування експансії інформаційних загроз, забезпечення в перспективі домінування однієї з держав у сфері міжнародної інформаційної безпеки з можливостями значного впливу на глобальну інфосферу та переважного права вирішення проблем глобального світопорядку.

Дослідження ЦРУ 90-х років XX століття та на перспективу до 2020 року визначали як основні джерела загроз в кіберпросторі для США тільки дві країни – Росію і Китай. У військовій доктрині збройних сил США (Концепція Force XXI, 1996 р.), було запропоновано дві складові театру воєнних дій – традиційний простір і кіберпростір, а основними об'єктами впливу стали інформаційна інфраструктура і психологічна сфера (human network) противника [8].

Модель 4 – всі конфліктуючі сторони використовують транспарентність інформації для формування ситуативних альянсів, для досягнення переваг локальних рішень, які спроможні заблокувати технологічне лідерство, для використання можливостей інфоінфраструктури на окремих територіях з метою організації внутрішнього конфлікту між опозиційними силами (політичні, сепаратистські, міжнаціональні конфлікти) для проведення міжнародних антитерористичних інформаційних операцій. Так, у рамках міжнародної антитерористичної операції «Помста» (Афганістан, 2001 р.) мета спеціалізованих центрів США, відповідальних за проведення інформаційних операцій, полягала у плануванні психологічних кампаній, реагуванні на зміну ситуації, у підтримці інформаційних ресурсів та безпеки військових сил і цивільного населення, а Північний Альянс вперше в історії застосував статтю 5 Статуту НАТО, яка спрямована на забезпечення загального захисту країн-членів перед викликами зовнішніх загроз; держави ЄС, країни-учасниці ГУАМ підтвердили підтримку дій США в цій акції і консолідацію зусиль міжнародного співтовариства у протиборстві з міжнародним тероризмом у спільній заяві та меморандумі дій.

Таким чином, з наведеного можна зробити наступні *висновки*.

По-перше, загрозу інформаційній безпеці можуть нести лише певні, конкретно-визначені дії (діяльність або бездіяльність), що мають виключно високу суспільну небезпеку і прямий причинно-наслідковий зв'язок із зміною відповідних умов і параметрів інформаційних процесів, які визначають безпечні умови існування суспільства і держави.

По-друге, можна виділити 4 моделі системи глобальної інформаційної безпеки:

– модель 1 – створення абсолютної системи захисту країни-інформаційного лідера (дана модель конструюється залежно від кількості суб'єктів системи безпеки, відповідно виділяються чотири основні моделі, що конкурують між собою: однополярна система безпеки, «концерт держав», багатополарна модель, глобальна (універсальна) модель);

– модель 2 – створення значної переваги держави-потенційного ініціатора інформаційної війни;

– модель 3 – наявність кількох країн-інфолідерів та потенційного протиборства між ними;

– модель 4 – всі конфліктуючі сторони використовують транспарентність інформації для формування ситуативних альянсів.

Анотація. Формирование информационного общества, глобализация, развитие новейших технологий и новые вызовы современности привели к возникновению новых способов ведения войны и кардинально изменили систему международной безопасности. Существенно изменились принципы, ресурсы

и средства ведения войн. Современные вызовы и угрозы системе глобальной информационной безопасности привели к переосмыслению концептуальных и практических основ международного сотрудничества в сфере информационной безопасности. В статье анализируются подходы к пониманию природы и видам угроз, модели системы глобальной информационной безопасности.

Ключевые слова: безопасность, информационная безопасность, киберпространство, угрозы, модель

Abstract. The formation of the information society, the globalization, the development of advanced technologies and new challenges of modern times have led to the emergence of new methods of warfare and radically changed the system of international security. The principles, resources and means of warfare have changed significantly. Modern challenges and threats to the global information security system have led to a rethinking of the conceptual and practical foundations of international cooperation in the field of information security. The article analyzes the approaches to understanding the nature and types of threats, the model of the global information security system.

Key words: security, global information security, cyberspace, threats, model.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Фролова О. М. Роль ООН в системі міжнародної інформаційної безпеки. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*. 2018. №18-19. URL : http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3468.
2. Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози, протидія, моделювання: монографія / В. П. Горбулін, О. Г. Додонов, Д. В. Ланде. К.: Інтертехнологія, 2009. 164 с. URL : <http://dwl.kiev.ua/art/gdl/>.
3. Войціховський А. В. Формування системи інформаційної безпеки в рамках ООН. Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми: тези доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 трав. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Консультат. місія Європейського Союзу. Харків : ХНУВС, 2019. С. 40–42. URL : http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/5333/Pravookhoronna%20funktsiia%20derzhavy_konferentsiia_2019.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
4. Кормич Б. А. Правова регламентація інформаційної безпеки України . *Держава і право*. 2003. Випуск 17. С.193–198.
5. Гапеева О. Міжнародна інформаційна безпека – ключовий напрям діяльності Шанхайської організації співробітництва: 2006 – 2017 рр. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2017. Випуск 4. С.155–163. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/111226-245988-1-PB.pdf>.
6. Nye J. S. America’s Informational edgel Strategy and force planning. URL: <http://ics.leeds.ac.uk/papers/vp01.cfm?outfit=pmt&requesttimeout=500&folder=49&paper=155>.
7. Гриняев С. Особенности информационной войны во время агрессии НАТО против Югославии (по материалам открытой печати). URL : <http://www.narod.ru/warfare/grinyaev/page008.htm>.
8. Гриняев С. Н. Информационная война: история, день сегодняшний и перспектива. URL : <http://www.narod.ru/warfare/grinyaev/page009.htm>.

УДК 34:004.774(045)

ДОМЕННЕ ІМ'Я: АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМАТИКА ПРАВОВОГО РЕЖИМУ

В. М. Борівська, Т. В. Михайліна

Анотація. У даній статті проаналізовано сучасний стан правового регулювання домену, а саме досліджено законодавство та думки науковців щодо визначення правової природи доменного імені. Разом з тим, виявлено такі проблемні питання як лише фрагментарне правове регулювання домену, що як наслідок породжує нові порушення прав власників доменних імен та неспроможність останніх на відповідний захист. В ході дослідження визначено правову природу домену та необхідність створення спеціального закону з метою правового врегулювання даного питання. Методологічною основою роботи є порівняльно-правовий метод та метод аналізу.

Ключові слова: домен, доменне ім'я, веб-сайт, об'єкт права інтелектуальної власності, мережа Інтернет;

Мережа Інтернет з'явилася лише в другій половині минулого століття, але на цей час починає займати невід'ємну частину нашого життя. Даний факт зумовлює створення окремого механізму правового регулювання відповідних суспільних відносин з урахуванням технічних особливостей мережі.

З будь-якою інформацією, яка розміщена в мережі Інтернет, ми маємо змогу ознайомитися саме через веб-сайти та їх складові – веб-сторінки. Домен є безумовною частиною веб-сайту, без якого „життєдіяльність” останнього є абсолютно неможливою, оскільки доменні імена виконують функцію ідентифікатора. Разом з тим, домен є унікальним для кожного веб-сайту, що породжує необхідність створення правової охорони останнього. На сьогодні законодавство України проходить етап лише формування відповідного правового регулювання, що негативно впливає на загальний стан суспільних відносин у даній сфері. Ще одним проблемним питанням є наявність у науковців цілої низки теорій щодо визначення правової природи домену, що ускладнює процес створення відповідного правового механізму.

Дослідженням правового режиму домену займалися такі науковці як, Ю. Є. Атаманова, А. В. Кирилюк, А. О. Гордеюк, К. О. Зеров, Д. В. Бойко, В. В. Бонтлаб, В. С. Гура, Р. Є. Еннан, О. О. Кирилюк, Н. І. Майданик, Н. Г. Некіт, О. І. Харитоновна, Г. О. Ул'янова та ін., проте проблема є настільки багатоаспектною та новою для юридичної науки, що потребує дослідження, а отже, є актуальною.

Цілями статті є узагальнення наукових підходів щодо визначення правового режиму домену, а також обґрунтування власної позиції з цього приводу.

Головною метою домену є ідентифікація та адресація веб-сайту в мережі Інтернет, що реалізується завдяки системі доменних імен (DNS), яка являє собою розподільчий механізм перетворення імені хоста (комп'ютера або іншого мережевого пристрою) в IP-адресу [1, с. 94].

Правове положення доменів визначається правилами Інтернет-корпорації з присвоєння імен та номерів (Internet Corporation For Assigned Names and Numbers, далі – ICANN) та низкою вітчизняних нормативно-правових актів. Разом з тим, поняття «домену» затверджено в кількох нормативно-правових актах. Так, згідно Постанови Кабінету Міністрів України від 12.04.2002 р., № 522 «Про затвердження Порядку підключення до глобальних мереж передачі даних», домен – частина адресного простору в мережі Інтернет, призначена для ідентифікації комп'ютера або групи комп'ютерів, де доменне ім'я – буквенно-цифровий вираз, що ідентифікує будь-який комп'ютер абонента у мережі Інтернет [2]. Як вбачається із ст. 1 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», доменне ім'я – це ім'я, яке використовується для адресації комп'ютерів і ресурсів в Інтернеті [3]. Крім того, дане поняття деталізується у ст. 1 Закону України «Про телекомунікації», відповідно до якої, домен – це частина ієрархічного адресного простору мережі Інтернет, яка має унікальну назву, що її ідентифікує, обслуговується групою серверів доменних імен та централізовано адмініструється [4].

На основі вищевказаних положень, можна зробити висновок, що в законодавстві України відсутній єдиний підхід до розуміння домену та доменного імені, що породжує проблеми при визначенні правової природи зазначених техніко-юридичних явищ.

При цьому, не буде помилкою ототожнення понять «домен» та «доменне ім'я», оскільки домен за своєю сутністю і є найменуванням.

Що ж до наукової точки зору визначення правової природи домену, то в дослідженнях вчених та судовій практиці зустрічаються такі визначення даного поняття, як:

- об'єкт, що не відноситься до цивільних прав, натомість, об'єктом цивільних прав є право адміністрування (використання) доменного імені, яке належить особі на підставі договору про надання послуг, що надаються реєстратором доменних імен;
- різновид майна;
- ототожнення зі знаками для товарів і послуг;
- самостійний об'єкт інтелектуальної власності.

Перш за все, слід зазначити, що доменне ім'я є унікальним для кожного веб-сайту, тому відношення останнього до об'єктів інтелектуальної власності є безумовним, оскільки для створення останнього необхідно здійснити певну інтелектуальну діяльність з вигадання певної назви.

Тим не менше, серед дослідників найпоширенішою є позиція щодо ототожнення домену із знаками для товарів і послуг, оскільки зазвичай доменне ім'я відображає, або знак для товарів і послуг, або комерційне найменування, або ім'я фізичної особи. Так, на думку М. В. Петрова, доменне ім'я або домен є одним із засобів індивідуалізації суб'єктів господарювання, а також некомерційних юридичних осіб і фізичних осіб у мережі Інтернет [5, с. 95].

Відповідна теорія базується на однаковості функцій домену та знаків для товарів та послуг, а саме, доменне ім'я здійснює ідентифікаційну функцію, аналогічну той, що виконує для користувачів товарами або послугами такий об'єкт інтелектуальної власності, як знак для товарів та послуг (торговельні марки).

Разом з тим, з вказаною позицією не можна погодитися, з урахуванням наступного. Як вказують Д. Д. Іваненко та В. О. Сітак, розгляд доменного імені виключно як різновиду знаків для товарів і послуг призводить до ігнорування його технічних елементів. При визначенні правової природи доменного імені необхідно враховувати його технічну природу, мету та способи реєстрації й використання, комерційну цінність як товару [6, с. 26].

Оскільки, як вже зазначалось вище, доступ до веб-сайту може отримати будь-хто в будь-якому місці у світі, тобто домен містить ознаку транскордонності. У зв'язку з тим, що правова охорона на знаки для товарів і послуг поширюється лише на території певної країни їх реєстрації, то правова охорона доменів є просторово ширшою і тому не може ототожнюватися з правовою охороною знаків для товарів і послуг. Додатковою відрізняючою ознакою доменного імені є те, що не існує для останнього спеціального переліку товарів і послуг, на відміну від торговельної марки (Міжнародна класифікація товарів і послуг для реєстрації знаків).

Крім того, суб'єктний склад власників домену є ширшим, ніж у знаків для товарів і послуг. Так, торговельні марки можуть зареєструвати лише суб'єкти приватного права (фізичні та юридичні особи) для їх ідентифікації в цивільному (господарському) обігу, а доменні імена згідно з п. 1.8. «Правил домена.UA» поділяються за їх призначенням на дві категорії: публічні, тобто ті, що адмініструються в інтересах громадськості; приватні, тобто такі, що адмініструються певною особою у своїх власних інтересах [7, с.78].

При цьому, слід також зазначити, що відповідно до законодавства у якості товарного знаку можуть використовуватися будь-які позначення чи комбінація позначень, в тому числі власні імена, літери, цифри, зображувальні елементи, кольори та комбінація кольорів. В свою чергу, доменне ім'я може мати лише буквенно-цифровий вираз, що ідентифікує будь-який комп'ютер абонента в мережі Інтернет, тобто використовується лише буквенно-цифрова послідовність символів з певною довжиною (максимум – 63 символи).

Як вбачається з аналізу Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», домен визначається як окремий об'єкт, враховуючи ч. 2 ст. 20, де вказується, що «порушенням прав власника свідоцтва вважається також використання без його згоди в доменних іменах знаків та позначень, вказаних у пункті 5 статті 16 цього Закону». Тобто законодавець припускає використання знаків для товарів і послуг в доменних іменах, але не ототожнює їх.

На основі вищевикладеного можна зробити висновок, що домен є самостійним об'єктом інтелектуальної власності та характеризується як засіб індивідуалізації.

Разом з тим, крім проблеми визначення правової природи, в суспільстві постає проблема так званого кіберсквотингу або кіберзахоплення доменних імен недобросовісними суб'єктами, що використовують їх у подальшому для власних комерційних цілей.

Дана проблема виникла внаслідок майже повної відсутності правового регулювання суспільних відносин щодо доменного імені. На сьогодні в законодавстві існує лише одна норма, що передбачає порушення прав на домен, а саме, ч. 2 ст. 20 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», але при цьому вона вказує на порушення,

пов'язане лише з незаконним використанням торгівельної марки в доменному імені і не враховує відповідно інтереси власника доменного імені.

Тому слушною видається думка А. О. Гордеюка про доцільність ухвалення спеціального закону, який передбачав би правовий механізм регулювання суспільних відносин у сфері об'єктів права інтелектуальної власності, що не використовуються поза мережею Інтернет, зокрема доменів [7, с. 78]. Цей закон матиме на меті виділити окремий об'єкт права інтелектуальної власності – домен, встановити його правовий режим, статус власника доменного імені та забезпечити ефективний захист порушених прав та інтересів останнього.

Висновки. Таким чином, у законодавстві не існує єдиного підходу до визначення понять «домен» та «доменне ім'я», разом з цим, не закріплено в нормативно-правових актах України і відповідної правової основи регулювання відносин щодо домену.

З аналізу положень НПА та наукових досліджень стає зрозуміло, що домен є окремим об'єктом права інтелектуальної власності та відноситься до інституту засобів індивідуалізації, враховуючи його ціль – ідентифікацію веб-сайту. Але при цьому його не можна ототожнювати із знаками для товарів і послуг, оскільки його правова охорона є ширшою та має свої суттєві відмінності.

Враховуючи вищевказане, виникає необхідність ухвалення окремого спеціального закону, який встановить особливий режим для домену, як об'єкту, що не існує поза мережею Інтернет, та матиме на меті створення механізму захисту порушених прав власників доменних імен.

Аннотація. В данном исследовании анализируется современное состояние правового регулирования домена, а именно исследовано законодательство и мысли ученых по определению правовой природы доменного имени. Вместе с тем, выявлены следующие проблемные вопросы, а именно только фрагментарное правовое регулирование домена, что как следствие порождает новые нарушения прав владельцев доменных имен и невозможность достаточной защиты последнего. В ходе исследования определены правовая природа домена и необходимость создания специального закона для правового урегулирования этого вопроса. Методологической основой работы является сравнительно-правовой метод и метод анализа.

Ключевые слова: домен, доменное имя, веб-сайт, объект права интеллектуальной собственности, Интернет.

Abstract. This study examines the current state of domain law, namely the law and scientists' thoughts on determining the legal nature of the domain name. However, the following issues have been identified, namely only fragmented domain law regulation, which leads to new infringements of the rights of domain names owners and the impossibility of sufficient protection of the domain name. The study identified the legal nature of the domain and the need for a special law to address the issue. The methodological basis of the work is the comparative law method and the method of analysis.

Key words: domain, domain name, web site, object of intellectual property right; the Internet.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Клименко А. А., Каландей В. О. Проблеми реалізації права інтелектуальної власності на інформаційні ресурси в Україні. *Актуальні проблеми приватного права: матер. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф.* (Ірпінь, 28 листопада 2019 р.). Ірпінь: Університет державної фіскальної служби України, 2019. С. 93–96.
2. Про затвердження Порядку підключення до глобальних мереж передачі даних: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2002 р., № 522. *Офіційний вісник України.* 2002. № 16. Ст. 864.
3. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг: Закон України від 15 грудня 1993 р., № 3689-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України.* 1994. № 7. Ст. 36. (Із змінами).
4. Про телекомунікації: Закон України від 18 листопада 2003 р., № 1280-ІV. *Відомості Верховної Ради України.* 2004. № 12. Ст. 155. (Із змінами).
5. Петров М.В. Доменне ім'я як засіб індивідуалізації в цифровому середовищі. *Часопис цивілістики.* 2019. № 33. С. 92–96.
6. Іваненко Д. Д., Сітак В. О. Правова природа доменних імен в мережі Інтернет. *Правові горизонти.* 2018. №8(21). С. 21-27.
7. Гордеюк А. О. Проблема вдосконалення правового регулювання веб-сайтів і доменних імен в умовах інформатизації суспільства. *Гуманітарний часопис.* 2019. № 2. С. 73–83.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ВПЛИВИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Є. А. Булана, І. Г. Паніна

Анотація. У науковій статті проводиться дослідження інформаційних впливів Російської Федерації на інформаційне поле Європейського Союзу та аналіз заходів Європейського Союзу, спрямованих на протидію втручання третіх сторін в його інформаційне поле. Методологічною основою дослідження є системний та структурно-функціональний підходи. Європейський Союз демонструє ефективну діяльність в інформаційному полі та посилює протидію негативним стороннім впливам.

Ключові слова: інформаційна безпека, Європейський Союз, Російська Федерація, дезінформація, пропаганда.

Починаючи з другої половини ХХ століття інформація стала стратегічно важливим ресурсом для будь-якої держави та міжнародної організації. Стрімкий розвиток інформаційного суспільства впродовж останніх років привернув особливу увагу політиків та дослідників до проблеми забезпечення інформаційної безпеки та протистояння зовнішнім інформаційним впливам. Гарантування інформаційної безпеки є життєво необхідним для захисту усіх сфер діяльності держави та інших акторів міжнародних відносин. Зважаючи на високий рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та ступінь залученості їх у ключові галузі держав-членів для Європейського Союзу ця проблема набула особливої актуальності.

Проблема забезпечення інформаційної безпеки Європейського Союзу комплексно не досліджувалася. Здебільшого дослідники приділяють увагу теоретичним аспектам і питанню формування системи забезпечення інформаційної безпеки у світовому та регіональному масштабі (роботи Е. Брандмана, Р. Весселя, М. Лібікі) [1; 2; 3]. Вивчення окремих аспектів інформаційної безпеки ЄС та перспективних напрямків у цій сфері присвячені роботи вітчизняних дослідників М. Горбатюк [4], М. Гуцалюк [5], О. Калюжний [6], В. Ліпкан [7], В. Цимбалюк [8] та інші науковці.

Мета дослідження – виявити основні форми російських впливів в інформаційному просторі Європейського Союзу та проаналізувати діяльність Європейського Союзу щодо протистояння цим впливам.

Окінавська хартія інформаційного суспільства 2000 р. стала документом, у якому світова спільнота визнає міжнародну інформаційну безпеку необхідною умовою існування людства, закликаючи до розробки спільної стратегії побудови інформаційного суспільства [9], і цей факт зараз не викликає сумнівів. Відносно поняття «інформаційна безпека», проте, існує чимало підходів і не вироблено загальноприйнятої дефініції. Дослідник Я. Артаманова, говорячи про інформаційну безпеку, має на увазі стан захищеності основних сфер життєдіяльності від шкідливих інформаційних впливів [1, С. 32]. Такий погляд є доречним і цілком прийнятним, тому що в ХХІ ст. саме інформація перетворюється не лише на ресурс, а й на зброю.

Одним з акторів міжнародних відносин, який робить помітні успіхи в реалізації стратегії інформаційної безпеки виступає Європейський Союз. Він досить ґрунтовно підійшов до реагування на виклики у сфері інформаційної безпеки, розробивши законодавчу базу та інституційну основу діяльності. Можна виділити такі основні напрямки діяльності Європейського Союзу у сфері інформаційної безпеки:

- Безпека використання мережі Інтернет;
- Захист персональних даних;
- Мережева безпека, зокрема запобігання атакам на інформаційні безпеки та боротьба з кіберзлочинністю;
- Врегулювання електронної торгівлі;
- Безпека радіозв'язку та телекомунікацій [10].

Усі ці напрями успішно реалізуються. Примітно, що, починаючи з кінця 2013 року діяльність ЄС у сфері інформаційної безпеки спрямована на протидію російським інформаційним впливам.

Головною метою російської пропаганди з кінця 2013 року був не тільки пострадянський простір як традиційна зона впливу, а і Європейський Союз. Його було звинувачено в «організації державного перевороту в Україні» після провалу підписання Угоди про Асоціацію. У своїй риториці пропагандисти використовували тези про міграційну кризу, Брекзїт, боргову кризу в Греції, заплановане Трансатлантичне торговельне та інвестиційне партнерство з метою зображення ЄС як слабого гравця на міжнародній арені, неспроможного захистити власних громадян від загроз і занадто ліберального у культурних і гуманітарних питаннях [11].

Наступною темою критики є потенційне перетворення ЄС на федеративну супердержаву (Сполучені Штати Європи – авт.). Пропагандистські ресурси залякують читачів гучними заголовками диктат Брюсселю, знищення національних держав і перетворення Євросоюзу на тоталітарну державу. Деякі ресурси «викривають» теорію змови, згідно з якою ЄС є розробкою ЦРУ та нацистів кінця 40-х років ХХ ст., а Трансатлантичне торговельне та інвестиційне партнерство та санкції проти Росії є виконанням вказівок Білого дому [12; 13].

Пропонуємо виділити такі наймасштабніші вектори інформаційної агресії Росії:

1. *Міграційна політика ЄС*. Російські пропагандисти використали міграційну кризу для зображення ЄС як слабого гравця, що не спроможний захистити власних громадян та не турбується про їх інтереси [14; 15]. Це вплинуло на суспільне сприйняття загрози, зменшило підтримку ЄС та політичних партій, що знаходяться при владі, збільшило підтримку крайніх правих та націоналістичних груп. Також це відволікло увагу європейських держав від України, зменшило тиск на Росію та навіть дозволило Росії позиціонувати себе як потенційного партнера в боротьбі з тероризмом. Прокремлівські ЗМІ жонглюють такими провокаційними тезами: «У Європі будують концентраційні табори для біженців», «Лихоманку Західного Нілу в Чехію та Німеччину принесли саме мігранти», «Влада Німеччини закриває очі та залишає безкарними злочини, скоєні біженцями» [14; 15; 16].

Щодо останнього, то найвідомішою фейковою новиною стала, так звана, «Справа Лізи». У січні 2016 року в російський ЗМІ («Перший канал», РБК) почали з'являтися репортажі про викрадення та зґвалтування біженцями 13-річної дівчинки Лізи з російської сім'ї у Берліні [17]. Справа набула широкого резонансу в російських і німецьких ЗМІ і призвела до дипломатичних непорозумінь між Німеччиною і Росією [18]. Проведене розслідування незабаром встановило відсутність як викрадення, так і зґвалтування. Експерти європейської зовнішньополітичної служби назвали інтенсивне висвітлення справи Лізи в Росії частиною загальної російської пропагандистської кампанії. «Справа Лізи» спричинила численні мітинги та протести населення та активізувала діяльність анти-міграційних та націоналістичних організацій у ФРН [19].

2. *«Зерна сумнівів»*. Метою інформаційної війни Росії проти ЄС та України є змусити населення розчаруватись у європейських цінностях та інститутах, пов'язати їх з негативними емоціями. Це принесло свої плоди. За результатами опитувань GLOBSEC у Чехії, Угорщині та Словаччині, більшість опитаних вважають, що їхні країни повинні дотримуватись балансу між геополітичними полюсами (55%, 46%, 46% - відповідно) [19; 20]. Така статистика є вкрай небезпечною для ЄС, адже великі групи населення можуть бути легко переконані в підтримці східного вектору.

В умовах такого цілеспрямованого і послідовного наступу на свідомість громадян країн-членів, Європейський Союз був змушений активізувати свої дії в інформаційному полі та посилити оборону від негативних сторонніх впливів.

У вересні 2015 року розпочала роботу оперативна робоча група зі стратегічних комунікацій ЄС – East StratCom Task Force, в рамках якої, з метою підвищення

поінформованості громадськості та розуміння російських дезінформаційних операцій, засновано проект EUvsDisinfo [21]. У 2016 році центром European Values було створено проект Kremlin Watch, з метою щоденного моніторингу та аналізу дезінформаційних історій та їх спростування [11]. Саме ці ресурси регулярно викривають дезінформаційні новини та оприлюднюють їх спростування, у тому числі спростування наведених вище прикладів.

23 листопада 2016 року Європарламент перейшов до рішучих дій та ухвалив резолюцію «Стратегічні комунікації ЄС як протидія пропаганді третіх сторін», в якій було визначено офіційну позицію Брюсселю стосовно інформаційної війни з боку РФ та стратегію боротьби проти неї.

Офіційна позиція Брюсселю полягає в тому, що Європейський Союз визнає фінансування Росією опозиційних партій у країнах-членах, використання пропаганди як частини гібридної війни проти України та ЄС та використання факторів двосторонніх міждержавних відносин для роз'єднання членів спільноти.

Стратегія боротьби передбачає об'єднання країн-членів задля спільної боротьби з пропагандою та дезінформацією з боку третіх сторін, залучення ресурсів таких підрозділів ЄС як East StratCom Task Force, Східне партнерство зі спостереження за свободою ЗМІ, Європейський інструмент в галузі демократії та прав людини, Європейська політика сусідства та інші, сприяння підвищенню рівня медіа-грамотності населення та якості освіти працівників ЗМІ [22]. Вагомість згаданої резолюції важко переоцінити, адже ЄС відкрито вказує на джерело пропаганди – РФ, а не використовує нейтральні терміни.

У вересні 2017 року розпочав роботу Європейський центр протидії гібридним загрозам, а вже через рік було прийнято Кодекс практики Європейського Союзу щодо протидії дезінформації. Задля захисту виборців Європейського Союзу від дезінформаційних повідомлень перед виборами до Європарламенту в 2019 році було запущено систему швидкого сповіщення про дезінформацію Rapid Alert System [23].

Безперечно, сучасний світ знаходиться у певній залежності від функціонування інформаційної інфраструктури, яка все частіше використовується для здійснення протиправної діяльності, що загрожує не лише окремим державам, а регіональній та міжнародній безпеці в цілому. Проблеми, пов'язані з інформаційною сферою, стають в один ряд з іншими глобальними загрозами і потребують спільних зусиль усіх країн світу. Європейський Союз продемонстрував високу ефективність діяльності у цій сфері: зближення законодавства, консультативний механізм, обмін інформацією й досвідом, діяльність спеціально створених структур свідчать про певні успіхи в напрямку гарантування інформаційної безпеки.

Такі послідовні дії відображають бажання та готовність держав-членів об'єднатись у боротьбі проти кремлівської пропагандистської машини та подати руку допомоги державам, що найбільше потерпають від таких нападів, зокрема й Україні. Україну не оминула проблема труднощів у забезпечення інформаційної безпеки та протистояння втручанням Російської Федерації в український інфопростір. Саме тому, вважаємо доцільним об'єднати зусилля заради спільної боротьби проти кремлівської пропаганди, налагодити співпрацю між вітчизняними та європейськими профільними аналітичними центрами, такими як European Council on Foreign Relations та Friends of Europe, та поглиблювати інтеграційні процеси.

Анотація. В данной научной статье проводится исследование информационных воздействий Российской Федерации на информационное поле Европейского Союза и анализ мер Европейского Союза, направленных на противодействие вмешательству третьих сторон в его информационное поле. Методологической основой исследования является системный и структурно-функциональный подходы. Европейский Союз демонстрирует эффективную деятельность в информационном поле и усиливает противодействие от негативных внешних влияний.

Ключевые слова: информационная безопасность, Европейский Союз, Российская Федерация, дезинформация, пропаганда.

Abstract. This scientific article studies the informational impact of the Russian Federation on the informational field of the European Union and analyzes the measures of the European Union aimed at counteracting third-party interference in its informational field. The methodological basis of the study is a systemic and structural-functional approaches. EU demonstrates an effective activity in the information area and strengthen measures on mitigating the foreign impacts.

Key words: information security, European Union, Russian Federation, misinformation, propaganda.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Брандман Э. М. Глобализация и информационная безопасность общества. *Философия и общество*. 2006. № 1. С. 31–41.
2. Wessel R. A. Cybersecurity in the European Union: Resilience through Regulation? *Routledge Handbook of EU Security Law and Policy*/ E. Conde, Z. Yaneva, M. Scopelliti (eds.). Routledge. – 2019. – PP. 283-300 URL : http://www.dodccrp.org/files/Wessel_What_Is.pdf (last accessed: 19.03.2020).
3. Libicki M. What is information warfare? – Washington DC: NDU Press, 1995. URL: http://www.dodccrp.org/files/Libicki_What_Is.pdf (last accessed: 10.03.2020).
4. Горбатюк О. М. Сучасний стан та проблеми інформаційної безпеки України на рубежі століть. *Вісник Київського університету імені Т. Шевченка*. 1999. Вип. 14: Міжнародні відносини. – С. 46-48.
5. Гуцалюк М. Інформаційна безпека України: нові загрози. *Бизнес и безопасность*. 2003. № 5. С. 2–3.
6. Калюжний Р. А., Цимбалюк В. С. Координація діяльності органів влади у боротьбі з організованою кіберзлочинністю. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією*. 2002. № 6. С. 105–111.
7. Ліпкан В. А., Максименко Ю. С., Желіховський В. М. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції : [навч. посібник]. Київ: КНТ, 2006. 280 с.
8. Цимбалюк В. С. Окремі питання щодо визначення категорії «інформаційна безпека» у нормативно-правовому аспекті. *Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні*. 2004. № 8. С. 30–33.
9. Okinawa Charter on Global Information Society. 21-23.07.2000. URL : <https://www.mofa.go.jp/policy/economy/summit/2000/documents/charter.html> (last accessed: 19.03.2020).
10. ENISA – Securing Europe’s Information Society. URL: https://www.enisa.europa.eu/front-page_ (last accessed: 19.03.2020).
11. Kremlin Watch. URL: <https://www.kremlinwatch.eu/> (last accessed: 09.03.2020).
12. Европейский союз – проект США по укреплению собственной гегемонии. URL : https://rusvesna.su/recent_opinions/1463138953 (дата обращения: 11.03.2020).
13. ТТИП: фальшивая свобода приближается к неприкрытому рабству. URL : <https://bitnovosti.com/2018/08/31/ttip-falshivaya-svoboda-priblizhaetsya-k-neprikrytomu-rabstvu/> (дата обращения: 12.03.2020).
14. «Где вы, госпожа Меркель? Вооружите Кельн». URL: <https://www.kp.ru/daily/26477/3347850/> (дата обращения: 22.03.2020).
15. Германия: Беженцы, добро пожаловать в ... концлагеря. URL: <https://rua.gr/news/20255-germaniya-dobro-pozhalovat-v-lagerya.html> (дата обращения: 22.03.2020).
16. Смертельный вирус в Германию несут комары и мигранты URL : <https://aussiedlerbote.de/2018/08/smertelnyj-virus-v-germaniju-nesut-komary-i-migranty/> (дата обращения: 11.03.2020).
17. Австрия временно приостанавливает действие Шенгенского соглашения из-за случаев насилия в Германии. URL: https://www.itv.ru/news/2016-01-16/3330-avstriya_vremenno_priostanavlivaet_deystvie_shengenskogo_soglasheniya_iz_za_sluchaev_nasiliya_v_germanii (дата обращения: 22.03.2020).
18. Дело Лизы: Лавров напомнил главе МИД Германии, что права человека - вне границ. URL : <https://www.vesti.ru/doc.html?id=2713517&tid=109443> (дата обращения: 12.03.2020).
19. «Дело Лизы»: Германия как объект российской. URL : <https://www.nato.int/docu/review/ru/articles/2016/07/25/delo-lizy-germaniya-kak-ob-ekt-rossijskoj-dezinformatsii/index.html> (дата обращения: 12.03.2020).
20. GLOBSEC Trends 2019: Central & Eastern Europe 30 years after the fall of the Iron Curtain. URL : http://aspeninstitute.ro/wp-content/uploads/2019/07/Central-Eastern-Europe-30-years-after-the-fall-of-the-Iron-Curtain_GLOBSEC-Trends-2019.pdf (last accessed: 19.03.2020).
21. EUvsDisinfo. URL : <https://euvsdisinfo.eu/> (last accessed: 17.03.2020).
22. EU strategic communication to counteract anti-EU propaganda by third parties. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52016IP0441> (last accessed: 19.03.2020).
23. Rapid Alert System. URL: https://ec.europa.eu/consumers/consumers_safety/safety_products/rapex/alerts/?event=SafeProductsOnline&lng=en (last accessed: 17.03.2020).

МІЖНАРОДНИЙ PR ТА ПРОБЛЕМА СТВОРЕННЯ ПІЗНАВАНОВОГО БРЕНДУ УКРАЇНИ

К. І. Булега, І. Ю. Чарських

Анотація. В статті розглянуто паблік рілейшнз в якості важливого явища міжнародного життя. Дано визначення, що таке міжнародний піар і на чому він ґрунтується, виділено акторів, що займаються його розробкою та реалізацією, пояснена різниця між глобальним та міжнародним PR. Національний брендинг розглядається як складова міжнародної піаризації та розбудови іміджу держави на міжнародній арені. Наведено кейс розбудови державного бренду України. Проаналізовано, на чому ґрунтувався її образ на міжнародній арені до 2018 року і після появи державної кампанії Ukraine Now. Розглянуто ефективність позиціонування України через новий бренд на міжнародній арені. Виділено основний комплекс елементів, необхідних державі для розбудови позитивного іміджу у міжнародній спільноті.

Ключові слова: паблік рілейшнз, міжнародний PR, брендинг, національний бренд, Ukraine NOW

У сучасному світі, серед основних характеристик якого важливе місце займають процеси глобалізації та становлення інформаційного суспільства, таке явище, як паблік рілейшнз, або зв'язки з громадськістю, займає поважне місце.

Ключовим суб'єктом, що провадить PR-діяльність у міжнародних відносинах виступає держава, зокрема – Україна. Окрім держав, таку діяльність провадять міжнародні організації, транснаціональні корпорації, окремі політичні, дипломатичні, культурні діячі, інші актори міжнародних відносин. Основними цілями використання PR-технологій у внутрішньо та зовнішньополітичній діяльності є:

- лобіювання та просування національних інтересів;
- встановлення двостороннього зв'язку як із власним населенням, так і з міжнародною спільнотою;
- формування образу держави та ненасильницький вплив на його сприйняття міжнародною спільнотою
- формування позитивного іміджу та пізнаваного бренду держави на міжнародній арені;
- пропаганда ідей та цінностей актора на міжнародній арені;
- популяризація культури та історії держав та недержавних суб'єктів;
- інформування власних громадян та міжнародної спільноти про внутрішньо та зовнішньополітичні вектори, про позицію акторів з окремих питань.

Завдяки такому широкому спектру питань, у вирішенні яких задіяне застосування технологій паблік рілейшнз, а також нагальній потребі створення пізнаваного державного бренду та міцного позитивного іміджу України як всередині країни, так і за її межами, питання національного брендингу є нагальним для нашої держави.

Метою даної статті є дослідження рівня розвитку державного PR в Україні як інструменту створення пізнаваного бренду країни на світовій арені, а також аналіз концепції новоствореного бренду.

В даній роботі використовувалися наступні методи: спостереження, аналіз, синтез, узагальнення, а також системний підхід.

Питаннями політичного піару, брендингу та міжнародного іміджу займаються такі зарубіжні та вітчизняні дослідники: як Е. Аронсон, Е. Пратканіс, Ф. Зімбардо, М. Ляйппе, С. Катліп, А. Сентер, Г. Брум, У. Ліппман, С. Поцелуєв, Г. Почепцов, Дж. Цаллер, Є. Магда, Т. Примак та ін.

Загалом, немає універсального визначення терміну «паблік рілейшнз», у науковій та публіцистичній сферах є багато варіацій дефініції, та концептуально всі вони є подібними. Так, наприклад, за Джеймсом Грунінгом та Тоддом Хантом, «PR – це практика свідомого керування розповсюдженням інформації між фізичною особою чи організацією (наприклад, бізнесом, державним органом чи некомерційною організацією) та громадськістю» [1].

Якщо ж ми кажемо про міжнародний піар, то С.Блек, колишній президент Міжнародної асоціації з публік релейшнз, трактує міжнародний PR як міжнародні комунікації, які сприяють досягненню взаєморозуміння шляхом зближення географічних, культурних і мовних відмінностей, або всіх їх одночасно. Він підкреслює, що цей термін також використовується для позначення діяльності у сфері публік релейшнз, яка здійснюється або має позитивне значення поза країною походження [2].

Таким чином, міжнародний PR – це накопичення, розповсюдження та обмін інформацією між акторами міжнародних відносин та світовим суспільством чи його окремою частиною, а результатами цих процесів є побудова взаємовигідних відносин, встановлення довіри між суб'єктами, формування пізнаваного бренду та позитивного іміджу. Тобто, це той самий PR, але масштабований на світовий рівень, в тому числі завдяки глобалізаційним процесам.

У термінологічному аспекті важливо розуміти різницю між міжнародним та глобальним PR. Хоча на перший погляд терміни можуть здаватися синонімічними, сутність їх має вагомі відмінності. Так, міжнародний PR відноситься до PR-діяльності, яка націлена на конкретні країни та/або регіони, окремі народи, він пов'язаний із зовнішньополітичною діяльністю. Якщо ж ми кажемо про визначення глобального PR, то це такі зв'язки з громадськістю, що мають охоплювати увесь світ, усю людську спільноту на планеті загалом. Таким чином, міжнародний піар є більш цілеспрямованим, що дозволяє враховувати ідейні, політичні, культурні, ціннісні особливості об'єкта, на який спрямована його діяльність. А ось глобальний піар будується на універсальних засадах, єдиних для всіх, відкидає регіональні, ментальні, національні та інші особливості, що робить його менш ефективним.

Можна виділити 4 основні наслідки виникнення та розвитку міжнародної піар-діяльності:

1. Підвищення рівня загальної інформованості про життя та діяльність різних країн та регіонів світу.
2. Підвищення інформованості про діяльність міжнародних організацій і транснаціональних корпорацій, популяризація їхньої діяльності.
3. Сприяння формуванню інформаційного суспільства у світових масштабах.
4. Налагодження зв'язків між суб'єктами міжнародних відносин, які раніше мали обмежені контакти [3].

Міжнародна піар-стратегія, як і будь-яка інша зовнішньополітична діяльність, базується на національних інтересах держави чи інтересах іншого актора, що її провадить. Підґрунтям та ресурсами для PR діяльності може виступати:

- економіка в цілому
- промисловість, сільське господарство
- історія
- культура
- інші сфери.

По суті, будь-яка діяльність або надбання актора міжнародних відносин можуть стати основою для PR-діяльності.

Важливо розуміти, хто є конкретними суб'єктами, що займаються розробкою та втіленням PR-стратегії країни як в її кордонах, так і поза ними. Так, у державному апараті цим займаються PR-відділи Міністерств: загальнодержавною – Міністерства закордонних справ, у сфері економіки – Міністерства економіки, культури – Міністерства культури, молоді та спорту, тощо. Та всі галузеві міністерства, так або інакше, у зовнішньополітичній царині працюють у векторі загальної PR-стратегії держави, що визначається Верховною Радою, Президентом, Міністерством закордонних справ. Окремо важливо згадати про роботу PR-спеціалістів Президента та Уряду. Інформаційною підтримкою та супроводом PR-кампаній займаються прес-служби.

Як зазначено вище, одним із завдань міжнародної піар-діяльності є створення позитивного іміджу та образу актора на міжнародній арені. Із цим завданням може впоратися особистий бренд країни, який у науковому обігу називають національним або державним. Термін «національний бренд» було введено британським експертом з брендингу, С. Анхольтом, який визначив його як систематичний процес узгодження дій, поведінки, інвестицій, інновацій і комунікацій країни для реалізації стратегії конкурентної ідентичності [4].

Окрім дефініції, Анхольт вивів формулу основних складових національного бренду, які помістив у 6-кутник, який утворюється низкою компонентів (див. рис. 1):

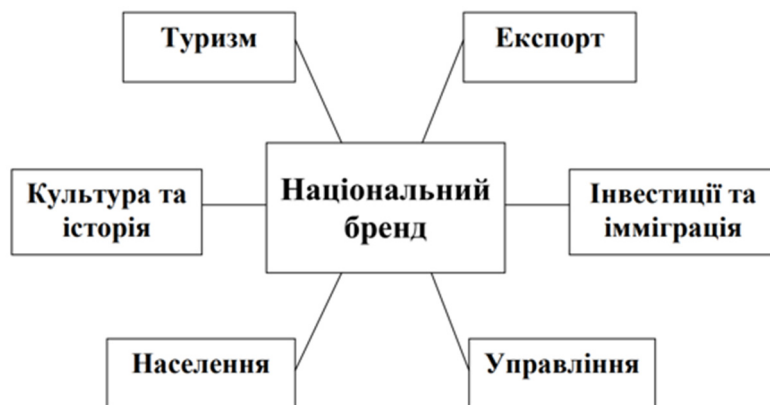

Рис. 1. Основні складові національного бренду за С. Анхольтом

На думку дослідника, практика ефективного державного брендингу впливає з постановки у центр 6-кутника наступного питання: «Якими є сутність індивідуальності та унікальні характеристики нації/держави?». Саме відповідаючи на це питання у кожному з 6 пунктів, або обравши декілька, що найбільше виражають державні особливості та сильні сторони, вибудовується доцільний державний бренд.

Український державний бренд на світовій арені з часів незалежності і до 2018 року не мав єдиного обличчя, він формувався кластерно, за допомогою культурних та освітніх проєктів, силами української діаспори, діячів культури та мистецтва, окремих політиків. Простежувалася негативна тенденція сприйняття образу держави на міжнародній арені, бо збирався він з обривчастої, часто негативної інформації, яка, до того ж, походила не від самої України, а від інших акторів міжнародної арени, зокрема – Російської Федерації. Головною проблемою була відсутність єдиної концепції позиціонування української держави для світової спільноти, а також сформованого механізму та інструментів, завдяки яким ця концепція могла б популяризуватися.

За словами Г. Почепцова, імідж України засновувався на таких образах, як: ядерна зброя, Чорнобиль, конфлікт з Росією з приводу Чорноморського флоту [5]. На сьогоднішній день, останній пункт варто було б замінити на «конфлікт з Росією на території Донбасу та з приводу окупації Криму», а також розширити список асоціацій такими пунктами, як «висока корумпованість влади», бойові дії, Майдан, в культурному руслі – асоціації з козацтвом, вишиванками, селом, тощо.

Значних іміджевих втрат Україна зазнала у 2013–2014 роках, це було пов'язано з конфліктом, що розгорівся між нашою державою та Російською Федерацією. Наявність гарячого конфлікту на території країни погіршила сприйняття державного бренду інвесторами, туристами та споживачами іншої продукції, що виробляє Україна.

Проілюструвати зміни іміджевих позицій України можна, поглянувши на рейтинг Nation Brands 100. У 2015 році Україна зайняла 63 місце у списку [6]. Проте, 2016-му році держава підійнялася на 60 місце [7]. А вже у 2019-му – на 56 [8].

Одним з ключових важелів росту значущості державного бренду України стала розробка єдиної концепції образу країни на міжнародній арені, що носить назву Ukraine

Now. Вона була розроблена у 2018 році українським дизайнерським агентством, що має назву banda.agency (див. рис. 2).

Рис. 2. Український національний бренд Ukraine Now

Агентство почало роботу над проектом у березні 2018-го року, в партнерстві з Британською радою та лондонським агентством M&C Saatchi. У підготовці кампанії взяли участь 27 експертів комісії з питань популяризації України у світі. Основною ціллю було створення такого бренду, який зможе продемонструвати туристичну, культурну та бізнесову популярність держави. Вже 10 травня 2018 року Кабінет міністрів України затвердив форму брендового знаку України, а у вересні того ж року Міністерство інформаційної політики України презентувало бренд-бук, де описало як, коли і для чого може бути використаний державний логотип [9].

Головний посыл бренду – це слово «Now», тобто «зараз». У ньому закладена наступна ідея: «Зараз – це найкращий час, щоб подорожувати, інвестувати або «приїхати» з власним бізнесом в Україну».

Сутність самого логотипу найкраще пояснили його творці: «Новий брендинг України – динамічний, відкритий і позитивний. Логотип вийшов саме таким, тому що ми хотіли ніби «підкреслити» жовтим маркером головне слово повідомлення – NOW. А синій елемент за формою нагадує сповіщення, які ми бачимо в соцмережах. Це символ чогось нового, того що привертає увагу. А Україна зараз дійсно варта уваги» [10].

Головними завданнями нового державного бренду є:

- привернення уваги іноземних туристів, бізнесменів та інвесторів до України;
- боротьба з негативними асоціаціями та образом держави на міжнародному рівні;
- позиціонування України, як відкритої, сучасної країни, «де все найцікавіше відбувається прямо зараз».

Новий державний бренд було високо оцінено міжнародною спільнотою. Так, у 2018 році він отримав престижну дизайнерську нагороду Red Dot Design Award 2018, виграв у номінації «Змінюйся або йди додому» на X-Ray Marketing Awards 2018, а також дві нагороди на EFFIE AWARDS UKRAINE-2019 [11]. Так само показником ефективності бренду є і неспішне, але стабільне зростання України у рейтингу Nation Brands 100, як вже зазначалося вище.

Таким чином, на сьогодні Україна, нарешті, має своє власне «міжнародне обличчя», яким і виступає Ukraine Now. Воно є пізнаваним та динамічним, привертає увагу до України і поступово стирає негативні стереотипи з іміджевого коду держави на міжнародній арені.

Однак, розробки і впровадження у дію державного бренду як єдиної опції для розвитку і становлення позитивного іміджу держави як всередині, так і ззовні недостатньо. До того ж, сам бренд не охоплює усіх сфер: що впливають на сприйняття держави за кордоном, адже серед його головних цілей – привабити туристичні та інвестиційні потоки до України, інші елементи шестикутника Анхольта залишаються поза дужками. Так само бренд сам по собі не може забезпечити національних інтересів держави та сприяти досягненню її цілей у зовнішньополітичній діяльності.

Аби закрити перелічені прогалини, імідж України має будуватися за допомогою таких елементів:

- чітка політична стратегія як всередині країни, так і на зовнішньополітичній арені, якій підпорядковуватимуться та сприятимуть наступні пункти;

– активне використання всіх можливостей публічної дипломатії, в першу чергу – культурної її складової, бо Україна сьогодні – скарбниця народного та сучасного мистецтва;

– виважена інформаційна політика, як всередині держави, так і на міжнародній арені, а також активний розвиток позиціонування України в діджитал-сфері;

– структурована та комплексна піар-стратегія держави, яка задаватиме вектор розбудови піар-діяльності її окремих органів державного сектору, так і неполітичних представників України, серед яких – культурні діячі чи організації, бізнес-структури, тощо.

Важливо відмітити, що ядром діяльності з побудови іміджу держави має слугувати реальна інформація, статистика та рівень розвитку тієї чи іншої сфери, тобто реальна привабливість країни, інакше ефективність будь-яких дій буде короткотривалою та не принесе бажаних результатів.

Перспективою подальшої розробки цієї тематики є визначення конкретних засад розробки державної піар-стратегії України, а також посилення позиції національного бренду на міжнародній арені, спираючись на теоретико-методологічний матеріал і успішні кейси розбудови міжнародного іміджу іншими країнами.

Аннотація. В статье рассмотрено публик рилейшнз в качестве важного явления международной жизни. Дано определение, что такое международный пиар и на чем он основывается, выделяет актеров, занимающихся его разработкой и реализацией, объясняется разница между глобальным и международным PR. Национальный брендинг рассматривается как составляющая международной пиаризация и развития имиджа государства на международной арене. Рассмотрен кейс развития государственного бренда Украины. Проанализировано, на чем основывался ее образ на международной арене до 2018 года и после появления государственной кампании Ukraine Now. Рассмотрена эффективность позиционирования Украины с помощью нового бренда на международной арене. Выделен основной комплекс элементов, необходимых государству для развития положительного имиджа в международном сообществе.

Ключові слова: публік рилейшнз, міжнародний PR, брендинг, національний бренд, Ukraine Now.

Abstract. The article describes public relations as an significant part of international life. Determines what international PR is and what it is based on, highlights the actors involved in development and implementation of the PR, explains the difference between global and international PR. National branding is considered as a component of international PR and development of the image of the state at the international arena. The case of development of the state brand of Ukraine is considered. The basis of Ukraine's image on international arena until 2018 and after the advent of the Ukraine Now state campaign had been analyzed. The effectiveness of Ukraine's positioning with the help of a new brand in the international arena was examined. The main complex of elements necessary for the state to develop a positive image in the international community is highlighted.

Key words: public relations, international PR, branding, National branding, Ukraine Now.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Grunig J. E., Hunt T. *Managing Public Relations*. Holt, Rinehart and Winston, 1984. 550 p.
2. Королько В. Г. Паблік рилейшнз. Наукові основи. Методика. Практика. Підручник. К., Видавничий дім «Скарби», 2001. 528 с.
3. Викентьев И. Л., Приемы рекламы и public relations: 215 примеров, 130 учебных задач и 15 практических приложений. Система профессиональных разработчиков, консультантов и преподавателей «Триз-шанс». К., 1997. 223 с.
4. Анхольт С., Бренд Америка. М., Добрая кн., 2010. 232 с.
5. Почепцов Г., Паблік рилейшнз: навч. посібник / 3 видання, випр. і доп. К., Знання, 2006. 327 с.
6. Nations Brands 2015. The annual report of the world's most valuable national brands. Brand Finance. URL: <https://brandirectory.com/rankings/nation-brands/2015/>
7. Nations Brands 2016. The annual report of the world's most valuable national brands. Brand Finance. URL: <https://brandirectory.com/rankings/nation-brands/2016/>
8. Nations Brands 2019. The annual report of the world's most valuable national brands. Brand Finance. URL: <https://brandirectory.com/rankings/nation-brands>
9. Разработчик бренда Ukraine NOW получил международную премию. Delo.ua. 2018. URL: <https://delo.ua/lifestyle/pazrabotchik-brenda-ukraine-now-poluchil-mezhdun-347382/>
10. Ukraine NOW Новий брендинг України. Banda.agency. URL: <https://banda.agency/ukrainenow/>
11. Бренд Украина Ukraine NOW, который в свое время много критиковали, получил две премии Effie в украинском конкурсе рекламы Awards Ukraine 2019. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ru/rubric-culture/2838231-brend-ukraine-now-polucil-dve-prestiznye-premii-effie-v-konkurse-reklamy.html>

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ МЕДИЧНИХ ЕКСПЕРИМЕНТІВ, ПОВ'ЯЗАНІ З РОЗВИТКОМ МЕДИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

А. О. Гембар, Ю. В. Гоцуляк

Анотація. У статті досліджено співвідношення медичних експериментів за участю людини та інших медичних досліджень, що пов'язані з розвитком новітніх технологій та втручанням в організм людини, таких як клонування, генетичні маніпуляції та клінічні випробування лікарських засобів. Аналіз природи зазначених досліджень та їх розмежування є необхідним для визначення меж правового регулювання таких дій.

Ключові слова: медичні експерименти за участю людини, клонування, ембріон, генна модифікація, гени, клінічні випробування лікарських засобів.

Сучасне суспільство стикається з викликами, що настали з розвитком наукового потенціалу медицини. Вчені, активно працюючи у напрямку винайдення нових шляхів профілактики та боротьби з певними хворобами, стикаються з тим, що проведення медичних експериментів за участю людини є одним з найефективніших способів прогресу медицини. Однак, такий прогрес стає все більш небезпечним та непередбачуваним. Теоретично ризиковими є усі медичні експерименти за участю людини, проте ті дослідження, що проводяться сучасними дослідниками у сфері медицини протягом останніх десятиліть викликають особливий інтерес. Новими для людства є такі дії медичного характеру як клонування, генетичні маніпуляції, створення генномодифікованих людей, випробування лікарських засобів та інші, що спричиняють складні юридичні, етичні та моральні дилеми. З огляду на це, постають питання юридичної природи таких дій, їх співвідношення з медичними експериментами за участю людини та умов правомірності їх проведення.

Окремі види медичних досліджень, в тому числі і медичні експерименти за участю людини, були предметом дискусій багатьох науковців, серед яких Я. Триньова, Р. Хажинський, Н. Кашканова, Є. Міхньова, Б. Островська, І. Сенюта та інші розглядали деякі питання в етико-правовому аспекті. Однак, попри фрагментарність регулювання медичних досліджень за участю людини, в теорії права не розмежовано медичні експерименти за участю людини як вид останніх з такими медичними дослідженнями як клонування, клінічні випробування лікарських засобів та генна модифікація, що пов'язані саме з розвитком медичних технологій та викликають низку питань у їх сприйнятті спільнотою та регулюванні правом.

На сьогодні ефективного лікування можливо отримати від більшості захворювань, втім є чимало хвороб, які залишаються загадкою для медицини та великою проблемою для людства, деякими з них є діабет, рак, хвороба Альцгеймера, Паркінсона та ін. Передбачається, що вилікувати такі захворювання можливо шляхом проведення терапевтичного клонування людського організму, метою якого є створення специфічних тканинних клітин окремих органів (серця, нирок, печінки і т. д.) і використання у регенеративній медицині для лікування багатьох захворювань. Крім терапевтичного клонування, існує ще й репродуктивне, його метою є створення клонів. Клон – це генетично однорідна група нащадків, утворена шляхом безстатевого розмноження від однієї особини і володіє всіма біологічними ознаками і властивостями материнського організму (мають такий же набір генів, або генотип) [1]. З приводу обох типів клонування точаться дискусії серед науковців, однак репродуктивне клонування значно гірше сприймається науковою спільнотою. Отже, постає питання співвідношення клонування з медичними експериментами за участю людини. Спільними ознаками обох досліджень варто визнати наступні:

– є формою медичних досліджень, адже спрямовані на відтворення та аналіз явищ медичного характеру або спостереження за ними з метою отримання нової інформації, наукового вивчення їх наслідків;

– об'єктом є людина. Оскільки сторонами клонування є донор ядра соматичної клітини, донор яйцеклітини та сурогатна матір, то дана ознака збігається з медичними експериментами за участю людини;

– передбачає підвищений ризик. Клонування тварин показало, що можливі значні втрати ембріонів для того, щоб успішно відбулася репродукція однієї особини, при цьому у випадку клонування людського організму ризику для здоров'я є непередбачуваними, а втрати можуть бути більшими. Це стосується не лише ембріонів, а й сурогатної матері, здоров'я якої під загрозою під час усього періоду вагітності. Також існує загроза життю та розвитку клонів після народження [2, с. 88]. Аналогічні ризики існують і при проведенні будь-яких медичних експериментів за участю людини;

– порушує особисті права людини. Аналіз законодавства щодо клонування не є предметом розгляду даного дослідження, однак важливо відмітити, що терапевтичне клонування є дозволеним в Україні. Б. Островська з цього приводу говорить про його негативний бік – це нехтування правом на життя людини, яка вже існує (навіть якщо її створили шляхом допоміжних репродуктивних технологій) [3, с. 40]. Очевидно, що терапевтичне клонування порушує також і інші права людини, як і репродуктивне клонування, якщо розглядати, що об'єктом таких дій є саме «людина» з точки зору прав та свобод. Але чи дійсно ембріон на початковій стадії розвитку наділений такими правами? Можна навести контраргумент, що законодавство України дозволяє проведення абортів до 12 тижня вагітності, тому «використання» ембріональних клітин, що здатні надалі перетворюватися на органи, до 14-денного терміну не можна вважати протиправними [2, с. 89]. Відтак, очевидно є необхідність удосконалення національного законодавства у даній сфері. Крім цього, проведення будь-якого з видів клонування має відповідати загальним умовам правомірності проведення медичних експериментів за участю людини (дотримання біоетичних принципів, в т. ч. надання інформованої згоди, наявності біоетичної експертизи).

В той час, як головною відмінністю клонування від медичних експериментів за участю людини є мета, яка передбачає не лише встановлення нових фактів, виявлення та удосконалення шляхів діагностики та лікування хвороб, а в залежності від виду – створення специфічних тканинних клітин окремих органів (терапевтичне клонування); або ж створення клонів (репродуктивне клонування).

Варто звернути увагу і на характер впливу аналізованих явищ на людський організм: обидва види клонування полягають у залученні ембріонів людини до здійснення медичного дослідження, чим відрізняються від медичних експериментів за участю людини, що впливають на цілісний її організм. Правовий статус ембріона неодноразово ставав об'єктом наукових дискусій, у зв'язку з чим, Б. Островська піднімає питання права власності на клоновану особу, яку розглядають як джерело стовбурових клітин, хоча насправді вона є донором без права на інформовану та добровільну згоду [3, с. 43]. Деякі вчені з цього приводу наголошують на злочині проти ембріона. Тому, з такої точки зору, залучення ембріона буде впливом на майбутній цілісний організм людини. Однак, враховуючи різновиди клонування (терапевтичне триває лише 14 днів та не передбачає створення плоду), вважається, що в даному випадку клонування не впливає на цілісний організм людини.

У зв'язку з цим, можна говорити про співвідношення медичних експериментів за участю людини та клонування як загального та спеціального відповідно. Адже, клонування охоплюється загальними ознаками медичних експериментів за участю людини, однак передбачають відмінну мету, яка поки неоднозначно сприймається у суспільстві як виправдана.

Неоднозначним медичним дослідженням у контексті співвідношення з медичними експериментами за участю людини є і генна модифікація людини, що останнім часом активно обговорюється у науковій спільноті. Наприклад, в MIT Technology Review нещодавно опубліковано статтю дослідника з Китаю Хе Цзянькуя про експеримент зміни генів людських ембріонів [4]. Дослідник планував відтворити природну мутацію delta 32 в гені CCR5, захищаючи від ВІЛ. Однак, наукова спільнота визнає такі дії незаконними та

непередбачуваними щодо наслідків. Було застосовано технологію CRISPR, або її ще називають «редагування гена зародкової лінії» (модифікування ДНК ембріона, який може розвинути в людину), що дає надію на виправлення генних мутацій та запобігання хворобам, щоб їх не передавали далі. Для цього використовуються «молекулярні ножиці», які змінюють специфічні ділянки ДНК – вирізають їх, замінюють чи коригують. З цього приводу Доктор Ялда Ямшіді, експерт з генетики людини в лондонському Університеті Сент-Джордж, розповіла: «У нас дуже мало інформації про довготермінові наслідки. Більшість людей погодяться: проводити експерименти на людях, аби зробити їх невразливими до хвороби, якої можна уникнути, лише заради збагачення наших знань – з морально-етичної точки зору неприйнятно» [5]. Отже, такий вид медичних досліджень, беззаперечно, є досить ризиковим, адже передбачає втручання в генетичний код людини, ба більше – наступних поколінь. Крім того, генна модифікація є забороненою законодавством більшості країн, оскільки порушує основні права людини, що є важливим для співвідношення з медичними експериментами за участю людини. Останні, хоч і порушують права людини, однак є правомірними за умови дотримання норм законодавства та етичних принципів. Тоді як генна інженерія поки не вважається такою, до того ж наукова спільнота не визнає її суспільно корисну мету та гуманістичну спрямованість, що є ознаками медичних експериментів за участю людини. Крім того, проблема правового статусу такого гену не дає змоги визначити, що об'єктом генних модифікацій є саме людина, як в медичних експериментах за участю людини.

Чітко прослідковуються ознаки медичного експерименту за участю людини у клінічних випробуваннях лікарських засобів, застосування яких впливає на організм людини з метою отримання нових фактів про лікування, діагностику та профілактику певних захворювань. Отже, постановка такої мети передбачає досягнення певних цілей, зазначених у п. 2.1 «Порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань», затвердженого Наказом Міністерства охорони здоров'я України № 690 від 23.09.2009 р. «Клінічне випробування лікарського засобу – науково-дослідницька робота, метою якої є будь-яке дослідження за участю людини як суб'єкта дослідження, призначене для виявлення або підтвердження клінічних, фармакокінетичних та/або інших ефектів, у тому числі для вивчення усмоктування, розподілу, метаболізму та виведення одного або кількох лікарських засобів та/або виявлення побічних реакцій на один або декілька досліджуваних лікарських засобів з метою оцінки його (їх) безпечності та/або ефективності» [6]. Очевидно, що такі медичні дослідження передбачають ризик для життя і здоров'я досліджуваного, порушують його права, можуть бути здійснені лише за дотримання біотехнічних принципів та відповідного законодавства. В такому випадку, поняття «медичний експеримент за участю людини» повністю охоплює «клінічні випробування лікарських засобів», враховуючи загальну мету, яка передбачає досягнення зокрема дещо відмінних цілей.

Висновок. Етико-правові дилеми кожного з аналізованих медичних досліджень є окремим питанням, що потребує детального аналізу, адже кожне з них має різну технологію, мету та ступінь ризику. Визначення меж правового регулювання таких дій зумовлює актуальність їх розмежування. Відтак, на даному етапі дослідження зроблено висновок, що клонування (репродуктивне та терапевтичне), а також клінічні випробування лікарських засобів охоплюються ознаками медичних експериментів за участю людини, на відміну від генної модифікації, відтак співвідносяться як загальне та спеціальне відповідно, тобто є видами медичних експериментів за участю людини.

Аннотація. В статье рассматривается соотношение медицинских экспериментов с участием человека и других медицинских исследований, связанных с разработкой новых технологий и вмешательством в организм человека, таких как клонирование, генетические манипуляции и клинические испытания лекарственных препаратов. Анализ природы этих исследований и их разграничение необходимы для определения границ правового регулирования такой деятельности.

Ключевые слова: медицинские эксперименты с участием человека, клонирование, эмбрион, генная модификация, гены, клинические испытания лекарственных средств.

Abstract. The article examines the ratio of medical experiments with human participation and other medical research related to the development of new technologies and intervention in the human body, such as cloning, genetic manipulation and clinical drug trials. The analysis of the essence of these researches and their separation is necessary to determine the limits of legal regulation of such activities.

Key words: medical experiments with human participation, cloning, embryo, gene modification, genes, clinical trials of drugs.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Горкин А. П. Современная иллюстрированная энциклопедия «Биология». URL: <https://mybook.ru/author/aleksandr-pavlovich-gorkin/enciklopediya-biologiya-s-illyustraciyami/reader/> (дата звернення: 22.10.2019).
2. Гембар А.О. Етико-правові аспекти клонування людського організму: виклики сьогодення. *Economic and Law Paradigm of Modern Society*. № 3. 2019. С. 85-92.
3. Островська Б. Міжнародно-правове регулювання репродуктивного та терапевтичного клонування людини. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 1. С. 39-45.
4. Regalado A. China's CRISPR babies: Read exclusive excerpts from the unseen original research. *MIT Technology Review*. 2019. URL: www.technologyreview.com/s/614764/chinas-crispr-babies-read-exclusive-excerpts-he-jiankui-paper/ (дата звернення 25.02.2020).
5. Чи можна створювати генетично модифікованих дітей? BBC. 2018. www.bbc.com/ukrainian/features-46428712 (дата звернення 15.03.2020).
6. Порядок проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань: Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 690 від 23.09.2009 р. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-09> (дата звернення 25.02.2020).

УДК 327:17.022.1-029:93/94(045)

ІНСТРУМЕНТИ КОНСТРУЮВАННЯ ІМІДЖУ ДЕРЖАВИ

О. О. Григор'єва

Анотація. Мета дослідження полягає в аналізі інструментарію іміджевої політики, спрямованої на просування позитивного внутрішнього та зовнішнього образу держави, мобілізацію суспільства та підтримку стратегічного вектору розвитку держави. Механізми та технології конструювання мережевого (ідеального, бажаного) образу держави, які використовують медіа, впливають на громадську думку. Прийом візуалізації гарантовано впливає на здатність людини пам'ятати вигідну іміджмейкерам інформацію. За допомогою історичної політики політичні сили формують та поширюють певну систему суспільно-політичних цінностей. Риторика державних діячів окреслює політичний курс держави в цілому та визначає рамки для ухвалення важливих політичних рішень. Комплексне використання зазначених інструментів допомагає досягти стратегічних та тактичних цілей іміджевої політики.

Ключові слова: імідж, брендинг, медіа, історична політика, риторика.

Імідж – це один із важливих інструментів політики, який дозволяє зафіксувати конкурентні переваги держави на міжнародній арені, презентувати її стратегічні пріоритети, підтримати модернізаційну, реформаторську та економічну діяльність уряду, створити сприятливий інвестиційний клімат в країні, вирішити конкретні зовнішньополітичні завдання. Нині у добу інформаційних та мережевих технологій стратегічна цінність іміджу держави визнається нарівні з сильною армією та розвинутою економікою. У сучасній теорії міжнародних відносин імідж держави розглядається як «м'яка» сила, яка набуває все більшого значення в якості інструмента реалізації зовнішньої політики.

Науковий інтерес до іміджевої проблематики, започаткований у ХХ столітті, досить сталий як у зарубіжній [1, 2, 3], так і у вітчизняній міжнародно-політичній науці [4, 5, 6]. Формується також нова галузь української політологічної науки – іміджелогія. За визначенням сучасних довідкових вітчизняних видань, імідж – це штучний образ,

цілеспрямовано створюваний у суспільній чи індивідуальній свідомості засобами масової комунікації чи психологічного впливу [7]. Близькі тлумачення знаходимо у зарубіжній літературі. Так, Д. Ольшанський стверджує, що імідж – це спеціально змодельоване відображення вже створеного професіоналами образу на основі певної реальності. Він же вважає, що образ як соціальний конструкт, який міститься у суспільній свідомості, є складовою частиною іміджу. Однак опираючись та послуговуючись зарубіжним та вітчизняним доробком у царині іміджевої політики, зауважимо, що увага науковців здебільшого зосереджена на теоретико-методологічних засадах досліджуваної проблеми, зокрема, моделях, функціях, завданнях, механізмах та способах формування міжнародного іміджу країн, у тому числі і України. В українській політичній науці прикладний напрям досліджуваної нами проблематики недостатньо розвинений, а проблеми створення позитивного іміджу України, зокрема в умовах збройного конфлікту, допоки залишаються поза увагою вітчизняних дослідників.

Іміджева політика, за твердженням фахівців, – це сфера передовсім державної діяльності, яка потребує системного підходу, продуманих, скоординованих, цілеспрямованих рішень. Її ефективність та результативність залежить значною мірою від використання загально зрозумілої мови та визначеного набору інструментів. Універсального переліку засобів та інструментів конструювання державного іміджу не запропоновано, однак їх існує чимала кількість.

Одним із інструментів виступає поняття брендингу. Підвищення обізнаності є першим і початковим кроком у брендингу нації: усвідомлення існування країни необхідне, якщо завдання полягає у збільшенні позитивного ставлення до неї, і лише тоді можна очікувати, що іноземці охоче відвідають цю країну [8]. Саймон Анхольт, провідний фахівець у питаннях створення національного бренд-іміджу держави, надає особливе значення брендингу як складовій частині розбудови, поширення та підтримання суспільного процвітання. Здатність держави до створення бренду – це важливий інструмент, без якого жодна з розвинених держав не могла б в повній мірі функціонувати на міжнародній арені, оскільки це першочерговий компонент їх високого економічного успіху за останнє століття. Брендинг – це частина базових засад конкурентоспроможності на вільному ринку, і з незначними варіаціями – в освіті, політиці, промисловості, на ринку праці та у всьому державному секторі [3]. Наприклад, одним з брендів США є газовий напій «Coca-Cola», Італії – компанія-виробник «Versace» або ж «Cavalli», Франції – «Chanel», Німеччини – торгова марка автомобілів та мотоциклів «BMW», Британії – «Jaguar», а Японії – «Mitsubishi» тощо. В Україні є потенціал до створення міжнародних брендів у різних галузях, наприклад, у моді – це бренд Лілії Літківської та «The Coat» Каті Сільченко, у музиці – гурти Onuka та DakhaBrakha, у туристичній сфері – гірськолижний курорт Буковель, міста Київ та Львів, тощо.

Іншими потужними інструментами конструювання державного іміджу, що активно використовуються у всьому світі, виступають традиційні та нові медіа. Використовуючи широкий набір засобів від політичних виступів до телереклами та пропаганди війни, вони апелюють до емоцій, які провокують певні політичні дії, впливають на громадську думку, обсяги продажу продуктів на ринку і навіть дають можливість диктатору залишатися при владі тривалий час. У їхньому арсеналі існує чималий перелік помилкових аргументів чи логічних помилок таких як, пропаганда, апелювання до страху та жалю, перехід на особистості, загальноприйнята думка та ін. [9]

Разом з тим, визнаючи істотну роль публічної інформації у формуванні уявлень про політичну реальність у свідомості аудиторії соціальних медіа, не можна не погодитися з точкою зору, що «не так медіаконтент ... скільки механізми, технології та моделі комунікації, які мають власне політичне значення і зміст, визначають процес сприйняття» [10]. Зокрема, широке поширення в соціальних медіа отримали технології цифрової стигматизації, що володіють маніпулятивними можливостями, здатністю нав'язувати вигідні суб'єктам стереотипи сприйняття, «структурувати соціально-політичну реальність,

інтерпретуючи за допомогою ярликів будь-які процеси ... зміщуючи увагу ... за допомогою хештегів, мемів в необхідну сторону, формуючи інформаційну повістку» [11]. Результатом функціонування соціальних медіа стає мережевий образ, що інтерпретується нами як сукупність знань, уявлень, оцінок про державу, що складається у свідомості користувачів Інтернету в результаті інтеракції суб'єктів на майданчиках соціальних медіа.

Так, з подачі російського телебачення та проросійсько налаштованих блогерів у соціальних мережах виникають хибні уявлення та стереотипи про Українську державу як «штучне утворення без власної суб'єктності» та українців як «салоїдів та хохлів», а після організації Євромайдану – як «нацистів, фашистів та бандерівців» тощо.

Використання такого інструменту конструювання образу як візуальні і рухомі зображення має суттєве значення для способу сприйняття різних політичних суб'єктів у конфліктогенному середовищі. Водночас візуалізація та формування візуальних асоціацій із певними подіями, важливими датами позитивно впливає на здатність людини пам'ятати необхідну чи вигідну іміджмейкерам інформацію.

Imagefare – це використання або неправильне використання зображень з певною метою як окрема політика або як заміна традиційних військових засобів для досягнення конкретних політичних цілей. Дійові особи, які беруть участь у конфлікті, намагаються просувати свої бажані, важливі повідомлення через засоби масової інформації задля того, щоб заручитися підтримкою громадськості та, зрештою, досягти своїх політичних цілей [12]. Це відповідно впливає на загальний імідж держави та її сприйняття міжнародною спільнотою.

Руйнування Веж-близнюків 11 вересня 2001 р.; фото тортур ув'язнених у тюрмі Абу-Грейб в Іраці, зокрема фото бранця Саад Фалеха, який піддавався тортурам електротоком, стоячи у незручній позі, що було опубліковано на обкладинці «The economist»; зображення обезголовлювання в Інтернеті; фото виснаженого ув'язненого в боснійсько-сербському концентраційному таборі; мигаючі спалахи по небу Багдада під час повітряного бомбардування під керівництвом США, що завдає удар по «шахрайському» режиму: такі зображення визначають сучасний конфлікт. І не залежно від того, яким було їх початкове призначення, для чого ці зображення було створено, надалі вони можуть бути адаптованими до різних, відмінних політичних, соціальних, культурних, ідеологічних, релігійних контекстів і використовуватися як «інформаційна зброя» у зовсім іншому конфлікті [13].

У політичному контексті часів Революції Гідності в Україні одразу пригадуються зображення палених шин; маси людей із жовто-синіми стягами, що зібралися на Майдані Незалежності; криваві зіткнення із загонами Беркута; фото катування голого на морозі Михайла Гаврилюка; пам'ятник Героям Небесної Сотні тощо. З початком російської агресії до репрезентативної вибірки зображень можна віднести вщент знищений Донецький аеропорт, бої за Іловайськ, напівзруйновані житлові будинки прилеглої до лінії розмежування зони, мистецький протест Сергія Захарова у Донецьку, а на противагу цьому – проморолики та флешмоби донеччан, адресовані Російській Федерації як захисниці та братерській країні, Георгіївська стрічка та багато ін. У зв'язку з останніми президентськими виборами 2019 р. в уяві виникає фото Президента Володимира Зеленського на обкладинці журналу «Time» із промовистим підписом «Чоловік на роздоріжжі», що означало вибір шляху до співпраці або з Путіним, або з Трампом. Серед рухомих зображень, зокрема фільмів, які вплинули на міжнародне сприйняття російсько-українського збройного конфлікту, можна назвати документальну кінострічку «Зима у вогні: Боротьба України за свободу», яка була представлена на Венеційському кінофестивалі та фільм «Кіборги». Уже поза контекстом війни на Сході України широкого резонансу набув серіал НВО «Чорнобиль», який вийшов у 2019 р.

Історична політика – це ще один інструмент, за допомогою якого політичні сили держави формують та поширюють систему суспільно-політичних цінностей. Історична пам'ять є невід'ємною складовою національної ідентичності. Вона також щільно

пов'язана із формуванням державного іміджу і для внутрішньої аудиторії, і для зовнішньої. Адже допомагає узгодити невідповідності та знайти точки дотику. За смислове наповнення власного образу та позиціонування держави на міжнародній арені відповідальні, передусім, органи державної влади. Використовуючи інструментарій та механізми історичної політики можна впливати на суспільне сприйняття, як це зробили Німеччина та Франція.

З метою формування позитивного мислення і нового німецького національного почуття у 2005 р. у ФРН пройшла потужна соціальна рекламна кампанія під гаслом «Ти – Німеччина». Однією з її цілей було ініціювання широкої дискусії про національну самосвідомість у засобах масової інформації. Реклама по телебаченню і радіо забезпечила колосальне охоплення аудиторії – більше 200 мільйонів чоловік і досягла значних позитивних результатів. Як наслідок, відбулася трансформація німецького войовничого патріотизму в індивідуалізм, що дозволило сконструювати нове формулювання патріотизму: «Німеччина всередині тебе». Також у Франції у 2009 р. держава ініціювала широку дискусію «Що нині означає бути французом?». І хоч частина інтелектуалів негативно ставилася до обговорення, розцінюючи його як нав'язування державою своїх принципів, все ж історико-політична дискусія порушила важливі питання національної ідентифікації та консолідації нації і вплинула на політичну свідомість людей [14].

Аналіз ситуації, що склалася у сучасній Україні щодо питань, пов'язаних з формуванням історичної пам'яті, свідчить про постійно зростаючу роль політиків у цьому процесі. Дискусії щодо відбору та оцінки важливих аспектів історичного минулого України давно вийшли не лише поза рамки наукових обговорень, а й поза межі державних кордонів. Достатньо згадати глибокі екскурси в історію та етногенез українців, до яких вдається російське політичне керівництво, намагаючись запропонувати вигідні для себе трактування [15]. Неодноразові висловлювання щодо «штучності» кордонів сучасної України, твердження про те, що «українці і росіяни – один народ» дійсно можуть негативним чином впливати на імідж України. Таким чином, у політиці формування позитивного іміджу України окреслився ще один напрям, пов'язаний з боротьбою за «історичну правду». Ця політика не обмежується необхідністю створення єдиного національного історичного нарративу, а передбачає діалог з історичних питань з сусідами – Польщею, Росією, Угорщиною, Туреччиною тощо.

На нашу думку, політична риторика доповнює перелік інструментів іміджевої політики держави як потужний спосіб окреслити порядок денний та вплинути на переконання цільової аудиторії. Використовуючи чітко визначені конструкції, терміни та слова, політичні діячі у своїх виступах: промовах, заявах, зверненнях та інтерв'ю – окреслюють чітко уявлення про політичну та ідеологічну спрямованість держави. Аналіз політичної риторики, комунікативного контенту, стратегічних повідомлень, кодованих текстів голів держав як осіб, одним із завдань яких є представляти державу в міжнародних відносинах та здійснювати керівництво зовнішньополітичною діяльністю, дозволяє прослідкувати загальну послідовність у поглядах політичних діячів та державотворців. Правильно розставлені акценти у формуванні офіційної позиції держави та озвучені тези щодо державного бачення певної конфліктної ситуації можуть вартувати здобуття міжнародної підтримки та симпатій або співчуття з боку зарубіжної громадськості. Риторика – це більше, ніж інструмент заплутування політичних опонентів, і його слід сприймати серйозно як ознаку політичного спрямування держави в цілому та політичної волі керівної верхівки зокрема.

Отже, розбудова позитивного іміджу держави, створення відповідного інвестиційного клімату, розв'язання довготермінових та тактичних зовнішньополітичних завдань є ключовою ціллю у стратегічних комунікаціях. В умовах конфлікту конструювання іміджу держави вимагає більш скоординованих дій та затвердженого на державному рівні плану дій, аби здобути перевагу над ворогом. Досягнення та реалізація поставлених іміджевих завдань здійснюються за допомогою стратегічно визначеного

набору інструментів таких як, продукування державних брендів, робота із медіа та вироблення власного контенту, використання фото- та відеозображень як інформаційної зброї у завоюванні прихильності аудиторії, чітко визначені кроки по втіленню історичної політики та грамотне застосування політичної риторики. Подальші дослідження варто спрямовувати на вироблення практичних рекомендацій щодо визначення та застосування окреслених інструментів та вивчення міжнародного досвіду і світових практик розбудови позитивного іміджу.

Аннотация. Цель исследования заключается в анализе инструментария имиджевой политики, направленной на продвижение положительного внутреннего и внешнего образа государства, мобилизации общества и поддержку стратегического вектора развития государства. Механизмы и технологии конструирования сетевого (идеального, желаемого) образа государства, которые используют медиа, влияют на общественное мнение. Прием визуализации гарантированно влияет на способность человека помнить выгодную имиджмейкерам информацию. С помощью исторической политики политические силы формируют и распространяют определенную систему общественно-политических ценностей. Риторика государственных деятелей определяет политический курс государства в целом и определяет рамки для принятия важных политических решений. Комплексное использование указанных инструментов помогает достичь стратегических и тактических целей имиджевой политики.

Ключевые слова: имидж, брендинг, медиа, историческая политика, риторика.

Abstract. The purpose of the study is to analyze the tools of image policy aimed at promoting a positive internal and external image of the state, mobilizing society and supporting the strategic vector of state development. Media use mechanisms and technologies for constructing a network (ideal, desired) image of the state to affect public opinion. The method of visualization is guaranteed to influence a person's ability to remember information that is beneficial to image makers. With the help of historical politics, political forces form and disseminate a certain system of socio-political values. The rhetoric of statesmen determines the political course of the state as a whole and defines the framework for making important political decisions. The integrated use of these tools helps to achieve the strategic and tactical goals of image policy.

Key words: image, branding, media, historical politics, rhetoric.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Галумов Эраст. Имидж против имиджа. М.: Издательство «Известия», 2005. 552 с.
2. Киселев И. Ю. Образы государств в международных отношениях: механизмы трансформации. Полис. 2003. №3. С. 50–57.
3. Anholt S. Brand New Justice. *Elsevier Butterworth-Heinemann*. 2005. 173 p.
4. Дідух Г. Я. Політичний імідж України в контексті сучасних глобалізаційних умов. Наукові праці МАУП. 2013. Вип. 2(37). С. 27–31.
5. Почепцов Г. Г. Контроль над разумом. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2012. 350 с.
6. Попова Л. І. Тенденції формування образу країни в сучасному країнознавстві. Мова і культура. 2011. Вип.14. Т.7. С. 112–115.
7. *Энциклопедія Сучасної України*. Т. 11. Київ, 2011. 712 с.
8. Percy L. (2008), *Strategic Integrated Marketing Communication*, *Butterworth-Heinemann*, Amsterdam.
9. Walton D. (2007). *Media Argumentation. Dialectic, Persuasion, and Rhetoric*. Cambridge University Press. 386 p.
10. Володенков С. В. Особенности Интернета как современного пространства политических коммуникаций. Вестник Московского государственного областного университета (электронный журнал). 2017. № 4. URL: www.evestnik-mgou.ru (дата обращения: 03.05.2019).
11. Володенков С. В., Федорченко С. Н. Цифровые стигматы как инструмент манипуляции массовым сознанием в условиях современного государства и общества. Социологические исследования. 2018. № 11. С. 117–123.
12. Ayalon A, Popovich E. and Yarchi M. (2014) From warfare to imagefare: How states should manage asymmetric conflicts with extensive media coverage. *Terrorism and Political Violence*, January: 12.
13. Michalski M., Gow J. War, image and legitimacy: viewing contemporary conflict. London; New York: Routledge, 2007. 268 p.
14. Лозовий В. С. Європейський досвід втілення історичної політики як політичної технології міжнародного примирення. *Освіта, наука і культура на Поділлі*. Том 23. С. 170–177.
15. Симоненко І. Концептуальні засади державної політики пам'яті. Аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень. URL : <http://www.niss.gov.ua/articles/269>

МЕМОРІАЛЬНО-МОНУМЕНТАЛЬНИЙ ПРОСТІР МІСТА КАЛИНІВКА ЯК ВИЯВ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ

І. А. Гуменчук, Н. Р. Темірова

Анотація. У статті досліджується візуальна складова у формуванні історичної пам'яті мешканців малого міста. Огляд символічного простору, основу якого складає культурна спадщина, свідчить про його залежність від політичних і соціально-економічних процесів. Предметом дослідження виступають монументальні об'єкти міста Калинівки, присвячені учасникам Другої світової війни. Спираючись на методи узагальнення, контент-аналізу, історико-типологічний, вдалося дійти таких висновків. Монументально-меморіальний простір щодо Другої світової війни у Калинівці формувався впродовж 1955–2014 рр. Найбільше пам'ятників було встановлено протягом 1970-х рр. Загалом у меморіальному просторі міста монументи, присвячені Другій світовій війні, переважають, внаслідок чого колективні уявлення про останню світову війну передаються з покоління до покоління.

Ключові слова: меморіально-монументальний простір, історична пам'ять, місця пам'яті, пам'ятник.

У формуванні історичної пам'яті і національної свідомості народу важливу роль відіграє культурна спадщина. Візуальний компонент, що включає монументальні пам'ятники, пам'ятні місця, будинки, меморіальні комплекси, цвинтарі, окремі поховання, створює меморіальний простір, який не лише відображає історичне минуле, а й активно формує суспільні погляди громадян. Історики, культурологи, мистецтвознавці, політологи звертаються до проблем культурної спадщини, її ролі у духовному відродженні суспільства, формуванні історичної пам'яті. Поширеною у вивченні «історії пам'яті», за словами французького дослідника П'єра Нора, є «докладна інвентаризація національної пам'яті», що концептуалізує ідею нації в монументах, символах, національних святах, мистецьких творах, місцях пам'яті, які в широкому сенсі включають в себе реальну та альтернативну історію, виступають «моментом національної історії». У конкретному, більш вузькому сенсі, ми можемо застосувати цей влучний термін до локальних пам'ятних місць, пов'язаних з історичними подіями, які відіграють важливу роль у формуванні історичної пам'яті, «фундаменту національної ідентичності». Формування історичної пам'яті, відтворення нашого минулого, у тому числі через історико-культурну спадщину, стає нагальною потребою сьогодення.

Проблематика меморіального простору та місць пам'яті здобула доволі широкий резонанс у науковому середовищі від середини 1980-х рр. Концептуальне підґрунтя становить доробок західноєвропейських науковців М. Гальбакса, П. Нора, П. Коннертона щодо категорій «історична пам'ять», «місця пам'яті». Важливе значення для даної розвідки є висновок М. Гальбакса про те, що соціальне середовище обмежує і впорядковує спогади у просторі та часі, служить джерелом цих спогадів, тому без систематичної підтримки з боку колективу індивідуальні спогади зникають [1]. У даному дослідженні спиратимемося на ідею П. Нора про потрактування місць пам'яті як форму, в якій існує комеморативна свідомість в історії, що його ігнорує, водночас потребує його [2]. Заслугує на увагу аналіз П. Коннертоном двох вимірів колективної пам'яті: «тілесної пам'яті» та «пам'яті-звички» [3]. Регіональний вимір проблеми представлений працею місцевих краєзнавців В. Загилила та М. Запорожця, які підготували популярний нарис про Калинівку [4]. У контексті проблематики місць пам'яті на українському матеріалі напрацювання здійснили О. Гайдай у монографії «Кам'яний гість. Пам'ятники Леніну в Центральній Україні» та О. Гриценко у дослідженні «Пам'ять місцевого виробництва. Трансформація символічного простору та історичної пам'яті в малих містах України» [5]. Виходячи із загальної історіографічної ситуації, мета даного дослідження полягає в аналізі меморіального простору міста Калинівки щодо подій Другої світової війни.

Джерелом даного дослідження виступили речові історичні джерела, а саме пам'ятки матеріальної культури, меморіальні монументи міста Калинівка, присвячені Другій світовій війні.

На території міста Калинівка, районного центра у Вінницькій області, населення якого складає близько 20 тис. осіб, існує п'ять меморіальних монументів, приурочених Другій світовій війні: пам'ятник 98 воїнам – землякам, загиблим на фронтах; братська могила 30 членів Вінницької більшовицької організації, і 432 радянських воїнів, загиблих при звільненні міста та навколишніх сіл; пам'ятник вчителям і учням ЗСО №3, загиблим на фронтах війни; пам'ятник партизанам; пам'ятник Миколі Степовому.

Розглянемо кожен з об'єктів. Пам'ятник 98 воїнам – землякам, загиблим на фронтах, знаходиться у місті Калинівка на вул. Григорія Сковороди, колишній вулиці Шмідта. Пам'ятник розміщено у місці великого скупчення людей, адже поруч розташовані магазини, зупинка громадського транспорту, садочок, школа та залізничний вокзал, а також головна магістраль при в'їзді в місто з Вінницького напрямку. Його відкрили у 1972 р. Авторами даного монументу є львівська скульптурно-керамічна фабрика. Його виготовлено із залізобетону. Пам'ятник складається з постаменту та експозиції. Постамент має три частини. Першою є клумба трикутної форми, на якій час від часу ростуть квіти. На другій частині постаменту викарбовано прізвище та ініціали, а також рік народження 98 воїнів Червоної армії. Написи набиті малим шрифтом і розміщені у п'ять колонок. Композиція пам'ятника стоїть на третій частині постаменту з написом «Вічна слава героям», який в вибитий великими золотими літерами на чорному фоні. Напис чітко видно, навіть тим, хто просто проходить повз пам'ятник. Композиція складається з молодого чоловіка та дівчинки і хлопчика молодшого шкільного віку. Молодий чоловік представлений у військовій формі, касці та з автоматом за плечима. Однією рукою він підтримує автомат, іншою обіймає дівчинку за плече. Хлопчик і дівчинка в експозиції приблизно одного зросту. Дівчинка одягнута в спідницю та блузку з довгим рукавом, хлопчик – у штани та сорочку з коротким рукавом. У дітей на ший зав'язаний піонерський галстук. Композиція пофарбована в золотий колір. Територія пам'ятника загороджена низьким металевим парканом, пофарбованим у блакитний колір. Навколо паркану ростуть високі дерева: сосни, ялини, верба. До пам'ятника веде доріжка з бетонних блоків.

Пам'ятник на місці братської могили тридцяти членів Вінницької більшовицької організації і 432 радянських воїнів, загиблих при звільненні міста та навколишніх сіл, урочисто відкрили у 1955 р. Його авторами є члени Київського художнього фонду. Виготовлений пам'ятник граніту, а постамент – із залізобетону. Пам'ятник заввишки 2 метри стоїть на постаменті розміром 4 x 2 x 2 метри. Взятий під охорону 10 червня 1971 р. Він знаходиться в центрі міста в людному місці поблизу магазини, банки органі місцевого управління, будинок культури. Кожного року до свята Перемоги та дня пам'яті біля пам'ятника відбуваються меморіальні акції. На чотиригранному постаменті встановлено бронзову скульптуру воїна (заввишки 6 метрів). Скульптура воїна пофарбована в золотий колір. Молодий хлопець одягнутий у військову форму та плащ. Його голова опущена до низу, в лівій руці він тримає каску, а правою рукою тримає ритуальний вінок, з правого плеча воїна звисає автомат. З лицьового боку на постаменті – бронзова зірка. Перед скульптурою на стилобаті під нахилом вмонтована плита з написом рельєфними бронзовими літерами. Перед написом на забрукованому графітними плитами розташовано майданчик у колі з бронзовим вінком, з зірки палає вічний вогонь. На меморіалі під нахилом укладено двадцять одну меморіальну плиту (1,1x 0,6 метра) з вирізьбленими прізвищами 371 воїна. На даний час пам'ятник перебуває на реконструкції.

На території школи № 3 м. Калинівка є пам'ятник «Вчителям і учням СШ № 3, загиблим на фронтах Великої Вітчизняної війни», який відкрили у 1970 р. Він знаходиться на вулиці Григорія Сковороди, колишній вулиці Шмідта. Пам'ятник повністю виготовлений з граніту. Він розташований при вході у школу. Його висота становить 1.8 метра, об'єм – 0,40 x 0,80 x 1 метр. Пам'ятник узятий під охорону 9 червня 1977 р.

Розроблений пам'ятник місцевими майстрами у вигляді плити. У правому верхньому куті зображено обличчя людини та рука, на якій палає вогонь. На пам'ятнику вибиті написи «З школи – на фронт. З бою – в безсмертя» та «Їх кожен крок нащадки вдячні будуть нести у серці й пам'яті завжди!». Посередині пам'ятника золотими чорнилами зображена гілочка з шістьма листочками. Внизу пам'ятника є напис «Учням і вчителям рідної школи які віддали життя за Батьківщину». У нижньому лівому куті вибито рік відкриття пам'ятника «1970 р.», у нижньому правому куті назва міста «м. Калинівка». Всі написи вибиті великими літерами та зафарбовані золотими чорнилами. За пам'ятником росте велика кедрова ялина.

Пам'ятник партизанам встановлено на вулиці Незалежності, колишній вулиці Леніна. Монумент розміщений у людному місці – поблизу центральна дорога міста, ринок, залізнична станція. Пам'ятник урочисто відкрили у 1983 р. Автором монумента є скульптор з міста Вінниця Г. А. Устинов. Пам'ятник виготовлений з бетону. Розмір композиції – 3 метри, постаменту – 1 метр. Пам'ятник взятий під охорону 20 лютого 1985 р. Постамент у формі куба, на якому є дошка чорного кольору прямокутної форми з написом «Партизанам, які діяли в роки Великої Вітчизняної війни на території Калинівського району». Напис вибито білими чорнилами великим шрифтом. У композиції представлено молодого чоловіка, який сидить на правому коліні з догори піднятою правою рукою, в якій горить вогонь. Чоловік представлений кремезних розмірів, одягнутий у сорочку, яка є не застібною, штани, пояс з великою пряжкою та великі чоботи. Композиція пофарбована в чорний колір. У 2019 р. Калинівська міська рада реконструювала монумент і прилеглу територію. Враховуючи незадовільний технічний стан ключових конструкцій пам'ятника, адже він був встановлений ще у 1980-ті рр., в рамках проекту капітального ремонту паркової зони м. Калинівка здійснено реконструкцію пам'ятника та облаштування прилеглої території. Старі бетонні плити замінено бруківкою з візерунком національної вишивки хрестиком, встановлено новий гранітний постамент і реставровано скульптуру воїна, локацію обсаджено туями. Окрім того, встановлено підсвітку самого пам'ятника та додаткові антивандальні світлодіодні світильники поміж бруківкою.

Протягом двадцяти років незалежності України в Калинівському районі було відкрито один пам'ятник Герою Радянського Союзу Миколі Степовому в 2014 р. на території загальноосвітньої школи № 1, яка знаходиться в центрі міста. Цей задум належав колишньому випускнику Миколі Івашуку. Пам'ятник складається з постаменту та погруддя. Постамент сірого кольору, на ньому вибите повне ім'я та роки життя М. Степового. Погруддя представлене зображенням молодого чоловіка у військовій формі з медалями на лівому передпліччі. На даний час погруддя знаходиться на реконструкції через численні тріщини.

Варто зазначити, що кожного року до дня Перемоги та дня Пам'яті в незалежності чи є урочистості жителі міста покладають живі квіти. Всі пам'ятники знаходяться в охайному стані. Кожної весни комунальне підприємство «Калинівський Благоустрій» прибирають, а також висаджують квіти на клумбах навколо пам'ятників.

Отже, монументально-меморіальний простір щодо Другої світової війни у Калинівці формувався впродовж 1955–2014 рр. Найбільше пам'ятників було встановлено протягом 1970-х рр., що, ймовірно, пов'язано з формуванням Калинівки до рівня міста районного значення, рішення про що було прийнято у 1979 р. Президією Верховної Ради України. Також слід узяти до уваги, що 1970-ті рр. в історії України та Вінниччини були часом активного формування радянської ідентичності, адже у 1977 р. була прийнята остання Конституція СРСР, в якій з'явилася дефініція «нова спільнота – радянський народ». Показово що в роки Незалежної України встановлено лише один пам'ятник – Герою Радянського Союзу, учаснику Другої світової війни. Профінансовано було цей об'єкт меценатом, а не держаною адміністрацією. Останніми роками у місті зростає кількість реконструкцій пам'ятників. Загалом у меморіальному просторі Калинівки монументи,

присвячені Другій світовій війні, переважають, внаслідок чого колективні уявлення про останню світову війну, шанобливе ставлення до полеглих за свободу своєї землі передаються з покоління до покоління.

Анотація. В статті досліджується візуальна складова в формуванні історичної пам'яті жителів невеликого міста. Обзор символічного простору, основу якого становить культурна спадщина, свідчить про його залежність від політичних і соціально-економічних процесів. Предметом дослідження виступають монументальні об'єкти міста Калиновки, присвячені учасникам Другої світової війни. Спираючись на методи узагальнення, контент-аналізу, історико-типологічний, вдалося зробити наступні висновки. Монументально-меморіальний простір стосовно Другої світової війни в Калиновці формувалася протягом 1955–2014 рр. Найбільше пам'ятників було встановлено в період 1970-х рр. Усього в меморіальному просторі міста пам'ятники, присвячені Другої світової війни, переважають, в результаті чого колективні уявлення про останню світову війну передаються з покоління в покоління.

Ключові слова: меморіально-монументальний простір, історична пам'ять, місця пам'яті, пам'ятник.

Abstract. The article explores the visual component of shaping the historical memory of small town residents. An overview of the symbolic space, based on cultural heritage, testifies to its dependence on political and socio-economic processes. The subject of research is the monumental objects of the city of Kalynivka, dedicated to the participants of the Second World War. Based on the methods of generalization, content analysis, historical and typological, it was possible to reach such conclusions. The monumental memorial space for the Second World War in Kalynivka was formed during 1955–2014. Most of the monuments were erected during the 1970s. In general, in the memorial space of the city, the monuments dedicated to World War II prevail, whereby collective perceptions of the last world war are passed on from generation to generation.

Key words: memorial space, historical memory, memory sites, monument.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Хальбваск М. Колективна і історична пам'ять. *Неприкосновенный запас. Дебаты о политике и культуре.* 2005. № 2–3. С. 12–35.
2. Нора П. *Теперішнє, нація, пам'ять.* Київ: Кліо, 2014. 272 с.
3. Коннертон П. *Як суспільства пам'ятають.* Київ: Ніка центр, 2013. 184 с.
4. Загило В., Запорожець М. *Калинівка.* Одеса: Маяк, 1981. 48 с.
5. Пам'ять місцевого виробництва. Трансформація символічного простору та історичної пам'яті в малих містах України / О. Гриценко. Київ: К.І.С., 2014. 352 с.
6. Гайдай О. Кам'яний гість. Пам'ятники Леніну в Центральній Україні. Київ: К.І.С., 2018. 280 с.

УДК 340.15:004-029:93/94(045)

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПОНЯТТЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

Б. В. Довгань, О. В. Мартинюк

Анотація. У статті проаналізовано підходи до визначення поняття «інформаційна війна» вітчизняних та зарубіжних дослідників, висвітлено приклади застосування інформаційних методів боротьби на різних етапах розвитку суспільства, охарактеризовано еволюцію інформаційних війн у ХХІ столітті.

Ключові слова: інформаційна війна, гібридна війна, інформаційно-психологічні прийоми, пропаганда, агресія.

На сучасному етапі розвитку суспільства все більшої популярності набуває поняття «інформаційна війна». Сьогодні інформаційно-психологічні методи боротьби активно використовуються провідними країнами світу для посилення власної лідерської позиції на міжнародній арені та задоволення вигідних для себе політичних, економічних та інших інтересів. Незважаючи на думку різних експертів з даного питання, які вважають, що використання інформаційних прийомів є характерним виключно для ХХ–ХХІ століття, існує

багато прикладів на підтвердження того, що така форма боротьби застосовувалася ще здавна, а сучасні прояви даного явища є наслідком еволюції первинних інформаційних війн.

Питанню визначення сутності інформаційної війни та аналізу її історичного розвитку присвятили свої праці Ю. Бондар, Р. Калюжний, Р. Колпак, О. Феденко, П. Черник, А. Прозоров, О. Курбан, А. Сіленко, О. Сенченко, С. Смольц, А. Шумка та інші. Дослідженням гібридних війн сьогодення займаються В. Горбулін, О. Кушнір, О. Давикоза, Ю. Кучеренко, О. Лазоренко, Ю. Радковець та інші. Однак проблема пошуку альтернативних шляхів боротьби з інформаційною агресією досі залишається відкритою і потребує подальших наукових досліджень.

Метою статті є вивчення процесу становлення і розвитку поняття інформаційної війни в історичній ретроспективі на різних етапах розвитку цивілізації.

Сьогодні існують різні підходи до визначення поняття «інформаційна війна». Так, Мартін Лібікі у своїй книзі «Що таке інформаційна війна?» наступним чином поясним це явище: «Спроби повною мірою осягнути всі грані поняття інформаційної війни схожі на зусилля сліпих зрозуміти, наприклад, природу слона: один, торкнувшись його ноги, каже, що це дерево, інший, хто доторкнувся до хвоста, каже «канат» тощо...» [1, с. 28]. О. Марунченко у дисертації «Інформаційна війна в сучасному політичному просторі» стверджує, що інформаційна війна є формою організації інформаційної взаємодії, яка є найбільш ефективною при досягненні політичних цілей, і вимагає постійного інформаційного підкріплення [2, с. 28].

Проте, на наш погляд, найбільш повне визначення інформаційної війни наводить О. Харитоненко та Ю. Полтавець, вказуючи, що інформаційна війна – найвищий рівень інформаційного протистояння, спрямований на розв'язання суспільно-політичних, ідеологічних, а також національних, територіальних та інших конфліктних ситуацій між державами, народами, націями, класами й соціальними групами, транснаціональними корпораціями шляхом широкомасштабної реалізації способів і методів інформаційного насильства (інформаційної зброї) [1, с. 33].

Досить дискусійним є питання часу зародження інформаційної війни. Так, О. Сенченко вважає, що інформаційні війни – це результат суспільних процесів, що відбувалися на початку ХХІ століття. На підтвердження своєї думки дослідниця наводить класифікацію війн з точки зору зміни суспільних формацій, де перше покоління – війни античних часів, аграрних та кочових суспільств; друге – війни епохи мануфактурного виробництва; третє – війни ранніх індустріальних суспільств; четверте – війни розвинених індустріальних суспільств; п'яте – локальні конфлікти і «холодна війна» ядерної епохи; шосте – неконтактні дистанційні війни із застосуванням інформаційної зброї [3, с. 2].

Однак аналіз історичних джерел підтверджує факт активного використання різноманітних інформаційно-психологічних прийомів ще на ранніх етапах існування цивілізації. Однак їх застосування було несвідомим і не сприймалося як потужна зброя. Саме цим обумовлена наявність протиріч у думках різних експертів щодо даної проблеми.

Типовими прикладами первісних інформаційних війн можна вважати сакральну боротьбу із силами природи, тваринами а також внутрішньо- та міжплемінні конфлікти, що супроводжувалися першими інформаційними атаками – залякуванням, дезінформацією, приховуванням, демонстрацією тощо [4, с. 50]. Згодом, як форму інформаційно-психологічного впливу, почали використовувалися страхітливе бойове розфарбовування воїнів, люті бойові кличі, спеціальні шумові (удари списами або мечами по щитах) та візуальні (використання вогненних валів) ефекти, чутки, тощо. Поступово своєрідне мистецтво управління психічними станами, думками і вчинками людей удосконалювалося. Воно стало таємною зброєю жерців, шаманів, воєначальників і використовувалося для управління широкими масами людей, для ведення воєнних дій [5, с. 54].

Прояви застосування інформаційних війн яскраво простежуються в державах Стародавнього світу. Особливо активно психологічно-інформаційні прийоми використовувалися у Стародавньому Єгипті. Так, спроба фараона Аменхотепа IV (1353–

1336 рр. до н. е.) реформувати світоглядні уявлення своїх підданих є яскравим прикладом застосування інформаційних технологій для маніпулювання свідомістю людей. Прагнучи більшої влади й незалежності від жерців, фараон надумав упровадити новий культ єдинобожжя Бога сонця Ра, проголосивши себе пророком Всевишнього. Він приєднав до свого імені титулу «Єдиний для Ра», тобто найважливіший для Сонця, перейменував свій палац на «Замок того, хто торжествує в небі», змінив власне ім'я на Ехнатон і, тим самим, забезпечив собі беззаперечний авторитет і недоторканність.

Аналізуючи інформаційні тактики доби Стародавнього Єгипту, слід також згадати про міфотворчість та поширення чуток, спрямованих на здобуття влади. У розповіді «Про фараона Хуфу й чарівників» (з папірусу Весткар), йдеться про те, що дружина одного з жерців завагітніла ніби від найвищого бога Ра і народила йому трьох синів. Божественне походження дозволило їм скинути з престолу тодішнього правителя і стати засновниками нової, V династії фараонів. Формою фактичного маніпулювання свідомістю людей, оприлюднення потрібних для влади «меседжів» були й оракули – пророцтва ніби від богів, що виголошували жерці [6, с. 42].

Використання технологій психологічного впливу на противника було типовим явищем і в Стародавній Греції. Наприклад, О. Македонський під час походу на Індію (326 р. до н. е.), майже вичерпавши морально-бойові можливості своїх військ, із метою недопущення погоні під час відходу наказав виготовити зразки зброї (списи, мечі, стріли, луки), амуніції (одяг, взуття), що втричі перевищували нормальні розміри, та розкидати їх на місці табору на березі Інду – нібито все це було забуто випадково. Коли зброя та одяг були зібрані й передані царю індусів Таксилу його розвідниками, то цар відмовився від переслідування, вважаючи, що в Олександра всі воїни – велетні [1, с. 66–67].

У Стародавньому Римі методики маніпулятивного впливу на людей застосовувалися під час виборів, виступів у судах, при формуванні власного пантеону богів і пантеонів підкорених народів, на війні [1, с. 67].

За часів Стародавнього Китаю узагальнений досвід інформаційно-психологічного протиборства пов'язують з філософією Сунь Цзи, який писав: «Війна – це шлях омани. Тому, якщо ти можеш що-небудь, показуй противнику, що не можеш; якщо ти користуєшся чим-небудь, показуй йому, нібито ти цим не користуєшся; хоч ти й близько від нього, показуй, нібито ти далеко; хоч ти й далеко від нього, показуй, що ти близько...». У його «Трактаті про військове мистецтво» закріплені наступні настанови: «розбещуйте все добре, що є в країні вашого противника; утягуйте видних представників вашого противника в злочинні підприємства; використовуйте співпрацю самих підлих і мерзенних людей; розпалюйте сварки й зіткнення серед громадян ворожої країни; підбурюйте молодь проти старих та інші» [5, с. 54].

У Середньовіччі психологічний тиск на людей здійснювався під гаслами релігійних мотивів. До наших часів у багатьох конфесіях використовуються такі тактичні прийоми, як відлучення від релігійної громади та прокляття, заборона поховання на громадському цвинтарі тощо (засада морального покарання). Інформаційна війна доби Середньовіччя пов'язана з діяльністю єзуїтів, які першими почали організовувати фахову підготовку членів свого ордену для дискредитації противника як у воєнний, так і у мирний час [7, с. 124–125].

Також у Середньовіччі часто вживаним був прийом «залякування противника», наприклад, у 782 році Карл Великий після розгрому саксів на Везері демонстративно катував 4500 сакських заложників; прийом «дискредитації лідерів противника» – у 1077 р. Римський Папа Григорій VII відлучив від церкви германського короля й імператора Генріха IV, який був змушений публічно у фортеці Каносс на колінах вимолювати вибачення у понтифіка; прийом «використання сакральних цінностей в якості аргументації справедливості бойових дій» знайшов своє втілення у 1096–1099 рр. під час першого хрестового походу [7, с. 127–128].

У Новітню добу інформаційна війна набула особливої сили під час Першої світової війни. Існує думка, що союз Антанти зумів здобути перемогу саме завдяки використанню

так званої «пропаганди жахів». Одним з прикладів такої політики є поширення чуток про те, що німці перероблювали тіла загиблих солдатів (своїх і чужих) на корм для свиней. Це викликало масу обурення в світі та послужило приводом для вступу Китаю у війну на боці Антанти. На думку В. Ніколаї, пропагандистська політика була «геніальною роботою, яка дозволяла підтримувати солдатів на фронті навіть в часи найтяжчих поразок». Пропаганда проти Німеччини здійснювалась за допомогою мільйонів листівок, які скидалися з літаків та повітряних куль. Зміст листівок був різним: листи полонених німців родичам про гарні умови життя у ворожому полоні; заборонена у Німеччині література, статті, в яких відповідальність за всі жахи війни лежала на кайзерівському уряді; продовольство, що мало досить значний вплив на голодних німецьких солдатів [8, с. 74–77].

Проаналізувавши власні прорахунки, Німеччина вирішила взяти реванш у Другій світовій війні. Завчасно, ще до початку бойових дій проти СРСР, німці заготовили значну кількість плакатів, листівок, звернень, наказів, розпоряджень й іншої друкарської продукції пропагандистського змісту. На перших сторінках окупаційних газет нерідко публікувалися пропагандистські передовиці, наповнені пафосом звільнення українського народу від влади більшовиків. Концепція пропагандистської політики нацистів яскраво висвітлена в праці А. Гітлера «Mein Kampf» [9, с. 161–164].

Особливу роль інформаційна війна відіграла під час Холодної війни, яка увійшла в історію як протистояння двох різних світоглядів – капіталістичного і комуністичного. За майже як 50 років виснажливої ідеологічної боротьби США та СРСР продемонстрували низку новітніх методів ведення інформаційних операцій.

З 1949 року Міністерство оборони США підготувало низку документів, у яких визначалися принципи, завдання, засоби інформаційних протистоянь. Було акцентовано увагу на видах пропаганди – «білій», «сірій», «чорній», «політичній», «військовій». Конкретизувалася мета – вплив на свідомість і почуття супротивника за допомогою інформації та ідей; прописувалися конкретні завдання інформаційних операцій: зниження морально-бойового потенціалу противника; спонукання до здачі в полон; сприяння в захопленні населених пунктів; висування ультиматуму й передання закликів до капітуляції та ін. [1, с. 81]. Також з'явилися космічні системи управління та зв'язку, які дозволили володіти інформацією в реальному масштабі часу. У цей період було створено й широко застосовано літак ЕС 130Е «Командо Соло», обладнання якого дозволяє здійснювати теле- та радіопропаганду, входити в бойові управлінські мережі військ противника, поширювати листівки, створювати радіоперешкоди тощо. Для здійснення інформаційно-психологічних впливів почали застосовувати психотронні та психотропні засоби» [1, с. 82].

Після закінчення Холодної війни у 1991 р. інформаційна війна набула нових форм та оновленого вигляду, що було зумовлене активним розвитком інформаційних технологій. Аналіз воєнних конфліктів кінця ХХ – початку ХХІ ст. ст. свідчить про те, що хід та кінець воєнних дій будь-якого масштабу в сучасному світі визначається мистецтвом ведення інформаційної боротьби [10, с. 255].

У 1990-1991 роках розгорівся конфлікт у Перській затоці між Іраном і коаліцією 28 держав на чолі з США за звільнення Кувейту (операція «Буря в пустелі»), наслідком чого стали суд і страта Саддама Хусейна у 2003 році. У цій війні використовувалися як уже відомі психологічні методи (розповсюдження листівок з виправданням дій США, залякуванням противника), так і нові (американців, які залишилися в Кувейті, назвали «заручниками», образ іракського лідера демонізувався, з'явилася ідеологема «США захищають демократію в усьому світі», використовувалися лжесвідки, які розповідали про «жорстокість» іракських солдатів, робота журналістів була організована так, що американський глядач не бачив жорстоких сцен із театру воєнних дій) [1, с. 82–83].

Під час балканської війни 1999 р. в Югославії («Операція «Союзницька сила») як метод боротьби вперше використали Інтернет. Не менш потужна інформаційна боротьба велася між Ізраїлем і Палестиною з вересня 2000 року. Цього разу акцент був зроблений на маніпулюванні фактами загибелі та поранення мирного населення [10, с. 255].

Крізь призму століть інформаційна війна еволюціонувала, набувала нових рис, удосконалювалися форми маніпулювання свідомістю людей. Сьогодні ця потужна зброя досягнула свого найбільшого розвитку. Серед найпоширеніших видів інформаційної війни можна виділити мережеву війну, проте найнебезпечнішою, на наше переконання, є гібридна війна, адже вона виходить за рамки традиційних понять про ведення бойових дій. Це війна комбінованого характеру, яка перетворюється хитросплетіння політичних інтриг, запеклої боротьби за політико-економічне домінування над країною, за території, ресурси й фінансові потоки. Жертвами ведення такої війни, зазвичай, стають мирні жителі, передусім, найбеззахисніші категорії населення – люди похилого віку, жінки й діти. В умовах такого конфлікту стає проблематичним відрізнити правих від винуватих, ворогів від союзників, простих мирних громадян від терористів, найманців і бойовиків [11, с. 36].

Проявом гібридної війни можна назвати українсько-російську війну, розпочату в 2014 році. Найбільш чітко характер нового типу війни Росія продемонструвала під час насильницької анексії території Автономної Республіки Крим та проведення там псевдо референдуму навесні 2014 р., а згодом – під час вторгнення до східних областей України [12, с. 5]. Так, Росія використала проти України ряд підривних соціальних технологій: 1) технологію поділу України на «народні республіки»; 2) технологію створення кримінального натовпу; 3) технологію заколоту і захоплення влади в містах; 4) технологію «референдуму»; 5) технологію «живого щита» та ін. Всі вони, як зазначають дослідники, характеризуються певними ознаками: схожістю цілей, стандартністю дій та засобів досягнення цілей, синхронністю проведення акцій у різних містах України, схожістю зовнішньої атрибутики, символіки, ідеологічного та пропагандистського забезпечення акцій. Проте Україна не єдина жертва гібридної політики країни-агресора. Росія протягом десятиліть свідомо створювала навколо себе пояс нестабільності, як приклад можна назвати заворушення в Нагірному Карабасі, Придністров'ї, Абхазії, Південній Осетії. Варто зазначити, що всюди застосовувалися схожі методи гібридної війни [13, с. 298].

Висновок. Проаналізувавши еволюцію розвитку інформаційних війн, можна зробити висновок, що її основною метою є задоволення власних інтересів держави-агресора за рахунок обеззброєння противника, досягнення бажаних результатів будь-якою ціною. При цьому незмінними протягом всієї історії залишаються методи ведення боротьби: наклепи, пропаганда, агітаційні проповіді, підкупи, розповсюдження листівок, журналів тощо. На сьогодні усе це доповнюється використанням широкої мережі Інтернету, ЗМІ та різноманітних електронно-технічних засобів. Альтернативою для боротьби з інформаційною агресією має бути, по-перше, реформування законодавства в сфері інформації; по-друге, впровадження державної політики «інтелектуального розвитку» суспільства, збільшення його розумового потенціалу для протистояння загрозі інформаційного впливу; по-третє, забезпечення справедливої та свідомої діяльності журналістів, які мають стати оборонним елементом протидії неправдивої інформаційної політики агресорів. Таким чином, вдасться запобігти деструктивному впливу інформаційної зброї на майбутнє нашого світу.

Анотація. В статті проаналізовані підходи к определению понятия «информационная война» отечественных и зарубежных исследователей, освещены примеры применения информационных методов борьбы на разных этапах развития общества, охарактеризованная эволюция информационных войн в XXI веке.

Ключевые слова: информационная война, гибридная война, информационно-психологические приемы, пропаганда, агрессия.

Absrtact. The article analyzes approaches to defining the concept of «information war» by Ukrainian and foreign researchers, presents examples of the application of information methods of struggle at different stages of society development, characterizes the evolution of information wars in the 21st century.

Key words: information war, hybrid war, information and psychological techniques, propaganda, aggression.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гібридна війна і журналістика. Проблеми інформаційної безпеки : навчальний посібник / за заг. ред. В. О. Жадька ; ред.-упор. : О. І. Харитоненко, Ю. С. Полтавець. Київ. Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 356 с.

2. Марунченко О. П. Інформаційна війна в сучасному політичному просторі : дис... канд. політ. наук. : 23.00.02. / Південноукраїнський національний педагогічний унів. ім. К. Д. Ушинського. Одеса, 2012. 208 с.
3. Сенченко О. Новітні війни з використанням інформаційно-психологічної зброї. *Вісник Книжкової палати*. 2014. № 8. С. 1–6.
4. Курбан О. Історія становлення та розвитку технологій інформаційних війн. *Вісник Книжкової палати*. 2016. № 4. С. 50–52.
5. Прозоров А. Ю. Особливості інформаційно-психологічного протиборства стародавніх часів. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2017. № 2 (22). С. 52–59.
6. Бондар Ю. Інформаційні війни на Стародавньому Сході. *Вісник Книжкової палати*. 2012. № 10. С. 38–45.
7. Феденко О. В. Інформаційно-психологічне протиборство у стародавні часи та в Середньовіччі. *Військово-науковий вісник Академії Сухопутних військ ім. Сагайдачного*. 2011. № 15. С. 119–130.
8. Куса І. Військова пропаганда Німеччини у Першій світовій війні. *Міжнародна зимова школа : Матеріали Міжнародної зимової школи Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, 5–7 лютого 2014 р.)*. К.: КНУ імені Тараса Шевченка; інститут міжнародних відносин, 2014. С. 74–77.
9. Яшан О. Нацистська пропагандистська друкована продукція на території України (1941–1944 рр.). *Наукові записки: Серія «Історія»*. URL : <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/5620/1/Awan.pdf>
10. Джерелейко І. Зарубіжний досвід ведення інформаційної війни. *Актуальні питання документознавства та інформаційної діяльності: теорії та інновації*: матер. І Міжн. наук.-практ. конференції студентів, аспірантів та молодих науковців. Одеса, 2015. С. 253–257.
11. Радковець Ю. І. Ознаки технологій «гібридної війни» в агресивних діях Росії проти України. *Наука і оборона*. 2014. № 3. С. 36–42.
12. Горбулін В. П. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. *Стратегічні пріоритети : Національний інститут стратегічних досліджень*. 2014. № 4 (33). С. 5–10.
13. Гетьманчук М. П. «Гібридна війна» Росії проти України: інформаційний аспект. *Військово-науковий вісник*. 2017. Вип. 27. С. 296–307.

УДК 340.113-021.4(045)

ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ЯКОСТІ ЗАКОНУ

Д. Л. Драч, Т. В. Михайліна

Анотація. Статтю присвячено дослідженню поняття, сутності та значення якості закону. За допомогою загальнонаукових методів (аналіз, синтез, дедукція, індукція, діалектичний, системно-структурний метод) було з'ясовано сутність та значення якості закону; приватнонаукових (правове моделювання, правовий експеримент, правова компаративістика) – проаналізовано структурні характеристики якості закону; спеціальних (кібернетичний та синергетичний) – прослідковано закономірності впливу якості закону на правовідносини та реалізацію закону. Запропоновано власне визначення поняття «якість закону», з'ясовано сутність даної категорії шляхом аналізу наукових підходів, розкрито значення якості закону.

Ключові слова: якість закону, ефективність закону, юридична техніка, механізм правового регулювання.

Вступ. Якість закону є показником фактичної юридичної сили закону, тобто акумулює в собі систему тих його ознак, які є необхідними й достатніми для забезпечення здійснення належного функціонально-правового впливу останнього. Незважаючи на безпрецедентне значення якості закону, що виражається, зокрема, в її сприйнятті як основоположного фактора ефективності закону, її проблематика не є вичерпною. Так, різноманітні наукові підходи до розуміння якості закону зумовлюють плутанину щодо її справжньої сутності та визначення поняття, а її значення, основним результатом якого є забезпечення правопорядку, слід детально проаналізувати задля визначення ролі цієї теоретико-правової категорії в правовому вимірі.

Останні дослідження якості закону були проведені такими науковцями, як-от М. Кравченком, Л. Легін, П. Гуйван, Л. Лобойко, А. Мельник, І. Сурай, Р. Чорнолуцьким,

Н. Караченцевою та іншими. Однак проведених досліджень недостатньо, оскільки все ще залишається низка дискусійних питань у цій темі.

Метою статті є дослідження поняття, сутності та значення якості закону як теоретико-правової категорії.

Основний розділ. Загалом під якістю закону прийнято розуміти «його здатність правильно відтворювати у правових нормах специфіку регульованих ним суспільних відносин і безпосередньо регулювати відносини, запобігаючи негативним (тобто незаконним) соціальним діям учасників правовідносин» [1, с. 24], отже, вона виступає показником ефективності закону як регулятора суспільних відносин. Саме завдяки дотриманню якості закону створюються передумови для втілення його функціонального призначення у житті суспільства. Сутність якості закону виражається в певних підходах, до яких І. В. Суходубова відносить філософський, прикладний і комплексний [2, с. 62–63].

У межах філософського підходу увага акцентується на характерних рисах та внутрішній природі якості закону, що відрізняють її від інших явищ. Так, Р. В. Чернолуцький визначає якість закону як «сукупність властивостей, що є необхідно й іманентно властивими закону, що характеризують його як основний, належний та оптимальний регулятор суспільних відносин» [3, с. 31]. Звідси випливає, що якість закону є індикатором його ідеальної моделі, тобто важливою ознакою, зміст якої виражає його природу. Справді, ознаки якості закону мають індивідуалізуюче призначення, характеризуючи її сутність та відмежовуючи її від інших понять, водночас вони є невід'ємною складовою змісту якості закону. Разом з тим, така характеристика якості закону не відображає її функціональних особливостей, тобто не враховує значення цього явища, що зумовлює невиразність змісту філософського підходу.

Зміст прикладного підходу полягає у взаємозв'язку якості закону із його ефективністю, що зумовлює можливість виразити сутність досліджуваного явища його соціальним призначенням. На думку Т. С. Подорожної, якість конституції як основного закону держави «визначається ступенем впливу її норм на встановлення правового порядку, співвідноситься з поставленою метою правового регулювання на основі її положень і тими правовими засобами, що дозволяють досягти ефективного результату», інакше кажучи, якість конституції є одним з основних критеріїв її ефективності [4, с. 305]. З одного боку, такий підхід орієнтований на вираження ролі якості закону для забезпечення належного функціонування механізму правового регулювання загалом та закону зокрема, що є показником основної мети дотримання вимог якості закону. З іншого боку, логічний умовивід нашоухує на думку про те, що необхідні певні передумови для забезпечення реалізації таких функціональних призначень, які також є невід'ємною складовою характеристики сутності якості закону, що робить цей підхід також недостатньо обґрунтованим.

Комплексний підхід до розуміння якості закону об'єднує філософський та прикладний підходи, розкриваючи її сутність через взаємозв'язок ознак, природи та ефективності закону. Такий підхід спостерігається у поглядах А. А. Мельник, яка досліджує якість закону в техніко-юридичному аспекті, що «полягає в сукупності правових властивостей останнього щодо форми, характеризує ступінь його відповідності правилам і прийомам законодавчої техніки та сприяє оптимізації законотворчості й ефективності законодавства» [5, с. 42]. Звісно, система ознак якості закону формує його природу, зумовлену дотриманням правил юридичної техніки та «завірену» правовою експертизою, а взаємодія цих ознак дозволяє забезпечити ефективність права загалом, що проявляється в належному функціонуванні механізму правового регулювання суспільних відносин. Зважаючи на те, що комплексний підхід враховує ознаки, природу та функції якості закону, а також їх взаємодію, він видається найбільш доцільним для характеристики сутності якості закону.

Значення якості закону прослідковується у забезпеченні стабільності закону, його виконанні, регулюванні поведінки суб'єктів права, тобто якість закону має позитивний вплив на тривалість і усталеність регулятивного впливу закону на розвиток суспільних

відносин, дієвість й ефективність закону, формування правової культури й правової свідомості громадян, правомірність їх поведінки, створення конструктивної взаємодії громадськості з органами влади та громадську активність населення загалом [6, с. 29].

Так, дотримання правил юридичної техніки є однією з передумов забезпечення якості закону відповідно до встановлених критеріїв та вимог. Стабільність же закону є складовою високої якості закону і «характеризує його здатність бути адекватним регулятором суспільних відносин протягом тривалого часу без внесення до закону концептуальних (суттєвих) змін» [7, с. 168], не виключаючи можливості оновлення законодавчих положень з урахуванням потреб суспільства та тенденцій його розвитку. Високий рівень якості закону з моменту набрання ним чинності є гарантією його подальшої стабільності, що дозволить ефективно реалізовувати його регулятивно-охоронні функції протягом тривалого проміжку часу.

Крім того, «високий рівень розвитку законодавчої технології як невід'ємної частини законотворення значною мірою здатний забезпечити належну якість і ефективність усього законодавчого масиву, що, безумовно, має сприяти адекватному впливу законодавства на політичні, економічні та соціальні відносини в державі» [8, с. 54], тобто якість закону має визначальний вплив на його дієвість та ефективність. Дієвість закону забезпечується встановленням механізмів його впливу на суспільні відносини, що включають встановлені засоби, способи й методи дії на предмет, що підлягає врегулюванню, а його ефективність визначається співвідношенням мети й результату конкретного правового регулювання. У даному випадку дієвість та ефективність закону залежать від якості формулювання нормативних положень та, відповідно, точності їх тлумачення, адже воно суттєво позначається на реалізації закону.

Зважаючи на те, що «якість закону є забезпеченням стабільності та прогресу суспільства, що відображає досягнутий рівень юридичних знань, правових ідей, морально-правових цінностей, загально визнаних норм та принципів міжнародного права» [5, с. 39], тобто є глобально важливим явищем, можна визначити роль якості закону для формування правової культури й правової свідомості громадян. Важливе значення має формальна визначеність положень закону, а саме прояв її зрозумілості та чіткості, що позначається на ставленні до права (правовій психології) та його відображенні в інтелектуальних концепціях (правовій ідеології), а також на результативності впливу права на його суб'єктів загалом.

Значення якості закону як спонукального впливу на правомірність поведінки громадян взаємопов'язане із динамічністю закону й полягає в «проектуванні на майбутнє можливої поведінки соціальних суб'єктів» [9]. Закон, що є джерелом права, де-факто уособлює правила поведінки, наділені юридичними ознаками, який консолідує критерії оцінки поведінки учасників правовідносин з точки зору їх відповідності нормам права, тобто визначає її як правомірну чи неправомірну, встановлюючи юридичні наслідки такого детермінування. Тому відповідність закону критеріям та вимогам його якості позначається переважно на мотивації до правомірного діяння.

Рівень якості закону має визначальний вплив і на державно-суспільні відносини, адже його управлінський та економіко-політичний аспекти [3, с. 31–32] передбачають особливості взаємодії громадськості та органів влади на основі законодавчого врегулювання правовідносин. Якість закону, в даному разі, суттєво впливає на ідентифікацію правового статусу учасників правовідносин між суспільством та державою та сутність політичної системи суспільства загалом, що є важливими складовими суспільно-політичного життя.

Якість закону також позначається і на громадській активності населення, яка залежить від правової культури, правової свідомості та політичної системи суспільства. Якість закону впливає на тлумачення його норм, які, у свою чергу, визначають права, свободи, обов'язки громадян та гарантії їх здійснення, що зумовлюють ту чи іншу поведінку – соціально активну, законослухняну, звичну, конформістську чи маргінальну, що прямо відображається на

громадській активності. Наприклад, проявом громадської активності є вплив населення на прийняття нормативно-правових актів, а якісне законодавство «постійно розвиває та вдосконалює форми впливу громадськості на їх прийняття, а також доповнює їх додатковими можливостями, які гарантують забезпечення здійснення такого впливу» [10, с. 18], адже воно впроваджує їх форми та методи, а якість законодавчого регулювання зумовлює певні особливості їх тлумачення та відповідно реалізації.

Висновки. Отже, під якістю закону слід розуміти теоретико-правову категорію, що характеризує рівень відповідності закону встановленим критеріям і вимогам, яка зумовлює його здатність достовірно відтворювати певні юридичні факти та, відповідно, впливати на їх перебіг, тобто якість закону є своєрідним індикатором ефективності останнього як регулятора суспільних відносин.

Філософський, прикладний та комплексний підходи відображають сутність якості закону шляхом зосередження уваги на певних її особливостях, а саме, характерних рисах та внутрішній природі цієї теоретико-правової категорії, її ефективності, а також взаємозв'язку вищевказаних критеріїв відповідно, що дало змогу вважати останній з підходів найбільш доцільним та обґрунтованим.

Значення якості закону виявляється в забезпеченні стабільності, дієвості й ефективності праворегулятивного впливу закону, формуванні правової культури й правової свідомості громадян, зумовленні мотивації до їх правомірної поведінки, створенні конструктивної взаємодії громадськості з органами влади та спонуканні до громадської активності населення.

Анотація. Стаття посвячена дослідженню поняття, сутності і значення якості закону. С допомогою общенаукових методів (аналіз, синтез, дедукція, індукція, діалектичний, системно-структурний метод) були виявлені сутність і значення якості закону; частіше наукових (правове моделювання, правовий експеримент, правова компаративістика) – проаналізовані структурні характеристики якості закону; спеціальних (кібернетичний і синергетичний) – розкриті закономірності впливу якості закону на правоотношення і реалізацію закону. Предложено своєрідне визначення поняття «якість закону», виявлена сутність даної категорії з допомогою аналізу наукових підходів, розкрито значення якості закону.

Ключевые слова: якість закону, ефективність закону, юридична техніка, механізм правового регулювання.

Abstract. The paper is dedicated on researching of concept, essence and meaning of the quality of law. The essence and meaning of the quality of law are comprehended with using of general scientific methods (analysis, synthesis, deduction, induction, dialectical, system-structural method); the structural characteristics of the quality of law are analyzed with using of private science methods (legal modeling, legal experiment, legal comparative studies); the pattern of influence of quality of law on legal relations and implementation of law are followed with using of special methods (cybernetic and synergistic). The own definition of the concept «the quality of law» is suggested, the essence of this category is comprehended with using of analysis of scientific approaches, the meaning of the quality of law is revealed.

Key words: quality of law, effectiveness of law, legal technique, mechanism of legal regulation.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Стащенко А. Про науково-теоретичні проблеми якості закону як основи його ефективності. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 11. С. 23–27.
2. Суходубова І. В. Стабільність і динамізм законодавства: поняття, співвідношення, засоби забезпечення: монографія. Харків: Право, 2016. 228 с.
3. Чорнолуцький Р. В. Теоретичні проблеми підвищення якості законодавчих актів у нормотворчій (нормопроектній) діяльності. *Держава і право. Серія «Юридичні науки»*. зб. наук. праць. 2015. Вип. 67. С. 11–34.
4. Подорожна Т. С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації: дис. ... доктора юрид. наук. Київ, 2017. 503 с.
5. Мельник А. А. Техніко-юридичний аспект якості закону. *Право і суспільство*. 2018. № 4. С. 38–43.
6. Артикуца Н. Якість закону як соціальна цінність. *Людина і закон: публічно-правовий вимір*: зб. наук. праць. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. «VII Прибузькі юридичні читання» (Миколаїв, 25–26 листопада 2011 р.). Миколаїв: Південний регіональний центр Національної академії правових наук України,

Миколаївський комплекс Національного університету «Одеська юридична академія», Європейська організація публічного права, 2011. С. 28–30.

7. Монастирський Д. А. Стабільність закону: поняття, сутність та фактори забезпечення: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 199 с.

8. Сурай І., Караченцева Н. Чинники якості законодавчої діяльності в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2016. Вип. 1 (28). С. 54–60.

9. Андреев А. В. Понятие качества закона и параметры, его определяющие. URL: http://adhdportal.com/book_3129_chapter_14_Ponjatie_kachestva_zakona_i_parametry_ego_opredelajushhie.html (дата звернення: 18.03.2020).

10. Нестерович В. Ф. Поняття форм впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. № 2. С. 14–22.

УДК 349.2:364.3:331.5(477)(045)

ЩОДО КОЛА ОСІБ, ЯКІ МАЮТЬ ДОДАТКОВІ ГАРАНТІЇ У СПРИЯННІ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЮ

Т. О. Забейда, І. В. Чепис, Л. П. Амелічева

Анотація. У статті розглядаються особливості працевлаштування громадян, що мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштування, в умовах сучасності. Зокрема, приділяється увага таким категоріям громадян, як молодь, діти-сироти, особи з інвалідністю, учасники бойових дій та інші. Аналізується сучасний стан законодавства, що регулює ці питання і здійснюється пошук нових шляхів вирішення проблем, пов'язаних з цими категоріями громадян. Розроблено пропозиції щодо вдосконалення трудового законодавства у цій сфері.

Ключові слова: право на працю, додаткові гарантії, зайнятість, працевлаштування, безробіття.

Вступ. Конституція України, Кодекс законів про працю України гарантує кожному громадянину право на працю, яке включає в себе право на вільний вибір професії, роду занять і роботи, й забезпечується державою. Держава створює умови для ефективної зайнятості населення, сприяє працевлаштуванню, підготовці і підвищенню трудової кваліфікації, а при необхідності забезпечує перепідготовку осіб, вивільнюваних у результаті переходу на ринкову економіку. Реалії нашого часу показують, що в Україні високий рівень безробіття, в якому велику питому вагу займає безробіття осіб, що потребують саме додаткових гарантій у сприянні працевлаштування.

Дослідженню проблем, теоретичних засад та розробці практичних заходів щодо формування сучасних підходів для забезпечення державної політики зайнятості населення й правового регулювання відносин, тісно пов'язаних з трудовими в сфері зайнятості і працевлаштування присвятили свої праці вчені й практики, зокрема, Л. П. Амелічева [1], С. В. Вишневецька [2], В. В. Жернаков [3], М. І. Іншин [4], І. В. Лагутіна [5], П. Д. Пилипенко [6], С. М. Прилипко [7], Г. І. Чанишева [8], О. М. Ярошенко [9] й ін.

Метою даного дослідження є аналіз норм, що регулюють відносини, тісно пов'язані з трудовими в сфері зайнятості і працевлаштування категорій громадян, які мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштування.

Основна частина. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб [10]. Забезпечення гарантій держави щодо прав громадян на працю та соціальний захист від безробіття в умовах існуючих викликів ринку праці, вимагає застосування нових підходів залучення до активної зайнятості населення, насамперед вразливих на ринку праці категорій громадян.

Центральне місце серед інституцій, які забезпечують гарантії держави щодо прав громадян на працю та соціальний захист від безробіття, займає Державна служба

зайнятості в Україні. Зазначена Служба основну увагу приділяє працевлаштуванню громадян, які потребують соціального захисту і не здатні на рівних конкурувати на ринку праці, зокрема, молоді, жінкам, й особам з інвалідністю, оскільки їм найбільш важко самостійно підібрати підходяще місце роботи й укласти трудовий договір.

До законодавчих актів, які регулюють питання працевлаштування громадян, які потребують соціального захисту і не здатні на рівних конкурувати на ринку праці із звичайними працівниками, відноситься Кодекс Законів про Працю України, Закон України «Про зайнятість населення» та Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття». Якщо КЗПП є комплексним, кодифікованим нормативним актом, що регулює відносини у сфері праці загалом, то зазначені закони є спеціальними і регулюють безпосередньо процес працевлаштування таких осіб.

Так, Кодекс Законів про Працю України встановлює рівність трудових прав громадян України. Відповідно до положень статті 2-1 КЗПП України забороняється будь-яка дискримінація у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей. Суть цієї норми полягає у тому, що роботодавець не може обмежувати права працівників незалежно від їх раси, кольору шкіри, релігійних та політичних переконань [11]. Проте непрямая дискримінація громадян, які потребують соціального захисту і не здатні на рівних конкурувати на ринку праці із звичайними працівниками, все ж таки на практиці існує.

Тому, КЗПП України встановлює певні особливості щодо працевлаштування таких категорій громадян, а Закон України «Про зайнятість населення» уточнює ці особливості, зокрема передбачає чіткий перелік таких категорій громадян у статті 14. Зокрема, це такі категорії громадян, як: 1) один з батьків або особа, яка їх замінює і: має на утриманні дитину (дітей) віком до шести років; виховує без одного з подружжя дитину віком до 14 років або дитину з інвалідністю; утримує без одного з подружжя особу з інвалідністю з дитинства (незалежно від віку) та/або особу з інвалідністю I групи (незалежно від причини інвалідності); 2) діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, особи, яким виповнилося 15 років та які за згодою одного з батьків або особи, яка їх замінює, можуть, як виняток, прийматися на роботу; 3) особи, звільнені після відбуття покарання або примусового лікування; 4) молодь, яка закінчила або припинила навчання у закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, звільнилася із строкової військової або альтернативної (невійськової) служби (протягом шести місяців після закінчення або припинення навчання чи служби) і яка вперше приймається на роботу; 5) особи, яким до настання права на пенсію за віком відповідно до статті 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» залишилося 10 і менше років; 6) особи з інвалідністю, які не досягли пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»; 7) особи, яким виповнилося 15 років та які за згодою одного з батьків або особи, яка їх замінює, можуть, як виняток, прийматися на роботу; 8) учасники бойових дій, зазначені у пунктах 19–21 частини першої статті 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [12].

На перший погляд даний перелік є надто широким, однак аналізуючи дані положення через призму принципу «соціальної держави» стає зрозумілим, що таке викладення вищезазначеної норми дійсно є виправданим, адже кожна із зазначених категорій осіб так чи інакше перебуває у досить складному соціально-економічному становищі і природно потребують державної підтримки. Забезпечення гарантій держави щодо прав таких громадян на працю та соціальний захист від безробіття в умовах нової економічної реальності та розвитку цифрового суспільства вимагає застосування новітніх механізмів формування та реалізації державної сервісно-орієнтованої політики у цій сфері.

Попри відсутність явних недоліків вищезазначеної норми не можна не зазначити те, що існує дуже багато проблем щодо її реалізації, оскільки нерідко роботодавець відмовляє у прийомі на роботу саме з причини того, що особа має дитину на утриманні і потенційно,

може неякісно виконувати свою трудову функцію. Проблеми також є при працевлаштуванні випускників навчальних закладів, адже зазвичай роботодавець прагне аби у його працівників був принаймні дворічний стаж роботи, при чому це стосується не тільки роботодавців приватного сектору а й державних структур. Так, наприклад, для того аби зайняти посаду прокурора особа повинна мати дворічний стаж роботи у галузі права. У цілому це правильна вимога, однак проблема постає у тому що випускник ЗВО не може знайти собі роботу, аби цей стаж напрацювати, оскільки роботодавці бояться набирати «некомпетентних» на їх думку спеціалістів. Така проблема наявна не тільки в юридичній сфері, а й у багатьох інших.

Окремо треба відмітити проблеми правового регулювання працевлаштування ветеранів війни, оскільки сьогодні працевлаштування ветеранів АТО чи ООС та добровольчих формувань не є достатньо ефективним. Наша держава не може забезпечити їм достатній рівень реабілітації після того як ці особи повернулися із зони бойових дій, а самостійно адаптуватися їм майже не можливо, звідси йдуть певні психологічні проблеми які так чи інакше відлякують потенційних роботодавців. Те ж саме можна сказати і про осіб звільнених після відбуття покарання чи примусового лікування. Тобто, на сьогодні немає комплексної Національної програми соціальної реабілітації учасників бойових дій та осіб з інвалідністю війни, а також не розроблена на рівні держави, а також окремого програмного документу щодо соціальної реабілітації осіб, які вийшли з місць позбавлення волі.

Висновки. Підсумовуючи все вищенаведене, можна зробити висновки, що загалом позитивно і грамотно подана ст. 14 Закону України «Про зайнятість населення» у багатьох аспектах не може бути на сьогодні з об'єктивних причин реалізована в достатній мірі. Тому треба продумати такий державно-правовий механізм, аби всі вище перелічені категорії громадян мали реальну можливість працевлаштування. Так, слід на законодавчому рівні закріпити оплачувану практику для випускників після навчання, для того, аби вони могли проявити себе у професії та для того, аби роботодавець зрозумів, що колишній студент дійсно може бути висококваліфікованим спеціалістом. Серед основних напрямів активної підтримки молоді, що потребують більш досконалого правового регулювання, можна виділити такі, як: професійна орієнтація та професійне навчання; стимулювання діяльності роботодавців, спрямованої на створення нових робочих місць та працевлаштування безробітних – молоді; створення умов для самозайнятості молоді та підтримка підприємницької ініціативи; сприяння забезпеченню молоді першим робочим місцем та запровадження стимулів для стажування на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання, фізичних осіб, які застосовують найману працю, молоді, яка навчається; сприяння зайнятості молодих осіб з інвалідністю; забезпечення участі безробітних – молоді у громадських роботах та інших роботах тимчасового характеру тощо. Також слід зауважити, що, відповідно до ст. 29 Закону України «Про зайнятість населення», студенти хоча і мають право проходити стажування за спеціальністю, за якою здобувається освіта, на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форми власності, виду діяльності на умовах, визначених договором про стажування у вільний від навчання час, однак воно не оплачується [13]. Як вбачається, слід внести зміни у цю статтю і зобов'язати органи Державної служби зайнятості виплачувати допомогу у зв'язку із стажуванням такого студента. Щодо осіб передпенсійного віку та осіб, які є батьками-одинаками, тут слід збільшити податкові квоти для того, аби роботодавець, який бере таких осіб на роботу приміром сплачував на 30–40 % менше ЄСВ. Це покращить вирішення питання працевлаштування таких осіб, адже суттєво не відобразиться на надходженнях до державного бюджету.

Отже, у майбутньому політика зайнятості в Україні повинна бути більш спрямована на формування необхідних організаційних і соціальних умов для забезпечення гарантій зайнятості категоріям громадян, які мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштування; здійснення заходів, спрямованих на попередження безробіття;

державну підтримку малого і середнього бізнесу; підвищення ролі держави у вирішенні проблем створення та захисту робочих місць, а також на залучення до вирішення цього питання комерційних структур.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности трудоустройства граждан, имеющих дополнительные гарантии в содействии трудоустройства, в условиях современности. В частности, уделяется внимание таким категориям граждан, как молодежь, дети-сироты, лица с инвалидностью, участники боевых действий и другие. Анализируется современное состояние законодательства, регулирующего эти вопросы и осуществляется поиск новых путей решения проблем, связанных с этими категориями граждан. Разработаны предложения по совершенствованию трудового законодательства в этой сфере.

Ключевые слова: право на труд, дополнительные гарантии, занятость, трудоустройство, безработица.

Abstract. The article discusses the features of employment of citizens who have additional guarantees in promoting employment in modern conditions. In particular, attention is paid to such categories of citizens as young people, orphaned children, persons with disabilities, participants in military operations and others. The current state of legislation regulating these issues is analyzed and new ways of solving problems related to these categories of citizens are being searched for. Proposals have been developed to improve labor legislation in this area.

Key words: right to work, additional guarantees, employment, unemployment.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Амелічева Л. П., Нефьодов О. В. Прекарізація як чинник трансформації інституту трудового права «зайнятості і працевлаштування» в умовах дефіциту гідної праці, *Правничий часопис Донецького університету*. 2017. № 1–2. С. 13–24.
2. Вишновецька С. В. До питання про проблеми правового регулювання дистанційної зайнятості працівників. *Часопис НаУОА*. Серія право. Електронне наукове фахове видання Національного університету «Острозька академія». 2015. № 1 (11). URL : <http://er.nau.edu.ua:8080/handle/NAU/18031>
3. Жернаков В. В. Право на зайнятості: проблеми регулювання та реалізації. Правові, економічні та організаційні засади реалізації державної політики зайнятості: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (22 грудня 2015 р.). Львів: Український центр соціально-правових досліджень; Кафедра трудового, аграрного та екологічного права Львівського національного університету імені Івана Франка 2016. С. 61–65.
4. Іншин М. І. Дистанційна зайнятості працівників в умовах ринкової економіки. *Форум права*. 2014. № 3. С. 466–469. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2014_3_79
5. Лагутіна І. В. Трудові права позикових працівників. *Право і суспільство* № 5. 2015. С. 85–91. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_5_17
6. Пилипенко П. Д. Глобалізація ринку праці та правове забезпечення повної продуктивної і вільно обраної зайнятості. Правові, економічні та організаційні засади реалізації державної політики зайнятості: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (22 грудня 2015 р.). Львів: Український центр соціально-правових досліджень; Кафедра трудового, аграрного та екологічного права Львівського національного університету імені Івана Франка 2016. С. 1–7.
7. Прилипка С. М. Правове регулювання зайнятості населення. *Проблеми законності: респ. міжвідом. наук. зб. Харків*, 2001. Вип. 49. С. 104–113.
8. Чанишева Г. І. Правове регулювання неповної зайнятості. Правові, економічні та організаційні засади реалізації державної політики зайнятості: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (22 грудня 2015 р.). Львів: Український центр соціально-правових досліджень; Кафедра трудового, аграрного та екологічного права Львівського національного університету імені Івана Франка 2016. С. 11–14.
9. Ярошенко О. Проблеми та перспективи правового регулювання зайнятості та праці молоді. *Вісник Академії правових наук України*. Х.: Право, 2004. № 4 (39). С. 205–213.
10. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року, № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
11. Кодекс законів про працю України: Кодекс України від 10 грудня 1971 року, № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 1971. № 50. Ст. 375.
12. Про зайнятості населення: Закон України від 5 липня 2012 року, № 5067-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 24. Ст. 243.
13. Тимошенко Н. І. Активна соціальна підтримка молоді в сфері працевлаштування як напрям діяльності центрів зайнятості в Україні. *Вісник Приазовського державного технічного університету*. 2019. Вип. 4. С. 71–74.

СПІЛЬНІ РИСИ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ СЛОВ'ЯН ТА СКАНДИНАВІВ У VII–X ст.

М. О. Корчевий, І. В. Пятницькова

Анотація. У статті проаналізовано спільні риси соціокультурного розвитку слов'ян та скандинавів у VII–X ст. Охарактеризовано спільні періоди розвитку. Зосереджено увагу на проявах спільних тенденцій розвитку в економічній, соціальній, культурній сферах. Методологічною основою дослідження є загальнонаукові методи синтезу, аналізу, узагальнення та проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний метод наукового пізнання.

Ключові слова: слов'яни, скандинави, культура.

Давня історія України до цього часу залишається одним із найцікавіших періодів розвитку нашої держави. Разом з тим ця доба має цілий ряд аспектів, що до цього часу залишаються концептуально не визначеними науковцями. Серед них і проблема взаємовідносини слов'ян із скандинавами, їх характер, форми, наслідки, рівень взаємовпливів.

Ця проблематика знайшла відображення у дослідженнях В. В. Рибаківа, Т. М. Джаксон, П. П. Толочко. Проте, не зважаючи на наявність ґрунтовних робіт з історії давніх слов'ян, Київської держави та скандинавських народів проблема соціокультурних взаємовідносин скандинавів та слов'ян потребує подальшого дослідження та чіткого концептуального визначення.

З огляду на це, мета даної наукової розвідки полягає в аналізі соціокультурних взаємовідносин слов'ян та скандинавів.

У збірнику наукових праць німецьких дослідників «Слов'яни і скандинави» було запропоновано три спільні періоди у розвитку культури, економіки, соціального устрою слов'ян та скандинавських народів, що характеризуються специфічними спільними проявами і ознаками розвитку.

Перший період припадав на VII–VIII ст. У цей час у Скандинавії сформувалися домові общини зі зміцненням суспільного становища селян – бонди, одночасно спостерігалось посилення влади вождів і знаті. Цим же часом датуються перші спроби установити контакти з заморськими землями. В торгово-ремісницьких центрах зароджувався та розвивався вендельський художній стиль. У цей же час у слов'ян відбувалася консолідація племінних відносин, яка проявилася в створенні систем городищ. Саме з ними вчені пов'язують початкові етапи торгово – ремісничої діяльності.

Для другого періоду, IX–X ст., характерним було розширення торгових зв'язки і утворення торгівельних центрів у містах Балтійського моря. До цього часу відносяться перші походи вікінгів. Саме у цей час розвивалося кораблебудування. Для скандинавів це було одним із провідних ремесел та напрямом художньої діяльності. Вони прикрашали кораблі головами драконів і зміїв у художньо-міфологічному стилі. У Скандинавії формувалися місцеві центри, що розвивалися. Разом з тим, відбувалися зміни і у духовній сфері, що проявилися у розвитку мистецьких стилів Борре і Еллінгу. Найбільш повно ці мистецькі напрями були втілені у різьбі по дереву, ковальстві, ткацтві, скульптурі.

У цей же час слов'яни не поступалися скандинавам у розвитку: вони створювали нові керамічні вироби, виготовляли золоті та срібні ювелірні прикраси. Можна припустити, що зразком для нових предметів матеріальної культури виступали привезені товари, у тому числі і із скандинавських країн. Балтійське море стало сполучною ланкою через постійні торгові, воєнні походи, і переселення між всіма народами, що проживали на побережжі. Цим часом також датуються предмети слов'янського походження (браслети, гривні), що були знайдені у понад 200 пунктах на території Скандинавії.

Третій період кінець X–XII ст. невіддільно пов'язаний з укріпленням феодальних держав у скандинавів та слов'ян. Саме в цей час постають Норвегія, Данія, Швеція, Польща, Київська держава. На подальший розвиток етносів в однаковій мірі визначальне значення мало розповсюдження християнства у другій половині X ст., воно вплинуло не лише на зміни у політичній сфері, а й суттєво позначилося на соціальних відносинах, матеріальній культурі та світогляді [4].

Спільні тенденції історичного розвитку, тісні контакти між етносами, позначилися на формуванні подібних рис в економічній, соціальній та духовній сферах.

В економічному розвитку провідним напрямом взаємозв'язку була торгівля. Важливу роль у цьому займав торгівельний шляху «Із варяг у греки», який на обґрунтовану думку фахівців, заклав основу зародження торгово-економічному розвитку. Слов'яни торгували хутром, особливо високо цінувалися шкури бобра і чорнобурок. Експортними товарами також були риба, зброя, олово. Скандинави завозили жовтий янтар і риб'ячий зуб – моржове ікло. Янтар був з Балтійського узбережжя, а моржове ікло – з північних морів. Такі знахідки були виявленні в Рюриковому городищі, і датуються першою половиною X ст. та скоріше за все мали норвезьке походження [10].

Подібні тенденції можна простежити у властивих скандинавам та слов'янам типам поселень. У Скандинавських країнах і країнах Східної Європи сформувалося декілька типів поселень. Сільські поселення, зокрема хутори, у Скандинавії, об'єднувалися у «гнізда», що виконували примітивні адміністративні, культові та фіскальні функції. У Східній Європі: села, городища, що служили сховищем для населення, були фактично центрами територіально-адміністративних округів і торгово – ремісничим поселенням.

У середньовічній Скандинавії існувала система адміністративно-територіальних одиниць – сотен (Свеаланд, територія Швеції), і херадів (області Швеції, Норвегії, Данії). Система сотен входили в склад більших одиниць – ланда фюльке, що представляли собою розселення племен, або союз племен (Свеаланд, Йоталанд, Рогаланд). Більшість з них називають «тунами» на території Свеаландії. Біля тун завжди розміщували могильники з погребінням родоплемінної знаті. Вони також були місцями проведення тингів – народних зібрань, адміністративним і культовим центром. З VII ст. поряд з тунами, виник новий тип поселення, який отримав назву «хусабю». Воно нагадувало королівську садибу, якою керували слуги конунга, що у збирали данину з населення у натуральній формі.

Характерною адміністративно-територіальною одиницею Київської держави були гнізда. У кожному з них налічувалось близько десяти укріплених поселень. Таке гніздо відповідало адміністративному поділу «тисяча» або «племені». Селища розташовані навколо кожного городища утворювали «сотню» [6]. За функціями городища були близькі до туні. В епоху становлення держави, князі хотіли закріпити підвладні племені території системою погостів. Їх основна функція полягала у зборі данини, що дає основу для ототожнення погостів з хусабю. Одним із перших систему погостів почав застосовувати князь Олег, який підкорюючи місцеві племена збирав з них податки. Більшого розвитку система набула вже за князювання Ольги [2]

Аналогію давньоруського віче можна провести з традицією скандинавських зборів тинг. Очевидно, що у обох випадках, вони походять від родоплемінних традицій народного збору.

Спільні тенденції розвитку яскраво можна простежити за матеріальною культурою. У народів балтійського регіону та слов'ян спостерігалися спільні риси у будівництві та кораблебудуванні. Подібними були похороні обряди, набір прикрас. Поширеною практикою серед скандинавів було використання скорлупоподібних фібул, які були схожими із наборами скроневих кілець у слов'янок.

У сфері духовного життя, до прийняття християнства, як у скандинавів, та і в слов'ян були релігії індоєвропейського типу зі схожими божествами, що виконували свої функції. Зокрема, скандинави шанували Одіна, Тора, Локі; лютічі – Сварожича; поморяни – Свентовита; слов'яни вірили у Перуна, Дажбога. Різниця була лише в релігійних обрядах.

Схожі риси можна простежити у будівництві храмів, інтер'єрі будівель та виготовлені дерев'яних ідолів.[3]. Скандинави будували дерев'яні каркасні будівлі культурного характеру – «ставкірки». Першими їх почали будувати датчани, а згодом і норвезькі теслярі [7]. Культурним місцем для слов'ян були капища- язичницький храм, що розміщувався за вівтарем та призначався для розміщення капів, тобто ідолів та кумирів [9].

До культових місць належали храми з пантеонами богів в Упсалі Вони були присвячені Одіну, Тору, Фрейєру. У трактаті Адама Бременського мова йшла проте, що в середині культової споруди знаходилися три статуї вище згаданих богів, біля храму стояло священне дерево тис. Поряд з тисом було джерело у якому проводили жертвоприношення [8]. Подібний характер мали святилища в Перині під Новгородом зі спільнослов'янським божеством Перуном. Наявність одного божества свідчить про трансформацію племінного культу в міжплеменний, а згодом державний. У якості одного із таких державних культів можна назвати пантеон Володимира Великого, заснований у 980 р. в Києві [2]. Його історія виникнення безпосередньо пов'язана з проведенням князем язичницької реформи. Воно повинно було стати центром релігійного, а разом з тим і державного, єднання Київської держави. На капищі було розміщено зображення шістьох головних богів: Перуна, Хорса, Дажбога, Стрибога, Семаргла та Мокоші.

Разом з тим, не можна стверджувати, що скандинавська та слов'янські культури були тотожними, вони мали і достатньо багато відмінностей, що були обумовлені природно-кліматичними, географічними, історичними та культурними факторами розвитку. Зокрема, відмінною була писемність. У Київській державі, під впливом християнських вчень писали зазвичай кирилицею на бересті. У Данії і Швеції були руни, їх зазвичай вирізали на дереві, камені, кістці, руни складали основу давньо скандинавської мови. Схожі написи на рунах були знайдені на слов'янських землях, в курганах, або відмітки на каменях. Це було обумовлене традицією скандинавської знаті, вікінгів, скальдів чи просто мандрівників засвідчити свої діяння у подібних написах. Залишки рунічних написів на території Київської держави, можуть свідчити про тісні культурні зв'язки народів.

Дослідниця Е. О. Ридзевська вважає, що в західноєвропейських літературах немає підтверджень взаємовідносин скандинавів із східними слов'янами, як і в давньоскандинавських джерелах сагах, рунічних написах, поезії скальдів, географічних та історичних творах. Проте, дослідження у цьому напрямі продовжується, вони представляють інтерес. Особливо свідчення про зв'язки у продовж декількох століть між скандинавськими країнами і Гардарікою – скандинавською назвою Київської держави [1].

Проте, рунічна писемність, не зважаючи на свою багатовікову еволюцію, не мала історичної перспективи в інших країнах. Київська держава прийняла алфавіт створений у ІХ ст. Кирилом і Мифодієм на основі грецького[4].

Таким чином, між різними етносами слов'ян та скандинавів можна простежити спільні тенденції розвитку, що проявилися у соціокультурній сфері. Це обумовлюється близькістю географічного розташування, схожими кліматичними умовами, певною одностадіальністю розвитку слов'янського і скандинавського суспільств [1]. На думку автора цієї публікації культури були на одному рівню розвитку, що й пояснює ранню однотипність скандинавських, балтійських, слов'янських народів, хіба що з часом вони рушили у різні напрямки, під впливом більш розвинутих країн того часу .

Аннотація. В статті проаналізовані общіє черты соціокультурного розвитку славян и скандинавов в VII–X вв. Охарактеризовані общіє періоди розвитку. Сосредоточено на проявленнях общіє тенденцій розвитку в економічній, соціальній, культурній сферах. Методологічній основі дослідження являються общенаучні методи синтеза, анализа, обобщения и проблемно-хронологический, сравнительно-исторический метод научного познания.

Ключевые слова: славяне, скандинавы, культура.

Abstract. The article analyzes the common features of socio-cultural development of Slavs and Scandinavians in the VII-X centuries. Common periods of development are characterized. The focus is on manifestations of common trends in economic, social and cultural spheres. The methodological basis of the research is the general scientific methods of synthesis, analysis, generalization and problem-chronological, comparative-historical method of scientific knowledge.

Key words: Slavs, Scandinavians, culture.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Рыздзевская Е.А. Древняя Русь и Скандинавия в IV–XIV века. М.: Наука, 1968. 239 с.
2. Мельникова Е. А., Петрухин В. Я. Начальные этапы урбанизации и становление государства (на материале Древней Руси и Скандинавии) Источник: Древнейшие государства на территории СССР М.: Наука, 1986. С. 99–108. <http://ulfdalir.ru/literature/735/3361>
3. Повесть минулих літ. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=13465>
4. Славяне и скандинавы: Пер. с нем. / Общ. ред. Е. А. Мельниковой. М.: Прогресс, 1986. URL : <http://ulfdalir.ru/literature/1554>
5. Хведченя С. «Шлях із варягів у греки: історико-географічний аспект. Спеціальні історичні дисципліни. 2011. 19. С. 148–168. URL: http://resource.history.org.ua/publ/sid_2011_19_148
6. Рыбаков Б. А. Союзы племен и проблемы генезиса феодализма на Руси (Тез. докл.). *Проблемы возникновения феодализма у народов СССР*. М., 1969. С. 25–28.
7. Stave Church. URL: <https://it.wikireading.ru/13301>
8. Бременский А. Деяния архиепископов Гамбургской церкви. М.: Русская Панорама, 2011. С. 108-109.
9. Вілкул Т. Л. Капище. *Енциклопедія історії України: у 10 т. К.: Наук. думка, 2007. Т. 4. URL : <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>.*
10. Леонтьев А. Е., Носов Е. Н. Восточноевропейские пути сообщения и торговые связи в конце VIII–X вв. В кн.: Русь в IX–X вв.: Археологическая панорама. М., 2012.

УДК 94(47+57):7-058.3"1950/1970"(045)

СТАНОВЛЕННЯ АНДЕГРАУНДУ ЯК ЯВИЩА КУЛЬТУРИ В СРСР 1950–70 рр.

І. І. Моїсєєва, І. В. Петрова

Анотація. У статті зображується розвиток культури в Радянському союзі періоду відлиги та застою. Зародження андеграунду в культурному житті радянського суспільства. Становлення нонкорформізму, розглядається боротьба неофіційного мистецтва проти тоталітарної системи.

Ключові слова : андеграунд, Радянський Союз, соц-арт, мистецтво.

Дослідження андеграунду сьогодні є вкрай актуальним і з наукової точки зору, оскільки з'являються все більше документів, що допомагають зрозуміти та дослідити це явище з точки зору вивчення андеграунду як способу/форми боротьби з тоталітарною системою. Більше того, перехід андеграунду з контркультури в простір масової культури говорить і про його важливість і з точки зору соціальної антропології.

Досліджувати андеграунд вітчизняні мистецтвознавці, історики та культурологи починають одразу після розпаду СРСР, в західному науковому дискурсі цій темі увага почала приділятися ще у 1980-х роках. Серед найвідоміших дослідників, що приділяли увагу студіюванню цієї теми, слід назвати М. Геллера, С. Коткіна, Н. Лебіну та інших. Підвищення інтересу до андеграунду пов'язано з переосмисленням радянського минулого та зміною ідеологічної парадигми, крім того лише починаючи з 1990-х років поступово у розпорядження дослідників починають потрапляти архівні документи.

Метою нашого дослідження є аналіз феномену андеграунду у Радянському Союзі, історія його розвитку.

В 1930-ті роки правляча верхівка СРСР поступово встановлює контроль над культурним життям в країні. 23 квітня 1932 р. з'являється постанова Політбюро ЦК ВКП(б) «Про перебудову літературно-художніх організацій», відповідно до якої літературне та мистецьке життя в СРСР повинно розвиватися в межах діяльності офіційно створених союзів письменників, художників, композиторів та архітекторів. 16 червня – 12 серпня 1934 р. на I Всеукраїнському з'їзді радянських письменників було утворено Спілку радянських письменників України як складову частину Спілки письменників СРСР, засновану цього ж року. Ухвалений статут спілки зобов'язував

радянських письменників брати активну участь у соціалістичному будівництві і бути вірними політиці комуністичної партії. Статут визначав і єдино дозволений для радянської літератури творчий метод – «соціалістичний реалізм», основою якого стали засади «партійності та народності». Таким, чином, постанова від 23 квітня 1932 р. і подальші рішення керівництва СРСР стали підґрунтям для проведення уніфікації, ідеологізації та догматизації культурного життя в СРСР, що мало розвиватися виключно за канонами «соціалістичного реалізму».

Андеграунд у перекладі з англійської – підземелля або підпілля, позначає субкультуру, прихильники якої проголошують погляди і способи в творчості, що суперечать офіційно прийнятій культурі суспільства. Андеграунд протиставляється оверграунду і мейнстріму [3, с. 82]. Андеграунд як поняття і явище виник в США на початку 1950-х років і являв собою підпільну культуру, контркультуру, яка протистояла усім обмеженням і умовностям, що панували в суспільстві та означала усе некомерційне та експериментальне. Мистецтво андеграунду відкидає і порушує прийняті в суспільстві політичні, моральні та етичні норми і типи поведінки.

В СРСР андеграунд виникає під впливом інших факторів. Партійне унормування життя, контрольована культура була єдино можливою, і все, що не вписувалося в радянський культурний та мистецький канон, як правило, ставало андеграундним. Тут виникає питання: не вписуваність в канон, тобто андеграундність – це визначення, насажене тоталітарною ідеологією, чи самостійний вибір/акт прояву свободи? Адже будь-яке підпілля в СРСР носило виключно політичний характер. В цілому андеграунд досить типовий, адже там, де ідеологія намагається знищити все, що їй суперечить і не узгоджується з її ключовими ідеями, виникає протистояння цій ідеології [1].

Андеграунд знаходить своє відображення майже у всіх сферах мистецтва. Найпопулярнішими серед молоді є музика і кіно. Так, партійна верхівка в період «відлиги» намагалась встановити культурні зв'язки із Заходом. У 1956 році перша виставка картин Пікассо у Радянському Союзі, у 1957 році – Всесвітній фестиваль молоді та студентів у Москві, у 1958 році – Міжнародний музичний конкурс ім. П. Чайковського, і у 1962 році – виставка художників у Манежі.

Радянська культура розвивалася у дуалістичному напрямі. Були прихильники соцреалізму, які з задоволенням виконували партійні замовлення та противники цього режиму. У 1950-ті рр. ХХ ст. поява так званих Ліозновської групи (Є. Кролівницький, Вс. Некрасов, Я. Сатуновський, Г. Сапгір, В. Хромов), групи Черткова (Л. Чертков, С. Красовіцький та ін.), «філологічної школи» (Л. Віноградов, М. Єрьомін, С. Кулле та ін.) стала проявом протистояння та боротьби як з радянською системою, так і з «офіційним», унормованим радянським мистецтвом [1].

Основними напрямками радянського андеграунду були: соц-арт і концептуальне мистецтво. Соц-арт виникає як противага і відповідь на заангажований соцреалізм, тому що далеко не всі митці хотіли створювати роботи під єдиний ідеологічний стандарт. Головною ідеєю була іронія і пародія на соціалізм і тоталітаризм. Соц-арт це вдале поєднання західного поп-арту, який виникає як реакція на надспоживання і перевиробництво реклами, та культури соцреалізму. Соц-арт – це реакція на перевиробництво ідеології, лозунгів, плакатів. Якщо Енді Ворхол і Рой Ліхтенштейн брали за основу для своїх творів образи масової американської культури (портрети Мерлін Монро і Елізабет Тейлор, банки супу Campbell's, Coca-Cola, долари і комікси), то для художників соц-арту подібним джерелом типовий іконографії став соцреалізм – єдиний творчий метод, офіційно визнаний і схвалений владою.

Цей термін з'явився в 1972 році, його засновниками були двоє московських митців Віталій Комар і Олександр Меламід. Новий спосіб самовираження так необхідний для мистецтва в ті тяжкі часи. Елементи радянської пропаганди вступають в абсурдні поєднання один з одним або в стосунки з чужорідними їм об'єктами західної культури на кшталт Міккі

Мауса або пачки сигарет «Мальборо». Подібна стильова і тематична еkleктика – характерна риса естетики постмодерну, до якої, безсумнівно, відноситься і мова соц-арту.

Після розгрому виставки в Манежі в 1962 р, художники «Нереалісти» йдуть у підпілля, елементами їхньої повсякденності стають квартирні виставки, а також спроби вивезти свої твори на захід. Апогеєм протистояння влади і нонконформістів стала Бульдозерна виставка 1974 г., що отримала широкий резонанс в західних ЗМІ. Після 1974 г. починається масовий виїзд художників за межі СРСР.

Отже, ми бачимо, що андеграунд як неофіційне, підпільне мистецтво зародилось на Заході як противага всьому мейнстімному та офіційному. Творчість митців у цей період була причиною суспільно-політичних змін, ідейних утисків та деформацією мистецьких понять і є закономірним явищем.

Аннотація. В статті зображається розвиток культури в Советском Союзе периода оттепели и застоя. Зарождение андеграунда в культурной жизни советского общества. Становление нонконформизма, рассматривается борьба неофициального искусства против тоталитарной системы.

Ключевые слова: андеграунд, Советский Союз, соц-арт, искусство.

Abstract. The abstract describes the development of culture in the Soviet Union during the thaw and stagnation period. The birth of the underground in the cultural life of Soviet society. Formation of non-conformism, the struggle of informal art against the totalitarian system is considered.

Key words: underground, Soviet Union, social art, art.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Айзенберг М. К определению подполья. Андеграунд вчера и сегодня. *Знамя*. 1998. № 6.
2. Байтов Н. Андеграунд вечен – как вечны новации и поиск. Андеграунд вчера и сегодня. *Знамя*. 1998. № 6.
3. Рябцев Ю. С. Хрестоматия по истории русской культуры: Вторая половина XX в. М., 2004.
4. Савицкий С. Андеграунд (История и мифы ленинградской неофициальной литературы). М., 2002.

УДК 17.022.1:327:070.15(045)

КОНСТРУЮВАННЯ ОБРАЗУ ДЕРЖАВИ ЗА ДОПОМОГОЮ ГЛОБАЛЬНИХ ЗМІ

І. І. Мусіюк, І. Г. Паніна

Анотація: У статті розглянута роль глобальних засобів масової інформації у формуванні образу держави, їх функції, механізми та інструменти впливу, а також мовні маніпуляції як спосіб швидкого та ефективного впливу на аудиторію. Специфіка досліджуваної теми обумовила використання системного підходу та застосування аналітико-синтетичного методу, який дозволяє на основі тлумачення різних підходів до питання впливу глобальних засобів масової інформації на образ держави як головного суб'єкта міжнародних відносин сформулювати власне бачення. У ході дослідження можна дійти висновку, що внаслідок глобалізації засоби масової інформації здатні за допомогою різних механізмів, включаючи мовну маніпуляцію, здійснювати вплив на образ держави на міжнародній арені.

Ключові слова: глобальні ЗМІ, вплив, образ держави, маніпуляція, мовні маніпуляції.

У ХХІ ст. інформаційні та комунікаційні технології все помітніше впливають на поширення і доставку інформації та, зокрема, на доступ до неї. На тлі появи нових способів пошуку та доступу до інформації всесвітнього масштабу відбувається революція в засобах комунікації, що надає їм масового характеру. Це явище дістало назву «глобалізація масової інформації». Внаслідок цього процесу виникає велика кількість каналів і способів роботи з новинами, з'являються нові можливості для отримання інформації.

На сьогодні особливо актуальним є питання розширення доступу до всесвітньої інформації та диверсифікації інформаційних каналів. Саме глобальні ЗМІ забезпечують відкритий доступ до будь-якого роду інформації та служать неабияким інструментом формування демократичного суспільства в розвинених державах. Під впливом

глобалізації засоби масової інформації стали обов'язковим елементом розвитку сучасного суспільства та безпосереднім відображенням його інтересів.

Останні роки характеризуються посиленням ролі глобальних засобів масової інформації як нових акторів міжнародних відносин у формуванні масової свідомості. Глобальні ЗМІ виступають в ролі «м'якої сили» держав, за рахунок чого здатні впливати на уявлення своєї аудиторії про інші країни. Роль ЗМІ у сучасному суспільстві висвітлена в роботах Л. Арца [1], Д. Ван Бея [2], Ф. Кобана [3], П. Робінсона, П. Сейба, Р. Фрьоліха [4], М. Лебедевої [5], Н. Саліма [6] та І. Сидорської [7], які працюють в парадигмі можливого політичного впливу, визначення статусу та значення ЗМІ. Поняття образу та брендингу держав детально досліджують відомі зарубіжні вчені С. Анхольт [8] і К. Дінні [9], а також вітчизняні науковці А. Вендель [10], О. Гарбера [11], О. Євтушенко та І. Присяжненко [12]. Цікаві та ґрунтовні дослідження з визначеної проблематики містяться в журналі *Global Media Journal* [13], проте особливої актуальності набувають дослідження, які присвячені глобальним ЗМІ як своєрідному інструменту для конструювання образу держави. Цей аспект є мало дослідженим і перспективним для науковців.

Метою дослідження є з'ясування специфіки глобальних ЗМІ як відносно нового суб'єкта світової політики та особливості його впливу на формування образу держави.

ЗМІ були в центрі досліджень соціологів, політологів і фахівців з міжнародних відносин в контексті теорії модернізації починаючи з 1950–60-х рр. У центр дослідження було закладено тезу про те, що засоби масової інформації здатні впливати на традиційні суспільства, а також на міжнародну систему в цілому. Пізніше цей підхід почав використовуватися для обчислення показника розвиненості держав за рівнем розвитку ЗМІ [3]. У II пол. 1980-х рр. постмодерністський підхід розширив коло недержавних учасників міжнародних відносин, організації громадянського суспільства та окремі громадяни були визнані новими суб'єктами міжнародних відносин, адже вони вже на той час розширили свій вплив, використовуючи силу нових комунікаційних технологій та засобів масової інформації.

Визначення «глобальні» використовується передусім для західних ЗМІ, які є провідними. Глобальні ЗМІ – це міжнародна новинна організація, яка залучена в обмін інформацією між державами, тиражується по всьому світу і має можливості розповсюдження продукції на місцях пильної уваги з боку широкого спектра акторів міжнародних відносин. У цьому контексті важливе місце в межах світового ринку належить найбільшим телевізійним компаніям – CNN, BBC, Euronews, AlJazeera, RussiaToday та інші.

Політолог М. Лебедева визначила глобальні ЗМІ як нових акторів, які здатні впливати на систему міжнародних відносин [5, с. 79]. Говорячи про глобальні ЗМІ на сьогодні, варто зауважити, що їхня функціональна наповненість може бути оцінена різними способами.

По-перше, глобальні ЗМІ створюють особливе середовище, в якому можна простежити зміни у сприйнятті громадянами самих себе та інших. Засоби масової інформації не тільки надають матеріали, але водночас формують процес вивчення людьми тих процесів, які відбуваються у світі. Відповідно, ЗМІ виконують функцію впливу на уявлення людей про навколишній світ. У цьому контексті вони стають важливими інструментами для визначення «внутрішньодержавної» і «позадержавної» ідентичностей.

По-друге, функціональне значення засобів масової інформації можна визначити за змінами щодо рівня влади самих держав. ЗМІ є рушійними силами, які здатні кидати виклик таким властивостям влади, як вплив та здійснення контролю. Фактично глобальні інформаційні агентства виробляють обмін різного роду інформацією між державами та формують стосунки між людьми від місцевого до міжнародного рівнів.

По-третє, глобальні ЗМІ щодня втягують свою аудиторію в процеси зовнішньої політики. Зусилля світових ЗМІ спрямовані насамперед на привертання суспільної уваги з метою переконати аудиторію на необхідність участі в політичному житті та впливу на політику уряду. У цьому випадку спрацьовує концепція «ефекту CNN», яку активно застосовували з 1990-х рр., і «ефекту Аль-Джазіра» (з 2000-х рр.), який полягає у впливі Інтернету та всіх інших мережевих інформаційних технологій на глобальну політику [3, с. 47–48].

По-четверте, глобальні засоби масової інформації відіграють вирішальну роль у формуванні іміджу різних товариств, інституцій і держав, оскільки, як зазначає Н. Салім: «Багато в чому ми спираємося на журналістику, яка визначає національний менталітет» [6]. Зростаюча популярність цілодобової трансляції міжнародних новин по всьому світу обумовлюється потребою широких верств населення бути якомога більш обізнаними про те, що відбувається в інших державах. Люди мають потребу в інформації глобального характеру, оскільки події, що відбулися на іншому континенті, можуть прямо або опосередковано вплинути на політичну, економічну та кліматичну ситуацію в їхній державі, бізнесі або навіть всередині сім'ї [10]. Користуючись потребою людей в міжнародній інформації, глобальні ЗМІ можуть, свого роду, «нав'язувати» аудиторії той образ, який буде вигідним для репрезентації певної держави.

«Образи» держав, які формуються у народів інших країн за допомогою глобальних ЗМІ, вже протягом довгого часу представляють інтерес для дослідників міжнародних відносин. Як саме може здійснюватися насадження конкретного образу в сприйнятті людей? Для цього глобальні засоби масової інформації використовують різноманітні механізми, які підсилюють чинники впливу та викликають певні емоції в аудиторії. Найбільш поширеним механізмом досягнення формування в свідомості людей бажаного образу тієї чи іншої держави є такий феномен, як медіа-маніпуляція. Подібного роду маніпуляції бувають різних типів: мовні, психологічні, емоційні, ілюстративні тощо.

Не існує однозначного визначення маніпуляції, хоча в деяких дефініціях простежуються спільні ознаки. Коренем слова «маніпуляція» є слово латинського походження *manus* в значенні «рука» [14, с. 621]. Так, тлумачний словник Ожегова, в якому основне значення маніпуляції трактується як «складний прийом, дія над будь-чим при роботі руками, ручним способом», що походить сам від латинського слова «рука» [15, с. 3–5]. Академічний тлумачний словник української мови дає два значення слову «маніпуляція»: перше – майже збігається з дефініцією Ожегова; друге значення маніпуляції – це те саме, що махінація, шахрайство [14, с. 621]. В Оксфордському словнику англійської мови, наприклад, також існує трактування маніпуляції як «акт впливу на людей або управління ними зі спритністю, особливо із зневажливим підтекстом, як приховане управління або обробка» [16]. Посилаючись на вищесказане, маніпуляція – це психологічний тиск, який чиниться з метою управління людською поведінкою, як правило, несе в собі прихований характер і ґрунтується на довірі реципієнтів інформації.

Зупинімося докладніше на інструментах застосування маніпуляції громадською думкою. До них відноситься, передусім, повна або часткова фабрикація фактів. С. Кара-Мурза вважає, що ефект маніпулювання у випадку використання неправдивої інформації досягається за допомогою спотворень в подачі матеріалу [17]. Глобальні засоби масової інформації, як правило, намагаються піднести матеріал в потрібному їм ключі. Подібний метод спрацював за часів напередодні Франко-пруської війни, коли, здавалося б, мінімальна зміна Бісмарком оригінального тексту документа призвела до конфлікту міжнародного масштабу та згодом відобразилася на іміджі Франції [18]. Маніпуляція з фактами стає найбільш ефективною, якщо в аудиторії був заздалегідь закладений в підсвідомості стереотип. До цього різновиду маніпуляції також можна віднести фабрикацію за допомогою зображень, якщо розглядати їх в якості складової частини тексту.

Ще одним інструментом маніпуляції, що доволі часто зустрічається на просторах новинних ресурсів, є спрощення або стереотипізація. Різні джерела інформації формують сотні медіа-образів, які відкладаються в підсвідомості аудиторії та мають властивість підсилювати вже наявні шаблони або стереотипи людей. ЗМІ влаштовані так, що в них встановлені жорсткі обмеження на складність та оригінальність тексту. У протилежному випадку, завдання споживача сприймати інформацію значно ускладнилося. Через це будь-яка новина тим або іншим чином підлаштовується під загальновідомий шаблон [17]. Прикладом спрощення для ефективного сприйняття може служити механізм створення «образу ворога», в який закладається ідея зобразити державу в якості тієї, що становить

загрозу міжнародній безпеці. Ворог, як правило, має бути висвітлений перед світовою громадськістю як вигнанець, не такий, як усі, агресивний, від якого необхідно захищатися.

Говорячи про інструменти глобальних медіа, варто згадати таке поширене явище як суб'єктивізація. Не слід забувати, що журналісти не є простими фіксаторами подій: вони є суб'єктами з власною позицією і точкою зору, а також представниками певної агенції, яка також має певну «лінію» у висвітленні фактів. Виходячи з цього, у журналістів часто бувають різні думки стосовно однієї і тієї ж ситуації, про яку вони пишуть. Такі розбіжності між тим, що сталося в реальності, і тим, що вилилося в медіа-текст, завжди користувалися підвищеною критичною увагою з боку громадськості [7]. Справа в тому, що ЗМІ можуть до такої міри диверсифікувати образи, що споживачі новин починають стикатися не з об'єктивною реальністю, а з безліччю інтерпретацій, тлумачень і варіацій.

Дослідник Е. Доценко виявив закономірності маніпуляцій, серед яких найгловніше – ставлення маніпулятора до адресата як до своєрідного засобу [19], тобто внаслідок здійснення маніпуляції досягаються поставлені завдання та інтереси того, хто має на меті впливати на аудиторію. Оскільки мова як інструмент передачі інформації має безпосередній вплив на адресата, мовні маніпуляції можна вважати окремим типом маніпуляцій.

Мовні маніпуляції служать інструментом «прихованого лінгвістичного впливу на одержувача», навмисно дезінформуючи його щодо ідеї або змісту промови, здійснюваної на трьох рівнях: індивідуальному, груповому та масовому [20, с. 29–30]. При безпосередньому створенні тексту автори маніпуляційної статті, як правило, намагаються вибирати найбільш нейтральні слова з семантичного поля. Незважаючи на таку тенденцію, навіть нейтральне слово в певному контексті може виконувати роль чинника впливу, оскільки, на відміну від слова з яскраво вираженим експресивним забарвленням, воно передає певного типу позитивну оцінку цього питання в прихованій формі, яка відображає стан всієї ідеологічної системи, і, навпаки, при описі подій, які критикуються цією системою, відбираються емоційні слова вже з негативною конотацією. Держави як актори міжнародних відносин все більше потрапляють під дедалі більший вплив з боку ЗМІ, стаючи їх своєрідним об'єктом, адже складно випустити з виду ті держави, які є найбільш помітними з точки зору геополітики.

У результаті проведеного дослідження можна дійти до висновку, що глобалізація як продукт сучасної епохи відобразилася, передусім, на трансформації можливостей пошуку та доступу до засобів інформації, що призвело до набуття ними масового характеру. Роль ЗМІ в сучасних умовах складно переоцінити. Серед функцій, які виконують глобальні ЗМІ на сьогодні, виділяються властивість впливати на уявлення людей про процеси, які відбуваються у світі, формувати відносини між державами, а також створювати їхні образи у свідомості громадян інших країн, тим самим впливаючи на думку населення про конкретні держави і світ в цілому.

Необхідно усвідомлювати, що образ держави, який формується глобальними засобами масової інформації, передусім, асоціюється з тими діями, які вона виконує на міжнародній арені у процесі взаємодії з різними акторами міжнародних відносин. Таким чином, процес пізнання державою самої себе та вибудовування певної політичної лінії не може відбуватися окремо від сприйняття та подальшого аналізу з боку інших учасників міжнародних відносин, а також тих обговорень і дискусій, які існують в інформаційному полі цих учасників.

Анотація. В статті розглянуто роль глобальних засобів масової інформації в формуванні образу держави, їх функції, механізми та інструменти впливу, а також мовні маніпуляції як різновидність створення ефекту на аудиторію. Специфіка досліджуваної теми обумовила використання системного підходу і застосування аналітико-синтетичного методу, який дозволяє на основі тлумачення різних підходів до питання впливу глобальних засобів масової інформації на образ держави як головного суб'єкта міжнародних відносин сформулювати власне бачення. В ході дослідження можна зробити висновок, що в результаті глобалізації засоби масової інформації здатні з допомогою різних механізмів, включаючи мовну маніпуляцію, впливати на образ держави на міжнародній арені.

Ключеві слова: глобальні ЗМІ, вплив, образ держави, маніпуляція, мовні маніпуляції.

Abstract. The article considers the role of global media in shaping the image of a state, their functions, mechanisms and tools of influence, as well as language manipulations as the form of creating an effect on the audience. The methodological basis of the work is a systematic approach. The specificity of the topic under study involves the use of a systematic approach and analytical method, which made it possible to formulate own view based on interpretation of various opinions of scientists on the issue of the influence of global media on the image of the state as the main subject of international relations. In the course of the study, we can conclude that as a result of globalization through various mechanisms, including language manipulation the media are able to influence the image of a state on the world stage.

Key words: global media, influence, image of the state, manipulation, language manipulation.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Artz L. *Global Entertainment Media: A Critical Introduction*. Wiley-Blackwell, 2015. 280 p. URL: <https://www.wiley.com/en-us/Global+Entertainment+Media%3A+A+Critical+Introduction-p-9781118955437> (last accessed: 12.03.2020).
2. Van Belle, D. Media's Role in Disaster Risk Reduction: The Third-Person Effect. *International Journal of Disaster Risk Reduction*. 2015. URL: https://www.researchgate.net/publication/282743959_Media's_role_in_disaster_risk_reduction_The_third-person_effect (last accessed: 12.03.2020).
3. Coban F. The Role of the Media in International Relations: From the CNN Effect to the Al-Jazeera Effect. *Journal of International Relations and Foreign Policy December*. 2016. Vol. 4. No. 2. Pp. 45–61. URL: <https://doi.org/10.15640/jirfp.v4n2a3> (last accessed: 15.03.2020).
4. Robinson P., Seib P., Fröhlich R. Gender, Media and Security. *Routledge Handbook of Media, Conflict and Security*. 1st Edition. 2016. 15 p. URL: <https://www.RoutledgeHandbooks-9781315850979-chapter2.pdf> (last accessed: 11.03.2020).
5. Лебедева М.М. Мировая политика: тенденции развития. *Полс*. 2009. № 4. URL: <http://elibrary.ru/item.asp?id=12990124> (дата обращения: 12.03.2020).
6. Saleem N. U.S. Media Framing of Foreign Countries Image: An Analytical Perspective. Institute of Communication Studies, University of Punjab, Pakistan. *Canadian Journal of Media Studies*, Vol. 2(1). 2007. 130–162 pp. URL: <https://cjms.fims.uwo.ca/issues/02-01/saleem.pdf> (last accessed: 19.03.2020).
7. Сидорская И. В. «Образ» или «имидж» страны: что репрезентируют СМИ. Актуальные проблемы исследования коммуникационных аспектов PR-деятельности и журналистики: сборник материалов научного семинара / сост. Л. А. Капитанова, В. В. Фролов. Псков, 2015. С. 64–84.
8. Anholt S. *Brand New Justice: How Branding Places and Products Can Help the Developing World*, Revised Edition. – Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann, 2005. – 173 p.
9. Dinnie K. *Nation branding: Concepts, Issues, Practice*. 1st Edition. Linacre House, Jordan Hill, Oxford. 2008. 289 p.
10. Vendel A. *Global Media And National Image: The Case Of Ukraine In BBC World And CNN International*. – Autonomous University of Barcelona, Spain. 2011. 16 p. URL: <http://www.3152-8440-1-PB.pdf> (last accessed: 11.03.2020).
11. Гарбера О. Є. Територіальний брендинг як інструмент підвищення конкурентоспроможності туристичної дестинації. *Ефективна економіка*. 2016. № 10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2016_10_18 (дата звернення: 21.03.2020).
12. Євтушенко О. Н., Присяжненко І. О. Політологічний вимір концепту «брендинг держави». *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]*. Сер.: Політологія. 2014. Т. 236. Вип. 224. С. 33–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2014_236_224_8 (дата звернення: 20.03.2020).
13. *Global Media Journal: The Global Network of Communication Scholars*. URL: <http://www.globalmediajournal.com> (last accessed: 11.03.2020).
14. *Словник української мови: в 11 тт.* / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970-1980. Т.4, 1973. URL: http://ukrlit.org/slovnuk/slovnuk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh/маніпуляція (дата звернення: 21.03.2020).
15. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. *Толковый словарь русского языка / Российская академия наук. Институт русского языка имени В. В. Виноградова*. 4-е изд., доп. Москва: Азбуковник, 1997. 944 с.
16. *Oxford English Dictionary*, second edition, edited by John Simpson and Edmund Weiner, Clarendon Press, 1989. URL: <https://www.oed.com/> (last accessed: 26.03.2020).
17. Кара-Мурза С.Г. *Манипуляция сознанием*. Век XXI – Москва: Алгоритм. 2015. 464 с. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=46172&p=1 (дата обращения: 22.03.2020).
18. Константинов С. Величайшая дипломатическая провокация XIX века. – 2000. – Независимая газета. URL: http://www.ng.ru/style/2000-07-13/16_provoke.html (дата обращения: 19.03.2020).
19. Доценко Е. Л. *Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита*. Санкт-Петербург: Издательство Речь, 2003. – 304 с.
20. Данилова А.А. *Манипулирование словом в средствах массовой информации*. Москва: Добросвет, Издательство «КДУ», 2014. 234 с.

ДИСКУСІЯ ЩОДО ПОНЯТТЯ «КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ»

В. В. Парчевська, І. Г. Паніна

Анотація. У дослідженні подана інформація про трактування явища культурної дипломатії представниками різних теоретичних шкіл міжнародних відносин. Висвітлено значення культурної дипломатії для розвитку міжкультурної комунікації та світової спільноти загалом. Методологічною основою роботи є системний підхід. Специфіка досліджуваної теми передбачає застосування аналітико-синтетичного методу, що дав змогу окреслити характерні риси досліджуваного поняття, а також встановити роль культурної дипломатії у формуванні зовнішньої культурної політики держави. Різноманіття теоретичних інтерпретацій сутності міжкультурних процесів свідчить про зацікавленість наукової спільноти пропонованою темою та необхідність пошуку нових рішень в царині окресленої проблематики.

Ключові слова: культурна дипломатія, неолібералізм, конструктивізм, Дж. Най, «м'яка сила».

У сучасному світі культура є виразним показником сприйняття людьми одне одного. Глобалізаційні процеси сприяють швидкому обміну ідеями й думками, різноманітні точки зору швидко поширюються, здебільшого перебуваючи у вільному доступі. Завдяки цим контактам сама культура як явище невинно змінюється й кидає учасникам міжнародних відносин подвійний виклик: з одного боку, урядам і спеціалізованим організаціям слід підтримувати наявний рівень якості культурних продуктів в умовах постійної конкуренції, а з іншого – під впливом новітніх технологій світова спільнота прагне втілювати неординарні підходи до міжкультурних комунікацій. У суспільстві існує все більша потреба у посереднику між динамічним простором культурних явищ та особистісним сприйняттям цих процесів. У таких умовах джерелом необхідної рівноваги може стати культурна дипломатія.

Явище культурної дипломатії відоме здавна, адже існує багатовікова традиція влаштування урочистих заходів, обміну подарунками на знак взаємної поваги під час дипломатичних візитів для досягнення прихильності вищого керівництва іноземних держав. Втім, активне використання поняття «культурна дипломатія» почалося у ХХ ст., але досі точиться дискусія навколо нього. Немає загальноприйнятого визначення, і різні дослідники вкладають різний зміст у поняття «культурна дипломатія», позначаючи ним різні явища. Проблемним є розмежування понять «культурна» і «публічна дипломатія», адже часто вони постають синонімами. Актуальним видається розібратися з цими дискусійними питаннями, тому що, використовуючи той чи інший термін, ми певним чином інтерпретуємо явище та демонструємо своє ставлення до нього.

Мета дослідження – розглянути поняття «культурна дипломатія» з позицій різних теоретичних підходів в міжнародних відносинах і розкрити його зміст, виділивши характерні особливості.

Перше визначення, дане у 1930-х рр. американським дослідником Федеріком Баргхорном, описувало культурну дипломатію як маніпуляцію культурними зв'язками із пропагандистською метою [1, с. 10–11]. Американський політолог Мілтон Каммінгс запропонував іншу дефініцію культурної дипломатії – «обмін ідеями, інформацією, цінностями, системами, традиціями, переконаннями й іншими аспектами культури з метою сприяння розвитку взаєморозуміння» [2, с. 1]. Для реалізації культурної дипломатії необхідно провести чималу роботу всередині країни: створити оригінальний культурний продукт за підтримки органів державної влади, спеціалізованих організацій чи незалежних митців.

Розглянемо основні теоретичні підходи до розуміння значення культурної дипломатії.

На думку представників реалізму та неореалізму, це занадто абстрактне явище для безпосереднього впливу на владу та становище країни в міжнародній системі. На думку дослідника Ганса Моргентау, «в найширшому значенні» наука дипломатії полягає у наступному:

1. Дипломатія повинна визначати свої цілі у світлі тієї сили, яка дійсно або потенційно є в її розпорядженні для здійснення цих цілей.
2. Дипломатія повинна оцінювати цілі інших країн і ту силу, яка дійсно або потенційно є в її розпорядженні для здійснення цих цілей.
3. Дипломатія повинна визначити, в якій мірі ці різні цілі поєднані одна з одною.
4. Дипломатія повинна використовувати засоби, придатні для здійснення цих цілей [3, с. 11].

Як бачимо, Г. Моргантау не вважав дипломатію істотним чинником міжнародних відносин. Сам національний інтерес зазвичай визначався з точки зору виживання, потужності та відносних можливостей, а також престижу держави.

Згідно з реалістичним підходом, основними суб'єктами міжнародних відносин є держави, які орієнтуються на просування своїх інтересів. Вони здатні зробити це ефективно лише тоді, коли володіють достатньою потужністю. Основна мета кожної держави – забезпечити власну безпеку, що, своєю чергою, гарантує суверенітет. У реалізмі влада країни базується на матеріальних чинниках: військова сила, природні ресурси, населення. Отже, культурна дипломатія лише опосередковано може бути об'єктом інтересу серед науковців-реалістів.

Неореалізм також не надає значної ролі культурній дипломатії з різних причин. Прихильники цього підходу розглядають системний аналіз як інструмент дослідження міжнародної політики. На думку Кеннета Волтца, властивості окремих утворень (держав) не впливають на структуру системи, тому теорія міжнародної політики не обов'язково тягне за собою (або вимагає з цього приводу) існування зовнішньої політики [4, с. 54–57]. З цієї причини неореалісти не розглядають аналіз дійових осіб та взаємодії між ними, включаючи зовнішню політику та дипломатичну практику, як важливі та вважають, що структура міжнародної політики визначається анархією та розподілом матеріальних ресурсів. Таким чином, представники неореалістичного підходу виключають зі сфери свого інтересу взаємний вплив, який учасники міжнародних відносин здійснюють одне на одного через певні культурні цінності.

На відміну від неореалістів, дослідники в рамках лібералізму та неолібералізму генерують розуміння теоретичних засад культурної дипломатії. Головний акцент представники лібералізму роблять на можливості взаємного впливу між суб'єктами внаслідок транснаціональних відносин – інтеракцій між людьми, групами, організаціями, що належать до різних країн.

Основою сучасної культурної дипломатії є неоліберальна концепція Джозефа Ная, який порівнював неореалістичну «жорстку силу» із зовсім іншим набором чинників, які він назвав «м'якою силою». На думку дослідника, влада – це здатність впливати на інших, щоб отримати бажані результати [5, с. 5]. Можна скоригувати чужу поведінку трьома способами: загрозами примусу, спонуканням або залученням, що змушує інших бажати того, що ти хочеш. «М'яка сила» спирається на здатність формувати уподобання інших [5, с. 5]. У міжнародній політиці фактори, що створюють «м'яку силу», значною мірою виникають із цінностей, які організація чи країна виражає у своїй культурі, у прикладах, які вона встановлює своїми діями та засобами, які застосовує до врегулювання відносин. Аналізуючи важливість «м'якої сили», Дж. Най описує три джерела – механізми, за допомогою яких країна може її застосовувати: культура (за умови її привабливості для інших), політичні цінності (коли вони переважно збігаються в усіх учасників взаємодії) та зовнішня політика (коли вона розглядається як законна та має моральний авторитет) [6]. Культурна дипломатія може здійснюватися на трьох рівнях: державному (для просування національних інтересів через уряди чи інші органи влади), суспільному (громадські організації та фізичні особи розвивають можливості для взаємного культурного обміну) і приватному (реалізується приватними компаніями, зацікавленими в розширенні міжкультурної комунікації).

Джеймс Розенау стверджує, що розгляд держав як єдиних акторів унеможливило розуміння функціонування глобального управління, в яких багато суб'єктів відіграють

важливу роль. Він визначив транснаціоналізм як «процеси, завдяки яким міжнародні відносини, що проводяться урядами, доповнюються відносинами між приватними особами, групами та товариствами, які можуть і можуть мати важливі наслідки для перебігу подій» [7, с. 1]. Наявність великої кількості суб'єктів привела до зміни сприйняття їх взаємних впливів. Найголовніше, що ліберальний ідеалізм замінив реалістичну категорію конфлікту між державами прагненням до мирного співіснування, що сприяє ефективній взаємодії. На думку представників ліберального напрямку, міжнародні відносини не є доступними виключно для держав, вони охоплюють також громади, міжнародні інституції та окремих людей. Неоліберальний підхід має життєво важливе значення для розуміння культурної дипломатії здебільшого тому, що він враховує багатоакторний характер міжнародного середовища і пов'язує культурну дипломатію з прагненням реалізації інтересів як міжурядових організацій, так і національних держав.

Якщо розуміти культурну дипломатію як взаємодію шляхом поширення ідей, цінностей та переконань, то конструктивістські концепції визначають її як форму впливу на учасників міжнародних відносин. Нематеріальні ресурси стають ключовими елементами, що регламентують дії акторів. У контексті культурної дипломатії ці чинники розподіляються за допомогою культурного обміну та інших форм взаємодії. Іншим вирішальним фактором є те, як суб'єкти сприймають одне одного через їхні переконання та бачення світу. Цей аспект пов'язаний з ідеями, які Ніна Танневальд описує як соціальні конструкції, на які посилаються люди, або сукупність переконань, принципів і поглядів, що спрямовують нашу поведінку та політику [8]. З огляду на це, ідеї та думки зарубіжної аудиторії можуть формуватися через культурний обмін.

У рамках конструктивізму існує ще один особливо цікавий підхід до культурної дипломатії, в основі якого питання формування ідентичності акторів у міжнародних відносинах, яка, на думку конструктивістів, є соціально побудованою. Національна ідентичність побудована за ідеями та цінностями, які за умови позитивного сприйняття іноземною аудиторією можуть сформувати позитивний міжнародний імідж країни. Тут образ є результатом суб'єктивних поглядів на привабливість мови, культури, норм, ідей та цінностей, що приписуються певному акторові. За такого підходу культурна дипломатія безпосередньо відображає спільноту, яку вона представляє. У рамках конструктивізму культурна дипломатія є важливою, оскільки є репрезентативною складовою суспільства. Це підтверджує те, що загальне уявлення іноземної громадськості про державу має вирішальне орієнтувальне значення для її поведінки у міжнародних відносинах.

Деякі фахівці в галузі міжнародних відносин вважають культурну та публічну дипломатію синонімами, оскільки остання здійснює вплив на суспільну думку в зовнішній політиці інших країн через відкритий діалог між недержавними структурами та приватними особами. Більшість науковців, проте, вважають культурну дипломатію частиною публічної або ж розрізняють ці поняття. Назву «народна дипломатія» застосовують для підкреслення масштабної недержавної культурної взаємодії. Відсутність однієї загальної дефініції зумовлена тим, що дедалі більше членів суспільства долучається до міжкультурного обміну, який швидко змінюється та розвивається.

На позначення одного й того ж поняття залежно від країни використовують різні терміни. У Франції поряд з визначенням «*diplomatie culturelle*» (культурна дипломатія), застосовують такі терміни: «*action culturelle exterieure*» (зовнішня культурна діяльність), «*politique culturelle exterieure*» (зовнішня культурна політика), «*politique culturelle international*» (міжнародна культурна політика). У США та Великобританії використовують поняття «культурна» й «публічна» дипломатії, а в Китаї «народна дипломатія», акцентуючи увагу на важливості соціальної взаємодії. На наш погляд, культурна дипломатія виконує водночас два важливих завдання: використання культури як об'єкта досягнення цілей зовнішньої політики держави та здійснення міжкультурного діалогу на шляху соціокультурного розвитку суспільства.

Позиції українських науковців, серед яких Н. Мусієнко, М. Процюк, О. Розумна, Г. Шамборовський, Т. Черненко, здебільшого збігаються з думками американських і європейських дослідників, які визначають культурну дипломатію як сукупність обмінів

інформацією, ідеями, цінностями задля підтримки довготривалих відносин чи сприяння національним інтересам [9; 10; 11]. Так, на думку Н. Мусієнко та Г. Шамбровського, культурна дипломатія – це процес, «коли держава і суспільство беруть активну участь у формуванні свого національного образу, іміджу, стереотипу» [11, с. 92]. Глибоке авторське бачення має О. Розумна відокремлює в культурній дипломатії внутрішній і зовнішній аспекти: внутрішній пов'язує зі зміною парадигми культури та культурної політики, зокрема змісту і якості культурного продукту, а зовнішній – із забезпеченням іміджу й успішності міжнародних відносин країни [9, с. 3–42].

На наш погляд, поняття «культурна дипломатія» дійсно тісно пов'язане з плейсбрендингом. Отже, культурна дипломатія – процес міжнародних комунікацій з метою просування іміджу держави, створення її авторитету, забезпечення поваги й довіри до неї. Для творчих особистостей це можливість познайомити іноземну аудиторію з власними пріоритетами, ідеями та переконаннями, можливість пізнати цінності й ідеали інших країн і народів.

Отже, культурна дипломатія – це засіб реалізації зовнішньої політики держави та розвитку суспільства за допомогою здобутків культури. У сучасному світі відсутнє єдине визначення поняття культурної дипломатії. Різноманітні дефініції наголошують на окремих аспектах цього багатогранного явища. Варіативність теоретичних підходів до розуміння сутності міжкультурних процесів свідчить про зацікавленість наукової спільноти пропонованою темою й необхідність пошуку дієвих рішень в царині окресленої проблематики.

Аннотація. В исследовании представлена информация о трактовке явления культурной дипломатии представителями различных теоретических школ международных отношений. Освещено значение культурной дипломатии для развития межкультурной коммуникации и мирового сообщества в целом. Методологической основой работы является системный подход. Специфика исследуемой темы предусматривает применение аналитико-синтетического метода, который дал возможность определить характерные черты исследуемого понятия, а также установить роль культурной дипломатии в формировании внешней культурной политики государства. Многообразие теоретических интерпретаций сущности межкультурных процессов свидетельствует о заинтересованности научного сообщества предлагаемой темой и необходимости поиска новых решений в области очерченной проблематики.

Ключевые слова: культурная дипломатия, неолиберализм, конструктивизм, Дж. Най, «мягкая сила».

Abstract. The study provides information on the interpretation of the phenomenon of cultural diplomacy by representatives of various theoretical schools of international relations. The importance of cultural diplomacy for the development of intercultural communication and the global community is highlighted. The methodological basis of the work is a systematic approach. The specificity of the topic under study involves the use of analytical method, which made it possible to outline the characteristic features of the studied concept and to define the role of cultural diplomacy in shaping the state's foreign cultural policy. The variety of theoretical interpretations of the essence of intercultural processes testifies to the interest of the scientific community in the proposed topic and the need to find new solutions in the field of outlined problems.

Key words: cultural diplomacy, neoliberalism, constructionism, J. Nye, “soft power”.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Barghoorn F. C. The Soviet Cultural Offensive. The role of Cultural Diplomacy in Soviet Foreign Policy. Princeton, 1960. 353 p.
2. Cummings Milton C. Cultural Diplomacy and the United States Government: A Survey. Washington, D. C.: Centre for Arts and Culture, 2003. 15 p. URL : <https://www.americansforthearts.org/sites/default/files/MCCpaper.pdf> (last accessed: 19.02.2020).
3. Марущак М. Й. Історія дипломатії ХХ століття : курс лекцій : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. М-во освіти і науки України, Військ. ін-т при Нац. ун-ті «Львівська політехніка». Львів: Бескид Біт, 2003. 303 с.
4. Waltz K. International Politics Is Not Foreign Policy. Security Studies. 1996. Vol. 6. Iss. 1. P. 54–57. URL: <https://bit.ly/2OyV311> (last accessed: 10.03.2020).
5. Nye J. S. Jr. «Soft power»: The Means to Success in World Politics. New York : Public Affairs, 2004. 208 p.
6. Dolan Ch. «Soft power» and Cultural Exchange: Assessing the Global Influence of U.S.-hosted Higher Educational Exchange Programs (Presented at ISA-Toronto 2014). URL: <https://bit.ly/2OHIGkO> (last accessed: 19.02.2020).
7. Rosenau J. N. The Study of Global Interdependence. Essays on the Transnationalization of World Affairs. London: Frances Pinter, 1980. 334 p.

8. Tannenwald N. Ideas and Explanation: Advancing the Research Agenda / Eds. N. Tannenwald and W. C. Wohlforth. «The Role of Ideas and the End of the Cold War». Special Issue of The Journal of Cold War Studies. 2005. Vol. 7. № 2 (Spring). P. 13–42.

9. Політика культурної дипломатії: стратегічні пріоритети для України: зб. наук.-експерт. матеріалів / за заг. ред. О. П. Розумної, Т. В. Черненко. Київ: НІСД, 2016. 92 с.

10. Процюк М. Публічна та культурна дипломатія як засіб «м'якої сили» України: запозичені моделі, реальні кроки та стратегічні пріоритети. *Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід*. Серія «Політичні науки». 2016. Випуск 22. Частина 2. С.21–28.

11. Шамборовський Г., Мусієнко Н. Завдання і можливості культурної дипломатії у розвитку сучасної держави та інститутів громадянського суспільства в Україні (програмний документ). *Агора*. 2016. Випуск 14. С.91–100.

УДК 344.3:355.356(1-622НАТО)(477)(045)

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПЕРЕХОДУ СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ НА СТАНДАРТИ НАТО

Р. С. Пінчук, О. Г. Турченко

Анотація. Стаття присвячена дослідженню системи військової юстиції у забезпеченні національної безпеки України. Висвітлюються основні завдання і функції, організація досудового розслідування військових злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, питань демократичного, цивільного контролю над сектором безпеки і оборони, а також адаптації національної системи військової юстиції до стандартів країн-членів НАТО. У розробці обґрунтовується позиція щодо захисту конституційних прав військовослужбовців і членів їх сімей та підтримання правопорядку у воєнній сфері шляхом застосування досвіду збройних сил країн Північноатлантичного альянсу.

Ключові слова: національна безпека, НАТО, військова прокуратура, військова поліція, військова служба правопорядку, військові суди, військова адвокатура.

Постановка проблеми. В умовах збройної агресії проти України з боку Російської Федерації виняткового значення набуває створення і функціонування системи військової юстиції, відповідальної за забезпечення законності і правопорядку, захисту прав людини у військовій сфері.

Традиційно військову юстицію ототожнюють із військовими судами, щодо відновлення яких в Україні останніми роками точаться дискусії. Разом з тим, військові суди є важливим, але не єдиним елементом військової юстиції, яку необхідно розглядати саме як сукупність взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих елементів, тобто як цілісну систему.

Узагальнюючи наукові погляди та досвід зарубіжних держав до системи військової юстиції можна віднести такі елементи:

1) **Військова прокуратура** – здійснює нагляд за досудовим розслідуваннями військових злочинів та підтримує публічне обвинувачення у цих справах в суді, а також представлятиме інтереси держави у військовій сфері у виключних випадках, визначених законом;

2) **Військова поліція** - здійснює досудове розслідування військових злочинів, та здійснює підтримання правопорядку у військовій сфері;

3) **Військові суди** – органи правосуддя у справах про військові злочини та інші злочини, вчинені військовослужбовцями, а також інші справи у військовій сфері;

4) **Військова адвокатура** – здійснює захист від обвинувачення, представництво прав особи та надання інших видів юридичної допомоги у військовій сфері [1, с. 57].

Створення в Україні цілісної системи військової юстиції, що включає всі вказані елементи з урахуванням власного історичного досвіду, принципів і стандартів країн-членів НАТО у цій сфері стане дієвим засобом забезпечення верховенства права і законності у військовій сфері, дозволить забезпечити захист прав і свобод людини (як

військовослужбовців, так і цивільного населення) в умовах мових гібридної війни, міжнародного військового конфлікту, проведення антитерористичної операції та операції об'єднаних сил, анексії РФ Автономної республіки Крим та окупації окремих районів Донецької і Луганської областей. Для цього наявні всі необхідні передумови, а також існує потужний соціальний запит з боку військових та громадськості.

Разом з тим, вітчизняний законодавець послідовно обмежує систему військової юстиції. Так, у 2010 р. в Україні були ліквідовані військові суди, а у 2012 р. – військова прокуратура.

Разом з тим, з початком воєнних дій на Сході держави у 2014 р. військова прокуратура була відновлена й успішно виконувала свої завдання по забезпеченню законності у військовій сфері.

У 2017–2018 рр. було проведено низку міжнародних заходів, організованих Головною військовою прокуратурою за участі вчених Національної академії правових наук України, Національної академії прокуратури України, інших закладів і установ та представників органів військової юстиції США, Канади, Туреччини, Румунії, Молдови, Грузії та низки інших держав в ході яких розглянуто відповідний міжнародний досвід та доведено доцільність створення системи військової юстиції [2, с.18]. Але Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» № 113-IX від 19.09.2019 р. передбачив ліквідацію військових прокуратур в системі прокуратури України [3].

Одним із основних аргументів, що наводили ініціатори рішення про ліквідацію військових судів та військових прокуратур, є знищення рудиментів СРСР та перехід до стандартів країн НАТО. Повністю підтримуючи необхідність приведення військової сфери України до стандартів НАТО, варто зауважити, що в більшості провідних країн-членів Альянсу стабільно й ефективно діє система військової юстиції.

Стан дослідження. Проблема створення ефективної системи військової юстиції на сьогодні є предметом підвищеної уваги науковців, політиків та громадськості. Дослідженнями переходу Збройних сил України на стандарти НАТО, в тому числі організація державного управління у сфері національної безпеки та оборони, функціонування системи військової юстиції, забезпечення законності і правопорядку, захисту прав людини у військовій сфері займалися такі науковці, як В. Г. Пилипчук, І. М. Доронін, М. В. Беланюк, Є. Л. Стрельцов, А. А. Толкаченко, О. М. Артеменко, М. І. Карпенко.

Отже, виникла реальна необхідність на державному рівні розробити і впровадити Концепцію військової юстиції у Збройних силах України.

Метою статті – є дослідження практики іноземних держав щодо організації системи військової юстиції, виділення теоретичних та практичних аспектів переходу системи військової юстиції України на стандарти НАТО.

Виклад основного матеріалу. У державах членах-країн НАТО існують різні судові і позасудові інститути захисту прав військовослужбовців, досвід яких можливо використати при оптимізації подібних механізмів в Україні.

Передусім заслуговує на увагу функціонування військової юстиції у **США**. У цій державі система військової юстиції була заснована ще у 1806 році. Її правовою основою є Єдиний кодекс військової юстиції від 1951 р. і Керівництво для військових судів від 1969 р. з наступними змінами і доповненнями.

Єдиний кодекс військової юстиції регулює всі основні питання, пов'язані із кримінальною та дисциплінарною відповідальністю військовослужбовців, регламентує особливості військового кримінального процесу та устрою окремих органів, які беруть у ньому участь. Керівництво для військових судів має юридичну силу підзаконного акта, доповнюючи і розвиваючи положення Єдиного кодексу військової юстиції.

Система військової юстиції США діє цілком автономною від загальної системи судоустрою та судочинства. Вона включає органи розслідування військових злочинів,

військову прокуратуру, військові суди та військову адвокатуру, тобто являє собою найбільш повну і завершену модель військової юстиції.

При цьому всі вказані військово-юридичні служби входять до складу збройних сил, комплектуються офіцерами зі спеціальною військово-юридичною підготовкою і підкоряються ієрархічній системі військового командування.

В США існує три види військових судів:

дисциплінарний військовий суд – розглядає справи стосовно осіб рядового та сержантського складу, які скоїли незначні правопорушення;

спеціальний військовий суд – має право розглядати справи про малозначущі та нетяжкі злочини, обмежуючись у призначенні покарань не більше шести місяців позбавлення волі або трьох місяців виправних робіт;

загальний військовий суд – може розглядати усі справи про злочини, скоєні військовослужбовцями, а також справи цивільних осіб, що перебувають на службі у Збройних Силах США, або підлягають військовій юрисдикції у зв'язку з умовами воєнного часу. Має право призначати будь-яке покарання за законом, у тому числі смертну кару та довічне ув'язнення. Вищою апеляційною інстанцією для всіх військових судів є Військово-апеляційний суд виду Збройних Сил США [4].

Військові суди підпорядковуються органам військового командування. Система військових прокуратур відповідає побудові виду Збройних Сил США та відокремлена від федеральних органів прокуратури. Представник ЗС США, посада якого прирівнюється до військового прокурора, контролює здійснення правосуддя у відповідному військовому суду згідно з Єдиним кодексом військової юстиції та підпорядковується начальнику штабу виду Збройних Сил США.

На військову поліцію покладено такі завдання, як розслідування злочинів у Збройних силах; контроль за дотриманням законності; профілактика дисциплінарних правопорушень; контроль і регулювання руху військового транспорту; забезпечення безпеки військовослужбовців; охорона військових об'єктів тощо.

Загалом органи військової поліції Збройних сил США налічують понад 30 тис. осіб. Очолює військову поліцію США начальник військової поліції – заступник генерального інспектора сухопутних військ.

Військова адвокатура представлена адвокатами, які працюють виключно з військовослужбовцями та можуть представляти їх інтереси у цивільних та кримінальних справах. Кожен вид Збройних Сил США має свою власну суддівську адвокатську групу (JAG).

Більшість військових адвокатів є цивільними особами, за винятком адвокатів ВМС та корпусу морської піхоти США, які є військовослужбовцями та підпорядковуються військовому командуванню.

Крім того, у штабах американського командування передбачені посади юридичних радників (юрисконсультів), що не залежить від командира. На них призначаються дипломовані юристи, компетентні у різних галузях права (від військового до міжнародного), здатний оцінити правові наслідки будь-яких дій командира і дати їм юридичне тлумачення.

Де в чому подібні риси має система військової юстиції **Канади**. У Збройних Силах цієї країни діють 5 типів військових судів: загальний (General Court Martial); дисциплінарний (Disciplinary Court Martial); спеціальний (Special Court Martial); звичайний (Standing Court Martial); апеляційний (Court Martial Appeal Court), що інстанційно підпорядковуються Верховному Суду Канади.

У складі Збройних сил Канади з 1 вересня 1999 р. також діє Канадська служба військової прокуратури (далі – КСВП), завдання якої полягають у справедливому, швидкому та доступному розгляді справ, вчинених військовослужбовцями [5]. Військовослужбовці КСВП є підготовленими юридичними працівниками, які переглядають справи, що передаються до воєнного суду органами досудового розслідування, задля встановлення, чи є обґрунтована перспектива засудження і чи наявні публічні інтереси в продовженні розслідування. Крім того, військовослужбовці КСВП

надають постійну юридичну консультацію Національній службі розслідувань з таких питань, як ордери на обшук, погоджують обвинувачення та інші юридичні поради щодо розслідувань. Очолює КСВП Директор військових розслідувань, який призначається Міністром національної оборони на визначений строк.

Поряд з цим діє військова поліція, яка забезпечує підтримання правопорядку у Збройних Силах Канади та розслідування вчинених військовослужбовцями правопорушень. Кількість військових поліцейських становить 2 % від загальної кількості військовослужбовців. Органи військової поліції діють окремо від військового командування і підпорядковуються начальнику військової поліції Збройних Сил Канади.

В **Італії** представлені такі елементи системи військової юстиції, як військові суди, військова прокуратура та військова поліція. Крім того, як адміністративний орган управління в системі військової юстиції діє Рада військової магістратури, що об'єднує військових прокурорів та суддів.

При цьому органи військової прокуратури діють при військових судах. Так, на рівні першої інстанції діють три трибунали та три військові прокуратури – у містах Рим, Верона та Неаполь. До органів другої інстанції відносяться: Генеральні військові прокуратури Італії при Верховному касаційному суді та при Військовому апеляційному суді, а також сам Військовий апеляційний суд. При кожному представництві Військового апеляційного суду існують відділи Генеральної військової прокуратури. Таким чином, військові суди та військові прокурори в Італії організаційно входять до судової системи і не підпорядковуються військовому командуванню.

Функції військової поліції в Італії виконують карабінери – це військові, організовані за територіальною ознакою як для національних, так і для міжнародних місій. З питань оборони вони підпорядковуються Міністерству оборони Італії, з питань громадського порядку – Міністерству внутрішніх справ Італії.

Окремі країни-члени НАТО впровадили так звану «змішану» модель військової юстиції, при якій ці органи функціонують у складі загальної судової та правоохоронної системи як прояв їхньої спеціалізації. Яскравим представником цієї моделі є **Франція**, де військові суди не виділяються як окремі судові органи, проте у загальних судах передбачено військову спеціалізацію. Так, у виправних (кримінальних) судах створюються військові колегії. Разом з тим, за кордоном збережені військові суди, що діють на постійній основі (і в мирний час). Вищою інстанцією для них є трибунал збройних сил в Парижі.

Функції військової поліції у Франції виконує Національна жандармерія, яка має подвійне підпорядкування: Міністру оборони Франції (як складова Збройних Сил) та Міністру внутрішніх справ (як складова системи поліції). Її очолює Генеральний директор.

Чисельність Національної жандармерії становить близько 110 тис. співробітників. До неї входять також республіканська гвардія, мобільна жандармерія, підрозділи, що дислокуються за межами Франції, тощо.

В тих же країнах-членах НАТО, в яких формально не передбачена повноцінна система військової юстиції, все ж наявні окремі її елементи. Найбільш яскравим прикладом є **ФРН**, де у мирний час військові суди не діють, а також не передбачено спеціальної військової прокуратури. Проте військово-судові органи діють у вигляді воєнно-дисциплінарних судів, які покликані забезпечувати законні права військовослужбовців та розглядати справи про їх проступки. Зокрема, виключно дисциплінарні суди можуть накласти на військовослужбовців такі стягнення, як скорочення грошового утримання при визначенні пенсії в розмірі від 5 до 20%, затримка в просуванні по службі і присвоєнні чергового військового звання, зниження у військовому званні, дострокове звільнення в запас, позбавлення пенсії. Воєнно-дисциплінарні суди представляють органи військового командування від дивізії й вище. Функції військових прокурорів у них, як правило, виконують юрисконсульти органів, що порушують дисциплінарні справи. Крім того, функціонує військова поліція, яка налічує близько 4,5 тис. осіб. В мирний час військові поліцейські охороняють військові об'єкти, органи управління, забезпечують безпеку транспортних перевезень, підтримують дисципліну у військових формуваннях тощо. Військова поліція не має центрального командування, а керівництво її підрозділами здійснює командир дивізії через штаб.

Поряд з країнами-членами НАТО заслуговує на увагу досвід **Ізраїлю**, який побудував ефективну систему військової юстиції.

В цій державі відповідно до Закону «Про військове судочинство» від 1955 р. діють військові трибунали, до підсудності яких належать кримінальні справи про злочини, вчинені військовослужбовцями, резервістами під час проходження військових зборів, а також деякими категоріями цивільних осіб, що працюють в армії. Військові трибунали складають незалежну систему, до складу якої входять військові трибунали першої інстанції та Військовий апеляційний трибунал. Оскарження їх рішень до Верховного Суду Ізраїлю допускається лише у виключних випадках. Міністр оборони Ізраїлю має право пом'якшити винесений військовими трибуналами вирок, начальник Генштабу – вироки Військового апеляційного трибуналу, начальники судових військових округів – вироки інших трибуналів.

Військова прокуратура Ізраїлю являє собою структурний підрозділ Армії оборони Ізраїлю, який здійснює нагляд за додержанням законності в діяльності армії, її підрозділів і окремих військовослужбовців шляхом підтримання кримінального обвинувачення, консультування військових формувань і органів армії з правових питань, методичного керівництва правовою роботою в армії і виконання додаткових правових функцій. Її очолює Головний військовий прокурор, який призначається на посаду Міністром оборони на підставі рекомендації начальника Генерального штабу.

Функції розслідування вчинених військовослужбовцями злочинів здійснює військова поліція. До її компетенції також належить контроль над затриманими та взятими під варту солдатами Армії оборони Ізраїлю, патрулювання, попередження дисциплінарних порушень, а у військовий час – також контроль над військовополоненими і забезпечення порядку під час пересування бойових та допоміжних частин. Військова поліція підпорядковується Управлінню особового складу Генштабу. Її очолює керівник у званні генерал-майора, який командує військовою поліцією через штаб.

Крім того, для надання безоплатної правової допомоги військовослужбовцям в Ізраїлі діє військова адвокатура.

Висновок. Військова юстиція забезпечує додержання законності та правопорядку у військовій сфері, і, таким чином, спрямована на підвищення обороноздатності держави.

Недостатня ефективність державної політики та системи державного управління у сфері національної безпеки і оборони, незбалансованість і незавершеність системних реформ правоохоронної системи, у т.ч. у воєнній сфері, зумовлюють потребу відродження системи військової юстиції. Суспільні відносини у сфері розвитку військових формувань вирізняються особливою специфікою і складністю, що потребує крім юридичних також і спеціальних знань, пов'язаних з проходженням військової служби.

Для забезпечення національної безпеки України варто враховувати позитивний іноземний досвід та вжити заходів до розбудови і розвитку національної системи військової юстиції.

Анотація. Стаття посвячена дослідженню системи воєнної юстиції в забезпеченні національної безпеки України. Освітлено основні задачі та функції, організація досудебного розслідування воєнних преступлень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, питання демократичного, громадянського контролю над сектором безпеки та оборони, а також адаптації національної системи воєнної юстиції до стандартів країн-членів НАТО. В розробку обґрунтовується позиція по захисті конституційних прав воєнослужачих та членів їх сімей і підтримання правопорядку в воєнній сфері шляхом застосування досвіду озброєних сил країн Північноатлантичного альянсу.

Ключові слова: національна безпека, НАТО, військова прокуратура, військова поліція, воєнна служба правопорядку, воєнні суди, воєнна адвокатура.

Abstract. The article is devoted to the research of the military justice system in ensuring the national security of Ukraine. The main tasks and functions, organization of pre-trial investigation of war crimes against peace, security of humanity and international law, issues of democratic, civil control over the security and defense sector, as well as the adaptation of the national military justice system to the standards of NATO member countries are covered. The development substantiates the position on the protection of the constitutional rights of servicemen and their families and the maintenance of law and order in the military field by applying the experience of the Armed Forces of the Alliance countries.

Key words: national security, NATO, military prosecutor's office, military police, law enforcement, military courts, military advocacy.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Мельник С. Система військової юстиції в країнах членах НАТО: теоретичні та практичні аспекти. *Система військової юстиції у забезпеченні національної безпеки України*: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції. К.: Видавничий дім «АртЕк», 2019. С. 57–64.
2. Пилипчук В., Беланюк М. Сучасна модель військової юстиції в контексті євроатлантичної інтеграції України. *Система військової юстиції у забезпеченні національної безпеки України*: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції. К.: Видавничий дім «АртЕк», 2019. С. 15–22.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури: Закон України № 113-IX від 19.09.2019р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-20>.
4. У провідному юрвиші країни розповіли про функціонування військової юстиції у різних державах. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1818640-u-providnomu-yurvishi-krayini-rozpozvili-pro-funktsionuvannya-viyskovoyi-yustitsiyi-u-riznikh-derzhavakh>.
5. Врятувати військову юстицію. Задача з багатьма невідомими. URL: <http://resonance.ua/vryatuvati-viyskovu-yusticiyu-zadacha-z/>.

УДК 821.161.2-94"19"(045)Барвінок

СПОГАДИ ГАННИ БАРВІНОК

Л. А. Пустовіт, О. В. Отземко

Анотація. Дослідження присвячено мемуарам української письменниці Ганни Барвінок. Увагу зосереджено на спогадах про родину і чоловіка, які в першу чергу вплинули на формування та світогляд письменниці.

Ключові слова: мемуари, Ганна Барвінок, родина, Пантелеймон Куліш.

У ХІХ ст. з'являється ціле сузір'я українських письменниць, що відображали у своїй літературній творчості тогочасні реалії. Свої думки вони повіряли, в тому числі, спогадам і щоденникам, перші з яких з'явилися на початку ХІХ ст. Мемуари допомагають відновити безліч фактів, що не відбилися в інших джерелах, іноді можуть мати вирішальне значення для реконструкції тієї чи іншої події або процесу. Зважаючи на це, вивчення жіночих мемуарів даного періоду є досить актуальним. На їх тлі вимальовується образ жінки і тогочасного суспільства в її бачені та сприйнятті.

Одним з яскравих прикладів жіночих мемуарів ХІХ ст. є спогади Ганни Барвінок. Життєвий шлях та різні грані творчості письменниці досліджували В. І. Подзігун, В. Ю. Пустовіт, Л. О. Смоляр та ін. [1;2;3].

Нашу статтю присвячено мемуарам Ганни Барвінок. Увагу зосереджено на спогадах про родину Білозерських та чоловіка Пантелеймона Куліша. Через спогади, думки письменниці ми намагаємось зрозуміти її саму, її особистість, її сприйняття навколишнього світу.

Олександра Михайлівна відобразила свій духовний стан, емоції, почуття та переживання в оповіданнях і спогадах, зокрема: «Голосіння по Шевченкові» [7], «Кілька зустрічей з М. І. Костомаровим» [9], «Довічний жаль (Спомини про П. Куліша)» [1], «Спомини про знаємість П. Куліша з домом Білозерських» [5], «Спомини А. М. Куліш (Ганни Барвінок)» [6], «Згадка про Т. Шевченка (1847 р.)» [8]. Основну увагу в них приділено молодим рокам життя авторки, остання їх частина – «Спомини А. М. Куліш» – написана в 1911 р. Це рік смерті письменниці, що ймовірно завадило їй продовжити мемуари.

Олександра Михайлівна Білозерська (Куліш), відома під літературним псевдонімом Ганна Барвінок, народилася в 1828 р. на Чернігівщині в родині землевласника Михайла Білозерського. Батько її був освіченою людиною. Мати, що походила із козацького роду, кохалася в українській мові, любила читати. У своїх звичках та побуті родина дуже близько стояла до селянського життя. Її брати були відомими у той часи діячами українського руху: Василь Білозерський – член Кирило-Мефодіївського братства, редактор першого українського журналу «Основа», Микола Білозерський – фольклорист, етнограф, збирач

історичних пісень. Олександра отримала домашню освіту, а також навчалася в приватних пансіонах. У споминах за 1845 р. вона писала: «... пансіонерську освіту свою закінчила в 14 літ». Проте, самоосвіту не покидала протягом усього життя [4, с. 445; 3, с. 164]. Тож, Олександра Білозерська походила з непростой родини, вона зростала і формувалася як особистість в особливій атмосфері. Її оточували освічені люди які певним чином вплинули на її світогляд та виховання. Це можна сказати і про її шлюб з Пантелеймоном Кулішем.

У споминах «Знаємність Куліша з родиною Білозерських» письменниця згадує свою родину, дім і атмосферу, що панувала у ньому: «1845 рік. 24 грудня. Кутя. Хутір Мотроновка... Серед столової у великому панському будинку стоїть столітній круглий стіл; уже ніжки й шашелюки поточили – красиві – та він дорогий... Не одно покоління на ньому уже обідало, росло і хороші речі говорило, весілля справляло. Говорили про бувальщину, про старовину, про просвіту, як її поновляти далі – новим потягом» [5, с. 249].

«У столовій стоїть шафа, покрита чорним лаком, з скляною посудом, з старинними великими чашками, з хорошого фарфору і великими ушками позолоченими із малюнками жіночих, не відомих лиць. Різні кружки старинні, великі бокали розмальовані золотом... Се все навидноті – видно крізь стиклянні вітрини... Далі до низу йдуть три комоди; де замок, що ключ вкладати там головка лева – мідна красивої роботи... Із гори до дошки, по боках мідні колони дуже хорошої роботи, особливо на прикінцях.

Ся шафа значна й тим, що все відбивала темперамент настрою душі хазяйки. Як вона йде до нарошного, що приїхав з пошти, привіз їй листи от дітей, то ся шафа нервово доложує, що пані йде за листом похапцем і шафа ходора ходить і дзеленчить, бо поміст трясеться» [6, с. 249–250].

Важко не помітити, що авторка великої уваги надає деталям неначе за допомогою них з любов'ю розкриває душу самого будинку та атмосферу, що там панує. А цю атмосферу створюють самі господарі. І та шафа, що стоїть у столовій, яка відбивала темперамент господині будинку, матері Олександри, настільки точно і тонко змальована. Олександра описує її до найменшої деталі та її наповнення. Лише з описів будинку та певних деталей постає картина атмосфери в якій сформувалася особистість Олександри. «Звали з боку «благословенне сімейство» – оцю сімю» [6, с. 252].

Ми не можемо повністю розкрити особистість Ганни Барвінок без розуміння ролі Пантелеймона Куліша в її житті. Адже він і був її життям. Навіть для тих, хто лише поверхово обізнаний з історією національно-духовного відродження України, ім'я та постать Ганни Барвінок невіддільні від життя та справ її уславленого чоловіка – Пантелеймона Олександровича Куліша, мабуть, найсуперечливішого з класиків нашої літератури, та й культури загалом. Усе її життя крутиться навколо П. Куліша вона ним жила і дихала. Усю себе віддавала йому.

15-річна Олександра та її майбутній чоловік (старший від неї на дев'ять років) познайомилися на хуторі Мотроновка, де жила родина Білозерських. Куліш, уже багатообіцяючий письменник, приїхав туди погостювати на запрошення свого друга, Василя Білозерського, рідного брата Олександри. Цю подію письменниця описує у «Споминах про знаємність Куліша із домом Білозерських» [5].

Весілля молодих відбулося 24 січня 1847 р., «старшим боярином» на тому весіллі був сам Тарас Шевченко, який так і сипав жартами, дотепами. Це був найяскравіший спогад її життя – весілля з Пантелеймоном Кулішем.

«В широкі залі було наче заграва: по стінах лямпи позасвічувані. Ми сіли за вечерю... Величезний стяг столів серед великої залі був гарно сервірований. Гостей – осіб півтора. Шевченко, Василь, Микола Данилович манячіли; вони сиділи проти молодих з другого боку, посеред стола. Свічки перед молодими в стакані з житом, в парі зв'язані пишною білою атласною стрічкою-бантом. І я все стежила чи рівно свічки горять. Так і житте наше буде в рівновазі...» [6, с. 273].

«Музика гримить, шампанське піниться, затички в стелю б'ють..., а тут поруч і зоря мого щасття... А мама! Щаслива... подивилась на своїх дітей і на негмонних своїх гостей та піде. Бокали дзвеніли, пінились клубом, хлопали, розбивались... плескали під стелю, кричали: гірко! гірко! та я мов дикарка, раз удостоїла таки жениха поцілувати... Боже що то за вечеря була! Гучна, весела, щаслива!...» [6, с. 274].

Із спогадів видно, що в цей момент не було щасливішої людини у всьому світі за Олександрю. Весілля – найяскравіший спогад її життя, адже вона дійсно кохала Куліша всією душею.

А після весілля: «Негайно треба було виїздити за границю... Боже мій! І матусю зоставляти саму... І в такому збудженому стані була душа моя. Я остання, і я, я кидаю її... а серце ще більше стислось» [6, с. 275].

«Приїхавши у Київ Куліш зробив вечірку. Згуртував увесь цвіт України. Тут були Костомаров, Шевченко, брат Василь, Гулак, Опанас Маркович, Навроцький та багато інших. Я була зачарована... Боже мій! Куди я попала, що за лиця розумні, очі освітлені високою ідеєю, палали вогнем енергії... Я почувала себе в храмі Божім... Душа моя була наповнена якимсь святим, величним чуттям. Груді мої підіймалися високо, а серце билось прискореним темпом. Я у той вечір мов виросла» [6, с. 279–280]. Олександра Михайлівна, незважаючи на неабиякий літературний талант, була дуже скромною й вимогливою до себе. Їй завжди здавалося що знає мало.

Увесь її світ був навколо Куліша, для неї він був усім. Часто недооцінюючи себе вона відсувала свої інтереси на другий план, адже на першому у неї був Куліш. «Перемогти у собі гонор самолюбства та йти під впливом дужчого треба було, хоч будши дуже скромною, невпевненою в собі, не признаючи за собою ніяких літературних здібностей, ніяких знаній освіти...» [6, с. 280]. Та Куліш бачив у Олександрі великий талант, саме за його ініціативи вона розпочала писати, а згодом розвинула свою літературну діяльність. За яскравою постаттю Куліша вона не помічала саму себе, чи можливо просто боялась повністю розкрити себе.

Для Куліша Ганна Барвінок була натхненням: «Він каже: що я йому так потрібна для натхнення, як Форнарида для Рафаеля... Я й сама цього не усвідомлювала, не давала наче підстав так о собі думати. А щаслива була його щастям...» [6, с. 280].

У понад 50-річному (Куліш помер на початку лютого 1897 р., щойно відсвяткувавши разом з дружиною «золотий ювілей» того незабутнього весілля) подружньому житті Пантелеймона Куліша та Ганни Барвінок було більш ніж достатньою драматичних моментів. Молодій дружині (до речі, Олександра Михайлівна у своїх блискучих поетичних спогадах називає не раз свого чоловіка «моя дружина», це вельми цікаво!) доводилось стійко переносити приниження під час арешту і заслання Куліша до Тули, й виявляти дивовижно мудру терплячість під час «романів» Пантелеймона Олександровича, вигаданих і реальних, з іншими жінками.

Після смерті чоловіка Олександра написала спомини «Довічний жаль» [1].

«Чого я, прокинувшись, так злякалась!... Се вже 11 літ пройшло, як я стратила дорогу дружину... і слъози полилися з очей, згадала 2-го лютого...»

11 літ горя, сумного одиноцтва, моя «годинонько». Я зву тебе «годинонько», бо як я про тебе думаю, хоч і плачу, то здоров'я мені прибуває, як од «годинного» дня... Немає мої «годиноньки», що так міцно підтримувала мої духовні сили...

Треба було разом помиратися... Мій орле сизокрилий, мою печаль пекельну – не заїсти, не запити... О Боже!... скінчилось...Світ мені затьмився...» [1, с. 244].

Дітей у подружжя не було тому вся увага, тепло і любов Олександра віддавала Кулішу. Усе життя йому присвятила і навіть після його смерті зосталась вірна йому, та продовжила його справу. Зробила усе, щоб пам'ять про нього не згасла: «Треба кажуть, діло твоє, моя «годинонько», пильнувати, ділом тим тебе поминати... Твоє тільки святе ім'я мене зворушило... Падаючи, схиляючись, цілую стопи твої, од знемоги душевної встала. Творю твою волю по змозі» [1, с. 244].

XIX – поч. XX ст. – це період модернізації, час залучення жінок до участі в громадському житті. Жінки, які першими почали долучатися до громадських справ, були письменниці. Однією з таких була Олександра Михайлівка Куліш українська письменниця, яка увійшовши в історію української літератури в другій половині 50-х років XIX ст., створила кілька десятків оповідань, новел, безліч дрібних ескізів «з народних уст», поезій у прозі, художніх нарисів, а також мемуарів.

Письменниця зростала і формувалася в особливій атмосфері. Її оточували освічені люди, які вплинули на її світогляд і виховання. Це можна сказати і про її шлюб з

Пантелеймоном Кулішем. Основну увагу в спогадах приділено молодим рокам життя авторки. Головною постаттю більшості спогадів Олександри Михайлівни є її чоловік. Через нього вона бачить світ і всіх навколо неї, та і саму себе. Окрім чоловіка, письменниця із захопленням згадувала про його друзів – Тараса Шевченка, Миколу Костомарова та ін. У споминах про спілкування з ними відчувається захоплення цими людьми, гордість з приводу того, що вона мала щастя бути з ними знайомою.

Її життя було не таке легке як здавалося, ця жінка пережила великий біль та з гордістю все це прийняла. Але крізь все життя вона пронесла захоплення своїм чоловіком, що відобразили її спогади, написані в різні роки.

Анотація. Исследование посвящено мемуарам украинской писательницы Анны Барвинок. Основное внимание уделено воспоминаниям о семье и муже, которые в первую очередь влияли на формирование и мировоззрение писательницы.

Ключевые слова: мемуари, Анна Барвинок, семья, Пантелеймон Куліш.

Abstract. The research is devoted to the memoirs of the Ukrainian writer Anna Barvinok. The focus is on memories of family and husband, which primarily influenced the formation and outlook of the writer.

Key words: memoirs, Anna Barvinok, family, Panteleimon Kulish.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Довічний жаль (Ганни Барвінок). Ганна Барвінок. *Збірник до 170-річчя від дня народження*. Київ: Рада, 2001. С. 244.
2. Подзігун В. І. Творчість Ганни Барвінок в українському літературному процесі другої половини ХІХ століття: : автореф. дис.... канд. філ. наук. Київ, 2006. 19 с.
3. Пустовіт В. Українська письменницька мемуаристика ХІХ ст.: генеза, засади вивчення: автореф. дис. ... д-ра філ. наук. Київ, 2010. С. 26.
4. Смоляр Л. О. Жінки Наддніпрянської України в ХІХ – на початку ХХ століття: монографія. Одеса: Астропринт, 1999. С. 440.
5. .Спомини про знаємність Куліша з домом Білозерських (Ганни Барвінок). Ганна Барвінок. *Збірник до 170-річчя від дня народження*. Київ: Рада, 2001. С. 249–254.
6. Спомини А. М. Куліш (Ганни Барвінок). *Ганна Барвінок. Збірник до 170-річчя від дня народження*. Київ: Рада, 2001. С. 255–289
7. Голосіння по Шевченкові (Ганни Барвінок). *Ганна Барвінок. Збірник до 170-річчя від дня народження*. Київ: Рада, 2001. С. 235–236.
8. Згадка про Шевченка (Ганни Барвінок). *Ганна Барвінок. Збірник до 170-річчя від дня народження*. Київ: Рада, 2001. С. 290–291.
9. Кілька зустрічів з М. Костомаровим (Ганни Барвінок). *Ганна Барвінок. Збірник до 170-річчя від дня народження*. Київ: Рада, 2001. С. 237–243.

УДК 341.7:327:304.4:17.022.1(477)(045)

УКРАЇНСЬКІ «МОЗКОВІ ЦЕНТРИ» ТА КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ

Д. А. Рибак, І. Г. Паніна

Анотація. У статті автор приділяє увагу культурному брендингу як елементу державної політики, адже у кожній державі важливо бути впливовою на міжнародній арені. Міжнародний імідж є одним із основних способів реалізації зовнішньополітичних цілей, тому держави використовують різні механізми для підвищення свого авторитету серед інших гравців. Автор розглядає українські «мозкові центри» як інституції, які впевнено інтегруються у міжнародну політику та є промоутерами інтересів та ідей. Проводячи аналітичні дослідження та відповідну наукову діяльність, вони також формують міжнародну думку про Україну за кордоном. Автор у статті досліджує як саме «мозкові центри» впливають на імідж країни. Для вирішення поставлених завдань автор керується системного підходу та використовує метод кейс-стаді.

Ключові слова: «мозковий центр», культурна дипломатія, Україна, культурний брендинг, імідж.

У часи глобалізаційних змін та інтенсивних інформаційних потоків кожній державі важливо не втратити своє «міжнародне обличчя» на арені. Позитивний імідж та авторитет країни потребують надмірних зусиль, тому держави застосовують будь-які інструменти

для досягнення своєї цілі. Культурна дипломатія є одним із основних механізмів сприяння позитивного іміджу країни на міжнародній арені.

Тривалий час культурний брендинг не відігравав важливу роль у державній політиці України, тому про бренд «Україна» як такий ми говорити не могли. Після подій 2014 року держава зітнулася із багатьма викликами та загрозами, що поставили під питання наш імідж серед інших країн. Хоч історія та минуле України сформували у свідомості людей певні асоціації, що українці це відважний, патріотичний і трудолюбивий народ, на жаль, не у всіх куточках світу чули про таку державу, як Україна. Після 2015 року держава почала активно розвивати культурну дипломатію та забезпечувати її інституалізацію, зокрема створення Українського інституту [1]. Українські «мозкові центри» є сучасними полісмейкерами та промоутерами суспільної думки. Окрім проведення аналітичних досліджень, вони активно реалізують іміджеву політику за кордоном. Одними із завдань українських «мозкових центрів» є поширити інформацію про державу та популяризувати її на міжнародній арені.

У статті ми спирались на роботи українських дослідників В. Петров [2], Г. Луцишин [3], які у своїх роботах визначили особливості культурної дипломатії України в сучасних умовах. Проблемі діяльності українських «мозкових центрів» та їхній внесок у культурний брендинг України приділено, на жаль, мало уваги, тому використано офіційні сайти «мозкових центрів» Центру Разумкова [4], Центру «Нова Європа» [5] та їхні щорічні звіти.

Метою статті є, насамперед, актуалізація культурної дипломатії у діяльності українських «мозкових центрів» та їхньої ролі у просуванні позитивного іміджу України у світі. Реалізація ефективної бренд-стратегії потребує державної підтримки, однак і українські «мозкові центри» намагаються успішно проводити іміджеву політику на міжнародній арені.

Україна має досить широкий спектр громадських організацій. Одними з достойних представників є саме «мозкові центри». «Мозкові центри» - це недержавні науково-дослідницькі організації, що є головними суб'єктами сучасної незалежної аналітики, які мають значний вплив на політичних діячів та політичну систему в цілому. Це група експертів, аналітиків, зацікавлених у політичному житті держави та готових розробляти стратегії для її розвитку. Будучи феноменом політики, вони виконують різні функції та мають різні напрямки діяльності. «Мозкові центри» стали сучасними полісмейкерами та ефективними промоутерами суспільної думки.

Модель українських аналітичних центрів дещо відрізняється від американських, британських та інших подібних інституцій. Передусім, це спричинено недостатньою кількістю дійсно професійних українських аналітиків, та не зовсім сприятливими умовами для розвитку такої галузі науково-дослідницької діяльності як аналітики. Політична наука України не стоїть на місці та завдяки діяльності закладів вищої освіти, академічних інститутів та, звісно, недержавних аналітичних центрів досягає значних висот. Україна має помітний науковий потенціал, який забезпечують саме «мозкові центри».

У часи глобалізації та інноваційних технологій такий феномен як «мозковий центр» є популярним, адже окрім «створення політики», діяльність аналітичних інститутів може сприяти позитивному іміджу держави. Престиж країни досягається не лише через відоме минуле, багату культурну спадщину, активну участь у міжнародних подіях, але й через присутність у світових рейтингах. Це свідчить про успішну та ефективну роботу аналітичних інститутів. Структура українських «мозкових центрів» дещо відрізняється від провідних американських та європейських аналітичних інститутів, проте кілька успішних українських «мозкових центрів» стали відомими на весь світ.

Щорічно науковці Університету в Пенсильванії разом із аналітиками, політиками, журналістами та спеціалістами з аналітичних інститутів складають так званий світовий рейтинг усіх «мозкових центрів» – «Global Go To Think Tanks Index» [6], що оцінює, досліджує та класифікує провідні світові аналітичні центри з різних категорій.

У 2019 році декілька українських мозкових центрів посіли сходинки світового рейтингу¹:

<i>Назва мозкового центру</i>	<i>Місце та категорія у рейтингу</i>
Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова	32 місце зі 157 у категорії «Топ мозкові центри світу (Без США)»; 44 місце зі 176 у категорії «Топ мозкові центри світу (з США)»; 1 місце зі 106 у категорії «Топ мозкові центри Центральної та Східної Європи»; 60 місце зі 110 у категорії «Топ оборона та національна безпека»
Міжнародний центр політичних досліджень	35 місце зі 106 у категорії «Топ мозкові центри Центральної та Східної Європи»;
Київський національний економічний університет	38 місце зі 106 у категорії «Топ мозкові центри Центральної та Східної Європи»;
Фонд «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва	52 місце зі 106 у категорії «Топ мозкові центри Центральної та Східної Європи»;
Дніпропетровський центр соціальних досліджень	53 місце зі 106 у категорії «Топ мозкові центри Центральної та Східної Європи»
Інститут світової політики	67 місце зі 106 у категорії «Топ мозкові центри Центральної та Східної Європи»

У таблиці представлені не всі українські мозкові центри, а саме ті, діяльність яких була ефективною та успішною. Україна тривалий час асоціювалась з країною, що має слабку науково-аналітичну базу, недостатньо популярну наукову діяльність. Мозкові центри України та їхні місця у світовому рейтингу свідчать про суттєвий прогрес країни в розвитку, насамперед, соціальних і політичних наук і аналітики. Це позитивно впливає на імідж держави, підвищує авторитет України серед інших держав. Присутність українських мозкових центрів у світових рейтингах підвищує імідж нашої держави, адже якісний аналітичний продукт є показником розвитку наукової сфери країни.

Мозкові центри – це аналітичні інституції, що є так звані «мостом» між державою та суспільством. Вони поширюють інформацію про країну, актуальні новини та події, що з нею пов'язані. Культурний брендинг означає насамперед промоцію держави за кордоном, поширення інформації про її досягнення у культурній та інших сферах.

Говорячи про культурну дипломатію у контексті роботи українських мозкових центрів, варто, передусім, приділити увагу їх інформаційно-просвітницькій діяльності. «Мозкові центри» забезпечують громадян інформацією про культурний брендинг, плейсбрендинг і основні досягнення у цій сфері. Важливою є підтримка громадян, які не повинні бути аморфними і знаходитись в інформаційному вакуумі, а навпаки – активно залучатись у політичне життя держави. Негативним аспектом є те, що стан інформаційної політики України, що забезпечується органами державної влади та ЗМІ, є не дуже втішним. На нашу думку, саме «мозкові центри» повинні сприяти інформаційному забезпеченню громадян у питаннях культурної дипломатії, яка зовсім нещодавно почала бути елементом державної політики.

Розглянемо, які конкретні кроки були зроблені українськими аналітичними центрами у сфері культурного брендингу.

Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова [4], або Центр Разумкова, є авторитетною та впливовою аналітичною інституцією. Кожного року центр публікує звіти, де містяться аналітичні підсумки року та прогнози. У матеріалі «Україна 2018–2019: обережний оптимізм напередодні виборів» аналітичний центр приділив увагу інформаційній складовій зовнішньої політики [7]. У 2018 році у рамках

¹ Таблицю складено автором за McGann J. G. 2019 Global Go To Think Tank Index Report. TTCSP Global Go To Think Tank Index Reports / J. G. McGann / The Lauder Institute University of Pennsylvania. Philadelphia, USA. 2018. 208 p. URL : <https://bruegel.org/wp-content/uploads/2020/01/2019-Global-Go-To-Think-Tank-Index-Report.pdf>.

публічної дипломатії було реалізовано 197 іміджевих проектів, а на 2019 рік планувалось – 240 проектів.

Центр Разумкова також виділив один із важливих елементів української культурної дипломатії, а саме кіноіндустрію. Особливою подією стала світова прем'єра в 30 країнах Європи та Америки фільму вітчизняного виробництва про захисників Донецького аеропорту «Кіборги». Українська кінопродукція також була представлена на різних закордонних фестивалях: Берлінале, TIFF, Let's CEE Film Festival, Durban Film Festival та MifaMarket [4].

У 2018 році телеканал мультимедійної платформи іномовлення України UATV розширював свою присутність у світі. Його було включено до TV-програм готельних мереж Болгарії, платформ чеського та словацького інтернет-телебачення, а також кабельних провайдерів Індонезії [8].

Якщо говорити про безпосередню діяльність мозкових центрів у сприяттві позитивного іміджу держави, тут варто згадати Центр публічної дипломатії [9]. «Мозковий центр» тісно співпрацює з органами державної влади України, аналітичними центрами, науково-дослідними установами та міжнародними партнерами для реалізації тематичних проектів в Україні та за кордоном, проводити публічні заходи, здійснювати дослідження щодо актуальних проблем з акцентом на особливості міжнародної діяльності нашої держави.

Одним із пріоритетів діяльності Центру публічної дипломатії є робота у сфері культурної дипломатії [9]. Під впливом інформаційної війни Росії важливо сприяти поширенню лише достовірної інформації про Україну за кордоном. Україна наразі переживає важкі часи, коли український народ намагається не втратити незалежність, а російська агресія - дестабілізувати ситуацію в Україні. Саме зараз є важливою підтримка міжнародної спільноти, підвищення авторитету України, формування її позитивного іміджу. Діяльність мозкових центрів, їхня співпраця з провідними аналітичними структурами, участь у міжнародних подіях, організація міжнародних обмінів – все це допомагає Україні отримати статус престижної держави, яка має свої цінності та зовнішньополітичні інтереси.

Ще одна аналітична структура – Центр «Нова Європа» [5]. Він спрямовує свою діяльність на промоцію України та розвитку міжнародних комунікацій. Першочерговою метою «мозкового центру» є насамперед розробка аналітичних досліджень та здійснення проектної діяльності для просування європейських стандартів та практик в Україні. Окрім цієї сфери, Центр опублікував мемо для українських стейкхолдерів під назвою «Як Україні далі працювати з Німеччиною за нової-старої коаліції?», у якому детально описали перспективи культурної співпраці українських та німецьких організацій [10].

Ініціатив українських аналітичних центрів, пов'язаних із промоцією України, є досить багато, і варто активніше вибудовувати «міст» між державними інституціями та громадським сектором. Лише в тісній співпраці можливо сформувати позитивний міжнародний імідж нашої держави через культуру. В умовах агресії Російської Федерації та репутаційних втрат, які зазнала Україна в 2019 році є дуже важливим формування іміджу сучасної держави та надійного партнера, щоб і надалі відбувалася підтримка міжнародної спільноти європейських і євроатлантичних прагнень України. Діяльність мозкових центрів, їхня співпраця з провідними аналітичними структурами, участь у міжнародних подіях, організація міжнародних обмінів – все це допомагає Україні отримати статус престижної держави, яка має власну систему цінностей і національні інтереси.

Отже, культурний брендинг є потужним інструментом для поширення інформації про свою державу, популяризації її досягнень тощо. В умовах глобалізації та інтенсивної інтеграції для держави є важливим зміцнення позицій на міжнародній арені та позитивний імідж серед інших міжнародних акторів. Дієвим інструментом є культурна дипломатія. Держави розвивають цю сферу, адже вона забезпечує підтримку міждержавних відносин та є засобом просування власних культурних надбань, цінностей та ідей.

Україна наразі потребує ефективної іміджевої політики, яку можуть виконувати саме «мозкові центри». Центр Разумкова є провідним аналітичним центром України, який кожного року посідає сходинки світових рейтингів, тим самим підвищує авторитет України серед інших держав. Центр публічної дипломатії також відіграє важливу роль у просуванні бренду «Україна». Він тісно співпрацює з органами державної влади України, аналітичними центрами, науково-дослідними установами та міжнародними партнерами для реалізації тематичних проектів в Україні та за кордоном.

Українські аналітичні центри розпочали процес інтеграції в міжнародне співтовариство, і реалізація бренд-стратегії держави є доволі новим полем діяльності. У подальшому вважаємо перспективним дослідження не лише механізмів і форм культурної дипломатії України, а й також детальне вивчення феномену українського «мозкового центру» в контексті формування позитивного іміджу України.

Анотація. В статті увага автора зосереджена на культурному брендингу як елементі державної політики, так як в сучасному світі кожне державство прагне зберегти своє вплив на міжнародній арені. Міжнародний імідж є одним з основних способів реалізації зовнішньополітичних цілей, тому держави використовують різні механізми для підвищення свого авторитету серед інших гравців. Автор розглядає українські «мозкові центри» як інституції, які впевнено інтегруються в міжнародну політику і є промоторами інтересів і ідей. Проводя аналітичні дослідження і займаючись науковою діяльністю, вони також формують міжнародне мнение про Україну за кордоном. Автор статті досліджує, як саме «мозкові центри» впливають на імідж держави. Для вирішення поставлених завдань автор використовує системний підхід і методи кейсів.

Ключові слова: «мозговий центр», культурна дипломатія, Україна, культурний брендинг, імідж.

Abstract. The author provides information about a cultural branding as an element of state policy. Every modern state seeks to gain authority among other countries. International image has become one of the instruments for the pursuit of state policy and the national interest in foreign affairs that is why states use different tools for improving image in world politics. The author analyzes Ukrainian think tanks as promoters of ideas and values as well as institutions which is integrating into world politics. Not only are they engaged in analytical and scientific activities, but they can also contribute to the positive branding of Ukraine abroad. Particular attention was paid to the stages of Ukraine's cultural diplomacy and the importance of analytical structures in its implementation. Solving the objectives of the study was made possible by using a systematic approach and case study method.

Key words: think tanks, cultural diplomacy, Ukraine, cultural branding, image.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Український Інститут: [веб-сайт]. URL: <http://ui.org.ua/> (дата звернення: 20.03.2020).
2. Петров В. В. Культурна дипломатія як інструмент протидії гібридним загрозам. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2019. № 1. С. 186–189.
3. Луцишин Г., Гончарук А. Особливості розвитку культурної дипломатії України в сучасних умовах. *Humanitarian vision*. 2017. Vol. 3, Num. 1. С. 25–30.
4. Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова: [веб-сайт]. URL: www.razumkov.org.ua (дата звернення: 15.03.2020).
5. Центр «Нова Європа» Електронний ресурс. URL: <http://neweurope.org.ua/> (дата звернення: 19.03.2020).
6. McGann J. G. 2019 Global Go To Think Tank Index Report. TTCSP Global Go To Think Tank Index Reports. The Lauder Institute University of Pennsylvania. Philadelphia, USA. 2018. 208 p. URL: <https://bruegel.org/wp-content/uploads/2020/01/2019-Global-Go-To-Think-Tank-Index-Report.pdf> (last accessed: 19.03.2020).
7. Україна 2018–2019: обережний оптимізм напередодні виборів / Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Pidsumky_2018.pdf (дата звернення: 10.03.2020).
8. UATV – International Broadcasting Multimedia Platform of Ukraine. URL: <https://uatv.ua/> (last accessed: 13.03.2020).
9. Центр публічної дипломатії: [веб-сайт]. URL: http://publicdiplomacy.org.ua/?page_id=527&lang=en (дата звернення: 11.03.2020).
10. Як Україні далі працювати з Німеччиною за «нової-старої коаліції»? / Центр «Нова Європа». URL: <http://neweurope.org.ua/analytics/yak-ukrayini-dali-pratsyuvaty-z-nimechchynoyu/> (дата звернення: 16.03.2020).

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В НІМЕЧЧИНІ

Ю. Ю. Слободян, Л. П. Амелічева

Анотація. У статті проаналізовано трудове законодавство Німеччини з питань виникнення, зміни та припинення трудових відносин. Обґрунтовано, що саме трудовий договір є підставою для виникнення трудових відносин в Німеччині. Досліджено зміст трудового договору, його сторони а також форму укладення за чинним німецьким законодавством. Розроблені науково-теоретичні висновки і практичні рекомендації для вдосконалення правових механізмів національного трудового законодавства.

Ключові слова: трудове законодавство, трудові відносини, підстава виникнення трудових правовідносин, трудовий договір, припинення трудових відносин.

Вступ. Трудові відносини в Німеччині, які базуються на трудовому договорі, характеризуються збалансованістю інтересів роботодавців та найманих працівників й оцінюються як найпрогресивніші у світовій практиці [1]. Саме система трудових відносин на умовах трудового договору в ФРН визнана основою формування європейської (континентальної) моделі відносин у сфері праці. Працюючи в німецькій системі трудових відносин, будь-який працівник, відчуває високий рівень правової і соціальної захищеності, орієнтованість на збереження робочих місць ефективними нормами трудового законодавства. Україні, яка обрала шлях до європейської інтеграції, слід перейняти позитивний досвід правового регулювання трудових відносин в Німеччині з метою підвищити ефективність національного трудового законодавства.

Дослідженням проблематики правового регулювання трудових відносин в Німеччині присвячені наукові праці таких сучасних європейських та українських науковців як Т. Колеснік [2], К. Левандовскі [3], Л. Мішальський [4], І. Яцкевич [5] тощо.

Метою даної наукової роботи є аналіз німецького законодавства, що регулює трудові відносини, а також розробка науково-теоретичних висновків і практичних рекомендацій для вдосконалення правових механізмів національного трудового законодавства.

Основна частина. Українське трудове законодавство вже тривалий період часу реформується. У цей період логічно аналізувати більш прогресивні норми зарубіжного трудового права й імплементувати їх у нове національне законодавство про працю, що розроблюється законотворцем. Однією з ефективних є система законодавства про працю Німеччини, яку складають: акти законодавства ЄС, німецьке національне конституційне та статутне законодавство, колективні угоди та локальні колективні договори, індивідуальні трудові договори, загальні умови та правила працевлаштування; розпорядження роботодавця; практика ділового обороту в трудових відносинах; принцип рівного ставлення та рішення трудових судів. Конфлікт норм вирішується за юридичною силою залежно від місця акту, який містить відповідну норму, в ієрархії нормативних актів. Писане правило має перевагу над неписаним, наприклад, принципами у сфері трудових прав. Однак принцип сприяння захисту прав працівника за юридичною силою переважає принцип верховенства нормативно-правового акту [6, с. 29].

Законодавство Німеччини, що регулює трудові відносини, включає в себе велику кількість законів, зокрема Основний закон ФРН (Grundgesetz), Німецьке цивільне уложення § 611 (далі – НЦУ) (Bürgerliches Gesetzbuch), Закон про нормативні умови труда для закордонних працівників (Gesetz über zwingende Arbeitsbedingungen für grenzüberschreitend entsandte und für regelmäßig im Inland beschäftigte Arbeitnehmer und Arbeitnehmerinnen), Закон про захист від необґрунтованого звільнення (Kündigungsschutzgesetz), Закон про мінімальний строк відпустки для найманого працівника (Mindesturlaubsgesetz für Arbeitnehmer), Закон про захист суттєвих умов, що

застосовуються у трудових правовідносинах (Gesetz über den Nachweis der für ein Arbeitsverhältnis geltenden wesentlichen Bedingungen) тощо.

Основою виникнення, зміни та припинення трудових відносин в Німеччині виступає трудовий договір.

У нормативно-правових актах Німеччини не існує легітимного поняття «трудовий договір», проте у § 105 Закону про промисел (Gewerbeordnung) вказано, що роботодавець і найманий працівник можуть вільно домовитися про укладення, зміст і форму трудового договору [7]. Дана правова норма діє за одним із фундаментальним принципом цивільного права ФРН – принципом вільного договору. Л. Манферд зазначає, що згідно з НЦУ трудовим договором є договір про надання послуг, які зазначені в § 611 цього ж закону, тобто робітник зобов'язується виконати встановлену для нього роботу, а роботодавець – сплатити за неї винагороду [8]. У. Паллаш визначає трудовий договір, як двосторонній, типовий економічний договір, де надання послуг сторонами є правовою підставою [9]. Таким чином, можна зробити висновок, що трудовий договір за німецьким законодавством – це угода між працівником і роботодавцем про надання послуг, яка визначає права та обов'язки кожної зі сторін та ґрунтується на чинних нормах німецького права.

Поняття сторін в трудових відносинах ФРН немає чіткого визначення, проте прийнято називати дві сторони – роботодавця та найманого працівника. Розділ 8 Про договір про надання послуг НЦУ містить положення про роботодавця, де визначає його як сторону отримувача послуг. В цьому ж законі § 613 визначається як сторона трудових відносин й найманий працівник. Що ж до роботодавця, то ним може виступати як фізична, так і юридична особа, яка надає найманому працівникові роботу та діє на підставах трудових правовідносин. Роботодавець наділений правом директиви (надавати вказівки) [10]. У свою чергу найманий робітник зобов'язується виконувати встановлену для нього роботу та є залежним від роботодавця. За загальним правилом, працівник закріплюється за певною організацією чи підприємством. Він має право бути постійно забезпеченим роботою та його права, зазвичай, захищаються об'єднаною німецькою профспілкою. Поняття «найманий працівник» включає в себе таких суб'єктів, як робітники (Arbeiter), службовці (Angestellte) та особи, що отримують професійне навчання (Berufsausbildung).

Вступаючи в трудові відносини в Німеччині, особа укладає трудовий договір у ФРН або у письмовій, або в усній формі. Переважна більшість таких договорів укладається в письмовій формі, особливо обов'язковою вона є при строковому трудовому договорі. Його порядок укладення регулюється Актом про неповну та обмежену зайнятість. Якщо ж договір укладається на невизначений термін та в усній формі, його окремі положення повинні бути зафіксовані письмово в окремому правовому документі, який підписується робітником. Також слід вказати, що типовим порядком дій при укладенні трудового договору у ФРН є наступні – співбесіда, узгодження тарифної ставки та безпосереднє укладення самого трудового договору.

Трудові відносини за рівнем зайнятості поділяють на три основних види, в основі яких три різні види трудового договору: Minijob, тобто оплата за таку роботу не повинна перевищувати встановленого мінімуму, на разі це 450 євро; Teilzeitarbeitsvertrag, іншими словами це договір часткової зайнятості, де кількість робочих годин на тиждень є меншою за встановлені значення; Vollzeitarbeitsvertrag – договір про повну зайнятість, являється найкращою формою трудового договору в Німеччині [11].

Важливим фактором при виникненні трудових відносин є те, що при укладенні трудового договору з працівником, роботодавець зобов'язаний отримати згоду від союзу працівників, якщо він створений на підприємстві, в установі чи організації. Під час вступу до трудових відносин на базі трудового договору, роботодавець зобов'язаний протягом першого місяця роботи надати працівникові документ, у якому містяться основні умови його роботи, а саме початок і кінець робочого дня, основні трудові функції, розмір заробітної плати, тривалість відпустки та розірвання трудового договору відповідно до § 2 Закону про доведення умов зайнятості (Nachweisgesetz).

Далі слід надати характеристику змісту трудових відносин (правам та обов'язкам працівників та роботодавців, інакше кажучи, умовам трудового договору). Закон про робочий час ФРН передбачає граничну тривалість робочого дня, що може бути понад 8 годин. Інколи цей час подовжують до 12 годин, але за згодою сторін у договорі. За законом допустимим є шестиденний режим роботи, проте більшість компаній працює 5 днів на тиждень. Мінімальна заробітна плата в Німеччині, «так званий», Mindestlohn згідно з Федеральним законом про мінімальну заробітну плату, у 2020 році 9,35 євро на годину брутто [12]. Офіційна робота в Німеччині дозволяє українським мігрантам заробляти від 1000 до 3000 євро на місяць, якщо вони працевлаштовуються в ліцензійному візовому центрі. Легальна робота поширює на українських працівників міждержавну угоду про соціальне забезпечення. Нелегальні трудові відносини є низькооплачуваними та мають багато ризиків, оскільки вони не забезпечують робітника жодними гарантіями. Варто зазначити, що у ФРН є певні категорії робітників, які за годину своєї праці отримують меншу офіційну мінімальну зарплату. До таких категорій за законом віднесені наступні: вантажники та пакувальники, що є неповнолітніми найманими робітниками без професії, підприємці та працівники вдома, практиканти післядипломної практики або працівники зі стажем роботи не менше 3 місяців, а також члени волонтерських соціальних програм. Великий вплив на розмір заробітної плати в Німеччині грає регіон, тобто федеральна земля або місто, у якому працює найманець. Високі зарплати гарантовані в західних регіонах ФРН, зокрема у Баварії, Баден-Вюртемберзі та Франкфурті-на-Майні. Відпустка будь-якого найманого працівника в трудових відносинах згідно з Законом про мінімальний строк відпустки для найманого робітника (Mindesturlaubsgesetz für Arbeitnehmer) повинна бути не менше 24 робочих днів у році. Також окрім типової відпустки, існує ще лікарняна та декрет.

У трудовому праві Німеччини передбачається три типи припинення трудових відносин. Найбільш поширеним першим типом є звільнення з виробничих причин, німецькою – *betriebsbedingte Kündigung*. Це відбувається при закритті тих чи інших підрозділів фірми або її реструктуризації, при цьому роботодавець зобов'язаний довести так звану «непотрібність» того чи іншого співробітника. При такому звільненні слід звертати увагу й на таку категорію, як соціальний вибір, пов'язаний із різними чинниками (сімейними, особистими працівника, які надають йому перевагу на залишення на роботі). Друга поширена причина припинення трудових відносин – це особисті обставини найманого працівника (німецькою – *personenbedingte Kündigung*). До таких обставин часто належить неможливість виконувати працівником тих функцій, що зазначені в трудовому договорі. Як правило, підставою для цього є важка хвороба. Третя причина припинення трудових відносин – це звільнення через поведінку, (німецькою – *verhaltensbedingte Kündigung*). Основними обставинами при такому типі звільнення є агресивна або некоректна поведінка по відношенню до колег чи начальства, використання службового телефону в особистих цілях, злодійство чи робота на конкуруючу фірму у вільний від роботи час, часті запізнення на роботу тощо.

Правове регулювання юридичних гарантій реалізації права на працю на етапі припинення трудових відносин (трудоного договору) в Німеччині передбачає обов'язкове попередження працівника у строки, встановлені законодавством або договором. Цивільний кодекс Німеччини передбачає, що роботодавець зобов'язаний письмово попередити працівника, який пропрацював менше двох років, про припинення трудового договору не менше ніж за чотири тижні. Якщо стаж роботи становить понад два роки, то попередити потрібно за один місяць, понад п'ять років – за два місяці, понад вісім – за три місяці тощо. Якщо ж особа пропрацювала понад двадцять років, то строк попередження про припинення трудового договору становитиме не менше семи місяців. Строк попередження про припинення трудового договору з випробуванням становить два тижні, а максимальний строк випробування – шість місяців [6, с. 136]. Подібно до трудового законодавства України у випадку скоєння працівником грубого порушення трудового

договору чи положень законодавства, зокрема вчинення розкращання, встановлюється скорочений строк попередження про наступне звільнення – два тижні з моменту, коли роботодавцеві стало відомо про відповідні підстави для звільнення. Недотримання цього строку має певні наслідки, так, роботодавець не матиме права звільнити працівника за скороченою процедурою [5, с. 44].

У Німеччині питання внутрішнього трудового розпорядку в трудових відносинах вирішуються на рівні колективного та трудового договорів. Законодавство встановлює правила поведінки працівників та роботодавців щодо дисципліни праці виключно як правові можливості сторін щодо договірної регулювання питань організації праці, передбачаючи державні стандарти з питань відповідальності учасників трудових відносин та процедур захисту порушених трудових прав [2, с. 67].

Для вирішення трудових спорів у ФРН існує вертикаль трудових, земельно трудових судів та Федеральний трудовий суд, які мають повноваження розглядати спори з таких питань, як звільнення та конфлікти між профспілками та об'єднаннями підприємств, надання відпусток та оплата праці. Приблизно 65 % трудових спорів надходить до судів першої інстанції та вирішується в судовому порядку. Справи в трудових судах в основному розглядаються відповідно до норм цивільного процесу, хоча допустима низка спрощених процедур [13].

Висновки. У ФРН відсутній єдиний кодекс про працю, який регулював би питання трудового договору, натомість є ряд законів, що здійснюють регламентацією трудових правовідносин. Серед них є ті, положення яких варто було б запозичити для національного трудового законодавства. Зокрема, це: Закон про нормативні умови праці для закордонних працівників (Gesetz über zwingende Arbeitsbedingungen für grenzüberschreitend entsandte und für regelmäßig im Inland beschäftigte Arbeitnehmer und Arbeitnehmerinnen), Закон про захист від необгрунтованого звільнення (Kündigungsschutzgesetz), Закон про органи, що представляють працівників на підприємстві (Betriebsverfassungsgesetz), Закон про захист материнства (Gesetz zum Schutz der erwerbstätigen Mutter), Закон про промисел (Gewerbeordnung), Закон про доказування істотних умов, що застосовуються до трудових правовідносин (Gesetz über den Nachweis der für ein Arbeitsverhältnis geltenden wesentlichen Bedingungen) тощо. За цими законами передбачається більш високий рівень соціального захисту працівника, більш поважне ставлення до його ділової репутації, честі і гідності, у порівнянні з чинним трудовим законодавством в Україні.

Анотація. В статті проаналізовано трудове законодавство Німеччини по вопросам возникновения, изменения и прекращения трудовых отношений. Обосновано, что именно трудовой договор является основанием для возникновения трудовых отношений в Германии. Исследовано содержание трудового договора, его стороны, а также форму заключения по действующему немецкому законодательству. Разработаны научно-теоретические выводы и практические рекомендации по совершенствованию механизмов национального трудового законодательства.

Ключевые слова: трудовое законодательство, трудовые отношения, основание возникновения трудовых правоотношений, трудовой договор, прекращение трудовых отношений.

Abstract. The article analyzes the German labor legislation on the issues of the emergence, change and termination of labor relations. It is proved that the labor contract is the basis for the emergence of labor relations in Germany. The content of the employment contract, its parties and forms of conclusion under current German law are studied. Scientific and theoretical conclusions and practical recommendations for improving the legal mechanisms of national labor legislation have been developed.

Key word: Labor legislation, labor relations, the basis for the emergence of labor relations, labor contract, termination of labor relations.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Факти про Німеччину. Актуалізоване видання. 2018, Франкфурт-на-Майні, 180 с. URL : file:///C:/Users/5%20%D0%92/Downloads/tatsachen_2018_ukr%20(1).pdf
2. Колеснік Т. Правові засади забезпечення дисципліни праці у країнах із розвинутою ринковою економікою. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 1. С. 66–70.

3. Левандовські К. М. Класифікація підстав розірвання трудового договору в праві Німеччини. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2014. Вип. 24. С. 241–247.
4. Michalski L. *Arbeitsrecht*. Tübingen: Verlagsgruppe Hüthig-Jehle-Rehm, 2008. Auflage: 7. 348 s.
5. Яцкевич І. І. Юридичні гарантії права на працю за законодавством Німеччини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. С. 42–45.
6. *Key Aspects of German Employment and Labour Law* / Editors: Jens Kirchner, Pascal R. Kremp, Michael Magotsch. Springer-Verlag: Berlin Heidelberg, 2010. 327 p.
7. Heimarbeit. Von 14.05.1951. Bundesministerium der Justiz. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/lag/>
8. *Arbeitsrecht*. Ein Studienbuch. Löwisch M., Caspers G., Klumpp S. 9, neunbear. Auflage. Band 4. Verlag C.H. München. 2017.
9. Pallasch U. *Arbeitsrecht*. I. Auflage. Verlag Franz Vahlen. München. 2016. 416 s.
10. Чиобэникэ И. Особенности трудовых договоров в зарубежных странах. Закон и жизнь: *Международный научно-практический журнал*. № 2. 2017. С. 39–44.
11. Цесарський Ф. А. Особливості правового регулювання змісту, умов та форми трудового договору в країнах Європейського Союзу. *Вісник Академії правових наук в Україні*. № 1. 2016. С. 144–151.
12. Мінімальна заробітна плата в Німеччині. Punkt.media URL: <https://punkt.media/ua/poradnyk/poradnyk-nimechchyna/poradnyk-dlia-pratsiuiuchoho/8417-minimalna-zarobitna-plata-v-nimechchyni>
13. Фелесенко Л. Європейський досвід функціонування спеціалізованих судових органів. *Актуальні проблеми держави та права: збірник наукових праць*. Одеська нац. академія. Одеса: Юридична літ-ра. 2016. Вип. 55. С. 11–21.

УДК 327:616-036.22(292.5)(045)

АЗІЙСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКИЙ РЕГІОН В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ: ПАНДЕМІЯ COVID-19

А. І. Стаднік, І. Ю. Чарських

Анотація. У статті досліджуються відносини провідних гравців Азійсько-Тихоокеанського регіону у період пандемії COVID-19 (SARS-CoV-2, 2019-nCoV, новий коронавірус 2019 року); вивчаються військово-політичні, організаційні та економіко-торгівельні питання на початку 2020 року у період глобального розповсюдження захворювання; оцінюються заходи східноазійських країн у стримуванні пандемії та відгуки на них у світових мас медіа.

Ключові слова: Азійсько-Тихоокеанський регіон, зовнішня політика, Стратегія національної безпеки США, КНР, КНДР, Японія, Пандемія, COVID-19

У бестселері «21 урок для 21 століття» ізраїльський історик Юваль Ной Харарі дає яскраву характеристику сучасному світовому порядку, який стає все більш глобальним, разом з цим росте його вплив на окремих людей та суспільство в цілому, нашу поведінку та мораль. Ми все сильніше впливаємо один на одного, до такої міри, що вчинок лише однієї людини в змозі викликати тектонічні рухи у цілому народі, як це і сталося із самоспаленням туніського хлопця Мохамеда Буазізі, після якого розпочалась «арабська весна» – низка революційних подій міжнародного масштабу. Подібна ситуація трапилась наприкінці листопаду 2019 року в одній із китайських провінцій – Хубей, де, за мейнстрімною версією, на місцевому ринку м.Ухань невідомий раніше штам коронавірусної інфекції був переданий від тварини до людини, що в подальшому призвело до масового розповсюдження хвороби. Збільшення кількості інфікованих з експоненційною швидкістю та висока смертність одразу змусили світову спільноту приймати «особливі» політичні рішення, що посприяло інтенсифікації зовнішньополітичної боротьби провідних гравців міжнародних відносин. І, хоча геополітичні наслідки ситуації можна вважати вторинними на тлі питань охорони здоров'я та безпеки, вони, все ж таки, у короткочасній перспективі можуть виявитись такими ж наслідковими.

Мета і завдання статті полягають в аналізі прийнятих провідними державами Азійсько-Тихоокеанського регіону зовнішньополітичних рішень в період розповсюдження

вірусу COVID-19; з'ясуванні позицій щодо політичних, економічних, торгівельних аспектів у стосунках, систематизації та виокремленні проблемних моментів.

Сполученні Штати Америки. Позиція Сполучених Штатів як світового лідера була побудована не лише на багатстві та силі, але й також на такому досить важливому елементі, як легітимність, що впливає із особливостей впровадження внутрішньої політики, намаганні забезпечення глобальних благ та здатності стати на чолі координації міжнародної реакції на кризи минулих часів [1]. Непрозорість Пекіна щодо справжнього масштабу спалаху, обумовлена політичними мотивами та економічними занепокоєннями, викликала підозри в США з самого початку [2]. До спалаху вірусу в США, Вашингтон запропонував допомогу, яку Китай неохоче прийняв, хоча американським експертам у галузі охорони здоров'я врешті було дозволено приєднатися до делегації Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) [3]. Адміністрація президента США Дональда Трампа, проводить політику відмови від співробітництва (в першу чергу – з КНР), яка була налагоджена за попередніх адміністрацій, коли впроваджувались спільні дії під час спалаху гострого респіраторного синдрому в 2002 та 2003 рр. [4]. Згодом Пекін розкритикував Сполученні Штати за те, що вони була однією з перших країн, яка наклала обмеження на тих, хто подорожує з Китаю. Прес-секретар міністерства закордонних справ Китаю Хуа Чунінінг заявила що: «країни ігнорують рекомендації Всесвітньої організації охорони здоров'я та Міжнародної організації цивільної авіації, які не рекомендують скасовувати маршрути польотів і обмежувати поїздки для вражених вірусом держав». У відповідь на це представники США висловили слова вдячності своїм союзникам Австралії та Сінгапуру, а також Пакистану, який скасував рейси до Китаю, але згодом швидко змінив курс і відмінив заборону польотів [5].

Міністр фінансів США Стівен Мнучин стверджує, що пандемія коронавірусу не матиме «матеріального впливу на торговельну угоду між США і Китаєм. Мнучин визнає, що спалах також може затримати початок переговорів щодо поглиблення торговельної угоди з Пекіном та досягнення угоди на другому етапі, але він запевняє, що на даний момент немає сенсу тривожитись з цього приводу [6].

Тим часом, китайські дипломати продовжують поширювати інформацію про те, що вірус не бере свого походження з Китаю, оперуючи теорією змови, що пропагує Міністерство закордонних справ Китаю про військовий чинник США. У відповідь американські консерватори та представники адміністрації Трампа, продовжують називати коронавірус «китайським вірусом», а держсекретар США Майк Помпео виступив з гнівними закличками до державного радника Китаю Яна Цзечі стосовно переосмислення звинувачень американського втручання [7].

Китай. Комуністична партія Китаю вдало використовує провал організаційних заходів Сполучених Штатів як лідера противірусної координації. Китай рухається швидко і вправно, заповнюючи вакуум, щоб позиціонувати себе як глобальний лідер у галузі реакції на пандемію. Він працює над власною реорганізацією, допомагає іншим країнам та навіть з організацією урядів [8]. Експерти вважають, що вірусна криза може постати серйозним викликом щодо китайської інвестиційної стратегії «один пояс, один шлях», оскільки розповсюдження вірусу є прямою загрозою людським життям, інші заявляють про те, що це може означати збільшення попиту на співпрацю з Китаєм. Відновлення Китаєм свого промислового потенціалу, не відміняє тимчасову відміну експорту важливої для країн регіону сировини, що стає причиною закликів до меншої залежності від Китаю.

Держави центральної Азії все частіше поглядають на Китай як «панацею» для лікування слабкої економіки. У самій державі, де від захворювання померло понад 3200 чоловік, надали допомогу країнам Європи, Близького Сходу, Африки та Азії. Це не перший раз, коли Китай пропонував гуманітарну допомогу під час глобальної кризи в галузі охорони здоров'я, але, на думку пекінських чиновників, це найбільше подібне зусилля з 1949 року [9]. Не важко зрозуміти що на Заході не аби як стурбовані саме мотивами китайських зусиль.

Як в приклад Камбоджа, що в останні роки отримала мільярдні інвестиції з боку Китаю, із самого початку вірусної загрози заявляє про лояльність щодо свого великого сусіда. У заяві міністерства закордонних справ Китаю йдеться: «Камбоджа показала себе другом, який потребує допомоги, що і є дружніми відносинами» [10]. Прем'єр-міністр Камбоджі Хун Сен не лише неодноразово виступав за Китай, але й сьогодні відвідує КНР. Все це свідчить про «нерозривну дружбу та глибоку довіру» між двома країнами [5].

Після того як розповсюдження вірусу в Китаї було успішно взято під контроль, було вирішено ввести серйозні обмеження щодо іноземців, які в'їжджають в країну, включаючи 14-денний карантин для людей, які приїжджають із країн, що сильно постраждали від пандемії. Цей крок є подібним до заборони подорожей, введених багатьма іншими країнами, яким Китай чинив свого часу опір.

Японія. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), у Японії станом на 30 березня 2020 р. виявлено 1866 випадків захворювань на коронавірусну інфекцію [16]. Рівень зараження порівняно низький, враховуючи близькість з материковим Китаєм. Експерти вважають, що подані цифри дещо занижені, і в порівнянні з кількістю тестів, проведених у Південній Кореї (більш ніж 248,000), кількість тестів проведених у Японії (близько 10,000) [11], що було зумовлене повільною бюрократичною реакцією. Підозри полягають в тому, що уряд Японії провів невелику перевірку тестами у Японії, щоб приховати масштаби та серйозність захворювань, через прагнення адміністрації Абе провести Олімпіаду – 2020 у Токіо. Після довгих спекуляцій прем'єр-міністр Японії Сіндзо Абе заявив, що він і президент Міжнародного олімпійського комітету Томас Бах погодилися перенести Олімпійські ігри у Токіо на один рік [12]. Також він запевнив, що ігри пройдуть у класичному вигляді, як свідчення перемоги над вірусом [13].

Північна та Південна Кореї. У прагненні запобігти поширенню коронавірусу в Північній Кореї, режим Пхеньяна один з перших вирішив закрити свої кордони та запровадити карантинні міри стосовно імпортованих товарів. Північна Корея припинила рейси авіакомпаній із сусідами, встановила обов'язкові карантини для іноземців, призупинила міжнародний туризм [14]. Карантинні міри можуть загрожувати Кім Чен Іну виконати свої обіцянки про посилення економіки Північної Кореї. Ці зусилля були підірвані відсутністю прогресу в переговорах зі Сполученими Штатами щодо ядерного роззброєння Північної Кореї, що призвело до введення міжнародних санкцій проти Пхеньяну [15]. Якщо, ситуація з коронавірусом не буде вирішена у найближчій час, то це може значно послабити позицію Північної Кореї у протистоянні із США і може призвести до провокаційних кроків зі сторони Пхеньяну, таких як відновлення запусків ракет великої дальності та нові ядерні випробування.

Експерти зі всього світу поділяють думку, що у найважчий час, якісно застосувавши карантинні заходи, та впровадивши ефективні політичні рішення, Південна Корея змогла вгамувати розповсюдження захворювання. Ставлячи її за приклад, Президент Франції Еммануель Макрон та прем'єр-міністр Швеції Стефан Лефвен запросили президента Південної Кореї Мун Чже Іна, щоб запитати про деталі успішних заходів, впроваджених у країні, повідомляє офіс південнокорейського лідера [17]. Також, голова Всесвітньої організації охорони здоров'я Тедрос Аданом Гебреісус привітав Південну Корею і заявив, що її досвід свідчить про те, що стримати розповсюдження хвороби «важко, але можливо». Він закликав держави «застосовувати уроки, отримані в Кореї та інших країнах» [18].

Підсумки перших місяців міжнародних відносин в умовах коронавірусної пандемії свідчать про мобілізаційні переваги східноазіатських моделей соціальної організації над західними її зразками. Наявні також і певні зрушення у питанні про глобальне лідерство. Основним надбанням Китаю в його просуванні до світового лідерства – перед загрозою коронавірусної хвороби і у більш широкому сенсі – є провальна реакція Сполучених Штатів на пандемічну загрозу. Перевага Пекіну в матеріальній допомозі посилюється тим, що величезна частина медпрепаратів виробляються в Китаї. У Сполучених Штатах, де

відсутня можливість повністю забезпечити власні потреби, не має можливості ліками та обладнанням іншим країнам. Здійснюючи потужну дипломатичну кампанію, Китай із допомогою широкого спектру інструментів здійснення зовнішньої політики, заповнює той вакуум, який не змогли заповнити США на чолі глобальної протівірусної координації. Однак спалах коронавірусу розгортається, зрозуміло, що надзвичайна ситуація в галузі охорони здоров'я ще більше напружила вже непрості відносини США та Китаю та підкреслила питання стосовно місця Китаю у все більш взаємопов'язаному світі.

Аннотация. В статье исследуются отношения ведущих игроков Азиатско-Тихоокеанского региона в период пандемии COVID-19 (SARS-CoV-2, 2019-nCoV, новый коронавирус 2019 года); изучаются военно-политические, организационные и экономико-торговые вопросы к началу 2020 года в период глобального распространения заболевания; оцениваются меры восточноазиатских стран в сдерживании пандемии и отзывы на них в мировых масс-медиа.

Ключевые слова: Азиатско-Тихоокеанский регион, внешняя политика, Стратегия национальной безопасности США, КНР, КНДР, Япония, Пандемия, COVID-19

Abstract. The article explores the relationships of leading players in the Asia-Pacific region during the COVID-19 pandemic (SARS-CoV-2, 2019-nCoV, new coronavirus 2019); military-political, organizational and economic-trade issues are studied by the beginning of 2020 during the period of the global spread of the disease; evaluated of East Asian countries about pandemic containment and reviews on them in the world media.

Key words: Asia-Pacific region, foreign policy, National Security Strategy, USA, PRC, DPRK, Japan, Pandemic, COVID-19

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Campbell K. M., Doshi R. The Coronavirus Could Reshape Global Order. *Foreign Affairs*. 2020. March 18 URL : <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2020-03-18/coronavirus-could-reshape-global-order>
2. Haenle Paul. What the Coronavirus Means for China's Foreign Policy. *Carnegie Endowment for International Peace*. 2020. March 11 URL : <https://carnegieendowment.org/2020/03/11/what-coronavirus-means-for-china-s-foreign-policy-pub-81259>
3. Jaipragas Bhavan. Coronavirus: US says Beijing will allow its health experts into China to help combat outbreak. *South China Morning Post*. 2020. February 20 URL : <https://www.scmp.com/news/china/article/3048801/coronavirus-us-actions-are-science-based-and-arent-overreaction-health>
4. Seligsohn Deborah . The U.S.-China collaboration on health collapsed under Trump. This is the cost. *The Washington Post*. 2020. February 28. URL: <https://www.washingtonpost.com/opinions/2020/02/28/us-china-collaboration-health-collapsed-under-trump-this-is-cost/>
5. Marlow Iain. China Lashes Out at Countries Restricting Travel Over Virus. *Bloomberg*. 2020. February 7 URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-02-06/china-lashes-out-a-countries-restricting-travel-over-virus>
6. Shalal Andrea. Exclusive: U.S. sees no material impact from virus on U.S. – China trade deal – for now. *Routers*. 2020. February 2 URL: <https://www.reuters.com/article/us-g20-saudi-usa-mnuchin-exclusive/exclusive-u-s-sees-no-material-impact-from-virus-on-u-s-china-trade-deal-for-now> idUSKCN20I0Y4
7. Palmer James. The Coronavirus Has Put the U.S.-China Relationship on Life Support. *Foreign Policy*. 2020. March 18 URL : <https://foreignpolicy.com/2020/03/18/the-coronavirus-has-put-the-u-s-china-relationship-on-life-support/>
8. Wood Johnny. China is sending medical experts and supplies to help Italy fight coronavirus. *World Economic Forum*. 2020. March 16. URL : <https://www.weforum.org/agenda/2020/03/coronavirus-covid-19-italy-china-supplies/>
9. Zhou Laura. Coronavirus: why China's 'mask diplomacy' is raising concern in the West. *South China Morning Post*. 2020. March 28 URL: <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3077333/coronavirus-why-chinas-mask-diplomacy-raising-concern-west>
10. MFA of the People's Republic of China. President Xi Jinping Meets with Cambodian Prime Minister Hun Sen. 2020. February 5. URL: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1741272.shtml
11. Ortiz-Ospin E, Hasell J. How many tests for COVID-19 are being performed around the world? *Our World in Data*. 2020. March 20 URL: <https://ourworldindata.org/covid-testing>
12. Murakami S, Takenaka K. UPDATE 2-Japan PM Abe says in full agreement on Olympics delay with IOC's Bach. *Routers*. 2020 March 24. URL : <https://www.reuters.com/article/health-coronavirus-olympics-abe/update-2-japan-pm-abe-says-in-full-agreement-on-olympics-delay-with-iocs-bach-idUSL4N2BH3RY>
13. Kilgore A, Maese R, Denyer S. Japan, International Olympic Committee agree to postpone Tokyo Games. *The Washington Post*. 2020. March 24. URL : <https://www.washingtonpost.com/sports/2020/03/24/japan-olympics-postponement/>

14. Heonhee Shin. North Korea's Kim sends 'get well soon' wishes for South's coronavirus battle. *Reuters*. 2020. March 5. URL : <https://www.reuters.com/article/us-northkorea-southkorea-letter/north-koreas-kim-sends-get-well-soon-wishes-for-souths-coronavirus-battle-idUSKBN20S0OW>
15. Smith Josh. Burdened by sanctions, North Korea sees coronavirus threaten economic lifelines. *Reuters*. 2020. February 4. URL : <https://www.reuters.com/article/us-china-health-northkorea/burdened-by-sanctions-north-korea-sees-coronavirus-threaten-economic-lifelines-idUSKBN1ZY0HB>
16. World Health Organization. Coronavirus disease (COVID-19) Situation Dashboard. 2020. March 30. URL: <https://experience.arcgis.com/experience/685d0ace521648f8a5beeee1b9125cd>
17. Fisher M, Sang-Hun C. How South Korea Flattened the Curve. *The New York Times*. 2020. March 23. URL: <https://www.nytimes.com/2020/03/23/world/asia/coronavirus-south-korea-flatten-curve.html>
18. World Health Organization. WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19. 2020. 18 March. URL: <https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---18-march-2020>

УДК 341.45(4-6ЄС)(045)

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ОРДЕР НА АРЕШТ

М. І. Траскевич, О. Г. Турченко

Анотація. У статті досліджено особливості застосування Європейського ордеру на арешт як ефективного інструменту міжнародного співробітництва у кримінально-правовій сфері, встановлено позитивні та негативні аспекти застосування Європейського ордеру на арешт, досліджено правову природу цього інструменту, зроблено порівняння Європейського ордеру на арешт та екстрадиції. Особлива увага приділяється проблемним питанням застосування Європейського ордеру на арешт в країнах Європейського Союзу та України.

Ключові слова: Європейський ордер на арешт, екстрадиція, міжнародне співробітництво, Європейський Союз, простір свободи, спільна політика безпеки, правосуддя.

На сьогодні є актуальним питання міжнародного співробітництва у кримінально-правовій сфері, метою якого є створення простору свободи, миру, безпеки та правосуддя. Ефективним та дієвим механізмом такого співробітництва є Європейський ордер на арешт. За допомогою цього інструменту в кожному конкретному випадку забезпечується невідворотність кримінальної відповідальності та покарання особи, яка вчинила правопорушення.

Європейський ордер на арешт є одним з найбільш важливих блоків реформування системи міжнародного співробітництва в кримінально-правовій сфері, що базується на принципі взаємного визнання судових рішень. Але його застосування як важливого правового інструменту зіткнулося з низкою проблем, в першу чергу, практичного характеру. Дане питання є досить недослідженим на науковому рівні і потребує теоретичного вдосконалення та конкретизації для подальшої реалізації.

Дана тематика є актуальною і для розвитку національного права, оскільки Україна перебуває на шляху євроінтеграції, важливою частиною якої є гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу. Саме тому, на нашу думку, є доречним звернутись до позитивного досвіду Європейського Союзу.

Дослідженням окремих аспектів функціонування Європейського ордеру на арешт займались вітчизняні та зарубіжні науковці: Воронін О. В., Гончарук О. В., Гришук Г. М., Іринеєва В. І., Наливайко Є. О., Jan Wouters, Frederik Naert, Mathisen Gjermund, John RWD Jones, Rosemary Davidson, Susie Alegre and Marisa Leaf та інші.

Метою статті є дослідження правової природи та особливостей реалізації Європейського ордеру на арешт, порівняння Європейського ордеру на арешт та екстрадиції, виділення позитивних та негативних аспектів застосування Європейського ордеру на арешт, виділення проблемних питань застосування Європейського ордеру на арешт в країнах Європейського Союзу та України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим напрямом міжнародного співробітництва у кримінально-правовій сфері є екстрадиція. У Європейському Союзі з метою спрощення складної політичної та адміністративної екстрадиційної процедури та заміни її на більш ефективний механізм реалізації класичних відносин співпраці – передачі осіб між судовими органами є Європейський ордер на арешт. Правовою основою введення його в юридичний обіг є Рамкове рішення Європейської ради від 13 червня 2002р. «Про Європейський ордер на арешт та процедури передачі осіб між державами-членами» (далі – Рамкове рішення) [1].

Проаналізувавши положення даного рішення можна зробити висновок, що Європейський ордер на арешт є найсуттєвішою формою співробітництва в царині правосуддя, конкретним і реальним втіленням в кримінально-правовій сфері принципу взаємного визнання та свободи руху судових рішень у кримінальних справах. Сутність взаємного визнання судових рішень полягає в тому, що судові рішення, прийняте в одній державі-члені Європейського Союзу, підлягає автоматично визнанню і виконанню в іншій.

Фундаментальною підставою для функціонування даного інструменту співробітництва є підвищений ступінь довіри і взаємодії між державами-членами. Але разом з тим, варто зазначити, що Рамкове рішення не впливає на використання країнами-членами Європейського Союзу положень екстрадиції, які визначені міжнародними договорами у відносинах з іншими державами, які не є членами ЄС.

Рамкове рішення містить дефініцію, відповідно до якого Європейський ордер на арешт – це «видане державою-членом судові рішення з метою затримання та передачі іншою державою-членом розшукуваної особи для здійснення кримінального переслідування або для виконання покарання або заходів безпеки, пов'язаних з позбавленням волі». Також зазначено, що він є простим документом, що містить ім'я та громадянство розшукуваної особи, підтвердження наявності чинного рішення суду проти цієї особи, природу та правову кваліфікацію злочину, його опис та відповідні покарання, що мають бути застосовані, а також інформацію про судовий орган, що видав ордер.

Основними суб'єктами Європейського ордеру на арешт є: орган, який видає ордер, та орган, який виконує ордер. Рамковим рішенням виконання зазначених функцій покладається на судовий орган держави-члена Європейського Союзу, компетентний на це відповідно до національного права. Інші органи влади можуть виконувати лише обов'язки щодо сприяння суду у реалізації повноважень відносно Європейського ордеру на арешт, зокрема таких як отримання та надсилання ордерів. При цьому, кожна держава-член ЄС наділена правом самостійно визначати у внутрішньому праві, які саме судові органи наділяти такими повноваженнями.

Але на практиці, не у всіх країнах Європейського Союзу суди здійснюють видачу ордеру. В деяких країнах цим повноваженням наділені прокурори. У цьому контексті Високий суд Лондона відзначив: «не може бути сказано, що термін судовий відноситься тільки до судді, який виносить рішення. Інші, включаючи прокурорів, можуть бути включені в цей термін для різних цілей. Це повністю узгоджується з принципами взаємного визнання і взаємної довіри, щоб визнати дійсним ЄОА, виданий органом кримінального переслідування, призначеним відповідно до статті 6 Рамкового Рішення». Підтримав цю позицію і Верховний суд Об'єднаного Королівства [2, с. 213–214]. У Німеччині таким органом виступає позасудовий орган в особі Генерального прокурора при Верховному суді Німеччини, який має право попередньо вирішувати питання про допустимість видачі переслідуваної особи, а також висловлювати згоду на видачу [3, с. 183]. Отже, можемо зробити висновок, що питання хто є суб'єктом видачі, виконання ордеру на арешт, його компетенція узгоджується в залежності від кримінально-правової системи держави-члена Європейського Союзу, її особливостей і країни адаптують та тлумачать Рамкове рішення у відповідності з національним правом.

З огляду на вищезазначене, вважаємо необхідним з метою конкретизації та вдосконалення визначення, внести зміни до частини 1 статті 1 Рамкового рішення,

Європейський ордер на арешт – це видане державою-членом *рішення судового чи позасудового органу* з метою затримання та передачі іншою державою-членом розшукуваної особи для здійснення кримінального переслідування або для виконання покарання або заходів безпеки, пов'язаних з позбавленням волі.

З метою результативного дослідження правової природи та з'ясування позитивних і негативних аспектів застосування Європейського ордеру на арешт вважаємо необхідним порівняти зазначений інструмент міжнародного співробітництва з екстрадицією.

Однією з відмінних ознак, є введення в юридичний обіг терміну «передача». У Рамковому рішенні класичний термін «екстрадиція» (з англ. «extradition») замінено терміном «передача» (або «видача», з англ. «surrender»). Тобто, в міжнародно-правовій сфері запроваджено нову форму співробітництва держав у боротьбі із злочинністю. До цього країни Європейського Союзу здійснювали передачу обвинувачених лише міжнародним судам і термін «екстрадиція» у такому випадку не застосовувався. Але, в самому Рамковому рішенні «екстрадиція», «видача» і «передача» використовуються як синоніми [1]. На нашу думку, буквальне тлумачення міжнародно-правових норм дозволяє зробити висновок про їх різний зміст та значення. Під видачею варто розуміти лише доставку однією державою особи, яка знаходиться на її території іншій державі для притягнення до кримінальної відповідальності або для виконання вироку. А передача особи – це доставлення особи державою в міжнародний орган або установу юстиції. Таким чином, новий термін «передача особи» в контексті Рамкового рішення був введений з метою підкреслення відмінності, удосконалення та відокремлення процедури Європейського ордеру на арешт від екстрадиції. Але в теорії питання дефініції є досить спірним, оскільки деякі науковці ототожнюють поняття «видачі» і «передачі» особи в процесі екстрадиції.

Передача злочинців з однієї держави-члена ЄС в іншу на підставі виданого Європейського ордеру на арешт замінила традиційну процедуру екстрадиції. До цього вона ґрунтувалася на двосторонніх або багатосторонніх угодах. Також, даним рішенням встановлюється пряма та швидка видача ордерів на арешт між компетентними судовими органами держав-членів, замінюючи складну та тривалу процедуру запитів через дипломатичні канали чи міністерства юстиції з обмеженою роллю органів правосуддя.

Класична процедура екстрадиції вимагає міждержавного, міждержавного підходу із залученням дипломатичних каналів. Європейський ордер на арешт, навпаки, ґрунтується на прямих контактах між судовою владою. Він відсилається безпосередньо компетентному судовому відомству у разі, якщо відомо, де знаходиться розшукуваний. Тоді суд встановлює особу заарештованого і починає разом із стороною, яка подала прохання, готувати рішення про передачу його згідно з ордером. Якщо злочинець переховується, то запити про його арешт і передачу надходять до Шенгенської інформаційної системи й Інтерполу. Поліція отримує ці запити і після затримання розшукуваного передає його судовому відомству, що виписало ордер. Для перекладу ордерів потрібною мовою використовується спеціальна міжнародна мережа перекладачів. Отримати інформацію про те, яке саме відомство приймає європейський ордер на арешт у тій чи іншій країні Європейського Союзу, можна через Європейську правову мережу, створену для полегшення кримінально-правової співпраці. Наприклад, випуску і розгляд європейських ордерів на арешт у Великій Британії здійснює десять спеціальних судів [4, с. 135]. З огляду на вищезазначене, можемо зробити висновок, що на відміну від екстрадиції рішення про передачу на основі європейського ордеру на арешт приймають національні судові органи відповідно до процесуального законодавства запитуваної держави, що робить дану процедуру швидшою, ефективнішою та конкретнішою.

На відміну від процедури екстрадиції, яка може тривати численні місяці і навіть роки, виконання Європейського ордеру на арешт має конкретні часові межі: після затримання особи остаточний питання про його видачу вирішується судом у строк не більше 60 днів з моменту арешту, у виняткових випадках такий термін може бути продовжений до 90 днів. Держава, яка вимагав передачі особи, може надіслати

Європейський ордер за допомогою електронних засобів зв'язку компетентним органам влади держави, де переховується злочинець. Особу, яка вчинила злочин, може бути заарештовано негайно на підставі європейського ордера. Упродовж 48 годин особа, щодо якої видано ордер, повинна з'явитися в суд. Якщо затримана особа дає згоду на видачу, то таке рішення приймається протягом 10 днів після надання згоди. Варто зазначити, що введення процедури видачі Європейського ордера на арешт дозволило значно прискорити передачу осіб з однієї країни в іншу [5, с. 349; 6, с. 60]. Отже, Європейський ордер на арешт підлягає розгляду та виконанню в режимі особливої строкowości – реалізація в найкоротший строк, у день, встановлений за згодою сторін, які співпрацюють. Це є водночас і перевагою, і недоліком. Позитивним аспектом є те, що процедура відбувається без затягування, швидко, в короткі строки. Негативним аспектом є обмеження строком, у зв'язку з чим на перший план висуваються не людина, її права, а сама процедура, яка має формальний характер, оскільки вина особи у вчиненні злочину до якої застосовується процедура передачі, не досліджується в повній мірі.

Натомість за правилами екстрадиції запит щодо видачі упродовж року міг очікувати свого вивчення судом, яке надалі проходило дві стадії: судову, під час якої запит про екстрадицію розглядався в суді, і політичну – коли остаточне рішення приймалося урядом або главою держави. Процедура Європейського ордера на арешт передбачає одну стадію, під час якої лише судова влада приймає рішення. Водночас така постановка питання наводить на думку, що суд, який вирішує питання про екстрадицію, вимушений вирішувати і питання суто політичного характеру [4, с. 136].

Класична процедура екстрадиції дозволяла державам Європейського Союзу не видавати терористичний елемент, аргументуючи відмову політичними мотивами злочину. Введення Європейського ордера на арешт знівелювало зазначену практику, і стало дієвим та результативним моментом для міжнародного співробітництва у сфері боротьби із тероризмом. Так, в 2007 році за ордером, виписаним судом Великобританії, вдалося затримати Хусейна Османа, який підозрювався в організації вибуху в Лондоні в 2005 році: за допомогою Європейського ордеру на арешт процедура передачі обвинуваченого Італією до Великобританії була здійснена в гранично короткі терміни [7]. Отже, виходячи з даного прикладу можна констатувати той факт, що Європейський ордер на арешт є ефективним та оперативним інструментом у боротьбі з тероризмом, а отже має міжнародне значення і є важливим не лише у європейському просторі.

Ще однією вагомою відмінною рисою є простота процедури передачі особи, яка вчинила злочинне діяння на підставі Європейського ордеру на арешт, а також має специфічну сферу застосування. При передачі такої особи не має значення його кваліфікація, за вчинення якого особа передається, тобто відмінність визначення злочину на національному рівні. За європейським ордером на арешт, як і при процедурі екстрадиції, особа передається за вчинення злочину, який карається позбавленням волі на максимальний термін: не менше одного року або строк призначеного покарання має становити не менше чотирьох місяців [1; 8]. Отже, ознака простоти процедури свідчить про її демократичну сутність, доступність, несуперечливість, ефективність, а також легкий і чіткий механізм реалізації.

Проблемним аспектом застосування Європейського ордеру на арешт є відсутність права не передавати підданих держав Європейського Союзу. За цим ордером існує принцип, за яким усі особи, котрі вчинили злочин і є підданими держав Європейського Союзу, відповідають за скоєні злочини перед судами ЄС. У цьому випадку такий інститут захисту, як політичний притулок, у межах держав Європейського Союзу не існує. Це є порушенням Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р.

Щодо дослідження проблемних аспектів застосування Європейського ордеру на арешт для розвитку права Україна, як євроінтегруючої держави, то треба вказати на таку правову особливість Європейського ордеру на арешт, як те, що на відміну від українського законодавства, Рамкове рішення не містить заборони щодо передачі

державами ЄС своїх громадян. Єдиним застереженням у цьому аспекті є те, що країни ЄС мають можливість закріпити у своєму внутрішньому законодавстві у якості умови для передачі свого громадянина положення про те, що після участі такої особи у судовому засіданні, вона повинна бути відправлена назад до країни свого громадянства для відбування покарання [9, с. 47].

Відповідно до статті 25 Конституції України: «Громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі. Україна гарантує піклування та захист своїх громадян, які перебувають за її межами» [10]. Частина 1 статті 10 Кримінального кодексу України містить таке положення: «Громадяни України, які вчинили злочини поза межами України, не можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності та віддання до суду» [11]. Тобто має місце пряма заборона видачі громадян України іншій державі, а норма Кримінального кодексу України розширює і конкретизує норму встановлену Конституцією України. А отже, це правове положення є однією з перешкод при вірогідній імplementації Рамкового рішення в Україні, оскільки наявне протиріччя з конституційним принципом.

Показовим прикладом у вирішенні проблеми імplementації Рамкового рішення є приклад Німеччини, але він є більш актуальним для держав-членів ЄС, які мають схожу правову систему, а для України в перспективі. Імplementація Рамкового рішення в національне право Німеччини була здійснена Законом від 21 липня 2004 році «Про реалізацію рамкової рішення про європейський ордер на арешт і судовий розгляд з питань видачі осіб між державами-членами ЄС» [12]. Цей закон вніс відповідні зміни в національне законодавство, що порушили конституційний принцип неприпустимості видачі власних громадян. Закон, що імplementував Ордер в національне право, був оскаржений до Федерального конституційного трибуналу громадянином Сирії, який мав також німецьке громадянство. Він підозрювався в приналежності до терористичної організації, щодо якого Іспанією був виданий Ордер. Заявник вважав, що закон порушує гарантовані німецьким правом основоположні права, такі як право на особисту свободу, рівність перед законом, заборону на екстрадицію німецьких громадян, право на звертатися до суду за захистом.

Розглянувши скаргу, Конституційний трибунал Німеччини прийшов до висновку про неконституційність закону, закликав владу до «коректної імplementації правил видачі на підставі Ордеру». Конституційний трибунал визнав, що закон порушує конституційний принцип особистої свободи німецького громадянина, що забороняє екстрадицію, і принцип права на доступ до правосуддя. Конституційний трибунал роз'яснив, що німецький громадянин повинен бути захищений від видачі, якщо злочин було скоєно на території Німеччини. Крім того, закон не вніс жодних підстав для відмови у виконанні Ордера, у зв'язку з чим не були вичерпані всі можливості захисту прав і законних інтересів німецьких громадян. На думку Конституційного трибуналу Німеччини, процедура виконання Ордеру повинна тлумачитися в світлі положень Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р, що вимагає поважати інтереси держав-членів ЄС, що не виключає контролю національного права держави, що видає Ордер, німецькою владою відповідно до принципу верховенства закону. Ордер є невідповідним юридичним інструментом, що не враховує національно-правове регулювання кожної з держав-членів ЄС.

Таким чином, необхідно уточнення причин відмови у виконанні Ордера, оскільки була продекларована необхідність контролю законодавства держави запиту. Трибунал вивів правило про те, що відмова в видачі власних громадян не є безумовною.

В результаті визнання закону неконституційним був прийнятий новий закон, який передбачає захист німецьких громадян від видачі в разі вчинення (хоча б частково) злочину на території Німеччини. Видача німецького громадянина можлива за умови надання гарантій запитуючій державі, що у разі засудження особи до покарання, виконуваного реально, засуджений, висловивши на те згоду, може бути знову переданий до Німеччини для виконання покарання [13].

Деякі держави-члени ЄС також внесли зміни в національне кримінально-процесуальне право, яке дозволило в ряді випадків видавати власних громадян. Наприклад, на підставі рішення Конституційного трибуналу Польщі втратило чинність положення польського Кодексу кримінального процесу, яке раніше забороняло видавати власних громадян [3, с. 181-182].

Отже, на прикладі Німеччини, можемо зробити висновок, що при імplementації Рамкового рішення в національне право, необхідно враховувати особливості внутрішнього кримінально-процесуального права та законодавства та правової системи держави в цілому з метою уникнення суперечностей.

Висновки. Дослідивши особливості застосування Європейського ордеру на арешт та проаналізувавши правову природу цього інструменту міжнародного співробітництва можемо зробити такі висновки: по-перше, Європейський ордер на арешт – це ефективний, оперативний та результативний інструмент міжнародного співробітництва, який замінив застарілу, досить складну і довготривалу процедуру екстрадиції в Європейському Союзі.

По-друге, встановлено, що питання хто є суб'єктом видачі, процедура виконання ордеру на арешт, його компетенція узгоджується в залежності від кримінально-правової системи держави-члена Європейського Союзу, її особливостей і країни адаптують та тлумачать Рамкове рішення у відповідності до національного права, рішення про передачу на основі європейського ордеру на арешт приймають національні органи відповідно до процесуального законодавства запитуваної держави, що робить дану процедуру швидшою, ефективною та конкретнішою.

По-третє, дослідивши та проаналізувавши теоретичні та практичні положення, вважаємо необхідним з метою конкретизації та вдосконалення визначення, внести зміни до частини 1 статті 1 Рамкового рішення такого змісту: «Європейський ордер на арешт – це видане державою-членом *рішення судового чи позасудового органу* з метою затримання та передачі іншою державою-членом розшукуваної особи для здійснення кримінального переслідування або для виконання покарання або заходів безпеки, пов'язаних з позбавленням волі».

По-четверте, Європейський ордер на арешт в порівнянні з екстрадицією, підлягає розгляду та виконанню в режимі особливої строковості – реалізація в найкоротший строк, у день, встановлений за згодою сторін, які співпрацюють, що є незаперечною перевагою, і недоліком. Але негативним аспектом є обмеження строком, у зв'язку з чим на перший план висуваються не людина, її права, а сама процедура, яка має формальний характер, оскільки вина особи у вчиненні злочину до якої застосовується процедура передачі, не досліджується в повній мірі.

По-п'яте, в порівнянні з екстрадицією, Європейський ордер на арешт має простоту процедури, що свідчить про її демократичну сутність, доступність, несуперечливість, ефективність, а також легкий і чіткий механізм реалізації.

Аннотація. В статье исследованы особенности применения Европейского ордера на арест, как эффективного инструмента международного сотрудничества в уголовно-правовой сфере, установлены позитивные и негативные аспекты применения Европейского ордера на арест, исследована правовая природа этого инструмента, сделано сравнения Европейского ордера на арест и экстрадиции. Особое внимание уделяется проблемным вопросам применения Европейского ордера на арест в странах Европейского Союза и Украины.

Ключевые слова: Европейский ордер на арест, экстрадиция, международное сотрудничество, Европейский Союз, пространство свободы, общая политика безопасности, правосудие.

Abstract. The article explores the peculiarities of using the European arrest warrant as an effective instrument of international cooperation in the criminal law sphere, identifies the positive and negative aspects of applying the European warrant of arrest, investigates the legal nature of this instrument, compares the European arrest warrant and extradition. Particular attention is paid to the problematic issues of applying the European arrest warrant in the countries of the European Union and Ukraine.

Key words: European arrest warrant, extradition, international cooperation, European Union, space of freedom, general security policy, justice.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про Європейський ордер на арешт та процедури передачі осіб між державами-членами: Рамкове рішення Європейської ради від 13 червня 2002 р. № 2002/584/ПВД. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b17.
2. Бенч Н. Правова природа Європейського ордеру на арешт у праві Європейського Союзу. *Національний юридичний журнал «Теорія і практика»*. № 5. 2016. С. 213–216.
3. Ключников А. Ю. Исполнение европейского ордера на арест в Германии. *Ленинградский юридический журнал*. 2017. С. 180–189. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolnenie-evropeyskogo-ordera-na-arrest-v-germanii>.
4. Наливайко Є. О. Розшук та видача підозрюваного (обвинуваченого). *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. № 4. 2016. С. 131–137.
5. Попаденко Е.В. Европейский ордер на арест как альтернатива экстрадиции. Современные проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминалистики: сб. м-лов Междунар. науч.-практ. конф. Краснодар. 2013. С. 348–353.
6. Зуев В. В. Гармонізація кримінального процесуального законодавства України з питань екстрадиції особи у кримінальному провадженні зі стандартами міжнародного кримінального суду. *Кримінальний процес та криміналістика: судова експертиза. Юрист України*. 2018. С. 55–61.
7. Потемкина О. Проблемы применения европейского ордера на арест государствами-членами ЕС. URL : <http://alleuropa.ru/?p=2523>
8. Європейська конвенція про видачу правопорушників Париж, 13 грудня 1957 року URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_033?find=1&text=%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE#w11
9. Бенч Н. Правові особливості застосування Європейського ордеру на арешт. *Журнал європейського і порівняльного права*. № 4. 2016. С. 39–52.
10. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
11. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/23_41-14
12. Gesetz zur Umsetzung des Rahmenbeschlusses über den Europäischen Haftbefehl und die Übergabeverfahren zwischen den Mitgliedstaaten der Europäischen Union (Europäisches Haftbefehlsgesetz - EuHbG) vom 20 Juli 2006 URL: https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?start=%2F%2F*%5B%40attr_id%3D%27bgbl106s1721.pdf%27%5D#__bgbl__%2F%2F*%5B%40attr_id%3D%27bgbl106s1721.pdf%27%5D__1585680106035
13. Gesetz über die internationale Rechtshilfe in Strafsachen vom 23 dezember 1982 URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/irg/>

УДК 342.9:3.078.3(045)

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО НАГЛЯДУ ТА КОНТРОЛЮ ЗА ОСОБАМИ, ЗВІЛЬНЕНИМИ З МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Ю. Р. Тріпак, А. Є. Краковська

Анотація. У даній статті проаналізовано проблемні теоретико-правові аспекти визначення співвідношення адміністративного нагляду та контролю, що встановлюються до осіб, звільнених з місць позбавлення волі. Досліджено сутність цих понять з теоретичної точки зору та виокремлено визначення й основні ознаки саме адміністративного нагляду та контролю. Вивчено думки науковців щодо удосконалення контролю за здійсненням адміністративного нагляду та надано бачення автора щодо цього. Крім того, автором наведено власне роз'яснення щодо співвідношення вищезазначених понять. Методологічною основою роботи є порівняльно-правовий метод та метод аналізу.

Ключові слова: адміністративний контроль, адміністративний нагляд, піднаглядний, Національна поліція, особи, звільнені з місць позбавлення волі.

Вступ. Процес трансформації суспільних відносин передбачає реформування законодавства, у тому числі відносин, що виникають у сфері здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі органами Національної поліції. У

першу чергу постає питання щодо невизначеності співвідношення між поняттями «адміністративний контроль» і «адміністративний нагляд», адже на нормативному рівні обидва терміни закріплені в рівних площинах. при цьому без доцільного роз'яснення їх поєднання при дотриманні норм відповідного Закону (Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі»).

Основою дослідження слугували наукові праці таких вчених як А. І. Марчук, С. І. Скворцов, А. В. Денисова, С. І. Ковальов, Р. І. Павлик, Д. В. Ягунов та інші. Однак наукового доробку дослідників недостатньо для всебічного та повного обґрунтування співвідношення понять «контроль» та «нагляд» у сфері реалізації Закону, що й становить актуальність обраної теми.

Метою статті є дослідження співвідношення понять «адміністративний контроль» та «адміністративний нагляд» за піднаглядними на основі визначення їх сутності.

Виклад основного змісту. Дослідження співвідношення понять «адміністративний нагляд» та «адміністративний контроль», що здійснюються по відношенню до осіб, звільнених з місць позбавлення волі не перестає бути актуальним у наукових дискусіях. Закон України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» (далі – Закон) визначає адміністративний нагляд як систему тимчасових примусових профілактичних заходів спостереження і контролю за поведінкою окремих осіб, звільнених з місць позбавлення волі, що здійснюються органами Національної поліції. При цьому, статтею 13 Закону передбачено, що контроль за здійсненням адміністративного нагляду покладається на органи Національної поліції [1], однак без роз'яснення законодавцем сутності поняття «контроль» у даній нормі. Тому, першочергово пропонується розглянути визначення контролю та нагляду як теоретико-правових понять й на основі відповідного дослідження виокремити сутність адміністративного нагляду та адміністративного контролю, що встановлюються до піднаглядних осіб.

Адміністративний контроль прийнято розглядати як діяльність державних органів, яка полягає у спостереженні, аналізі та перевірці об'єктів контролю і спрямована на запобігання, виявлення та припинення дій, що суперечать встановленим державою нормам, правилам і стандартам [2, с. 38]. Контроль – постійна функція управління, умова забезпечення успішності його діяльності, він завжди професійний, незалежно від того, відомчий чи загальнодержавний [3].

Однак, варто зазначити, що контроль у сфері реалізації законодавства щодо встановлення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі як явище виникає після надання останнім адміністративно-правового статусу піднаглядного. При цьому, підставами для встановлення, а, отже, і виникнення адміністративного нагляду як системи відповідних заходів, що застосовуються до піднаглядних осіб є вирок суду, матеріали установ виконання покарань та матеріали органів Національної поліції.

Як відомо, контроль за дотриманням піднаглядними правил адміністративного нагляду і встановлених судом обмежень здійснюється дільничними офіцерами поліції у взаємодії з працівниками карного розшуку, іншими службами та підрозділами із суворим дотриманням прав особи, щодо якої встановлено адміністративний нагляд [4, с. 144]. Однак на законодавчому рівні існує прогалина щодо визначення уповноважених осіб, що здійснюють адміністративний нагляд та контроль. У Законі передбачено, що адміністративний нагляд здійснюється міліцією (ст. 7 Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі»), а контроль – органами Національної поліції. Очевидно, що законодавець під застарілим поняттям «міліція» вбачає саме органи Національної поліції, однак усі терміни, а тим паче формулювання назви уповноважених органів, повинно бути передбачено у Законі у відповідності до чинного законодавства. Більше того, розмежовуючи діяльність щодо здійснення адміністративного нагляду та адміністративного контролю законодавець, на жаль, не уточнює яким саме підрозділом поліції мають здійснюватися ті чи інші дії, що у

свою чергу ускладнює питання визначення співвідношення «адміністративний нагляд» та «адміністративний контроль».

Крім того, деякі вчені-адміністративісти зазначають, що контроль за здійсненням адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі проводиться органами Національної поліції неналежним чином, у зв'язку із чим виникають пропозиції дослідників щодо застосування зарубіжного досвіду, а саме включення до способів здійснення поспенітенціарного контролю за піднаглядними електронного моніторингу. Найбільш ефективно цей спосіб використовується у США та Великій Британії. У цих країнах електронний моніторинг застосовується достатньо широко: з метою дотримання вимог застави, як складова умовного засудження, як складова умовно-дострокового звільнення з в'язниці або як складова окремих альтернативних покарань тощо [5, с. 189]. У зв'язку із розповсюдженням електронного моніторингу як ефективного способу здійснення контролю за піднаглядними вітчизняні науковці пропонують удосконалити національне законодавство відповідними заходами.

Так, А. І. Марчук оцінюючи перспективи реформування заходів адміністративного контролю дільничних офіцерів поліції щодо осіб, звільнених з місць позбавлення волі за допомогою електронного моніторингу, пропонує:

- застосування електронного моніторингу як заходу безпеки суспільства для окремих категорій осіб, що звільняються з місць позбавлення волі з метою попередження їх девіантної поведінки;

- проаналізувати чи існує у сучасній Україні необхідність поспенітенціарного нагляду за категорією засуджених до позбавлення волі за один із злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, оскільки більшість держав для застосування поспенітенціарного нагляду орієнтується на так званих «невиправданих» злочинців (наприклад, осіб, що скоїли статеві злочини);

- розглянути чи доцільно реалізовувати адміністративний нагляд органами Національної поліції, чи можлива передача цих функцій органам пробації та відповідним відділам, які будуть здійснювати заходи безпеки і контролю за певними особами, звільненими з місць позбавлення волі [6, с. 266].

Варто зазначити, що позиція А. І. Марчук з приводу застосування електронного моніторингу є досить цікавою, однак автором не передбачено механізм втілення даного способу проведення контролю за здійсненням адміністративного нагляду. Критиці також піддається пропозиція щодо передачі функцій органам пробації, адже правовою основою останньої є кримінальне законодавство, крім того Законом України «Про пробацію» передбачено, що суб'єктом пробації є засуджені, щодо яких за рішенням суду та відповідно до закону застосовуються наглядові, соціально-виховні заходи, та обвинувачені, щодо яких органом пробації готується досудова доповідь [7], тоді як адміністративним законодавством передбачено нагляд за піднаглядними особами, що вже звільнилися з місць позбавлення волі.

Тому, пропонується у Законі про адміністративний нагляд закріпити поняття адміністративний контроль – діяльність органів Національної поліції, а саме дільничних офіцерів за здійсненням та дотриманням піднаглядними особами встановлених щодо них обов'язків та обмежень як спосіб досягнення мети адміністративного нагляду.

Що стосується сутності нагляду, що встановлюється за піднаглядними, то А.В.Денисова зазначає, що серед рис останнього можна виділити:

- надвідомчий (позавідомчий) характер, тобто спостереження за об'єктом, який не підпорядковується органам Національної поліції;

- профілактичну та правовиховну спрямованість;

- організуючу спрямованість, яка виявляється в упорядкуванні суспільних відносин у сфері публічної безпеки і порядку, поновленні суспільних відносин, що зазнали небажаного впливу внаслідок протиправних дій;

– поєднання загального і спеціалізованого характеру, оскільки адміністративний нагляд, з одного боку, реалізується більшістю служб та підрозділів Національної поліції, а з іншого боку, спрямований на забезпечення спеціальних правил (паспортно-реєстраційних, дозвільних тощо);

– здійснення за наявності підстав та відносно певних категорій осіб, що прямо передбачено чинним законодавством;

– розуміння як напряму оперативно-службової діяльності органів Національної поліції;

– здійснення специфічними засобами і методами, зокрема із застосуванням адміністративного примусу [8, с. 22–23].

На думку О.А. Петренко, адміністративний нагляд поліції за особами, звільненими з місць позбавлення волі, як правове явище може бути розкрито через призму таких інститутів права:

– як складова загального адміністративного нагляду поліції;

– як елемент індивідуальної профілактичної діяльності;

– як частина правоохоронної діяльності в аспекті роботи зі злочинцями;

– як складник адміністративного примусу [9, с. 324–325].

Тобто, із позиції А. В. Денисової та О. А. Петренко можна стверджувати, що адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі, який здійснюється органами Національної поліції характеризується як діяльність, спрямована на спостереження за піднаглядними, поєднана з профілактичною та правовиховною практикою, що провадиться з метою урегулювання суспільних відносин у сфері публічної безпеки і порядку шляхом зменшення девіантної поведінки піднаглядних.

С. І. Скворцов, досліджуючи адміністративно-правове регулювання адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі вивчав позицію В.С. Шестака, який зазначає, що з огляду на законодавство, розбіжність між термінами «контроль» і «нагляд» («адміністративний контроль» і «адміністративний нагляд») має не стільки сутнісно-принциповий, скільки формальний характер. Граматичне тлумачення цього формулювання дає можливість зробити висновки про те, що вжиті терміни «контрольні» і «наглядові» вважаються тотожними (є одні «контрольні органи», і є інші контрольні органи, що мають назву «наглядові органи»). Однак, С. І. Скворцов, коментуючи дану позицію автора стверджує, що слід зазначити, що ні назва органу («контрольний», «наглядовий»), ні назва повноважень («контрольні», «наглядові») не є універсальним (загальногалузевим) критерієм розмежування «контролю» і «нагляду» як особливих видів діяльності. Зазначені назви – це тільки формальний, а не сутнісний критерій їх розрізнення, оскільки «нагляд» органів нагляду, органів з наглядовими повноваженнями законодавець нерідко характеризує з використанням терміна «контроль», тобто нагляд знаходить свій вираз у певній контрольній діяльності і таким чином «нагляд», по суті, є не що інше як «контроль». Це відображає синонімію наведених термінів у контексті відповідного нормативно-правового акта. На підставі Закону про адміністративний нагляд термін «контроль» варто розуміти виключно як спостереження за дотриманням обмежень, які передбачені законодавством для таких осіб [2, с. 39].

Аналіз чинного законодавства свідчить, що поняття «адміністративний контроль» і «адміністративний нагляд», що передбачені у Законі не є синонімами, оскільки законодавство дає підстави у певних випадках розрізняти контрольні і наглядові органи за таким критерієм, як спосіб ініціювання їх діяльності. Тенденція змінювати без будь-яких застережень у нормах-приписах термін «нагляд» терміном «контроль», а не навпаки, свідчить на користь судження про те, що нагляд – це також контроль. Контроль і нагляд не тотожні поняття. Тобто, нагляд має більш «вузьку» сферу застосування. Контроль потрібно вважати більш широким поняттям, а нагляд необхідно розглядати як елемент контролю, як «звужений контроль», але звужений лише по відношенню до сфери свого застосування. Нагляд здійснюється за об'єктами, які не підпорядковані органу, що здійснює нагляд, тоді як

контроль може здійснюватися як щодо підпорядкованих суб'єктів, так і тих, що не мають прямого підпорядкування. Наявність протилежних точок зору свідчить про помилковість ототожнення інститутів контролю і нагляду, натомість заслуговує уваги твердження, що це дві самостійні форми реалізації контрольної влади у правовій державі [3].

Обґрунтовуючи вищенаведені дослідження вчених, варто підтримати думки щодо неможливості ототожнення понять «контроль» та «нагляд», що встановлюються щодо осіб, звільнених з місць позбавлення волі. Вагомим аспектом їх розмежування виступає їх мета. Адміністративний нагляд за піднаглядними встановлюється з метою запобігання вчиненню злочинів окремими особами, звільненими з місць позбавлення волі, і здійснення виховного впливу на них (ст. 2 Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі»). Контроль, у свою чергу, передбачає дотримання піднаглядними обов'язків та обмежень, у разі застосування останніх. Більше того, термін «адміністративний нагляд», зазначений у Законі включає в себе поняття контроль. Тобто, адміністративний контроль за здійсненням адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі виникає після встановлення за такими особами адміністративного нагляду, а тому доцільно вважати, що адміністративний нагляд є ширшим за контроль у сфері застосування Закону. До того ж, так звана «тенденція» щодо заміни одного терміну іншим не дає підстав стверджувати, що адміністративний контроль є ширшим поняттям по відношенню до адміністративного нагляду у сфері реалізації Закону про адміністративний нагляд.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження щодо встановлення співвідношення між термінами «адміністративний контроль» та «адміністративний нагляд» у сфері правовідносин, врегульованих Законом України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» дає підстави стверджувати, що адміністративний нагляд за піднаглядними є первинною ланкою виникнення відповідних адміністративно-правових відносин. У свою чергу адміністративний контроль за здійсненням нагляду виникає як явище після визнання особи піднаглядною та встановлення відповідного нагляду за нею, а відтак контроль спрямований на дотримання конкретним піднаглядним обов'язків і обмежень, встановлених щодо них. Тому, адміністративний нагляд, за особами звільненими з місць позбавлення волі є ширшим по відношенню до контроль за здійсненням цього нагляду.

Аннотація. В данной статье проанализированы проблемные теоретико-правовые аспекты определения соотношения административного надзора и контроля, которые устанавливаются к лицам, освобожденным из мест лишения свободы. Исследована сущность этих понятий с теоретической точки зрения и выделены определения и основные признаки именно административного надзора и контроля. Изучены мнения ученых по совершенствованию контроля за осуществлением административного надзора и предоставлено видение автора на этот счет. Кроме того, автором приведены собственное разъяснение относительно соотношения вышеупомянутых понятий. Методологической основой работы является сравнительно-правовой метод и метод анализа.

Ключевые слова: административный контроль, административный надзор, поднадзорный, Национальная полиция, лица, освобожденные из мест лишения свободы.

Abstract. In this article analyzed the problematic theoretical and legal aspects of determining the ratio of administrative supervision and control imposed on persons released from prison. The essence of the concepts is investigated from the theoretical point of view and the definitions and main features of administrative supervision and control are singled out. The views of scientists on the improvement of control over the implementation of administrative supervision were examined and the author's vision on this was given. In addition, the author provides his own explanation of the relation of the above concepts. The methodological basis of the work is the comparative legal method and the method of analysis.

Key words: administrative control, administrative supervision, supervised, National Police, persons released from prison.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі: Закон України від 1 грудня 1994 р. №264/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 52. Ст. 455. (Дата звернення: 19.03.2020).

2. Скворцов С. І. Адміністративно-правове регулювання адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 «Адміністративне право і процес, фінансове право, інформаційне право». МВС України, НАВС. К.: 2018. 215 с.
3. Павлик Р. І. Відмінність понять «державний контроль» і «державний нагляд»: нормативно-правовий аспект. *Демократичне врядування*. 2017. № 20. URL : http://vivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk20/fail/Pavlyk.pdf.
4. Ковальов С. І. Запобігання міліцією порушенням правил адміністративного нагляду особами, звільненими з місць позбавлення волі. *Вісник Запорізького нац. ун-ту*. 2010. №4. С. 142–146.
5. Ягунов Д. В. Електронний моніторинг в пенальних практиках зарубіжних країн та перспективи його запровадження до національної системи кримінальної юстиції. *Актуальні проблеми політики*. Одеса: Фенікс. 2012. № 46. С. 184–193.
6. Марчук А. І. Напрямки реформування контрольних повноважень Національної поліції щодо осіб, звільнених з місць позбавлення волі, з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2017. С. 264–267.
7. Про пробацію: Закон України від 5 лютого 2015 р. № 160-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 93. (Дата звернення: 19.03.2020).
8. Денисова А. В. Систематизація видів і суб'єктів адміністративного нагляду органів виконавчої влади. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2017. № 27. С. 22–25.
9. Петренко О. А. Суть адміністративного нагляду міліції за особами, звільненими з місць позбавлення волі, в системі адміністративного примусу. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 323–332.

УДК 351.746.1:004.056.5(73)(045)

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА США: ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ В ДОБУ ДОНАЛЬДА ТРАМПА

І. О. Черновол, І. Ю. Чарських

Анотація. Дане дослідження акцентує увагу на актуальних проблемах та викликах інформаційної безпеці США за адміністрації Дональда Трампа. Надано стислу інформацію стосовно поняття інформаційної безпеки, історії розвитку систем її захисту, наявних суперечок між двома основними політичними партіями США щодо реалізації інформаційної безпеки, а також російського втручання в американський електоральний процес. На основі системного підходу, з використанням методу критичного аналізу досліджено основні проблеми, загрози та виклики інформаційної безпеці США, окреслено можливі шляхи їх вирішення.

Ключові слова: інформаційна безпека США, Д. Трамп, міжпартійні суперечки, російське втручання.

Вступ. На початку ХХІ ст. залежність людства від інформації стала беззаперечною, оскільки розвиток інформаційних технологій зумовив проникнення інформаційних ресурсів практично в усі сфери життєдіяльності людини, що викликало збільшення та ускладнення загроз інформаційній безпеці. Навмисний або випадковий вплив, який послаблює останню, може стати серйозною загрозою національній безпеці держави, безпеці особистості і суспільства в цілому. Ретроспектива у вивченні ролі інформаційного протиборства у міжнародних відносинах дозволила науковцям виробити концептуальну базу для подальших досліджень інформаційної безпеки держави та її захисту. В умовах бурхливого розвитку інформаційного суспільства та становлення постіндустріального способу виробництва інформаційне протиборство стало невід'ємною частиною міждержавних відносин.

Сполучені Штати Америки – сильна країна, один зі світових економічних та технологічних лідерів, держава з потужним військово-промисловим комплексом, вагомий гравець у геополітичних відносинах на світовій арені. Без сумніву, це держава з надзвичайно розвинутим інформаційним сектором економіки та значними бюджетними і корпоративними витратами на нього. Закономірно, що настільки благополучний суб'єкт і лідер інформаційно-технологічної гонки став одним з основних об'єктів інформаційних

атак з боку «недоброзичливих сусідів» – інших країн, державних/недержавних акторів міжнародних відносин, зокрема – хакерських, терористичних угруповань тощо. В результаті виявилися потенційно вразливі місця інформаційної сфери, а саме – небезпечний когнітивний вплив у негативній конотації з боку певних засобів масової інформації та соціальних мереж на суспільну думку всередині країни, а також прогалини в сфері захисту персональних даних, державних та приватних комп'ютерних мереж. Це зумовило виникнення потреби в захисті інформації, критично важливих даних та національної інформаційної інфраструктури в цілому від посягань з боку інших суб'єктів, які підривають стабільність країни та можуть призвести до дестабілізації певних ключових сфер державного значення і, як наслідок, спричинити падіння державного іміджу перед світовою спільнотою на міжнародній арені та поставити під сумнів демократію як одну із основних ідеологічних засад США.

Американській державі потрібно виробити єдину лінію протидії інформаційним наступам і вона тут має багаті традиції, проте внутрішні непорозуміння між республіканцями й демократами та зовнішні загрози у вигляді навмисного іноземного втручання в інформаційну сферу гальмують даний процес, перетворивши його на гонку за політичними «дивідендами».

Актуальність даного дослідження полягає у вищевказаних наявних чітких проблемах і загрозах інформаційній безпеці Сполучених Штатів. Проблема захисту інформаційної безпеки США широко досліджується в американських та вітчизняних науково-концептуальних та суспільно-політичних колах. Зокрема, Д. Альперович, Е. Накашіма, П. А. Афанасьєва, Н. Б. Белоусова, О. Ю. Бусол, О. В. Олійник, О. А. Собко, І. Р. Боднар, О. П. Дзьобань, В. Жуган, В. Пашков, О. М. Косоков, М. Маззетті, Дж. Маркс та інші присвятили свої дослідження проблемам реалізації інформаційної безпеки у США в умовах глобалізації суспільства та зростання інформаційних загроз. Проте, відсутність достатньої кількості досліджень даної проблеми, з точки зору врахування певних особливих факторів, таких як існування суперечок між двома альтернативними політичними осередками – республіканцями й демократами з приводу питання реалізації інформаційної безпеки та російського втручання у виборчий процес й власне вибори президента США у 2016 році, дає можливість вивчати її з іншого ракурсу.

Основна частина. Питання інформаційної безпеки сьогодні є одними з найбільш дискусійних та провокаційних в обговореннях політиків, економістів, програмістів, науковців, простих людей, експертів і аналітиків з усіх сфер суспільно-громадського життя країн, їх угруповань та світу в цілому. З концептуальної точки зору, поняття інформаційної безпеки настільки багатоманітне, що потребує дослідження у нерозривному зв'язку не лише з традиційними поняттями «інформація», «інформаційний ресурс», «інформаційна зброя» та «інформаційна війна», а й такими категоріями, як «суспільна свідомість», «когнітивна безпека», «когнітивна зброя», «інформаційна стратегія», «рівень секретності», «рівень інформаційної потужності».

Інформаційною безпекою вважають сукупність вимог і характеристик життя, що створюють як відчуття так і, – головне, – реальне надійне збереження інформаційних ресурсів і таємниць держави та захист конституційних прав особистості й громадськості в інформаційно-технологічній сфері від різного роду загроз та посягань. Можна сказати, що інформаційна безпека – це співвідношення між ступенем негативного впливу зовнішніх загроз та ефективністю їх попередження і нейтралізації з боку людини, суспільства, держав і державних союзів.

Інформаційну безпеку та інформаційне домінування по праву можна назвати ключовими напрямками економіко-технологічного, науково-виробничого та військово-політичного лідерства США у світі. Державна політика США у сфері інформаційної безпеки пройшла тривалий еволюційний шлях, який складається з чотирьох етапів:

1 етап: виникнення – 1939–1947 рр.;

2 етап: становлення – 1947–1982 рр.;

3 етап: активний розвиток – 1983–2001 рр.;

4 етап: докорінне вдосконалення – 2001 р. – дотепер [1].

Особливістю «спадковості» політики захисту інформаційної безпеки в США є абсолютна її відсутність, тобто кожна нова президентська адміністрація пропонувала і реалізовувала свої тактичні і стратегічні дії. Говорити можна лише про найзагальніші спільні риси. Це пояснюється тим, що інформаційна політика за своєю природою виникає на основі стратегії національної безпеки, військової доктрини, зовнішньополітичної доктрини, а вони істотно різняться у впровадженні політичних курсів різних американських президентів. Так чи інакше, сьогодні США мають вирішити найскладнішу задачу інформаційного протиборства новим технологічним лідерам, котрі все частіше не керуються принципами демократії та міжнародного права. Задача ускладнюється наявністю внутрішніх політичних суперечок та конфліктів.

Національна безпека США зазвичай визначається документом, який носить назву Стратегія національної безпеки США (The National Security Strategy of the USA – далі NSS), розробляється окремо адміністрацією кожного нового президента та інтегрує зовнішню політику, національну оборону, міжнародні економічні відносини та політику допомоги у розвитку. Остаточна версія нової NSS побачила світ у грудні 2017 р. і виявилася однією з найдовших стратегій в історії США – принаймні, – майже вдвічі довшою, ніж попередня, опублікована у 2015 році [2]. Окрім того, вирізняє даний документ і той факт, що він був представлений ще до того, як закінчився перший рік діяльності адміністрації Д. Трампа. Звичайно, це досить бажано, з одного боку, однак видається практично неможливим у зв'язку із тими труднощами, що супроводжували його створення. Як показує практика, раніше підготовка таких документів вимагала набагато більше часу, а враховуючи складність поточного міжнародного сценарію – вимагала б ще довшої та ретельнішої розробки.

Після опублікування Стратегії національної безпеки адміністрація Д. Трампа була розкритикована, оскільки документ, хоч і визначав інформаційну безпеку одним із головних пріоритетів країни, не передбачав реальних заходів для її досягнення, прозаявляв, зокрема, представник Демократичної партії экс-губернатор штату Кентуккі Стівен Бешар [3].

В рамках розпорядження президента від 11 травня 2017 року №13800 «Посилення кібербезпеки федеральних мереж і критичної інфраструктури» було розроблено нову Національну кіберстратегію (The National Cyber Strategy of the USA – далі NCS), яка була опублікована у вересні 2018 року [4]. Даний документ містить цілі, подібні до тих, що поставлені у попередніх схожих документах: політикою у сфері кіберпростору адміністрації Б. Обами 2009 [5] та Національною стратегією безпеки Дж. Буша 2002 [6] щодо безпеки кіберпростору. Однак, незважаючи на схожість з планами попередніх адміністрацій, NCS Д. Трампа знову викликала критичні відгуки зі сторони його опонентів, оскільки замість того, щоб продовжувати концепцію зміцнення захисних технологій і мінімізувати вплив інформаційних загроз, адміністрація президента планує посилити наступальні попереджувальні кібероперації та змусити інші країни боятися притягнення до відповідальності за свої дії у відповідь на такі кібератаки зі сторони США. Також критики звернули увагу на той факт, що дана стратегія жодним чином не вказує на можливості щодо захисту виборів від інформаційних загроз, що є надзвичайно актуальним в світлі подій 2016 р. [7].

В американському політикумі апогеєм порушення проблеми захисту інформаційної безпеки Сполучених Штатів та символічною точкою відліку при її сучасному описі вважається російське втручання у американські президентські вибори 2016-го року. Це безпрецедентне явище, оскільки така масштабна кампанія з боку Росії, що була з успіхом проведена, мала місце вперше в контексті історії інформаційної безпеки США. Це був вагомий удар не тільки для інформаційної сфери та національної безпеки країни, але й для американської ідеології та іміджу.

Представники американських владних структур та розвідувальні служби неодноразово заявляли, що авторитарна Росія намагалася вплинути і вплинула на вибори президента США. Так, у червні 2016 року в американських мас-медіа з'явилася інформація про несанкціоноване втручання в інформаційну систему Національного комітету Демократичної Партії США, особливо було згадано російське «Агенство інтернет-досліджень» (далі IRA), яке фінансувалося Євгеном Пригожиним (російський бізнесмен, засновник «фабрики тролів» з Ольгіна, одна з ключових фігур в російсько-українській інформаційній війні) [8]. Для багатьох американців таке втручання в інформаційний простір їх країни виявилось несподіванкою, хоча для російської влади – це була довгоочікувана спланована атака, яку вона вважала виправданою роками подібних провокацій з боку Сполучених Штатів. Відомо, що кандидатури Г.Клінтон і Д.Трампа до останнього йшли у виборних перегонях з невеликим відривом, і демократи припускають, що якщо б не багаторазове «порушення» кампанії Клінтон електронними листами, викраденими російськими хакерами і опублікованими на WikiLeaks та анти-Клінтонівські повідомлення, об'єктивно спрямовані на підтримку Трампа і розповсюджені за допомогою соціальних мереж російськими ІТ-фахівцями, то ситуація могла би змінитись. Однак, президент Трамп та його адміністрація категорично не погоджуються із цією думкою [9].

У 2017 році було розпочато розслідування фактів російського втручання у вибори, яке очолив спеціальний прокурор Роберт Мюллер. Розслідування було ініційовано на основі заяв про те, що в період президентської кампанії та перехідного періоду між російськими оперативниками та командою Трампа існувала змова. До розслідування були залучені такі структури, як ФБР, Комітет Сенату з питань розвідки, Постійний окремий комітет з питань розвідки, Судовий підкомітет Сенату з питань злочинності та тероризму, Комітет Палати з питань нагляду та реформування уряду, Судовий комітет Сенату. За результатами розслідування було виявлено, що російське втручання у вибори здійснювалося за трьома напрямками: викрадення та оприлюднення документів основних опонентів Д.Трампа; масове шахрайство на Facebook і Twitter з акаунтами з метою анти-пропаганди Г.Клінтон; спроби співпраці з кампанією Д.Трампа [10]. Варто підкреслити, що остання теза не знайшла підтвердження, згідно з «Доповіддю Мюллера», який провів майже два роки на чолі комісії фахівців, розслідуючи зусилля Москви саботувати президентські вибори у США, й оприлюднив свій звіт щодо даної справи, де заявив, що не виявив змови, «незважаючи на численні пропозиції від російських осіб, які допомагали кампанії Трампа» [11].

Проте, згідно даного звіту, було виявлено досить багато цікавих фактів. Наприклад, з червня 2016 року IRA за допомогою заклику у соцмережах організувала передвиборчі мітинги в США на підтримку Трампа і на протидію кампанії Клінтон. Члени IRA видавали себе за американців. Використання соціальних мереж російськими агентствами для поширення пропагандистського контенту було дуже широким: Facebook, Twitter, Reddit, Pinterest, YouTube, Google+ та інші соцмережі. Найбільш часто використовуваною платформою був Instagram. Також, в звіті говориться про діяльність російської розвідки (ГРУ), яка зламала облікові записи електронної пошти, що належали добровольцям і працівникам президентської кампанії Клінтон, включаючи обліковий запис голови кампанії Дж. Подеста, а також пошкодила комп'ютерні мережі комітету Демократичної партії у Конгресі і Національного комітету Демократичної партії. Використовуючи шкідливі програми для вивчення комп'ютерних мереж, російські хакери зібрали десятки тисяч електронних листів і вкладень, а також видалили комп'ютерні журнали і файли, щоб приховати докази своєї діяльності. Викрадена інформація була збережена і оприлюднена поетапно протягом трьох місяців напередодні виборів 2016 року [11].

Відповідно до аналізу, здійсненого BuzzFeed, 20 найпопулярніших хибних передвиборних публікацій з фальшивих сайтів і блогів викликали більше 8,5 мільйонів відгуків та коментарів у Facebook [12].

У рекламних оголошеннях в соцмережах, які розміщувалися у період з червня 2015 року по травень 2017 року, основна увага приділялася соціальним питанням, які

роз'єднували суспільство. Було задіяно близько 3000 рекламних оголошень, які переглянули від чотирьох до п'яти мільйонів користувачів Facebook до виборів [13].

Загалом, серед основних проблем, з якими стикаються США у сфері інформаційної безпеки можна виділити такі: зростання встановлення зловмисних програм (вірусів) на мобільні пристрої, поширення вірусів шляхом розповсюдження у магазинах неліцензійного програмного забезпечення, викрадення акаунтів та особистих даних. Так, встановлення вірусних програм на мобільні пристрої протягом 2018 року збільшилося на 45%. Дослідження проведене компанією Symantec показало, що у магазинах, які розповсюджують програмне забезпечення сторонніх розробників, виявлено 99,9% зловмисних програм, що можуть отримувати доступ до персональних даних. Саме на протязі 2018 року у США було викрадено близько 12 млрд. акаунтів, що містили особисту інформацію, включаючи адресу, номер телефону, номер страхування чи інформацію про кредитну картку. Більш того, у тому ж 2018 році, 45 млн. американців постраждали від викрадення особистих даних, ця цифра значно збільшилася у порівнянні з 2017 роком, в якому 17 млн. споживачів постраждали від викрадення особистої інформації з метою її подальшого використання задля збагачення крадіїв [14].

Окремого занепокоєння викликає питання захищеності та готовності сектору інформаційної безпеки протистояти майбутнім загрозам з боку потенційно зацікавлених сторін (країн, недержавних організацій, окремих осіб тощо). Особливого значення дана проблема набуває в контексті захисту виборчого процесу та власне самих виборів президента США, які мають відбутися восени 2020 року. Наразі вона набирає значної популярності в обговореннях політиків, економістів, програмістів, науковців, простих людей, експертів і аналітиків, які цікавляться окресленою проблемою.

Висновки. На основі викладеного матеріалу бачимо чітко виокремлені проблеми та виклики, з якими Сполученим Штатам постійно доводиться мати справу, та які надходять як з середини держави, так і ззовні. Останні, комплексно мають значне дестабілізуюче значення для критично важливої інформаційної інфраструктури, а отже й складають серйозну загрозу національній безпеці держави, окремим індивідам та суспільству в цілому. Дану ситуацію можна назвати рефлексією по відношенню до малоефективної політики, яка проводиться урядом в контексті захисту даних та реалізації інформаційної безпеки від посягань, а також наявністю постійних міжпартійних суперечок, зокрема в Конгресі та мас медіа, які унеможливають певні конструктивні зрушення стосовно вирішення окресленої проблеми. Основним завданням уряду в таких умовах має бути вироблення та розвиток єдиного бачення державної політики щодо сфери інформаційної безпеки, з формуванням потужної системи захисту та постійним вдосконаленням останньої для протидії зовнішнім та внутрішнім загрозам. Такі кроки унеможливили б інформаційні атаки та когнітивний зовнішній вплив на громадськість в подальшій перспективі, за умови консенсусу між основними політичними силами США. До того ж, зосередженість державних, корпоративних та громадських учасників на подоланні спільної проблеми позитивно вплинула б на загальний стан справ Сполучених Штатів.

Аннотація. Данное исследование акцентирует внимание на актуальных проблемах и вызовах информационной безопасности США при администрации Дональда Трампа. Предоставлено краткую информацию относительно понятия информационной безопасности, истории развития систем ее защиты, имеющихся споров между двумя американскими основными политическими силами в отношении реализации информационной безопасности, а также российского вмешательства в американский электоральный процесс. На основе системного подхода, с использованием метода критического анализа исследованы основные проблемы, угрозы и вызовы информационной безопасности США, обозначены возможные пути их решения.

Ключевые слова: информационная безопасность США, Д. Трамп, межпартийные споры, российское вмешательство.

Abstract. This study focuses on the current problems and challenges of the US information security under the administration of Donald Trump. Brief information is provided regarding the concept of information security, the history of the development of its protection systems, the existing disputes between the two American main political

forces regarding the implementation of information security, as well as Russian interference in the American electoral process. Based on a systematic approach, using the method of critical analysis, the main problems, threats and challenges of US information security are investigated, possible ways to solve them are identified.

Key words: US information security, D. Trump, cross-party disputes, Russian intervention.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бусол О. Інформаційна безпека США: законодавче регулювання та перспективи співпраці для України. URL : http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2988:informatsijna-bezpeka-ssha-zakonodavche-regulyuvannya-ta-perspektivi-spivpratsi-dlya-ukrajini&catid=8&Itemid=350
2. The White House. National Security Strategy of the United States of America. Washington DC, December 2017. 56 p. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>
3. Укрінформ. Трамп ігнорує серйозні загрози для національної безпеки з боку Росії. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2184991-so-i-ak-skazav-tramp-kongresu.html>
4. The White House. National Cyber Strategy of the United States of America. Washington DC, September 2018, 29 p. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2018/09/National-Cyber-Strategy.pdf>
5. The White House. Cyber Security Review. Washington DC, March 2009, 47 p. URL : <https://obamawhitehouse.archives.gov/cyberreview/documents/>
6. The White House. The National Security Strategy, Washington DC, September 2002. URL : <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002/>
7. Wolff J. Trump's Reckless Cybersecurity Strategy. URL : <https://www.nytimes.com/2018/10/02/opinion/trumps-reckless-cybersecurity-strategy.html>
8. Жигалкин Ю. Доказательства вмешательства России в выборы президента США. URL : <https://www.svoboda.org/a/usa-russia-indictment/29044968.html>
9. Shane S., Mazzetti M. The plot to subvert the election: Unraveling the Russia story so far. URL : <https://www.nytimes.com/interactive/2018/09/20/us/politics/russia-interference-election-trump-clinton.html>
10. CNN. 2016 Presidential Election Investigation Fast Facts. URL : <https://edition.cnn.com/2017/10/12/us/2016-presidential-election-investigation-fast-facts/index.html>
11. Mazzetti M., Bennet K. Mueller report summary. URL: <https://www.nytimes.com/2019/03/24/us/politics/mueller-report-summary.html?rref=collection%2Fnewseventcollection%2Frussian-election-hacking>
12. Boot M. Without the Russians, Trump wouldn't have won // Washington Post. December 27, 2018. URL: https://www.washingtonpost.com/video/editorial/opinion--heres-why-trump-wouldnt-have-won-without-russia/2018/07/30/e4098f1e-93ff-11e8-818b-e9b7348cd87d_video.html
13. Facebook Says Russian Accounts Bought \$100,000 in Ads During the 2016 Election. // The New York Times. September 6, 2017. URL : <https://www.nytimes.com/2017/09/06/technology/facebook-russian-political-ads.html>
14. Symantec Corporation. 10 cyber security facts and statistics for 2018. URL: <https://us.norton.com/internetsecurity-emerging-threats-10-facts-about-todays-cybersecurity-landscape-that-you-should-know.html>

УДК 327-057.177(4-6ЄС)(410)(045)

ЄВРОСКЕПТИКИ ТА ЄВРООПТИМІСТИ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

А. В. Шевченко, М. І. Прихненко

Анотація: У цій статті розглянуто євроскептичні та єврооптимістичні настрої британських політичних осіб, їх витоки та особливості, починаючи із закінчення Другої світової війни і до сьогодні, що трансформувались у зовнішньополітичну традицію держави. В процесі дослідження були використані наступні методи та підходи: системний підхід, який надав можливість розглянути явище, що вивчається у якості цілісної елементу, а також методи індукції та дедукції, проблемно-хронологічний метод та діалектичні методи дослідження. Автором зроблені висновки про формування та розвиток євроскептицизму та єврооптимізму в системі ідеологічних орієнтирів держави, що трансформувалась в елемент зовнішньої політики.

Ключові слова: Велика Британія, єврооптимізм, євроскептицизм, зовнішня політика Великої Британії

Відносини Сполученого Королівства з ЄС – або, політично кажучи, «Європою» – давно стали одними з найбільш розбіжних, емоційних питань у британській політиці. Ще навіть до того, як держава приєдналась до тодішнього ЄЕС, решта членів вважали їх надто

«відмінними» від них. І хоча Сполучене Королівство приєдналось до європейського проекту, воно ніколи не стало їх частиною, постійно пригальмовуючи європейську інтеграцію власним впливом, а віддаленість від континенту географічно, особливі національні традиції і неоліберальна економічна модель, яка відрізняється від економік інших європейських держав та небажання держави до зовнішніх змін – загострили суперечки про необхідність такого типу інтеграції. При цьому ж, у спробах позбавитись від комплексу «маленької Англії», яка втратила колонії і величезне бажання повернути свої лідируючі позиції на світовій арені, держава ставить європейське питання роковим для британської політики, розділяючи англійських політичних осіб на дві групи на «єврооптимістів» та «євроскептиків». Протягом останніх 60 років і до сьогодні, ми в черговий раз зіткнулись із посиленням євроскептицистичним настроєм, які привели до Брекситу.

Питання боротьби євроскептиків та єврооптимістів підіймається дослідниками як вітчизняних, так і закордонних наукових шкіл, автори яких наголошують на декількох ключових ідеях: одна група дослідників пише про проблему визначення позиції держави після війни у новому світовому порядку і саме цей фактор спричинив роздвоєння та конфлікти серед британських політичних діячів [3], інші пояснюють такий хід подій, визначений трьома основними факторами: історичною пам'яттю, менталітетом і страхом над втратою суверенітету Британії, що укорінило британський євроскептицизм [1], інша група дослідників акцентують увагу на тому, що проблема пов'язана складними відносинами Британії та Європи, до цього і співвідношення британської та європейської ідентичностей, яке ставить перед державою питання «самовизначення» та постійного формування їх зовнішньополітичного курсу [7], і остання група, яка стверджує, що дана проблема, яка постійно визначала курс Британії, в залежності від єврооптимістично чи євроскептично налаштованих поглядів очільника влади, мала вплив на формування загальної політики держави як і всередині, так і за межами Сполученого Королівства, що автоматично перетворює її на зовнішньополітичну традицію. [4]

Метою чинного дослідження є аналіз впливу традицій євроскептицизму та єврооптимізму на зовнішньополітичний курс Великої Британії.

Численні відомості простежують витоки ставлення Сполученого Королівства до решти континенту, пов'язуючи із історичним минулим, тобто прийняття державою конституційної монархії, поставило її в опозицію до абсолютистських режимів в інших державах. І як наслідок, створилось бачення «іншого» у вигляді європейського континенту. І хоча такого тлумачення відносин Сполученого Королівства-Європа уже не актуальне, але ця інтерпретація вплинула на формування британських свобод у 40-50-ті роки минулого століття на усі рівні британської свідомості [1].

Ще один аспект, на якому особливо відокремлювали увагу – британське почуття прагматизму та емпіризму: різниця між неписаною конституцією Лондона та континентальною традицією цивільного права. Теоретичні та юридичні аспекти, які були представлені у ЄОВС (європейська організація вугілля і сталі) у 1950-х – підтвердило свою відчуженість до Європи. Е. Бевін пояснив таку позицію тим, що «як тільки відкриєте цю скриньку Пандори – троянський кінь вилетить» і, доповнивши, що цей проект не привабливий для Британії [2].

Також не мало важливу роль відіграв географічний фактор: Британія – острівна держава. Багато британців віднесли до цього із розумінням навіть у брошурі лейбористської партії «Європейське єдність» у 1951 р., де було висловлено твердження, що «у будь-якому відношенні, крім відстані, ми, Британія, ближче до наших родичів в Австралії та Новій Зеландії на далекій стороні світу, ніж ми до Європи» [3].

На протидію Британії до Європи сильно вплинуло переконання, що імміграцію потрібно контролювати [4]. Імміграція – це питання, яке ще до прийняття держави до європейського проекту, було яскравим у свідомості Сполученого Королівства. Посилення напруги між громадянами та іммігрантами простежувалось ще з кінця ХХ ст. через прибуття останніх із колишніх імперій [5]. Після деколонізації у Лондоні навіть було

заборонено формувати національну ідентичність на основі етнічної приналежності чи громадянських особливостей [6]. Це рішення вплинуло на те, що Сполучене Королівство, яке не в силах побудувати ідентичність, шукаючи місце в міжнародній системі після розпаду імперії, побачила необхідність об'єднання під одним прапором проти «іншого». Роль «іншого» зайняла Європа і її таке сприйняття є британським винятком.

Таке відношення не могло залишитись непоміченим. Антиєвропейське ставлення, відмова від приєднання європейського проекту формували негативне ставлення й до решти світу, окрім Співдружності та США. Не будучи ніколи антиєвропейським чи єврофобом, ці жорстокі, але в кінцевому рахунку недалекоглядні розрахунки британських інтересів спонукали британські вагання щодо Європи та підсилювали її основне почуття євроскептицизму.

Досвід Другої світової мав найбільший вплив на мислення британців, яка відіграє значну роль і сьогодні. Участь Великої Британії у війні, її роль та внесок розкривалась у ЗМІ, а особливо у телебаченні героїчним вчинком та стовідсотковою перемогою. Цей фактор, а також «імперське бачення», Співдружність та «особливі відносини» із США – лише доповнювали глобальний образ Сполученого Королівства у власній інтерпретації.

І протягом десятиліть ситуація залишилась незмінною: британські уряди та населення притримувались одностайного рішення щодо Європи, тобто залишались осторонь, пояснюючи це раніше встановленими чинниками. Переосмислення чи навіть обговорення цього питання не мало необхідності: новостворений європейський проект, на їх думку, вважався протекціоністським, що звичайно, не задовольняло потреби держави. Це стало ще однією відмінною ознакою Сполученого Королівства від європейських держави: поки ті прагнули до регіонального, європейського, митного союзу, заснованого на системі регульованої торгівлі, то Британія завжди надавала перевагу глобальній, багатосторонній і вільній торгівлі [7].

Але чи завжди Британія ставилась вороже до Європи, адже у національному розумінні та в країнах-членах ЄС закріпилось сприйняття Великої Британії до ЄС як другорядного, додаткового важелю у політиці держави?

Забігаючи наперед, можемо відповісти, що ні: у 1897 році прем'єр-міністр лорд Солсбері вважав, що «Федерація Європи – єдина надія, яку ми маємо», щоб запобігти європейській війні. Саме тому перший лейбористський уряд після 1945 р. спочатку здійснював англо-європейську єдність, перш ніж «холодна війна» визначила пріоритет англо-американської співпраці [8].

Але саме із середини 1950-х рр. виникають протиріччя усередині держави: Кабінет міністрів розділився між міністрами, де одні бачили необхідність пристосування до Європи, та тими, хто мав потужні аграрні та імперські лобі, які цього не розуміли.

По суті, еволюція ЄЕС у 1950-х роках поставила Британію перед проблемою, яка була значно більшою, ніж переговори щодо вироблених товарів: вона змусила Лондон зіткнутися з непримиренністю свого післявоєнного розвитку та зробити вибір щодо свого майбутнього. Як тільки Шістка почала досягати успіху, англійці визнали, що їм доведеться досягти компромісу з виникаючим ЄЕС з економічних та політичних причин, не в останню чергу, щоб уникнути втрати влади в європейській політиці [9].

Саме із цього моменту ми можемо спостерігати, зміну зовнішньополітичного курсу в сторону європейського проекту, але як зазначалось раніше не всі були готові прийняти такий стан речей і робили все можливе, щоб протистояти планам єврооптимістам.

Отже, починаючи з 1950-х, європейська політика держави, лейтмотив Шести – був цілеспрямований, незважаючи на наднаціональність, а 1960-ті роки – внесли певні корективи у зовнішньополітичні плани Лондона: зміна міжнародного контексту та зростаючі сумніви щодо внутрішньої ситуації у державі змінили ставлення до європейського проекту. Вступ до ЄЕС – вийшов на перший план.

Як саме вищезазначені чинники впливали на політику Сполученого Королівства від вступу до організації до проголошення Брекситу. Для цього потрібно спершу визначити основні позиції очільників влади у різний період часу правління:

1. В. Черчилль – євроскептик («за» відтворення структури, яка зможе забезпечити мир та безпеку, але Британію в ній не бачив) [10];

2. Г. Макміллан – єврооптиміст (спрямував державу курс на вступ ЄЕС, але політик в цей час зіткнувся із сильним євроскептицизмом. Особливо відзначився Х'ю Гейтскелл, який заявив, що приєднання до федеральної Європи стане кінцем для Британії як незалежної європейської держави) [11];

3. Е. Хіт – єврооптиміст (зміг привести державу до вступу до ЄЕС, але в той же час відбулось посилення євроскептиків, які висказали супротив владі, бо вступ суперечить традиційному для Сполученого Королівства відношенню до всього світу з часів колоніального імперіалізму) [12];

4. Г. Вільсон – євроскептик (обіцяє поставити питання перед народом щодо членства, дозволяє проводити агітацію «проти» європейського проекту, але в цей же момент спостерігаються проблеми із безробіттям, до того ж інфляція, що поставили всі крапки над «і»: без ЄЕС – ніяк: британці у 67 % підтримали членство в ЄЕС) [13];

5. М. Тетчер – євроскептик (трималась опосередкованої позиції, жодного разу не виступала «за» вихід із проекту, але вирішила обмежити амбіції. Політик визнавала важливість ЄЕС для держави, але це і стало причиною її провалу: лейбористи засудили таку позицію, у яких на той час більшість була євроскептичною) [14];

6. Дж. Мейджор – єврооптиміст (продовжив політику М. Тетчер: при цьому боровся із посиленням євроскептицизму у партії, уряд був поділений) [15];

7. Т. Блер – єврооптиміст (був прихильний до проекту і не відхиляв того, що держава навіть подумає про вступ до євро, якщо умови будуть правильні) [16];

8. І. Браун – єврооптиміст (підтримував зв'язки із Європою, але не настільки був впевнений щодо приєднання до євро, як його попередник. Але як тільки європейські договори почали поглиблювати інтеграцію, євроскептики знову відкрито почали говорити про вихід із ЄС) [15];

9. Д. Кемерон – єврооптиміст (при цьому ж це той політик, який провів референдум щодо Брекситу. Щоб зберегти владу, політик вирішив скористатись підтримкою євроскептиків, які мали тоді більшість. Водночас, політик розумів важливість проекту для держави і сподівався, що Британія захоче залишитись в ЄС. Після результатів референдуму, зрозумівши свою провину, йде у відставку) [17];

10. Т. Мей – євроскептик (сподівалась довести до кінця справу попередника. Відкрито проголошувала, що Брексит – це шанс для держави повернути колишню велич) [18];

11. Б. Джонсон – євроскептик (теперішній прем'єр-міністр, який зумів вивести державу із ЄС) [19].

Спостерігаючи за тенденцією правління політиків, можна побачити, що постійної позиції щодо ЄС протягом 60 років, не було сформовано. Політичний курс держави постійно залежав від того, яка політична особа перебувала при владі, і якими домінуючими політичними переконаннями вона керувалась. Політики протягом усього часу по-різному описували політичний стан держави: поки одні знаходились під впливом імперіалізму, інші прагнули адаптувати державу до геополітичних змін, які відбулись на міжнародній арені. Із цих причин і формувалось бачення про європейський проект: якщо одні не бачили в нього нічого важливого та суттєвого, а навпаки лише користь для ЄС (ЄЕС), яка на фоні Сполученого Королівства зможе реалізуватись, пригальмувавши розвиток Лондона, то для інших – свого часу був порятунок від економічного колапсу та встановлення торгівельних зв'язків із усією Європою. Перша група зрештою сформувалась у євроскептиків, а відповідно друга – єврооптимістів.

Так і британці не змогли раціонально зрозуміти, що означає для них бути у складі Європейського союзу і яку користь чи шкоду вона їм приносить. Постійна боротьба між

політичними партіями та усередині партій – призводила лише до ускладнення ситуації: кожен з яких прагнув донести свою правоту. Євроскептики, які доказували, що: ЄС – нічого не дає, а лише використовує, при цьому ж і відбирає, і що поза межами проекту Лондон зможе реалізувати свої глобальні плани, так і єврооптимісти, які переконували, що Британія уже не та, що була у 1945-х рр., і що в сучасних умовах світового порядку, проект є важливим для розвитку. Ця боротьба лише гальмувала британську політику і розсіяла сумнів у громадян, які теж розділились у своєму баченні. Але зрештою, саме фактор їх протиставлення став одним із визначальним у формуванні політики Сполученого Королівства, починаючи із 1945 і по сьогодні, що автоматично визначає їх ще однією рисою зовнішньополітичної традиції.

На сьогодні уже відомо, що євроскептики отримали більшість у парламенті і змогли зрештою завершити свою справу, розпочату ще із 1973 р. (дати вступу до ЄЕС), а саме вийти із регіонального проекту. Але і сам результат референдуму 2016р. 51% на 49% демонструє наслідки політичної боротьби та невизначеності самими британцями щодо їх подальшої долі. [20] Але чи справді це можна назвати кінцем боротьби євроскептиків та єврооптимістів – покаже час.

Аннотация. У этой статье рассмотрены евроскептически та еврооптимистичны настрои британских политических лиц, их истоки та особенности, начиная из окончания Второй мировой войны и до сегодня, что трансформировалось в внешнеполитическую традицию государства. В процессе исследования были использованы следующие методы и подходы: системный подход, который предоставил возможность рассмотреть явление изучаемого в качестве целостной элемента; а также методы индукции и дедукции, проблемно-исторический метод, и диалектические методы исследования. Автором сделан вывод о формировании та развитии евроскептицизма и еврооптимизма в системе идеологических ориентиров государства, что трансформировалось в элемент внешней политики.

Ключевые слова: Велика Британія, єврооптимізм, євроскептицизм, внешнеполитическая традиция Великой Британии.

Abstract. This article considered eurosceptic and euro-optimist moods of Britain politicians, their origins and features, starting from the end of World War II to today, what transformed into a foreign-politic tradition of state. In the process of research, the following methods and approaches were used: a systematic approach that gave an opportunity to consider the phenomenon being studied as an integral element; as well as methods of induction and deduction, problem-historical method, and dialectical methods of research. The author concludes about formation and development of euroscepticism and euro-optimism in the system of ideological orientations of state what transformed into an element of the foreign policy tradition of the state.

Key words: Great Britain, euro-optimism, euroscepticism, foreign policy tradition of Great Britain.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Grant, Charles. Why is Britain Eurosceptic? / Center for European Reform Essays, 2008. Mode ofaccess: http://www.cer.org.uk/sites/default/files/publications/attachments/pdf/2011/essay_eurosceptic_19dec08-1345.pdf
2. James Ellison, 'Is Britain more European than it thinks?', History Today 62, no. 2 (2012)
3. Toby, British. Euroscepticism: a brief history, The Guardian, February 6, 2016, <https://www.theguardian.com/politics/2016/feb/07/british-euroscepticism-a-brief-history>
4. Bebel J. and Collier J. (2016) 'Euroscepticism's Many Faces: The Cases of Hungary and the UK', Claremont-UC Research Conference on the European Union, vol. 2015 (4), pp. 13–24.
5. Oliver, T. (2015) 'To be or not to be in Europe: is that the question? Britain's European question and an in/out referendum', International Affairs, 91 (1), pp. 77–91.
6. Gifford C. (2006) 'The rise of post-imperial populism: the case of right-wing Euroscepticism in Britain', European Journal of Political Research, 45 (5), pp. 851–69.
7. Капитонова Н. К., Романова Е. В. История внешней политики Великобритании: учебник. М.: Международные отношения, 2016. 840 с.
8. Великобритания вне Евросоюза и Евросоюз без Великобритании: сценарии Brexit-a. URL : <https://eadaaily.com/ru/news/2016/06/13/velikobritaniya-vne-evrosoyuza-i-evrosoyuz-bez-velikobritanii-scenarii-brexit-a>
9. The emergence of Eurosceptic parties. URL: <https://www.britannica.com/topic/Euroscepticism#ref314368>
10. Beloff M. Churchill and Europe // Churchill/ R. Blake and W. Roger Louis (eds). Oxford, 1996. Pp. 443–453.
11. Dinan D. Europe Recast. A History of European Union. Basingstoke: Palgrave Macmillian, L., 2004. P. 45.

12. Капитонова Н. К. Эдвард Хит – премьер-министр «неудачник». *Новая и новейшая история*. 2015. № 4. Перегудов С.П. Тони Блэр. М., 1999
13. Daddow O. O. Harold Wilson and European integration. Britain's second application to join the EEC, London : Frank Cass, 2005
14. Berrington H., Hague R. Europe, Thatcherism and Traditionalism: Opinion, Rebellion and the Maastricht Treaty in the Backbench Conservative Party, 1992–1994. *West European Politics*. 1998. Vol.21. No 2. P. 44–60.
15. Darwin J. The Empire Project. The Rise and fall of the British World–System, 1830–1970. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. 800 p.
16. Blair T. A Journey. London, 2010. 154 p.
17. Солодова Д. Brexit: Почему Британия хочет покинуть ЕС – Bird In Flight. URL : <https://birdinflight.com/ru/mir/20160617-brexite-2016.html>
18. Emerson M., Theresa May's Brexit speech of 17 January 2017 – Decoding its clarity and ambiguity, Policy Insight for CEPS, 25 January 2017, www.ceps.eu.
19. Britain and Europe: Lessons of History, Mile End Institute Invited Paper: ‘‘A Majority Attained by Fraud’’: Harold Wilson and the Referendum on EC Membership’
20. The UK's EU referendum: Everything you need to know // BBC News, URL: <http://www.bbc.com/news/uk-politics32810887> (дата обращения: 26.10.2016)].

УДК 327-061.1ЄС:620.91(045)

ЕНЕРГЕТИЧНА ПОЛІТИКА ЯК КОМПОНЕНТ БЕЗПЕКИ ЄС

І. В. Щербаков, І. В. Богінська

Анотація: У цій статті розглядається феномен енергетичної політики як одного із важливих компонентів безпеки Європейського Союзу. Були проаналізовані основні документи, що складають нормативно-правову базу енергетичної політики ЄС. Розглянуті основні проблеми та виклики у паливно-енергетичному секторі, які повинен вирішувати Євросоюз. Також, стаття містить аналіз причин трактування енергетичної політики як одного із компонентів безпеки Європейського Союзу Основними методами та підходами дослідження є: системний підхід, метод аналізу та синтезу, метод індукції.

Ключові слова: Європейський Союз, безпековий компонент, енергетична політика, паливно-енергетичний сектор, енергетична безпека.

Питання енергопостачання для ЄС завжди було одним із гострих від моменту створення інтеграційного об'єднання, але з часом, це питання почали трактувати як безпекову. Серед іншого – політична криза, економічна нестабільність, зміна клімату, проблема енергопостачання посіла одне із ключових місць у пріоритетах політики ЄС. Аналіз ролі енергетичної політики у забезпеченні безпеки Євросоюзу, виявлення її основних проблем та викликів, дослідження уже існуючих механізмів реагування та інструментів запобігання є важливими завданнями, які стоять перед дослідниками. Не менш важливим питанням є характеристика особливостей енергетичної політики, як безпекового компоненту.

Проблема енергетичної політики ЄС складається з низки важливих питань, що активно досліджуються науковцями різних країн. Проблематика енергетичної політики, як об'єкта дослідження включає в себе багатосторонній аналіз явищ та понять різного роду. Одна група дослідників аналізують сутнісний зміст понять «енергетична політика» та «енергетична безпека», їхню спільність та характерні особливості. Тут варто відзначити роботу [15]. Андрея Пронтери з його дослідженням поняття «енергетичної політики», особливості формування та її залежності від інших державних секторів. Також проблемою змістовного наповнення поняття «енергетична безпека» займався Поручник А. М. У своїй роботі [4], він аналізує теоретичну базу зазначеного поняття та рівень її наповненості. Іншу групу досліджень складають роботи, що досліджують феномен енергетичної політики ЄС та огляд етапів її розвитку. Також, ці роботи включають в себе аналіз нормативно-бази енергетичної політики ЄС. До неї належать роботи О.Пояни [14],

Г. Бахгата [6], Майя Йегени [13]. У своїй роботі, О.Пояна, досліджуючи етапи розвитку енергетичної політики ЄС, висловлює думку про те, що з розвитком паливно-енергетичного сектору, проблема енергозабезпечення починає набувати ознак безпекового компоненту як у зовнішній так й у внутрішній політиці Європейського союзу. Також відзначити роботу [1]. В. Баранніка, що аналізує Енергетичну стратегію ЄС, як можливу відповідь на сучасні загрози та виклики для європейського регіону. Окремо, досліджується проблема енергозалежності ЄС від імпорту енергоносіїв та механізмів реагування на можливі енергетичні кризи.

Основними документами, що формують базу для функціонування енергетичної політики Євросоюзу є Третій енергетичний пакет [16], що містить у собі завдання та цілі, визначені ЄС задля подолання існуючих проблем у сфері енергопостачання, розроблені механізми реагування на можливі кризові ситуації. Наступним документом, що відіграє важливу роль у питанні енергетичної політики є Європейська стратегія енергетичної безпеки [11], що розширювала коло завдання та цілей та містила у собі 8 основних компонентів, які повинні сприяти розвитку енергетичної безпеки. Не менш важливим документом, що складає нормативно-правову базу Енергетичного Союзу є Стратегія Енергетичного Союзу [10]. Зазначений Союз є важливим етапом у формуванні європейської енергетичної безпеки. Також, питання енергетичної політики як безпекового компоненту було зазначено у глобальній безпековій стратегії ЄС – Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe [5].

Актуальність даного дослідження полягає у важливості питання енергетичної політики Європейського союзу, як одного із ключових гравців регіону та її вплив на країн-членів ЄС та міжнародну економічну безпеку регіону загалом. Енергетична політика Союзу стала одним із важливим факторів, що якісно впливає на міждержавні відносини та інтеграційні настрої майбутніх членів.

Метою даної статі є аналіз енергетичної політики ЄС, її основні напрямки розвитку та проблеми, які потребують невідкладного вирішення; аналіз впливу енергетичної залежності Євросоюзу та її можливі наслідки; аналіз енергетичної політики та її ролі як безпекового компоненту в основних стратегіях безпеки ЄС.

З розвитком паливно-енергетичного сектору, зростає роль енергетичної політики як явища, тим самим, почавши якісно впливати на зовнішню й внутрішню політику будь-якої держави світу. Не зважаючи на загальний розвиток людства, питання ресурсозабезпеченості та енергопостачання продовжує залишатись причиною міжнародних спорів та навіть конфліктів. Проблема вичерпності ресурсів та залежності від них великої частини державних секторів, спонукає розуміти енергетичну політику як один із безпекових компонентів для будь-якої держави світу. Європейський союз, як регіональний лідер та важливий міжнародний актор, енергетична політика, якого якісно впливає на внутрішню ситуацію в європейському регіоні, завжди визначали питання енергозабезпечення та захисту енергетичних ресурсів рушійною силою в інтегруючих процесах ЄС.

Проблема залежності паливно-енергетичного комплексу ЄС від імпорту енергоносіїв, а саме: 53 % від загальної к-ть енергоспоживання Європою, що дорівнює 400 млрд. євро на рік [1, с. 3], змушує країн-членів трактувати енергетичну політику як один із важливих компонентів власної безпеки. Завдяки спільності інтересів країн-членів та розумінні зазначеної проблеми, був пророблений великий пласт роботи задля досягнення результатів у ряду питань, пов'язаних з енергетичною політикою. Однак, ЄС досі потерпає від ряду проблем, що потребують розробки ефективного плану дій щодо їх вирішення.

Енергопостачання та диверсифікації ресурсів були та залишаються одними із основних проблем, з моменту створення інтеграційного об'єднання, але сьогодні, у часи екологічної та економічної кризи постають для Євросоюзу дуже гостро. Ці питання, викликані причиною вичерпності ресурсів, від яких залежить економіка ЄС та імпорту енергоносіїв з РФ. Згідно офіційних даних, «Gazprom» щорічно є одним із найбільших іноземних експортерів газу та нафти в країни-члени ЄС: від 30 % газу та 60 % нафти. [3,

с.100-105] Однією із значних спроб, вирішити вищезазначені питання, було прийняття Третього енергетичного пакету у вересні 2009 року. Основними його завданнями було визначено: формування єдиного ринку газу та електроенергії в ЄС з введенням антимонопольних регуляторів, що забезпечать умови для конкуренції. Також, пакет містив у собі розробку та впровадження відкритих та чесних роздрібних ринків, що сприятиме захисту покупців та їхній можливості обирати собі постачальника[16]. Як наслідок, у 20-ти країнах-членах ЄС налічувалось більше 3 компаній, що постачають електроенергію, цим самим дозволяючи споживачам вільно обирати з декількох постачальників і при бажанні змінювати його. Створення ефективних антимонопольних регуляторів, що дозволили контролювати як експорт з країн-членів так і країн, що знаходяться за межами ЄС, сприяло формуванню безпекових механізмів, що повинні запобігати використанню експорту енергоносіїв як чинника впливу на Євросоюз [14, с. 15].

З часом, прийняття окремих директив та ініціатив, що приймалися для регулювання енергетичної політики ЄС стало неефективним методом з існуючими проблемами та можливими кризами, тому було прийнято рішення на розробку стратегії, що повинна була б регулювати дії країн-членів на випадок кризових ситуацій. Такий документ під назвою «Енергетична стратегія ЄС» був прийнятий у 2014 році. Це було важливим кроком у розумінні енергетичної політики як безпекового компоненту, адже стратегія містила у собі заходи на короткостроковий, середньостроковий та довгостроковий терміни. Було розроблено та визначено 8 ключових компонентів, що сприятимуть розвитку енергетичної безпеки в ЄС [11]:

- Комплекс негайних заходів, спрямованих на подолання потенційно можливих масштабних зривів постачання енергоресурсів (період зими 2014/2015 рр.);
- Розвиток механізмів, що будуть застосовані в разі виникнення надзвичайних ситуацій з енергопостачанням;
- Підвищення рівня можливостей паливно-енергетичного комплексу всередині ЄС;
- Розробка та впровадження внутрішнього ринку енергії, що характеризується високим рівнем інтеграції;
- Поліпшення координації національних енергетичних політик та зовнішньої енергетичної політики;
- Подальший розвиток енергетичних технологій;
- Зменшення попиту на енергію, пошук альтернативних шляхів енергозабезпечення;
- Диверсифікація шляхів постачання основних ПЕР та створення відповідної інфраструктури;

Також, стратегія містить конкретні заходи, що повинні бути зроблені країнами-членами для запобігання надзвичайних ситуацій або боротьби з вищезгаданими проблемами.

З прийняттям зазначеної стратегії, відбулось значне просування у створенні ефективної енергетичної безпеки Європейського союзу. Наступним етапом, що дав змогу визначати енергетичну політику як компонент безпеки, було прийняття Четвертого енергетичного пакету «Чиста енергія для всіх європейців». Основними цілями пакету є впровадження відновлюваної енергії посилення рівня енергоефективності, принаймні на 32,5 % до 2030 року. Велика увага приділена проблемі клімату та розробці інструментів щодо боротьби з наслідками екологічної кризи. Мета ЄС досягнути статусу кліматично-нейтральної до 2050 року[7].

Аналізуючи зазначений пакет, можемо прийти до висновків, *що інтереси енергетичної політики почали корелюватись з основними безпековими інтересами Євросоюзу.*

Наступним і дуже важливим кроком в укріпленні енергетичної безпеки ЄС стало створення відповідного Енергетичного Союзу, що мав стати координаційною платформою для країн-членів задля покращення внутрішнього ринку енергоносіїв, поглибленню

інтеграційних процесів та покращення існуючих механізмів реагування на можливі кризові ситуації. Стратегія Союзу містить 5 основних пріоритетних напрямків роботи [10, с.4]:

1. Енергетична безпека, солідарність та довіра;
2. Створення повністю інтегрованого європейського енергетичного ринку;
3. Енергоефективність, що призведе до зниження попиту на енергоносії;
4. Декарбонізація економіки (зменшення рівня викидів у повітря);
5. Дослідження, інновації та конкурентоздатність.

Аналізуючи шлях впровадження енергетичної політики як безпекового компоненту, варто також відзначити, що в глобальній стратегії ЄС Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe, яка була прийнята у червні 2017 року, одним із найважливіших пріоритетів була визначена енергетична безпека [5, с. 17].

Енергетична політика завжди була та залишається важливою сферою для Європейського Союзу. Ставши рушійною силою для інтеграції основних європейських країн, вона трансформувалась в безпековий компонент, що якісно впливає на зовнішню та внутрішню політику ЄС. Така трансформація, в першу чергу пов'язана з низкою проблем: як зовнішніх так і внутрішніх. Серед внутрішніх проблем, Євросоюз повинен побороти питання імпортозалежності енергоносіїв, диверсифікації ресурсів та створення альтернативних джерел енергії. Документи, що були прийняті для боротьби з зазначеними проблемами, знайшли практичне та ефективне застосування, що уже дає підстави вважати, що наявність чіткого плану дій та ефективних методів вирішення проблем, зможе привести ЄС до успіху.

Серед зовнішніх проблем, варто відзначити екологічну та економічну кризи, що можуть загрожувати енергетичній безпеці. Прийняття Енергетичної стратегії та Четвертого енергетичного пакету, створення Енергетичного Союзу, акцентування уваги на питаннях, пов'язаних з паливно-енергетичним комплексом, як важливих безпекових компонентів, відображає розуміння важливості механізмів, які повинні застосовуватись у кризових ситуаціях та повноцінне бачення європейців енергетичної політики як частину загальної безпеки Європейського Союзу.

Аннотація: В этой статье феномен энергетической политики как одного из важных компонентов безопасности Европейского Союза. Были проанализированы основные документы, составляющие нормативно-правовую базу энергетической политики ЕС. Рассмотрены основные проблемы и вызовы в топливно-энергетическом секторе, которые должен решать Евросоюз. Также, статья содержит анализ причин трактовки энергетической политики как одного из компонентов безопасности Европейского Союза. Основными методами и подходами исследования являются: системный подход, метод анализа и синтеза, метод индукции.

Ключевые слова: Европейский Союз, компонент безопасности, энергетическая политика, топливно-энергетический комплекс, энергетическая безопасность.

Abstract. This article examines the phenomenon of energy policy as one of the important components of the European Union's security. It includes the analysis of the main documents constituting the legal framework of the EU's energy policy. The main problems and challenges in the energy industry that the EU must address are discussed. It also contains an analysis of the reasons for treating energy policy as one of the components of European Union security. The main research methods and approaches are: systematic approach, method of analysis and synthesis, method of induction.

Key words: European Union, security component, energy policy, energy industry, energy security.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бараннік В. О. Стратегія енергетичної безпеки ЄС, як відповідь на сучасні гібридні загрози: висновки для України, URL : https://niss.gov.ua/sites/default/files/2018-02/energ_bezp-988e2.pdf.
2. Долинчук С. Як позбутися газової залежності, URL : <http://forbes.ua/ua/business/1386241yakpozbutisyagazovoyizalezhnosti>.
3. О продаже газа в Европу, URL: <https://www.gazprom.com/f/posts/67/776998/gazprom-annual-report-2018-en.pdf>.
4. Поручник А. М. Енергетична безпека та диверсифікація енергоресурсів, URL : http://www.economy.in.ua/pdf/8_2017/7.pdf.

5. A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe, URL: http://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf.
6. Bahgad, Gadwat. Europe's Energy Security: Challenges and Opportunities. International Affairs, 2006, Vol. 82, Issue 5, pp. 961–975.
7. Clean energy for all Europeans package, URL: <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/energy-strategy/clean-energy-all-europeans>.
8. Directive 2012/27/EU on energy efficiency, Directive 2016/0376 (COD), URL: https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/1_en_act_part1_v16.pdf.
9. Directive 2010/31/EU of 19 May 2010 on the energy performance of buildings, URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L:2010:153:TOC>.
10. Energy union package Brussels, 25.2.2015 COM(2015) 80 final, URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:1bd46c90-bdd4-11e4-bbe1-01aa75ed71a1.0001.03/DOC_1&format=PDF.
11. European Energy Security Strategy // Brussels, 28.5.2014, COM(2014) 330 final, URL: <https://www.eesc.europa.eu/resources/docs/european-energy-security-strategy.pdf>.
12. Hedberg A., "EU's quest for energy security What role for the Energy Union?", URL: https://wms.flexious.be/editor/plugins/imagemanager/content/2140/PDF/2015/EUs_quest_for_energy_security.pdf.
13. Jegen M. Energy policy in the European Union: the power and limits of discourse, URL: https://www.sciencespo.fr/centre-etudes-europeennes/sites/sciencespo.fr.centre-etudes-europeennes/files/cahiers_europeens_2014_02_maya.jegen_.pdf
14. Oana Poiana, An overview of the European energy policy evolution: from the European energy community to the European energy union, URL: https://www.researchgate.net/publication/318429481_An_Overview_of_the_European_Energy_Policy_Evolution_From_the_European_Energy_Community_to_the_European_Energy_Union.
15. Prontera A. Energy Policy: Concepts, Actors, Instruments and Recent Developments, URL: https://www.researchgate.net/publication/237338604_Energy_Policy_Concepts_Actors_Instruments_and_Recent_Developments.
16. Third energy package, URL: <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/markets-and-consumers/market-legislation/third-energy-package>.

УДК 340.5:347.133.72:612.6(045)

ЮРИДИЧНЕ ОФОРМЛЕННЯ ВІДНОСИН СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

А. В. Ящук, О. Г. Турченко

Анотація. Стаття присвячена аналізу законодавства зарубіжних країн щодо регламентації одного із методів допоміжних репродуктивних технологій – сурогатного материнства, практики юридичного оформлення відносин сурогатного материнства. Методологічною основою роботи є метод інтерпретації нормативних актів, соціально-політичних документів та метод обробки безпосередньої інформації. Специфіка досліджуваної теми передбачає застосування порівняльно-правового методу, який робить можливість виявити особливості договірних відносин, що виникають у сфері застосування сурогатного материнства.

Ключові слова: допоміжні репродуктивні технології, сурогатне материнство, юридичне оформлення відносин сурогатного материнства.

Постановка проблеми. Однією із актуальних проблем медицини протягом останніх десятиріч є питання безпліддя жінок, проте подолання безпліддя стало можливим завдяки стрімкому розвитку біології, генетики та медицини, відкриттям, що були зроблені за останнє століття в галузі ембріології, цитології, молекулярної біології. Вирішити дану проблему можна за допомогою допоміжних репродуктивних технологій (далі – ДРТ), що дозволяють завагітніти при різних формах жіночого та чоловічого безпліддя.

Одним з найпоширеніших методів ДРТ є сурогатне материнство. Воно визначається як процес імплантації, виношування та народження дитини виконавцем (сурогатною матір'ю), яка зачата з використанням генетичного матеріалу замовника (замовників),

донора чи самої сурогатної матері, на основі договору сурогатного материнства між сурогатною матір'ю і можливими батьками на оплатній чи безоплатній основі.

Успішне застосування процедури сурогатного материнства викликало від самого початку досить суперечливе ставлення суспільства, медичних, юридичних і релігійних громад більшості країн світу. Правові й моральні питання застосування сурогатного материнства неодноразово виносилися на порядок денний багатьох міжнародних конференцій та інших подібних заходів.

Наразі не існує міжнародних правових актів, які б регулювали на міжнародному рівні питання юридичного оформлення відносин сурогатного материнства через те, воно нерідко стає причиною правових колізій та затяжних судових розглядів, адже законодавство у цій сфері сильно відрізняється від країни до країни. В першу чергу даний метод ДРТ критикують за комерціалізацію, мотивуючи тим, що жінка-сурогатна матір використовується в ролі «платного інкубатора». До того ж національне законодавство багатьох країн поки що не має чітких норм щодо застосування досліджуваного методу ДРТ, через це воно нерідко стає причиною правових колізій та затяжних судових розглядів. Тому, проблема юридичного оформлення відносин сурогатного материнства є найбільш дискусійною і найменш врегульованою в правовому відношенні на міжнародному рівні.

Метою статті є виявлення, на основі аналізу та дослідження нормативних актів різних країн та наукових досліджень, особливостей юридичного оформлення відносин сурогатного материнства.

Аналіз публікацій та досліджень. Питання юридичного оформлення відносин сурогатного материнства стали предметом наукових досліджень таких вчених-правників як Т. Борисова, В. Ватрас, Т. Заверза, Ю. Коренга, К. Митрякова, К. Сухарева, Ю. Таланов, О. Явор. Однак, розгляд міжнародного досвіду юридичного оформлення відносин сурогатного материнства потребує ґрунтовнішого аналізу та комплексного підходу.

Виклад основного матеріалу. Наразі не існує міжнародних угод, які б регулювали на міжнародному рівні питання ДРТ, включаючи і сурогатне материнство. Однак, сурогатне материнство має аспект, пов'язаний з правами людини, тому при регулюванні відносин сурогатного материнства можна посилається на міжнародні документи щодо захисту прав людини, а саме на Конвенцію ООН про права дитини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права та Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок [1; 2; 3]. Про заборону використання сурогатного материнства в комерційних цілях йдеться в Брюссельській декларації Всесвітньої медичної асоціації 1985 року [4].

На загальноєвропейському рівні 19 листопада 1996 року Рада Європи прийняла Конвенцію про права людини та біомедицину. Конвенція є першим обов'язковим в галузі охорони здоров'я юридичним документом, спрямованим на захист людини від можливих зловживань, пов'язаних з використанням нових біологічних і медичних методів і процедур [5].

З огляду на це, питання використання процедури сурогатного материнства останнім часом все частіше виноситься на загальне обговорення з питань правового регулювання. Прикладом такого обговорення є конференція «Сурогатне материнство: порушення прав людини», яка пройшла 26 квітня 2012 року в Страсбурзі, в рамках весняної сесії парламентської Асамблеї Ради Європи. Конференція, організована Європейським центром за закон і справедливість і фракцією Європейської народної партії в ПАРЄ, зібрала депутатів і громадських діячів з різних європейських країн для обговорення проблем сурогатного материнства. В рамках конференції обговорювались правові аспекти, зокрема, питання про визначення батьківських прав відносно дитини, в процесі зачаття, виношування і виховання якого задіяні кілька людей (біологічні батьки, донори статевих клітин, сурогатна мати) [6].

Проблема допустимості сурогатного материнства постійно дискутується. Тому наразі, існуюче зарубіжне законодавство стосовно використання методу сурогатного материнства можна поділити на три основні режими, що регулюють ці питання.

Перший режим – альтруїстичний, за яким сурогатне материнство дозволяється державою, а сурогатна матір отримує компенсацію витрат лише на медичне обслуговування та інші витрати, пов'язані з вагітністю. Тобто, майбутні батьки, що укладають договір із сурогатною матір'ю, не мають права сплачувати за послугу щодо виношування та народження дитини. Даний режим дозволяє уникнути перетворення на товар як сурогатної матері, так і дитини. Альтруїстичний режим прийнятий в Великій Британії, Нідерландах, Бельгії, Фінляндії, Австралії, Канаді [7, с. 10].

Другий режим – дозвільний, полягає в наданні дозволу на використання сурогатного материнства на законодавчому рівні, але з певним регулюванням деяких аспектів. Дозвільний режим використовується в Грузії, Ізраїлі, Україні, Російській Федерації, Індії [7, с. 10].

Також існує заборонний режим, за яким укладання договорів про сурогатне материнство не дозволяється. Країни, які вирішили прийняли такий режим, керуються морально-етичними принципами та вважають, що використання даної процедури перетворює дітей на товар та експлуатує сурогатних матерів. Прикладами таких країн є Австрія, Франція, Швеція, Угорщина, Німеччина, Ісландія, Італія, Іспанія, Швейцарія, Сербія, Японія, Саудівська Аравія [7, с. 10].

Аналіз положень законодавства щодо юридичного оформлення сурогатного материнства в законах та судовій практиці різних країн показує, що не існує загальних понять щодо юридичного оформлення даної процедури. Наприклад, у Республіці Білорусь досліджуване питання регламентовано Законом «Про допоміжні репродуктивні технології» від 7 січня 2012 р. № 341-З, який визначає допоміжні репродуктивні технології як метод надання медичної допомоги, при якому окремі або всі етапи зачаття і (або) раннього розвитку ембріона (ембріонів) до перенесення його (їх) в матку здійснюються в лабораторних умовах [8]. Як бачимо, в цій державі сурогатне материнство дозволено на законодавчому рівні та містить певні обов'язкові умови, які мають бути включені в договір сурогатного материнства: зобов'язання сурогатної матері щодо передачі генетичній матері дитини після її народження у строк, протягом якого мала б відбутися така передача; зобов'язання генетичної матері прийняти від сурогатної матері дитину після її народження у строк, протягом якого повинна була відбутися така передача; ціна договору, яка повинна містити вартість послуги, наданої сурогатною матір'ю за договором сурогатного материнства (за винятком випадків, коли послуга надається на безоплатній основі), а також кошти, витрачені на медичне обслуговування, харчування, приживання сурогатної матері в період вагітності та післяпологовий період [9, с. 80]. Також, відповідно до ст. 53 Кодексу Республіки Білорусь «Про шлюб та сім'ю», договір сурогатного материнства укладається між сурогатною матір'ю та генетичною матір'ю в письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню [10].

У Російській Федерації питання щодо репродуктивних технологій регулюються ст. 55 Федерального закону «Про основи охорони здоров'я громадян у Російській Федерації» від 21 листопада 2011 р. № 323-ФЗ та Наказом Міністерства охорони здоров'я Російської Федерації від 30 серпня 2012 р. №107н «Про порядок використання допоміжних репродуктивних технологій, протипоказання і обмеження до їх застосування». Параграф 1 ст. 55 вищезазначеного Закону включає положення про те, що сурогатне материнство може використовуватися у випадку безпліддя, а п. 3 ст. 55 відкриває можливість для використання репродуктивних технологій як одруженим, так і неодруженим парам, якщо вони дають поінформовану згоду на відповідне медичне втручання. Також, законодавство містить критерії, яким повинна відповідати жінка для того, щоб стати сурогатною матір'ю; правила проведення медичних оглядів майбутніх батьків та сурогатної матері, відповідного лікування та медичних процедур до інсемінації сурогатної матері; форми, які повинні заповнити сторони перед проходженням медичних процедур, а також правила діяльності клінік, що надають відповідні медичні послуги. Хоча положення Закону Російської Федерації про охорону здоров'я вважаються

прогресивними, але перш за все в законодавстві немає визначення «сурогатної матері», «договору про сурогатне материнство», та інших пов'язаних із цим термінів. Але найбільш проблемним питанням є те, що п. 9 ст. 55 цього ж Закону не передбачає обов'язку сурогатної матері передати дитину майбутнім батькам після її народження, тобто сурогатна матір вважається рідною матір'ю дитини. Тому існує ризик того, що сурогатна матір змінить свою думку стосовно додержання вагітності до народження або щодо передачі дитини батькам [11].

В Нідерландах законодавство встановлює певні умови для укладання угоди між майбутніми батьками та сурогатною матір'ю. Відповідно до правил, підготовлених Голландською асоціацією акушерства та гінекології, повинні існувати докази того, що в майбутньої матері є серйозна медична хвороба, яка є причиною звернення до даного методу, а сурогатна матір повинна бути знайома з майбутніми батьками та повинна мати повну власну родину. Додатковою вимогою є те, що генетичний матеріал повинен надійти від обох майбутніх батьків. Голландська система має складну процедуру визначення батьківства дитини. Наприклад, «передача повністю всіх батьківських прав при сурогатному материнстві не відбудеться проти волі будь-якої зі сторін. Це означає, що сурогатна матір не має юридичного обов'язку віддати дитину, а майбутні батьки – прийняти її. Якщо дитині ще не виповнилося шість місяців, майбутні батьки можуть забрати її до себе додому лише за згоди Ради з догляду і захисту дітей [12].

В Ізраїлі процедура сурогатного материнства отримала своє законодавче закріплення ще в 1996 році шляхом прийняття закону «Про сурогатне материнство», і наразі ця країна вважається передовою в розвитку даної процедури. Для втілення цього закону була створена Комісія по утвердженню договорів сурогатного материнства, до складу якої ввійшли спеціаліст в сфері гінекології та новонароджених, психолог, соціальний працівник, представник громадськості, юрист, представник релігії, яку сповідають сторони договору. Вимогами, які висувають до сурогатних матерів в Ізраїлі, є: вік від 22 до 38 років; максимальна кількість пологів не повинна перевищувати трьох; наявність власної здорової дитини; проміжок часу між останніми пологами не повинен перевищувати одного року; на момент прийняття рішення про укладення договору про сурогатне материнство жінка не може знаходитися в складних життєвих ситуаціях (розлучення, важке матеріальне становище, втрата чи важка хвороба одного з членів родини) [13, с. 103].

Найпрогресивнішою є система юридичного оформлення відносин сурогатного материнства в США. Так, сурогатне материнство юридично оформлюється шляхом укладення відповідного договору щодо виношування та народження дитини сурогатною матір'ю, який встановлює права та обов'язки сторін, а також строки таких відносин між ними. Всі батьківські права переходять до осіб, які підписали таку угоду з метою стати батьками дитини. Проте, договір має бути схвалений судом. Без такої умови договір буде визнаний нікчемним, а батьківські права залишаться сурогатній матері та її чоловіку, якщо він також виступив стороною договору. Істотними умовами, окрім предмету, також є ціна, місце та строк договору, заклад, у якому буде здійснюватися запліднення та прийматимуться пологи, умови та строки оплати послуг сурогатної матері, відповідальність сторін за невиконання або неналежне виконання договору, інші умови [14, с. 56].

Багаторічний досвід використання сурогатного материнства в США, спричинив появу різноманітного законодавства щодо даного інституту в різних адміністративно-територіальних одиницях. В штаті Нью-Йорк сурогатне материнство являє собою договір (усний чи письмовий), між жінкою яка погодилась на інсиминацію та виношування дитини, зачатої з використанням генетичного матеріалу чоловіка, який не є її чоловіком, і жінкою, яка погодилась усиновити чи удочерити дитину народжену таким способом, а сурогатною матір'ю вважається жінка, яка виношує дитину для інших батьків [15]. А штат Каліфорнія, вважається світовим центром сурогатного материнства, в якому надаються міжнародні послуги сурогатних матерів. В 1992 році законодавчий орган Каліфорнії прийняв рішення про те, що контракти по виконанню послуг сурогатного материнства не суперечать громадським

інтересам. Того ж року було прийнято законопроект про легалізацію застосування сурогатного материнства на комерційних основах. Проте губернатор штату наклав на нього вето. В 1993 році Верховний суд Каліфорнії виніс рішення про визнання законними батьками дитини, народженої за допомогою методу сурогатного материнства, подружжя, яке уклало договір про виношування дитини сурогатною мамою. Таким чином, в Каліфорнії почали застосовувати згодом законодавчо закріплений принцип, відповідно до якого всі права на дитину, народжену за допомогою сурогатної матері, належать генетичним батькам [16, с. 317]. Законодавство штату Вірджинія допускає укладення лише некомерційних договорів, які підлягають попередньому судовому затвердженню. Тому варто зазначити, що закони штатів серйозно відрізняються один від одного, через те право, яке регулює сурогатне материнство у США постійно змінюється.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши вищевикладене, можна дійти до висновку, що сурогатне материнство як метод репродуктивної медицини є достатньо новим і має свої особливості юридичного оформлення залежно від обраного режиму державою.

Дозволяючи використання процедури сурогатного материнства чи забороняючи його, держави керуються політикою, яку проводять в сфері сімейних відносин, а також моральними та релігійними устоями суспільства.

Однак, реалії часу вимагають подальшого нормативно-правового регулювання з метою створення єдиної досконалої нормативної бази на міжнародному рівні з урахуванням загальних положень та принципів юридичного оформлення відносин сурогатного материнства.

Аннотація: Стаття посвячена аналізу законодавства зарубіжних стран по регламентации одного из методов вспомогательных репродуктивных технологий – суррогатного материнства, практики юридического оформления отношений суррогатного материнства. Методологической основой работы является метод интерпретации нормативных актов, социально-политических документов и метод обработки непосредственной информации. Специфика исследуемой темы предусматривает применение сравнительно-правового метода, который делает возможность выявить особенности договорных отношений, возникающих в сфере применения суррогатного материнства.

Ключевые слова: вспомогательные репродуктивные технологии, суррогатное материнство, юридическое оформление отношений суррогатного материнства.

Abstract. The article is devoted to the analysis of the legislation of foreign countries on the regulation of one of the methods of assisted reproductive technologies – surrogacy motherhood, the practice of legal registration of surrogacy motherhood relations. The methodological basis of the work is the method of interpretation regulations, socio-political documents and the method of processing direct information. The specificity of the topic under study involves the use of a comparative legal method, which makes it possible to identify the peculiarities of contractual relations that arise in the field of surrogacy motherhood.

Key words: assisted reproductive technologies, surrogate motherhood, legal registration of surrogate motherhood relations.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Конвенція ООН про права дитини: Конвенція від 20.11.1989 р. *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1990. № 1. Ст. 205. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення 25.03.2020).
2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права: Пакт від 16.12.1966 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042/ed20061213 (дата звернення 25.03.2020).
3. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок: Конвенція від 18.12.1979 р. *Бібліотека голови профспілкового комітету*. 2005 р. № 5. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207/ed20120512 (дата звернення 25.03.2020).
4. Естественные права человека: сборник материалов Семинара Московской Хельсинской группы «Права человека». Москва, 2003. Выпуск 5. С. 88.
5. Конвенцію права людини та біомедицину: Конвенція від 12.01.1998 р. *Інформаційне агентство «ЛИГА:ЗАКОН»*. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU98247.html (дата звернення 25.03.2020).
6. Европа обсуждает правомочность суррогатного материнства. *Официальный сайт клиники репродуктивной медицины BioTexCom*. URL: <http://biotex.com.ua/evropa-obsuzhdaet-pravomernost-surrugatnogo-materinstva/> (дата звернення 25.03.2020).
7. Міжнародний досвід законодавчого регулювання питання використання репродуктивних технологій (включаючи сурогатне материнство) / за ред. А. Брашовяну. Київ, 2013. 60 с.

8. Про допоміжні репродуктивні технології: Закон Республіки Білорусь від 7 січня 2012 р. № 341-3. URL : <https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/92757/108213/F-471462638/BLR-2012-L-92757.pdf> (дата звернення: 25.03.2020).
9. Байбороша Н. С. Суррогатное материнство как способ улучшения демографической ситуации в Республике Беларусь. *Моральность. Репродуктивное здоровье. Демография*: зб. матеріалов молодіж. науч.-практ. конф.(2009). Минск, 2010. С. 79–82.
10. Про шлюб та сім'ю: Кодекс Республіки Білорусь від 9 липня 1999 р. № 278-3. URL : <http://www.levonevski.net/pravo/razdelb/text188/index.html> (дата звернення: 25.03.2020).
11. Про основи охорони здоров'я громадян у Російській Федерації: Закон Російської Федерації від 21 листопада 2011 р. № 323-ФЗ. URL : <http://medbib.in.ua/osnovah-ohrani-zdorovya-grajdan-rossiyskoy.html> (дата звернення: 25.03.2020).
12. Материнство для інших: подвійний підхід Голландії. URL: <http://www.ejcl.org/143/art143-22.pdf> (дата звернення: 25.03.2020).
13. Гитлина К. А. Суррогатное материнство в законодательстве Израиля и России. *Ученые труды Российской академии адвокатуры и нотариата*. 2015. № 1 (36). С. 103.
14. Борисова Т. Е. Суррогатное материнство в Российской Федерации. *Проблемы теории и практики*. Москва: Проспект, 2014. 144 с.
15. John J- Woltman. Surrogacy in New York. Analysis and Recommendations for Public Policy. URL : https://www.health.ny.gov/regulations/task_force/reports_publications/docs/surrogacy_report.pdf (дата звернення: 25.03.2020).
16. Сопель М. В. Правові аспекти сурогатного материнства: США та Україна. *Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення)*: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф.(Львів 17–18 квітня 2008 р.). Львів, 2008. С. 314–318.

УДК 81'27:81'42(811.111)

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ОКАЗІОНАЛІЗМІВ В ОГЛЯДАХ УКРАЇНСЬКИХ СТРАВ ТА ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ (на матеріалі YouTube відео англійськомовних блогерів)

В. В. Головенько, О. О. Залужна

Анотація. Стаття присвячена аналізу особливостей генези та функціонування okazіоналізмів у межах розмовного Інтернет-дискурсу. Дослідження здійснюється на матеріалі відеооглядів англійськомовних блогерів, розміщених на платформі YouTube, що дозволяє розглянути особливості вживання okazіоналізмів у процесі усного непідготовленого мовлення, які вживаються задля точного відтворення перцептивної інформації, отриманої відеоблогерами під час дегустації українських страв та продуктів харчування. Шляхом застосування методу суцільної вибірки, компонентного, контекстно-ситуативного (дискурсивного) та словотвірного аналізу, а також описового та кількісного методів здійснюється виокремлення okazіоналізмів лексичного та семантичного типів, незначна різниця між кількісними показниками яких свідчить про продуктивність даних типів okazіональних новотворень у сфері віртуальної комунікації.

Ключові слова: okazіоналізм, Інтернет-дискурс, сенсорна лексика, комунікативний процес, перцепція.

1. Вступні зауваження

Одним із основних рушійних факторів розвитку будь-якої мови є процес утворення нових лексичних одиниць, поява яких зумовлена, передусім, соціальними змінами та особистими інтенціями мовців [1].

До таких одиниць належать okazіональні слова, або okazіоналізми, під якими розуміють унікальні лексичні одиниці, яких немає у словниковому складі мови, і які побудовані за нормативними чи унікальними словотвірними моделями для функціонування в умовах певного контексту [2].

Необхідність пошуку нових лексичних одиниць для вербалізації результатів ситуативно обумовленого осмислення дійсності часто виникає під час усної комунікації в умовах розмовного дискурсу, одним із різновидів якого є Інтернет-дискурс.

Оскільки саме відеоблог вважається однією із найбільш функційних форм Інтернет-комунікації, в межах якої існує можливість вивчати особливості сучасної «живої» мови [3], дослідження okazіональних новотворень на базі даного матеріалу є досить перспективним.

Одним із жанрово-тематичних різновидів відеоблогу є відеоогляд, у межах якого аналізуються предмети з метою визначення їхніх якісних характеристик та спонукання глядача до формування певного враження (позитивного/негативного) про той чи інший об'єкт огляду [4]. Цілком природно, що під час огляду певного продукту відеоблогери репрезентують результати перцептивного процесу, кожен із етапів якого (сприйняття, категоризація та вербалізація перцептивної інформації) впливає на вибір мовцями відповідних мовних засобів.

В умовах оглядів страв та продуктів харчування, на матеріалі яких проводиться дане дослідження, такими мовними засобами є одиниці сенсорної лексики, тобто номінативних одиниць на позначення сенсорних відчуттів, які утворюються завдяки дії п'яти модусів перцепції (візуального, аудіального, кінестетичного, одоративного, густативного) [5], проте за певних обставин, зокрема у випадку неможливості підбору доцільної лексеми із словникового запасу англійської мови або з метою емоційного впливу на глядача, відеоблогери формують власні лексичні одиниці, результатом чого є утворення okazіоналізмів.

Таким чином, **актуальність** даної наукової розвідки полягає у потребі в проведенні дослідження особливостей вживання okazіоналізмів задля актуалізації перцептивних

вражень у мовленні в межах віртуального простору англійськомовної Інтернет-комунікації, що зумовлено місцем принципу антропоцентризму в сучасній лінгвістиці та стрімким розвитком відеоблогінгу як жанру Інтернет-комунікації.

Об'єктом дослідження є okazіоналізми в англійській мові, які слугують для вербалізації перцептивної інформації, отриманої відеоблогерами під час оглядів українських страв та продуктів харчування.

Предметом виступає специфіка генези та функціонування okazіоналізмів на позначення сенсорних відчуттів, виокремлених із мовлення англійськомовних відеоблогерів.

Мета роботи полягає у проведенні аналізу особливостей творення та мотивації вживання сенсорних okazіоналізмів у межах віртуального комунікативного простору, досягнення чого стає можливим за умови вирішення таких **завдань**:

- виокремити okazіональні слова із мовлення відеоблогерів;
- проаналізувати специфіку генези та функціонування okazіоналізмів на основі особливостей перцептивного процесу та мовного середовища Інтернет-дискурсу;
- класифікувати виокремлені одиниці за типами творення;
- провести аналіз кількісних результатів дослідження;
- визначити місце та роль okazіоналізмів у межах комунікативного простору відеоблогу.

Матеріалом дослідження слугують 42 од. / 54 слововж. на позначення сенсорних відчуттів, які належать до категорії okazіоналізмів, дібраних методом суцільної вибірки з відео англійськомовних блогерів США та Великої Британії загальною тривалістю 7 год. 47 хв. 33 с., розміщених на відповідних YouTube каналах, найпродуктивнішими серед яких є: Samuel and Andrey – Travel and Food Videos [6], Jamesyboy Experiment [7], emmymedeinJapan [8] та Matty Ice Reviews [9].

Мета та завдання, окреслені в роботі, а також специфіка об'єкта дослідження зумовили використання таких **методів та прийомів** лінгвістичного аналізу, як: метод суцільної вибірки, компонентного, контекстно-ситуативного (дискурсивного) та словотвірного аналізу, а також описовий та кількісний методи дослідження.

2. Теоретичні засади дослідження

Історія дослідження okazіоналізмів є досить довгою й охоплює велику кількість наукових праць, авторами яких є такі вітчизняні та зарубіжні лінгвісти, як: О. С. Ахманова, Н. Г. Бабенко, Г. О. Винокур, О. А. Земська, О. Г. Ликов, В. В. Лопатін, Т. В. Попова, Б. А. Успенський, Н. І. Фельдман та інші.

У результаті досліджень okazіональних слів науковцям удалося виявити низку основних принципів, які є основоположними в теорії okazіональності.

За твердженням О. С. Ахманової, okazіоналізми є одиницями мовлення, які не відповідають загальноприйнятим нормам уживання, характеризуються індивідуальним смаком і зумовлені специфічним контекстом [10].

У той ж час існує положення про те, що okazіоналізм як факт мовлення первісно задається безпосередньо системою мови й виявляє її семантичні, словотвірні й граматичні можливості [1].

Таким чином, okazіональні слова можуть створюватися за нормативними словотвірними моделями або шляхом порушення дериваційних норм тієї чи іншої мови [1].

За визначенням Н. І. Фельдман, okazіоналізмами є слова, утворені за малопродуктивною або непродуктивною мовною моделлю, або за okazіональною (мовленнєвою) моделлю задля передачі повідомлення чи із художньою метою, які є необхідними у тому чи іншому випадку задля повноцінного втілення інтенцій мовця [11].

Основним завданням okazіоналізмів є більш точне вираження індивідуально-авторських концептів, надання емоційної оцінки, посилення експресивної виразності мовлення, економія мовних засобів та ефективний вплив на адресата завдяки новизні форми та змісту [2].

У теорії okazіональностi існує п'ять основних типів okazіоналізмів: фонетичні, лексичні, семантичні, граматичні та okazіональні словосполучення. Деякі лінгвісти виокремлюють також синтаксичні й стилістичні okazіоналізми та okazіональний порядок слів [1].

У даному дослідженні розглядаються два типи okazіональних новотворень: лексичні та граматичні, що зумовлено особливостями емпіричного матеріалу.

Під лексичними okazіоналізмами розуміють слова, які утворюються переважно завдяки комбінації різних узуальних основ та афіксів за словотвірними нормами тієї чи іншої мови або із порушенням даних норм [1].

Семантичні okazіоналізми є результатом «приростання» нових змістових контекстуальних значень, які суттєво змінюють семантику початкової лексеми [12].

Окрім цього, okazіональні слова класифікують за ступенем okazіональностi на okazіоналізми першого ступеня (утворені відповідно до дериваційних мовних норм), okazіоналізми другого ступеня (частково незвичні новотворення, у яких незначні порушення дериваційних норм не заважають семантичній інтерпретації) та okazіоналізми третього ступеня (виключно нестандартні новотворення, у яких суттєвий відступ від дериваційних норм значно ускладнює семантичну інтерпретацію) [1].

Як було зазначено вище, okazіоналізми, поряд із уживанням у художній літературі та публіцистиці, широко використовуються у розмовному мовленні, важливим компонентом якого в сучасному світі є саме Інтернет-комунікація, що передбачає перенесення розмовного дискурсу (повне або часткове) у віртуальний простір [13].

Наразі ще не існує чітких норм щодо використання мовних засобів у сфері Інтернет-комунікації, що зумовлює розмиття граматичних та лексико-стилістичних норм в усному мовленні, порушення жанрових меж [14]. Як результат, уживання okazіоналізмів задля вираження авторських ідей та акцентування уваги стає звичним явищем в рамках Інтернет-дискурсу.

Найпродуктивніше особливості вживання okazіоналізмів в умовах Інтернет-комунікації можна дослідити на матеріалі YouTube відео, оскільки даний тип відеоматеріалу надає можливість проаналізувати особливості природного, відносно непідготовленого мовлення та виявити новітні тенденції у розмовному дискурсі, які відображають актуальні граматичні, лексичні, фонетичні зміни в тій чи іншій мові [3].

3. Специфіка генези та функціонування okazіоналізмів в оглядах українських страв та продуктів харчування

Аналіз мовленнєвих одиниць, виокремлених із комунікативного процесу, який відбувається між відеоблогером (суб'єктом) та глядачем (об'єктом) у процесі опису перцептивних ознак українських страв або продуктів харчування (об'єктів огляду) дозволяє виокремити одиниці okazіональних новотворень.

Задля розуміння особливостей творення та функціонування okazіоналізмів в оглядах українських страв та продуктів харчування варто звернути увагу на специфіку даного відеоматеріалу.

У процесі дегустації об'єктів огляду відеоблогер аналізує їхні перцептивні ознаки й намагається якнайточніше передати особисті сенсорні враження, звертаючись у більшості випадків до одиниць сенсорної лексики, завданням яких є вербалізація перцептивної інформації, яка сприймається в межах окремих перцептивних зон: зорової, слухової, ольфатичної та гаптичної [15].

Проте, в процесі мовлення суб'єкт комунікації може зазнавати труднощів під час добору відповідної лексеми для репрезентації перцептивних вражень із узусних мовних одиниць, результатом чого стає вживання okazіоналізмів, які в даних випадках слугують для більш точного опису сенсорних ознак об'єктів дегустації та вираження автором okazіонального новотворення особистої оцінки властивостей страв чи продуктів харчування.

Серед okazіоналізмів, які утворюють корпус даного дослідження, всі одиниці належать до okazіональних новотворень першого ступеня, семантична інтерпретація яких є очевидною та не створює проблем у процесі розкодування інформації об'єктами

комунікації. Наприклад, okazіоналізми *ketchupy (taste)* ‘той, що має смак кетчупу’, *dilly (smell)* ‘той, що має запах кропу’ мають досить прозору семантичну структуру, оскільки утворені від узусних основ *ketchup* ‘кетчуп’ та *dill* ‘кріп’, шляхом додавання суфікса –у, який відповідає дериваційним нормам англійської мови, де даний суфікс слугує для творення прикметників від іменників зі значенням подібності до чогось.

Причиною даного явища є особливості досліджуваного комунікативного процесу, зокрема бажання відеоблогера якомога виразніше, точніше й лаконічніше описати перцептивні ознаки об’єктів огляду задля досягнення комунікативної мети (створення чіткого смакового, одоративного, візуального, тактильного та аудіального образів об’єктів огляду в уяві об’єкта комунікації) [15]. Тому надмірна ускладненість семантичної інтерпретації, яка властива okazіоналізмам третього і частково другого ступеня, призвела б до порушення успішного сприйняття глядачем перцептивної інформації. До того ж, в умовах усного непідготовленого мовлення досить складно спонтанно сформулювати okazіональне новотворення, яке б мало ускладнену структуру та змістове наповнення.

Okazіоналізми, які є об’єктом даного дослідження, за типами поділяються на дві групи: лексичні та семантичні.

До групи лексичних okazіональних слів належить 20 од./24 слововж., серед яких усі okazіоналізми утворені способом суфіксації, зокрема, додавання суфіксів –у (напр., *gingerbready (taste)* ‘той, що має смак імбирного печива’; *smashy (texture)* ‘той, що має зруйновану/розгромлену текстуру’) та –like (напр., *chocolateylike (taste)* ‘той, що має смак шоколаду’) до іменникових твірних основ.

Даний спосіб творення okazіоналізмів є досить спрощеним, оскільки передбачає формування нових одиниць за аналогією до тих, що вже існують у словниковому складі мови.

До групи семантичних okazіоналізмів входять 22 од./30 слововж., кожен з яких несе унікальне смислове навантаження, необхідне для актуалізації результатів перцептивного процесу в мовленні. Розглянемо особливості вживання okazіональних новотворень даного типу на прикладі слів, які відображають сенсорні ознаки із різних перцептивних зон: *old (taste)*, *dry (smell)*, *tasty (look)*, *comforting (texture)*.

Okazіоналізм *old (taste)* вживається канадським відеоблогером під час дегустації українського військового сухпайку: *Feel like it [meal] would fill you up, but the taste feels a little old* ‘Здається, що він [прийом їжі] може тебе наситити, але відчувається, що смак дещо застарий’. У даному випадку лексема *old*, яка в лексикографічному джерелі тлумачиться як «something that is old has existed or been used for a long time» [16, с. 1268] набуває особливого змісту й, зважаючи на досить критичну оцінку смакових властивостей дегустованих продуктів харчування відеоблогером, уживається задля опису смаку як нецікавого, несвіжого, прісного або такого, який притаманний зачерствілим продуктам.

Okazіональне вживання лексеми *dry (smell)* відбувається в умовах дегустації американськими відеоблогерами українських картопляних чіпсів зі смаком грибів: *It just smells like mushroom. They have a kind of a dry smell if that makes sense. Yeah, there’s definitely like that sort of earthy smell you get from mushrooms* ‘Вона [пачка чіпсів] пахне так само, як гриби. Вони мають щось на кшталт сухого запаху, якщо це має сенс. Так, тут точно є щось типу запаху землі, який можна почути від грибів’. Для даного випадку вживання лексичної одиниці *dry*, яка має узусне значення «without water or liquid inside or on the surface» [16, с. 550], характерним є утворення нового семантичного значення на основі синестезії (психофізичного явища, яке реалізується у формі вживання мовних засобів, пов’язаних із результатом роботи одних органів чуття задля опису перцептивних відчуттів, утворених завдяки функціонуванню інших [17]). Завдяки синестетичним перенесенням із гаптичної перцептивної зони до олфатичної лексема *dry* набуває нового змістового наповнення, яке в даному контексті має зв’язок із запахом висушених грибів чи землі.

Використання відеоблогером лексеми *tasty (look)*, словникове значення якої: «having a strong and pleasant taste when it is eaten» [18] задля опису зовнішнього вигляду десерту також є випадком семантичного зміщення, де okazіональне вживання слова *tasty* на

основі синестезійного переходу із зони ольфатичної перцепції до візуальної, породжує нове значення типу 'апетитний / той, що смачно виглядає'.

Вживання семантичного окказіоналізму *comforting (texture)* в контексті опису приємних вражень від текстури млинців у мовленні відеоблогера (*Yeah, delicious and it's warm as well, very comforting: melts in your mouth – a nice light fluffy pancake* 'Так, смачно, і він до того ж теплий, має дуже заспокійливу / втішну текстуру: тоне у роті, приємний, легкий, пухкий млинець') зумовлено семантичним зміщенням зі сфери емоційного психологічного сприйняття («making you feel calmer and less worried of unhappy» [18] до сенсорно-перцептивного рівня ('ніжний/м'який/приємний (на дотик)').

4. Висновки

4.1. Активне вживання окказіоналізмів у відеоблозі як формі розмовного Інтернет-дискурсу зумовлене специфікою даного комунікативного простору, зокрема необхідністю емоційного впливу на глядача задля утримання його уваги та чіткості формування суб'єктом комунікації своїх перцептивних вражень.

4.2. Окказіоналізми, вжиті суб'єктами комунікативного процесу в умовах відеооглядів, вирізняються простотою дериваційних форм та очевидністю семантичної інтерпретації, що дозволяє віднести їх до категорії окказіональних новотворень першого ступеня.

4.3. У результаті аналізу емпіричного матеріалу дослідження вдалося виокремити дві групи окказіоналізмів: окказіоналізми лексичного (20 од./24 слововж) та семантичного (22 од./30 слововж.) типів, різниця між якими полягає в способах творення та особливостях функціонування в процесі досягнення комунікативної мети. Незначна різниця у кількісному відношенні одиниць даних груп свідчить про продуктивність вживання окказіоналізмів як лексичного, так і семантичного типів у процесі усної віртуальної комунікації.

4.4. Перспектива подальшого дослідження полягає у залученні до джерел емпіричного матеріалу додаткових жанрово-тематичних різновидів відеоблогу, які актуалізують інші відтінки сенсорних відчуттів, а також у розширенні емпіричної бази дослідження за рахунок залучення до аналізу різноструктурних неблизькоспоріднених мов, що дозволить побудувати типологію сенсорної лексики.

Аннотация. Стаття посвящена анализу особенностей генезиса и функционирования окказионализмов в пределах разговорного Интернет-дискурса. Исследование осуществляется на материале видеобзоров англоязычных блогеров, размещенных на платформе YouTube, что позволяет рассмотреть особенности употребления окказионализмов в процессе устной неподготовленной речи, которые используются для точного воспроизведения перцептивной информации, полученной видеоблогерами во время дегустации украинских блюд и продуктов питания. Путем применения метода сплошной выборки, компонентного, контекстно-ситуативного (дискурсивного) и словообразовательного анализа, а также описательного и количественного методов осуществляется выделение окказионализмов лексического и семантического типов, незначительная разница между количественными показателями которых свидетельствует о производительности данных типов окказиональных новообразований в сфере виртуальной коммуникации.

Ключевые слова: окказионализм, Интернет-дискурс, сенсорная лексика, коммуникативный процесс, перцепция.

Abstract. The article is devoted to the analysis of occasionalisms' peculiarities, i.e. their genesis and functioning within the conversational English-speaking Internet discourse. The study is carried out on the material of the English-speaking bloggers video reviews, uploaded onto YouTube video-sharing platform, which allows to consider the peculiarities of occasionalisms use in the process of unprepared utterances, which are used for an accurate reproduction of the perceptual information obtained by video bloggers during the tasting of Ukrainian dishes and food products. By applying the method of sampling, component, discourse and word-formation analysis, as well as descriptive and quantitative methods, the occasionalisms of lexical and semantic types are distinguished, a minor difference between the quantitative indicators of which points to the productivity of the given occasionalisms types in the sphere of virtual communication

Key words: occasionalism, Internet discourse, sensory lexis, communicative process, perception.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Худобина Л. А. Окказионализмы как средство выразительности. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://studik.net/okkazionalizmy-kak-sredstvo-vyrazitelnosti/>.
2. Четина М. М. Когнитивный анализ актов окказиональной номинации (на материале прозы Дж. Фаулза). *Известия Санкт-Петербургского университета экономики и финансов*. 2010. № 6. С. 162–165.

3. Zaluzhna O. YouTube Videos as a Source of Empiric Material for the Linguistic Research. *Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання вивчення германських, романських і слов'янських мов і літератур та методики викладання іноземних мов» (17 січня 2020 р.)*. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2020. С. 16–19.
4. Лушиков В. А., Терских М. В. Жанрово-тематические и языковые особенности видеоблогов. *Вестник Тамбовского университета. Серия «Общественные науки»*. 2018. № 14. С. 57–75.
5. Шепітко І. В., Сенів М. Г. Структурно-семантична класифікація найменувань на позначення смаку в англійській та українській мовах. *Вісник Донецького національного університету*. 2016. С. 134–138.
6. Samuel and Andrey – Travel and Food Videos [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://youtu.be/R012xnuZ094>.
7. Jamesyboy Experiment [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://youtu.be/zdH-TAU29xE>.
8. emmumedeinjapan [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://youtu.be/GdIRXFZXKv8>.
9. Matty Ice Reviews [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://youtu.be/DM6QGUnecIU>.
10. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. М. : Едиториал УРСС, 2004. 571 с.
11. Фельдман Н. И. Окказиональные слова и лексикография. *Вопросы языкознания*. 1957. № 4. С. 64–73.
12. Зайцева Е. А. Окказиональные средства выражения авторской позиции (на материале поэтических текстов). *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 9 «Сучасні тенденції розвитку мов»*. 2012. Випуск 8. С. 66–73.
13. Матковська О. Перспективи лінгвістичних досліджень блогів. *Людина. Комп'ютер. Комунікація : збірник наукових праць*. 2015. С. 128–131.
14. Веккессер М. В. Особенности разговорной речи в контексте Интернет-дискурса. *Язык и социальная динамика*. 2012. № 12. С. 193–198.
15. Залужна О. О., Головенько В. В. Особливості генези та функціонування синестетичної метафори в оглядах українських страв та продуктів харчування (на матеріалі YouTube відео англійськомовних блогерів). *Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах*. 2019. Випуск 38. С. 62–73. DOI: <http://dx.doi.org/10.31558/2075-2970.2019.38.6>
16. Longman Dictionary of Contemporary English / [S. Bullon, A. Gadsby, etc. (eds.)]. Edinburg : Pearson Education Limited, 2014. 2161 p.
17. Лаенко Л. В. Восприятие – сознание – язык: проблема взаимосвязи. *Вестник Воронежского государственного университета. Серия «Лингвистика и межкультурная коммуникация»*. 2006. № 1. С. 5–15.
18. The Oxford English Dictionary [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.oxforddictionaries.com/>.

УДК 612.833.81

СПЕЦИФІКА КОМУНІКАТИВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ АНГЛОМОВНОГО РЕКЛАМНОГО ДИСКУРСУ

М. С. Данилюк

Анотація. У даному дослідженні подана інформація про специфіку комунікативної організації англомовного рекламного дискурсу та його роль у житті сучасного суспільства. Відповідно до поставленої мети та завдань, в роботі використані методи і прийоми дослідження рекламного тексту, засновані на використанні як контекстуального, так і прагмастилістичного аналізів. Дослідження висвітлює низку актуальних питань в області рекламного дискурсу.

Ключові слова: рекламний дискурс, реклама, рекламний текст.

Реклама має велике значення в житті суспільства, оскільки від її ефективності залежить розв'язання цілої низки важливих економічних та суспільних завдань. Потреба суспільства в розумінні та концептуалізації реклами проявляється в різноманітності дискурсів, в рамках яких здійснюється розгляд даного феномену [1, с. 30–31]. Мета роботи полягає в дослідженні лексико-граматичних особливостей англомовного рекламного дискурсу. Досягнення мети стає можливим за умови вирішення такого комплексу завдань:

- розглянути поняття «реклама» та «реklamний дискурс»;
- виділити основні типи та функції реклами;
- охарактеризувати рекламний текст, дослідити його лексикограматичні особливості;

– провести практичний аналіз лексико-граматичних особливостей англomовного рекламного дискурсу на матеріалі інформаційних вкладишів до парфюмерно-косметичної продукції.

Відповідно до поставленої мети та завдань, в роботі використані методи і прийоми дослідження рекламного тексту, засновані на використанні як контекстуального, так і прагматистичного аналізу. Також застосовано методики вивчення та аналізу наукової літератури з даної теми, характеристики і узагальнення вітчизняної та зарубіжної практики рекламних текстів, метод компонентного аналізу та статистичний метод. Матеріалами для проведення дослідження стали рекламні тексти та слогани, використані в інформаційних вкладишах до парфюмерно-косметичної продукції.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому було вперше проведено динамічний рекламний дискурс у контексті сучасної друкованої та телевізійної реклами, з орієнтацією на маніпулятивну функцію, що породжує механізм імперативного впливу на індивідів; виділено функціональні, лексичні та граматичні особливості англomовних рекламних текстів.

Теоретична значущість роботи полягає в тому, що результати, отримані в ході дослідження, вносять певний вклад в теорію рекламної міжкультурної комунікації. Основні положення, узагальнення й висновки курсової роботи допомагають поглибити уявлення про структуру, лексику та граматику, що застосовуються при створенні реклами. Практична цінність дослідження полягає в можливості використання його результатів в лекційних курсах з англійської мови, в спецкурсах з міжкультурної комунікації, а також у практичній діяльності, пов'язаній зі створенням рекламних текстів.

У дослідженні реклами та англomовного рекламного дискурсу, ми дійшли до таких висновків, що реклама – це інформація про товари або послуги, створена з метою сповіщення споживачів та підвищення попиту на ці товари чи послуги. Реклама є особливою формою комунікації. Тоді як рекламний дискурс – це спілкування між рекламодавцями і адресатами реклами, здійснюване через поширення рекламного продукту.

Провідними лексико-граматичними характеристиками рекламного дискурсу є наступні: використання ідіоматичних виразів, емоційно-оцінної лексики, незвичайних комбінацій слів, неповних та питальних речень, які привертають увагу і легко запам'ятовуються, оскільки головним у сприйнятті рекламного тексту є реакція на образ, який залишається у пам'яті реципієнта.

Основними характеристиками рекламного тексту є точність, стислість, простота, оригінальність, рима [2, с. 19].

Найефективнішими видами реклам є телевізійна та друкована реклами. Ми розглянули види друкованої та телевізійної реклами. Так, друкована реклама підрозділяється на наступні види: листівка, буклет, проспект, каталог, плакат; телевізійна ж реклама включається в себе наступні види реклам: рекламний ролик, рядок, що біжить, телемагазин, рекламний сюжет, телегазета. Ми виявили, що реклама є мовним жанром, а саме етикетним, оскільки відповідає структурі мовного жанру і містить в собі підвиди етикетного мовного жанру. Ми також з'ясували, що в текстах реклами широко використовуються певні лексичні, фонетичні та граматичні засоби, покликані привернути увагу покупця, допомогти йому зробити свій вибір на користь рекламованого товару.

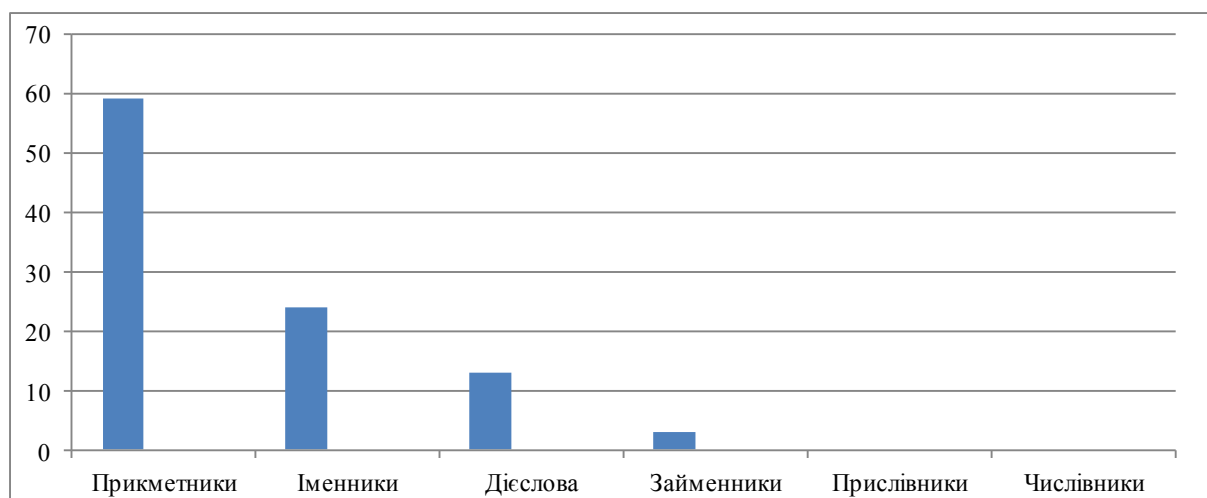
В результаті аналізу текстів англomовних друкованих реклам, ми виявили наступні мовні засоби: фонетичні – алітерація, ритм; лексичні – лексичний повтор, антитеза, епітет, гіпербола анафора, граматичні – еліipsis, апокопа, злиття, питальні пропозиції, імперативи. Таким чином, ми прийшли до висновку, що як в текстах англomовної телевізійної реклами, так і в текстах друкованої реклами, автори використовують схожі фонетичні, лексичні, граматичні мовні засоби. Творці реклами вдаються до простих пропозицій, найчастіше безособових. Також потрібно відмітити, що в рекламі часто застосовуються стилістичні засоби, такі як вживання синонімів, антонімів, омонімів, оцінної лексики, метафор, гіперболи, алітерації, рими та консонансу.

Ми дійшли до висновку, що лексичні поєднання в рекламі виконують комунікативну та інформативну функцію, повідомляють споживача про характеристики, якість товару, та спонукають його до здійснення покупки. З отриманих нами даних випливає, що мові реклами притаманне використання простих, неокличних, поширених, повних речень. У рекламних текстах також активно використовуються односкладні речення, проте двоскладні вживаються частіше. Відмінною особливістю рекламних слоганів є використання речень з дієсловом у формі наказового способу, спонукальних та питальних речень. Проте розповідних речень найбільше.

Важливою особливістю мови реклами є лексика, близька і зрозуміла для конкретної цільової аудиторії, оскільки слова і вирази, які використовуються в повсякденному житті, найлегше сприйняти і запам'ятати. Відзначимо, що в тексті реклами не використовується умовний спосіб, оскільки подібні пропозиції можуть поставити споживача перед вибором, що в більшості випадків призводить до відмови від товару. Але ж мета реклами – привернути покупця, використовуючи такі мовні засоби, за допомогою яких створюється враження самостійного вибору на користь рекламованого товару.

За допомогою морфологічного аналізу рекламного тексту були зроблені наступні висновки. Особливості рекламного функціонування вимагають ретельного відбору мовних засобів з урахуванням цілей і завдань рекламного впливу. У рекламний текст потрапляють, насамперед, ті слова, які позначають рекламовані предмети, їх якості та властивості, вони виражаються здебільшого прикметниками. Також ми відмітили часте вживання іменників, які передають значення бажання, чуттєвості, таємничості, успіху тощо. У рекламі зустрічались особисті та присвійні займенники, які виражали звернення до особистості покупця, та прислівники. Поглянемо на діаграму.

Діаграма 1. Морфологічний аналіз рекламного тексту

В проаналізованому матеріалі було визначено: 92 прикметники, що відсотково становить 59% від загальної кількості досліджуваного матеріалу, 37 іменників – 24% досліджуваного матеріалу, 21 дієслово – 13% матеріалу, 5 займенників – 3% матеріалу, 1 прислівник – 0,5% матеріалу, 1 числівник – 0,5% матеріалу.

Необхідність відзначити споживчі якості товарів і при цьому виділити їх з ряду подібних, призводить до вживання незвичайних (реklamних) словосполучень, використання різних способів поєднання лексики, в результаті чого сформувалася група найбільш вживаних слів в рекламі, яка отримала назву «ключових» слів.

Вивчення граматичного складу рекламних слоганів показало, що для мови реклами характерні ненормовані для англійської граматики синтаксичні структури та висока компресія стилістичних фігур. Так, правильно використовуючи фонетичні, лексичні та граматичні мовні засоби і дотримуючись структуру рекламного тексту, можна бути

впевнені, що рекламний ролик буде не тільки помітним і яскравим, що привертає увагу, а найголовніше – ефективним.

Таким чином, ми можемо сказати, що мета і завдання даної дослідницької роботи були виконані.

Аннотация. В данном исследовании представлена информация о специфике коммуникативной организации англоязычного рекламного дискурса и его значении в жизни современного общества. В соответствии с поставленной целью и заданием, в работе использованы методы и приемы исследования рекламного текста, основанные на использовании как контекстуального, так и прагматистического анализ. Исследование рассматривает ряд актуальных вопросов в области рекламного дискурса.

Ключевые слова: рекламный дискурс, реклама, рекламный текст.

Abstract. The article covers the information about peculiarities of the communicative organization of the English-speaking advertising discourse and its significance in the life of modern society. According to the goal and the tasks of the research, the work demonstrates the use of methods and techniques for researching an advertising text based on the use of both contextual and pragmatic analysis. The research paper touches a number of urgent issues in the sphere of the advertising discourse.

Key words: advertising discourse, advertisement, advertising text.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрієнко Т., Василевський І. Реклама та лінгвістика. Маркетинг і реклама, 2000. С. 30–31.
2. Анопіно О. В. Концептуальна структура англomовних рекламних текстів: Автореф. дис. канд. філол. наук. Київ, 1997. 19 с.

УДК 612.833.81

АВТОБІОГРАФІЗМ ЯК ІДЕЙНО-ЕСТЕТИЧНА ДОМІНАНТА ПОВІСТІ КУЗЬМИ СКРЯБІНА «Я, «ПОБЕДА» І БЕРЛІН»

Д. С. Каліч, М. А. Реутова

Анотація. У даному дослідженні подана інформація про автобіографізм як ідейно-естетичну домінанту повісті Кузьми Скрябіна «Я, «Победа» і Берлін», сформульовано та доведено думки про автобіографічність повісті, визначено автопсихологічні мотиви повісті. Для реалізації спланованих завдань було використано біографічний, порівняльний та емпіричний методи дослідження, які дали можливість довести автобіографічність повісті та сформулювати її автопсихологічні мотиви.

Ключові слова: автобіографізм, автопсихологізм.

Автобіографічна повість стає одним із провідних жанрів українського автобіографічного письма, що надає змогу письменникам розповісти про своє минуле очима себе тодішніх [1, 39]. У сучасному західному літературознавстві дослідження автобіографічних творів стало одним із пріоритетних напрямів. Процес вивчення цього питання розпочала стаття французького критика Ж. Гюсдорфа «Умови та межі автобіографії» (1956).

Автобіографічна проза є способом самовираження, внутрішнього розвитку та перетворенням життєвого досвіду на факти з біографії особистості. Автобіографія вважається одним з основних типів літератури спогадів. Основною рисою автобіографії є висвітлення внутрішнього розвитку особистості [2, с. 55]. Автобіографія – це літературний жанр, головним героєм якого (у літературному сенсі) є сам автор. Автобіографічним творам властиве набуття різних форм – це можуть бути як особисті записи, зроблені упродовж життя та не призначені для обов’язкової публікації, так і офіційна автобіографія книжкового зразка [3, с. 5–6]. На сьогодні немає загальноприйнятих критеріїв розрізнення художньої автобіографії і автобіографічної повісті, тому й досі є певні розбіжності у визначенні основних жанрових ознак автобіографічної повісті [1, с. 39]. Дослідниця

Тетяна Черкашина до основних рис автобіографічної повісті відносить такі: документальну автобіографічну основу; белетризацію оповіді, тобто використання засобів художньої літератури; тотожність образу головного героя з образом реального автора на час описаних подій; наявність у тексті невеликої кількості маркерів ідентичності головного героя і автора; невелика кількість дійових осіб; обмежену перспективу бачення відносно внутрішнього простору другорядних та епізодичних персонажів; переважання статичних складників (описів, роздумів, монологів, діалогів, полілогів) над динамічними; підсилена увага до опису внутрішньо-емоційних станів; невеликий часовий проміжок дії, нечітка визначеність соціально-історичного хронотопу; обмеження простору дії одним географічним пунктом та інші» [1, с. 44].

Покладаючись на думки Ірини Констанкевич та Тетяни Черкашиної, можемо вважати повість Кузьми Скрябіна «Я, «Победа» і Берлін» (2006) автобіографічною. Це епічний твір, повість, в основу сюжету якої покладено реальну історію з життя письменника, а саме подорож з його другом Віталієм Бардецьким до Берліна, про це засвідчує й сам автор у програмі «Портрети – 12.05.2012» на 5 каналі: *«Мої колеги сказали: «Чувак, ну в тебе є такі кльові історії, варто би їх, знаєш, зафіксувати», – і я так собі подумав: «А чьо не?»»*. Кузьма у своїй прозі вибудовує автобіографічну історію, яка формується на реальних подіях з його життя, тому у його творчості присутня велика кількість автобіографічних мотивів. Зокрема, у повістях є багато героїв, прототипи яких можна легко співставити з реальною біографією Кузьми, з людьми, які його оточували. Розповідь ведеться від першої особи, як спогад з життя попередніх літ, тобто письменник описує історію на відстані часу, аналізуючи свої певні дії та вчинки. У повістях Кузьми ми можемо простежити вказівки на приблизний вік головного героя та місця, де відбуваються події. *«Нарешті поїде в світ не з ним, а з якимось ненормальним студентом <...>»* [4, 8]. Автор пише про свою молодість, про студентські роки, коли він навчався на медикостоматолога у Львівському національному медичному університеті імені Данила Галицького (тоді Львівський медінститут). Це був початок 90-х років – час, коли українці масово перетинали кордон із Польщею, щоб торгувати усім, чим могли. Західна Україна – місце, де відбуваються події на початку повісті. Кузьма Скрябін народився у 1968 році, тобто був невід’ємною частиною подій 80–90-х років, і все, про що дізнається читач з повісті, автор відчув на собі. Кузьма використовує реалії життя, які стосуються часу, місця проживання, подробиці з побутового життя та життя молоді. Події у повісті «Я, «Победа» і Берлін» розгортаються поруч з першим автомобілем головного героя, він же Андрій Кузьменко, марки «Победа», на якому він із своїм другом Бардом вирушають у подорож до Німеччини: *«– Кузьма, це Бард. Я чув, ти тачку купив?<...> Я в Бундес збираюся, ти не хочеш?<...> – О’кей! – легко згодився я. Поїздки в Берлін з Бардом я любив, ще не маючи машини, а тепер все обіцяло бути набагато цікавішим і насиченішим.»* [4, 12]. Бард – головний герой другого плану повісті, він же Віталій Бардецький, друг Кузьми Скрябіна з яким він вперше побачився кімнаті гуртожитка. З того часу Бард часто навідувався до Новояворівська, де жив Кузьма та було багато музичних контор. Згодом почалися неодноразові подорожі до Берліна, про що й написано у відомій книжці Кузьми [5, 4]. Молодий, ризиковий та авантюрний хлопець Андрій позичив двісті доларів у своєї подруги, сусідки Ориськи, для того, щоб купити таке омріяне і перше у житті авто. Стару, обшарпану «Победу», він придбав у львівського художника: *«За двісті доларів я мав купити ПЕРШУ В СВОЄМУ ЖИТТІ власну машину. Один львівський художник продавав її <...>»* [4, 5]. На презентації книги «Моя дорога птаха» в Одесі, мати Андрія, Ольга Михайлівна Кузьменко, вказала, що моменти з книги є автобіографічними, навіть цитати, майже дослівно взяті з життя: *«– Ма, вийди на вулицю, шось покажу. – Принеси сюда, Андрійку, я не маю часу. – Ма, ну вийди, я тебе прошу. То сюрприз»* [4, 10]. Ольга Михайлівна зазначила, що в той момент Андрій придбав машину, так звану «Победу», яка раніше належала художнику, виглядала всередині нормально, але працювала так, що Андрій, коли їхав до університету, був по лікті в мазуті, тому що

постійно лагодив її. *«К'юр любив стрьомні походи, і тому кандидатура співучасника не обговорювалася»* [4, 5]. К'юр – друг Андрія, з яким він і ходив до художника, щоб придбати те саме легендарне авто. Андрій Штурма, він же К'юр із повісті Кузьми – його друг, офіційний архіваріус музичного Новояворівська 80–90-х. К'юр мав найкращий тюнер у Новояворівську, який добре ловив польське радіо. *«Можливо, я був (окрім його родини) тою людиною, з якою Андрій найдовше прожив»*, – зазначив Андрій Штурма у книзі «Ми, дороги і Кузьма» Віталія Бардецького. *«Салон і мотор були в суперстані, але мама про це визнає не скоро. Тому вона пішла додому в трансі, а я без настрою поїхав машиною до своєї дівчини Барбари, бо до неї я завжди ходив, коли не мав куди більше йти, і вона мене завжди приймала.»* [4, 11]. В одному з інтерв'ю програми «Світське життя» Андрій Кузьменко підтвердив, що збулася його дитяча мрія – знайомство з Барбарою Брильською. Польська акторка була його кумиром з дитинства і протягом всього життя. На її честь Андрій назвав свою доньку Марію-Барбару, яку рідні називають Бася. Андрій не раз зазначав, що його дружина, Світлана Бабійчук, про яку й ведеться розповідь у повісті, теж дуже схожа на Барбару Брильську. *«Лесик докурював третю посіль, і щось йому підказувало, що риба сьогодні накривається»*, – Олег Турко, друг Кузьми, якого звать Лесиком. З Андрієм він познайомився за грою в теніс у Новояворівську [5, 34]. Разом з Лесиком та іншими членами гурту мали можливість репетирувати у новояворівській студії Палацу культури «Кристал», оскільки батько Лесика «був керівником гуртка естрадної музики та дозволяв хлопцям займатися у своїй студії».

Бард, другорядний персонаж повісті, сидів в машині, коли його друзі пхали і його, і машину, бо *«спати він не міг, а пхати не хотів»* [4, с. 17]. Хоч варто зазначити, що ця поїздка була найбільше потрібна йому, людині, яка заробить на ній немалі гроші: *«Скельця його окулярів розфокусували погляд, і він бачив перед собою Берлін <...> В його голові не хотів уживатися факт того, що наша машина не їде, машина, яка мала перекинути нас зі світу реалій у світ, де манекени купують по 150 марок, НЕ ЇДЕ»* [4, с. 17]. Це все абсолютно не хвилювало Барда, його мета потрапити у Берлін та продати манекени. Зрештою, не він ж за кермом, тому він, очевидно, думав, що проблеми з машиною його не стосуються. У Берліні друзі поселяються у Томаса, друга Барда, який часто приймав у себе українців, як пише автор: *«Українці були невід'ємною частиною квартири Томаса. Він іноді виходив – українці ж знаходилися в ній постійно»* [4, с. 37]. Андрій зазначає, що вже бував у цій квартирі, оскільки одного з українців він «вже знав із попередніх приїздів». З часом до квартири приїхали «представники українського шоу-бізнесу». Серед них була Анжеліка: *«...Анжеліка – співачка з Ужгорода, я би назвав її українською Біорк і Торі Амос в одній особі <...>»* [4, с. 42]. У книзі «Ми, дороги та Кузьма», Віталій Бардецький пише: *«Перетинались на «Студії Лева» та записали з «українською Кейт Буш» кілька пісень»*, – це була Анжеліка Коршинська, співачка з Ужгорода. Як зазначила Анжеліка, з Кузьмою вони познайомилися на «Червоній руті», коли він підійшов взяти автограф та сказав, «що дуже радий познайомитися з українською Кейт Буш» [5, с. 34]. Варто зазначити, що Кузьма використовує у своїй повісті польську мову: *«– До конд ездеце? <...> – Пов'едзем, – ехачь, а не пхачь!»* [4, с. 21–22]. У спецпроекті Радіо Свобода «Кузьма. Недосказанное», його друзі розповідають, що польська мова для нього була як рідна українська. Він слухав пісні польських гуртів, читав книги польською.

У творі відбиваються реалістичні події з життя автора, але перше місце у творі все ж займає психобіографія автора. Кузьма Скрябін постає перед нами як письменник початку ХХІ століття, який має доволі насичене життя. Життєві історії стали основним джерелом його творчості, саме тому мистецький доробок Кузьми Скрябіна, як письменника, насичений життєвими моментами, фактами біографії. Він використовує безліч деталей із власного життя, подекуди цілі епізоди, описуючи їх із відстані часу, переосмислюючи та даючи коментарі до власних і чужих дій та вчинків: *«Якби мені випала зараз у мої 37 з половиною років така нагода – проїхатися «Победою» до Берліна, я б застрілив того,*

хто мені це запропонував <...>» [4, с. 23]. «Перші 30 років мого життя були пов'язані з продукцією, моєю скромною персоною – зла <...> Я в 30 років катав під гору такий великий ком снігу, який в якийсь момент мені стало важко його тягнути і я «уй», не докатаю я його догори, я повертаюся, починаю від нього втікати і він мене розбиває <...>». У віці 30 років настав важкий період для Кузьми, повне переосмислення свого життя, прагнення до позитивних змін. Можливо, повість стала таким собі перехідним моментом, новим етапом, Кузьма, розповідаючи історію з свого «минулого» життя порівнює себе з тим, ким він є зараз. «Бо вона була моя дівчина. І вона вірила, що хоча б на старість я помудрію. Треба, до речі, в неї запитати, чи її сподівання здійснилися?» [4, с. 11]. Це питання можна вважати риторичним, до самого себе. На момент написання повісті, автор вже знав відповідь, певні зміни відбулися, Кузьма вже пройшов етап переосмислення свого життя, дивився на себе у цій повісті з погляду уже зовсім іншої, серйозної людини. У повісті він молодий, ризиковий безтурботний хлопець-студент, який живе сьогоднішнім днем і не думає про те, що буде завтра, що він їстиме і за що житиме. Кузьма-автор – людина, яка пройшла складний психологічний етап, подивившись на своє життя без «рожевих» окулярів. «В мене був дуже затягнутий процес дитинства, десь до 32 років, причому не молодості, а от власне дитинства» [3]. Кузьма відверто розповідає про причину свого складного життя, насиченого безглуздими вчинками – «затягнутий процес дитинства». Такий психологічний момент може бути пов'язаний з тим, що Кузьма був єдиною дитиною в сім'ї. «Я знаю, що у мене є мама, тато, я знав, що до них можна в критичний момент вернутися, я знав, що вони мене захистять, сховають, накормлять. Я собі розслаблено жив» [3]. Ще з дитинства Кузьма відчував опіку батьків, відчував їхню турботу та любов, тому і не хотілося довгий час відходити від цього. Легше жити, знаючи, що твої проблеми вирішать без тебе, що про тебе потурбуються. Такий ж період переживав головний герой повісті, який не міг через свої подекуди безглузді рішення робити щасливими людей, що його оточують: «Я переживав період запізненого переходу з дитячого віку у фазу дураковаляння <...> Сам придумав і потім сам мучився, як з того вийти, і мучив ще й оточуючих мене персон» [4, с. 15]. Але в кінці повісті, повернувшись додому, він розуміє, що вдома добре і саме тут та «банда» частиною якої він є: «Я відчув, що я, нарешті, вдома <...> За воротами митниці мене чекала делегація: Барбара, Лесик, Вовчик і Скряба. Вони торчали тут вже сім годин і переживали, і я це відчував... Сльози не змивалися двірниками «опеля», бо текли вони з моїх очей» [4, с. 74]. Скряба, він же Олександр Скрябін, познайомився з Кузьмою, завдяки своєму троюрідному старшому брату у 87-му році, прогулюючись брати побачили хлопця з магнітофоном, то був Кузьма, що знав Любчика (брат Скряби), який сказав: «Пішли до мене» і з тих пір почалася міцна дружба [5, с. 34].

Ми можемо вважати повість Кузьми Скрябіна «Я, «Побєда» і Берлін» автобіографічною, оскільки в ній присутні риси, які притаманні автобіографічній повісті. Образ головного героя ми можемо співвіднести з автором, оскільки в основу сюжету повісті покладено реальну життєву історію з життя автора. У повісті ми можемо простежити становлення особистості. На початку твору читач знайомиться із студентом-гульвісою, який не думає про завтрашній день, живе невимушено, думаючи, що є частиною світу постійних вечірок, подорожей. Але під час подорожі дещо змінюється його світогляд, можливо на нього так вплинула чужина, де він став «сентиментальним» та почав сумувати за домом. Андрій з легкістю поїхав з дому, з хорошим настроєм, незважаючи на те, що «Побєда» відмовлялася їхати. Здавалося, зовсім не сентиментальних хлопець, повернувшись додому, почав плакати, побачивши рідних, тому що приїхав до своєї «банди», до людей, з якими було добре.

Анотація. В данном исследовании представлена информация о автобиографизме как идейно-эстетической доминанте повести Кузьмы Скрябина «Я, «Побєда» и Берлин», сформулировано и доказано мысли о автобиографичности повести, определены автопсихологические мотивы повести. Для реализации спланированных задач были использованы биографический, сравнительный и эмпирический методы

исследования, которые позволили доказать автобиографичность повести и сформулировать ее автопсихологические мотивы.

Ключевые слова: автобиографизм, автопсихологизм.

Abstract. In this study presents the information about autobiography, such as ideologically aesthetic dominant Kuz'ma Scriabin «I, «Winning» and Berlin», formulates and proves ideas of autobiographical narration, determined autopsychological motives. For realizing the formulated problems, were used biographical, comparative and empirical methods of research, which helped to prove autobiography of the narration and formulate autopsychological motives.

Key words: autobiographism, autopsychologist.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Черкашина Т. Ю. Українська автобіографічна повість ХХ століття: становлення основних жанрових ознак. *Філологічні трактати, том 6*. Луганськ: Луганський національний університет імені Т. Шевченка, 2014. № 1
2. Сапожникова Ю. Л. Жанр автобіографії: поняття і особливості. *Ученые записки ЗабГГПУ им. Н. Г. Чернышевского*. Чита, 2012. № 2(43). С. 54–56.
3. Констанкевич І. Українська проза першої половини ХХ століття: автобіографічний дискурс. Луцьк: Вежа-Друк, 2014. 420с.
4. Скрябін К. Я, «Победа» і Берлін. Київ: Всесвіт. 2012. 223 с.
5. Бардецький В. Ми, дороги і Кузьма. Харків: Фоліо. 2016. 191 с.
6. Кузьменко О. Моя дорога птаха: мамина книжка. Львів: видав. Старого Лева. 2015. 48 с.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Андрій Кузьменко. Портрети – 12.05.2012. 5 канал. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=AN6FYmAgPkY>
2. «Моя дорога птаха». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=LjvVz0UW-C8>
3. Иду на ты с Кузьмой Скрябиным (часть 1). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=bbROVVmaXyw>
4. Иду на ты с Кузьмой Скрябиным (часть 2). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=KfxnogbOOFa&t=1109s>

УДК 316.6

ТРИВОЖНІСТЬ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА НИЗЬКОГО РІВНЯ СЕКСУАЛЬНОЇ ЗАДОВОЛЕНОСТІ

А. Т. Кушнір, Ю. В. Кушнір

Анотація. У статті розглядається теоретичний та практичний досвід вивчення тривожності як детермінанти низького рівня сексуальної задоволеності молоді. В роботі представлені емпіричні дані взаємозв'язку тривожності та сексуальної задоволеності. Результати проведеного дослідження підтвердили гіпотезу про те, що при високому рівні тривожності рівень сексуального задоволення нижче, ніж у людей у яких низький рівень тривожності.

Ключові слова: тривожність, сексуальна задоволеність, сексуальна незадоволеність

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Підвищення уваги до питань сексуальності та сексуальної поведінки з боку засобів масової інформації, ототожнення сексуальної і особистісної успішності людини, призводять до зростання внутрішньої напруги при взаємодії з сексуальною сферою, що в свою чергу відбивається на здоров'ї людини.

Ситуація, в якій сексуальні взаємини не відповідають особистим критеріям, частиною осіб розцінюється як стресова, що несе в собі загрозу особистого благополуччя і успішній міжособистісній взаємодії. У зв'язку з особливостями виховання і сексуальної освіти, певна тривожність або навіть чітко окреслена тривога з приводу майбутньої близькості може бути присутня до початку статевого життя, але може спостерігатися і

після початку статевого життя людини. Зважаючи на це, важливим є діагностика та дослідження взаємозв'язку рівня тривожності та рівня сексуальної задоволеності молоді.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Дослідження тривожності займалися такі вчені як Б. Кочубей, А. Захаров, К. Роджерс, В. Мясіщев, А. Прихожан та інші. Завдяки дослідженням цих вчених ми можемо побачити різні визначення поняття тривожності, а також теорії її виникнення. В рамках обраної теми варто відзначити, що дослідженням сексуального задоволення займалися К. Імелінський, Г. Васильченко, С. Григорян, В. Кришталь та інші.

Загалом, дослідженням впливу тривожності на рівень сексуальної задоволеності людини займалися у різні часи такі вчені як Г. Васильченко, І. Кон, У. Мастере, В. Джонсон, Х. Каплан та інші. І враховуючи подібні дослідження можна помітити, що більшість з них направлені на виявлення причин сексуальних дисфункцій лише у подружніх пар, а не в цілому. Таким чином дослідження тривожності як детермінанти низького рівня задоволеності в цілому є досить актуальним.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В першій половині минулого століття Альфред Адлер писав що, «питання сексуальності оточене незвичайною кількістю забобонів» [1]. Феномен сексуальності – це особлива сфера особистості, що донедавна не розглядався у межах психології. Сьогодні розвиток психологічної теорії та наукових досліджень усе більше присвячений інтимно-особистісним темам. Актуальним стає визначення саме особистісних параметрів сексуальної реалізації сучасної молоді. Поліпараметрична природа сексуальності вимагає поглиблення теоретичних уявлень щодо індивідуально-психологічних характеристик сексуальності та дозволяє створити профілактичні й корекційні програми, орієнтовані на подолання впливу тривожності на психосексуальний розвиток молоді.

Мета статті полягає у дослідженні тривожності як детермінанти низького рівня сексуальної задоволеності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема тривожності займає особливе місце у сучасному науковому знанні. Знайдеться не так багато таких психологічних явищ, значення яких одночасно оцінюється і надзвичайно високо, і достатньо вузько, навіть функціонально. Тривожність – психічний стан емоційної напруги, настороженості, хвилювання, душевного дискомфорту, підвищеної вразливості при ускладненнях, загостреного почуття провини і недооцінювання себе у ситуаціях очікування, невизначеності або передчуття неясної загрози значущій рівновазі особистості [1].

Незважаючи на велику кількість досліджень, можна було б передбачити, що предмет, позначений цим терміном, має чітке і загальноприйняте визначення. Однак, як і у психіатрії, так і у психології ми стикаємось з великою кількістю думок щодо визначення тривожності. Багатозначність і семантична невизначеність терміну «тривожність» у психології є наслідком його використання у різноманітних значеннях.

Дослідженням поняття сексуальності та її визначенням також займалися багато науковців, але на відміну від тривожності, поняття сексуальності має дещо спірний характер. Сексуальність – це широко поширений термін, що позначає сексуальні характеристики і сексуальну поведінку людей [2]. Термін з'явився в 1889 році в роботі, присвяченій аналізу жіночих захворювань, які не зустрічаються у чоловіків – такі відмінності неминуче зв'язувалися з проявами сексуальності, наявності якої у жінки, на думку медиків того часу, вважалася протиприродною.

У свою чергу, Всесвітня організація охорони здоров'я визначає сексуальність як стрижневий аспект людського буття на всьому протязі життя, від народження до смерті. Вона включає в себе стать, гендерні ідентичності та ролі, сексуальну орієнтацію, задоволення, еротизм, інтимність і репродукцію. Сексуальність залежить від взаємодії біологічних, психологічних, соціальних, політичних, економічних, культурних, естетичних, історичних, правових, релігійних і духовних чинників і є важливим елементом

не тільки особистої, а й суспільного життя і культури [3]. Отже, сексуальність – це складне і багатоаспектне поняття. Дане поняття не може визначатися тільки з позицій «нормальності» або «ненормальності». Поняття сексуальної норми не тотожне поняттю сексуального задоволення, але є його невід’ємною частиною, і розглядати їх треба цілком.

Характеризуючи клінічний підхід К. Імелінський [4], виділяє три категорії сексуальної норми. До оптимальної норми слід віднести сексуальні дії і форми поведінки, які, завдяки своїм особливостям, найбільш бажані з індивідуальної і соціальної точок зору. До прийнятої (визнаної прийнятною) норми відносяться такі сексуальні дії і форми поведінки, які хоча і не є оптимальними, але не обмежують індивідуального розвитку людини і не заважають йому налагоджувати тісні міжособистісні контакти. До терпимої (толерантної) норми слід віднести такі сексуальні дії і таке поводження, оцінка яких може бути різною з точки зору норми або патології і залежить від особистісного, ситуаційного і партнерського контексту. Видатний дослідник сексуальної сфери особистості Г. Васильченко [5] вказує на те, що до сексуальної норми можна відносити потенційну здатність виконувати всі три її функції: психологічну (насолода, задоволення), біологічну (прокреація) і соціальну (реалізація потреби в міжособистісних контактах).

Інший підхід до розгляду сексуальної норми виділили В. Кришталь і С. Григорян [6]. Автори пропонують розглядати сексуальну норму з опорою на різні блоки сексуальності, визначаючи сексуальну норму як оптимальне поєднання анатомо-фізіологічних, соціальних, психологічних і соціально-психологічних проявів сексуальності людини. Такий підхід можна назвати продуктивним, так як він обходить створення єдиних критеріїв для різних сторін сексуальності, які не можуть бути зведені до чогось одного. Крім того, різноманітність установок і уявлень про сексуальність не тільки в різних культурах, але і в рамках однієї культури (суспільства) призводить до ускладнення створення універсального визначення сексуальної норми, що в свою чергу, відбивається в необхідності більш ретельного підходу до визначення сексуальної задоволеності. Тому, актуальним є проведення дослідження тривожності як детермінанти низького рівня сексуальної задоволеності у сучасної молоді.

Для проведення дослідження була сформована вибірка у кількості 54 особи. Вік досліджуваних складав від 20 до 31 року. Загалом вибірка склала 30 жінок (55,5 %) та 24 чоловіка (44,5 %).

Для діагностики рівня тривожності було використано дві методики: «Шкала тривожності Тейлора» та «Шкала реактивної та особистісної тривожності Спілберга-Ханіна». Також для виявлення тривоги пов’язаної зі статевим життям досліджуваних, було проведено анкетування. За результатами якого виявилось, що 41,7 % досліджуваних вважають, що не мають підвищеної тривоги в плані статевого життя, 58,3 % опитаних оцінюють власний рівень тривожності як підвищений.

За результатами методики діагностики рівня тривожності за методикою «Шкала реактивної та особистісної тривожності Спілберга-Ханіна» було виявлено, що 33 % осіб мають низький рівень особистісної та 33 % ситуативної тривожності, 46 % молоді, які прийняли участь у дослідженні мають високий рівень ситуативної тривожності та 39 % респондентів мають високий рівень особистісної тривожності. Всього 21 % мають середній рівень ситуативної та 28 % особистісної тривожності.

Ситуативна або реактивна тривожність як стан характеризується суб'єктивно пережитими емоціями: напругою, занепокоєнням, заклопотаністю, нервозністю. Цей стан відрізняється нестійкістю в часі і різною інтенсивністю в залежності від сили впливу стресової ситуації. Таким чином, значення підсумкового показника по даним дозволяє оцінити не тільки рівень актуальної тривоги випробуваного, а й визначити, чи знаходиться він під впливом стресової ситуації і яка інтенсивність цього впливу на нього.

Особистісна тривожність являє собою межу, яка обумовлює схильність сприймати досить широкий спектр ситуацій як загрозові, відповідаючи на кожну з них певною реакцією. Як схильність, особиста тривожність активізується при сприйнятті певних

стимулів, що розцінюються людиною як небезпечні для самооцінки, самоповаги. При високій особистісній тривожності кожна стресова ситуація впливає на суб'єкт і може викликати виражену тривогу.

За результатами діагностики за методикою «Шкала тривожності Тейлора» виявилось, що 4 досліджуваних (7 %) набрали від 40 до 50 балів і мають дуже високий рівень тривожності, 13 осіб (24 %) – високий рівень тривожності, 21 досліджуваний (39 %) – середній рівень тривожності з тенденцією до високого, 10 осіб (19 %) – мають середній рівень з тенденцією до низького і лише 6 респондентів (11 %) мають низький рівень тривожності. Для осіб з високим рівнем тривожності характерно сприймання будь-який прояв якостей їх особистості, будь-яку зацікавленість в них як можливу загрозу їх престижу, самооцінці. Ускладнені ситуації схильні сприймати як загрозливі, катастрофічні. Відповідно сприйняття проявляється і сила емоційної реакції. Такі люди запальні, дратівливі і перебувають у постійній готовності до конфлікту і готовності до захисту, навіть якщо в цьому об'єктивно немає потреби. Для них, як правило, характерна неадекватна реакція на зауваження, поради і прохання.

Особливо велика ймовірність нервових зривів, афективних реакцій в ситуаціях, де йдеться про їх компетенції в тих чи інших питаннях, Зайве підкреслення результатів їх діяльності або способів поведінки, як в кращий, так і в поганий бік, категоричний по відношенню до них тон або тон, що виражає сумнів, – все це неминуче веде до зривів, конфліктів, створення різного роду психологічних бар'єрів, що перешкоджають ефективній взаємодії з такими людьми. Високо тривожним людям небезпечно пред'являти категорично високі вимоги, навіть у ситуаціях, коли об'єктивно вони здійсненні для них. Неадекватна реакція на такі вимоги може затримати, а то і взагалі відсунути на довгий час виконання необхідного результату.

За результатами дослідження рівня тривожності нами було сформовано 3 групи: особи з низьким, середнім та високим рівнем тривожності. До кожної групи увійшло по 18 досліджуваних. Для діагностики рівня сексуальної задоволеності досліджуваних було використано методику Г. Айзенка «Опитувальник настанов до сексу», яка містить в собі 13 факторів. За результатами проведеної методики було виявлено, що у всіх осіб досить різні показники незалежно від групи в якій вони знаходяться.

Цікавим винятком є шкала «Сексуальна невротичність». У осіб з високим рівнем тривожності, результат за даною шкалою був значно вище (7,8 балів). Наприклад у осіб з низьким рівнем тривожності за цією ж шкалою результати були від 0 до 3,5 балів, тобто низькими. За результатами оцінки рівня сексуальної задоволеності у кожній з груп було виявлено, що у осіб з низьким рівнем тривожності зустрічається високий рівень сексуальної задоволеності (від 9 до 14,2 балів), а у осіб з високим рівнем тривожності навпаки, рівень задоволеності нижче (до 7 балів). Цікавим виявився той факт, що чим вище результат за шкалою «Сексуальна невротичність», тим нижчий рівень сексуальної задоволеності.

Таким чином, за результатами проведеного дослідження у кожній групі осіб з високим рівнем тривожності був виявлений низький рівень сексуальної задоволеності, у осіб з середнім рівнем тривожності рівень сексуальної задоволеності теж у межах середніх значень. Відповідно, у осіб з низьким рівнем тривожності показники сексуальної задоволеності вищі за інші дві групи.

Висновки за результатами дослідження, перспективи подальших розвідок у даному напрямку. За результатами даного дослідження у кожній групі осіб з високим рівнем тривожності був виявлений низький рівень сексуальної задоволеності, у осіб з середнім рівнем тривожності рівень сексуальної задоволеності теж у межах середніх значень, відповідно у осіб з низьким рівнем тривожності показники сексуальної задоволеності вищі за інші дві групи. Тобто, гіпотеза, що у осіб з високим рівнем тривожності рівень сексуальної задоволеності нижче ніж у осіб з низьким рівнем тривожності підтвердилась. У подальших дослідженнях важливо було б дослідити не лише тривожність як детермінанту сексуальної незадоволеності, а й інші чинники, такі як

стресостійкість, стилі сімейного виховання та інші соціальні та психологічні явища, які пов'язані з сексуальною поведінкою молоді.

Аннотація. В статті розглядається теоретичний і практичний досвід вивчення тривожності як детермінанти низкого рівня сексуальної задоволеності молоді. В роботі представлені емпіричні дані взаємозв'язку тривожності і сексуальної задоволеності. Результати проведеного дослідження підтвердили гіпотезу про те, що при високому рівні тривожності рівень сексуального задоволення нижче, ніж у молодих людей, у яких низький рівень тривожності.

Ключові слова: тривожність, сексуальна задоволеність, сексуальна незадоволеність.

Abstract. The article examines the theoretical and practical experience of studying anxiety as a determinant of low levels of sexual satisfaction among young people. The paper presents empirical data on the relationship of anxiety and sexual satisfaction. The results of the study confirmed the hypothesis that with a high level of anxiety, the level of sexual satisfaction is lower than in young people who have a low level of anxiety.

Key words: anxiety, sexual satisfaction, sexual dissatisfaction

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ананьев В. А. Основы сексуального здоровья. *Семейная психология и семейная терапия*. 2010. № 2. С. 78–108.
2. Екимов М. В. Формы мастурбации, психосексуальное развитие и сексуальные дисфункции. *Сексология и сексопатология*. 2007. № 6. С. 14–21.
3. Кочарян Г. С. Сексуальные дисфункции и паттерны поведения: современный анализ проблемы. *Сексология и сексопатология*. 2005. № 4. С. 20–33.
4. Алексеев Б. Е. Экологические проблемы сексологии. *Сексология и сексопатология*. 2014. № 1. С. 3–9.
5. Кочарян Г. С. Современная сексология. К.: Ника-Центр, 2007. 400 с.
6. Чуприков А. П. Нормальна та кримінальна сексологія. К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. 252 с.

УДК 821.161

ОСОБЛИВОСТІ КОНФЛІКТУ ДРАМ В. ВИННИЧЕНКА

Ю. А. Свірська, О. Є. Соловей

Анотація. У статті розглянуто конфліктність у драматичних творах В. Винниченка, з'ясовано особливості поетики драм В. Винниченка в контексті загальних тенденцій епізації у драматургії XIX – початку XX століття. На думку автора, осмислення драматичного конфлікту істотно змінюється разом з розвитком драми. Різні види конфліктів різною мірою можна виявити у будь-якому драматургічному творі, але в залежності від епохи, естетичних принципів того чи іншого напрямку.

Ключові слова: конфлікт, драматичний твір, драматичний конфлікт, антична драма

Постановка проблеми. Конфлікт – це зіткнення між персонажами або між персонажами і середовищем, героєм і долею, а також протиріччя всередині свідомості персонажа або суб'єкта ліричного висловлювання. У літературознавстві цей термін потіснив і частково замінив термін «колізія», який Г. Е. Лессінг і Г. В. Ф. Гегель використовували для позначення гострих сутичок, властивих драмі. Теорія літератури розглядає конфлікт як відмінну рису драми і театру, чим обґрунтовано і появу такого поняття, як «драматичний конфлікт» – це протистояння антагоністичних сил, зіткнення, засноване на «суперечності між життєвими (як правило, моральними) позиціями персонажів, що служать джерелом розвитку сюжету в драмі і забезпечує його специфічну структуру» [1, с. 104].

Осмислення драматичного конфлікту істотно змінюється разом з розвитком драми. Різні види конфліктів в різному ступені можна виявити в будь-якому драматургічному творі, але в залежності від епохи, естетичних принципів того чи іншого напрямку або течії в мистецтві, на перший план, як домінанта, кожен раз виходить той чи інший вид

конфлікту. Зміна течій в мистецтві є постійною зміною типів конфліктів. Ми можемо виділити кілька етапів зміни одного виду конфлікту іншим протягом історії драматургії.

Разом з появою античної драми з'являється і драматичний конфлікт. Початок було покладено творчістю трьох великих давньогрецьких трагіків – Есхіла, Софокла та Еврипіда. Античні драматурги в своїх творах відбили ті величезні зрушення в культурному та соціально-економічному житті, які були викликані крахом родового ладу і становленням афінської рабовласницької демократії.

Українська література кін. XIX – поч. XX ст. характеризується появою на літературних теренах Володимира Винниченка, творчість якого розворушила письменство, розбудила його приспані можливості, зорієнтувала українську літературу на якісно вищий художній рівень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Цілий ряд дослідників, як от Г. Баран, О. Гожик, Л. Голомб, В. Гуменюк, Л. Дем'янівська, Т. Маслянчук, С. Михида, Л. Мороз, Д. Наливайко, В. Панченко, Г. Сиваченко, Н. Шумило, П. Федченко та багато інших багатовекторно і різнобічно досліджували і продовжують досліджувати творчість цього великого письменника, однак поза межами літературознавчих обсервацій ще й досі залишається цілий ряд питань, пов'язаних з особливостями Винниченкового вітаїстичного філософсько-літературного мислення і світорозуміння, яке, власне, й спровокувало в його творчості появу цілої низки творів з елементами натуралізму, а, подекуди, й описів всуціль натуралістичних «шматків життя» та «людських документів».

Виклад основного матеріалу. Конфлікт в літературі – зіткнення, боротьба, на якій побудовано розвиток сюжету в художньому творі. Термін конфлікт близький до терміну колізія, вони нерідко взаємно замінюють один одного. Оскільки поняття конфлікту має вузьке значення, тобто вживається, коли колізія набуває найбільш гострий і відкритий характер, то термін конфлікт зазвичай використовують стосовно драматичних творів, де зіткнення героїв виступають з особливою очевидністю.

Конфлікт, з психологічної точки зору, визначається як зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій або суб'єктів взаємодії. В основі цього зіткнення лежить конфліктна ситуація, яка виникає через суперечливі позиції з одного приводу, або протилежних методів і засобів для досягнення мети, або в розбіжності інтересів. Конфліктна ситуація містить суб'єктів можливого конфлікту і його об'єкт. Для того, щоб конфлікт почав розвиватися необхідний інцидент, при якому одна сторона починає обмежувати інтереси іншої. У психології розроблені типи розвитку конфлікту, ця типологія заснована на визначенні відмінностей цілей, дій, кінцевого результату. Виходячи з цих критеріїв, вони можуть бути: потенційний, актуальний, прямий, опосередкований, конструктивний, неконструктивний, деструктивний [2, с. 55].

В якості суб'єкта можуть виступати як окрема особа, так і кілька осіб. Залежно від конфліктної ситуації психологи виділяють міжособистісні, міжгрупові, міжорганізаційні, класові, міжетнічні конфлікти. Особливу групу складають внутрішньоособистісні конфлікти. Він в основному розуміється як породження амбівалентних прагнень суб'єкта, при пробудженні двох або більше міцних мотивів, які не можуть бути вирішені разом. Подібні конфлікти часто бувають несвідомими, в значенні, що людина не може безсумнівно ідентифікувати джерело її проблем.

Найбільш поширений вид конфлікту – міжособистісний. Під час нього опоненти намагаються психологічно придушити один одного, дискредитують і принижують свого суперника в громадській думці. Якщо вирішити даний конфлікт неможливо, то руйнуються міжособистісні відносини. Конфлікти, які включають інтенсивну загрозу або страх не легко вирішуються і роблять людину часто просто безпорадною. Наступні установки можуть бути спрямовані на полегшення занепокоєння, ніж вирішення реальних проблем [3].

В естетиці конфлікт багато в чому розуміється як пряме або опосередковане відображення мистецтвом життєвих протиріч. Конфлікт художній має в своїй змістовній стороні сферу тематики і наявний у всіх видах мистецтва. Він різносторонній за своєю

суттю і може відображати як серйозні соціальні конфлікти, універсальні антиномії, так і просто кумедні непорозуміння (фарси, водевілі). Конфлікт, з ідеологічної точки, – це тимчасове порушення життєвої норми, що здійснюється на безконфліктному тлі, або, навпаки, він знаменує дисгармонійність сформованого життя.

Особливе значення конфлікт має в драматургії, де він є головною силою у розвитку драматичної дії і основним засобом розкриття характерів.

Конфлікти в драматичних творах завжди мають певний історичний зміст: у зіткненнях героїв втілюються найбільш істотні проблеми часу, хвилюючи суспільство.

Внутрішній конфлікт має досить різноманітні форми за характером прояву і присутній в будь-якій п'єсі, оскільки в кожному творі наявні фабула і сюжет. Інша справа, наскільки різняться внутрішній конфлікт (сюжетний рівень) і зовнішній (фабульний). У визначенні дистанції між ними істотну роль відіграють ступінь завуальованості внутрішніх причин зовнішніми подіями і способи їх взаємодії [4].

Серед українських драматургів модерністський вплив, за спостереженнями багатьох дослідників, торкнувся видозміни конфлікту чи не найбільше в творах Володимира Винниченка.

Конфлікт у письменника завжди (більшою чи меншою мірою) детермінується соціальними та психологічними протиріччями проблематики, що лежать в його основі. Певно, й тому всю драматургічну спадщину В. Винниченка свого часу Ю. Смолич поділив на три типи, відповідно до домінуючих типів конфлікту на рівні змістової організації проблематики. Першу третину складають численні психологічні драми, присвячені проблемам інтимних взаємин, родинних відносин, що відображались з властивою драматургові екстравагантністю («Брехня», «Щаблі життя», «Пригвождені», «Чорна Пантера і Білий Ведмідь», «Пісня Ізраїля»). Друга третина складається з творів, де морально-етичну, духовно-національну проблематику сполучено з революційно-соціальною тематикою («Великий Молох», «Memento», «Базар», «Дочка жандарма», «Гріх», «Між двох сил», «Пророк»). Третя група – сатиричні п'єси («Молода кров», «Співочі товариства», «Панна Мара») [5, с. 40].

Український драматург у період створення «Брехні» – ще реаліст, котрий вже переріс поетику натуралізму та сміливо експериментує з традиційною мелодраматичною формою, випробовуючи ґрунт для нових морально-етичних концепцій.

Поряд із тим він не обмежився у своїй драмі «Брехня» експериментуванням з драматичною фабулою «добре зробленої драми» або ж мелодрами. Психологічно-екзистенційний «внутрішній» план драми поглиблюється та увиразнюється саме завдяки примітивізму, підкресленій штучності зовнішніх подій, до того ж структурної чинності набуває помітний літературний контекст інтриги. Це виявилось навіть у тому, що ремарки, які утворюють екзистенційно-психологічний план колізії, поряд з тим відбивають ще й план емоційних рухів, які нагадують мелодраматичні кліше (назвемо деякі з них: «Наталя Павлівна пильно дивиться на його, кусає губи, напружено думає»; «Іван Стратонович (З понурою зловтіхою)»).

Отож і в цьому авторські чи, можливо, наративні стратегії формують іронічний жест у бік мелодрами або ж «добре зробленої драми».

Висновки. Таким чином, з огляду на функціонування епічного начала на різних рівнях структури драматичних творів В. Винниченка видається доцільним розгляд означених п'єс як приналежних до специфічного жанру епічної драми, акме розвитку якої був брехтівський театр.

У світоглядній основі творчості драматурга (принаймні, на першому етапі, коли п'єси створені) лежать позитивістські ідеї, вузькість та обмеженість яких автор відчуває і намагається виразити протест проти них через своїх героїнь. З точки зору стилістичної, п'єса – зразок своєрідної полістильової еkleктики, значною мірою притаманної літературі декадентської доби.

Анотація. В статті розглянуті конфліктність в драматических произведениях В. Винниченко, вьяснені особености поезики драм В. Винниченко в контексте общих тенденций эпизации в драматургии XIX–начала XX века. По мнению автора, осмысление драматического конфликта существенно изменяется вместе с развитием драмы. Разные виды конфликтов в различной степени можно обнаружить в любом драматургическом произведении, но в зависимости от эпохи, эстетических принципов того или иного направления.

Ключевые слова: конфликт, драматическое произведение, драматический конфликт, античная драма

Abstract. The article examines the conflict in the dramatic works of V. Vynnychenko, elucidates the features of the poetics of V. Vynnychenko's dramas in the context of General trends of epicization in the drama of the XIX – early XX century. According to the author, the understanding of the dramatic conflict changes significantly with the development of the drama. Different types of conflicts can be found to varying degrees in any dramatic work, but depending on the era, aesthetic principles of a particular direction.

Key words: conflict, dramatic work, dramatic conflict, ancient drama

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Тамарченко Н. Конфликт. *Поэтика: словарь актуальных терминов и понятий*. М., 2008. С. 104.
2. Євшан М. Критика; Літературознавство; Естетика. К., 1998. 658 с.
3. Сиваченко Г. Винниченків «конкордизм» у буддистському та психоаналітичному дискурса. *Слово і Час*. 2000. № 8. С. 17–26.
4. Зубрицька М. Етичний парадокс дискурсу любові у драматичних творах В. Винниченка. *Михида С. Слідами його експериментів: Змістові домінанти та поезика конфлікту в драматургії В. Винниченка*. Кіровоград: Центральне Українське видавництво, 2002. 192 с.
5. Мороз Л. Загадки Володимира Винниченка. *Слово і Час*. 1993. № 5. С. 40–46.

УДК 81'373.4(811.111)

АНАЛІТИЧНІ КАУЗАТИВНІ КОНСТРУКЦІЇ З ДІЄСЛОВАМИ ПРИМУСУ ТА ПЕРМІСИВНИМИ ДІЄСЛОВАМИ У РОМАНІ В. С. МОЕМА «ТЕАТР» (на матеріалі англійської мови)

Н. С. Сімошук, О. О. Залужна

Анотація. У даній роботі проаналізовано КК з дієсловами примусу та пермісивними дієсловами на матеріалі англійської мови в романі В. С. Моема «Театр». Методологічною основою роботи є три типи лінгвістичного аналізу: дефініційний, компонентний та кількісний, які підсилюються методами спостереження та порівняння. У результаті дослідження було розглянуто та проаналізовано речення, в яких дієслова примусу та пермісивні дієсловами характеризуються каузативною семантикою. Проведено кількісні підрахунки емпіричного матеріалу з метою виявлення продуктивності суб'єктів та об'єктів, серед яких найбільш продуктивними є КК з пермісивними дієсловами, в яких Y – абстрактна сутність та у КК з дієсловами примусу, де X – абстрактна сутність.

Ключові слова: каузативна конструкція, об'єкт, суб'єкт, дієслова примусу, пермісивні дієслова.

1. Вступні зауваження. Основу сучасного мовознавства становить функційно-семантичний підхід до вивчення мовних явищ, тому дослідження таких категорій, як каузативність, викликає великий інтерес, що підтверджено низкою лінгвістичних розвідок за темою. Теорія каузатива та каузативних конструкцій була розроблена, перш за все, такими науковцями, як Б. Комрі, В. П. Недялков, Г. Г. Сильницький, А. Холодович, М. Шибатані.

Категорія каузативності – одна з найважливіших категорій дієслівних предикатів, яка виражає складну форму взаємозв'язку процесів об'єктивної дійсності крізь призму причинно-наслідкових відносин. Також такі конструкції можна визначити як словосполучення зі спонукальною семантикою, які мають кілька компонентів та утворюють складний додаток [4]. Аналітичний каузатив – це перифрастичний тип

граматикалізації каузації. Він може бути представлений конструкціями із службовими каузативними дієсловами або ідіоматичними виразами [1].

Актуальність даної роботи зумовлена потребою у дослідженні роману В. С. Моема «Театр» на предмет кількісної наявності аналітичних каузативних конструкцій з дієсловами примусу та пермісивними дієсловами.

Об'єктом дослідження виступають дієслова примусу в аналітичних каузативних конструкціях англійської мови, тобто дієслова, за допомогою яких суб'єкт змушує об'єкт здійснювати дію, наприклад: англ. *to force, to urge, to induce, to lead, to persuade, to make, to send, to set, to press*; укр. *примушувати, спонукати, вмовляти, керувати, переконувати, змушувати, відправляти, настановлювати, наполягати* та пермісивними дієсловами, за яких суб'єкт дозволяє об'єкту виконувати дії, наприклад: англ. *to let, to permit, to allow, to enable, to help*; укр. *дозволяти, допускати, давати дозвіл, давати змогу, сприяти*.

Предметом роботи є семантика дієслів примусу та пермісивних дієслів в англійських аналітичних каузативних конструкціях.

Мета дослідження полягає в аналізі семантики аналітичних каузативних конструкцій з дієсловами примусу та пермісивними дієсловами.

Матеріалом дослідження слугують 15 лексем, які репрезентовані у 117 КК, отримані методом суцільної вибірки на матеріалі роману В. С. Моема «Театр».

2. Теоретичні засади дослідження. Каузативними називаються конструкції, які мають спонукальне значення, тобто суб'єкт не виконує дію сам, а спонукає когось до її виконання [1, с. 87]. Каузативні конструкції позначають події, в яких каузатор (агенс) виконує або щось, або когось ініціює, і спричиняє події, в яких об'єкт каузації (пацієнс) виконує дію або змінює свій стан під дією каузатора [5]. Каузативні конструкції можуть бути представлені таким чином: «Х своєю дією V₁ каузує Y робити дію V₂ або змінити стан» [3].

Аналітичний спосіб – це вираження каузативності через використання допоміжних дієслів, що створюють каузативні конструкції з фактивним та пермісивним значенням [3]. Наприклад: англ. *I made him clean the kitchen* 'Я примусив його вичистити кухню'.

Відомо, що функціонально-семантична категорія каузативності виражається на різних рівнях мовної системи, де основним лексичним засобом вираження каузативності вважаються каузативні дієслова, трактування яких характеризується суперечливістю. Тобто, дієслово є центральним засобом вираження каузативних відношень в англійській мові. Каузативність як глибинна властивість мовних одиниць виявляється зовні в ряді формальних граматичних категорій дієслова [1].

Каузативними вважаємо дієслова, які служать для вираження каузативних ситуацій, тобто макроситуацій, в яких одна проста ситуація є причиною, а інша - наслідком. До розряду каузативних дієслів доцільно відносити всі дієслова, які мають семантичну ознаку «каузувати», незалежно від того, чи єдина це семантична ознака або слово має додаткові семантичні ознаки, які характеризують дію-причину і дію-наслідок. До каузативних дієслів зараховуються дієслова, в лексичному значенні яких відображаються причинно-наслідкові відносини як об'єкт лексичної номінації: *радувати* (когось) – «каузувати когось-небудь радіти», тобто має існувати якась причина для радості когось-небудь; *заговорити* (когось) – «каузувати когось-небудь бути втомленим від довгих розмов», тобто довгі розмови можуть бути причиною втоми когось-небудь; *змусити* (кого-небудь що-небудь зробити) – «каузувати когось-небудь що-небудь зробити, діяти», тобто спонукання може бути причиною для дії, діяльності [5].

3. Семантика дієслів примусу в аналітичних каузативних конструкціях. Емпірична база аналітичних каузативних конструкцій із дієсловами примусу, пермісивними дієсловами складається зі 117 лексем, отриманих методом суцільної вибірки з роману В. С. Моема «Театр».

Кількість дієслів примусу в романі В. С. Моема «Театр» становить 9 лексем, які вжиті у 59 КК, з яких 31 КК (52 %) з дієсловом *to make*, 7 (11 %) – *to force*, 4 (7 %) – *to urge*,

4 (7%) – *to induce*, 4 (7%) – *to persuade*, 4 (7%) – *to press*, 2 (4%) – *to send*, 2 (4%) – *to set* та 1 (1%) – *to lead*.

Традиційно в англійській мові семантичне значення ‘змусити когось зробити щось’ виражається за допомогою конструкції *to make somebody do something*. Проте існує набагато більше дієслів, які характеризуються семантикою ‘змушувати, розпоряджатися’. У конструкціях із цими дієсловами різні відтінки значень і різна сполучуваність, тому варто порівняти та розглянути в яких випадках дієслова примусу функціонують як каузативні.

3.1. Дієслово англ. *to force* ‘примувати’ характеризується каузативною семантикою, наприклад, у наступному значенні «*to make a person or an organization do something that they do not want to do*» [6] ‘примусити людину або організацію робити те, що вони не хочуть робити’. Наприклад:

(1) англ. *The young man forced himself to make a remark* ‘Молодий чоловік змусив себе зробити зауваження’.

(2) англ. *...at last she forced herself to speak* ‘...нарешті вона змусила себе заговорити’.

У прикладах (1) та (2) каузативні конструкції можуть бути представлені за допомогою моделі: X (The young man) V₁ (forced) Y (himself) V₂ (to make) та X (she) V₁ (forced) Y (herself) V₂ (to speak). Окрім того, у даних конструкціях суб’єкт (X) та об’єкт (Y) співпадають, утворюючи автокаузативну конструкцію, в яких використовуються рефлексивні займенники для конкретизації напряму каузативу [2].

3.2. Дієслово англ. *to urge* ‘спонукати’ має каузативне значення, якщо використовується в наступному значенні: «*to try earnestly or persistently to persuade someone to do something*» [6] ‘намагатися переконливо та наполегливо змусити когось щось робити’. Наприклад:

(3) англ. *He urged Julia to seize the opportunity that the week-end presented* ‘Він умовляв Джулію скористатися можливістю, яку представляють вихідні’.

Приклад (3) демонструє наступну каузативну модель: X (He) V₁ (urged) Y (Julia) V₂ (to seize) і унаочнює, що об’єктом може виступати інша особа не тотожна каузатору.

3.3. Дієслово англ. *to induce* ‘вмовляти’ може виступати в ролі каузативного дієслова у тому випадку, якщо має значення «*to persuade someone to do something, especially something that does not seem wise*» [6] ‘вмовити когось щось зробити, особливо, щось, що не здається розумним’. Наприклад:

(4) англ. *...nothing would have induced me to mention it* ‘...ніщо б не змусило мене згадати це’.

(5) англ. *Her curiosity induced her to tell them...* ‘Її цікавість вмовила її сказати їм...’

Каузативна моделі можуть бути представлені наступним чином: X (nothing) V₁ (would have induced) Y (me) V₂ (to mention) та X (her curiosity) V₁ (induced) Y (her) V₂ (to tell). У (4) реченні суб’єктом виступає не особа, а неозначений займенник, а у (5) суб’єкт виражений абстрактною сутністю.

3.4. Дієслово англ. *to lead* ‘керувати’ в каузативному значенні вживається у випадку, якщо воно використовується в значенні «*to cause someone to do something, esp. something bad*» [6] ‘змусити когось щось зробити, особливо, щось погане’. Наприклад:

(6) англ. *Then he made some remark that led her to speak of Nowadays* ‘Потім він зробив зауваження, яке змусило її заговорити про нинішні часи’.

Речення (6) репрезентує наступну каузативну модель: X (some remark) V₁ (led) Y (her) V₂ (to speak). У даній конструкції суб’єкт виражений абстрактною сутністю.

3.5. Дієслово англ. *to make* ‘змушувати’ виступає в ролі каузативного дієслова у випадку, якщо має наступне значення: ‘*to force someone to do something*’ [6] ‘змусити когось щось зробити’. Наприклад:

(7) англ. *He went scarlet; the mere thought of it made him ashamed* ‘Він почервонів, сама думка про це змусила його соромитись’.

(8) англ. ...*because the sight made her go a little weak at the knees* ‘...тому що сцена змусила її трохи послабшати [досл.] в колінах’.

(9) англ. ...*the exultation that made her heart beat so violently* ‘...піднесеність, яка змусила її серце битися так сильно’.

Наведені приклади демонструють наступні каузативні моделі: X (the mere thought of it) V₁ (made) Y (him) V₂ (to ashamed), X (the sight) V₁ (made) Y (her) V₂ (to go) та X (the exultation) V₁ (made) Y (her heart) V₂ (to beat). Речення (7) показує, що лише КК з дієсловом *to make* можуть використовуватися у пасивному стані, де суб’єкт виражений абстрактною сутністю. У прикладі (8) суб’єкт представлений за допомогою органу чуття. У реченні (9) суб’єкт репрезентований за допомогою абстрактного поняття, а об’єкт виражений частиною тіла.

3.6. Дієслово англ. *to set* ‘настановлювати’ може виступати в ролі каузативного дієслова у тому випадку, якщо має значення «*to cause someone or something to start doing something*» [6] ‘настановити комусь або чомусь ропочати щось робити’. Наприклад:

(10) англ. ...*she set herself to put him at his ease* ‘вона заставила себе підбадьорити його’.

У прикладі (10) каузативна конструкція може бути представлена за допомогою моделі: X (she) V₁ (set) Y (herself) V₂ (to put). Спостерігаємо автокаузативну конструкцію.

4. Семантика пермісивних дієслів в аналітичних каузативних конструкціях. За пермісивної ситуації каузатор не є основним джерелом дії, яка каузується, а його роль обмежується дозволом виконання дії, пор.: англ. *to let* ‘дозволяти’, *to allow* ‘допускати’ [3].

Наслідуючи ідеї та методи структурної лінгвістики, формулу тлумачення пермісивної каузативної конструкції можна представити наступним чином: «X дією V₁ дозволяє Y виконувати дію V₂»; У наведених формулах тлумачення семантичні ролі розподіляються наступним чином: X – каузатор каузативної конструкції, Y – об’єкт каузативної конструкції, дія V₁ представлена дієсловами англ. *to let* ‘дозволяти’, дія V₂ будь-яким іншим дієсловом [3].

Кількість пермісивних дієслів становить 6 лексем, які репрезентовані у 58 КК: 46 КК (80%) із дієсловом *to let*, 7 КК (12 %) – *to allow*, 2 КК (3 %) – *to help*, 2 КК (3 %) – *to enable* та 1 КК (2 %) – *to permit*.

Проаналізуємо приклади, в яких ці дієслова мовлення стають каузативними:

4.1. Дієслово англ. *to let* ‘дозволяти’ характеризується каузативною семантикою, наприклад, у наступному значенні «*to allow someone to do something*» [6] ‘дозволити комусь щось зробити’. Наприклад:

(11) англ. ...*she let her thoughts wander...* ‘...вона дозволила думкам блукати...’

(12) англ. *She had let her shadow run away with her* ‘Вона дозволила тіні втекти разом із нею’.

(13) англ. *When I'm sixty I shall let myself go* ‘Коли мені виповниться шістдесят, я дозволю собі піти’.

Приклади демонструють наступні каузативні моделі: X (she) V₁ (let) Y (her thoughts) V_{to_inf} (wander), X (She) V₁ (let) Y (her shadow) V₂ (run away) та X (I) V₁ (shall let) Y (myself) V₂ (go). У даних прикладах об’єкти виражені абстрактною сутністю (11), неживими об’єктами навколишнього середовища (12), а речення (13) представляє собою автокаузативну конструкцію.

4.2. Дієслово англ. *to allow* ‘дозволяти’ має каузативну семантику у випадку якщо має значення ‘*to let someone do or have something or let something happen*’ [6] ‘дозволити комусь зробити або мати щось або дозволити чомусь статись’. Наприклад:

(14) англ. ...*when her feelings allowed them to return to the life* ‘...коли її почуття дозволили їм повернутись до життя’.

(15) англ. *Sometimes she allowed her reveries to run away with her* ‘Іноді вона дозволяла своїм мріям тікати з нею’.

(16) англ. *I allowed my behaviour to be influenced by malicious gossip* 'Я дозволив злісним пліткам впливати на мою поведінку'

Отже, вищенаведені речення можна схематично представити у вигляді наступних конструкцій відповідно: X (her feelings) V₁ (allowed) Y (them) V₂ (to return), X (she) V₁ (allowed) Y (her reveries) V₂(to run) та X (I) V₁ (allowed) Y (my behaviour) V₂ (to be influenced). У (14) реченні суб'єкт виражений абстрактною сутністю, а в (15) – об'єкт. Речення (16) показує, що лише КК з дієсловом *to allow* можуть використовуватися у пасивному стані.

4.3. Дієслово англ. *to permit* 'дозволяти' може характеризуватися каузативною семантикою у двох випадках: «*to allow something to happen, especially by an official decision, rule, or law*» [6] 'дозволити чомусь статись, особливо за офіційним рішенням, правилом чи законом' та «*to make it possible for something to happen*» [6] 'зробити все можливе, щоб щось сталось'. Наприклад:

(17) англ. *...said Julia, permitting herself to smile* 'сказала Джулія, дозволяючи собі посміхнутись'.

У даному випадку, аналітична каузативна конструкція може бути представлена за допомогою моделі: X (Julia) V₁ (permitting) Y (herself) V₂ (to smile).

4.4. Дієслово англ. *to enable* 'давати змогу' може характеризуватися каузативною семантикою, наприклад, у наступному контексті «*to make it possible for someone to do something, or for something to happen*» [6] 'зробити можливим для когось щось зробити або статись для чогось'. Наприклад:

(18) англ. *There was only one thing that enabled her to bear her wretchedness* 'Була лише одна річ, яка дозволила їй перенести свою жалюгідність'.

Приклад (18) демонструє наступну каузативну модель: X (one thing) V₁ (enabled) Y (her) V₂ (to bear) та суб'єкт представлений абстрактною сутністю.

5. Висновки

5.1. З'ясовано, що каузативними називаються конструкції, які мають спонукальне значення. Такі конструкції можна визначити як словосполучення зі спонукальною семантикою, які мають кілька компонентів та утворюють складний додаток. Основним лексичним засобом вираження каузативності вважаються каузативні дієслова, які служать для вираження каузативних ситуацій, тобто макроситуацій, в яких одна проста ситуація є причиною, а інша - наслідком.

5.2. Аналіз емпіричної бази дослідження демонструє, що найбільш продуктивними в романі В. С. Моема «Театр» є КК із дієсловом примусу *to make* (52% загальної кількості КК примусу) та з пермісивним дієсловом *to let* (80% від загальної кількості пермісивних КК).

Найбільшою продуктивністю характеризуються КК з пермісивними дієсловами, в яких Y – абстрактна сутність та у КК з дієсловами примусу значну кількість емпіричного матеріалу становлять приклади уживання досліджуваних дієслів, де X – абстрактна сутність. Кількість автокаузативних конструкцій в обох досліджуваних групах становить однакову кількість. Об'єктами пермісивних КК можуть виступати неживі об'єкти навколишнього середовища, а об'єктом пермісивних КК можуть бути органи чуття, суб'єктом – частини тіла, які втім не характеризуються високою продуктивністю. Окремо слід звернути увагу на функціонування пасивних конструкцій, які утворюються лише з дієсловами *to make* та *to allow*.

5.3. Перспектива подальшого дослідження полягає у розширенні емпіричної бази КК за рахунок залучення одиниць інших мов, української зокрема.

Анотація. В данній роботі проаналізовані КК с глаголами принуждения и пермиссивными глаголами на материале английского языка в романе В. С. Моема «Театр». Методологической основой работы стали три типа лингвистического анализа: дефиниционный, компонентный и количественный, которые усиливаются методами наблюдения и сравнения. В результате исследования были рассмотрены и проанализированы предложения, в которых глаголы принуждения и пермиссивные глаголы функционируют как каузативные. Проведены количественные подсчеты эмпирического материала с целью выявления

продуктивності суб'єктів і об'єктів, среди которых наиболее продуктивными являются КК с пермиссивными глаголами, в которых Y – абстрактная сущность и в КК с глаголами принуждения, где X – абстрактная сущность.

Ключевые слова: каузативная конструкция, объект, субъект, глаголы принуждения, пермиссивные глаголы.

Abstract. The main concern of the article is to analyse CCs with compulsion and permissive verbs based on the English language material in W. S Maugham's novel «Theater». The methodological basis of the work includes three types of linguistic analysis: definition, componential, and quantitative, which are enhanced by methods of observation and comparison. As a result of the study, the sentences in which compulsion verbs and permissive verbs function as causative ones were singled out and analyzed. Quantitative calculations of the empirical material were performed to identify the productivity of subjects and objects, the most productive of which are CCs with permissive verbs, in which Y is an abstract entity, and in CCs with compulsive verbs, where X is an abstract entity.

Key words: causative construction, object, subject, compulsive verbs, permissive verbs.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бессалов А. Ю. Каузативные глаголы как средство выражения причинно-следственных отношений в английском и французском языках. *Вестник Московского государственного областного университета. Серия "Лингвистика"*. 2010. № 6. С. 85–90.

2. Залужна О. О. Семантика об'єкта каузативної ситуації і пермисивних та прохібітивних конструкціях в англійській та українських мовах (на матеріалі дієслів to let / to prohibit та дозволяти / забороняти). *Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах*. 2017. Вып. 33–34. С. 59–68.

3. Залужна О. О. Привативні дієслова в англійській та українській мовах: дисертація на здобуття ст. кандидата філологічних наук: 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство». Донецьк, 2014. 283 с.

4. Недряков В. П. Типология каузативных конструкций. *Типология каузативных конструкций. Морфологический каузатив*. Л.: Наука, 1969. С. 5–19.

5. Comrie B. *Language Universals and Linguistic*. Oxford Blackwell, 1989. P. 165–166.

6. Oxford English Dictionary [Електронний ресурс]. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/> (дата звернення: 01.03.2020).

УДК 811.111'276.6:687.016(045)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЕКСИКИ ІНДУСТРІЇ МОДИ В БРИТАНСЬКОМУ ВАРІАНТІ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

В. Я. Сімчук

Анотація. Статтю присвячено поданню загальної характеристики лексики індустрії моди в межах концепту «fashion» на фактичному матеріалі британського варіанту сучасної англійської мови з фокусуванням на окремих семантичних та структурних аспектах аналізованої вибірки лексичних номінацій, сформованої на основі лексикографічних джерел. З'ясовано значущість лексики індустрії моди для сучасної британської комунікативної спільноти, виокремлено групи лексичних одиниць за конкретним способом творення, сформовано лексико-семантичні групи в структурі лексико-семантичного поля «fashion».

Ключові слова: мода, концепт, лексичні одиниці, лексико – семантична група, структура.

Лексика індустрії моди на різноманітному мовному та мовленнєвому матеріалі є значущою проблематикою для сучасних лінгвістичних досліджень в полікультурному комунікативному соціумі. Одна з найважливіших характеристик категорії моди – бути цільовим об'єктом суспільства, даючи йому можливість самостверджуватись та вирізнятись, а фешн-індустрія вже давно стала частиною бізнесу, інструментами якого є різноманітні тематичні журнали, буклети, газети, телебачення та інтернет, що активно використовуються для просування модних брендів за допомогою реклами, і дають змогу

досліджувати концепт моди та її складові в межах візуальних і вербальних зразків і фрагментів [1: 16–17].

Актуальність дослідження ґрунтується на зацікавленості лінгвістів у питаннях становлення, розвитку та формування словникового складу домену індустрії моди, продуктивності системних і семантичних структур, що його вербалізують в сучасній англійській мові, а саме в її британському варіанті. *Мета* цієї наукової розвідки полягає у поданні загальної характеристики лексики індустрії моди в британському варіанті сучасної англійської мови з аналізом окремих структурних і семантичних аспектів одиниць фактичного матеріалу дослідження. *Об'єктом дослідження* виступають лексичні одиниці сфери індустрії моди в британському варіанті сучасної англійської мови, а предметом наукової студії – їх семантичні та структурні особливості. *Матеріалом* для виконання наукової розвідки слугують лексичні одиниці на позначення реалій сфери індустрії моди обсягом у 290 одиниць, відібрані методом суцільної вибірки з лексикографічних джерел британського варіанту сучасної англійської мови [2; 3].

Мода є однією з форм культури, що безпосередньо відбивається на стилі життя суспільства, його вбранні, поведінці та відношенні до різних модних течій і стилю одягу. У сфері моди одяг є універсальною, гнучкою, динамічною та здатною до змін категорією. Мода є одним з важливих чинників, який диктує та регулює суспільні зв'язки між людьми різних соціальних прошарків, маючи вплив на зовнішність людей та середовище їх існування, реагуючи на бажання індивіда передусім візуально виокремити себе з-поміж інших індивідів спільноти, дотримуючись актуальних модних тенденцій [4, с. 23].

Студіювання лексичних одиниць є можливим завдяки інструментам та методам лексикології – галузі мовознавства, яка вивчає словниковий склад мови (лексику), значення та вживання слів, їх місце в системі значень та співвідношення з іншими одиницями мови. Завдяки лексикології ми маємо можливість досліджувати, поєднувати та збільшувати обсяг слів у словниковому складі мови [5, с. 13]. Лексика домену індустрії моди в британському варіанті сучасної англійської мови реалізується на рівні мовних одиниць на позначення одягу, головних уборів, взуття, аксесуарів, стилів, зачісок, власних номінацій виробників одягу та людей, які є поширювачами модних тенденцій. Звернемо увагу на такі лексеми: *dress, style, behaviour, new, identity, designer, admiration, way of life, shape, force, creation, consumer, superiority, fair, show*. Ключовою лексемою, що їх об'єднує, є “*fashion*”. Для того, щоб зрозуміти функцію зазначеної реалії, варто виокремити її базові ознаки: «*It's an elitist world, fashion is*» ‘мода є мікросвітом’, «*one of fashion's most respected and imaginative talents*», ‘мода є сферою діяльності’, «*next fall's fashions*», ‘мода є конкретним стилем’ [4, с. 51]. Фіксованими у лексикографічних джерелах дефініціями наведеної реалії є: «*popular style at a particular time*» ‘популярний стиль в певний час’, наприклад, англ. *clothes, hair, make-up*; «*manner of making something using hands*» ‘спосіб виготовляти щось руками’, наприклад, англ. *she fashioned a dress for herself for important party*; «*the business that involves producing and selling new styles*» ‘бізнес, який передбачає виробництво і продаж нових стилів’, наприклад, англ. *girls like fashion magazines* [4, с. 87].

Постійна зміна смаків соціуму призводить до необхідності оновлення модних течій, появи новаторських модельєрів та художників, які, в свою чергу, для того, щоб виділитись, створюють нові назви власним виробам. Нові лексеми, що з'являються, називаються неологізмами – слова та словосполучення, які виникають в процесі змін життя суспільства та генеруються на її основі, стаючи новизною у словниковому складі. На розвиток неологізмів та модної індустрії впливають такі чинники, як: кіномистецтво (*Madonna wannabee*); жіноча емансипація (*power suit*); політико– економічний вплив (*utility garments*); соціальний розвиток (*dress-code*); збільшення уваги до здорового харчування (*sport wear*); вдосконалення промислового виробництва (*perfumed outfits*).

Слово виступає основною одиницею мови, яке називає, дає ознаку та визначає стан явища [6, с. 22]. Основним засобом, який детермінує зміст слова, є його значення, що

утворює, порівнює та зіставляє його внутрішні зв'язки. Також, слово виступає предметом вивчення не лише лексикології, але й семасіології [7, с. 18]. Семасіологія (від грец. – *sēmasía* – значення, зміст і *lógos* – слово) (або лексична семантика), нерозривно пов'язана із лексикологією, виступає розділом мовознавства, що розглядає смисловий концепт мови [8, с. 32–40]. Окрім студювання семантики окремих лексичних одиниць та їх лексичного значення, власне, семасіологія зосереджується і на формах слів (семантиці граматичних значень), об'єктом у межах нашої наукової розвідки постають знакові мовні одиниці домену моди [9, с. 3–4].

На початку ХХ століття в лінгвістиці було виокремлено поняття «системність мови». Її основою є схожість або відмінність лексем, які мають взаємозв'язок з лексемами інших груп. На системні відношення впливають зміни в лексичному складі мови, тому структурно-семантична система впорядковує лексеми у відповідні мікросистеми для того, щоб вони не керувалися хаотично. Для цього існує системна впорядкованість, що визначає парадигматичні та синтагматичні відношення. Парадигматичні відношення стосуються внутрішньої спільності та відмінності слова, а саме: синонімії (подібності слів), антонімії (протиставлення), гіпонімії та гіперонімії (смилова системність слова). Синтагматичні відношення визначаються поєднанням одиниць, які перебувають на лінійному рівні та утворюють певну закономірність в утворенні морфем словоформ [8, с. 42].

Польова організація лексем передбачає наявність ядра та периферії. Ядром виступає ключове слово, яке фіксує сучасне або етимологічне значення. Синонімічні (інколи антонімічні) та аналогічні лексеми утворюють основу для приядерного концепту поля. У системі лексичних номінацій на позначення реалій сфери індустрії моди в структурній площині спостерігається наявність таких особливостей: 1. родові сполучення, що мають спільне поняття, (*clothes-dress-tent dress*); 2. антонімічні відношення (*under-, - upper-wear*); 3. партонімія – зміна назви цілої основної частини іншою (*pilot coat – peacoat*); 4. відношення несумісності (*sport footwear- evening footwear*).

Ключовою лексичною номінацією в межах домену моди є одиниця *Fashion*. При розгляді цієї лексеми слід звернути увагу на її словникові дефініції: 1) *fashion is a style that is popular at a particular time, especially in clothes, hair, make-up, etc.* 2) *fashion is a popular or the latest style of clothing, hair, decoration, or behaviour*; 3) *fashion a way of doing things. Fashion is something that is popular or thought to be good at a particular time*; 4) *fashion is the business or study of making and selling clothes, shoes, etc. in new and changing styles*; 5) *fashion is a style of clothes, hair, etc. that is popular at a particular time* [5: 18].

Найбільш виразними семами наведених вище дефініцій виступають 'style' та 'popular'. При цьому їх відокремлювальними семами є: 'clothes', 'shoes', 'make-up', 'particular time', 'hair'. Для структуризації концепту "fashion" виокремимо декілька його дефініцій: 1. *style in clothes, cosmetics, behaviour, especially the latest or most admired style* укр. 'стиль одягу, косметики, поведінки особливо найостанніший або найбільш бажаний стиль'; 2. *mode* укр. 'манера'; 3. *dress, interests, etc., that are most fashionable*, укр. 'стиль життя, в центрі якого заходи, одяг, інтереси, що є наймоднішими'. Найбільш виразними семами приведених вище дефініцій виступають – 'style' та 'popular'. При цьому, їх відокремлювальними семами є: 'clothes', 'shoes', 'make-up', 'particular time', 'hair' [10, с. 117]. Таким чином, наведене поняття характеризується простим семним складом з основною семою 'style' та структурною складністю через здатність позначати не лише стиль одягу, а й зовнішній вигляд і систему дій, пов'язаних зі створенням модного іміджу. Похідними лексемами ключової лексичної одиниці *fashion* є *fashionability – the state of being fashionable*; *fashioner – a person who fashions objects*; *fashionable – conforming to fashion* [6, с. 34].

При розгляді словотвірних аспектів лексичних одиниць нашої вибірки було виокремлено наступні структурні способи словотворення: морфологічний та синтаксичний [5, с. 22]. Найпродуктивнішим способом творення лексичних номінацій домену індустрії моди в межах морфологічного способу є афіксація (24,32 %): *under-*

(*underwear*), out- (*outwear*); -ed (*pleated skirt, cuffed jeans, felted hat*); -let (*capelet*); -ie (*panties, lingerie*); -ing (*leggings, dressing gown, smoking jacket*); -er/-ar (*loafer, slazer, popular dress*). Наступний спосіб – усічення, складає 2,79% (*tux - tuxedo, wellies*),

Синтаксичний тип утворення лексичних одиниць становить 72,55%, всього 156 найменувань. Його основу складають одно-, дво- та трикомпонентні лексичні одиниці. Однокомпонентні лексичні одиниці включають 8 найменувань (7,59%), у яких іменник виконує роль: причини (*raincoat, rainment*), результату (*sweatband, sweatshirt*), місця (*outwear*), матеріалу (*coating, knitwear*), частини цілого (*sundress*). Наступний спосіб двокомпонентний, становить 56,74%, включає 122 найменувань. Основними засобами цієї групи виступають метонімічне та морфологічне перенесення. NN структура притаманна 77 одиницям (35,81%) (*mullet skirt, newsboy cap*); AN: атрибутивне словотворення характерне для 30 одиниць (13,95%) (*high boot, flat cap ma in.*); Ved N: наступна за кількістю група, в ролі структурної одиниці виступає дієприкметникова форма Participle 1, нараховано 10 одиниць (4,56%) (*pleated skirt, layered skirt, knitted dress*); Ving N: словотворення за допомогою дієприкметника в ролі препозитивного означення, прикладом виступають 5 номінацій (2,32%) (*bowling bag, smoking jacket*).

Трикомпонентні лексеми включають 6 одиниць (7,60%) та формуються, головню, на основі двокомпонентних. Таким чином, перших дві лексеми містять значення лексеми ключової. В ході дослідження наявної структури було виокремлено такі типи словосполучень: NNN: включає 6 найменувань (2,79%). Одиниці цієї групи будуються за принципом родового зв'язку: (*Lobster-Claw shoes, cat-eye glasses ma in.*); ANN: утворення лексем відбувається також за принципом родового зв'язку, першим компонентом якого виступає прикметник, всього 5 номінацій (2,32%) (*wide-felt shoes ma in.*); NAN: родовий зв'язок на фоні структури іменної частини, яка завдяки позиції прикметника набуває свого повного значення, виокремлюється у 4 номінаціях (1,86%) (*button front coat, body-conscious dress*); AAN: зв'язок будується на фоні атрибутивного відношення, включає 3 номінації (1,39%): (*narrow flexible hat ma in.*).

При дослідженні одиниць семантичної системи слід виокремити конкретні поняття, що стосуються поділу слів. Таким поняттям є лексико-семантичне поле – угруповання лексичних одиниць, що об'єднані спільним значенням та несуть предметне, поняттєве та функціональне навантаження. Лексико-семантичні поля є пов'язаними між собою. Кожне поле може взаємодіяти з наступним, завдяки словам, які несуть широкий спектр значень, тобто є складними або узагальненими лексичними одиницями [7, с. 18]. Для вираження лексико-семантичного поля номінацій сфери індустрії моди було виокремлено лексико-семантичні групи з наступними детермінаціями: 1. *Clothes are things such as dresses and trousers that you wear to cover, protect, or decorate your body*; 2. *Footwear are things that people wear on their feet, such as shoes or boots*; 3. *Headwear are hats and other items worn on the head*; 4. *Accessory is a thing which can be added to something else in order to make it more useful, versatile, or attractive*. Усі номінації об'єднують лексеми 'wear' та 'thing'.

До першої лексико-семантичної групи 'Clothes' увійшло 139 найменувань, що становить 47,93% усієї вибірки. Для цієї групи спільним значенням виступає 'a piece of clothing'. Усередині групи відношення між субгрупами будуються на основі принципу антонімії: 'unisex clothes' 66 одиниць, 22,75%; 'ladies wear', 52 одиниці, 17,93%; 'menswear', 15 одиниць, 5,17%. Друга лексико-семантична група 'Footwear' нараховує 34 одиниці, що складає 11,72% від усієї вибірки. Спільним значенням групи є 'covering the foot'. Диференційні семи: usage, season, а також семи, які вказують на розбіжності у зовнішньому вигляді: material (*loafers*), fastening (*derby shoes*), heel (*high boots*), wedge (*spike heels*), shape (*flattforms*). Третя група 'Headwear' містить 43 одиниці, що складає 14,82%. Інтегральною семою є 'head'. Гіперонімами виступають material (*woolle hat*), gender (*cloche*), shape (*bobble hat*), occasion (*church hat*), usage (*sun cap*), type of brim (*fedora*), type of crown (*cloche*). Четверта група 'Accessories' налічує 32 одиниці, що складає 11,03% від усієї вибірки. Головною семою виступає 'attractive', що має

значеннєвий зв'язок із семами 'style', 'popular'. П'ята група 'Fashion industry' представлена 72 номінаціями (33,48%). Вона включає декілька мікрополів, що можуть структурувати концепт *fashion*. Такими мікрополями виступають:

1. People who work in the fashion industry: (*stylist – designer of fashionable styles of clothing; model – a person who wears clothes so that they can be photographed or shown to possible buyers*). 2. Fashion companies: (*fashion house – a company that designs and sells new styles of clothes, shoes, bags, etc., especially expensive ones*). Наявне мікрополе є осередком створення та поширення продуктів індустрії моди та робить їх доступними для усіх типів суспільства. 3. Things for encouraging people into fashion industry (*presentation – an event at which you describe or explain a new product or idea*). Вид заохочення соціуму до наслідування тих чи інших стилів виконує одну із головних ролей. 4. People who use items of clothes and make them popular (*buyer – someone whose job is to choose and buy the goods for a shop or company*). Також слід зазначити, що серед засобів реалізації семантичної структури лексичних номінацій домену моди є метонімічний та метафоричний засоби.

Метонімічний засіб актуалізується за наступними принципами (14,88%): 1. географічне положення, або місце виробництва одиниць одягу чи аксесуарів. Наприклад, *Bermuda pants* – назва походить від місця, де наявний одяг набув поширення; 2. відомий персонаж або відома особистість – *John Lennon hat* назва шапки на честь учасника музичної групи 'The Beatles'; 3. рід діяльності – *Newsboy cap*, найменування головного убору взято від роду заняття хлопчиків, які розносили газети; *Bolo tie* – краватка із цупкого шнурка із важкими кулями на кінцях, що використовується чоловіками під час полювання; 4. матеріал – *Karakul* – шапка, виготовлена із баранячої шерсті; *Chinos* – chino, легка хлопкова тканина, що використовується для шиття форми китайських солдатів; 5. марка виробництва – *Stoics*, тип взуття, який випускає зазначена компанія; *Kangol* – компанія, яка випускає головні убори; 6. перенесення частини на ціле – *basque jacket*, назва походить від басків. Метафоричний поділ відбувається за такими принципами (6,51%) 1. схожість із природою, природними явищами та тваринами – *tulip skirt, Lobster-Claw shoes, turtleneck sweater*; 2. зовнішня схожість – *cat-eye glasses, pencil skirt*; 3. графічний принцип – *A-line skirt, V-neck blouse*.

Отже, в ході дослідження було визначено, що мода є культурним феноменом, який постійно змінюється та доповнюється під призмою смаків і поглядів суспільства. При розгляді лексики індустрії моди було виявлено, що ключовою одиницею у межах домену моди виступає 'fashion', яка має широкий спектр дефініцій, головними із яких є: 'popular style at a particular time', 'manner of making something using hands', 'the business that involves producing and selling new styles'. Через зміну смаків суспільства та появу все більшої кількості нових дизайнерів, а, відповідно, і модних трендів з'являються нові лексеми на позначення стилів та видів одягу – неологізми. Розглянуто синтаксичний та морфологічний способи творення лексем домену індустрії моди, виявлено, що двокомпонентні лексичні одиниці з різною формульною структурою домінують на рівні одиниць нашої вибірки. Семантична структура концепту *fashion* є доволі складною, містить мікрополя, лексико-семантичні групи і субгрупи, семантика лексичних одиниць домену моди актуалізується за рахунок, в тому числі, метонімічного та метафоричного способів.

Результати цієї наукової розвідки є перспективними для проведення подальших наукових студій із залученням лексичних номінацій реалій індустрії моди в британському варіанті сучасної англійської мови з урахуванням розширеного корпусу вибірки. Можливими також є дослідження семантичних та структурних особливостей зазначеного пласту лексики в зіставному аспекті на фактичному матеріалі різних мов.

Аннотація. Стаття посвящена общей характеристике лексики индустрии моды в рамках концепта «fashion» на фактическом материале британского варианта современного английского языка с фокусированием на отдельных семантических и структурных аспектах проанализированной выборки лексических номинаций, сформированной на основе лексикографических источников. Установлена значимость лексикона индустрии моды для современного британского коммуникативного социума,

выделены группы лексических единиц в соответствии с конкретным способом словообразования, сформированы лексико-семантические группы в структуре лексико-семантического поля "fashion".

Ключевые слова: мода, концепт, лексические единицы, лексико-семантическая группа, структура.

Abstract. The article is dedicated to providing the general characteristic of the fashion industry vocabulary at the level of "fashion" concept structure on the basis of lexical data of contemporary British English with a focus on the individual semantic and structural aspects of the analyzed sample of lexical nominations, formed by means of lexicographic sources. The importance of the fashion industry lexicon for the modern British linguistic community is revealed, the groups of lexical units are distinguished due to their word-formation principle as well as a number of lexical-semantic groups are formed within the structure of the lexical-semantic field "fashion".

Key words: fashion, concept, lexical units, lexico-semantic group, structure.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ятина Л. И. Полистилизм: новый этап в развитии моды: Рубеж, 2011. 128 с.
2. Longman Dictionary of Contemporary English. URL : <https://www.ldoceonline.com/>
3. Cambridge Advanced Learner's Dictionary. URL : <https://dictionary.cambridge.org/>
4. Косицкая Ф. Л. Дискурс моды и его жанровая дифференциация. *Вест. Томского гос. пед. университета* (Tomsk State Pedagogical University Bulletin). 2014. 31 с.
5. Давлетбаева Д. Н. Lectures on English Lexicology. Курс лекций по лексикологии английского языка. Учебное пособие для студентов иностранных языков. Казань: ТГГПУ, 2010. 92 с.
6. Таганова Т. А. Интернет и словарь: новая роль нового пользователя. *Известия высших учебных заведений. Серия «Гуманитарные науки»*. 2013. Т. 4. № 1. С. 50–53.
7. Косенко О. П. Неологізми у фешн індустрії. Сімферополь, 2012. С. 15–18.
8. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно–дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя, 2008. 332 с.
9. Філатова О. О. Структура англійської лексики на прикладах запозичень. URL : <http://poradu24.com/english/struktura-anglijsko%D1%97-leksiki-na-prikladax-zapozichen.html>
10. Меркулова Н. Е., Иванова Н. К. Иностранные языки в структуре языковой личности Н. М. Карамзина (опыт лингво- и социокультурного анализа). *Известия вузов. Серия «Гуманитарные науки»*. 2016. № 7 (3). С. 196–203.

ПРИРОДНИЧІ ТА ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 023.4:316.6

КОМУНІКАТИВНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ СУЧАСНОГО БІБЛІОТЕКАРЯ

Т. О. Джуринська, Т. М. Яворська

Анотація. У дослідженні розглянуто проблему спілкування бібліотекаря та користувача, визначено етичні норми ділової комунікації у бібліотеці. Закцентовано увагу на урахуванні моральних норм бібліотечного працівника та професійно-особистісних рисах фахівців та користувачів.

Ключові слова: бібліотека, культура спілкування, бібліотекар, користувач, комунікативна етика.

Книгозбірні сьогодні – це інформаційні, культурні, освітні заклади, які роблять важливий внесок у розвиток українського державотворення, сприяючи розбудові громадянського суспільства та максимальному задоволенні потреб користувачів як у змістовному, так і в мовному аспекті.

Радикальні зміни в політичній, економічній, культурній сферах, характерні для межі століть, виводять у науці на перший план питання етики і культурного зростання особистості, що зумовлює об'єктивний характер інтересу до комунікативної етики та культури. Є підстави вважати, що імідж бібліотеки є своєрідним комунікативним узагальненням її стилю, який впливає на бібліотечну поведінку всіх учасників. Щодо механізмів змін, то бібліотека є відкритою, складною, адаптивною системою культури. В інформаційному суспільстві ці риси набувають ще більшого значення [3; с. 35].

Бібліотека є центром людського спілкування, адже вона орієнтується у своїй діяльності на різноманітність потреб користувачів в інформації, знаннях, спілкуванні, враховуючи безліч інших факторів: гендерного підходу, вікових, психологічних особливостей, віросповідання, професійних особливостей тощо. Нові часи ставлять нові вимоги до сучасного бібліотечного працівника. Змінюються професійні орієнтири взаємодії бібліотекаря і користувача як рівних партнерів у діловому спілкуванні.

Культура спілкування будь-якого спеціаліста разом з професійною компетенцією – це найважливіша складова його фахової підготовки та безперервної самоосвіти. Сучасні комп'ютерні технології не тільки не знімають проблему спілкування, але й передбачають більш високий рівень інформаційної культури, тобто організують якісно нове спілкування. Саме спілкування також набуває нового змісту: це не лише бесіда бібліотечного спеціаліста з читачем для видачі та повернення книги, а й специфічний комунікативний фон усієї інформаційно-бібліотечної діяльності. Спілкування в бібліотеці має орієнтуватися і на те, щоб між усіма його учасниками склалися доброзичливі, етичні відносини.

Бібліотечне спілкування є специфічною формою взаємодії, зумовлене читанням, пошуком потрібних документів, обговоренням прочитаного, обміном інформацією (в т. ч. бібліотечною і бібліографічною). Ще один з важливих аспектів комунікації в бібліотеці є спілкування заради самого спілкування. Взаємодія бібліотекаря з читачами настільки є професійною, наскільки вона етична.

Спілкуванню в бібліотеці властивий цілий ряд функцій, найважливішими з яких є: комунікативна, як засіб взаємовідносин в бібліотечному середовищі; інформаційна, що забезпечує вільний доступ до інформації; регулятивна, яка сприяє упорядкуванню відносин у бібліотечному середовищі та виховна, як складова формування особистості.

Бібліотекар має бути взірцем комунікативної культури, виявляючи дбайливе ставлення до літературно унормованих правил, вміння спілкуватися, враховувати особистісні риси співрозмовника, не нав'язуючи йому власних уподобань.

Комунікація – це суттєвий бік спілкування, що полягає у взаємній міжсуб'єктній передачі інформації, вона виступає абстрактною стороною спілкування у процесі передачі інформації. В основі цього процесу лежить комунікативна діяльність, проміжним елементом якої може бути документ. У зв'язку з цим роль бібліотеки як складової комунікаційної системи полягає у зберіганні та передачі культурного спадку цивілізації – знань.

Основами бібліотечної ділової комунікації, а вона визначається як система спілкування людей, установ, організацій, систем, взаємозалежних і зацікавлених у наслідках спільної діяльності – є не контракт, не угода, а стосунки, домовленість партнерів і однодумців. Комунікація в бібліотеці ґрунтується на єдності цілей та інтересів, на доброзичливості бібліотекарів та читачів, на урахуванні моральних норм і відповідній поведінці.

Комунікація сучасної бібліотеки враховує етичні вимоги, які є моральним імперативом. Сама ж етика є універсальним варіантом стосунків на всі випадки життя з відповідними принципами, нормами та вимогами. Реальне втілення вона знаходить у стилі ділових відносин між колегами та читачами. За своїм змістом правила професійної етики мають загальний характер і стосуються всіх учасників комунікації, незалежно від виконуваних функцій. Бібліотекарі повинні дотримуватися найвищого принципу етики: «Повага до читача і колег - запорука успіху в професійній діяльності».

Нині вже відомо, що змістовне позитивне забезпечення спілкування є однією з «дефіцитних» послуг. Стиль поведінки, як показник ставлення до читача, манера поведінки в діалозі дозволяють стверджувати, що в ньому задіяні всі індивідуально сформовані та відпрацьовані в процесі професійної діяльності моральні настанови бібліотекаря.

Моральні вимоги є засадами комунікативної етики, яка регулює поведінку адміністрації та співробітників бібліотеки. Ці вимоги діють і в ставленні співробітників один до одного. Також вони стосуються і практики співробітництва, ділового партнерства між бібліотекарями та користувачами. Оскільки стиль поведінки й етика стосунків у бібліотеці є складовими її іміджу в суспільстві, вони мають знаходитися у сфері персональної відповідальності її директора. Особистий авторитет керівника як лідера дає моральне право на визнання з боку його підлеглих як суб'єктів ділової комунікації в тій мірі, наскільки воно ґрунтується на професійних, організаторських, особистісних й комунікативних критеріях [12].

Визначальним у стосунках бібліотекаря і користувача має стати діалог як рушійна сила бібліотечного обслуговування. Вміння спілкуватися, вести діалог визначає ефективність бібліотечного обслуговування. Важливими показниками професіоналізму і високої кваліфікації бібліотечного спеціаліста стає сьогодні його особистісна, інформаційна, соціально-психологічна та мовленнєва компетентність.

Більшість професійно-особистісних рис бібліотекаря формується у ході фахової підготовки, осмислення відповідного досвіду; вони зміцнюються в процесі самовиховання (чуйність, справедливість, доброзичливість та ін.). Вимоги до професійної культури й етики бібліотекарів мають зосереджуватися на їхній ролі в усіх зв'язках, які існують в бібліотеці. В традиційних бібліотеках і в умовах нових технологій, в роботі з новими носіями інформації, – бібліотекар домислює, згадує, замінює, узагальнює те, чого від нього вимагає нова ситуація. Комунікативність як процес та комунікабельність, як здібність, мають першорядне значення для визначення місця бібліотекарів, представників професії типу «людина-людина». Її розмежування з музейною, архівною професіями має чіткий орієнтир: бібліотека виконує кумулятивну, меморіальну функцію для забезпечення культурних, освітніх, дозвіллевих, інформаційних потреб читачів.

Комунікативні завдання, що виконують бібліотекарі, використовуючи і розвиваючи надсучасні системи комунікації, свідчить про суттєве розширення їхньої професійної компетенції.

Для повнішого висвітлення теми слід підкреслити, що професійна практика бібліотекарів в Україні досягла певних зразків узагальнених в документах: існують кодекси етики, які впроваджені в роботу бібліотек і сприяють формуванню нових, демократичних норм. Помітною стає тенденція зростаючої потреби України в забезпеченні бібліотек професіоналами нової генерації, для яких комунікативні уміння і навички стануть основою фахової освіти. Формування системи ціннісних орієнтацій стимулюється значним розширенням спілкування, зіткнення з різноманітними формами поведінки, поглядів, ідеалів [10, с. 74].

Поведінка людини в сфері професійної діяльності визначається її уявленням про значення своєї праці для суспільства, колом її посадових обов'язків, культурою її ділового спілкування.

У своїй праці бібліотекаря – представнику гуманітарної інтелігенції – треба керуватися такими принципами:

1) постійно займатися самоосвітою, оскільки підготовка фахівця здійснюється не тільки в спеціальних навчальних закладах, але й безпосередньо в процесі трудової діяльності. У наш час бібліотекар, навіть той, хто має вищу спеціальну освіту, не може обмежуватись одержаними знаннями і повинен постійно вдосконалювати свою майстерність;

2) прагнути до максимально насиченого культурного життя: регулярно відвідувати театр, кіно, концерти;

3) виховувати в собі високу культуру спілкування, доброзичливість і увагу до кожної людини, не допускати безцеремонності, фамільярності;

4) завжди пам'ятати що бібліотекар – це педагог;

5) слідкувати за власною мовою, чіткістю дикції;

6) бути уважним до свого зовнішнього вигляду.

Для формування ділового професійного середовища в бібліотеці бажані такі умови: по-перше, спілкування як спосіб вираження знань, умінь, навичок. По суті, воно є не односторонньою взаємодією бібліотекаря та користувача, а комунікацією між рівноправними партнерами, що передбачає суб'єкт-суб'єктні відносини. Зазначимо, що вони й становлять основу фахових контактів. По-друге, підвищення кваліфікації, оскільки професійний діалог є джерелом експертних знань і порад. По-третє, комунікаційні зв'язки. Нині вони не мають меж, кожен може увійти до системи взаємодії як професіонал через виконання службових обов'язків або внесення пропозицій чи ідей. Фактично, застосовуючи саме цей підхід, можна налагодити вигідні контакти і розширити спектр фахових можливостей.

Діяльність сучасного бібліотекаря не обмежується роботою з книгами. Усе частіше він працює з аудіо- та відеоматеріалами, компакт-дисками, електронними виданнями. Упровадження автоматизованих технологічних процесів призвело до значних змін професійної підготовки. Знадобилися специфічні навички: операторські, уміння моделювати процеси, психологічна адаптація. Інтернет зумовив необхідність підготовки фахівця зі створення й оновлення веб-сторінок, бібліотекарі спеціалізуються в галузі електронної видавничої діяльності; для здійснення за допомогою мережі навчання (тренінгів) співробітників і користувачів потрібні спеціалісти з проведення телеконференцій. Завдяки активному розвитку інформаційно-комунікаційних технологій сформувався комп'ютерно-опосередковане спілкування, що також потребує певних навичок. Тому якісна взаємодія передусє вирішенню проблем інформаційного обслуговування, тобто переходу до комунікації.

Загалом методів, прийомів і правил ефективного спілкування розроблено чимало, єдиною проблемою залишається те, що більшість з нас просто забуває про них, віддаючись своїй людській природі, забуваючи про найважливіші правила спілкування. Тільки одиницям вдається цілеспрямовано і ефективно їх використовувати і знаходити спільну мову з більшістю співрозмовників. Ефективне спілкування і вміння усувати бар'єри в ньому – це більше, ніж наука, це справжнє мистецтво, яке так потрібне у нашому житті.

Отже, можемо підсумувати, що структура комунікаційних зв'язків зазнала важливих змін, її головні ознаки – електронні засоби зберігання, обробки, поширення, використання інформації. Набуло популярності не лише традиційне, а й нетрадиційне спілкування, основною формою якого є опосередкованість, дистанційність, що у свою чергу надає можливість ширше застосовувати комунікаційні функції бібліотек. Все зазначене підвищує вимоги до професіоналізму сучасного бібліотечного працівника загалом, та із врахуванням етичних норм ділової комунікації у бібліотеці, зокрема.

У новому тисячолітті – тисячолітті гуманізації, – роль бібліотеки як інформаційної, освітньої і культурної установи значно зростає. Тож можна констатувати, що соціальна функціональність бібліотек в сучасному суспільстві пов'язана з професійним усвідомленням ними своєї особливої місії в розвитку суспільних комунікативних відносин.

Аннотация. В исследовании рассмотрено проблему общения библиотекаря и пользователя, определено этические нормы деловой коммуникации в библиотеке. Акцентировано внимание на моральных нормах библиотечного специалиста, а также профессионально-личностных качествах библиотекарей и пользователей.

Ключевые слова: библиотека, культура общения, библиотекарь, пользователь, коммуникативная этика.

Abstract. The study has reviewed the communication issue between a librarian and a user, defined the ethical standards of the business communication in a library. Attention has been drawn to the consideration of the moral standards of a library worker and the professional and personality qualities of specialists and users.

Key words: library, communication culture, librarian, reader, communicative ethics.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Алтухова Г. По законам риторики. *Бібліотека*. 1994. № 10. С. 22–26.
2. Богданова И. А. Библиотечный диалог: аспекты речевого общения: Учебно-методическое пособие. М.: ЛИБЕРЕЯ-БИБИНФОРМ, 2006. 120 с.
3. Буяльський Б., Оверчук А. Як ми спілкуємося: Мовленнєвий етикет українського народу. *Директор школи*. 2002. № 33–36.
4. Грабар Н. Г. Суттєві цінності бібліотек ВНЗ: реалії та перспективи. *Вісн. кн. палати*. 2006. № 8. С. 12–15.
5. Грабар Н. Г., Жукова В. П. Життєва потреба розвитку професії. *Вісн. кн. палати*. 2007. № 9. С. 27–30.
6. Диалог с читателем. *Бібліотека*. 1992. № 1. С. 49–50.
7. Деловой этикет: Методическое пособие. *Шкільна бібліотека. Плюс*. 2007. № 9. С. 21–28.
8. Добрынина Н. Е., Матлина С. Г. К плюрализму в общении с читателями. *Актуальные вопросы библиотечной работы*. М., 1991. С. 34–45.
9. Езова С. А. Культура общения библиотекарей: Учебно-методическое пособие. М.: Издательство «ЛИБЕРЕЯ», 2004. 144 с.
10. Езова С. А. О подготовке библиотекарей к общению с читателем. *Библиотечковедение*. 1993. № 4. С. 72–75.
11. Езова С. А. Стиль диалога: доброжелательность. *Актуальные вопросы библиотечной работы*. М., 1991. С. 46–51.
12. Жирова В. Г. Этика бібліотекаря. *Шкільна бібліотека*. 2006. № 11. С. 32.

УДОСКОНАЛЕННЯ ДОКУМЕНТАЦІЙОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ НА ОСНОВІ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

І. А. Козак, Л. А. Ковальська

Анотація. Стаття присвячена розробці механізмів вдосконалення документообігу закладів вищої освіти та встановлення особливостей їх застосування і реалізації. Однією з найважливіших причин ефективної і налагодженої роботи закладу вищої освіти є правильна і структурована організація його документообігу. А з появою електронної документації кількість проблем і завдань у цьому напрямі тільки зростає. У зв'язку з цим в даному дослідженні простежено інформацію про розробку таких механізмів, реалізація яких сприятиме тому, що: а) документообіг у закладі вищої освіти буде налагодженою і узгодженою системою, що поєднує як паперові, так і електронні документи; б) відбудеться автоматизація процесів роботи з усіма типами документації; в) буде вирішена проблема зберігання електронних документів. Пріоритетними методами роботи є науковість, аналіз і синтез, узагальнення і абстрагування, спостереження.

Ключові слова: автоматизація документообігу, нові інформаційні технології, програмне забезпечення, автоматизована система управління, документаційне забезпечення.

В основі управлінської діяльності абсолютно будь-якої організації, починаючи від міністерства і до невеликого підприємства, лежать процеси отримання і обробки інформації. Велика частина управлінської інформації надходить в документованому вигляді, тому діловодство називають так само документаційне забезпечення управління.

Документаційне забезпечення управління – діяльність, що забезпечує документування, документообіг, оперативне зберігання і використання документів і інформації на будь-яких носіях.

В умовах стрімкого розвитку науки і техніки, ринкових відносин та конкурентної економіки своєчасне і правильне вирішення стратегічних і тактичних завдань визначає життєздатність фірми, організації [4].

Беручи до уваги актуальність розвитку сучасних технологій у різних галузях, вивчення даного напрямку, необхідність вдосконалення системи документообігу і діяльності управлінських органів є одними з основних напрямів практично в будь-якій сфері. Ця тема ставала об'єктом дослідження провідних дослідників у цій галузі таких як А. Б. Фельзер, М. І. Басаков, А. Н. Белов, Т. Н. Гайдученко, С. В. Полтев, А. М. Савельєв, А. І. Вершинін, А. Колесов, М. В. Ларін і інші.

Сучасний перехід до нового виду документообігу привів до появи величезної кількості автоматизованих систем електронного документообігу (СЕД). Кожна з них має свої переваги і недоліки, різняться за ціною політикою, має властивий їй різний функціонал. У більшості випадків при впровадженні таких систем присутній спротив персоналу і працівників, які повинні освоювати нові системи обробки інформації і її документування, виникають великі фінансові витрати. Актуалізується необхідність перебудовувати документообіг і усталені в організації норми діловодства під специфіку нової СЕД [7].

Рівень вивчення проблеми оновлення системи документообігу на підприємствах / установах зумовив постановку мету роботи, яку визначають необхідність аналізу вже існуючих технологій і формування теоретичних рекомендацій щодо вдосконалення документаційного забезпечення управління організації.

Важливим аспектом дослідження виступають положення організації діловодства та електронного документообігу. Дотичними є також принципи і процедури функціонування документообігу, методика його вдосконалення в сучасних умовах, вироблення механізмів подолання перешкод на шляху їх реалізації тощо. Предметом дослідження виступають правила організації документаційного забезпечення управління та основні напрями його вдосконалення [1–3].

Також, варто відзначити, що у зв'язку з тенденцією масового підключення до СЕД бізнес-користувачів спостерігається значне наростання проблем пов'язаних зі зручністю роботи різних категорій користувачів в системі. В даних обставинах експлуатаційну ефективність СЕД необхідно оцінювати з двох сторін. З одного боку, вона визначається часом відклику на запит користувача (швидкодія). З іншого, – тим, наскільки зручно і ефективно користувач може сформулювати свої запити до системи і отримати адекватну відповідь на них (зручність/доступність) [7].

Також можна показати багато поточних проблем, що вирішуються, але все ще мають широке поширення на шляху реалізації нових технологій інформаційного вдосконалення.

Найбільш поширеними можна виділити наступні:

– неможливість повною мірою використовувати електронний документообіг в сфері управління. Так як, висновок різних договорів вимагає особистих підписів сторін. Більш того такого роду документи необхідно оформляти тільки у паперовому вигляді;

– географічний чинник. Через відсутність єдиного інформаційного простору можуть з'явитися значні проблеми обміну інформацією і документами;

– все ще висока вартість впровадження СЕД. При цьому програмне забезпечення, яке впроваджується в СЕД, може бути настільки дорогим, що підприємство не в силах його придбати і в подальшому обслуговувати;

– придбані СЕД часто не відповідають специфіці роботи і можливостям інформаційного обігу організації;

– впроваджені СЕД прямим чином порушують політику інформаційної незалежності організації;

– високий рівень програмного «піратства/шпигунства». Організації з цілого ряду причин використовують не ліцензійне програмне забезпечення порушуючи норми міжнародного права в галузі захисту інформації та інтелектуальної власності [6].

Можна зробити висновок, що документообіг в нових умовах і темпах обробки інформації зазнає значних змін і потребує суттєвого удосконалення, навчання, убезпечення, зберігання тощо. Основні напрями вирішення перелічених проблем і необхідності узгодження новітніх інформаційних цих процесів пов'язані переважно з програмною частиною і технологіями його організації.

Необхідність оновлення системи документообігу визначають потреби чітко й оперативно передавати документні ресурси, обсяги опрацювання документів на підприємстві, їх передавання до виконання. Від цього залежить швидкість отримання інформації необхідної для ухвалення управлінського рішення. Недовершений, застарілий, непродуманий документообіг вповільнює процес управління загалом, оскільки на рух і обмін документів з різних структурних одиниць витрачається набагато більше часу, ніж на роботу з ними. Цей факт впливає на рівень старіння інформації, призводить до втрати актуальності даних, визначає наступні кроки у розвитку підприємства.

Також варто брати до уваги той факт, що автоматизація ділових процесів на підприємстві сприяє зростанню продуктивності праці персоналу на 25–50 відсотків, одночасно виникає скорочення на 75 відсотків часу для опрацювання одного документа.

Беручи до уваги той факт, що процес розвитку документообігу сьогодні знаходиться в активній стадії, основні складові цього процесу мають багато невирішених проблем і недоліків.

З метою поліпшення роботи закладів вищої освіти з документами, вироблення безпечних механізмів обробки інформації, налагодження комунікації, покращення системи зберігання інформації та її пошуку, була розроблена наступна концепція вдосконалення документообігу. Вона представлена у вигляді схеми на рисунку 1.

Загалом, центральним завданням наведеної концепції є розробка таких механізмів, при яких буде налагоджена робота з документацією, як на паперовому носіїві, так і в електронному вигляді, при цьому прогнозується помітне зменшення навантаження на працівників загального відділу [4].

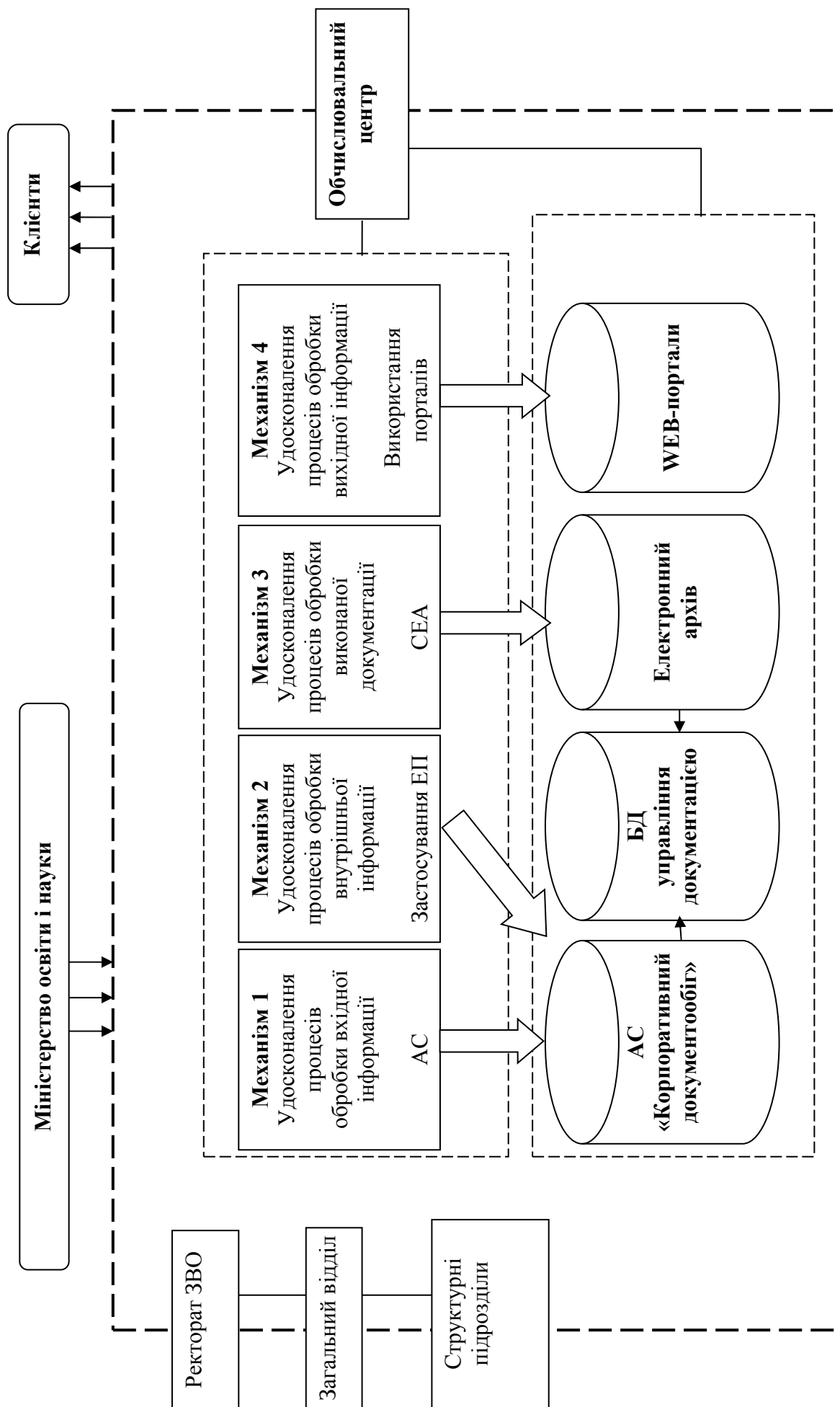

Рис. 1. Концепція вдосконалення документообігу закладу вищої освіти

Перший механізм концепції вдосконалення документообігу передбачає вдосконалення процесів обробки вхідної інформації за допомогою впровадження автоматизованої експертної системи.

При надходженні документів до закладу вищої освіти, зокрема в загальний відділ, вони одразу проходять процедуру реєстрації в автоматизованій експертній системі. За допомогою працівника загального відділу всі документи з істотною економією часу будуть розподілятися серед визначених структурних підрозділах. Також за допомогою даної системи можна буде відстежувати рух документа, хід його розгляду і виконання. Крім цього, в такій системі всі документи будуть структуровані за видами і строками виконання (типові, індивідуальні і інші).

Другий механізм концепції пропонує вдосконалення процесів обробки внутрішньої інформації шляхом застосування електронного підпису.

За допомогою застосування електронного цифрового підпису при веденні документації у закладі вищої освіти буде в рази скорочено життєвий цикл документів. Це призведе не тільки до колосальної економії часу, а ще й додасть зручності до надання документу юридичної сили. Достатньо буде в тій же автоматизованій паспортній системі переслати документ, і не покидаючи свого робочого місця отримати на ньому підпис від необхідної особи, як усередині закладу вищої освіти, так і за його межами. Зручність полягає в тому, що керівник, перебуваючи в будь-якій точці світу, ознайомившись з електронним документом, може без проблем його підписати [2].

Реалізацією перших двох механізмів на практиці стане автоматизована система «Корпоративний документообіг». Вона дозволить реєструвати вхідну документацію, перенаправляти її за необхідними структурними підрозділами та відділами, контролюючи хід руху і виконання документації при цьому розвантажуючи працівників загального відділу. Також в цій системі, працюючи з електронними документами, можна буде використовувати електронний цифровий підпис.

Третій механізм пропонує вдосконалення процесів обробки виконаної документації шляхом ведення електронного архіву та вихідної інформації шляхом використання вебпорталів.

Використання електронного архіву дозволить значно знизити витрати на утримання архіву як такого. Крім того, що з часом можна буде позбутися від величезних приміщень, «паперової тяганини», тривалого пошуку документів, додаткового залучення кадрів, так і захищеність самої документації зросте в рази. В останньому випадку наголос зроблено на створення окремої системи електронного архіву, яка не буде залежати від основної автоматизованої системи електронного документообігу, тим самим не опиниться під загрозою порушення основної системи документообігу [3].

Важливий елемент концепції представляє розроблена база даних, яка виступатиме сполучною ланкою між двома системами. Вона координуватиме потік виконаної документації в електронний архів, показуючи які документи потребують даної операції, а у яких ще термін виконання не підійшов.

Всі основні процеси документообігу пов'язані з програмно-технічним комплексом будуть координуватися обчислювальним центром закладу освіти, де і будуть перебувати основні функціонали і сервери систем. Працівники даного центру стежитимуть за налагодженою, узгодженою і безперебійною роботою даних систем і зможуть вчасно реагувати у разі неполадок або збоїв.

Що стосується вихідної інформації, то в сучасному світі стають все більш популярними різні додатки і соціальні мережі. Механізмом вдосконалення вихідної інформації крім новинної стрічки офіційного сайту закладу вищої освіти стане активне використання всіх основних інформаційних вебпорталів для передачі актуальної інформації.

Вся структура концепції необхідна для поступової безперервної реалізації технології і досягнення головної мети закладу вищої освіти – задоволення документальних потреб споживачів, зокрема студентів і працівників, для яких налагоджена робота закладу вищої освіти є запорукою перспектив у професійній реалізації та комфортного життя.

Анотація. Стаття посвящена розробці механізмів удосконалення документооборота вищого навчального закладу та їх застосуванню. Однією з найважливіших причин ефективного та налаженого функціонування університету є правильна та структурована організація його документооборота. А з появою електронної документації кількість проблем та завдань у цьому напрямку тільки зросло. У зв'язі з цим у даному дослідженні представлено інформацію про розробку таких механізмів, при яких: а) документообіг у університеті буде налаженою системою, що поєднує як паперові, так і електронні документи; б) здійсниться автоматизація процесів роботи з усіма трьома типами документації; в) буде вирішена проблема зберігання електронних документів. Пріоритетними методами роботи є науковість, аналіз та синтез, узагальнення та абстрагування; спостереження.

Ключові слова: автоматизація документооборота, нові інформаційні технології, програмне забезпечення, автоматизована система управління, документооборотне забезпечення.

Abstract. The article is devoted to the development of mechanisms for improving the workflow of a higher educational institution and their application. One of the most important reasons for the effective and streamlined work of the university is the correct and structured organization of its workflow. And with the advent of electronic documentation, the number of problems and tasks in this direction has only increased. In this regard, this study provides information on the development of such mechanisms in which: a) document management at the university will be an established system that combines both paper and electronic documents; b) there will be automation of processes for working with all three types of documentation; c) the problem of storing electronic documents will be solved. Priority methods of work are scientific, analysis and synthesis, generalization and abstraction; observation.

Key words: workflow automation, new information technologies, software, automated control system, documentation support.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України Про електронні документи та електронний документообіг. *Верховна Рада України*. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/851-15>
2. Закон України Про електронний цифровий підпис. *Верховна Рада України*. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/852-15>
3. Закон України Про інформацію. *Верховна Рада України*. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
4. Барановський В. П. Автоматизація ДООУ. Навчальний посібник. М.: ЕКМОС, 2004.
5. Григор'єв С. В. Автоматизація документообігу / Под ред. В.А. Федов і ін. М.: Технологія, 2004.
6. Колесов А. Н. Комплексне обговорення проблем електронного документообігу. За матеріалами конференції «Електронний документообіг та документообігне забезпечення управління в бізнесі». *Делопроизводство*. 2003. № 15. С. 13–15.
7. Організація документообігу. URL: <http://www.modernstudy.ru/pdds-2541-15.html> (дата звернення: 27.03.2020).

УДК 711.4:712.41 (477)

ДЕКОРАТИВНІ ДЕРЕВНО-ЧАГАРНИКОВІ ІНТРОДУЦЕНТИ У ЛАНДШАФТНОМУ БУДІВНИЦТВІ МІСТ УКРАЇНИ

Т. І. Малова, О. В. Маїталер

Анотація. Статтю присвячено дослідженню використання декоративних деревно-чагарникових рослин у ландшафтному будівництві. Метою роботи стала оцінка адаптаційних можливостей декоративних деревно-чагарникових інтродуцентів та визначення перспективності їхнього використання у ландшафтному будівництві міст України. У роботі наведено приклади видів деревно-чагарникових інтродуцентів, які є достатньо зимо- та посухостійкими, мають високу декоративність, є успішно акліматизованими та можуть бути рекомендованими для використання у ландшафтному будівництві міст України.

Ключові слова: інтродукція, великі промислові міста, ландшафтний дизайн.

Інтродукція рослин – ефективний метод збагачення культурної флори за рахунок дикорослих видів та пристосування їх до нових умов існування. За рахунок інтродукції відбувається постійне збагачення асортименту декоративних однорічних та багаторічних рослин, стійких до специфічних умов певного регіону, також завдяки освоєнню ресурсів

світової флори здійснюється поповнення видового різноманіття цікавими і оригінальними рослинами для використання у ландшафтному будівництві міст.

Інтродукційний процес – складова глобального процесу розподілу в просторі структурних компонентів живої речовини (біосистем), у якому взаємопов'язані процеси природного і антропогенного їх розселення. Роль інтродукційного процесу у сучасній біосфері збільшується в міру антропогенної трансформації природних та формування штучних екосистем.

Мета роботи – оцінити адаптаційні можливості декоративних деревно-чагарникових інтродуцентів та визначити перспективність їхнього використання у ландшафтному будівництві міст України.

Об'єкт дослідження – процес інтродукції декоративних деревно-чагарникових рослин.

Предметом дослідження є практичний досвід та науково-методичні підходи до інтродукції декоративних деревно-чагарникових рослин в умовах міст України.

У великих промислових центрах декоративні деревні насадження знаходяться під постійним антропогенним навантаженням, що й обумовлює необхідність оптимізації їх видового складу.

Під успішністю інтродукції рослин розуміють відтворення життєздатності і корисних властивостей виду в нових умовах культивування, максимально кількісно та якісно наближених до таких, що є у природному ареалі видів-інтродуцентів.

Дендролог-інтродуктор, який вводить у паркові ландшафти новий деревний вид, сподівається одержати в результаті певний кількісний та якісний комплекс. Наприклад, гарне, зі струнким стовбуром та повноцінною декоративною кроною дерево, яке здатне забезпечити життєздатне потомство та самостійно відновлюватись у нових умовах [1, с. 83].

Перші теоретичні висловлювання в цій галузі належать відомому німецькому ботанику і географу Александеру фон Гумбольдту – засновнику ботанічної географії. В 1806 році він обґрунтовує переміщення рослин з урахуванням географічних ступенів і доводить, що при переселенні рослин слід ураховувати комплекс кліматичних факторів, які впливають на їх розповсюдження.

Таким чином, можна виділити чотири етапи роботи з рослинами-інтродуцентами: попереднє вивчення та вибір вихідного матеріалу; мобілізація вихідного матеріалу; освоєння рослин під час інтродукції та підбиття підсумків інтродукції.

На підставі результатів Вульфа-Базилевської можна виділити шість ступенів успішності інтродукції [2, с. 14].

I ступінь успішності інтродукції. Рослини, які добре розмножуються як вегетативно, так і генеративно, утворюють інтродукційні популяції в межах своїх видів на ботаніко-географічній ділянці та поширюються за їх межі.

II ступінь успішності інтродукції. Рослини, які утворили інтродукційні популяції, можуть самостійно існувати в умовах відповідних видів ботаніко-географічної ділянки, утворювати насіння та самосіви, розмножуватися вегетативно.

III ступінь успішності інтродукції. Рослини, які проходять повний цикл розвитку, плодоносять, утворюють насіння, але не дають самосіву.

IV ступінь успішності інтродукції. Рослини добре переносять зимовий період, цвітуть, але не плодоносять або не утворюють зрілого насіння.

V ступінь успішності інтродукції. Рослини добре переносять зиму, але з різних причин не цвітуть.

VI ступінь успішності інтродукції. Рослини добре вегетують, цвітуть та плодоносять, дають зріле насіння, але взимку вимерзають (відсоток залежить від температури повітря, висоти листяної підстилки та снігового покриву). Потребують укриття на зимовий період.

При створенні паркових пейзажних груп важливу роль відводять інтродукованим видам, які покращують загальний декоративний вигляд композицій як замкнутих, так і відкритих паркових просторів [3, с. 63].

Характерною рисою ландшафтів міських парків є вдале поєднання лучних газонів і декоративних галявин з деревно-чагарниковими масивами, групами та поодинокими деревами. Відкриті простори значною мірою визначають специфіку архітектурно-ландшафтної структури парків, вони мають першорядне значення для сприйняття деревно-чагарникових композицій. Естетичні якості галявин визначаються декоративністю узлісь та куртин, великих та малих деревних груп і поодиноких дерев, а також характером трав'яного покриву. Завдяки поєднанню відкритих зелених просторів галявин з деревними насадженнями досягається певне співвідношення форм за фактурою, кольором, положенням у просторі, ефективніше відтінюються кольорові контрасти пейзажних елементів [4, с. 60].

Нині для потреб ландшафтного будівництва дедалі ширше використовують чагарники, які водночас є декоративно-листяними і красиво цвітуть. Саме вони забезпечують досягнення максимального декоративного ефекту протягом вегетаційного періоду або в окремі пори року. При обстеженні міських зелених насаджень було виявлено, що асортимент деревно-чагарникових рослин є досить обмеженим [5, с. 79].

На сьогодні велику увагу приділяють покращенню екологічних умов в містах, в тому числі озелененню міст та інших населених пунктів. Підбір асортименту високодекоративних деревних та чагарникових порід для озеленення багато в чому визначає майбутні об'єкти зеленої архітектури.

Нижче наведемо коротку характеристику високодекоративних дерев, чагарників і інтродукція яких може значно покращити зелене вбрання міст України.

Berberis brachypoda Maxim. - барбарис коротконожковий. Чагарник заввишки до 2,5 м з сріблястим колючозубчастим листям. Ягоди еліптичної форми, шарлахові, 5–6 мм завдовжки. Скидає листя у жовтні. Природний ареал - південно-західному Китаю. В культурі зустрічається у Львові, Хмельницькому. Рекомендується з декоративною метою, особливої декоративності набуває восени, коли листя та плоди демонструють яскраві кольори.

Berberis thunbergii DC. – барбарис Тунберга. Чагарник заввишки до 2 м з дугоподібними гілками і дрібним яскраво-зеленим листям. Квіти в невеликих китицях золотисто-жовтого кольору, згори з червонуватим відтінком. Листя від ромбовидних до округлих, 2 см завдовжки, тримаються до глибокої осені, коли стають яскраво-червоного кольору. Плоди блискучі яскраво-червоні завдовжки до 1 см. В умовах узбережжя, перспективна його форма з листям червонуватих тонів протягом всього вегетаційного періоду. Батьківщина – Японія та Китай, де росте на відкритих гірських схилах. В Україні культивується в південно-західному регіоні. Рекомендується, як декоративний чагарник для бордюрів, невисоких огорож, солітерів та групових насаджень.

Syringa vulgaris L. – бузок звичайний. Походить з Балкан. Чагарник, рідше деревце заввишки до 3–6 м. Пагони прямостоячі, округлі, з помітним сочевичками, голі, жовтуваті- або зеленувато-сірі. Листя супротивні, прості яйцевидні з серцевидною основою та витягнутою і загостреною верхівкою. Квіти зібрані у потужні волоті, завдовжки до 2 см, пахучі, декоративні, квітують у травні після розпускання листя. Розмножується бузок поділом кущів, підземними відводками та різними способами прищеп. Насіннєве розмноження застосовують для отримання дичок. Світлолюбний, газостійкий, витримує міські умови. В озелененні висаджується куртинами, групами, поодинокими кущами та живоплотами. Добра підщепа для культурних сортів. Культивується у багатьох ботанічних садах, деяких міських парках, на присадибних ділянках сіл і міст країни. В Україні широко розповсюджений в центральних її областях. Насьогодні для озеленення міст України майже не використовується.

Syringa josikaea Jacq.f.ex Rehb. – бузок угорський. Природний ареал у лісах Карпат. Чагарник або невелике деревце заввишки 3–7 м. Крона яйцеподібна, середньої щільності, гілки прямостоячі. Пагони бурі або сіруваті, опушені темними волосками. З однією верхівкою брунькою і двома бічними, значно слабше розвинутими. Верхівкові бруньки 8-

15 мм завдовжки, бічні бруньки 4–6 мм завдовжки, дещо віддалені. Листки супротивні, еліптичні, на верхівці загострені, при основі клиноподібні. Верх листка темно-зелений, низ сизуватий. Достатньо тіншовитривалий, газостійкий вид. В озелененні використовують в групових та солітерних насадженнях, росте на вологих і свіжих ґрунтах. Як ендемік підлягає охороні. Розповсюджений у Львівській області та Закарпатській.

Hydrangea arborescens L. – гортензія деревовидна. Чагарник заввишки 1–3 м. Листя довгочерешкові, овальні, по краях пильчасті, 6–20 см завдовжки, зверху зелені, знизу сизуваті. Квітує у червні-липні. Морозостійка. Швидкоростуча порода. Добре переносить сухість повітря, наявність в ґрунті вапна, але віддає перевагу родючим ґрунтам, достатньо вологим. У природі росте в Північній Америці. В Україні зустрічається в Києві, Львові.

Hydrangea macrophylla (Thunb.) DC. – гортензія великолиста. Чагарник заввишки до 4 м з прямостоячими голими пагонами. Листя широкояйцевидні, клиновидні в основі, завдовжки 7-15 см, по краях зубчаті, зверху яскраво-зелені, блискучі, знизу світло-зелені, черешки листя 1-3 см. Квітує з червня до кінця серпня. Квітки у садових форм великі, білі, блакитні або рожеві, зібрані у великі шароподібні суцвіття до 25 см в діаметрі на кінцях пагонів. Має ряд сортів з суцвіттями із стерильних квітів. Теплолюбна, вимоглива до вологості ґрунтів і повітря, погано переносить наявність в ґрунті вапна. Батьківщина – Китай і Японія. Витримує клімат Прикарпаття і Закарпаття. Широко застосовується в цих районах для озеленення міст.

Deutzia gracilis Sieb. Et Zucc. – дейція витончена. Чагарник заввишки до 1 м з гнучкими гілками, листя прості яйцевидно-продовгуваті по краях дрібнозубчаті. Квіти білі, зібрані в продовгуваті метельчаті суцвіття. Квітне протягом 14 днів, плодоносить в серпні. Не досить зимостійка, в холодні зими підмерзає, але весною дає молоді пагони. Природно росте в лісах Середньої Азії та Південної Японії. В Україні культивується в зоні Лісостепу від Одеси до Києва. Придатна для декоративного оформлення бордюрів, узлісь, груп. Часто використовується в композиціях з бузком, у вигляді невеликих груп уздовж доріжок. Дейція витончена завжди ідеальна в будь-яких пейзажних куточках, гармонійно виглядає в міксбордерах, альпінаріях в складі зі злаковими травами, хвойниками та багаторічниками. Особливо красива дейція під час цвітіння посеред зеленого килиму газону. При належному догляді розповсюджена абсолютно на всій території України від Закарпаття до Луганську і Криму.

Deutzia scabra Thunb. – дейція шорстка. Чагарник заввишки до 2,5 м з великими сніжно-білими або рожевими зірчкоподібними квітами розміром 1,5 см, які зібрані у китицеподібні прямостоячі суцвіття. Квітує в травні протягом 21 дня. Насіння дозрівають в жовтні. Листя завдовжки 3–9 см, продовгувато-ланцетні, округлі у основі, темно-зелені, восени – жовті. Посухостійкі, зимостійкі, не дивлячись на підмерзання пагонів в суворі зими. Мають декоративні садові форми. Квітка велика, в діаметрі 2,7 см. Китиця складається із 5–14 махрових квітів, а суцвіття має до 11 китиць і утворює красиву циліндричну форму завдовжки до 14 см. Кущ приймає вигнуту, витончену форму. Форма повстиста має такі ж великі красиві повстисті квіти, тільки пелюстки зовні рожеві, а кущ має прямостоячу форму. Батьківщина – Середня і Південна Японія. Росте, квітує і рясно плодоносить в Україні від Одеси до Києва, де і рекомендується для озеленення.

Salix speciosa Hook, et Arn. – верба чудова. – верба чудова. Чагарник заввишки 2–2,5 м з округлою кроною. Листя завдовжки 7–10 см та завширишки 2,4–3,6 см, оберненояйцевидні або ланцетні, зверху темно-зелені, знизу з білосніжним пухом. Молоді пагони з густим жовтим повстистим опушенням. Квітує в червні-липні. В природі росте в Північній Америці. Рекомендується, як досить декоративна та медоносна порода. Добре росте в Україні, рекомендується для озеленення.

Amelanchier spicata (Lam.) C. Koch. – ірга колосиста. Чагарник заввишки 4–6 м, багатостовбуровий з овальною кроною. Листя яйцеподібної форми завдовжки 4–6 см, по краях пильчасті, весною знизу білі повстисті, зверху темно-зелені, восени бронзово-

червоні. Квітує ранньою весною, рясно вкриваючи кущ невеликими повстистими білосніжними китицями. Плоди шаровидної форми, синювато-чорні з сизим нальотом, 7–9 мм в діаметрі, їстівні. Дуже морозостійка рослина, витримує зниження температури до 40 °С і навіть нижче. Також вона довговічна – живе до 60–70 років. До ґрунту не вимоглива, але надає перевагу родючому, з домішками вапна ґрунту. В природі росте в Північній Америці. Її вирощують, в першу чергу, як декоративну рослину. Вона підходить для створення красивих живоплотів і закріплення ярів. Ірга добре росте як в саду, так в умовах міста. В Україні найчастіше застосовується для живої огорожі, в групах та узліссі. Пропонується для експериментальних пошуків у ландшафтному дизайні. Найбільш вживана для озеленення великих міст.

Amelanchier florida Lindl. – ірга рясно квітуча. Чагарник або невелике дерево, заввишки до 10 м. Листя округлі з слабкою серцевидною основою, в верхній половині гострозубчаті, яскраво-зелені з зовнішнього боку. Квіти білого кольору з довгими широкими пелюстками та рясними квітковими китицями. Рослина зимостійка, нарядна у момент квітання. В природі росте в західній частині Північної Америки. Добре росте в Україні, де і рекомендується для озеленення.

Viburnum tinus L. – калина лавролиста. Вічнозелений чагарник заввишки до 3 м з блискучими овальними листками. В грудні – квітні кущ покритий рожевими бутонами, які перетворюються в білі квіти. Калину лавролисту вирощують в ботанічних садах Південного берегу Криму, зокрема Сімферополя та Ялти як в складі живої огорожі, так і в якості поодинокого куща. Відомі її сорти з червоними бутонами, білими, блідо-рожевими та рожевими квітами зібраними в зонтикоподібні суцвіття. До ґрунту не вимоглива, відносно морозостійка. В природі росте в Південній Європі та Північній Африці. Рекомендується, як доволі декоративний, вічнозелений чагарник з рясним і тривалим квітанням.

Viburnum trilobum Marsh. – калина трилопатева. Чагарник висотою до 4 м з доволі великими широкояйцеподібними лопатними листями, заввишки 5–12 см, лопаті загострені. Квітує в травні-червні, квіти у великих щитковидних суцвіттях 7–10 см в діаметрі. Плоди дозрівають в серпні-вересні, напівшароподібні, блискучі, шарлахово-червоні. Морозостійка. Надає перевагу глибоким, добре дренованим ґрунтам. Помірно вологолюбна. В природі росте в лісах Північної Америки. Насамперед, використовується для садів та парків, особливо декоративна восени, коли листя та плоди розфарбовані в яскраві відтінки. Цей вид культивують у багатьох ботанічних садах України, насамперед Києва, Вінниці, Полтави, Харкова, Чернівців, Львова. Кущі калини цих форм ефективно виглядають як окремо, так і в групах, завдяки своїм відмінним декоративним властивостям. Калину досить часто пошкоджують шкідливі комахи, що веде до втрати декоративних властивостей і зниження, а інколи до цілковитої втрати врожаю плодів – не розкриваються бутони квіток, всихають пагони. Найбільшої шкоди завдають шкідники, що ушкоджують листки. Власне через такі ушкодження в багатьох районах відмовились від використання калини під час озеленення вулиць, створення скверів і парків [6, с. 34].

Cotoneaster divaricata Rehd. et Wils. – кизильник розчепірений. Чагарник заввишки до 2 м з відхиленими гілками. Листя завдовжки до 2 см, темно-зелені, блискучі, еліптичної форми, знизу з рідким опушенням. Квіти світло-рожеві в щитку. Плоди дозрівають на початку вересня, яскраві, коралово-червоні, до 8 мм завдовжки. Листя жовтіють в середині жовтня та опадають в листопаді. Вирізняється декоративністю під час квітання та восени, яскравим кольором листя. Посухостійкий, до ґрунтів не вимогливий, добре росте на сухих кам'янистих ґрунтах. Морозостійкий. В природі росте в горах Західного Китаю. В культурі добре росте в Україні. Чудово витримує стрижку, використовується для живої огорожі, групових та поодиноких посадках. Розповсюджений по всій території України.

Mahonia aquifolium (Pursh) Nutt. – магонія падуболиста. Вічнозелений чагарник заввишки до 1,5 м, з непарноперистими темно-зеленими, блискучими листками, жовтими квітами, синювато-чорними з сизим нальотом ягодами. Квітує в квітні-травні. Плоди дозрівають в серпні-вересні. Розмножується насінням, живцями, відводками. В природі

росте на заході Північної Америки. Застосовується з декоративною метою для створення вічнозелених бордюрів. Цілком зимо- та посухостійка, димо- та газостійка культура; віддає перевагу відкритим сонячним ділянкам, зі свіжими родючими, дренажними ґрунтами, проте добре пристосовується до ущільнених ґрунтів; тіньовитривала (здатна виростати у густому затінку та на осонні); краще виростає за умови помірного поливу, але не терпить застою води. Росте швидко, переносить формування крони (обрізки).

Магонія падуболиста завжди приваблювала флористів – рослину й донині використовують для створення зимових композицій і букетів. Вона є відмінною ґрунтово-покривною рослиною, утворюючи красиві невисокі кущі. Ця культура мальовничо виглядає на газонах, серед каменів, біля стін будинків, в бордюрах і живоплотах. Дуже часто служить обрамленням трояндової ділянки [7].

Rhododendron sp. – рододендрони. Вічнозелені або листопадні чагарники, рідше невеликі деревця. Листя почергові, короткочерешкові, дуже варіюють за формою та розмірами. Надзвичайно декоративні рослини з великими квітками, різноманітного яскравого кольору та раннім початком квітучості. Квіти зібрані зазвичай в зонтикоподібні щитки, рідше китиці. Плід – коробочка з численним дрібним насінням. Доволі вимоглива до родючості ґрунту культура, не витримує присутності вапна. Тіньовитривалі. Морозостійкі. Дикі предки його мешкають в Китаї, Кореї, Японії, на Камчатці і Далекому Сході в Росії, в Новій Гвінеї і Північній Австралії, в Європі і в Північній Америці. У ландшафтному дизайні використовується в групах і поодинокі. Ефектно виглядають на тлі хвойних і листяних порід. В Україні зростає на луках субальпійської зони – Рододендрон Карпатський (*Rhododendron myrtifolium*), який називається «Червона рута» і занесений до Червоної книги. Також в Поліссі можна зустріти Рододендрон Жовтий (*Rhododendron luteum*) [8]. Рекомендуються для озеленення вулиць, створення скверів і парків.

Spiraea vanhouttei (Briot.) Zabel. – таволга Вангута. Чагарник заввишки до 2 м з розлогою кроною та дугоподібними вигнутими гілками. Листя до 3 см завдовжки, зворотньоюлицевидні, зубчаті з 4–5 слабо вираженими лопатями, зверху темно-зелені, знизу тьмяно-сизі. Квіти білі, в багатоквіткових зонтикоподібних китицях, рясно вкривають пагони за всією довжиною. Квітує в кінці травня на початку червня. Декоративна культура під час квітучості. Широко культивується в Північній Америці, Західній Європі. Вважається тіньовитривалою рослиною, але максимально рясне цвітіння можливе лише за умови вирощування на освітлених ділянках; швидкоростуча, але недостатньо морозостійка; невибаглива до ґрунтових умов – може рости на вологих і збіднених ґрунтах, але краще розвивається на піщаних добре дренажних; не чутлива до несприятливих умов середовища (погодні фактори, забруднення, смоги тощо). Оригінально і красиво виглядає рослина в одиночних посадках на газоні, клумбі, при оформленні великих квітників чи біля будівлі; ефектні невеликі композиції з хвойними породами; успішно використовується для створення живих огорож, вздовж доріг; ландшафтні дизайнери часто її рекомендують для оформлення берегів штучних водойм, де вона стає мініатюрним аналогом плакучих форм верби [9]. В Україні застосовується для озеленення мегаполісів.

Spiraea veitchii Hemsl. – таволга Віча. Чагарник з прямими у верхній частині відігнутими гілками. Листя до 5,5 см завдовжки, овальні до продовгуватих на верхівці з нечисленними зубцями. Знизу дрібноопушені. Квіти білі до 5 мм в діаметрі, зібрані в щіткоподібні волоті. Квітує в червні. Тривалість квітучості до 27 днів. Морозостійка, посухостійка. Природно росте в Центральному і Західному Китаї. Декоративна рослина з чудовою формою крони та рясними квітками. Розповсюджена по всій території України.

Spiraea cantoniensis Lour. – таволга кантонська. Чагарник до 1,5 м заввишки з тонкими дугоподібними вигнутими гілками. Листя ромбоподібні, продовгуваті, до 5,5 см завдовжки, зубчаті по краю, темно-зелені зверху, знизу сизі. Квіти до 1 см в діаметрі, білі, в густих зонтикоподібних китицях. Посухостійка, світлолюбна, надає перевагу сируватим, родючим ґрунтам. Розмножується посівом насінням, зимовими та літніми живцями.

Зимостійка, газо- та димостійка. В культурі добре росте в Україні, використовується з декоративною метою, має рясні квіти, красиву форму гілля та листя. В ландшафтному дизайні застосовується в озелененні великих промислових центрів.

Tamarix hohenackeri Vge. – тамарікс Гогенакера. Невелике дерево, заввишки до 6 м, або чагарник з численними тонкими стеблами та лінійно-ланцетними загостреними, лускоподібним дрібним листям. Квіти дрібні, в вузьких китицях білого або рожевого кольору, 1-8 см завдовжки, розташовані на однорічних гілках поодинокі або в пучках. Помірно морозостійкий, посухостійкий, світлолюбний вид. Легко розмножується живцями. Витримує засолення ґрунтів. Природно росте в Північному Ірані, Афганістані, а також в Казахстані, Середній Азії та на Кавказі, де підіймається в гори до 2500 м н. р. м. Широко використовується з декоративною метою для узлісь, солітерів в Україні. Зустрічається в озелененні таких міст як Київ, Дніпро.

Forsythia intermedia Zab. – форзиція середня. Гібридна форма. Великий ширококорозлогий чагарник заввишки до 3 м. Листя яйцеподібно-продовгуваті завдовжки до 12 см, квіти скупчені, рідше поодинокі, золотисто-жовті. Морозостійка, посухостійка, не вимоглива до ґрунту рослина, віддає перевагу освітленим місцезростанням. Швидко росте. Розмножується кореневими відводками, здерев'янілими та зеленими живцями. Декоративна з золотистими квітами, які з'являються до розпускання листя. В Україні в суворі зими обмерзає, квітує, іноді плодоносить. В ландшафтному дизайні застосовується для озеленення великих міст.

Forsythia ovata Nakai. – форзиція яйцеподібна. Чагарник заввишки до 2 м з сірувато-жовтими пагонами розлогої форми. Листя широкояйцеподібні або яйцеподібні, у основи округлі або урізані до 7 см завдовжки, яскраво-зелені. Квіти 1,5–2 см в діаметрі, яскраво-жовті, поодинокі, на коротких квітоніжках. Квітує на початку квітня. Листя опадають в жовтні. Зимостійка, посухостійка. В природі росте в Кореї. Рекомендується для озеленення в Україні.

Philadelphus coronarius L. – чубушник звичайний (жасмін садовий звичайний). Походить з Південної Європи. Кущ до 2–3 м заввишки. Пагони ребристі, світло-бурі, голі або слабоопушені. Бруньки конусоподібні. Листки супротивні, яйцеподібні, верхівки загострені, основа округла ширококлиноподібна. Квіти двостатеві, з кремово-білими пелюстками з сильним ароматом. Квітує після появи листків – у червні. Середньовибагливий до ґрунту, витримує забруднення атмосфери. Розмножується насінням і кореневими відростками. Має багато форм. У зеленому будівництві застосовується в групових та поодиноких, бордюрних посадках. Розповсюджений по всій території України.

В результаті проведених досліджень можна зробити наступні висновки:

1. Оскільки дія низьких температур взимку, а високих — влітку та інші несприятливі екологічні чинники впродовж року не призводять до загибелі рослин, досліджені види слід вважати достатньо зимо- та посухостійкими;

2. Вище наведені рослини мають високу декоративність і можуть бути використані для озеленення міських територій та ділянок різного призначення;

3. Вивчення життєздатності та перспективності інтродукції обраних рослин показало, що всі досліджувані рослини належать до групи перспективних для впровадження в культуру. Показники їх життєздатності свідчать про високий потенціал адаптивних реакцій і перспективність інтродукції.

4. Згідно з результатами оцінки успішності інтродукції рослини всіх досліджених таксонів є цілком акліматизованими та можуть бути успішно використаними в ландшафтному будівництві міст України.

Анотація. Стаття посвячена дослідженню використання декоративних деревно-кустарникових рослин в ландшафтному будівництві. Метою роботи стала оцінка адаптаційних можливостей декоративних деревно-кустарникових інтродуцентів і визначення перспективності їх використання в ландшафтному будівництві міст України. В роботі наведено приклади видів деревно-

кустарниковых интродуцентов, которые являются достаточно зимо- и засухоустойчивыми, имеют высокую декоративность, является успешно акклиматизированными и могут быть рекомендованы для использования в ландшафтном строительстве городов Украины.

Ключевые слова: интродукция, крупные промышленные города, ландшафтный дизайн.

Abstract. The article is devoted to the study of the use of ornamental shrubs in landscape design. The purpose of the work was to assess the adaptive capacity of decorative woody shrubs and to determine the prospects of their use in the landscape design of Ukrainian cities. The paper presents examples of shrubs species that are sufficiently winterhardy and drought resistant, have high decorative features, have been successfully acclimated, and can be recommended for use in landscape design in Ukrainian cities.

Key words: introduction, industrial cities, landscape design.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Медведєв В. А., Ільєнко О. О. Підсумки інтродукції деревних декоративних рослин у приозерно-балковий ландшафтний район дендропарку «Тростянець». *Інтродукція рослин*. 2013. № 1. С. 83–91.
2. Діденко С. Я. Оцінка успішності інтродукції видів кавказької флори в умовах Національного ботанічного саду ім. М. М. Гришка НАН України. *Інтродукція рослин*. 2016. № 4. С. 14–21.
3. Медведєв В. А., Ільєнко О. О. Динаміка участі деревних інтродуцентів у композиціях рівнинно-пейзажного району Тростянецького парку. *Інтродукція рослин*. 2013. № 3. С. 63–72.
4. Медведєв В. А., Ільєнко О. О. Монументальна галявина Державного дендрологічного парку «Тростянець» НАН України: особливості формування, тенденції змін композиційної структури, сучасний стан. *Інтродукція рослин*. 2019. № 3. С. 59–71.
5. Гончаренко Б. В. Декоративно-листяні види та культивари роду *Forsythia* Vahl у дендрарії Національного ботанічного саду ім. М. М. Гришка НАН України. *Інтродукція рослин*. 2014. № 1. С. 79–83.
6. Заячук В. Я., Цибуля В. С. Види роду Калина (*Viburnum* L.) в озелененні населених місць. *Науковий Вісник НЛТУ України*. 2013. Вип. 23. 11. С. 30–38.
7. Магонія падуболиста. URL: <http://www.ieenas.org/p/magoniia-padubolista/> (дата звернення: 20.03.2020).
8. Рододендрон. URL: <http://www.vashsad.ua/encyclopedia-of-plants/flowering-shrubs/show/1923/> (дата звернення: 20.03.2020).
9. Таволга вангутта (спірея вангутта). URL: <http://www.ieenas.org/p/tavolga-vangutta-spireia-vangutta/> (дата звернення: 20.03.2020).

УДК 331.54

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ АДАПТАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ НА ПРИКЛАДІ ГК «АВТОМИР»

А. І. Бабій, О. А. Дороніна

Анотація. Роботу присвячено аналізу процесу адаптації персоналу ГК «Автомир», досліджено основні проблеми, що виникають у процесі входження нового співробітника в компанію. Визначено сутність поняття «адаптація персоналу» та проаналізовано чинники, що впливають на якість адаптаційного процесу. Висвітлено основні показники, що супроводжують процес адаптації: витрати, успішність проходження, плинність кадрів. Виділено пріоритетні напрями вдосконалення професійної адаптації персоналу.

Ключові слова: персонал, адаптація персоналу, аналіз трудових показників, Welcome box, storytelling.

Актуальність проблеми. У сучасних умовах персонал відіграє надзвичайно важливу роль в організаціях. Управління персоналом потребує особливого, індивідуального підходу, який дасть змогу знайти ефективні механізми управління різними людьми. У загальному вигляді управління персоналом орієнтовано на забезпечення необхідних організації навичок, вмінь та підтримання бажання використовувати ці навички та вміння у співробітників. Це завдання, в першу чергу, можна вирішити за рахунок створення ефективного процесу підбору персоналу. Однак, часто тільки високого професіоналізму працівника недостатньо. Для того, щоб він повноцінно розпочав нову роботу в новому колективі, необхідно допомогти йому адаптуватися. Цей процес потребує спеціальних знань та навичок менеджерів усіх ланок. В даний час процес адаптації в багатьох організаціях технологічно не відпрацьований, тобто, позбавлений чіткого регламенту і системи правил, що визначають, як повинні вирішуватися ключові питання управління. Вищевикладене й зумовлює актуальність обраної тематики дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням адаптації персоналу на підприємстві приділяється увага в роботах багатьох вітчизняних та зарубіжних учених: Т. Ю. Базарова, В. А. Волгіна, В. А. Дятлова, А. П. Єгоршина, Б. Л. Єрьоміна, А. В. Ігнатєва, В. В. Красношапки, О. В. Крушельницької, В. Г. Никифоренка, М. В. Чорної та інших. У той же час, запровадження сучасних моделей управління компаніями потребує напрацювання нових підходів до адаптації персоналу.

Мета статті полягає в дослідженні поняття «адаптація персоналу», вивченні особливостей системи адаптації персоналу ГК «Автомир» та розробці заходів щодо її удосконалення.

Викладення основного матеріалу дослідження. Наукові роботи різних авторів містять різні тлумачення поняття «адаптація персоналу», тож для ґрунтовного дослідження обраної проблематики розглянемо декілька з них (табл. 1).

Таким чином, можна дійти висновку, що адаптація персоналу – це двосторонній процес входження нового працівника в компанію і пристосування компанії до нового члена команди. В цей період – остаточно вирішується, чи співпадають цінності компанії і новачка, чи вливається останній в колектив, чи знаходить спільну мову з керівництвом, підлеглими, колегами. Тривалість процесу адаптації залежить від посади і зазвичай становить від 1-го до 3-х місяців.

До основних функцій адаптації відносять наступні [5]:

1. Зменшення стартових витрат як особистості, так і підприємства.
2. Зниження тривожності і невпевненості нового працівника.

3. Скорочення плинності кадрів.
4. Економія часу керівника і співробітника.
5. Розвиток позитивного ставлення до роботи, задоволеності роботою і реалізму в очікуваннях.

Таблиця 1 – Сучасні підходи до визначення поняття «адаптація персоналу»

Автор	Визначення
Балабанова Л. В.	Це двосторонній процес. З одного боку, за фактом, що людина приступила до роботи у новому підприємстві, стоїть її свідомий вибір, заснований на певній мотивації прийнятого рішення, і відповідальність за це рішення. З іншого боку, і підприємство приймає на себе певні зобов'язання, наймаючи працівника [1].
Базаров Т. Ю., Єрьомін Б. Л.	Процес активного пристосування людини до нового середовища, знайомство з діяльністю організації, особливостями виробництва, включення в комунікативні мережі, знайомство з корпоративною культурою і зміна власної поведінки відповідно до вимог нового середовища [2].
Єгоршин А. П.	Процес пристосування колективу до зміни умов зовнішнього і внутрішнього середовища організації; пристосування індивідуума до робочого місця і трудового колективу [3].
Конотопцева Ю.	Процес входження людини в організацію та її пристосування до умов функціонування нової організації [4].

Основними цілями адаптації є:

- можливість більш швидкого досягнення робочих показників, прийнятих для організації;
- входження працівника в робочий колектив, у його неформальну структуру й відчуття себе членом команди;
- зниження тривожності й невпевненості, які відчуває новий працівник;
- економія часу безпосереднього керівника й рядових працівників;
- скорочення плинності кадрів серед нових працівників;
- розвиток у нового працівника задоволеності роботою, позитивного відношення до роботи й реалізму в очікуваннях;
- зниження витрат по пошуку нового персоналу;
- формування кадрового резерву (наставництво – це можливість для досвідченого співробітника придбати досвід керівництва).

Успішність адаптації новоприйнятого працівника залежить від цілого ряду умов та чинників. Ці чинники можна поділити на ті, що позитивно впливають, і ті, що мають негативний вплив (табл. 2).

Таблиця 2 – Чинники впливу на результати адаптації працівника [6]

<i>Чинники, що визначають негативну адаптацію працівників</i>	<i>Чинники, що визначають позитивну адаптацію працівників</i>
Несумісність із рештою співробітників	Об'єктивність оцінки під час прийому і в процесі діяльності
Незадоволення стилем керівництва	Відпрацьований механізм адаптації
Невиправдані надії стосовно організації та умов праці	Імідж та репутація організації
Нерозуміння працівником вимог, що пред'являються до нього	Привабливість професії
Висока інтенсивність і складні умови праці на новому місці	Умови для оптимальної мотивації
Незбіг очікуваної і фактичної оплати праці	Система навчання і підвищення кваліфікації
Низький рівень комунікабельності, негативні риси характеру	Соціально-психологічний клімат і організаційна структура
	Особисті якості працівника

При дослідженні питання адаптації слід розрізняти активну адаптацію, коли працівник прагне впливати на середовище для того, щоб змінити його, і пасивну, коли він не прагне до такого впливу. Найефективнішою є адаптація, коли новий працівник активно пристосовується до змінного середовища за допомогою відповідного керуючого впливу і використання різних засобів (організаційних, технічних, соціально-психологічних і т. ін.).

Розглянемо побудову системи управління процесом адаптації детальніше на прикладі ГК «Автомир». Група Компаній займає лідируючі позиції на Вінницькому ринку автотранспорту і є офіційними дилерами 10-ти світових автомобільних брендів: Nissan, Hyundai, Ford, Citroen, Kia, Mitsubishi, Fiat, Honda, Mazda, Peugeot. Історія ГК «Автомир» розпочинається із 2006 року – з реєстрації першої компанії «Автомир Вінниця», яка отримує статус офіційного дилера Mitsubishi Motors у Вінницькій області. Група Компаній стрімко розвивається і станом на 1 березня 2020 року чисельність співробітників ГК «Автомир» становить 245 осіб (табл. 3).

Таблиця 3 – Структура чисельності персоналу ГК «Автомир»

Показник	Кількість, осіб	Відсотків до загальної чисельності, %
Загальна чисельність, з них:	245	100
чоловіки	158	64,5
жінки	87	35,5
ТОП-менеджмент	7	2,8
Керівництво середньої ланки та провідні фахівці	49	20,0
Фахівці	94	38,4
Робітники	69	28,2
Обслуговуючий персонал	26	10,6

Аналізуючи дані таблиці 3 можна зробити висновки, що більшу частку персоналу становлять чоловіки – 64,5 % від загальної чисельності, що пов'язано зі специфікою галузі. По кваліфікаційній структурі: більша частина персоналу – фахівці (38,4 %). Важливим елементом виявлення проблем в управлінні персоналом є аналіз трудових показників, тож проаналізуємо основні дані за 2019 рік та I квартал 2020 року (табл. 4).

Таблиця 4. – Аналіз трудових показників ГК «Автомир»

Показник	2019 рік	I квартал 2020 року
Новоприйнятих, осіб	87	22
Звільнених, осіб	55	22
Загальний оборот, осіб	142	44
Коеф. по прийняттю, %	40,7	9,0
Коеф. по звільненню, %	25,7	9,0
Коеф. плинності, %	20,1	6,3

З даних, представлених у таблиці 4 можна зробити наступні висновки:

1) Група Компаній стрімко зростає та набирає потужності, знаходиться в процесі розвитку;

2) у Групі Компаній дуже високий показник плинності кадрів, що негативно впливає на усі бізнес-процеси.

Одним з найперших важелів зменшення рівня плинності персоналу є якісний підбір кадрів та їх первинна адаптація. Після аналізу системи рекрутменту Групи Компаній було виявлено наступне:

1) підбір кадрів є досить якісним та системним;

2) середній термін закриття вакансій – 1 місяць;

3) проводиться комплексна первинна оцінка в 2 етапи співбесід: перша з рекрутером, друга з безпосереднім керівником.

В ГК було вжито наступні заходи: збільшення кількості та якості цільової реклами задля покращення вхідного набору кандидатів.

Якщо проаналізувати відсоток успішності процесу адаптації новоприйнятих – то за перше півріччя 2019 р. він становив в середньому 40,1 %, що напряму впливає й на рівень плинності персоналу. У зв'язку з цим у Групі Компаній у жовтні 2019 р. була розроблена наступна система заходів щодо удосконалення адаптаційного процесу:

1) Для новоприйнятих введено Welcome box – подарунковий набір для нового працівника, який містить у собі брендovanу продукцію: вітальна листівка, бейдж, екосумка, блокнот, ручка та кружка.

2) Розроблено електронного помічника та друга – чат бот в Telegram під назвою HR Avtomir, який містить у собі таку важливу інформацію, як організаційна структура компанії, імена та номери телефонів колег, навчальні матеріали та зрізи знань. Чат бот запитує у «новобранця» як пройшов його день та акцентує увагу на якість внутрішніх бізнес-процесів кожного автосалону.

3) В перший день HR проводить екскурсію та storytelling, знайомить з колегами, показує робоче місце та ознайомлює з внутрішніми правилами і деталями роботи.

4) Розроблено індивідуальні плани стажування під кожну посаду і відповідні навчальні матеріали та необхідні довідники. Плани розписано на кожний день із переліком обов'язкових для виконання завдань. По завершенню двох тижнів роботи проводиться зріз знань по вивченому матеріалу.

5) Створено анонімну анкету зворотнього зв'язку, яку працівник заповнює після двох тижнів роботи та за допомогою якої можна виявляти проблеми в процесі адаптації і впливати на них.

Після введення в дію цієї системи заходів показник успішності процесу адаптації новоприйнятих почав покращуватися і в лютому 2020 р. становив вже 58,3 %.

Проведемо розрахунок вартості процесу адаптації одного нового співробітника:

вартість welcome box – 320 грн.;

приблизна вартість часу Керівника та HR – 3125 грн.;

а також – вартість втрат, призведених роботою у неповній мірі (через недосвідченість нового працівника саме на цьому робочому місці).

Отже, орієнтовна вартість адаптації новоприйнятого співробітника складає 3500-5000 грн. і місячні втрати на негативний результат адаптації досягають колосальних розмірів.

При повторному аналізі проблематики, що виникає під час адаптаційного процесу було виявлено наступне: безпосередній керівник не здатен приділити достатньої кількості часу новому співробітнику, через що сповільнюється процес навчання і у новачка виникає відчуття непотрібності. Для подолання цієї проблематики пропонується наступне:

1) розширити індивідуальні плани за посадами;

2) більш широко застосувати e-learning таким чином, щоб не було прив'язки до вільного часу Керівника: розробити покрокові інструкції з виконання тих чи інших робочих операцій, за якими співробітник зможе самостійно опанувати роботу;

3) прописати щоденні, обов'язкові на перші 2 тижні, 5-ти хвилиники з HR для постійного контролю емоційного стану новачка та проблем, які в нього виникають.

Поряд із цим доцільно розробити «Путівник для нового співробітника», який містить таку інформацію:

1. Історія компанії.

2. Напрями діяльності.

3. Брендінг компанії та її позиціонування на ринку.

4. Місія компанії.

5. Мета компанії.

6. Шляхи досягнення мети: запроваджувати та застосовувати нові технології; ніколи не зупинятися на досягнутому, постійно вдосконалюватися; прагнути до зростання та розширення компанії, виходити на нові ринки тощо.

7. Цінності компанії, система яких містить чотири основні складники, такі як працівники; ділова репутація; інновації та розвиток; життя та здоров'я працівників.

8. Якості працівників, які ціняться в компанії: лідерство та розвиток; здатність до командної праці; здатність добиватися результатів та доводити справу до кінця; готовність брати на себе рішення складних завдань; ініціативність; новаторство; повага до кожного члена колективу, незалежно від посади; чесність; самокритичність; постійний розвиток як у професійному плані, так і в особистісному та ін.

Висновки. У результаті проведеного аналізу встановлено, що правильна процедура адаптації формує у співробітника лояльність до компанії та мотивує на довгострокову співпрацю, де він починає дивитися в одному напрямку з організацією, в якій працює, знає її місію та цінності, що дозволяє досягати стратегічних цілей організації. Після проведеного дослідження системи адаптації персоналу ГК «Автомир» було надано практичні рекомендації, що більшою мірою стосуються удосконалення процесу навчання під час адаптації нового співробітника.

Слід також зазначити, що зупинятися тільки на удосконаленні адаптації персоналу керівництву Групи Компаній не варто. Персонал потрібно постійно вдосконалювати за рахунок навчання, перенавчання та підвищення кваліфікації, що в свою чергу дозволить зменшити рівень плинності кадрів і розвивати HR-бренд.

Аннотация. Работа посвящена анализу процесса адаптации персонала ГК «Автомир», исследованы основные проблемы, возникающие в процессе вхождения нового сотрудника в компанию. Определена сущность понятия «адаптация персонала» и проанализированы факторы, влияющие на качество адаптационного процесса. Освещены основные показатели, которые сопровождают процесс адаптации: расходы, успешность прохождения, текучесть кадров. Выделены приоритетные направления совершенствования профессиональной адаптации персонала

Ключевые слова: персонал, адаптация персонала, анализ трудовых показателей, Welcome box, storytelling.

Abstract. The work is devoted to the analysis of the process of adaptation of the employee of Avtomir GC, and the main problems that arise in the process of entering a new employee into the company. The essence of the concept of "employee adaptation" is determined and the factors influencing the quality of the adaptation process are analyzed. The main indicators that accompany the adaptation process are covered: costs, success of passing, turnover of personnel. Priority directions of improvement of professional adaptation of employee are highlighted.

Key words: personnel, adaptation of employee, analysis of labor indicators, Welcome box, storytelling.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Балабанова Л. В. Управління персоналом: підручник. К. : Центр навчальної літератури, 2011. 468 с.
2. Управление персоналом: учебник для вузов / под ред. Т.Ю. Базарова, Б.Л. Еремина. М.: ЮНИТИ, 2010. 560 с.
3. Егоршин А.П. Основы управления персоналом: Учебное пособие. 4-е изд., перераб. и доп. М.: НИЦ ИНФРА-М, 2015. 352 с.
4. Конотопцева Ю. Адаптація персоналу державної служби. *Науковий вісник*. 2014. Вип. 14 «Демократичне врядування». С. 100–107/
5. Мшайлова Л. І. Інвестування людського капіталу як фактор економічного зростання АПЮ. *Регіональні перспективи*. 2015. № 5. С. 259–260.
6. Баденіна О.О. Значення процесу адаптації для ефективного управління персоналом. *Управління розвитком: зб. наук. праць*. Харків: ХНЕУ, 2014. 8 (171). С. 34–35.

АНАЛІЗ РІВНЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

В. С. Васянович, О. О. Кравченко

Анотація. Розглянуто фактори, які визначають стан фінансової безпеки в країні. Виділено основні причини виникнення зовнішніх загроз фінансовій безпеці. Проаналізовано стан фінансової безпеки в Україні. Показано, що з 2013 р. структура державного боргу є нераціональною, що призвело до значного підвищення рівня фінансової залежності країни від міжнародних фінансових інституцій. Визначено, що протягом останніх років відбувається зростання недовіри іноземних інвесторів, наслідком чого стало зменшення припливу прямих іноземних інвестицій. Проаналізовано динаміку інфляції та основні ризики її зростання. Показано вплив макроекономічної нестабільності на стан фінансової безпеки в країні.

Ключові слова: фінансова безпека, загроза, державний борг, інфляція, макроекономічна нестабільність.

Вступ. Фінансова безпека є однією з головних складових національної безпеки будь-якої країни. Рівень фінансової безпеки в державі має вплив не тільки на національну економіку в цілому, а й на окремі галузі, підприємства, населення. Незадовільний стан фінансової безпеки може призводити до підриву всієї системи життєзабезпечення держави і, як наслідок, до втрати її суверенітету. Це пов'язано з тим, що фінанси є одним з каналів проникнення, через який може здійснюватися зовнішній вплив не тільки на поточний політичний та соціально-економічний стан в країні, а й на перспективи її розвитку. Фульчері Б. Р. зазначав, що це є новими формами васалітету і колоніалізму [1]. Тому проблема забезпечення фінансової безпеки набуває особливої актуальності у сучасному світі.

Проблема забезпечення фінансової безпеки держави в сучасних умовах зараз привертає увагу багатьох дослідників як в Україні, так і за її межами. Необхідно відзначити праці провідних українських дослідників, а саме Ареф'євої О. В., Барановського О. І., Гейця В. М., Єрмошенка М. М., Кизима М. О., Клебанової Т. С., Сухорукова А. І., Черняка О. І. та ін. І хоча проблема забезпечення фінансової безпеки є достатньо глибоко дослідженою, зміна економічної ситуації як в країні, так і у світі обумовлює необхідність подальших досліджень в частині виявлення кризових явищ, що призводять до погіршення стану фінансової безпеки в Україні.

Основний розділ. Фінансова безпека є «...грунтовною складовою економічної безпеки держави, оскільки на фінансах базується будь-яка економіка, фінанси – кров економічної системи держави» [2]. Фінансова безпека передбачає такий стан економічної системи, при якому досягається збалансованість і стійкість до негативного впливу будь-яких загроз, здатність забезпечувати стійкий і ефективний розвиток, ґрунтуючись на власних фінансово-економічних інтересах. Суть фінансової безпеки полягає в тому, щоб не руйнувалися міжсистемні зв'язки у фінансовій сфері, а кожна з підсистем економіки існувала і розвивалася з урахуванням ефективності інших. Сприяття цьому, а відповідно і забезпечувати, повинні відповідні державні органи, які підтримують економіку і відповідно фінансову безпеку через систему правових, організаційних, політичних та інших заходів.

Виділяють такі фактори, що визначають стан фінансової безпеки в державі: (1) рівень фінансової незалежності, у тому числі розмір фінансової допомоги іноземних фінансових інституцій, а також обсяг іноземних інвестицій; (2) зміст державної внутрішньої та зовнішньої фінансово-кредитної політики; (3) рівень політичної стабільності в державі; (4) ступінь законодавчого забезпечення фінансової сфери [3].

Для того щоб забезпечити стабільний розвиток національної економіки, необхідна розвинена фінансова система. Стан фінансової системи, її здатність забезпечувати стійкість і зростання національної економіки суттєво впливають на економічну безпеку держави. Стійкість фінансової системи визначається рівнем дефіциту бюджету, стабільністю цін, нормалізацією фінансових потоків і розрахункових відносин, стійкістю банківської системи і національної валюти, зниженням зовнішнього і внутрішнього боргу

і дефіциту платіжного балансу, забезпеченням фінансових умов для активізації інвестиційної діяльності.

Серед основних національних інтересів країни в області фінансових відносин можна виділити такі: (1) підвищення ефективності фінансової системи як найважливішого регулятора ринкових відносин; (2) створення збалансованої правової основи, що забезпечує ефективне формування і функціонування фінансової системи, а також правоохоронного механізму щодо його захисту.

В сучасних умовах особливу роль відіграють зовнішні загрози фінансовій безпеці країни. Серед основних причин виникнення зовнішніх загроз фінансової безпеки слід виділити такі: (а) стрімкий розвиток процесу інтеграції та глобалізації економічних зв'язків, інтернаціоналізації світового господарства; (б) постійне збільшення величезної маси капіталів; (в) різноманіття фінансових інструментів і високий ступінь їх динамізму; (г) взаємопроникнення внутрішньої і зовнішньої політики держав, які все більше і більше залежать від світових фінансів; (д) надмірна залежність національних економік від іноземного короткострокового спекулятивного капіталу, що робить їх фінансові системи надзвичайно уразливими; (е) глобальне наростання нестійкості світової фінансової системи.

У той же час говорити про повну фінансову незалежність в умовах глобалізації не є правильним. Це можна пояснити тим, що зараз зростає ступінь інтеграції фінансових ринків, інтенсивність мобільності капіталу та його обігу тощо. Судакова О.М. зазначала, що «...у світі сформувалися грандіозні потоки «світових грошей», що не підпорядковуються ні національним урядам, ні будь-яким іншим політичним інституціям. Вони не утворилися як прояв потреб виробництва, торгівлі, інвестування чи споживання. Головним їх джерелом є переважно торгівля грішми» [4, с. 82].

На рівень фінансової безпеки найбільший вплив має макроекономічна стабільність/нестабільність в державі. У цьому сенсі приклад України є показовим. Проаналізуємо стан фінансової безпеки в Україні. Так, національна економіка сильно постраждала від подій Євромайдану, збройного конфлікту на Донбасі і анексії Криму. Економіка скоротилася на 6,6 % у 2014 р. і на 9,8% у 2015 р. [5]. З 2016 р. українська економіка демонструє ознаки стабілізації після багатьох років політичної та економічної напруженості. За даними Міжнародного валютного фонду (МВФ) у 2019 р. в країні було зафіксовано зростання в 3 % ВВП, що трохи нижче показника 2018 р. (3,3 %), який як і раніше був обумовлений внутрішнім попитом, а споживання домашніх господарств становило майже 70 % ВВП.

Прогнози зростання ВВП на 2020 і 2021 рр. склали 3 % і 3,1 % (табл. 1), за умови що економіка не постраждає від нового внутрішнього і/або зовнішнього шоку. Однак ці сподівання можуть не здійснитися через зростання макроекономічної нестабільності, пов'язаної із пандемією коронавірусу COVID-19, торговою напруженістю і зміною умов і інтенсивності фінансових потоків. Так, наприклад, в Україні інвестиції (майже 20 % ВВП) фінансуються за рахунок іноземних фінансових інституцій.

Таблиця 1 – Основні макроекономічні показники за 2017–2021 рр. [6]

Показники	Роки				
	2017 (факт)	2018 (факт)	2019 (факт)	2020 (прогноз)	2021 (прогноз)
ВВП, млрд доларів США	112,13	130,9	150,4	161,9	172,3
ВВП в постійних цінах, % зростання	2,5	3,3	3,0	3,0	3,1
Сальдо державного управління, у % до ВВП	-2,3	-2,8	-2,7	-2,5	-2,3
Валовий державний борг, % до ВВП	71,6	60,2	57,0	54,3	51,8
Рівень інфляції, %	14,4	10,9	8,7	5,9	5,3
Поточний рахунок, млрд доларів США	-2,5	-4,5	-4,2	-5,7	-6,4
Поточний рахунок, % до ВВП	-2,2	-3,4	-2,8	-3,5	-3,7

Якщо подивитися на склад надходжень по поточних операціях, то зміна структури української економіки очевидна. Беручи до уваги, що на експорт промислової продукції у 2013 р. приходилося 41,1 % надходжень по поточних операціях, то в 2018 р. цей показник знизився до 31,4 %. Частка продовольчих товарів, головним чином зерна, виробленого в західній частині, збільшилася з 18,9 % до 25,1 % надходжень по поточних операціях. Частка надходжень від туризму знизилася з 5,6 % до 2,0% у 2018 р. Частка послуг інформаційно-комунікаційних послуг також збільшилася з 2,8 % у 2014 р. до 4,7 % у 2018 р. Частка транспортних послуг незначно знизилася з 9,3 % до 8,0 % [6].

Хоча надходження за поточними рахунками відновилися у порівнянні з рівнем, отриманим у 2016 р., вони все ще знаходяться нижче докризового рівня. З іншого боку, платежі по поточних операціях скорочувалися швидше, ніж надходження, що привело до меншого дефіциту, ніж до 2014 р. Це є позитивним фактором, оскільки значний дефіцит по поточних операціях був однією з основних слабкостей національної економіки України.

Зростання державного боргу, його структура також негативно впливає на фінансову безпеку України. З одного боку, практично всі країни залучають зовнішні позикові ресурси і мають зовнішні непогашені борги. У багатьох країнах склалася боргова економічна система, дефіцитна по внутрішнім інвестиціям і поточними платежами, систематично ліквідуючи дефіцит внутрішніх ресурсів залученням зарубіжних вкладень. Так, сьогодні значний державний борг мають такі високорозвинені країни як США, Японія, Канада, Німеччина, Великобританія. З іншого боку, державний борг і темпи його зростання сильно впливають на функціонування економіки. В цьому плані є дві небезпеки: можливість банкрутства нації і небезпека перекидання боргового тягаря на майбутні покоління. Як видно з табл. 2, у 2014 р. відбулося стрімке зростання державного боргу України на 88,4 % за рахунок збільшення як зовнішнього боргу на 103,9 %, так і внутрішнього на 72,1 %. Значне збільшення державного боргу відбувалося і у 2015 р. (на 42,9 %). Зменшення боргу відбулося лише у 2019 р. (загального боргу на 7,9 %, зовнішнього боргу на 17,0%). У 2019 р. сума погашення боргових зобов'язань уряду, НБУ, українських підприємств і банків склала 15,66 млрд. доларів, з них основна сума боргу – 11,95 млрд доларів, відсоткові платежі – 3,70 млрд доларів. Частка видатків з обслуговування державного боргу у видатках загального фонду державного бюджету за 2019 р. становила 14,4 %. За даними НБУ, в 2020 р. виплатити 15,87 млрд доларів, з яких понад 12 млрд доларів – основна сума боргу, а 3,78 млрд доларів – відсотки [6]. Такі значні виплати за державним боргом в умовах системної кризи в національній економіці є невиправданими. Це вкрай негативно впливає на стан фінансової безпеки в країні, підвищуючи її залежність від міжнародних фінансових інституцій.

Таблиця 2 – Державний та гарантований державою борг України з 2013 р. по 2019 р. [7]

	Загальний борг		Зовнішній борг		Внутрішній борг	
	всього, млн \$	річний приріст, %	всього, млн \$	річний приріст, %	всього, млн \$	річний приріст, %
На 31.12.2013	584114,1	–	300025,4	–	284088,7	–
На 31.12.2014	1100564,0	88,4	611697,1	103,9	488866,9	72,1
На 31.12.2015	1572180,2	42,9	1042719,6	70,5	529460,6	8,3
На 31.12.2016	1929758,7	22,7	1240028,7	18,9	689730,0	30,3
На 31.12.2017	2141674,4	11,0	1374995,5	10,9	766678,9	11,2
На 31.12.2018	2168627,1	1,3	1397217,8	1,6	771409,3	0,6
На 31.12.2019	1998275,4	-7,9	1159221,6	-17,0	839053,8	8,8

У методології МВФ, який щорічно розраховує обсяги прямих іноземних інвестицій на міжнародному рівні, вказується, що іноземні інвестиції можуть вважатися прямими іноземними інвестиціями в тому випадку, якщо вони мають на увазі придбання іноземним інвестором щонайменше 10% частки в статутному капіталі комерційної організації на території держави-реципієнта інвестицій і дозволяють інвестору (або його представнику)

надавати стратегічний вплив на підприємства, включаючи частковий або повний контроль над ними. На практиці, однак, в деяких країнах частка в 10% в статутному капіталі підприємства, що інвестується вважається недостатнім для встановлення ефективного контролю над управлінням або демонстрації довготривалої зацікавленості інвестора. Таким чином, прямі іноземні інвестиції в цілому повинні бути досить великими і довгостроковими для того, щоб дозволити іноземному інвестору встановити ефективний контроль над управлінням інвестованим підприємством і забезпечити його довгострокову зацікавленість в успішному функціонуванні та розвитку цього підприємства.

Як видно з табл. 3, протягом 2016–2018 рр. відбувалося зменшення припливу прямих іноземних інвестицій. Це свідчить про зростання негативних очікувань інвесторів щодо макроекономічної і політичної стабільності в державі і, як наслідок, про погіршення інвестиційного клімату в державі і збільшення інвестиційних ризиків.

Таблиця 3 – Прямі іноземні інвестиції (ПІІ) за 2016-2018 рр. [8]

Показники	Роки		
	2016	2017	2018
Приплив ПІІ (млн. доларів США)	3284	2601	2355
Запас ПІІ (млн. доларів США)	42079	43250	43757
ПІІ всередину (в % від GFCF *)	20,4	–	–
Запас ПІІ (у % до ВВП)	51,9	–	–

* Валове нагромадження основного капіталу (GFCF) вимірює вартість капітальних вкладень в основні засоби, які здійснюються підприємствами, урядом і домашніми господарствами з метою отримання прибутків.

У 2019 р. спостерігалось зростання національної економіки. Обсяг інвестицій в основний капітал також зростає на фоні більш дешевих умов фінансування. Проте, відмова від програми реформ може поставити під загрозу отримання фінансової підтримки від МВФ.

Грошово-кредитна політика допомогла знизити інфляцію, яка досягла піку в 2015 р. (43,3 %), до 4,1 % в грудні 2019 р., тобто рівень наблизився до цільового показника центрального банку в 5 %. Споживчі ціни у 2019 р. також знизилися на відміну від 2018 р. [8]. Інфляція знизилася з 3,2 % у січні 2020 р. до 2,4 % у лютому, що є найнижчим показником порівняно з 2014 р. (рис. 1). НБУ очікує інфляцію у 2021 р. на рівні 5,0 %, що на 0,2 % нижче прогнозу минулого року. За прогнозами, у 2021 р. на кінець року інфляція знизиться до 5,0 %. Основними ризиками можливого зростання інфляції у майбутньому, як і раніше, залишаються нерозвиненість внутрішнього ринкового конкурентного середовища, високий ступінь монополізації ринку, слабка розвиненість торгової інфраструктури, 4) нестабільність ситуації на світових товарних ринках.

У лютому 2014 р. НБУ відмовився від фіксованого обмінного курсу і перейшов на режим гнучкого курсу. Ця міра послабила тиск на валютні резерви і дисбаланс рахунку поточних операцій. В результаті в грудні 2019 р. валові валютні резерви збільшилися і покрили 3,5 місяця імпорту, але вони є недостатніми для покриття поточного зовнішнього боргу [6].

Конфлікт на сході України, напружені відносини з Російською Федерацією продовжують завдавати шкоди економіці, яка залишається слабкою і залежить від міжнародної фінансової допомоги. Проте, були проведені реформи для стимулювання споживання домашніх господарств і консолідації державних фінансів і підвищення ефективності податково-бюджетної і грошово-кредитної політики. Впровадження гнучкого режиму обмінного курсу сприяло скороченню бюджетного дефіциту і дефіциту поточного рахунку. За оцінками МВФ, дефіцит бюджету складе 2,7 % у 2020 р. і продовжить скорочуватися у 2021 р.

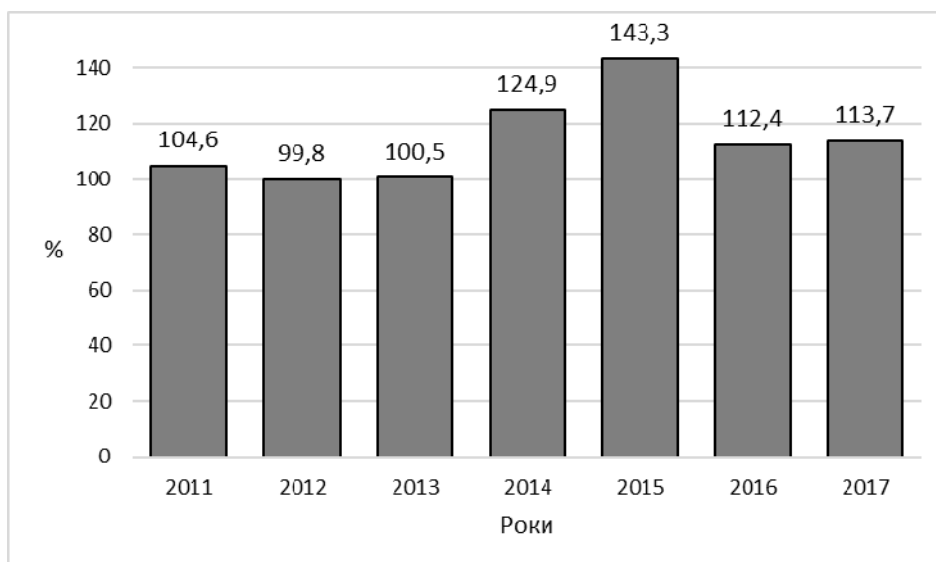

Рис. 1. Динаміка показників інфляції в Україні протягом 2000–2016 рр. [5]

Протягом 2019 р. економіка зростала самими повільними темпами. У бюджеті 2020 р. пріоритет віддавався оборони і безпеки (5,45 % ВВП), соціальному захисту, охороні здоров'я, освіті і розвитку інфраструктури (ремонт і будівництво доріг). Він передбачав подальшу приватизацію, мобілізацію інвестицій і вдосконалення правового регулювання ринків. Однак вже у січні 2020 р. у загальний фонд державного бюджету було недоотримано 13,8 млрд грн. [6], що стало наслідком суттєвих змін макроекономічних показників порівняно з прогнозними, затвердженими урядом у жовтні 2019 р. Тенденція недоотримання доходів буде продовжуватися щонайменше до кінця 2020 р., що не дозволить здійснювати суттєву підтримку вітчизняного бізнесу.

В цілому можна сказати, що до кінця 2019 р. ситуація в Україні була більш-менш стабільною. Відбувалося нехай не якісне, але зростання економіки. Однак протягом найближчих років буде відбуватися значне зниження економічної активності не тільки в Україні, а й у світі. Так, дані Композитного індексу відновлення глобальної економіки (розраховується Інститутом Брукінгса та газетою Financial Times) зараз відбувається обвал економічної активності, фінансових ринків і приватного сектора в цілому [10]. Швидке відновлення економік виглядає вкрай малоімовірним. Попит обвалюється, в промислових виробничих ланцюжках відбуваються масштабні збої. На відміну від кризи 2008–2009 рр., Який був спровокований дефіцитом ліквідності на фінансових ринках, криза Covid–19 створює проблеми з фундаментальною платоспроможністю компаній і галузей за межами фінансового сектора. У відповідності зі світовими тенденціями в квітні 2020 р Міжнародний валютний фонд (МВФ) погіршив прогноз ВВП України зі зростання в 3 % на зниження в 7,7 %, Світовий банк, раніше прогнозував зростання українського ВВП на 3,7 %, тепер говорить про падінні на 3,5 % при інфляції в 8,9 %.

Висновки. Посилення макроекономічної нестабільності вкрай негативно впливає на рівень фінансової безпеки як держави, так і окремих суб'єктів господарювання. Це проявляється у неможливості стабільного та ефективного їхнього функціонування та зменшенні потенціалу розвитку у майбутньому через розбалансування фінансових потоків, збільшення проблем, пов'язаних із фінансуванням поточної діяльності та залучення необхідних ресурсів. Тому держава зобов'язана створювати умови для стабільного фінансового стану господарських систем реального сектора економіки, в сфері фінансового ринку і міжнародних фінансів. Умови забезпечення фінансової безпеки держави для кожної сфери фінансово-кредитної системи різні, а можливості держави щодо здійснення управління в цілому є обмеженими. Тому формування ефективної системи фінансової безпеки має передбачати не тільки виявлення і систематизацію можливих ризиків, а й реалізацію обґрунтованого комплексу дій, спрямованих на забезпечення макроекономічної стабільності в країні.

Аннотація. Рассмотрены факторы, определяющие состояние финансовой безопасности в стране. Выделены основные причины возникновения внешних угроз финансовой безопасности. Проанализировано состояние финансовой безопасности в Украине. Показано, что с 2013 г. структура государственного долга является нерациональной, что привело к значительному повышению уровня финансовой зависимости страны от международных финансовых институтов. Определено, что в течение последних лет отмечается рост недоверия иностранных инвесторов, следствием чего стало уменьшение притока прямых иностранных инвестиций. Проанализирована динамика инфляции и основные риски ее роста. Показано влияние макроэкономической нестабильности на состояние финансовой безопасности в стране.

Ключевые слова: финансовая безопасность, угроза, государственный долг, инфляция, макроэкономическая нестабильность.

Abstract. The factors determining the state of financial security in the country are considered. The main causes of external threats to financial security are highlighted. The state of financial security in Ukraine is analyzed. It has been shown that since 2013 the structure of public debt has been irrational, which has led to a significant increase in the level of the country's financial dependence on international financial institutions. It has been determined that in recent years there has been an increase in mistrust of foreign investors, which has resulted in a decrease in foreign direct investment inflows. The dynamics of inflation and the main risks of its growth are analyzed. The influence of macroeconomic instability on the state of financial security in the country is shown.

Key words: financial security, threat, public debt, inflation, macroeconomic instability.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Фульчери Бруни Рочча. Геоэкономический фактор в финансовых отношениях с зарубежными странами. Москва: Геоэкономика, 1997. 207 с.
2. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. Київ: КНТЕУ, 2011. 309 с.
3. Кравчук Н. Я., Колісник О. Я., Мелих О. Ю. Фінансова безпека: навчально-методичний посібник. Тернопіль: Вектор, 2010. 277 с.
4. Судакова О. М. Фінансова складова економічної безпеки підприємства. Схід. 2013. № 4. С. 78–88.
5. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
6. Національний банк України. URL : <https://bank.gov.ua/statistic/macro-indicators>.
7. Фінансовий портал Мінфін. Державний борг України. URL : <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/>.
8. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). World Investment Report 2019. Special Economic Zones. URL: https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2019_en.pdf.
9. Центр Разумкова. Хто і як інвестує в Україну. URL : <http://razumkov.org.ua/statti/khto-i-yak-investuie-v-ukrainu>.
10. Global economy already set for historic contraction. Financial Times. URL: <https://www.ft.com/content/9ac5eb8e-4167-4a54-9b39-dab48c29ac6c>.

УДК 331.108.2

АДАПТАЦІЯ ПРАЦІВНИКА НА ПІДПРИЄМСТВІ

М. О. Вронський, Г. В. Серєда

Анотація. У статті розглянуто питання адаптації нових працівників на підприємстві, проаналізовано підходи вітчизняних та зарубіжних вчених до визначення сутності терміну «адаптація», виділено ключові аспекти адаптації робітника, а також визначено основні інструменти реалізації політики адаптації. Проведено анкетування на предмет особистого досвіду адаптації, в тому числі на першому робочому місці. Визначено основні проблеми, з якими стикаються працівники під час адаптаційного періоду, та сформульовано рекомендації для побудови ефективної системи адаптації на підприємстві.

Ключові слова: адаптація працівників, адаптація персоналу, управління персоналом, працівники, персонал

Управління адаптацією при залученні нових кадрів є важливим напрямком роботи підрозділу / працівника, що відповідає на підприємстві за організацію управління людськими ресурсами. Процес адаптації полягає в зміні власної поведінки працівника з метою пристосування до нових професійних, соціальних або економічних умов праці в організації.

Вдало побудований адаптаційний шлях прискорює та виводить на якісно новий рівень формування відносин між новачком та колективом, зменшує рівень стресу та підвищує працездатність нових працівників. Мова йде як про професійну, так і про соціально-психологічну та організаційну адаптацію. На даний час у переважній більшості підприємств/організацій/установ не приділяється достатньої уваги процесу адаптації, алгоритм не розроблений та не відпрацьований порядок дій при залученні нового працівника для роботи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанню адаптації працівників на підприємстві в різних аспектах кадрової політики приділяли увагу такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як О. М. Миронова, О. В. Крушельницька, В. Г. Никифоренко, Т. Ю. Базаров, Б. Л. Єрьомін, Т. Бауер та інші.

Метою дослідження є аналіз основних причин, які можуть заважати адаптації працівників на нових підприємствах та пошук шляхів вирішення проблем успішної адаптації персоналу.

Виклад основного матеріалу. Для початку розберемося з поняттям адаптації.

Різні вчені по-різному інтерпретують поняття адаптації працівників, але ми наведемо основні для того, щоб виділити ключові їх моменти.

Таблиця 1 – Варіанти трактування терміну «адаптація працівників» вітчизняними та зарубіжними вченими

Автор	Визначення	Джерело
Крушельницька О. В. Мельничук Д. П. (Україна)	Це процес пристосування працівників до умов зовнішнього і внутрішнього середовища; взаємне пристосування працівника і умов організації, що базується на поступовому освоєнні нових професійних, соціальних та організаційних умов праці.	[3]
Никифоренко В. Г. (Україна)	Це взаємне пристосування людини і навколишнього середовища як предметно-речовинного, так і соціального. У її рамках відбувається детальне ознайомлення з колективом і новими обов'язками; засвоєння стереотипів поведінки; асиміляція – повне пристосування до середовища і, нарешті, ідентифікація – ототожнення особистих інтересів і цілей із загальними.	[5]
Бауер Т. (США)	Це процес допомоги новим найманим працівникам пристосовуватися до соціальних та продуктивних аспектів їх нової роботи швидко та спокійно.	[7]
Базаров Т. Ю, Єрьомін Б. Л. (Росія)	Це процес активного пристосування людини до нового середовища. В контексті включення співробітника до організації це означає, що відбувається інтенсивне знайомство співробітника з діяльністю та організацією та змінення особистої поведінки у відповідності з вимогами нового середовища; процес включення нових співробітників у організацію, що передбачає знайомство з правилами і нормами, закріпленими в корпоративній культурі, способами професійної діяльності, включенням в системи неформальних зв'язків.	[6]

Розглянувши декілька варіантів трактування терміну «адаптація», можемо визначити, що це – процес взаємного пристосування працівника та підприємства один до

одного. Так, з боку працівника – до внутрішніх та зовнішніх середовищ підприємства, з боку підприємства – до особистісних та професійних особливостей робітника.

Адаптація працівника на підприємстві є дуже важливим фактором подальшої його роботи та виробничої продуктивності. Кадрова політика підприємства повинна сприяти легкій та швидкій адаптації нового працівника та його вливання до нового колективу, оскільки це в інтересах роботодавця та безпосередньо впливає на виробничу ефективність.

Потрібно зазначити, що новий працівник долучається до вже створеної системи та культури підприємства, яка висуває певні вимоги до працівника. Водночас, робітник, при влаштуванні на роботу, має свої цілі та інтереси і дуже важливо, щоб це з обох сторін було узгоджено. Саме це узгодження може впливати на подальшу якісну та плідну роботу.

Політика щодо адаптації на кожному підприємстві може відрізнятися, досить часто вона може взагалі ігноруватися керівництвом, бо вважається обов'язком самого новачка.

Під час розробки програми адаптації, варто враховувати, що в сучасній науці виділяється шість сторін (складових) адаптації: соціальна, виробнича, професійна, психофізіологічна, організаційна та економічна. Врахування всіх аспектів дозволить передбачити певні проблеми, які можуть виникнути під час адаптаційного періоду.

Рис. 1. Розподіл респондентів за категоріями

Нами було проведено опитування 40 респондентів з питань особливостей їх досвіду адаптації на робочому місці, була приділена увага першому досвіду адаптації. За статтю можна розподілити респондентів: чоловіків – 25 %, жінок – 75 %. За віком виділено три категорії опитаних: 18–25 років – 65 %, 26–40 років – 17,5 %, 41–60 років – 17,5 %.

65 % відсотків опитаних відповіли, що їх теперішнє місце роботи не є першим, а для 35 % – це перший досвід.

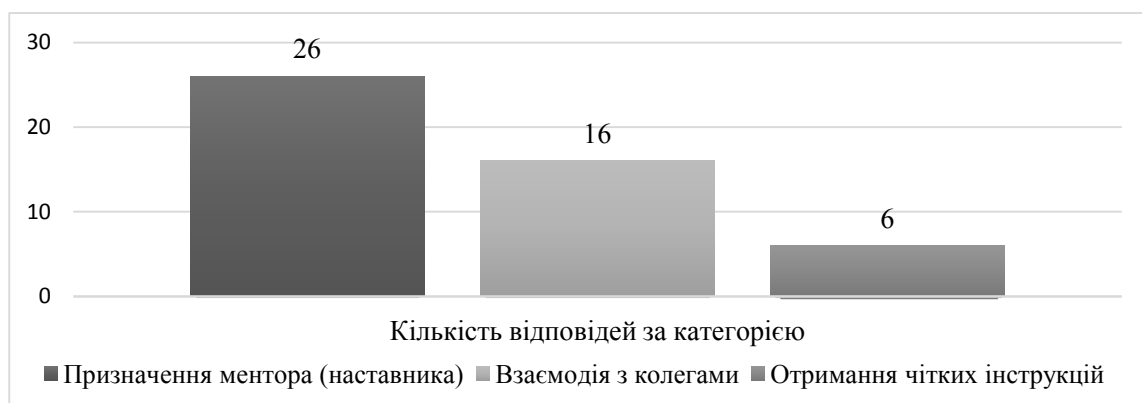

Рис. 2. Найчастіші відповіді щодо аспектів полегшення адаптації працівника на думку респондентів

Серед основних складних моментів адаптаційного періоду працівників на підприємстві можемо визначити:

1) великий обсяг інформації, що отримує новий співробітник одразу ж і за короткий проміжок часу – на наш погляд, інформацію належить подавати дозовано, але своєчасно і без певних «перевантажень». Як варіант: можлива підготовка певного інформаційного буклету про структуру підприємства, основні контакти з зазначенням ПІБ, посади та телефону/електронної пошти, основні питання, які виникають у новачків тощо. Підприємство може визначити зручну форму подання такої інформації, наприклад, як чат в Telegram, Viber, долучення новачка до груп у Facebook, професійних спільнотах;

2) формалізований підхід. Для різних груп кадрів необхідно застосовувати свої методи адаптації. Різний підхід має бути для випускника закладу вищої освіти, для якого ця робота стає першим місцем працевлаштування, та для співробітника, який має певний досвід роботи. Наявність або відсутність профільної освіти також мають значення. Тобто важливо враховувати «вихідні дані» – те, з чим до нас прийшов новий працівник;

3) відсутність чітко окреслених результатів адаптаційного періоду. Недостатньо буде однієї розробки адаптаційного шляху та ознайомлення з ним працівника. Важливо розуміти, що потрібно забезпечити взаєморозуміння ще на етапі визначення завдання, розуміння цілі цього завдання самим працівником;

4) відсутність куратора, наставника або іншої людини, яка може надати певні рекомендації щодо роботи, сприяти знайомству з колективом. Чудово, якщо такою людиною виступить працівник відділу, до якого беруть нового працівника.

Варто зазначити, що чимала кількість звільнень припадає на перші тижні роботи саме через неправильно організований або неорганізований період адаптації.

Для успішної та швидкої адаптації нового робітника потрібно сформувані ефективну систему адаптації на підприємстві. Це дозволить без великих витрат з боку підприємства та моральних труднощів з боку працівника долучитися до робочого процесу. На підставі вищезазначених проблем можемо виділити ключові напрямки для організації адаптаційного процесу. Враховуючи особливості конкретного підприємства вони можуть доповнюватись та реалізовуватись у різних формах:

1. Поступове подання завдань працівникові від простих до більш складних. Цей інструмент допомагає розібратися в робочих питаннях без особливих проблем та труднощів, дозволяє побачити ланцюжок всього процесу роботи.

2. Створення певного інформаційного простору (наприклад, корпоративного інформаційного порталу, пошти, груп, спільнот, каналів у месенджерах, сторінок у соціальних мережах), що дозволяє долучити всіх співробітників до інформованості щодо важливих робочих питань та новин підприємства. Також використання інформаційних технологій може сприяти процесу адаптації через застосування різних форм анкетування для виявлення сильних та слабких сторін працівника для врахування при розробці програми адаптації.

3. Організація навчальних тренінгів. За допомогою цього інструменту керівництво може забезпечити як ефективне навчання працівника, так і сприятливий психологічний клімат на підприємстві/у структурних підрозділах. Тут працівники можуть в неформальній обстановці поспілкуватись зі своїми колегами, в той же час не відриваючись від процесу навчання.

4. Залучення до участі в колективних обговореннях. Залучення нових працівників до вирішення певних задач дозволяє йому легше увійти до професійного кола, а підприємству надає можливість отримати свіжий погляд на проблему.

Висновок. Виходячи з вищезазначеного можна зробити висновки, що більшість сучасних компаній/підприємств не приділяє достатньої уваги процесу адаптації працівників, нерационально витрачаючи при цьому свої ресурси. Кадровим службам та спеціалістам з управління персоналом на підприємствах потрібно приділяти більше уваги питанню розробки програм адаптації співробітників, оскільки вона є невід'ємною складовою частиною нормального виробничого процесу та продуктивної роботи

підприємства загалом. У свою чергу, все це може впливати на рівень конкурентоспроможності підприємства, а як наслідок, і на його прибуток. Сучасний ринок є досить жорстким і характеризується високим рівнем конкуренції, тому підприємства, що не сприяють покращенню роботи з кадрами, в тому числі на перших етапах роботи кожного працівника, будуть втрачати і в подальшому.

Аннотация. В статье рассмотрен вопрос адаптации новых работников на предприятии, проанализированы подходы отечественных и зарубежных ученых к определению сути термина «адаптация», выделены ключевые аспекты адаптации работника, а также определены основные инструменты реализации политики адаптации. Проведено анкетирование на предмет личного опыта адаптации, в том числе на первом рабочем месте. Определены основные проблемы, с которыми сталкиваются работники во время адаптационного периода, и сформулированы рекомендации для построения эффективной системы адаптации на предприятии.

Ключевые слова: адаптация работников, адаптация персонала, управление персоналом, работники, персонал.

Abstract. The paper is devoted to the onboarding new employees at the enterprise, analyzes the approaches of ukrainian and foreign scientists to determine the essence of the term «employee onboarding», and it's key aspects, and identifies the main tools for implementing onboarding policy. Questionnaire was conducted for personal experience of new employee orientation, including in the first job. The main problems that employees faced during the orientation period are identified and recommendations are made for building an effective onboarding system at the enterprise.

Keywords: onboarding new employees, new employee orientation, Human resources management, employees, staff.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Миронова О. М. Основні проблеми адаптації персоналу та методи їх вирішення на підприємствах. URL : <http://economyandsociety.in.ua>.
2. Бикова А. Л., Паранько Д. Д. Складові ефективної адаптації персоналу. *Молодий вчений*. 2016. № 12. С. 640–646.
3. Крушельницька О. В., Мельничук Д. П. Управління персоналом: Навчальний посібник. Видання друге, перероблене й доповнене. К., «Кондор». 2005. 308 с.
4. Колеснікова В. В. Удосконалення системи управління процесом адаптації персоналу шляхом застосування інноваційних підходів. *Теорія та практика державного управління*. 2018. Вип. 1. С. 168–175.
5. Никифорова В. Г. Управління персоналом: Навчальний посібник. 2-ге видання, виправлене та доповнене. Одеса: Атлант, 2013 р. 275 с.
6. Управление персоналом: Учебник для вузов / Под ред. Т. Ю. Базарова, Б. Л. Еремина. 2-е изд., перераб. и доп. М: ЮНИТИ, 2002. 560 с.
7. Bauer T. N. (2010). Onboarding new employees: Maximizing success. SHRM Foundation's Effective Practice Guideline Series.

УДК 339

РАЗВИТИЕ СФЕРЫ УСЛУГ В МИРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ И В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ

О. В. Голдобова, С. В. Савенко

Аннотация. В статье отражены основные особенности развития мировой торговли услугами на современном этапе, а также факторы, повлиявшие на количественное изменение мировой торговли услугами. Выявлены основные тенденции характерные для мирового рынка услуг. Проведен анализ развития сферы услуг в Республике Беларусь. Детально рассмотрены отдельные виды услуг, рост экспорта которых наблюдается в платежном балансе страны.

Ключевые слова: транспортные услуги, туризм, IT-услуги, телекоммуникационные услуги, международная торговля услугами.

В настоящее время сфера услуг играет ключевую роль в мировой экономике, ее развитие способствует повышению уровня национального дохода страны-экспортера наряду с удовлетворением потребностей рыночных субъектов страны-импортера. Более того, сфера услуг оказывает большое влияние не только на экономическую, но и на

социальную сферу: услуги могут носить индивидуальный и коллективный характер воздействия на потребителей, повышая как отдельные показатели жизни людей, так и уровень благосостояния общества в целом.

О возрастании сектора услуг в мировой экономике свидетельствуют статистические данные UNCTAD, прежде всего по трем группам показателей:

- доля услуг в валовом внутреннем продукте (ВВП);
- занятость в сфере услуг;
- приток прямых иностранных инвестиций (ПИИ) в сектор услуг [1].

Доля сферы услуг в ВВП развитых стран составляет около 80%, у определенных экономик (Монако, Люксембург) – около 90%. В развивающихся странах и странах с переходной экономикой показатели значительно разнятся – от 30% до 80%). В данный момент на мировом рынке услуг наблюдается наращивание их объемов в торговле.

Страны, традиционно доминирующие в промышленном производстве, утвердили свою роль в мировой экономике и в качестве конкурентоспособных поставщиков услуг. В большинстве экономически развитых стран доля услуг в экспорте постоянно растет и в настоящее время составляет более 30%. В крупных экспортеров услуг превратились также Китай и такие новые индустриальные экономики, как Индия и Сингапур.

Рост объемов внешней торговли услугами сопровождается изменениями ее структуры. Крупнейшими статьями мирового экспорта услуг являются транспортные и туристические услуги. Однако в последние десятилетия доля транспортных услуг в общемировом экспорте услуг постоянно снижается, уступая позиции компьютерным и информационным услугам (рисунок 1).

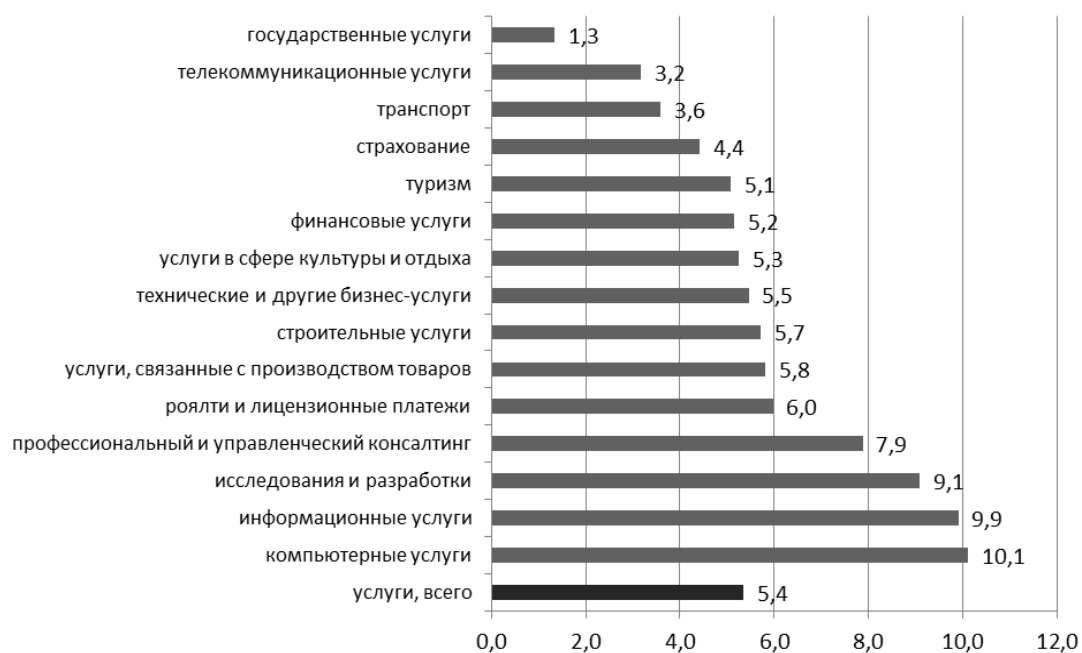

Рис. 1. Средние темпы прироста мирового экспорта по видам услуг за 2006–2018 гг.

Примечание: Источник: собственная разработка на основе [2].

Как следует из рисунка 1, за последнее десятилетие международная торговля коммерческими услугами в среднем возрастала на 5,4 % в год. Определенные виды услуг, такие как компьютерные, информационные, исследования и разработки, консалтинговые услуги, опережали средние показатели роста. Другие виды, например, государственные, телекоммуникационные, транспортные услуги, развивались более медленными темпами.

Сфера услуг становится все более значимой и в экономике Республики Беларусь. Динамика внешней торговли услугами представлена в таблице 1.

Таблица 1 – Показатели внешней торговли услугами Республики Беларусь за 2005–2018 гг., млн долларов США

Показатель	2005	2010	2015	2016	2017	2018
Экспорт	2342,2	4833,0	6689,8	6883,9	7905,2	8817,5
Импорт	1141,0	3026,1	4414,9	4381,4	4826,2	5394,7
Сальдо	1201,2	1806,9	2274,9	2502,5	3079,0	3422,8

Источник: собственная разработка на основе [3].

В национальной экономике, в свою очередь, наиболее развиты транспортные, строительные, информационно-коммуникационные услуги, услуги по переработке нефти. Предпосылками развития сферы услуг в Беларуси являются удобное географическое положение, наличие социально-экономического и кадрового потенциала.

Рассмотрим структуру экспорта (таблица 2) и импорта (таблица 3) услуг Республики Беларусь за 2016–2018 годы на основании данных платежного баланса.

Таблица 2 – Структура экспорта услуг Республики Беларусь за 2016–2018 гг., млн долларов США

Вид услуги	2015	2016	2017	2018
Транспортные услуги	2 984,5	2 988,4	3 520,2	3 919,2
Телекоммуникационные, компьютерные и информационные услуги	1 004,7	1 159,6	1 456,4	1 853,8
Строительные услуги	995,5	1 029,1	897,1	827,8
Поездки	728,7	710,6	800,9	883,2
Услуги по обработке материальных ресурсов	140,3	140,1	172,8	183,2
Финансовые услуги	30,6	29,3	28,6	37,1

Источник: собственная разработка на основе [3].

По данным таблицы 2 можно сделать вывод о преимущественном развитии транспортных услуг в Республике Беларусь.

Структура импорта отдельных видов услуг представлена в таблице 3. В ней лидируют транспортные, туристические и строительные услуги. Более низкую долю импорта имеют финансовые услуги, телекоммуникационные, компьютерные и информационные услуги, а также услуги по обработке материалов.

Таблица 3 – Структура импорта услуг Республики Беларусь за 2016–2018 гг., млн долларов США

Вид услуги	2015	2016	2017	2018
Транспортные услуги	1 269,3	1 336,9	1 599,1	1 831,9
Компьютерные и информационные услуги	209,5	237,9	242,5	294,6
Строительные услуги	1 021,6	900,0	890,9	1 004,9
Финансовые услуги	273,3	234,5	268,1	278,2
Поездки	901,1	799,5	983,1	1 057,8

Источник: собственная разработка на основе [3].

Проанализируем развитие рынка услуг в Республике Беларусь в контексте трех наиболее развитых и перспективных с экономической точки зрения групп: информационно-коммуникационных, транспортных, туристических.

Национальный статистический комитет Республики Беларусь в своих статистических публикациях в категории «Компьютерные и информационные услуги» выделяет следующие виды услуг, связанных с информационно-коммуникационными технологиями:

- консультационные услуги по компьютерным техническим средствам, связанные с их приобретением, установкой и эксплуатацией;
- сопровождение программного обеспечения, консультационные услуги по программному обеспечению;
- консультационные услуги по информационному обеспечению и обработке данных;
- услуги по подготовке, обработке и вводу данных;
- услуги по разработке автоматизированных информационных систем, систем для научных исследований, систем проектирования и управления на основе баз данных, системных и прикладных программных средств;
- услуги по техническому обслуживанию и ремонту оргтехники для офисов, электронных вычислительных машин и используемого совместно с ними периферийного и сетевого оборудования;
- электронные информационно-справочные услуги;
- услуги телематических служб и передачи данных;
- услуги по обучению в области информационно-коммуникационных технологий;
- прочие услуги, связанные с информационно-коммуникационными технологиями [4].

В Таблице 4 представлены данные об экспорте телекоммуникационных, компьютерных и информационных услуг Республики Беларусь за период 2011–2018 гг.

В рейтинге Международного союза электросвязи Measuring Information Society Report 2017 года, дающем оценку развития ИКТ, Беларусь занимает 32-е место. На долю ИКТ приходится 21 % ВВП в секторе услуг. Республика Беларусь входит в число мировых лидеров по экспорту ИТ-услуг на душу населения. С 2005 по 2016 годы экспорт ИТ-услуг и продуктов вырос в 30 раз, а доля ИТ-экспорта в общем объеме экспорта товаров и услуг выросла с 0,16 % до 3,25 % [5].

Таблица 4 – Экспорт телекоммуникационных, компьютерных и информационных услуг Республики Беларусь за 2011–2018 гг.
(по методологии платежного баланса; млн. долларов США)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Телекоммуникационные, компьютерные и информационные услуги, в т. ч.:	457.5	598.4	750.3	903.6	1004.7	1159.6	1456.4	1853.8
Телекоммуникационные услуги	176.90	182.40	183.20	200.90	181.30	189.90	234.80	248.10
<i>Прирост, % к предыдущему году</i>	-	3.11	0.44	9.66	-9.76	4.74	23.64	5.66
Компьютерные услуги	274.1	408.1	554.9	690.8	814.2	958.9	1206.7	1586.4
<i>Прирост, % к предыдущему году</i>	-	48.89	35.97	24.49	17.86	17.77	25.84	31.47
Информационные услуги	6.50	7.90	12.20	11.90	9.20	10.80	14.90	19.30
<i>Прирост, % к предыдущему году</i>		22	54	-2	-23	17	38	30

Источник: собственная разработка на основе [3].

В Республике Беларусь транспортный комплекс удерживает доминирующее положение во внешней торговле услугами. За 2018 год экспорт транспортных услуг вырос на 11,3 % [6]. Удельный вес различных видов транспортных услуг по итогам 2018 года так же распределился неравномерно. Экспорт услуг грузового автотранспорта по итогам 2018 года по данным платежного баланса Республики Беларусь занимает первое место – 15,0 %,

за ним следует железнодорожный грузовой транспорт -10,6% (12,3% доля железнодорожных перевозок в целом (грузовые, пассажирские и прочие).

Анализ тенденций развития транспортного сектора западноевропейских государств показал, что увеличение экспорта транспортных услуг связано, прежде всего, в расширении пакетов предоставляемых услуг. Отличительной чертой работы транспортных предприятий в условиях конкуренции на рынке является политика комплексного решения транспортных и сопряженных с ними проблем на ином, качественно высоком уровне. Для повышения эффективности своей деятельности транспортно-экспедиторские компании принимают на себя реализацию дополнительных услуг, которые ранее клиент выполнял самостоятельно или поручал осуществлять посредникам [7]. Анализ услуг, предоставляемых зарубежными транспортными компаниями, указывает на то, что помимо экспедиторского обслуживания импортно-экспортных грузов и международную перевозку грузов «от двери до двери», предприятия предлагают весь спектр услуг. Подобные тенденции имеют место и в Республике Беларусь.

Что касается туристических услуг, то данные государственного статистического комитета свидетельствуют о том, что Республика Беларусь становится все более привлекательной для иностранцев. За последние годы наблюдается увеличение экспортных поступлений от туризма, генерируемых как туристическими потоками из СНГ, так и резидентами других стран.

В 2018 году наибольшее число туристов являлись гражданами Литвы – около 60 тыс. (рост в 2,3 раза по сравнению с 2017 годом) и Польши – 46,3 тыс. (рост в 2 раза). Туристический поток из Латвии вырос в 1,7 раза до 11 тыс. человек. Значительны также показатели туристического потока из Германии и Испании. Если из Германии туристов и экскурсантов прибыло на 15% больше, то из Испании – в 2,3 раза больше, чем в 2017 году.

Число прибывших из стран СНГ выросло на 7,3% до 213 431 туриста и экскурсанта. При этом больше всего туристов приехало из России – 207 416 (рост на 8,3%).

Из других стран в Беларусь прибыли около 17 тысяч туристов и экскурсантов (+23,2% к 2017 году). На 28% вырос поток из США и Израиля (до 1 723 и 2 069 человек соответственно), на 40% – из Турции (1 613). Китай показал рост на 4% (в Беларусь приехали 3 тысячи человек) [3].

Однако в сфере туризма Республики Беларусь наблюдаются многолетние колебания показателя соотношения числа въездов-выездов. До 2015 года было выявлено превышения числа выездов граждан Республики Беларусь за границу, негативно влияющее на платежный баланс национальной экономики. С 2016 года наблюдается незначительное преобладание въездов иностранных граждан в Республику Беларусь.

Мировой опыт показал, что ускоренное развитие сферы услуг имеет ряд значительных преимуществ. Процесс предоставления услуг, как правило, не требует такого количества материальных затрат, с которыми связано производство товаров. В то же время сфера услуг активно вовлекает в процесс производства трудовые ресурсы, содействуя росту занятости, и характеризуется гораздо более высокой долей добавленной стоимостью. Отсюда можно сделать вывод, что опережающее развитие сферы услуг, в том числе экспортных, является в настоящее время одной из самых актуальных задач социально-экономического развития нашей страны. Для качественного и количественного развития экспорта услуг в Беларуси необходимо не только расширить номенклатуру предоставляемых услуг, но и ввести абсолютно новые услуги, основываясь на опыте удовлетворения потребностей населения и юридических лиц в развитых зарубежных странах [8].

Рис. 2. Структура международных туристических потоков (в процентах к итогу)
 Источник: собственная разработка на основе [9].

Таким образом, современное состояние мирового рынка услуг характеризуется рядом тенденций: неоднородностью темпов роста экспорта коммерческих услуг в различных регионах, многолетним преобладанием транспортных услуг и поездок в общем объеме мирового экспорта услуг, повышением роли информационных и компьютерных услуг, глобализацией мирового рынка услуг, повышением доли в мировом экспорте услуг, связанных с передачей особых прав, лицензий, патентов, ноу-хау; устойчивой специализацией и локализацией сферы деятельности в пределах исторически сформировавшегося региона. Как форма международных экономических отношений, международная торговля услугами в современных условиях приобретает все большее значение, не только в качестве дополнения к международной торговле товарами или средства ее продвижения, но и как самостоятельная сфера экономической деятельности.

Анотація. В статті відображені основні особливості розвитку світової торгівлі послугами на сучасному етапі, а також фактори, що вплинули на кількісне зміна світової торгівлі послугами. Виявлено основні тенденції характерні для світового ринку послуг. Проведено аналіз розвитку сфери послуг в Республіці Білорусь. Детально розглянуті окремі види послуг, зростання експорту яких спостерігається в платіжному балансі країни.

Ключові слова: транспортні послуги, туризм, ІТ-послуги, телекомунікаційні послуги, міжнародна торгівля послугами.

Abstract. The article reflects the main features of the development of world trade in services at the present stage, as well as the factors that influenced the quantitative change in world trade in services. The main trends characteristic of the global services market are identified. The analysis of the development of the service sector in the Republic of Belarus. Details are considered of certain types of services whose export growth is observed in the country's balance of payments.

Key words: transport services, tourism, IT-services, telecommunication services, international trade in services.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Турбан Г. В. Развитие сектора услуг как фактор и возможность экономического роста. *Белорусский экономический журнал*. 2017. № 3 (80). С. 113–123.
- 2 Highlights of world trade / The World Trade Organization (WTO). URL : https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/tradeserv_stat_e.htm. (Access date: 06.02.2020).
- 3 Статистический ежегодник Республики Беларусь / БЕЛСТАТ. URL : <http://www.belstat.gov.by/upload/iblock/35d/35d07d80895909d7f4fdd0ea36968465.pdf> (Дата обращения 06.02.2020).

4 Турбан Г. В. Развитие ИТ-услуг в Республике Беларусь. *Экономический вестник университета*. Сборник научных трудов ученых и аспирантов. 2018. № 37–1. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-it-uslug-v-respublike-belarus>– Дата доступа: 01.02.2020.

5 Measuring the information society report 2017 Volume 1/ International Telecommunication Union (ITU). URL : https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/publications/misr2017/MISR2017_Volume1.pdf (Access date: 06.02.2020).

6 Платежный баланс Республики Беларусь за 2018 год / Национальный банк Республики Беларусь URL : <https://www.nbrb.by/publications/BalPay/BalPay2018.pdf>. (Дата доступа 17.02.2020).

7 Савенко С. В. Анализ развития рынка транспортных услуг в Республике Беларусь и Европейском Союзе. *Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ*. Сборник научных трудов. Одесса-Донецк: ДонНУ, РФ НИСИ в г. Донецк, 2008. URL : <https://b-ok.org/book/3112664/a96f49> (Дата доступа: 01.02.2020).

8 Савенко С. В., Лукша Н. Ю. Развитие рынка международных услуг в Республике Беларусь. *Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект*: сб. науч. тр. Донецк: ДонНУ. Т. 2. URL : <http://jprfd.donnu.edu.ua/article/view/1994/2028> (Дата доступа: 07.02.2020).

9 Туризм и туристические ресурсы в Республике Беларусь. Статистический сборник / БЕЛСТАТ URL : <https://www.belstat.gov.by/upload/iblock/c98/c9876319528dcac1e44ba2ddf7ff6354.pdf> (Дата доступа: 10.02.2020).

УДК 331.108.2

МЕТОДИКА SCRUM ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ В ПРОЕКТНОМУ МЕНЕДЖМЕНТІ

Я. В. Гуменюк, Н. С. Якимова

Анотація. У статті розглянуто один з найпопулярніших на сьогоднішній день підходів до управління проектами. Наведені приклади його використання в рамках провідних світових та вітчизняних брендів. Визначено відмінності даної методики від класичного підходу до управління проектами. Розглянуто перелік інструментів методики та особливості їх застосування. Досліджено специфіку впровадження даного підходу для компаній різних сфер господарювання.

Ключові слова: Scrum, Agile, framework, backlog, Scrum Master

Вступ. У сучасних умовах господарювання питання підвищення ефективності та сталого розвитку підприємства є одними з пріоритетних в процесі управління. Для створення якісного продукту з найвищою швидкістю, слід переглянути підхід до побудови роботи персоналу. Альтернативою поетапного підходу є методика Scrum, яка давно зарекомендувала себе як дієвий інструментарій, що дозволяє поєднувати ресурси часу та потенціал персоналу в залежності від ситуації, та користується високою популярністю серед безлічі відомих світових компаній.

Специфіку впровадження та використання Scrum-методики досліджував Джеф Сазерленд – один із засновників даного підходу. У своїй книзі він узагальнив власний управлінський і консультативний досвід зі створення ефективних команд для проектної діяльності, а також досвід своїх послідовників в різних країнах [1].

Метою даної статті є дослідження особливостей та можливостей впровадження методики SCRUM для компаній різних сфер господарювання в українських реаліях.

Основний розділ. Scrum – це одна з популярних «гнучких» методик організації роботи, яка значно підвищує продуктивність команд. На практиці вона набула найбільшого поширення в рамках проектного управління, оскільки, в першу чергу, орієнтована на розробку продуктів з подальшою підтримкою та постійним оновленням. Вона дозволяє контролювати робочу ситуацію, за короткі терміни знаходити нові ідеї та в подальшому реалізовувати їх (рис. 1) [1].

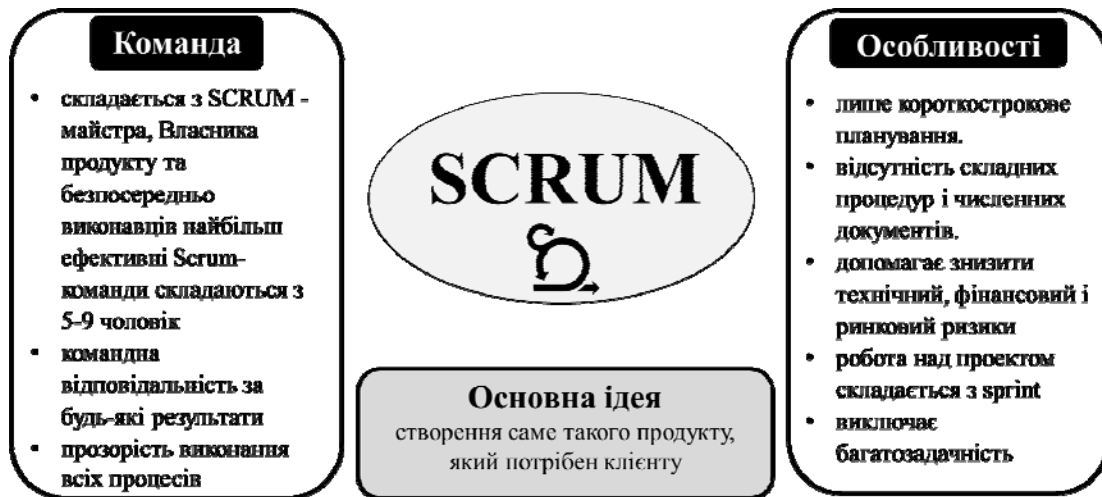

Рис.1. Основні положення Scrum-методики

У рамках даної методики процес розробки ґрунтується на наборі принципів, що забезпечують чітке слідування конкретним тимчасовим ітераціям (спринт) для виконання найбільш пріоритетних завдань. Зокрема, дієвість даної методики визначається необхідністю дотримання декількох правил:

- у команду повинні входити фахівці-однорумці;
- пошук ідеалу у виконанні того чи іншого завдання не повинен припинятися протягом всього процесу реалізації проекту;
- неприйнятний принцип багатозадачності;
- члени команди не повинні бути втомленими, щоб не приймати імпульсивних рішень;
- в роботі необхідно потрапити в «потік», тобто жодного руху не повинно бути зроблено даремно;
- загрозу зниження продуктивності команди можна відслідковувати шляхом контролю індексу щастя;
- відкритість і прозорість усіх дій і процесів під час реалізації проекту [3].

Порівняння класичного підходу до управління проектами та методики Scrum представлено на рис. 2. Головна відмінність даної технології полягає в гнучкості, чіткому розподілі часу, що може бути представлений таким поняттям, як логістика часу, а також орієнтації на клієнта.

Класичний підхід	vs	SCRUM-методика
<ol style="list-style-type: none"> 1. Команда одночасно займається всім і відразу, що в 1,5-2 рази уповільнює досягнення кінцевого результату. 2. Якщо команда не вкладається в терміни, доцільним вважається збільшення кількості працівників, які працюють над проектом. 3. Робота вимірюється в годинах. 4. Планування всього періоду реалізації проекту. 5. Наради проводяться рідко. В основному, інформація про те, що було зроблено для реалізації завдань передається між учасниками команди і керівником в довільній формі. 		<ol style="list-style-type: none"> 1. Команда має гнучку стратегію, працює по черзі над кожним проектом, що дозволяє мінімізувати витрати сил і часу. 2. Збільшення робочої сили не допустимо: це уповільнює виконання завдань. 3. Робота вимірюється результатом, тобто наскільки швидко і якісно щось було зроблено. 4. Планування завдань проводиться в форматі спринтів (заданий невеликий проміжок часу, наприклад, 2 тижні). 5. Проводяться щоденні збори (не більше 15 хвилин), на яких учасники команди відповідають на питання: «Що я робив вчора, щоб допомогти команді завершити спринт?», «Що я буду робити сьогодні, щоб допомогти команді завершити спринт?», «Які перешкоди є на шляху у команди?»

Рис. 2. Відмінності класичного підходу і методики Scrum [2]

Scrum-методику доцільно застосовувати у випадках, коли:

- немає злагодженості в роботі команди;
- поставлені завдання не виконуються вчасно, відбувається порушення планів;
- бюджет проекту значно збільшується в порівнянні з запланованим;
- завдання і обов'язки підрозділів дублюються, що викликає незлагодженість роботи виконавців, непорозуміння у тому, хто і за що відповідає, що не економить час;
- замовники залишилися незадоволені результатом минулих проектів [3].

Структура Scrum повинна бути простою. Інструменти даної методики полегшують планування і відстеження проектів. Вони забезпечують єдність процесу розробки продукту спринтами, плануванням і проведенням щоденних нарад Scrum. Основні інструменти даного підходу представлені на рис. 3.

Ключовим етапом впровадження Scrum-методики є формування крос-функціональних команд, здатних самостійно досягати бізнес-цілей і вирішувати поставлені завдання в найкоротші терміни.

Люди є одним з ключових принципів методики Scrum, а їх підбір стає основним складним завданням. На ринку праці існує дефіцит кадрів, здатних вибудовувати ефективну роботу для досягнення бізнес-результатів, людей, що володіють сильними компетенціями та здатні самостійно вирішувати поставлені завдання. Одним з найголовніших завдань керівника, який збирає Scrum-команду, є вибір активних і цілеспрямованих людей, готових реалізувати свої здібності та постійно розвиватися. Додатково компанія сама навчає та розвиває навички учасника Scrum-команди.

Рис. 3. Інструменти методики Scrum

Scrum-команда має конкретну структуру і складається з власника продукту, Scrum Master, і, безпосередньо, виконавців. Scrum Master є тренером для команди, допомагає членам колективу ефективніше працювати, правильно розподіляти завдання, виконувати роботи в найкоротші терміни та створити в підсумку якісний продукт. Власник продукту (Product Owner) – це представник клієнта компанії, що направляє команду для створення правильного продукту [1].

Проблемою методики є поступове перетворення членів команди в простих виконавців, тобто в людей, позбавлених мотивації і прагнення створювати якісний продукт. Відсутність

правильного управління командою знижує продуктивність і прагнення підготувати якісний продукт. Для зниження ризику розвитку такої ситуації необхідним є:

- підвищити значимість окремої людини;
- визначити головну мету і цінності компанії;
- позбутися позапланових завдань;
- використовувати одного посередника між керівництвом та розробниками;
- зацікавити учасників в результаті.

У Scrum команда розробки – єдина і неподільна, тому доцільним є оцінювання спільних результатів праці. На практиці цінність клієнтові несе продукт, створений командою спільно, а не вклад конкретного її представника. Дані для оцінки ефективності команди беруть за період декількох тижнів, а не за рік, що дозволяє краще проаналізувати її результати, визначити сильні та слабкі сторони.

Методика Scrum не сприймає багатозадачності, незважаючи на те, що вона є невід’ємною частиною сучасної бізнес-культури. Одночасне виконання декількох справ знижує продуктивність праці та концентрацію на конкретній проблемі. Насправді, багатозадачність – не позитивна риса, а елементарна нездатність сконцентруватися на чомусь одному. Джеральд Вайнберг у своїй роботі про розробку комп’ютерних програм «Управління якістю програмного забезпечення» дослідив втрати часу від виконання кількох проектів одночасно (табл. 1). Як показують результати, чим більше завдань ми виконуємо, тим більше часу йде на те, щоб переключити між ними свою увагу і сконцентруватися.

Таблиця 1 – Втрати часу від багатозадачності [1]

К-сть проектів	Час на 1 проект	Втрати часу
1	100 %	0 %
2	40 %	20 %
3	20 %	40 %
4	10 %	60 %
5	5 %	75 %

Методика Scrum потрібна тим компаніям, які хочуть швидше реагувати на виникаючі потреби ринку і скоротити час реалізації змін в своїх продуктах. Вона може бути застосована в будь-якому бізнесі в тій чи іншій мірі для вирішення різних завдань.

Дана методика буде підходящою для PR-компаній, компаній, що спеціалізуються на створенні комп’ютерних ігор, таких як, наприклад, український виробник SoftServe, що має лідируючу позицію на світовому ринку ігрового розважального контенту. Більшість стартапів вибирають цю методику, що дозволяє створити інноваційну ідею і не відставати від тенденцій ринку.

Деякі успішні підприємці застосовують методику Scrum в абсолютно різних сферах. Так, наприклад, Маркус Міллер, який є засновником британського агентства цифрового маркетингу BowlerHat, застосував цю методику в ремонті старовинного триповерхового котеджу, виконаного у вікторіанському стилі. Він стверджує, що методику можна використовувати як в бізнесі, так і у вирішенні питань в повсякденному житті [2].

Автор методики Джеф Сазерленд проводив дослідження серед своїх клієнтів – підприємств, які він консультував та допомагав впроваджувати Scrum у їхній роботі. Було визначено, що дана методика допомагає значно удосконалити робочий процес у багатьох аспектах (рис. 3).

Рис. 4. Аспекти покращення процесу роботи над проектами з допомогою Scrum-методики [4]

Висновки. Виходячи з вищезазначеного, доцільно зробити висновок, що Scrum – це гнучка методика, яка полегшує колективне співробітництво в складних проектах. Перевагою цієї методики є легке розуміння її методів та структури. Основою Scrum є колективна робота в управлінні проектами. Впровадження даної методики дозволяє в 5-10 разів швидше виконувати завдання, максимально ефективно організовувати роботу в команді та планувати час і сили членів колективу.

Найкращі результати застосування даної методики демонструє сфера програмного забезпечення, цифрових технологій. Але, незалежно від сфери діяльності підприємства, можна використовувати окремі методи Scrum для покращення роботи компанії. Найкраще дана методика працює в малих компаніях, де відсутня велика кількість комунікаційних зв'язків, адже це – найсприятливіші умови для створення міжфункціональної автономної команди.

Аннотация. В статье рассмотрен один из самых популярных на сегодняшний день подходов к управлению проектами. Приведены примеры его использования в рамках ведущих мировых и отечественных брендов. Определены отличия данной методологии от классического подхода к управлению проектами. Рассмотрен перечень инструментов методологии и особенности их применения. Исследована специфика внедрения данного подхода для компаний различных сфер хозяйствования.

Ключевые слова: Scrum, Agile, framework, backlog, Scrum Master.

Abstract. The article discusses one of the most popular today's hikes how to project management. It gives the examples of using these methods within the framework of leading world and national brands. In addition, the differences of this methodology from the classical approach in project management are determined here. The list of tools of the technique and the features of their application is considered too. The specifics of the implementation of this approach for companies in various fields of business is investigated in the article.

Key words: Scrum, Agile, framework, backlog, Scrum Master.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Сазерленд Д. Scrum. Революционный метод управления проектами. URL: <http://fibusta.site/b/513470/read>.
2. What is Scrum? A better way of building software. URL: <https://www.scrum.org/resources/what-is-scrum>.
3. Scrum Methodology: Learn Scrum. URL: <http://scrummethodology.com/>.
4. Стеллман Э., Грин Д. Постигаая Agile. Издательство O'Reilly, 2015. 446 с.

СТРУКТУРНІ ЗРУШЕННЯ НА РИНКУ ПРАЦІ: БАГАТОВИМІРНІ УГРУПОВАННЯ Й КЛАСТЕРНИЙ АНАЛІЗ

Ю. О. Дем'янова, А. В. Сидорова

Анотація. Стаття присвячена аналізу структурних зрушень на ринку праці країн ЄС. Проаналізовано основні фактори, що визначають ринок праці в нових умовах. Наведено переваги та недоліки автоматизації процесів у різних сферах. Визначено основні тенденції попиту на робочу силу. Здійснено кластерний аналіз країн ЄС та їх угруповання, що дозволило виділити три кластери та встановити, що ситуація на ринку праці визначається, перш за все, рівнем розвитку країн, продуктивністю праці, гідною оплатою й високою часткою зайнятих у галузях інформаційно-комунікаційних технологій.

Ключові слова: ринок праці, автоматизація процесів, цифровізація, безробіття, кластерний аналіз.

Вступ. На сучасному етапі розвитку світової економіки все більше уваги приділяється цифровим технологіям. Розвиток інформаційних технологій і формування цифрової економіки зумовлюють трансформацію соціально-трудова відносин. Особливо відчутні зміни відбуваються на світовому ринку праці. Стрімкий розвиток технологій спричиняє серйозні виклики для майбутнього ринку праці. У міру освоєння машинами все більш складних виробничих завдань збільшується ймовірність масової ліквідації робочих місць внаслідок впровадження інформаційно-комунікаційних технологій.

Питанням, що стосуються аналізу функціонування ринку праці під впливом розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та автоматизації, присвячені наукові доробки О. Волкової [1], О. Грішнєвої [2], А. Колота [3], О. Герасименко [4], Е. Лібанової [5], В. Петюха [6], Ю. Маршавіна [7], та ін. Однак, на наш погляд, питання впливу інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) на розвиток ринку праці вимагає більш детального розгляду.

Метою дослідження є виявлення структурних зрушень на ринках праці для визначення закономірностей їх розвитку в різних країнах.

Швидкість розвитку сучасних технологій збільшується в геометричній прогресії. Одним із трендів інноваційного розвитку є роботизація, яка викликана появою нових технологій. Ринок праці є найбільш чутливим індикатором змін, що відбуваються в ринковій економіці, і піддається дуже істотним змінам під впливом цифровізації та автоматизації.

Бізнес прагне використовувати роботів замість людей і залучати інвестиції для роботизації виробничих процесів на підприємстві з різних причин, основними з яких є: забезпечення стабільно високої якості продукції; скорочення виробничого циклу; зростання обсягів виробництва; збільшення технологічної гнучкості виробництва; економія виробничих площ; скорочення плинності кадрів і мінімізація проблем, пов'язаних з людським фактором; максимізація прибутку за рахунок економії на витратах.

З одного боку, це досить позитивна тенденція, адже виробництво прагне до максимальної ефективності, зниження операційних витрат, підвищення продуктивності праці і якості продукції. Однак поруч з позитивними аспектами розвитку роботизації виникає гостра проблема на ринку праці. Робототехніка замінює працівників, і ті, хто втратив робочі місця, відчувають все більші труднощі з пошуком роботи, оскільки пропозиція на ринку праці перевищує попит.

Прихильники ліберальної ринкової економіки говорять про те, що велика маса фахівців, що звільнилися можуть знайти себе в творчих професіях, отримати нові знання, перенавчитися, підвищивши таким чином свою конкурентоспроможність, принести користь собі, державі і роботодавцю. З іншого боку, масове перенавчання – це дуже витратний як з фінансових ресурсів, так і за часом процес. Крім того, далеко не кожен здатний весь час жити в такому режимі і грамотно презентувати себе на безперервно мінливому ринку праці.

Особливо це стосується економічно активного населення старших вікових груп, включаючи передпенсійний вік. Адже добре відомо, що при втраті роботи в зазначеному віці складніше, в порівнянні з іншими віковими групами, знайти роботу знову.

Нові професії з'являються поступово, що пов'язано переважно з високою інтелектуальною працею і вимагають наявності вищої освіти за спеціальністю, суміжною з новою професією. Низько кваліфіковані робітники часто не мають коштів, які вони можуть витратити на перекваліфікацію або отримання вищої освіти. Отже, зростає рівень безробіття й соціальної напруги в суспільстві.

За даними досліджень консалтингової компанії PWC, процеси роботизації в найближчі 15 років призведуть до зростання чисельності безробітних. Найбільше постраждає США, де робочих місць можуть позбутися більше 40 % співробітників. Даний показник в Великобританії складає 30 %, у Німеччині 35 %, у Японії цей показник нижче – 21 % [8].

За оцінками консалтингової компанії McKinsey & Company, до 2030 року в глобальному масштабі роботу можуть втратити від 400 до 800 млн осіб. Освоювати нову спеціальність, згідно з різними сценаріями, знадобиться від 75 до 375 млн осіб [9].

У списку професій / занять / спеціальностей, які зазвичай називають в «групі ризику», знаходяться особи, яких на Заході прийнято називати «білими комірцями», оскільки абсолютно очевидно подальше поширення сучасних інформаційних технологій і автоматизації переважної більшості досить одноманітних, типових і рутинних функцій, що виконуються численними працівниками офісів. Те ж саме стосується і рядових співробітників виробничих організацій, де технологічний процес пов'язаний з виконанням чітко налагодженої послідовності нескладних трудових операцій в незмінному середовищі, тобто виконання функцій за певним алгоритмом. Подібних організацій теж досить багато, причому в самих різних сферах.

У той же час існує багато професій, які практично не піддаються витісненню людей з них в силу явної неможливості заміни живих працівників технічними пристроями або комп'ютерними програмами. До таких відносяться, по-перше, професії з найнижчою кваліфікацією, де економічно не вигідно замінювати дешеву людську працю дорогою автоматикою, по-друге, навпаки, професії, що вимагають дуже високої кваліфікації або постійного творчого підходу, і по-третє, професії, пов'язані зі сферою послуг, а саме – з безпосереднім обслуговуванням замовника / клієнта. Отже, відбувається стихійне або цілеспрямоване «перетікання» економічно активного населення з сфер діяльності, в яких людська праця витісняється автоматичною, у такі сфери, де такі зміни не передбачаються в найближчі десятиліття. Виходом із ситуації, як зазначається в роботі [10], для певних категорій працівників міг би стати розвиток власної підприємницької активності (знову ж стихійно або цілеспрямовано, якщо держава захоче підтримувати цей процес).

Науковці англійської школи Оксфорд-Мартин провели дослідження, в якому розподілили 702 професії за ступенем автоматизації їх функцій (максимальна вірогідність автоматизації – «1», мінімальний ступінь ймовірності – «0»), тим самим намагаючись виявити кількісне значення потенційного впливу технологічних інновацій на рівень безробіття (рис. 1, рис. 2) [11].

В першу чергу, експерти вказують на професії, в яких не потрібні розвинена уява і творчий підхід, наприклад, водій таксі, продавець і вантажник. На думку фахівців академії, автоматизація сильніше відіб'ється на готельному і ресторанному бізнесі, де частка працівників, схильних до ризику в зв'язку з автоматизацією, становить 73 %. При цьому в найменшій мірі це торкнеться освіти та інших професій, де потрібні творчі і соціальні навички, тому що штучний інтелект ще довгий час не зможе демонструвати нестандартність мислення, шукати креативні рішення в нестабільній ситуації і емоційну складову при певних діях. У цих сферах частка схильних до ризику працівників через автоматизацію функцій, які вони виконують, становить всього 27 %.

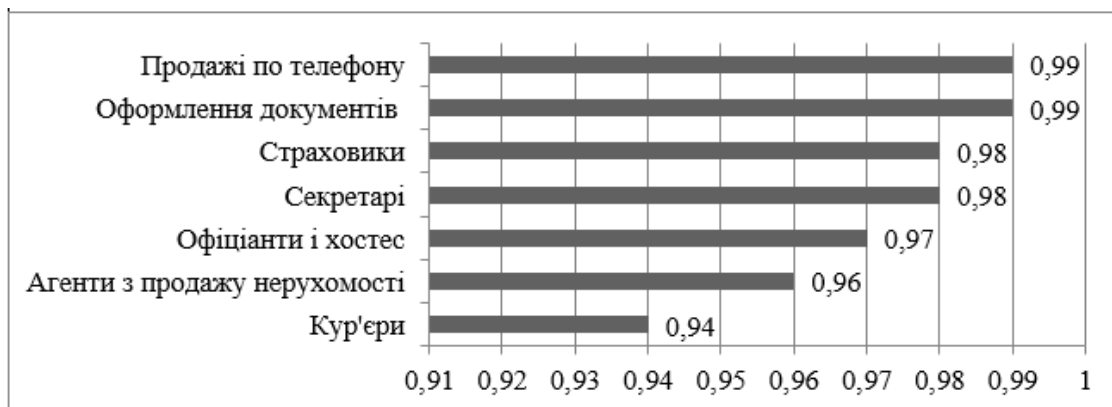

Рис. 1. Професії з найбільшою вірогідністю автоматизації, % [11].

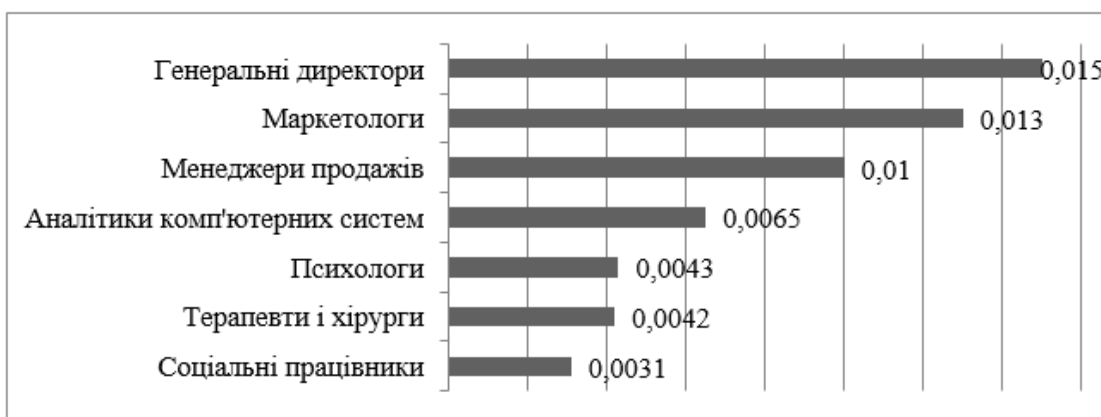

Рис. 2. Професії з найменшою ймовірністю автоматизації, % [11].

Крім того, англійські фахівці переконані, що до 2050 року приблизно 47 % робочих місць буде автоматизовано, а мільйони людей будуть значитися в списку безробітних. Найбільш затребувані спеціальності будуть пов'язані з розробкою, створенням, впровадженням та використанням новітніх технологій. Наприклад, програмісти, системні інженери, ІКТ-проектувальники, робототехніки, консультанти з впровадження інновацій, коучі з розвитку інтелектуальних здібностей.

Але ці структурні зрушення не можуть бути однаковими в різних країнах і відбуватись одночасно, що пов'язано насамперед з рівнем розвитку країни, швидкістю проникнення нових технологій, якістю освіти, поширенням ІКТ.

Ці особливості та закономірності було виявлено нами на основі кластерного аналізу, який дозволив класифікувати країни ЄС за станом ринку праці. Логічний аналіз, вивчення офіційної статистики призвели до вибору п'яти показників, що характеризують ринок праці. Основні показники, які використано для кластеризації, наступні: частка працюючих у загальній чисельності економічно-активного населення, питома вага працюючих в сфері ІКТ у чисельності працюючих, середня заробітна плата в країні, середня заробітна плата в сфері ІКТ та продуктивність праці. Інформацію зібрано за 2018 р. по 27 країнах ЄС. Аналіз проводився на основі даних офіційної статистики зайнятості та трудових ресурсів [12, 13, 14, 15, 16]. Як інструмент для проведення аналізу використовувався програмний пакет Statistica-12. Дані, що використовувались для кластеризації по країнах, представлені в таблиці 1. Для проведення аналізу необхідно стандартизувати вхідні дані. Стандартизація допомагає перевести наші дані в безвимірну шкалу. Для цього ми обираємо функцію «Стандартизація» в програмі Statistica-12 та переводимо всі дані в єдину шкалу.

Таблиця 1 – Показники ринку праці країн ЄС за 2018 р.

Країни	Частка зайнятих від загальної чисельності активного населення, %	Питома вага працюючих в ІКТ, %	Заробітна плата, €	Заробітна плата в ІКТ, \$	Продуктивність праці тис.дол /особу (ВВП/ чисельність працюючих)
Австрія	76,2	4,5	3632	3829,2	67,72
Бельгія	69,7	4,8	2401	3254,2	68,32
Болгарія	72,4	3	586	2491,1	12,76
Греція	59,5	1,8	1092	1775,6	34,12
Данія	77,5	4,3	5191	5840	79,38
Естонія	79,5	5,7	1221	2701,5	2,93
Ірландія	74,1	4,3	3133	3662,7	10,69
Іспанія	67	3,2	2189	2747,3	4,54
Італія	63	2,8	2534	2373,6	5,47
Кіпр	73,9	2,7	1779	2907,1	39,08
Латвія	76,8	1,7	1013	2000	23,16
Литва	77,8	2,7	885	1307,6	2,44
Люксембург	72,1	5,6	4412	4395,4	16,3
Мальта	75,5	4,7	1379	3951,16	4,05
Нідерланди	79,2	5,4	2855	4290,6	67,14
Німеччина	79,9	3,9	3703	4778,7	5,97
Польща	72,2	3	1022	1799,4	21,36
Португалія	75,4	2,4	1158	1869	3,10
Румунія	69,9	2,2	787	617,1	1,75
Словаччина	72,4	3,2	980	1000	70,77
Словенія	75,4	4	1626	2149,1	13,16
Угорщина	74,4	3,7	955	2297,7	21,70
Фінляндія	76,3	7,2	3300	3928,7	65,79
Франція	71,8	4	2957	3645,7	5,78
Хорватія	65,2	3,5	1081	1277	22,78
Чехія	79,9	4,1	1149	3056	28,93
Швеція	82,4	6,8	3400	4455,7	6,67

Для кластеризації було обрано метод k-середніх. Даний метод базується на мінімізації суми квадратів відстаней між кожним спостереженням та центром його кластера.

В результаті кластеризації було отримано три кластери (табл. 2). Помітно, що в перший кластер потрапили найбільш розвинені країни, лідери Європейського Союзу, що демонструють найвищі значення по усіх показниках. Другий кластер формують країни Східної Європи, більшість членів цього кластеру були країнами соціалістичного табору. Для них характерна невисока заробітна плата, схожий соціальний та економічний рівень розвитку. До третього кластеру потрапили 4 невеликих країни з високим рівнем зайнятості в ІКТ, достатньо високими рівнями продуктивності та оплати праці. Таким чином, групування країн, що потрапляють у певний кластер, підтвердило залежність від факторів, що аналізувалися.

Таблиця 2 – Угрупування країн ЄС на ринку праці за результатами кластеризації

Кластер	Кількість країн	Склад кластеру
1	9	Австрія, Бельгія, Данія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Фінляндія, Франція, Швеція
2	14	Болгарія, Греція, Іспанія, Італія, Латвія, Литва, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Хорватія, Чехія
3	4	Естонія, Ірландія, Кіпр, Мальта

Для отримання графічного уявлення інформації, було побудовано графік середніх значень для кожного кластера, який представлено на рисунку 3. По горизонталі розташовані змінні, які беруть участь в угрупуванні, по вертикалі - середні значення змінних в розрізі одержаних кластерів.

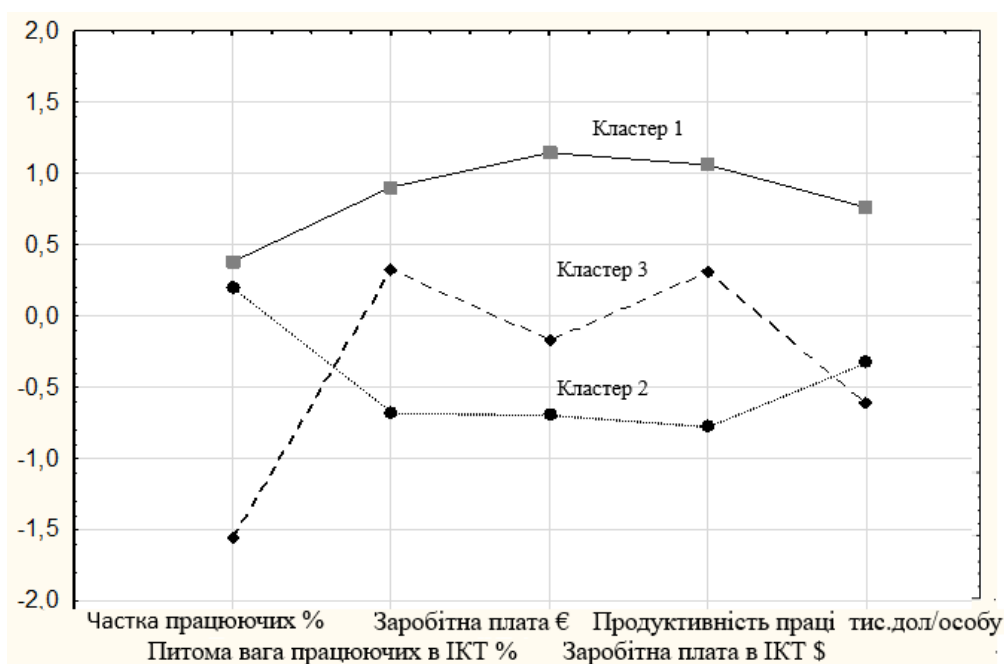

Рис. 3. Графік середніх значень змінних для кожного кластеру

У країн, які потрапили в перший кластер, спостерігаються найвищі значення за усіма показниками, країни цього кластеру є лідерами на ринку праці. До другого кластеру відносяться країни, які близькі за часткою зайнятого населення, але протилежні за іншими показниками: часткою працюючих у сфері ІКТ, рівнем оплати праці в економіці та в сфері ІКТ і за рівнем продуктивності праці. У третій кластер увійшли 4 країни, в яких показники ринку праці нижче ніж у 1-му кластері, але значно вище ніж у 2-му.

Висновки. Таким чином, в результаті кластерного аналізу доведено, що країни ЄС розрізняються за показниками ринку праці, що на ринку праці ЄС можна виділити три групи країн, які суттєво відрізняються одне від одного, а саме, показники соціально-економічного розвитку країни в цілому визначають і рівень розвитку ринків праці. Найбільш розвинені країни демонструють кращі показники, що викликає необхідність врахування закономірностей їх розвитку в різних країнах.

Варто зазначити, що, незважаючи на стрімкий розвиток, оперативність і багатофункціональність роботів, впровадження нових технологій – це досить довгий і витратний процес, який можуть дозволити собі далеко не всі фірми і компанії, особливо в нинішній світовій обстановці.

Саме тому гучні заяви, що нові технології захоплять світ вже завтра, а роботодавці повністю відмовляться від людської праці, можна на даний момент поставити під сумнів. Адже досить важко замінити роботами фахівців багатьох професій. Вони, можуть працювати понаднормово, не потребують соціальних гарантій, не втомлюються, не хворіють, але їм не притаманні творчі здібності, креативність, вони не мають життєвого досвіду, що необхідний в багатьох ситуаціях.

Аннотація. Стаття посвячена аналізу структурних зсувів на ринку труда стран ЕС. Выполнен анализ основных факторов, определяющих рынок труда в новых условиях. Выявлены преимущества и недостатки автоматизации процессов труда в разных сферах. Определены основные тенденции спроса на рабочую силу. Осуществлен кластерный анализ стран ЕС, выполнена их группировка, которая позволила выделить три кластера и установить, что ситуация на рынке труда определяется, прежде всего уровнем развития стран, производительностью труда, её достойной оплатой и высокой долей занятых в ИКТ.

Ключевые слова: рынок труда, автоматизация процессов, цифровизация, безработица, кластерный анализ.

Abstract. The article is devoted to the analysis of structural changes in the labor market of the EU countries. The analysis of the main factors determining the labor market in the new conditions is carried out. The advantages and disadvantages of automation of labor processes in various fields are identified. The main trends in labor demand are determined. A cluster analysis of the EU countries was carried out, their grouping was performed, which made it possible to distinguish three clusters and establish that the situation on the labor market is determined, first of all, by the level of development of countries, labor productivity, decent pay and a high share of those employed in the information and communication technology industries. EU countries are grouped according to the indicators used.

Key words: labor market, automation, digitalization, unemployment, cluster analysis.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Волкова О. В. Ринок праці: навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2007. 624 с.
2. Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудова відносина: підручник. 5-те вид., оновлене. К.: Знання, 2011. 390 с.
3. Колот А. М. Мотивація персоналу: підручник. Київ : КНЕУ, 2002. 337 с.
4. Економіка праці та соціально-трудова відносина: підручник / А. М. Колот, О. А. Грішнова, О. О. Герасименко та ін.; за наук. ред. д-ра. екон. наук, проф. А. М. Колота. К.: КНЕУ, 2009. 711 с.
5. Лібанова Е. М. Ринок праці: Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. 224 с.
6. Петюх В. М. Ринок праці: Навчальний посібник. К.: КНЕУ, 1999. 288 с.
7. Маршавін Ю. М. Регулювання ринку праці України: теорія і практика системного підходу. Монографія. К.: Альтерпрес, 2011. 396 с.
8. Петюх В. М. Ринок праці К.: КНЕУ, 1999. 288 с.
9. Роботизація вб'є ринок праці США. URL : <https://www.vectornews.net/news/technology/22316-robotizatsiya-vbye-rinok-prac-ssha.html>
10. Я не робот. URL : <https://plus-one.ru/society/ya-ne-robot>
11. Вишнівська Н. Т., Зудина А. А. Профессиональная структура рабочей силы в странах Европы: о чём свидетельствуют прогнозы? *Вісник міжнародних організацій: освіта, наука, нова економіка*. 2017. Т. 12. № 4. С. 109–129.
12. Modern labor market in the conditions of formation and development of the digital economy. URL : <https://sovremenn-y-r-nok-truda-v-usloviyah-stanovleniya-i-razvitiya-tsifrovoy-ekonomiki.pdf>
13. ICT specialists in employment. URL : https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/ICT_specialists_in_employment
14. Employment statistics. URL : https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Employment_statistics
15. Average Salary in European Union 2018. URL : <https://www.reinischfischer.com/average-salary-european-union-2018>
16. Average Senior Software Engineer Salary. URL : https://www.payscale.com/research/CZ/Job=Senior_Software_Engineer/Salary/40e1bfae/Prague

ТРАНСФОРМАЦІЯ СВІТОВОГО РИНКУ ПРАЦІ В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Ю. В. Дзюба, О. А. Дороніна

Анотація. У статті розглянуті аспекти цифрової трансформації світового ринку праці, основні особливості цього процесу. В рамках дослідження розглянуто можливості, які отримують працівники країн, що розвиваються, в тому числі й України. Аналізується класифікація форм «цифрової зайнятості» за такими ознаками: робоче місце, графік роботи, метод найму.

Ключові слова: нові сфери зайнятості, світовий ринок праці, діджиталізація.

Вступ. Поява нових тенденцій у веденні господарської діяльності, пов'язаних з широким поширенням інтернету та використанням різних видів мобільних пристроїв, розвитком електронних і комп'ютерних технологій і, як наслідок, зростання ефективності виготовленні товарів і надання послуг, свідчать про перехід на новий рівень розвитку економіки - діджитал-економіки. Трансформація спостерігається у всіх галузях економіки, що, звичайно, призводить до змін й на світовому ринку праці.

Мета статті – визначити особливості трансформації світового ринку праці під впливом процесів діджиталізації економіки.

Дослідження діджиталізації світового ринку праці наразі є актуальним, отже, широко освітлюється у працях таких закордонних та вітчизняних вчених, як К. Шваб, А. Крокер, М. Вейнстейн, М. Уорнер, М. Вітцель, А. М. Колот, Л. С. Лісогор, М. М. Семенюк, М. А. Санакоєва, С. І. Туль.

Основна частина. Під впливом інформаційно-комп'ютерних технологій формується новий цифровий сегмент на глобальному ринку праці. Його ознаками є цифрова зайнятість, цифрові соціально-трудова відносини, цифрова інфраструктура. У той же час, національні економіки стикаються з проблемами безробіття. Впровадження цифрових технологій на робочих місцях трансформує попит на робочу силу і зумовлює зростання безробіття, перш за все, через неповороткість ринку праці, зокрема його інституційної структури. Разом з тим, через використання новітніх цифрових форм зайнятості можна знизити рівень безробіття на світовому ринку праці.

Існують дві суперечливі між собою позиції щодо впливу цифрових технологій і автоматизації на розвиток ринку праці. Як зазначає в своєму дослідженні К. Шваб, «щодо впливу нових технологій на ринок праці існують два протиборчі табори: ті, хто вірить у щасливий кінець, коли робітники, що витеснені технологією, знайдуть нову роботу, а технологія дасть старт новій ері процвітання; і ті, хто вважає, що технологія призведе до виникнення прогресуючого соціального і політичного Армагеддону, створивши масову технологічну безробіття» [1].

Однак, незважаючи на цю суперечку, потрібно відмітити, що сучасний глобальний ринок праці вже піддається трансформації внаслідок активного впровадження цифрових технологій на робочі місця, формування цифрової інфраструктури і переміщення його суб'єктів у віртуальний простір. Це зумовлює структурні зміни на світовому ринку праці.

По-перше, формується і постійно збільшується цифровий сегмент ринку праці. Для зазначеного сегмента характерним є перенесення робочих місць інформаційного простору; встановлення нетипових трудових угод на виконання цифрових робіт; використання гнучкого, в тому числі, аморфного графіка робочого часу або графіка роботи по довірі; діджиталізація процесу праці.

«Діджиталізація» (digitalisation) в перекладі з англійської мови означає «оцифровка», тобто переклад інформації в цифровий формат. Термін «діджиталізація» найчастіше використовують для характеристики соціальних, економічних, культурних та інших процесів і їх трансформації під впливом інформаційної глобалізації [2].

Головними функціями інформаційної глобалізації є інтегральна, трансформаційна і комунікаційна. Інтегральна забезпечує об'єднання потенціалів світового розвитку, а трансформаційна викликає зміни в способі виробництва [3]. Трансформація способу виробництва і забезпечує формування цифрового сегмента глобального ринку праці.

По-друге, збільшується пропозиція робочої сили на цифровому сегменті глобального ринку праці, оскільки все більше працівників з різних країн можуть приєднатися до нього. Працівники з країн, що розвиваються, конкурують з претендентами з розвинених країн. До того ж перші можуть погодитися на більш низький рівень оплати праці. Прикладом може бути ІТ-галузь, в якій створюються цифрові технології, а, отже, ця галузь є найбільш інтегрованою до світового мережевого цифрового простору. Так, за даними дослідження Topsdev, 2018 року в цій галузі найбільша частка замовлень в Східній Європі припадає на виконавців з України – 30 %, Росії – 25 %, менше 10 % складають частки Польщі та Румунії, близько 5 % – Сербії та Болгарії. До того ж ставка за годину найвища у фрілансерів з Польщі – 27 дол. США; Болгарії – 25 дол. США, а для виконавців з Китаю вона становить 21 дол. США [4].

По-третє, поширюється віртуальна міграція, яка передбачає виконання працівниками з одних країн замовлень для роботодавців з інших країн без фактичної зміни місця роботи та проживання. Так, за даними дослідження Topsdev, у 2018 році ринок замовлень для електронних фрілансерів зі Східної Європи розподілили між собою роботодавці з США (54 %), Великобританії (10 %), Австралії (6 %), Канади (5 %) [4]. До того ж замовники з розвинених країн шукають виконавців серед працівників країн, що розвиваються, оскільки це дозволяє істотно знижувати собівартість продукту (послуги).

По-четверте, відбувається діджиталізація соціально-трудових відносин між суб'єктами ринку праці. Тобто, узгодження домовленостей між роботодавцем і працівником відбувається в цифровому просторі з використанням цифрових технологій. Також, характерною рисою такого типу соціально-трудової відносин є зменшення впливу або взагалі відмова від держави як суб'єкту регулювання відносин. Тому слід звернути увагу на кілька аспектів. Один з них полягає в низькому рівні урегульованості цифрового глобального ринку праці. Інший - в наявності суб'єктів глобального ринку з різних країн, в яких діють різноманітні національні норми і правила регулювання соціально-трудових відносин. І ще один, третій – це значна кількість виконавців замовлень з країн, що розвиваються, і мають в структурі економіки «тіньовий сектор».

По-п'яте, формування нового класу населення – NEET (not in education neither in employment nor training – поза освіти, роботи, тренінгів) серед молодих людей у віці 15–29 років. Ця категорія населення виключена як з безробітного, так і з зайнятого населення.

У деяких країнах частка молоді, яка перебуває поза роботою і навчанням, більше 20 %. Найвищий рівень молоді, яка не може реалізувати свій трудовий потенціал, характерний для країн зі значними проблемами на ринку праці. Зокрема, значення цього показника у деяких країнах Європи станом на 2018 рік склало: в Греції – 20,2 %, Італії – 20,9 %; Сербії та Болгарії – 21,5 %; Македонії – 24,8 %; Туреччині – 28,7 %; Молдові – 29,3 %; Вірменії – 40,0 % [4].

В умовах діджиталізації економіки поширюється технологічне безробіття, при якому працівники втрачають роботу внаслідок заміщення їх робочих місць цифровими технологіями. Крім того, їх професійні навички, найчастіше базові цифрові, стають не затребуваними на ринку праці. Прикладом цього може служити поширене використання банківських терміналів; касових терміналів з продажу квитків; онлайн-платформ бронювання готелів, автомобілів; електронних перекладачів, професійних пошукових систем.

С. В. Frey і М. А. Osborn вважають, що у комп'ютерних технологій поки немає можливості реалізації наступних характеристик робочих місць [5]:

– соціальна орієнтованість, яка передбачає передачу людських емоцій, турботи, участі та любові;

– креативність, здатність прийняття нестандартних нових рішень, які не вкладаються в «запрограмований» алгоритм;

– здатність маніпулювання, впливу та управління людиною.

Відповідно до проведеного в США дослідження, можна сказати, що в найменшій мірі до комп'ютеризації схильні фахівці у сфері медицини, соціальні працівники, наладчики, пожежні, дієтологи, ріелтори, хореографи, ремонтники, психологи [6].

Фрикційне безробіття зумовлено бажанням власників робочої сили знайти кращі умови праці та можливості для самореалізації. Також сюди зараховують тих, хто шукає перше робоче місце. Фрикційне безробіття переважно є короткостроковим. Фрикційні безробітні знаходяться в активному пошуку роботи, вони мають навички та здібності, які є затребуваними на ринку праці.

Загальний рівень безробіття залежить від кожного з перерахованих видів, його значення постійно коливається і залежить багато в чому від стану національних економік.

Але все це не має сенсу, якщо не адаптувати ринок праці до нових умов – глобалізації економіки в епоху цифрової революції 4.0. В інформаційній економіці люди взаємодіють між собою за допомогою ІКТ:

- 1) поширюючи по простору інформаційні потоки;
- 2) збираючи і обробляючи інформацію, що надходить;
- 3) учасники економіки безпосередньо обмінюються інформацією між собою.

Гнучка зайнятість дає більше можливостей для самоактуалізації, однак вона, в свою чергу, зумовлює зростання вимог до освітньо-кваліфікаційного рівня зайнятих. На сучасному ринку праці все більшим попитом користуються висококваліфіковані працівники. Слід зазначити, що на світовому ринку праці все ще переважають робітники з низьким і середнім рівнем кваліфікації, їх частки становлять 45 і 37 %, відповідно. Частка висококваліфікованого персоналу становить лише 18 %. Останній показник має значні регіональні відмінності: від 40 % в європейських країнах до 10 % в Африці [7]. Слід підкреслити, що існує стійка тенденція до збільшення частки висококваліфікованої категорії працівників у структурі зайнятих в усіх країнах.

Слід зазначити, що останнім часом внаслідок процесів діджиталізації економіки відбувається глибоке взаємопроникнення національних економік і формування глобального економічного цифрового простору. Це створює передумови для формування і розвитку нового виду зайнятості – цифрового. Цей вид зайнятості передбачає використання цифрових технологій на всіх етапах процесу праці та формування соціально-трудова відносин між суб'єктами ринку праці з їх допомогою [8].

Цифрова зайнятість відноситься до гнучких форм і має всі ознаки, властиві останнім, зокрема: гнучкий графік роботи; нестандартне робоче місце – найчастіше дистанційне; відсутність довгострокових трудових контрактів; низький рівень соціальної захищеності працівників. Разом з тим така зайнятість дає великі можливості для самоактуалізації, оскільки працівник самостійно вибирає, яку роботу виконувати, коли і як часто отримувати замовлення. Звичайно, чим вище рівень професійної кваліфікації та унікальності працівника, тим краще його позиції на глобальному ринку праці.

Ще однією перевагою цифрової зайнятості є глобальна мобільність, яка відкриває додаткові можливості як для роботодавця, так і для працівника. Цифрові технології роблять ринок праці по-справжньому глобальним. Будь-який працівник, який має доступ до Інтернету, є суб'єктом глобального цифрового ринку праці. Цифровий працівник може знайти собі роботу в іншому місті або країні, і це не вимагає від нього зміни місця проживання. І головне - він може отримати гідну оплату своєї праці.

На основі праць Туль С.І. можна виділити певну класифікацію цифрової зайнятості. Науковець починає її з аналізу робочого місця – класичного елементу організації трудових відносин. Вона виокремлює за цим критерієм такі форми зайнятості [9]:

1) Надомна форма зайнятості. При ній працівники постійно або частково виконують роботу вдома з використанням інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) віддалено від головного офісу.

2) Мобільна форма зайнятості. У її випадку працівники виконують трудові обов'язки частково або повністю поза межами основного місця роботи (офісу, дому), у відрядженнях, на об'єктах клієнтів, у телецентрах, телекотеджах або коворкінг-центрах, використовуючи ІКТ для підтримки online-зв'язку з головним офісом. Залежно від основного місця роботи інтелектуального працівника мобільна форма зайнятості диференціюється так:

– мобільна офісна зайнятість – форма мобільної зайнятості, при якій працівник перебуває поза межами основного місця роботи в офісі більше 20 % робочого часу;

– мобільна неофісна зайнятість – форма мобільної зайнятості, при якій працівник виконує роботу на конкретному робочому місці, але поза межами офісу, зазвичай у відрядженні, перемішуючись з одного місця призначення в інше.

Далі автор виділяє класифікацію за критерієм графіку роботи працівника [9]:

1) Праця на умовах неповного робочого дня. Цій формі зайнятості притаманне виконання працівником певного обсягу робіт, а не тривалість робочого дня.

2) Праця на умовах гнучкого графіку роботи. Цій формі зайнятості притаманне право працівника самостійно визначати графік роботи в межах встановленої підприємством загальної кількості робочих годин. Завдяки цьому підприємство може залучати висококваліфіковані кадри з різних країн світу та працювати майже безперервно, а працівники – налаштовувати графік роботи залежно від власних потреб.

3) Строкова тимчасова праця (праця на умовах строкових трудових договорів). Цій формі зайнятості притаманне працевлаштування спеціалісту на певний термін для виконання певного виду та обсягу робіт.

Звісно, система найму працівників теж зазнала змін. С.І. Туль виділяє такі основні чотири форми найму, що виникли завдяки процесу діджиталізації [9]:

– Аутсорсинг – форма запозиченої праці, яка передбачає передачу на підставі договору певних видів та функцій виробничої підприємницької діяльності однією компанією іншій;

– Краудсорсинг – форма запозиченої праці, яка передбачає залучення зовнішніх відносно компанії працівників за опосередкування інформаційних технологій задля ефективного та оперативного вирішення завдань, які постають перед бізнесом, державою та суспільством загалом;

– Аутстафінг – позаштатне залучення працівників, які надають від імені виконавця певні послуги (роботи) за місцем розташування замовника та не вступають з ним безпосередньо в будь-які правові відносини (цивільно-правові, трудові). Аутстафінг передбачає оформлення частини співробітників у штат сторонньої компанії, яка виступає в ролі формального роботодавця для персоналу компанії-замовника, забезпечує ведення кадрової роботи, нарахування та виплату заробітної плати, перерахування податків, а також дотримання норм законодавства з усіх питань трудових відносин;

– Фріланс – форма самозайнятості, яка передбачає віддалене виконання певного виду робіт на позаштатній основі через Інтернет. Серед багатьох варіантів, в яких проявляється сучасна практика застосування нових форм праці, фріланс нині набув найбільшого поширення на світовому ринку праці. Фрілансер – це суб'єкт трудових відносин, який є самозайнятим та не обов'язково прагне до довгострокового співробітництва з певним роботодавцем.

Висновки. Незважаючи на те, що далеко не всі суб'єкти ринку праці бажають використовувати інформаційні технології у своїй діяльності, слід зазначити, що вплив процесу діджиталізації на світовий ринок праці постійно збільшується. Завдяки використанню цифрових технологій виникають нові типи відносин між працівниками та працедавцями. Також, завдяки діджиталізації можна збільшити відсоток працевлаштованих у різних країнах.

Аннотація. В статті розглянуті аспекти цифрової трансформації мирового ринку праці, основні особливості цього процесу. В рамках дослідження були розглянуті можливості, які отримують працівники розвиваючихся країн, в тому числі і України. Аналізуються класифікаційні форми «цифрової зайнятості»: по робочому місцю, графіку роботи і методу найма.

Ключові слова: нові сфери зайнятості, міжнародний ринок праці, діджиталізація.

Abstract. The article considers the aspects of digital transformation of the world labor market, the main features of this process. The study examined the opportunities that workers in developing countries, including Ukraine, receive. Classifications of “digital employment” are analyzed - according to the workplace, work schedule and method of employment.

Key words: new areas of employment, the international labor market, digitalization.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Шваб К. Четвертая промышленная революция. М.: Эксмо, 2016.
2. Industry 4.0: The future of productivity and growth in manufacturing. URL : <http://www.zvw.de/media.media.72e472fb-1698-4a15-8858-344351c8902f.original.pdf>
3. Гордеева А. А., Сандлер Л. Э. Проблема занятости населения и особенности международного рынка труда. *Символ науки*. 2016. № 12–1.
4. Eurofound. *Foundation Seminar Series 2018: The impact of digitalisation on work*. Eurofound, Dublin, 2018.
5. Frey C. B., Osborne M. A. The Future of employment: How susceptible are jobs to computerisation. 2013. URL : http://www.oxfordmartin.ox.ac.uk/downloads/academic/The_Future_of_Employment.pdf
6. MGI. *Disruptive technologies: Advances that will transform life, business, and the global economy*. Tech. Rep., McKinsey Global Institute. 2013. URL : <http://www.mckinsey.com/mgi/overview>
7. Organisation for Economic Co-operation and Development. *Statistical news releases*. URL : <http://www.oecd.org/sti/ICTindicatorsEu>
8. Vilhelmson B., Thulin E. Who and where are the flexible workers? Exploring the current diffusion of telework in Sweden. *New Technology, Work and Employment*. 2016. Vol. 31. N 1. P. 77–96.
9. Туль С. І. Нові форми праці в умовах діджиталізації економіки та світового ринку праці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. Вип. 23(2). С. 100–105.

УДК 339.56

АНАЛІЗ ПОКАЗНИКІВ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ

О. А. Донюк, Н. В. Буркіна

Анотація. У даному дослідженні проаналізовано основні показники зовнішньоекономічної діяльності України за період 2014-2019 р., а саме експорт та імпорт. Зокрема, розглянуто динаміку, тенденції товарної структури основних показників за досліджуваний період. Детально проаналізовано географічну структуру експорту та імпорту та проблематику виявлених закономірностей. Запропоновано заходи для покращення експортно-імпортного стану зовнішньоекономічної діяльності.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, експорт, імпорт, товарна та географічна структура.

Вступ. Зовнішня торгівля відіграє важливу роль в економіці України. Зовнішньоекономічна діяльність являє собою особливу складову економічної діяльності України, в якій задіяна значна кількість суб'єктів, діяльність яких безпосередньо пов'язана із зовнішньою торгівлею, а саме експортом та імпортом товарів.

Дослідження зовнішньоекономічних зв'язків допомагає всебічно охарактеризувати стан економічних відносин з державами світу. Ця інформація широко використовується для аналізу діяльності у сфері зовнішньої торгівлі та інших зовнішньоекономічних зв'язків в умовах переходу до ринку, а також для прийняття рішень, спрямованих на подальший їх розвиток.

Проблеми зовнішньої торгівлі зазвичай привертають увагу провідних науковців та аналітиків. Зокрема, основні чинники, що впливають на розвиток зовнішньої торгівлі, питання динаміки зовнішньої торгівлі в умовах трансформації зовнішніх та внутрішніх чинників проаналізовані в роботах Козака Ю. Х., Горбенка Ю. В., Рахмана М. С. та багатьох інших вчених.

Для аналізу сучасного стану зовнішньоекономічної діяльності необхідно детально оцінити основні тенденції, структуру та динаміку основних показників зовнішньої торгівлі України.

Викладення основного матеріалу. На сучасному етапі міжнародна торгівля відіграє велику роль у розвитку економіки держави та виступає одним з головних напрямків розвитку багатьох сучасних держав, джерелом товарів, виробництво яких неможливо всередині країни, а також доходів від експортно-імпортних операцій. Вона надає країнам можливість розширювати свої можливості виробництва та споживання, посилити конкуренцію, отримувати продукти, які необхідні споживачам, а також реалізовувати надлишок, який не поглинається внутрішнім ринком. Для багатьох держав, де з певних причин відсутні виробничі процеси, зовнішньоекономічна діяльність - єдиний спосіб забезпечення себе необхідними товарами [1].

Зовнішня торгівля, тобто міжнародний обмін товарами і послугами, відноситься до числа найбільш давніх форм міжнародних економічних відносин. Зовнішня торгівля - це торгівля між країнами, що включає експорт та імпорт товарів і послуг. Під експортом розуміють товари та послуги, які виробляють в одній країні, а реалізуються поза її межами. Зазвичай до експортних товарів відносять ті товари, внутрішні ціни яких нижчі, ніж ціни на світовому ринку. Під імпортом розуміють товари та послуги, які вироблені поза межами даної країни, але ввезені і споживаються в ній [2].

Досліджуючи показники зовнішньої торгівлі за період 2014–2019 рр., можна сказати, що протягом періоду 2014–2016 р. наявна тенденція до зниження. Проте протягом 2016–2019 рр. прослідковується невисоке збільшення експорту та стрімке нарощення імпорту товарів, що несе за собою щорічне збільшення сальдо та має негативний характер для економіки країни. Зокрема, експорт товарів з України у 2019 р. становив 50060,3 млн. дол., що на 2725,3 млн. долл. більше, ніж у 2018 р. (5,8 %) та на 3841,4 млн дол. менше, ніж у 2014 р. (-7,1 %). Імпорт збільшився на 3596 млн. доларів порівняно з 2018 р. (6,3%) та з 2014 р., а саме на 6354,9 млн долл., що становить приблизно 11,7%. Сальдо у 2019 р. становило -10723,3 млн дол., коли тільки у 2015 р. воно було додатнім та дорівнювало 527 млн дол (рис. 1).

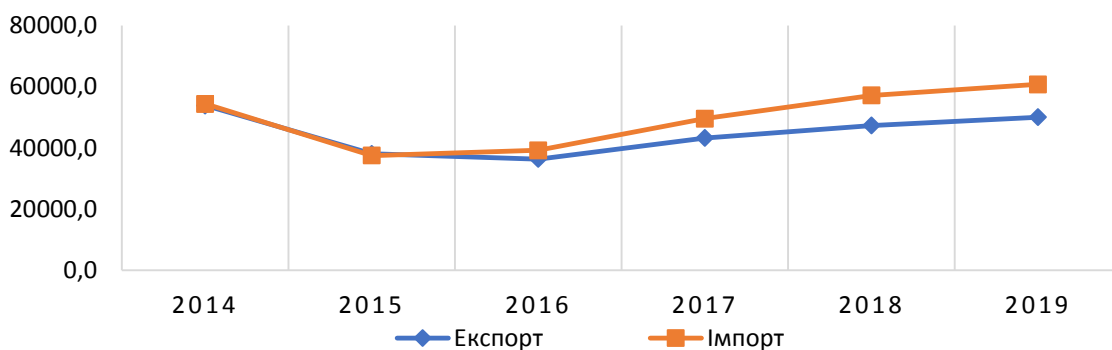

Рис. 1. Динаміка показників експорту та імпорту України за період 2014–2019 р., побудовано автором за джерелом [3]

Для всебічного аналізу зовнішньоекономічних показників важливим є дослідження товарної та географічної структури експорту та імпорту України.

Проаналізувавши товарну структуру експортної діяльності України, слід зазначити, що у 2019 р. на основні вивезені товари припадає 83,7 % від всієї кількості експорту країни. До них слід віднести: продукти рослинного походження (25,8 %), недорогоцінні метали та вироби з них (20,5 %), мінеральні продукти (9,7 %), жири та олії тваринного або рослинного походження (9,5 %) машини, обладнання та механізми (8,9 %), готові харчові продукти (6,7 %) та продукти тваринного походження (2,6 %). Варто зазначити, що основу експорту займала сільськогосподарська продукція, яка має щорічну тенденцію до підвищення. Також, порівнюючи з 2014 р. важко не помітити суттєве зменшення показників мінеральних продуктів (на 20,3 %) та продукції хімічної промисловості (36,8 %), недорогоцінних металів та виробів з них (на 32,6 %), що свідчить про значне падіння обсягу промислового виробництва у зв'язку з воєнними діями та захопленням українських територій (рис. 2).

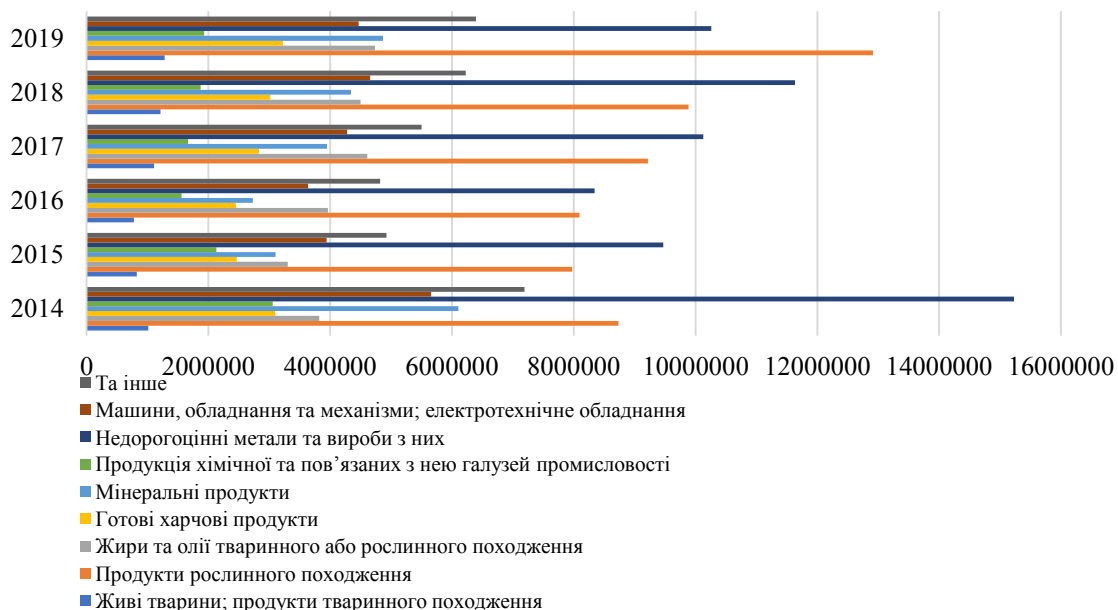

Рис. 2. Товарна структура експорту України за період 2014–2019 рр., побудовано автором за джерелом [3]

Що стосується товарів імпортової продукції важливо відмітити, що у 2019 р. на основні них припадає 85,8 % від загальної кількості імпорту. Найбільшу питому вагу ввезених товарів мають: машини, обладнання та механізми (21,9%) та мінеральні продукти (21,4%). Досить вагомою є частка продукції хімічної і пов'язаних з нею галузей промисловості (12,3%), та різні промислові товари (10,1%). Водночас, невеликою є вага недорогоцінних металів та виробів з них (6%), полімерних матеріалів, пластмас та виробів з них (5,9%), готових харчових продуктів (4,3%) та текстильних матеріалів і виробів з них (3,9%). Загалом протягом періоду 2014-2019 р. спостерігалася тенденція до збільшення залежності України від імпорту даних товарів, що є негативним чинником для зовнішньоекономічної діяльності України (рис. 3).

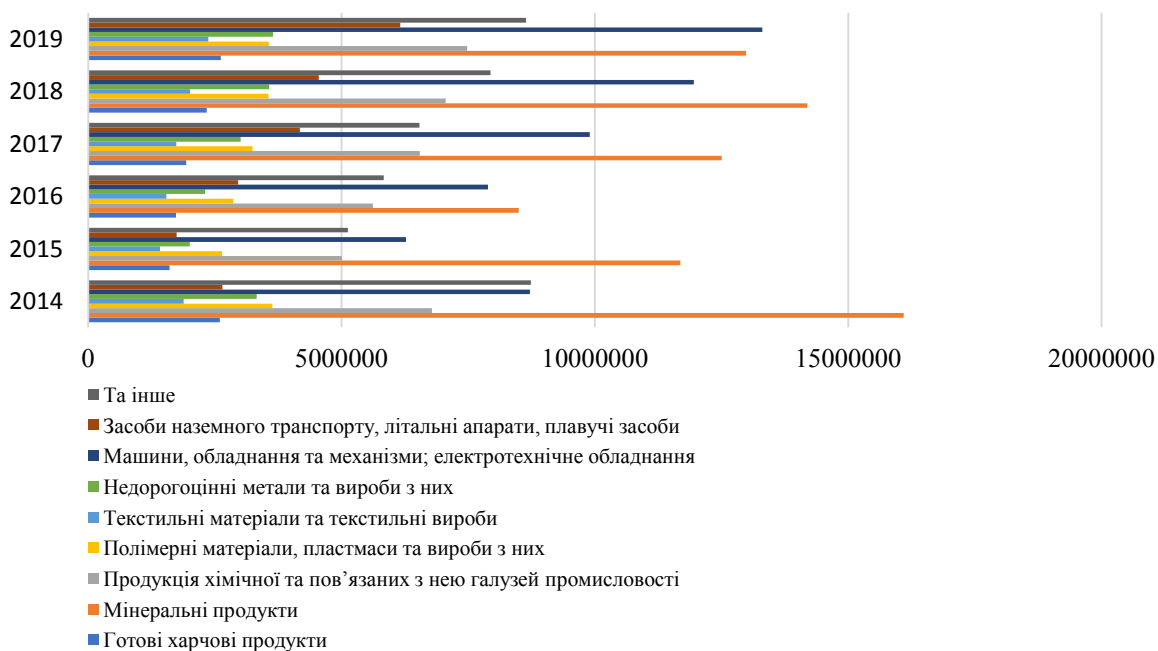

Рис. 3. Товарна структура імпорту України за період 2014–2019 рр., побудовано автором за джерелом [3]

Важливою частиною дослідження є аналіз географічної структури зовнішньоекономічної діяльності країни. Цей показник характеризує ступінь розвитку ЗЕД країни з іншими країнами світу та показує певну залежність від взаємовідносин з нею (рис.4, 5).

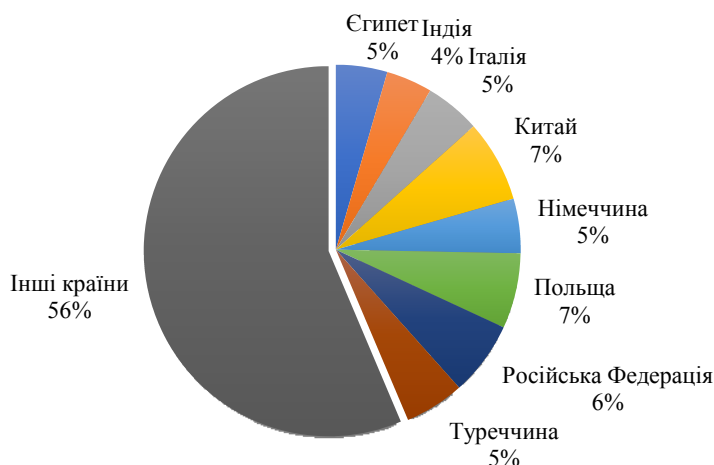

Рис. 4. Географічна структура експорту України у 2019 р., побудовано автором за джерелом [3]

Зовнішньоторговельні операції України здійснювалися з 174 країнами світу. Основним ринками збуту товарів у 2019 р., на які припадає 46 % експорту країни є Китай, Польща (по 7 %), Російська Федерація (6 %), Єгипет, Італія, Німеччина, Туреччина (по 5 %) та Індія (4 %) (рис. 4). Слід відмітити, що на імпорту товарів з основних країн-партнерів припадає 62 % від усієї кількості імпорту, тобто Україна є відносно залежною від даних країн. Найбільшими партнерами-імпортерами у 2019 р. слід вважати Китай (15 %), Росію (12 %), Німеччину (10 %), Польщу (7 %), Білорусь (6 %), США (5 %), Туреччину (4 %), та Італію (3 %) (рис. 5).

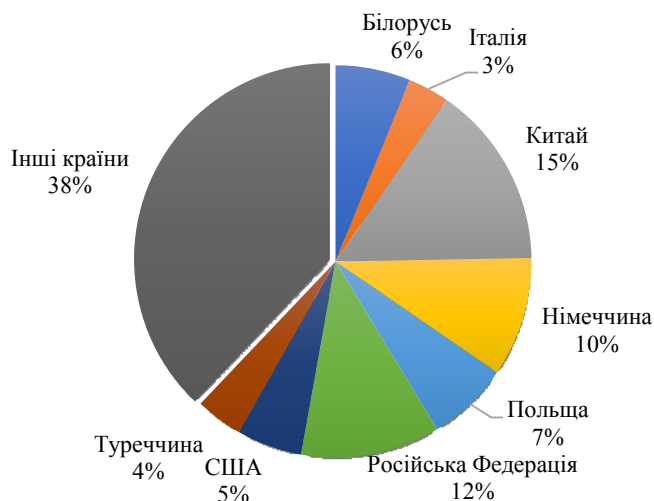

Рис. 5. Географічна структура імпорту України у 2019 р., побудовано автором за джерелом [3]

Отже, проведені дослідження показали, що за аналізований період спостерігається негативна тенденція розвитку зовнішньоекономічної діяльності в Україні, обсяги експорту країни підвищуються повільніше, ніж імпорту, тому сальдо торговельного балансу має від'ємне значення уже 4 роки підряд. Товарна структура експорту характеризує країну як сільськогосподарську, з низьким рівнем виробництва високотехнологічної продукції, та щорічним підвищенням імпортих потреб. Варто також відмітити важливу роль країн-імпортерів на українському ринку, від яких країна є відносно залежною.

Для покращення стану зовнішньоекономічної діяльності України необхідно впроваджувати політику, орієнтовану на збільшення обсягів товарного експорту шляхом впровадження інноваційних розробок для підвищення якості вітчизняної продукції, яка повинна відповідати світовим нормам та стандартам, що є необхідним для створення достатнього рівня конкурентоспроможності вітчизняних товарів на світових ринках. А також метою повинно бути зменшення обсягів імпортової продукції на українському ринку, принаймні тої, яка має вітчизняні аналоги [4].

Аннотация. В данном исследовании проанализированы основные показатели внешнеэкономической деятельности Украины за период 2014-2019 г., именно экспорт и импорт. В частности, рассмотрена динамика, тенденции товарной структуры основных показателей за исследуемый период. Подробно проанализирована географическая структура экспорта и импорта, также проблематика выявленных закономерностей. Предложены меры по улучшению экспортно-импортного состояния внешнеэкономической деятельности.

Ключевые слова: внешнеэкономическая деятельность, экспорт, импорт, товарная и географическая структура.

Abstract. This study analyzes the main indicators of Ukraine's foreign economic activity for the period 2014-2019, namely exports and imports. In particular, the dynamics and trends of commodity structure of the main indicators for the studied period are considered. The geographical structure of exports and imports and the problems of the identified patterns are analyzed in detail. Measures are proposed to improve the export-import status of foreign economic activity.

Key words: foreign economic activity, export, import, commodity and geographical structure.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Kozak Yu. H., Lohvinova N. S., Prytula N. V (2015), *Mizhnarodna torhivlia [International trade]*, Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv-Katovitse-Krakov, Ukraine-Poland
2. Горбенко Ю. В. Розвиток зовнішньоекономічних зв'язків на етапі трансформування економіки України у ринкову. *Розвиток регіонів*. 2011.
3. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Рахман М. С. Характеристика та аналіз сучасного стану зовнішньоекономічної діяльності України. *Ефективна економіка*. 2018.

УДК 364.442.6

СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМ РОЗВИТКОМ

А. Ю. Зулінська *О. В. Марценюк*

Анотація. У статті досліджуються сучасні підходи до визначення концепції людського розвитку та тенденції розвитку людського потенціалу, обґрунтовано необхідність інвестицій в людський капітал. Визначено основні чинники, що впливають на людський розвиток, соціальну безпеку та соціально-економічний розвиток країни.

Ключові слова: ІЛР, соціальна безпека, рівень життя населення, тривалість життя, освіта.

Вступ. Соціально-економічний розвиток держави безпосередньо залежить від рівня людського розвитку. Основною метою розвитку постає створення для людей таких умов, в яких вони могли б прожити довге і здорове життя, здобути освіту, мати гідні матеріальні умови. Отже, на сучасному етапі розвитку важливим для суспільства є забезпечити пошук шляхів якісного покращення життєвих умов людини. Основні проблеми людського розвитку висвітлили українські вчені на мікро та макрорівнях: здоров'я, освіта, інвестиції у ці складові, державне фінансування та інші. Але зараз ця проблема досі залишається недостатньо вивченою, тому ця тема є актуальною.

Методологічні питання дослідження людського розвитку, відтворення та використання людських ресурсів розглядають такі провідні українські вчені, як О. Амоша, С. Бандур, Д. Богиня, В. Брич, В. Воронкова, М. Долішній, Т. Заяць, С. Злупко, А. Колот, Е. Лібанова, Н. Лук'янченко, О. Новікова, В. Онікієнко, Л. Семів, Л. Шаульська, Л. Шевченко, Л. Шевчук та ін.

Метою статті є дослідження тенденцій розвитку людського потенціалу та основних чинників, що впливають на соціальну безпеку та соціально-економічний розвиток країни.

Викладення основного матеріалу. Концепція людського розвитку була запропонована ПРООН для порівняння рівня життя населення різних країн за допомогою Індексу людського розвитку (ІЛР) та складається з мінімального набору показників, завдяки яким можна зібрати точну порівняльну інформацію з усіх країн світу. Кожен з показників повинен кількісно виразити один з ключових вимірів людського розвитку. Дані показники, час від часу, переглядаються, покращуються, але ключові вимірники людського розвитку залишаються незмінними.

Основні вимірники, що відображають ключові шляхи у створенні цілісного процесу людського розвитку:

- довголіття – прожити довге й здорове життя;
- освіченість – набути, розширювати й оновлювати знання;
- матеріальний рівень життя – мати доступ до засобів існування, що забезпечують гідний рівень життя [1].

У загальному вигляді індекс людського розвитку (Human development index – HDI) розраховується за формулою простої середньої арифметичної індексу тривалості життя, індексу рівня освіченості та індексу скоригованого реального ВВП на душу населення:

$$ІЛР = \frac{I_{life} + I_{educ} + I_{inc}}{3} \quad (1)$$

Тож показник ІЛР для кожної країни свідчить про те, скільки ще належить зробити цій країні для досягнення певних цілей — середньої тривалості життя 85 років, повної грамотності населення та суцільного охоплення навчанням молоді і рівня середньорічних доходів на душу населення у розмірі 40 000 доларів за паритетом купівельної спроможності національної валюти. Ці цілі тим ближчі, чим ближчим є значення ІЛР до одиниці [2].

У 2017 році індекс людського розвитку в Україні визначений на рівні 0,751 і серед 189 країн посідає 88 місце. Для порівняння, Норвегія, яка посіла перше місце, має індекс 0,953, Швейцарія та Австралія – відповідно 0,944 та 0,939. До першої десятки також потрапили Ірландія, Німеччина, Ісландія, Гонконг, Швеція, Сінгапур і Нідерланди [3].

Останніми у списку є Південний Судан, ЦАР і Нігер з індексами 0,388, 0,367 та 0,354 відповідно.

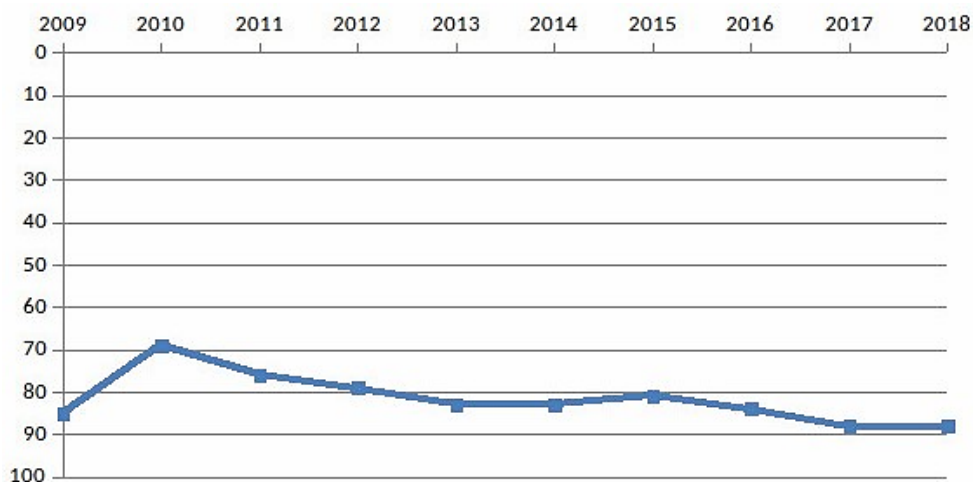

Рис. 1. Тенденція змін позицій у міжнародних рейтингах людського розвитку [3]

За результатами 2016 року, Україна займала 84 місце в глобальному рейтингу людського розвитку з показником 0,743, отже, бачимо зниження позицій та погіршення коефіцієнту у 2017 році (Рисунок 1) [3].

Відповідно до інформації з доповіді, п'ятірку країн із найвищим рівнем людського розвитку у світі сформували Норвегія, Австралія, Швейцарія, Німеччина та Данія. США опинилися на десятому місці. Російська Федерація посіла в рейтингу 49 місце, Білорусь – 52, Казахстан – 56, Грузія 70, а Азербайджан – 78. Україна разом із Вірменією ділили 84 позицію в списку, увійшовши таким чином до числа країн із високим рівнем людського розвитку. Озираючись в минуле на майже три десятиліття, можна відзначити, що всі регіони і групи країн за рівнем людського розвитку мають значний прогрес. Величина глобального ІЛР в 2017 році сягала 0,728 – на 21,7 відсотка вище, ніж у 1990 році, коли вона становила 0,598. У всьому світі люди живуть довше, краще навчені і мають більш широкі життєві можливості. Середня тривалість життя збільшилася з 1990 року на сім років, а загальне охоплення початковою освітою існує більш ніж в 130 країнах [3].

Глибокий дисбаланс можливостей людей і альтернатив вибору виникає з нерівності в доходах, а також в освіті, здоров'я, голосі, доступі до технологій і схильності потрясінь. Розрив в рівнях людського розвитку є відображенням нерівності можливостей доступу до навчання, медичного обслуговування, зайнятості, кредитами і природних ресурсів, що обумовлено гендерної та груповою приналежністю, диспропорціями в доходах і місцем проживання. Нерівність не тільки є відхиленням від соціально-правових норм, воно ще й небезпечно. Воно може підживлювати екстремізм і підривати зусилля щодо забезпечення інклюзивного та сталого розвитку.

Між країнами з різними рівнями людського розвитку існує величезна нерівність в області здоров'я. Очікувана тривалість життя в країнах з дуже високим рівнем людського розвитку в середньому складає 79,5 років, тоді як в країнах з низьким рівнем – 60,8 років. В економіці з найвищою очікуваною тривалістю життя при народженні – Гонконгу (Китай, САР) – вона становить 84,1 року, що в 1,6 рази вище, ніж в країні, що займає за цим показником одне з останніх місць – Сьєрра-Леоне (52,2 року) [4].

Також на рівень тривалості життя впливає соціальне середовище, яке за національною методикою характеризується ступенем соціальної безпеки, соціально-психологічним кліматом у регіоні, ризиком захворювань на так звані соціальні хвороби тощо.

Першочерговими завдання соціальної безпеки населення в країні є посилення соціальної нестабільності та напруженості у суспільстві, що може бути обумовлено дією наступних чинників: підвищенням безробіття (особливо тривалого), що в свою чергу спричиняє розповсюдження таких негативних явищ, як злочинність, алкоголізм, наркоманія тощо; затримками з виплатами заробітної плати, пенсій тощо; обмеженням можливостей значних верств населення у задоволенні їх потреб на охорону здоров'я, освіту, культуру, інші соціальні послуги, погіршенням унаслідок цього фізичного і духовного здоров'я людей, та як наслідок – деградацією робочої сили, відсутністю перспектив її покращення в майбутньому [5].

Також серед основних індикаторів людського розвитку вважеться показник щастя. Станом на 2019 рік Україна займає 138 позицію у світовому рейтингу «щасливих» країн серед 156 держав, що досліджується науковцями щорічно, на замовлення ООН. Після України в рейтингу розташовані лише найбільш бідні держави Середньої Африки, Азії та Близького Сходу, які перебувають у стані війни або жорстокої диктатури. Впродовж останніх п'яти років Україна знизилась у рейтингу з 87 до 138 місця – втратила 51 позицію. Наша держава потрапила у п'ятірку країн з найстрімкішим спадом Індексу щастя, знаходиться поруч з такими країнами, як: Ємен, Сирія, Малаві та Венесуела. Проте висновки всеукраїнського соціологічного

дослідження показують, що 63 % жителів відчують себе щасливими або скоріше щасливими, ніж нещасливими, 16% вважають себе частково щасливими, частково ні, і 17 % – нещасливі, 4 % – не визначились [4].

Основним індикатором неблагополуччя вважається розповсюдження таких «соціальних» хвороб, як наркоманія та алкоголізм. Залежність від алкоголю – найпростіший засіб позбавлення людини змоги замислитися над своїм розвитком, а тим більше над досягненням цілей, постановкою нових задач, отриманням прогресуючих результатів. Це найлегший спосіб розпочати процес деградації не лише особистості, але й людства в цілому. Так, за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), якщо щорічне споживання алкоголю перевищує 8 літрів на особу, воно спричиняє поступову деградацію суспільства. В Україні цей показник дорівнює 12 літрам. За офіційною статистикою, кількість людей із хронічною алкогольною залежністю становить близько 900 тисяч осіб і щороку їх кількість збільшується на 50–55 тисяч нових хворих. За даними ВООЗ, Україна займає п'яту позицію серед найбільш питущих країн. Мешканець нашої держави за рік вживає близько 60 літрів пива, що призвело до збільшення вдсятеро пивних алкозалежних за останні 10 років. Зловживання спиртними напоями посідає третє місце серед причин побутової смертності в країні [2].

За даними ВООЗ, у світі кожен двадцятий випадок смерті був пов'язаний з алкоголем. Станом на 2016 рік унаслідок вживання алкоголю померли понад 3 мільйони людей. Більш ніж три чверті подібних випадків смерті сталися серед чоловіків. Більше 5 % захворювань виникають з причини надмірного вживання алкоголю [3].

Алкогольна залежність призводить до таких трагічних наслідків:

- 28 % смертей, спричинених алкоголем, трапляються через травми в результаті дорожньо-транспортних пригод, заподіяння собі шкоди і міжособистісного насильства;
- 21 % випадків смерті внаслідок порушень травлення, через вживання спиртних напоїв;
- 19 % – у результаті серцево-судинних захворювань;
- 32 % – інфекційні хвороби, онкологічні захворювання, психічні розлади та інші порушення здоров'я [3].

У світі понад 237 мільйонів чоловіків і 46 мільйонів жінок мають проблеми, пов'язані з вживанням алкоголю, найвищі показники поширеності припадають на чоловіче і жіноче населення в Європейському регіоні (14,8 % і 3,5 %) та в країнах Америки (11,5 % і 5,1 %). Захворювання, викликані споживанням алкоголю, найбільше спостерігаються в країнах з високим рівнем доходу [3].

За твердженнями експертів, у наступні 10 років масштабне вживання спиртних напоїв значно зросте. Нині алкоголь вживають 2,3 мільярда людей.

За сучасних умов, поряд з економічним зростанням, людський розвиток є одним з найважливіших індикаторів розвитку держави. У ХХ столітті науково доведено, що соціальні фактори мають визначальний вплив на економічне зростання, що спричинило низку нових досліджень у сфері людського розвитку. На шляху до євроінтеграції й реформування економічної та соціальної сфер дуже важливо визначити пріоритетні напрями для подальшого розвитку України [2].

Існує низка загальноновизнаних світовою спільнотою чинників розвитку людського потенціалу, до яких відносять:

- 1) висока і зростаюча очікувана тривалість життя при народженні;
- 2) низька та спадна захворюваність поряд з адекватним та доступним за цінами медичним обслуговуванням;
- 3) високі та зростаючі можливості отримання освіти та рівень освіченості населення;

- 4) особиста та економічна безпека громадян, соціальних груп, регіональних соціальних утворень;
- 5) наявність можливості працювати за гідну винагороду;
- 6) рівні права на соціальну підтримку та доступ до соціальних благ;
- 7) сприятливий стан навколишнього середовища з низьким та таким, що зменшується, рівнем забруднення тощо [2].

Висновки. В сучасному світі більшість людей живуть довше, мають більш високий рівень освіти і більш широкий доступ до товарів і послуг, ніж раніше. Навіть в країнах з низьким рівнем людського розвитку цей показник значно підвищився. Однак в сфері якості людського розвитку є значні недоліки. Той факт, що люди живуть довше, сам по собі ще не означає збільшення числа років, проведених в достатку і радості. Збільшення тривалості освіти не втілюється автоматично в належні знання і людський потенціал. Таким чином, для того щоб в подальшому відслідковувати прогрес, важливо приділяти основну увагу якості людського розвитку.

У країнах, залучених в конфлікти, спостерігається зниження показників ІЛР, яке може відчуватися протягом декількох поколінь. Для того щоб знизити вразливість і зробити прогрес стійким, необхідні інвестиції в безпеку людей, що дозволить розірвати порочне коло вразливості і конфліктів.

Прогрес в області людського розвитку не може бути стійким, якщо не буде вжито заходів, спрямованих на вирішення проблем, що пов'язані з погіршенням стану навколишнього середовища і зміною клімату – факторами, які останнім часом гальмують зростання ІЛР. Для того щоб розвиток людського потенціалу став справді стійким, світовій спільноті необхідно відмовитися від звичних підходів і впроваджувати стійкі моделі виробництва і споживання.

Аннотація. В статье исследуются современные подходы к определению концепции человеческого развития, обосновывается необходимость инвестиций в человеческий капитал. Определен ряд факторов, негативно влияющих на развитие человеческого потенциала, социальную безопасность и социально-экономическое развитие страны.

Ключевые слова: ИЧР, социальная безопасность, уровень жизни населения, продолжительность жизни, образование.

Abstract. The article explores modern approaches to the definition of the concept of human development, substantiates the need for investment in human capital. A number of factors that negatively affect the development of human potential, social security and socio-economic development of the country are identified.

Key words: HDI, social security, living standards, life expectancy, education.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Деркаченко А. В., Завора Т. М. Роль соціальної відповідальності у покращенні рівня життя населення. *Демографія*. 2016. URL : <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/eko/16april2016/17.pdf>.
2. Українсько-китайський форум стратегічного партнерства «Один пояс, один шлях». *Національна академія наук України*. 2017. URL : www.nas.gov.ua/UA/Messages/news/Pages/View.aspx?MessageID=3226.
3. Алкоголь забирає понад три мільйони життів за рік. *ukrinform*. 2018. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2545516-alkogol-zabirae-ponad-tri-miljoni-zittiv-za-rik-vooz.html>
4. Йорданов А. Є. Державне регулювання якості людських ресурсів на регіональному рівні : дис. канд. держ. упр. : 25.00.02 / Йорданов А. Є. – Харків, 2017. – 23 с.
5. Дурай П. А. «Індекс людського розвитку в оцінці добробуту країн». *Світанок*. 2017. URL : <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/21580/1/%D0%BA.%D1%80.%20%D0%94%D1%83%D1%80%D0%B0%D0%B9%20%D0%9F.%20%D0%90.pdf>

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ В УКРАЇНІ

А. В. Калачик, Л. Л. Гевлич

Анотація. Важливим інструментом соціального захисту населення є пенсійне забезпечення, що виступає єдиним джерелом доходу для більшості непрацездатних громадян. Українське суспільство перебуває в демографічній кризі, яка супроводжується процесами зовнішньої міграції молодих людей та низькою народжуваністю, що обумовлює збільшення питомої ваги людей похилого віку. За таких умов солідарна пенсійна система не може забезпечити гідні виплати майбутнім пенсіонерам, тому дослідження питань функціонування недержавних пенсійних фондів є актуальним та таким, що має практичну значущість. Метою даного дослідження є аналіз сучасного стану недержавних вітчизняних пенсійних фондів для визначення основних тенденцій їх розвитку. У роботі проаналізована динаміка розвитку вітчизняних недержавних пенсійних фондів за основними показниками, структура їх інвестиційного портфелю та його доходність, ідентифіковані основні проблеми та визначені тенденції розвитку, окреслені напрями подальших досліджень.

Ключові слова: пенсійна система, солідарна система, недержавний пенсійний фонд, страхування.

Вступ. Найбільш затребуваним інструментом соціального захисту населення є пенсійне забезпечення, адже воно виступає єдиним джерелом доходу для більшості непрацездатних громадян, а відтак, прямо впливає на якість їх життя. Як відомо, українське суспільство перебуває в демографічній кризі, що супроводжується процесами зовнішньої міграції переважно молодих людей, які б мали сплачувати внески до державного пенсійного фонду. Через низьку народжуваність працездатного населення меншає, людей похилого віку, навпаки, стає більше, тому очевидно, що солідарна пенсійна система не може забезпечити гідні виплати майбутнім пенсіонерам. За таких умов неабиякої актуальності набирають питання, що пов'язані з функціонуванням недержавних пенсійних фондів.

У своїх працях питання діяльності недержавних фондів в Україні досліджували такі вітчизняні вчені як Є. В. Остропольська, Я. В. Ашиткова, М. І. Дзямучич, Н. М. Чиж [1–2]. Але динаміка соціальних реформ викликає необхідність осучаснення їх напрацювань.

Метою даного дослідження є аналіз сучасного стану недержавних вітчизняних пенсійних фондів для визначення основних тенденцій їх розвитку.

Основний розділ. На сьогодні в Україні функціонують дві системи: солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та система добровільного пенсійного забезпечення. Розглянемо, чи досягнуті основні показники ефективності вітчизняної солідарної системи, зокрема:

1) *співвідношення працюючих та пенсіонерів:* станом на початок 2020 року в Україні на 1 пенсіонера припадає приблизно 1 працівник, за якого сплачують внески до Пенсійного фонду України, тому заплановані видатки пенсійного забезпечення у 2020 р. складатимуть 9,8% ВВП, що є надто великим навантаженням на державний бюджет;

2) *коефіцієнт заміщення* як показник здатності пенсійної системи зберегти особі попередній рівень життя після виходу на пенсію: у середньому по Україні на початок 2020 року становить 20% при міжнародних вимогах у 40 %;

3) *розмір пенсій:* на початок 2020 року мінімальна пенсія за віком (з урахуванням трудового стажу) становила 1638 грн., середня – 3083 грн., а реальний прожитковий мінімум за оцінками Кабінету міністрів України – 4251 грн. При цьому 0,7 % пенсіонерів наразі отримують пенсію до 1500 грн.; 34,8 % – від 1501 до 2000 грн.; 34,2 % – від 2001 до 3000 грн.; 12,4 % – від 3001 до 4000 грн. [3].

Таким чином, можна констатувати, що існуюча в Україні солідарна пенсійна система не є ефективною за всіма трьома показниками. Очевидно, що для зміни цього становища необхідно збільшувати надходження до Пенсійного фонду України, що

пропонується зробити, зокрема, шляхом збільшення величини пенсійного внеску та чисельності платників внеску або/та підвищення пенсійного віку [1]. Такі шляхи є вкрай непопулярними заходами, як і намагання досягти успіху через ліквідацію самого Пенсійного фонду з передачею його функцій Міністерству фінансів України, Державній казначейській Службі України або створення Національного страхового агентства [4]. Ми наполягаємо, що збереження солідарної системи не в змозі вирішити існуючі проблеми, натомість, необхідно розбудовувати прогресивну систему пенсійних накопичень, яку реалізують недержавні пенсійні фонди.

Система недержавного пенсійного забезпечення наразі регулюється Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» та полягає у можливості впливу кожного громадянина на величину пенсійних виплат у майбутньому через власні внески на свій рахунок у недержавні пенсійні фонди згідно із укладеними пенсійними контрактами. Відповідно до законодавства недержавним пенсійним фондом (НПФ) є юридична особа із статусом неприбуткової організації, що функціонує виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам фонду у визначеному законами України порядку [5]. При цьому НПФ не може самостійно розпоряджатись активами учасників, а зобов'язаний найняти установи з відповідними державними ліцензіями, за діяльністю яких, у свою чергу, наглядатимуть державні регулятори (див. табл. 1).

Таблиця 1 – Структура недержавного пенсійного фонду

Установа	Обов'язки	Державний наглядовий орган
Адміністратор фонду	Обробка персональної інформації вкладників та учасників, підписання з ними пенсійних контрактів, ведення обліку, організація аудиту	Нацкомфінпослуг (національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг)
Компанія з управління активами	Інвестування активів фонду у фінансові інструменти, перелік яких передбачений законодавчо	Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку
Банк-зберігач	Зберігання активів фонду	Національний банк України

НПФ функціонують в Україні з 2004 року, але слід констатувати, що досі не відбулося масового залучення громадян до укладання персоналізованих контрактів недержавного пенсійного забезпечення. Станом на початок 2020 року на території 9 регіонів налічується 64 НПФ, динаміка зміни основних показників діяльності яких за десять років представлена у табл. 2.

Дані табл. 2 демонструють загальне розширення ринку недержавного пенсійного страхування із незначним зростанням загальних ключових показників. Враховуючи, що за 10 років чиста вартість активів збільшилась в 2,3 рази, наявні перспективи досягнення значного рівня капіталізації пенсійних фондів навіть у короткостроковому періоді. Приріст обсягу чистих активів, значно більший за приріст обсягу пенсійних внесків, вказує на активну інвестиційну діяльність НПФ, ефективність якої визначає пенсійні накопичення вкладників.

Таблиця 2 – Загальні показники діяльності найбільших вітчизняних НПФ

Назва НПФ	Чиста вартість активів (млн грн.)		Сума внесків (млн грн.)		Кількість учасників (тис. осіб)		Сума виплат (млн грн.)	
	2009	2019	2009	2019	2009	2019	2009	2019
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Емирит Україна	107,4	171,2	66,3	66,7	73,1	70,8	44,3	55,7
Приват Фонд	59,7	161,6	41,01	107,2	42,6	49,1	7,5	20,3
ОТП Пенсія	36,7	148,5	17,3	52,3	9,6	45,1	1,2	11,03

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Фармацевтичний	50,5	117,4	40,2	67,6	1,02	1,3	2,6	7,7
Династія	0,53	69,9	3,5	4,4	0,08	40	0	2,01
ВСІ	42	63,6	34,9	56,5	4,2	55	20,2	31,2
Україна	48,7	54,6	42,3	44,4	4,8	4,5	14,1	20,3
Соціальний стандарт	27,2	42,6	21,8	26,4	4,4	4,3	7,4	10,3
Український пенсійний фонд	2,02	40,1	0,4	0,8	0,15	0,4	0,7	13,1
Соціальна перспектива	18,2	31,6	46,3	12,6	14,7	14,7	1,7	4,8
Усього	392,95	901,1	314,01	438,9	154,65	285,2	99,7	176,44

Примітка: побудовано за даними [6]

Чинним законодавством передбачена заборона на залучення в якості об'єктів інвестування для НПФ векселів, похідних цінних паперів, цінних паперів, емітентами яких є інститути спільного інвестування (якщо інше не встановлено нормативно-правовими актами Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку), цінних паперів пов'язаних осіб та осіб, які надають послуги недержавному пенсійного фонду [5]. У табл. 3 наведено структуру інвестиційного портфелю та дохідність чотирьох НПФ з найбільшою чистою вартістю активів у 2019 році.

Таблиця 3 – Структура інвестиційного портфелю та дохідність найбільших НПФ України в 2019 році

Назва НПФ	Інвестиційний портфель	Дохідність за рік (млн грн.)
Емирит Україна	Державні цінні папери 50 %, банківські депозитні та поточні рахунки, ощадні сертифікати банків 41 %, облігації українських підприємств 7 %, інші активи 2 %	10,7
Приват Фонд	Банківські депозитні та поточні рахунки, ощадні сертифікати банків 50 %, державні цінні папери 43 %, облігації українських підприємств 4 %, об'єкти нерухомості 2 %, інші активи 1 %	9,4
ОТП Пенсія	Державні цінні папери 45 %, банківські депозитні та поточні рахунки, ощадні сертифікати банків 42 %, облігації українських підприємств 6 %, акції українських емітентів 5 %, інші активи 2 %	9,4
Фармацевтичний	Державні цінні папери 50 %, банківські депозитні та поточні рахунки, ощадні сертифікати банків 37 %, облігації місцевих позик 4 %, облігації українських підприємств 4 %, акції українських емітентів 5 %	7,2

Примітка: побудовано за даними [6]

З таблиці 3 видно, що в структурі портфелю НПФ переважають інвестиції в державні цінні папери, вкладення на депозити та ощадні сертифікати банків, а інвестиції в акції, облігації вітчизняних підприємств та інші активи варіюються на рівні 1–13 %.

Разом з тим за 10 років активного існування до системи недержавного пенсійного страхування не вдалося залучити навіть 50% економічно активного населення України, що є основним чинником низької ефективності фондів навіть при вдалому інвестуванні. Для вирішення зазначеної проблеми рекомендується налагоджувати правильну комунікацію з

громадськістю, широко освітлювати вигоди участі в НПФ, а також різницю між системою недержавного пенсійного забезпечення та солідарного пенсійного забезпечення та основні проблеми останньої.

З урахуванням вищевикладеного подальший розвиток НПФ залежатиме від таких чинників:

1) результатів розгляду Верховною Радою України Законопроекту № 2683 «Про загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення», який має ввести обов'язкове відрахування з доходів працівників та роботодавців (мінімально 2 % та 1 % відповідно) на індивідуальний накопичувальний пенсійний рахунок, а також розширює перелік об'єктів інвестування та дозволяє інвестування за кордон [7];

2) ефективності діяльності Всеукраїнської Асоціації НПФ (розпочала свою роботу 03.02.2020 р.), мета якої полягає у формуванні якісного та надійного ринку НПФ з акцентом на захисті прав та інтересів вкладників та підвищенні рівня економічного добробуту та соціальної захищеності пенсіонерів [8].

На нашу думку, забезпечити гідне життя теперішніх та майбутніх пенсіонерів можливо лише за умови ефективного поєднання потужного інструментарію фінансового ринку – НПФ з традиційною солідарною системою пенсійного забезпечення.

Висновки. Таким чином, за результатами дослідження можна констатувати, що недержавні пенсійні фонди є значущим елементом пенсійної системи, що впливає на стан економічної, інвестиційної та соціальної сфер країни. Проведений аналіз поточного стану добровільного недержавного забезпечення свідчить про необхідність перегляду функціонування існуючої моделі. Уряд України має сприяти залученню економічно активного населення до участі в НПФ через підвищення фінансової грамотності громадян, а також розвитку власне самих НПФ через внесення змін у законодавство.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з порівняльним аналізом НПФ та інших видів інститутів фінансового посередництва в Україні.

Аннотація. Важним інструментом соціальної захисти населення виступає пенсійне забезпечення як єдиний джерело доходу для більшості нетрудоспособних громадян. Українське суспільство знаходиться в демографічному кризисі, який супроводжується процесами зовнішньої міграції молодих людей та низької народжуваності, що обумовлює збільшення частки старшого населення. При таких умовах солідарна пенсійна система не може забезпечити гідні виплати майбутнім пенсіонерам, тому дослідження питань функціонування недержавних пенсійних фондів є актуальним та має практичне значення. Метою даного дослідження є аналіз сучасного стану недержавних пенсійних фондів для визначення основних тенденцій їх розвитку. В роботі проаналізовано динаміку розвитку недержавних пенсійних фондів за основними показателями, структуру їх інвестиційного портфеля та його доходність, ідентифіковані основні проблеми та визначені тенденції розвитку, окреслені напрями подальших досліджень.

Ключові слова: пенсійна система, солідарна система, недержавний пенсійний фонд, страхування.

Abstract. An important tool for social protection is the provision of pensions, which is the sole source of income for most disabled people. The Ukrainian society is in a demographic crisis, which is accompanied by the processes of external migration of young people and the low birth rate, which causes an increase in the share of older people. In such circumstances, a solidarity pension system cannot provide decent payments to future retirees, so research into the functioning of non-state pension funds is relevant and of practical importance. The purpose of this study is to analyze the current state of non-state domestic pension funds to determine the main trends in their development. The dynamics of the development of domestic non-state pension funds by the main indicators, the structure of their investment portfolio and its profitability, the main problems and the identified trends of development, outlined directions of further research are analyzed in the work.

Keywords: pension system, solidarity system, non-state pension fund, insurance.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Остропольська Є. В., Ашиткова Я. В. Недержавні пенсійні фонди як суб'єкти фінансового ринку України. *Економічна наука*. 2020. № 1. С. 92–95.
2. Дзямулич М. І., Чиж Н. М. Особливості функціонування системи недержавних страхових пенсійних фондів в Україні. *Економічний форум*. 2020. № 1. С. 135–140.

3. Офіційний сайт Пенсійного фонду України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/byudzhzet/zvity/> (дата звернення: 14.03.2020 р.)
4. Пенсійний фонд можуть ліквідувати: що буде з пенсіями. URL: https://24tv.ua/pensiyiniy_fond_mozhut_likviduvati_shho_bude_z_pensiyami_n1289333 (дата звернення: 14.03.2020 р.)
5. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 р. № 1057-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15> (дата звернення: 14.03.2020 р.)
6. Нацкомфінпослуг: сайт. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/NPF/2865.html> (дата звернення: 15.03.2020 р.)
7. Про загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення: Законопроект від 27.12.2019 р. № 2683. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67794 (дата звернення: 15.03.2020 р.)
8. Недержавні пенсійні фонди в Україні об'єдналися у асоціацію. URL: <https://mind.ua/news/20207402-nederzhavni-pensijni-fondi-v-ukrayini-ob-ednalisya-u-asociaciyu> (дата звернення: 15.03.2020 р.)

УДК 331.101.36

ЗАЛУЧЕНІСТЬ ПЕРСОНАЛУ ЯК ОДИН ІЗ МЕТОДІВ ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ РОБОТИ ОРГАНІЗАЦІЇ

І. Р. Калько, О. В. Марценюк

Анотація. У статті досліджено проблематику збереження ефективної діяльності підприємства в умовах мінливого зовнішнього середовища за допомогою збільшення залученості персоналу. Проаналізовано актуальність розвитку залученості персоналу на основі закордонного досвіду та можливості його впровадження в українських компаніях. Згруповано основні драйвери залученості персоналу з урахуванням їх впливу на формування лояльності споживачів.

Ключові слова: залученість персоналу, діяльність організації, драйвера залученості.

Вступ. Сучасне бізнес-середовище характеризується досить високим рівнем конкуренції майже за всіма напрямками діяльності компаній, а саме ведеться боротьба за ресурси, ринки збуту, технології, споживачів, проте найціннішим у цій боротьбі залишається висококваліфікований персонал. Адже будь-яке ефективне функціонування організації неможливе без компетенцій, навичок та вмінь працівників. Пріоритетною метою будь-якої організації стає необхідність домогтись досягнення поставленої цілі із зацікавленням персоналу у виконанні поставлених завдань та орієнтацією на примноження добробуту усього підприємства за допомогою способів залучення персоналу таких, як розуміння професійних перспектив, кар'єрного зростання, що може забезпечити система розвитку персоналу. Таким чином, підвищення залучення персоналу з метою розвитку організації є актуальним для підприємств.

Одним з перших дослідників терміну «залученості персоналу» вважається Вільям Кан, за яким це працівники фізично та емоційно прив'язані до робочого місця та ролі. В подальшому його напрацювання стали підґрунтям для багатьох дослідників, що почали вносити термін «залученість персоналу» в поле зору численних компаній як потенційний спосіб підвищення рентабельності. Проблематика залученості персоналу висвітлювалось в працях Ф. Херцберга, О. Л. Чуланової, С. М. Гвоздева, Г. Г. Савіної, О. Ю. Славогородської та ін.

Отже, метою статті є характеристика методів залученості персоналу, аналіз їх практичного застосування, а також формулювання рекомендацій щодо оцінювання залученості персоналу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед актуальних проблем, що постають перед сучасними компаніями є мінливість та нестабільність економіки. Зокрема, лідери таких компаній розуміють, що забезпечити стійкість організації до будь-яких перепадів може залученість персоналу, яка може буди досягнута за допомогою підвищення рівня задоволеності компанією потреб своїх працівників, вони довше залишатимуться з нею. Проте, варто оцінювати два аспекти даного явища. Адже при будь-

яких змінах в організації працівники можуть чинити супротив та невдоволення в отриманій ситуації, так як не задовольнятимуться їх бажання. Саме тому, важливим явищем, що виникає між роботодавцем та персоналом є залученість.

Під залученістю персоналу розуміють процес, за якого співробітники приймають участь у прийнятті управлінських рішень в організації, що забезпечує вплив на її діяльність [1, с. 572]. Таким чином, відбувається своєрідне розширення прав та можливостей робітників. Реалізації працівниками ідей, власного досвіду та докладання зусиль формує прихильність до організації та збільшує інтереси щодо успіхів компанії. Такі заходи надають можливість персоналу відчувати себе частиною команди, нести відповідальність за запропоновані ідеї та розуміти результати власних дій. Зі сторони роботодавця формується картина «співробітник-організація», де зрозуміло чи готовий працівник докладати зусилля, розширювати рамки своїх функціональних обов'язків. Отже, залучений співробітник — це такий, який відчуває емоційну приналежність до компанії, почуває себе частиною єдиного механізму, який працює задля досягнення спільної мети [1, с. 573].

За дослідженнями компанії Ernst & Young трендів в управлінні персоналом на 2020 рік виділяють саме розвиток залученості персоналу. Адже, для того щоб бути успішним на ринку, необхідно усвідомлювати куди рухається світ, бізнес і суспільство. Компаніям, які бажають мобільно реагувати на зміни середовища, варто впроваджувати людиноорієнтовний підхід до управління персоналом (Human to Human Approach). Таким чином, організаціям необхідно сформулювати місію, набір унікальних ціннісних пропозицій роботодавця, передбачати та розвивати у співробітників навички майбутнього, управляти залученням і задоволеністю персоналу. І досі однією із головних конкурентних переваг залишається корпоративна культура, адже її неможливо повністю скопіювати, а в умовах мінливості зовнішнього середовища, її складові легко контролювати та редагувати відповідно новим умовам [2].

Як бачимо на рис. 1 за результатами глобального дослідження EY та HBR «Business case for purpose», керівники розуміють, що чітко сформульована мета чітко визначає рівень задоволеності співробітників, дозволяє організації швидко реагувати на зміни та відображається на фінансових результатах діяльності [2].

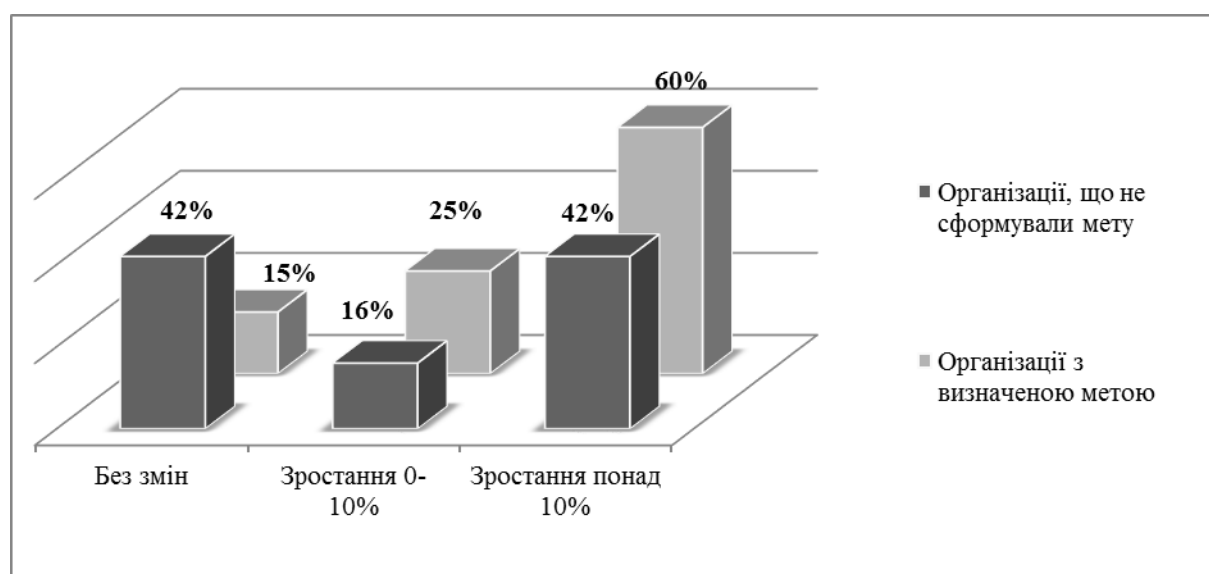

Рис. 1. Залежність між чітко сформульованою метою існування компанії та її фінансовими результатами [2]

Проте, на шляху до реалізації залученості персоналу виникає ряд перепон та непорозумінь. Зокрема, нині на ринку праці починають з'являтися представники покоління Y. Дане покоління більш вимогливе до роботодавців, адже для них важливий рівень кваліфікації

керівника, а також масштабність поставлених завдань та безпосередньо робота, яку вони виконують, пов'язана з їх цінностями та особистою місією. Саме тому варто адаптувати наявні підходи управління до обраних категорій персоналу.

Якщо говорити за діяльність малого бізнесу в Україні, то рівень лояльності персоналу в цьому сегменті вище середнього і складає 0.6 або 60 %, що в свою чергу підтверджує функціонування дієвої системи розвитку персоналу. Аналізуючи основні чинники, що впливають на залученість працівників (рис. 2) за даними опитування серед найбільш вагомими було відзначено систему винагород та нарахування виплат (31 %), кадрову політику, розвиток і просування (22 %), внутрішню політику компанії (17 %) Таким чином, результати опитування свідчать про те, що побудова організації має бути гнучкою та враховувати інтереси персоналу [3, с. 10].

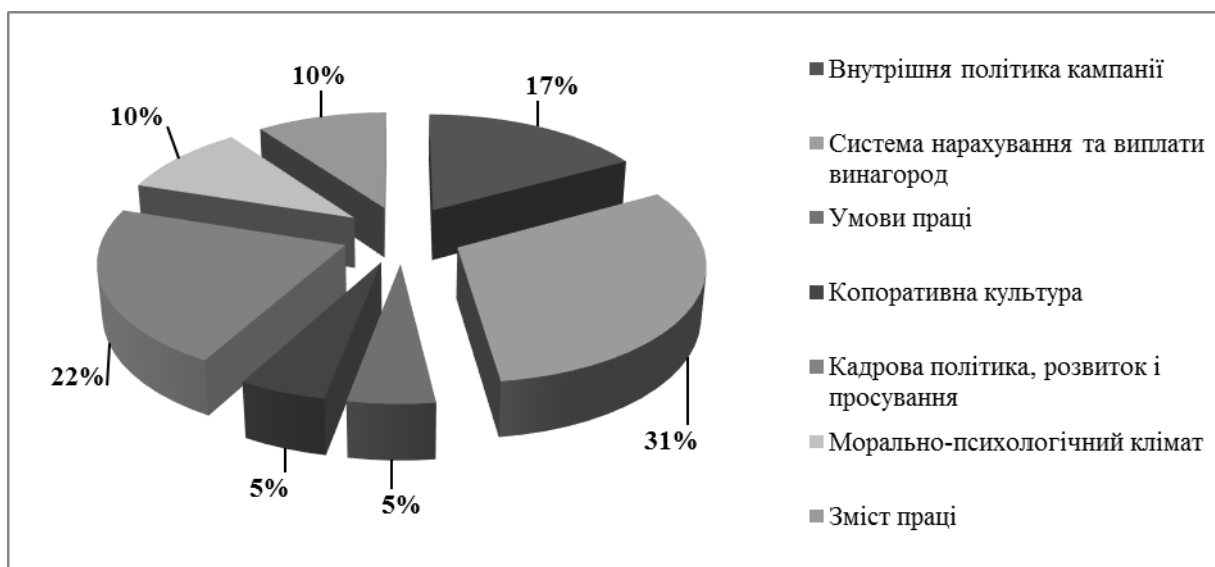

Рис. 2. Розподіл чинників впливу на рівень залученості персоналу [3, с. 11]

Аналіз зарубіжних компаній показав, що вони активно впроваджують методи щодо підвищення залученості персоналу. Цей показник є комплексним, який свідчить про стан корпоративної культури організації та потенціал її розвитку за рахунок того, наскільки небайдуже робітники ставляться до своїх трудових обов'язків та організації загалом. Така прихильність до підприємства проявляється у сферах, які відповідають за збільшення рентабельності й продуктивності, зменшення нещасних випадків та травматизму, примноження лояльної клієнтської бази, скорочення інцидентів, пов'язаних із крадіжками та абсентизмом, підвищення якості наданих послуг або виготовлених продуктів [1, с. 575].

Серед зарубіжних компаній, які надають вагому значущість необхідності підтримування високого рівня залученості персоналу є американська компанія Amazon, яка після викупу компанії Zappos, що використовує щастя персоналу як бізнес-модель, підвищила обсяги продажів на 31 %. Також незвичним для українських організацій є те, що у персоналу компанії немає чітко закріплених посадових обов'язків, адже вони можуть стати неактуальним при зміні цілей. Саме тому, кожен із працівників бере на себе кілька ролей (в середньому 7), таким чином ми отримуємо універсальних і взаємозамінних співробітників, які відчувають відповідальність та причетність до результатів діяльності компанії, що в свою чергу лояльність співробітників і як результат лояльність споживачів [4, с. 68].

Серед сучасних інструментів виявлення та оцінки залученості персоналу на українських підприємствах вважається отримання зворотнього зв'язку за допомогою опитувань. Але слід зазначити, що існує дуже велика кількість мотивуючих факторів і для кожного працівника вони не завжди будуть однаковими, що не дозволяє повністю охопити всі чинники, що впливають на залученість персоналу і відповідно проаналізувати їх. Так,

за дослідженнями Deloitte, менше 70 % керівників знають, що насправді цінують їх співробітники і що їх стимулює [5].

Отже потрібна методика, яка дозволить більш детально проаналізувати основні чинники, що впливають на залученість персоналу, при цьому з можливістю корегування цих чинників. Це можливо за допомогою драйверів залученості персоналу, які враховують гнучкий перелік факторів, що впливають на показник залученості персоналу (рис.3).

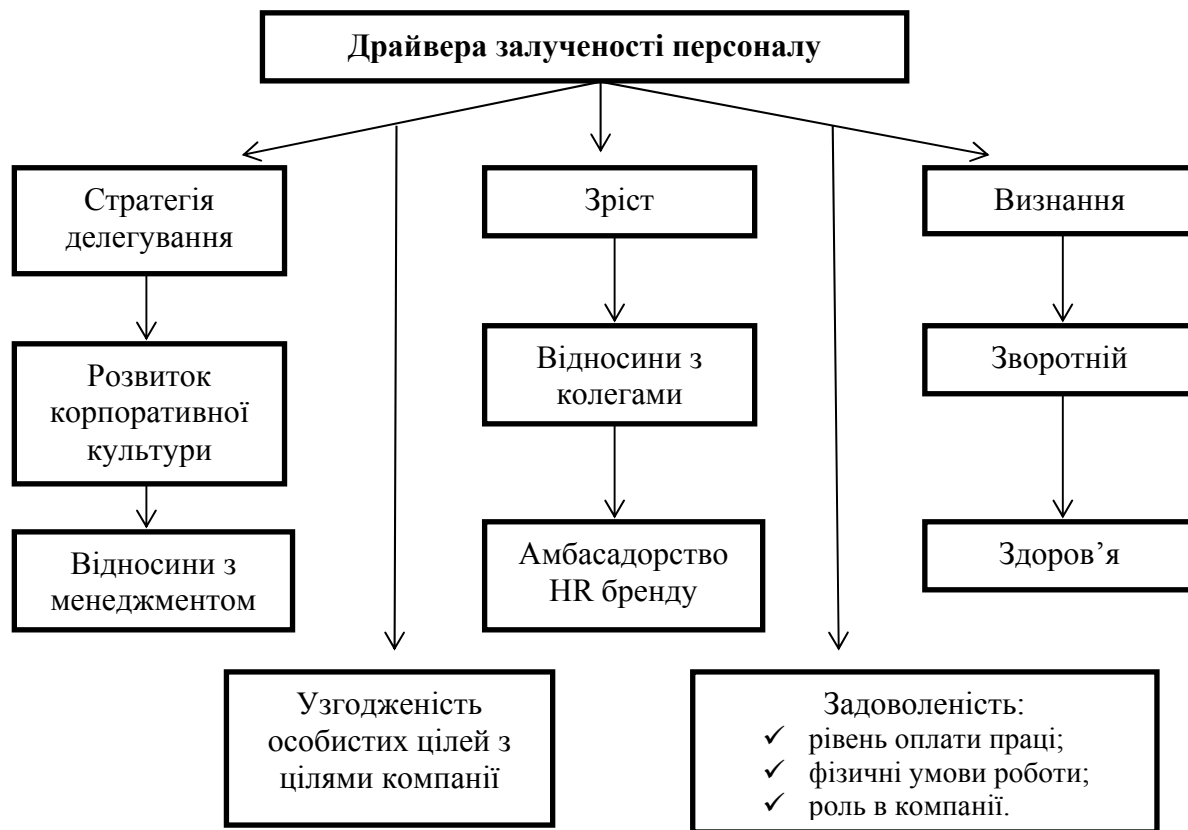

Рис. 3. Драйвера залученості персоналу

За допомогою драйверів залученості можна спрогнозувати плинність кадрів, ставлення працівників до організації, стабільність персоналу, виявити сильні та слабкі сторони кадрової політики та культурі. Серед переваг даного методу аналізу є можливість коригування стратегічних завдань, адже ефективно управління співробітниками впливає на управління організацією в цілому.

Висновки. Формування високого рівня залученості персоналу впливає безпосередньо на всі аспекти функціонування організації і відповідно на рівень прибутків. Отже серед основних елементів побудови комплексної програми залученості персоналу слід обирати системи формування рівня залученості, які мають можливість корегуватися відповідно до мети, яка в свою чергу має бути прозорою та зрозумілою для всіх працівників компанії. Серед елементів впливу на рівень лояльності персоналу доречно використовувати драйвера залученості, які дозволяють врахувати чинники, що безпосередньо впливають на їх рівень та розробити заходи щодо стратегії розвитку персоналу та організації в цілому.

Анотація. В статті досліджено проблематику сохрания ефективной деятельности предприятия в условиях меняющейся внешней среды посредством увеличения вовлеченности персонала. Проанализировано актуальность развития вовлеченности персонала на основе зарубежного опыта и возможности его внедрения в украинских компаниях. Сгруппировано основные драйверы вовлеченности персонала с учетом их влияния на формирование лояльности потребителей.

Ключевые слова: вовлеченность персонала, деятельность организации, драйвера вовлеченности.

Abstract. The article investigates the problem of maintaining the effective activity of the enterprise in the conditions of changing external environment by increasing the involvement of personnel. The relevance of staff involvement development based on foreign experience and the possibility of its introduction in Ukrainian companies is analyzed. The main drivers of staff engagement have been grouped with regard to their impact on consumer loyalty formation.

Key words: staff involvement, organization activity, involvement drivers.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Лозовський О. М., Зайцева Д. Є. Підвищення економічного потенціалу підприємств шляхом імплементації програми енгейджменту. *Збірник наукових праць Мукачівського національного університету*. Мукачево. 2017 р. Вип. 13, С. 572–577.

2. Нові тренди у сфері управління персоналом: огляд ЕУ. *EBA*. 2018. URL : <https://eba.com.ua/novi-trendy-u-sferi-upravlinnya-personalom-oglyad-ey/>

3. Бей А. В. Управління розвитком персоналу як метод забезпечення високого рівня залученості працівників. *Електронне наукове фахове видання з економічних наук «Modern Economics»*. Вінниця. 2018. Вип. 8. С. 6–14.

4. Богоявленський О. В., Клочко В. М., Шеховцова Я. С. Вдосконалення корпоративної культури на підприємстві. *Приазовський економічний вісник*. Приазов. 2019. Вип. 4. С. 67–71.

5. Як швидко зрозуміти, що у вашій компанії працює не так: вивчення драйверів залученості персоналу. *PeopleForce*. 2019. URL : <https://peopleforce.io/uk/blog/yak-shvidko-zrozumiti-shho-u-vashij-kompaniyi-pratsyuye-ne-tak-vivchennya-drajveriv-zaluchenosti-personalu/>

УДК 657.6

СЕРТИФІКАЦІЯ ПРОФЕСІЙНИХ БУХГАЛТЕРІВ (АУДИТОРІВ) В РАМКАХ ПІДГОТОВКИ СУЧАСНИХ ФАХІВЦІВ

К. М. Килівник, І. Г. Гевлич

Анотація. Розвиток професії у громадянському суспільстві передбачає наявність та активну діяльність фахових організацій, а також процес підвищення кваліфікації протягом життя, що здійснюється, зокрема, у рамках сертифікації. Метою статті є дослідження можливостей сертифікації облікових працівників, зокрема, аудиторів, через професійні організації, у тому числі ФПБАУ. За результатами дослідження зроблені такі висновки: сертифікація є невід’ємною рисою підготовки високоякісного фахівця з обліку і аудиту, професійні організації грають провідну роль у її здійсненні, зміна сутності освітніх програм підготовки фахівців з обліку і оподаткування вітчизняними закладами вищої освіти має враховувати міжнародні стандарти професійної освіти, зокрема, навчання протягом життя. Дослідження найбільш затребуваних сфер застосування знань професійного бухгалтера (аудитора) буде напрямом подальших пошуків.

Ключові слова: сертифікація, професійний бухгалтер, аудитор, професійні об’єднання.

Вступ. Розвиток професії у громадянському суспільстві передбачає наявність та активну діяльність фахових організацій, які представляють волю та інтереси представників певної професії. В обліковій галузі однією з перших була заснована Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів України (ФПБАУ), яка з 2008 р. є дійсним членом Міжнародної федерації бухгалтерів і прикладає багато зусиль для формування ринку високопрофесійних та досвідчених обліковців.

Проблема підготовки бухгалтерів в умовах навчання протягом усього життя розглядається у працях таких вітчизняних учених, як Н. М. Головай, В. І. Волинець, Н. В. Гордополова, Л. Л. Гевлич, Л. С. Скакун [1–3]. Але автори не торкалися теми сертифікації обліковців як напряму підвищення їхньої кваліфікації. Разом з тим цей напрям є перспективним з точки зору працевлаштування вітчизняних бухгалтерів за кордоном, тож його дослідження є актуальним.

Метою статті є дослідження можливостей сертифікації облікових працівників, зокрема, аудиторів, через професійні організації, у тому числі ФПБАУ.

Основний розділ. Протягом усієї своєї діяльності ФПБАУ пропагувала і підтримувала впровадження міжнародних стандартів фінансової звітності у підприємницькому та державному секторах, міжнародних стандартів аудиту, Кодексу професійної етики та міжнародних стандартів професійної освіти як складових, що формують довіру до облікової професії та її результатів – фінансової звітності, аудиторських висновків тощо. Важливе місце у формуванні високоякісного спеціаліста у галузі обліку і аудиту в Україні займає надання можливості бухгалтерам і аудиторам осучаснювати свої знання – підвищувати кваліфікацію. Це реалізується у ФПБАУ шляхом сертифікації та безперервного професійного розвитку на основі міжнародних стандартів професійної освіти [4].

Програми сертифікації членів ФПБАУ були започатковані понад 20 років тому:

- у 1997 р. створено Навчально-методичний центр ФПБАУ;
- з 1997 р. запроваджена система сертифікації бухгалтерів;
- з 2002 р. відкрита Міжнародна програма сертифікації СІРА;
- з 2005 р. відкрита Міжнародна програма сертифікації АССА.

Сьогодні більше 3200 членів ФПБАУ сертифіковані за рівнем «бухгалтер-практик» і 121 особа – за рівнем «бухгалтер-професіонал» при тому, що сертифікація здійснюється на добровільних засадах, бо чинне законодавство України не зобов'язує її проходження. Проте власники і керівництво підприємств, особливо тих, що ведуть облік та складають фінансову звітність за міжнародними вимогами, мають чи очікують іноземні інвестиції, надають перевагу сертифікованим фахівцям.

Програма СІРА (Certified International Professional Accountant: Сертифікований міжнародний професійний бухгалтер) складається з трьох компонентів: навчання, проведення іспитів та сертифікації. Усі етапи розділені між собою: навчання проводять тренінгові центри по Україні, іспити – незалежна екзаменаційна мережа, сертифікати видають своїм членам професійні об'єднання-члени ЄРСБА (Євразійської ради сертифікованих бухгалтерів та аудиторів): ФПБАУ, УАСБАУ (Українська асоціація сертифікованих бухгалтерів та аудиторів України) та ФАБФ АПК (<http://www.uasaa.org/> Федерация аудиторів, бухгалтерів та фінансистів агропромислового комплексу України). Такий розподіл рекомендований Міжнародною федерацією бухгалтерів як гарантія незалежного підтвердження професійних умінь і компетенцій фахівця.

Кандидатам, які успішно склали необхідні іспити екзаменаційної мережі та виконали додаткові кваліфікаційні вимоги, запропоновані професійними об'єднаннями своїм членам, присуджуються кваліфікаційні рівні САР та СІРА з видачею відповідних сертифікатів:

– для отримання диплому САР (Certified Accounting Practitioner: Сертифікований бухгалтер-практик) треба продемонструвати високий рівень знань (не менше 75 балів зі 100) із фінансового, управлінського обліку, податків та права. Власник САР здатний вести облік за міжнародними вимогами та складати звітність, включаючи податкову;

– для отримання диплому СІРА (Certified International Professional Accountant: Сертифікований міжнародний професійний бухгалтер) треба продемонструвати високий рівень знань (не менше 75 балів зі 100) із поглиблених курсів фінансового та управлінського обліку, а також податків, права, аудиту, фінансового менеджменту, управлінських інформаційних систем. Власник СІРА здатний застосовувати професійне судження до питань фінансового управління та брати участь у прийнятті управлінських рішень і зазвичай є топ-менеджером великих підприємств;

– щодо інших вимог: для САР вимагається 1 рік підтвердженого досвіду роботи за фахом, позитивна рекомендація професійного об'єднання та підтвердження базової кваліфікації з інформаційних технологій відповідно до вимог професійного об'єднання, а для СІРА – наявність вищої професійної освіти, 3 роки підтвердженого досвіду роботи за фахом, позитивна рекомендація професійного об'єднання та підтвердження базової кваліфікації з інформаційних технологій шляхом здачі іспиту [4].

Останнє «перезавантаження» програми сертифікації відбулося під час участі ФПБАУ у Регіональній програмі Центру реформ Світового банку «Посилення аудиту і звітності в країнах Східного партнерства» (STAREP) протягом 2014–2019 років [5]. Оновлена програма сертифікації впроваджуватиметься під новим брендом – «CPA-Ukraine» і передбачатиме три рівні, перший з яких повністю забезпечуватиметься під час отримання вищої освіти першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів за спеціальністю 071 «Облік і оподаткування» [6]. Для отримання статусу асоційованого члена пропонується наявність компетентностей за сферами, які визначені Законом України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» [7] та передбачені міжнародним стандартом освіти 2 «Первісний професійний розвиток – технічна компетентність».

Гарантією відповідності освітньо-професійних програм закладів вищої освіти за спеціальністю 071 «Облік і оподаткування» сучасним вимогам є їх інтеграція із затвердженими Міністерством освіти і науки України стандартами вищої освіти, які, в свою чергу, базуються на міжнародних стандартах освіти Міжнародної федерації бухгалтерів.

Перелік сфер компетентності за рівнями сертифікації ФПБАУ «CPA-Ukraine» представлений у табл. 1. Додаткові умови досвіду (посади, зміст обов’язків тощо) при цьому визначаються Положенням про сертифікацію та Положенням про членство у ФПБАУ.

Таблиця 1 – Перелік сфер компетентності за рівнями сертифікації ФПБАУ «CPA-Ukraine»

Рівень сертифікації	Перелік сфер компетентності	Мінімальний практичний досвід *
Перший рівень (виконавський)	Бухгалтерський облік та фінансова звітність за національними стандартами Облікова інформація для менеджменту Податкова система України Основи господарського права Основи аудиту Менеджмент Економіка праці та управління персоналом Виконавські ІТ та системи Макро і мікроекономіка	1 рік
Другий рівень (професійний бухгалтер)	Етика професійного бухгалтера Фінансова звітність бізнесу Управлінський облік бізнесу Бізнес-податки Господарське право Аудит та надання впевненості Створення цінності бізнесу Бізнес-комунікації та навички Бізнес ІТ та системи Практичний досвід роботи на підприємстві та у простих групах	2 роки
Третій рівень (сертифікований експерт)	Корпоративна та інтегрована звітність Корпоративні фінанси та управління ризиками Податкове планування Корпоративне управління та нагляд Корпоративна стратегія Корпоративна культура та комунікації Корпоративні ІТ та системи	3 роки

Сьогодні процес зарахування результатів навчання у ЗВО стримується недосконалою системою їх діагностики, а також відсутністю серед сфер компетентності професійної етики та цінностей у більшості освітніх програм, за якими готують професійних бухгалтерів в Україні. ФПБАУ повинна дотримуватися міжнародних стандартів освіти, які розглядають компетентність як поєднання професійних знань, навичок, цінностей, етики і поведінки, що досягається не тільки шляхом первісного професійного розвитку, а й безперервного вдосконалення набутих теоретичних знань та практичних навичок.

Такий процес отримання знань і навичок у зазначених у табл. 1 сферах компетентності передбачає залучення таких методів навчання:

- використання ситуаційних завдань та інших засобів моделювання робочих ситуацій;

- роботу в групах;

- адаптацію навчальних матеріалів до динамічних умов, у яких працює професіонал-бухгалтер;

- використання електронних засобів навчання: он-лайн технологій, форумів, блогів тощо;

- поєднання знань, навичок, професійних цінностей та етики у різних темах і дисциплінах, для рішення багатограних і складних ситуацій, типових для професійних потреб;

- акцентування уваги на ідентифікації і вирішенні проблем, що сприяє визначенню необхідної інформації, проведення логічних оцінок і формулювання чітких висновків;

- вивчення результатів галузевих досліджень;

- розвиток професійного скептицизму і професійного судження.

Висновки. Таким чином, за результатами проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1. Процедура підвищення кваліфікації, зокрема, шляхом сертифікації, є невід’ємною рисою підготовки високоякісного фахівця з обліку і аудиту.

2. Професійні організації, зокрема, ФПБАУ, грають провідну роль у здійсненні сертифікації за міжнародними вимогами в Україні.

3. Зміна сутності освітніх програм підготовки фахівців з обліку і оподаткування вітчизняними закладами вищої освіти має враховувати міжнародні стандарти професійної освіти, зокрема, навчання протягом життя.

Дослідження найбільш затребуваних сфер застосування знань професійного бухгалтера (аудитора) буде напрямом подальших пошуків.

Аннотация. Развитие профессии в гражданском обществе предполагает наличие и активную деятельность профессиональных организаций, а также процесс повышения квалификации в течение жизни, который осуществляется, в частности, в рамках сертификации. Целью статьи является исследование возможностей сертификации учетных работников, в частности, аудиторов, через профессиональные организации, в том числе ФПБАУ. По результатам исследования сделаны следующие выводы: сертификация является неотъемлемой чертой подготовки высококачественного специалиста по учету и аудиту, профессиональные организации играют ведущую роль в ее осуществлении, изменение сущности образовательных программ подготовки специалистов по учету и налогообложению отечественными вузами должен учитывать международные стандарты профессионального образования, в частности, обучение в течение жизни. Исследование наиболее востребованных сфер применения знаний профессионального бухгалтера (аудитора) будет направлением дальнейших изысканий.

Ключевые слова: сертификация, профессиональный бухгалтер, аудитор, профессиональные объединения.

Abstract. The development of the profession in civil society involves the presence and active activity of professional organizations, as well as the process of professional development during life, which is carried out, in particular, in the framework of certification. The purpose of the article is to investigate the possibilities of certification of accounting employees, in particular, auditors, through professional organizations, including FPAAU. According to the results of the study, the following conclusions are drawn: certification is an integral feature of the

training of a high-quality specialist in accounting and auditing, professional organizations play a leading role in its implementation, changing the nature of educational programs for training specialists in accounting and taxation of domestic higher education institutions should take into account the educational standards of the profession, in particular, lifelong learning. Research on the most popular areas of application of knowledge of a professional accountant (auditor) will be the direction of further search.

Key words: certification, professional accountant, auditor, professional associations.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Головай Н. М., Волинець В. І., Гордополова Н. В. Сучасні тенденції розвитку бухгалтерського обліку та їх вплив на розвиток бухгалтерської професії в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Випуск 17. С. 806–809.

2. Гевлич Л. Л. Тренди облікової освіти в Україні. *Зб. наук. праць професорсько-викладацького складу ДонНУ імені Василя Стуса*. 2019. С. 16–17.

3. Скакун Л. С. Бухгалтерська етика і професія в економічних відносинах: історичний взаємозв'язок. *Вісник ЖДТУ*. 2006. № 4 (38). С. 191–202.

4. ФПБАУ: офіційний сайт. URL: http://www.ufpaa.org/ua/certificate_cap_cipa/ (Дата звернення 18.03.2020).

5. Handbook of International Education Pronouncements. 2017 Edition. URL: <http://www.ifac.org/svstem/files/publications/files/2017-Handbook-of-International-Education-Pronouncements.PDF> (Дата звернення 18.03.2020).

6. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 071 «Облік і оподаткування» для першого бакалаврського рівня вищої освіти. Наказ Міністерства освіти і науки України від 19.11.2018 р. № 1260. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standartv/12/21/071-oblik-i-opodatkuvannva-bakalavr.pdf> (Дата звернення 17.03.2020).

7. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність: Закон України від 21.12.2017 р. № 2258-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19> (Дата звернення 15.03.2020).

УДК 331.42

ВПЛИВ УМОВ ПРАЦІ НА ПРОДУКТИВНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ В СУЧАСНИХ ОФІСАХ

М. А. Магас, М. Р. Рязанов

Анотація. Стаття містить результати дослідження в області впливу умов праці на продуктивність роботи офісних працівників. Проаналізовано і встановлено зв'язок між робочим середовищем в офісних приміщеннях і продуктивністю праці персоналу. Особлива увага акцентується на дослідженні таких факторів впливу на продуктивність: дизайн, температура, якість повітря, кольори, шум, освітлення, кімнатні рослини та фен-шуй.

Ключові слова: умови праці, продуктивність праці, офісні приміщення, дизайн, фен-шуй.

Вступ. Забезпечення офісних працівників гідними умовами праці є надзвичайно важливим, оскільки, саме умови створені для працівників на робочому місці впливатимуть на їх продуктивність та виконання покладених на них обов'язків. Невідповідне освітлення, погана шумоізоляція, забруднене повітря, неправильний колір стін і недоречно розставлені робочі столи будуть впливати на самопочуття людей, негативно позначаючись на результатах їх роботи. Працівники будуть більше схильні до стресу, нервових розладів, проблем зі здоров'ям, перевтом, нещасних випадків на роботі. Тому, так необхідно, особливо в наш час, створити для персоналу гідні умови праці.

Вивченням даного питання займались, зокрема такі зарубіжні вчені як Dole та Schroeder. Вони довели, що працівники, які задоволені оточуючим їх середовищем, на своєму робочому місці, швидше дають кращі результати роботи [1]. Ще один науковець Андріан Ламан, у своїй роботі заявив, що «люди, незадоволені температурою, якістю води, освітленням та шумовими умовами у своїх офісах, швидше говорять, що це впливає

на їх концентрацію на роботі» [2]. Такі вчені, як Garris та Mongroє стверджують, що колір впливає не тільки на настрій, але й на самопочуття та продуктивність [3].

Саме тому дана стаття має на меті показати вплив умов праці на залученість та результативність роботи офісних працівників.

Основна частина. Працівники офісу проводять багато свого часу всередині приміщення, де фізичне середовище впливає на їх самопочуття та їх ефективність та продуктивність. Температура, якість повітря, освітлення та шум в офісі впливають на концентрацію та продуктивність праці [4]. Загалом, дослідження особливостей зовнішнього середовища в офісних умовах включаючи шум, освітлення, температуру, наявність вікон та інші фактори дозволяють припустити, що такі елементи фізичного середовища впливають на ставлення, поведінку, задоволеність та ефективність працівників [5].

Існує декілька факторів, які прямо або опосередковано впливають на продуктивність праці працівника. Всі вони є важливими, і без врахування хоча б одного з них, буде неможливим створити гідні умови праці для працівників, які будуть їх мотивувати до ефективної діяльності. Розглянемо сім факторів виробничого середовища: вплив дизайну робочого місця, температури і якості повітря в приміщенні, освітлення, кольору, шуму, а також кімнатних рослин і фен-шую на благополуччя та працездатність працівників:

Вплив дизайну робочого місця. Основоположним аспектом середовища на робочому місці, що сприяє продуктивній поведінці працівників, є планування офісних приміщень. Звичайні проекти робочих місць, як правило, забезпечують закриті приватні офіси для працівників. Навпаки, більш сучасний дизайн відкритого типу характеризується відсутністю стін від підлоги до стелі та без внутрішніх меж. Через менші витрати та зручність, концепція використання офісу відкритого плану продовжує зростати. Коли їх було запроваджено, плани відкритих офісів передбачали створити середовище, яке б підвищило ефективність роботи та полегшило спілкування, зменшивши при цьому витрати на будівництво та обладнання. Це також дозволяє розмістити більшу кількість працівників в обмеженій кількості місця. Як результат, необхідна загальна офісна площа зменшується, а організації економлять на витратах на кондиціонування, обслуговування та будівництво. Прихильники дизайну відкритого плану також стверджують, що дизайн полегшує спілкування та збільшує взаємодію між працівниками, і, як результат, покращує задоволеність, моральність та продуктивність працівників. Офіси відкритого плану призвели до посилення комунікації між колегами, вищих естетичних суджень та більшої групової комунікабельності, ніж більш звичайні конструкції. Однак, дослідники також повідомили про проблеми з відкритими офісами з точки зору працівників, такі як шум, відсутність конфіденційності та інші відволікання. Ці почуття переповненості та втрати конфіденційності потім призводять до невдоволення та негативних реакцій працівників, які працюють у робочих просторах відкритого плану. Працівники офісів відкритого плану повідомляли про стресові умови праці, і при подальшому обстеженні цих середовищ, був знайдений зв'язок між офісами відкритого плану та втому, роздратуванням, та скаргами на здоров'я [4]. Саме тому, дизайн приміщень повинен мати певну «золоту середину», тобто не має бути закритим або відкритим, а відповідати вподобанням працівників, які там будуть працювати, в залежності від того якої вони статі й віку, їхнього світогляду. Саме на це покликаний фен-шуй, але про нього поговоримо трохи пізніше.

Вплив температури і якості повітря в приміщенні. Численні дослідження показали, що клімат у приміщенні впливає як на здоров'я, так і на працездатність, що, в свою чергу, здійснює вплив на продуктивність. Фактори дискомфорту можуть знизити зосередженість працівників на своїх роботах. Однак, працівники можуть більше зосереджуватися, коли висока температура знижується за рахунок використання кондиціонерів. Кілька досліджень, проведених вченими Лоршем та Абду, свідчать про те, що «коли працює система кондиціонування, співробітники відчувають, що їх робочий простір стає більш комфортним, а продуктивність праці збільшується на 5-15 відсотків, оскільки, вони можуть зосередитися на своїй роботі. З останніх проведених досліджень відомо, що

продуктивність праці знижується на 2% на кожен градус понад 25°C. Спекта може спричинити млявість, що не тільки збільшує кількість «аварій» на робочому місці, але й може серйозно вплинути на продуктивність. Коли і в приміщенні, і ззовні дуже жарко, люди не спроможні працювати. Тому зовсім не дивно, що офісне середовище впливатиме на дії працівника. Ідеальними умовами для персоналу будуть середні температурні режими, коли в офісі буде і не жарко, і не холодно. Це приблизно 22°C. Для цього потрібно задуматись над системою кондиціонування і опалення, щоб в майбутньому не виникало проблем» [4]. Також не потрібно забувати про якість повітря, яким дихають працівники. Зі збільшенням швидкості роботи вентиляції, покращується продуктивність виконуваних завдань. За проведеними дослідженнями були виявлено, що якщо якість повітря в приміщенні буде покращена, це дозволить збільшити продуктивність праці персоналу на 4-16 відсотків [6]. Як висновок можна сказати, що повітря і його температура є одним із важливих чинників, які впливають на працівників впродовж цілого робочого дня. І від того, наскільки налагоджений клімат-контроль у офісі, така буде і віддача персоналу.

Вплив кольору в офісному середовищі. Колір – це візуальне явище, викликане реакцією на стимуляцію світла. Він пронизує кожен аспект людського життя, прикрашає звичайне і дарує красу та виразність повсякденним предметам. Кольори робочих місць в офісі дуже важливі для забезпечення ефективної діяльності в робочому середовищі. Кожен колір по-різному впливає на організм людини. Кожен відчуває колір по-своєму. Реакція людей на різні кольорові схеми залежить від їхньої культури, освіти, генетики та соціально-економічного рівня. Деякі кольори забезпечують спокій, деякі – комфорт, деякі – стимулюючі, а багато інших впливають по-різному [4]. Наприклад, зелений колір часто асоціюється з природою та ростом, оскільки більшість людей були свідками росту рослин. Синій майже універсально заспокоює, оскільки асоціюється з такими речами, як небо та вода. Використання кольору в дизайні може вплинути на емоції та настрої людей, які переглядають ці кольорові палітри. Існують теплі, холодні і нейтральні кольори. До теплих кольорів належать відтінки червоного, оранжевого та жовтого. Загалом ці кольори енергійні та активні, мають відносно позитивні конотації. Холодні кольори включають відтінки синього, зеленого та фіолетового. Взагалі, холодні кольори є більш спокійними, ніж теплі кольори. Нейтральні кольори часто набувають характеристик інших кольорів у палітрі і можуть використовуватися для посилення цих впливів. До основних нейтральних кольорів належать: чорний, білий, сірий, коричневий та бежевий [7]. Отже, слід підбирати відповідний колір, щоб забезпечити гарний настрій працівників, щоб заохотити продуктивність праці. У конфігурації чи розташуванні простору колір також відіграє важливу роль у впливі на великі чи малі площі. Наприклад, довге вузьке приміщення можна візуально розширити, якщо торцеві стіни пофарбовати в теплі, глибокі та насичені кольори, тоді як бічні стіни – в більш світлі, менш насичені кольори. Низька стеля здаватиметься менш гнітючою, якщо її колір світлий, тоді як високу стелю можна зробити нижчою за рахунок темно-синього, сірого або чорного. Роботи, що вимагають високої концентрації, вимагають нейтральної кольорової гами. Такі роботи, як у бухгалтерів та адвокатів, вимагають холодної кольорової гами, тоді як журналісти найкраще працюватимуть у захоплюючих теплих енергійних кольорах із великим значенням контрасту. Тим часом, вчений O'Brien припускає, що синій офіс ідеально підходить для тих, хто повинен зосередитись і сконцентруватись на числах, зелений - чудовий вибір для управління, оскільки він має балансуєчий ефект, а жовтий - підходить для відділу продажу. Тому кольорову гамму, обрану для робочого місця чи офісу, слід робити з належним врахуванням, щоб забезпечити кращу якість роботи. Якщо були обрані невідповідні кольори, співробітники можуть зазнавати негативних психологічних наслідків, таких як стрес, депресія, неспроможність сконцентруватись [4]. Як висновок, стає зрозумілим, що колір сприяє зосередженню уваги на виконуваний роботі. Отже, слід уважно ставитися до вибору кольору для підвищення продуктивності праці.

Вплив шуму на продуктивність праці. Шум – це небажаний і неприємний звук, який, зазвичай, порушує діяльність або баланс життя людини [8]. Проблема зайвих звуків чи шуму в офісі це те, чого не вдається уникнути. Дослідження показали, що при зменшенні впливу шуму, помилки в роботі зменшуються, а продуктивність збільшується. За проведеними експериментами виявили, що шум у відкритих кабінетах може бути стресовим і демотивуючим. У міру того, як робочі місця стають все більш складними технологічно, частота стресових розладів у робочих умовах зростає. Офісні працівники, зокрема, постійно повідомляють, що здатність зосереджуватися без шуму та інших відволікань, є одним із найважливіших аспектів робочого середовища [4]. Керівництво може здійснити кілька кроків для зниження рівня шуму в офісі, наприклад: встановити звукопоглинальний матеріал на стелі, стінах та підлозі офісу. У разі необхідності, невелика звукоізольована кімната в офісі може бути надана для обговорення або відпочинку персоналу.

Вплив кімнатних рослин на працівників. Кімнатні рослини поширені у багатьох будинках, на робочих місцях та в офісних приміщеннях. Кілька досліджень свідчать про те, що офісні працівники менше втомлюються, коли вони мають поруч вазони і надають перевагу робочим середовищам із живими рослинами [4]. Кімнатні рослини поглинають вуглекислий газ і виробляють кисень, тобто, виступають живими очищувачами повітря в приміщеннях. Кактуси, наприклад, поглинають радіацію, яка виходить з моніторів комп'ютерів, тому їх доцільно ставити поряд з собою на робочому столі. Рослини, на нашу думку, допомагають людині відчувати себе живим, серед купи бездушних предметів, будівель. Саме тому, люди краще себе відчують на природі, ніж в закритих приміщеннях, навіть якщо в них є всі потрібні комунікації. Рослини в офісах допомагають людині уникати стресів, покращують настрій і захищають працівників від негативного впливу забруднюючих чинників.

Вплив освітлення на працівників. Широко відомо, що світло впливає на людське самопочуття. Загалом, північні європейці більше страждають від таких захворювань, як зимова депресія, ніж середньоевропейці. Це пояснюється кількістю світлового дня; наприклад, взимку у Рейк'явіку іноді менше 5 годин є денне світло. Нещодавно проводилось дослідження змін в організмах астронавтів, і було виявлено, що у них через відсутність денного світла порушується біоритм організму. Вони менше сплять, гірше адаптуються і через те переживають стрес. Теж саме можна сказати й про офісних працівників, які проводять свій робочий день в напівтемному офісі за екраном монітора. Багатогодинний вплив синього неприродного світла і брак природного денного світла може порушити їхній біоритм, який може спричинити порушення когнітивної діяльності та настроїв у перспективі, а також недоотримання такого важливого вітаміну для організму, як вітамін D. Інтенсивність офісного освітлення в середньому складає 300–500 люкс, а природне денне світло у ясный день може досягати інтенсивності 125 000. Для протидії негативним наслідкам штучного світла, світла від комп'ютерних моніторів слід запроваджувати перерви на відкритому повітрі, що позитивно впливають на біоритм; тобто, у офісних приміщень має бути вихід у внутрішній двір, або на дах. Світло природно потрапляє до сітківки через вікна. Тому, доцільно розмішувати робочі місця впритул до вікон та завжди надавати перевагу таким робочим місцям над тими, які мають лише штучне освітлення [9]. Отже, щоб надати можливість офісним працівникам працювати краще й більш продуктивно, важливо забезпечити їх достатньою кількістю природного денного світла.

Вплив фен-шуй на продуктивність праці. Фен-шуй зародився в Китаї і є системою вірувань, в якій існує духовний взаємозв'язок між фізичними елементами природи та створеним людиною середовищем, для організації правильного балансу енергії, тобто гармонії у своєму просторі. З точки зору фен-шуй, наше перше бачення відображає основні п'ять елементів, які з'єднують нас із природним світом – деревом, вогнем, землею, металом та водою. Наприклад, земля може бути представлена великим загальним столом та включенням декоративної кераміки на підлозі і стінах. Вогонь представлений різноманітністю світильників та природного світла з вікон. Деревина представлена за допомогою матеріалу на загальному столі та стільцях. Метал представлений за допомогою білого кольору та

металевих оздоблень на стільцях, ліхтарях та інших предметах. Вода – через скляний верх на столі та синій колір дивану. Також в фен-шуй вважають, що приміщення повинне бути добре освітлене природнім світлом, а також бути живим, за рахунок вазонів з кімнатними рослинами. Фен-шуй спрямовує увагу на використання природних елементів в декорі офісних приміщень. Одним з кращих варіантів розташування офісних приміщень по фен-шую, є той, який дає змогу споглядати природу зі свого робочого місця. Це ефективно впливає на працівника, створюючи такий собі заспокійливий засіб [10].

Висновки. Умови праці в офісах і робочих приміщеннях мають великий вплив на поведінку працівників, їх мотивацію та результати роботи, зокрема, продуктивність. Також відомо, що продуктивність праці тісно пов'язана з якістю виробничого середовища в приміщенні. Це твердження пояснюється тим, що коли усуваються чинники, які відволікають працівника від роботи, він відчуває себе комфортніше, і завдяки цьому, працює краще. Отже, можна зробити висновок, що керівництво організацій при проектуванні офісів та робочого простору повинно приділяти увагу не лише таким факторам як температура, освітлення та шум, а й якість повітря в приміщенні, розташування окремих робочих місць, кольорові схеми робочих приміщень, кімнатні рослини, фен-шуй та ще багато інших чинників.

Аннотация. Стаття содержит результаты исследований относительно влияния условий труда на производительность труда сотрудников офисов. Проанализирована и установлена связь между рабочей средой в офисных помещениях и производительностью труда персонала. Особое внимание акцентируется на исследовании основных факторов влияния: дизайн, температура, качество воздуха, цвета, шум, освещение, комнатные растения и фэн-шуй.

Ключевые слова: условия труда, производительность труда, офисные помещения, дизайн, фен-шуй.

Abstract. The article introduces research in the field of the impact of working conditions on the productivity of office workers. The relationship between office space and staff productivity has been analyzed and established. Particular attention is paid to the study of the main factors of influence: design, temperature, air quality, colors, noise, lighting, houseplants, and feng shui.

Key words: working conditions, productivity, office space, design, feng shui.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Dole C. and Schroeder R. G. The impact of various factors on the personality, job satisfaction and turnover intentions of professional accountants. *Managerial Auditing Journal*. 2001. Vol. 16. No. 4. Pp. 234–45.
2. Adrian Leaman. Dissatisfaction and office productivity. *Facilities*, 1995. Vol. 13. Iss: 2. Pp.13–19.
3. Garris L. B. & Monroe, L. K. The Color Factor. *Journal of Buildings*. 2005. 99 (10). Pp.72–73.
4. Kamarulzaman N., Saleh A. A., Hashim S.Z., Hashim H., Abdul-Ghani A. A. (2012). An Overview of the Influence of Physical Office Environments Towards Employee. The 2nd International Building Control Conference 2011, *Procedia Engineering*, 20 (2011), 262–268. – Mode of access: World Wide Web: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877705811029730> (viewed on March 31, 2020). – Title from the screen.
5. Polek-Duraj K. (2013). Level of working conditions in relation to employees' productivity on the basis of sawmills in Opole region. *Annals of Warsaw University of Life Sciences, Forestry and Wood Technology* № 84, 2013: 42–47. URL: World Wide Web: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:S4e40wHBZpoJ:agro.icm.edu.pl/agro/element/bwmeta1.element.agro-ca04d684-96e5-4fa1-85f5-8161dacf5485/c/42_Annals84.pdf+&cd=1&hl=en&ct=clnk&gl=ua (viewed on March 31, 2020). Title from the screen.
6. Berkeley Lab. Indoor Air Quality, Scientific Findings Resource Bank: Human Performance. URL: World Wide Web: <https://iaqscience.lbl.gov/performance-summary> (viewed on March 31, 2020). – Title from the screen.
7. Chapman K. Cause and Effect – Exploring Color Psychology. URL: World Wide Web: <https://www.toptal.com/designers/ux/color-psychology> (viewed on March 31, 2020). – Title from the screen.
8. Nassiri P., Monazam M., Fouladi Dehaghi B. (2013). The effect of noise on human performance: A clinical trial. *Int J Occup Environ Med* 2013, 4: 87–95. URL: World Wide Web: https://www.researchgate.net/publication/236139028_The_Effect_of_Noise_on_Human_Performance_A_Clinical_Trial (viewed on March 31, 2020). – Title from the screen
9. M. van Stralen. The effect of light on performance. URL: World Wide Web: <https://www.bakkerelkhuizen.com/knowledge-center/the-effect-of-light-on-performance/> (viewed on March 31, 2020). – Title from the screen
10. Shapiro E., Augustin S., Calamia M. (2018). The Effects OF Feng Shui On Workplace Design. URL: World Wide Web: <https://www.workdesign.com/2018/12/the-effects-of-feng-shui-on-workplace-design/> (viewed on March 31, 2020). – Title from the screen.

ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПРОФІЛАКТИКА ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ У СТУДЕНТІВ УНІВЕРСИТЕТУ

Н. М. Морочило, Г. В. Серета

Анотація. У дослідженні на основі аналізу публікацій та проведеного автором опитування узагальнено уявлення стосовно поняття синдрому емоційного вигорання, причин та наслідків емоційного виснаження та вигорання у населення, в особливості студентів, про вплив різноманітних факторів на емоційне здоров'я. Методологічною основою роботи є системний підхід, принцип наукової об'єктивності, критичного та аналітичного підходу до літературної бази дослідження, метод опитування для оцінки студентами власного стану емоційного напруження. Виявлено найбільш емоційно виснажену категорію студентів випускного курсу бакалаврату, розроблені пропозиції щодо профілактики та протидії емоційному вигоранню здобувачів вищої освіти.

Ключові слова: емоційне вигорання, емоційне виснаження, студенти, психологічне здоров'я.

XI століття вважається ерою стрімкого розвитку, а особливо в сфері інформаційних технологій. Зміна характеру праці, тобто поширення зайнятості в сфері послуг вимагає значних обсягів комунікацій і як наслідок різкого підвищення емоційного напруження серед населення, що призводить до розповсюдження синдрому емоційного вигорання.

Синдром емоційного вигорання (СЕВ) — це стан, який можна описати також як емоційне виснаження. Він характеризується постійним фізичним, розумовим та моральним втомленням, втратою інтересу до улюблених занять, дратівливим та стресовим станом [1].

За словами відомого австрійського психотерапевта Альфріда Ленгле: «Емоційне вигорання (burn - out) - це симптом нашого часу. Це стан виснаження, який призводить до паралічу наших сил, почуттів і супроводжується втратою радості та задоволеності життям. У наш час випадки синдрому вигорання частішають. Це стосується не тільки соціальної сфери, для якої цей синдром був характерний і раніше, але й загалом професійного та особистого життя людини. Поширенню синдрому вигорання сприяє наша епоха - час популяризації культу досягнень за мінімізації зусиль, необмеженого споживання, нового матеріалізму, максимізації розваг і отримання задоволення від життя. Це час, коли ми експлуатуємо самі й дозволяємо себе експлуатувати» [2].

На сьогоднішній час безліч дослідників виділяють близько 100 ознак, які є сигналами розвитку синдрому емоційного вигорання, наприклад:

- хронічна втома та перевтома;
- зниження мотивації до роботи/навчання;
- втрата концентрації;
- систематичне порушення крайніх термінів виконання роботи (deadline);
- конфліктність;
- потреба усамітнитись;
- дратівливість, стресовий стан;
- депресія.

Дуже часто синдром емоційного вигорання прослідковується у студентів. Адже нове оточення, період входження в інше соціальне середовище, труднощі у навчанні, вплив комунікативної сфери слугують психологічними аспектами у формуванні даного синдрому.

В період студентства формується майбутній професіонал, стан психічного здоров'я якого безпосередньо впливатиме на успішність його професійної діяльності та стиль життя в цілому. Враховуючи дані умови студент набуває високого становища у суспільстві та пильної уваги до себе.

Науковець Оксана Божу відносно проблеми емоційного вигорання студентів виявила два протилежних тренди:

1) останнім часом студенти проявляють негативну динаміку зміни психологічного здоров'я;

2) студенти є перспективною групою для поширення «моди на здоров'я» [3].

Аналізуючи ці аспекти, можна сказати, що студенти поділяються на різні соціальні групи, у кожній з яких є свої переконання та стереотипи. За даними аспектами їх можна умовно розподілити на такі категорії:

– «Тусовщики». Маючи від батьків достатнє фінансове забезпечення, такі студенти забувають про навчання та піддаються безконтрольному життю та, як правило, рідко бувають вразливі до синдрому емоційного вигорання;

– «Батьківські надії». Ця категорія студентів знаходиться під потужним батьківським впливом щодо навчання. Дуже часто батьки замість абітурієнта обирають університет, спеціальність та примушують до сумлінного навчання. Студенти у цій категорії є надзвичайно близькими до станів емоційного вигорання.

– «Усезнайки». Навчання для таких студентів є найголовнішим життєвим пріоритетом. І вдень, і вночі, сидючи за книжками і поринаючи у світ науки, ця категорія піддається емоційному виснаженню, недосипанням та стресам, а, отже і емоційному вигоранню.

– «Золота середина». Дана категорія раціонально ставиться до сфери навчання та особистого життя, студенти вміють правильно використовувати свій час та майже ніколи не є схильними до психологічних порушень та, як наслідок, емоційного вигорання.

На базі аналізованого матеріалу було проведено дослідження у формі опитування серед студентів 1–4 курсів, результати якого допомогли визначити рівень емоційного виснаження, а як наслідок – емоційного вигорання серед опитуваних студентів. Основою для проведення дослідження слугував тест, який був розроблений американським соціальним психологом Крістіною Маслач «Діагностика емоційного вигорання».

Створений тест у Google – формі був розповсюджений серед студентів. Він містив 24 запитання, 2 з яким були обов'язковими для заповнення – це вік та стать опитуваного (для простеження зв'язку між роком навчання, а також статі та станом емоційного виснаження), а решта 22 запитання оцінювали емоційний стан.

Опитування пройшли 42 студенти, серед яких 76,2 % жінки і 23,8 % чоловіки. Серед провокаційних питань про навчання досліджувана динаміка показує не надто задовільні результати. Кількість студентів, які дали відповідь на запитання: «Після навчання я почуваю себе як «вичавлений лимон», виглядає наступним чином:

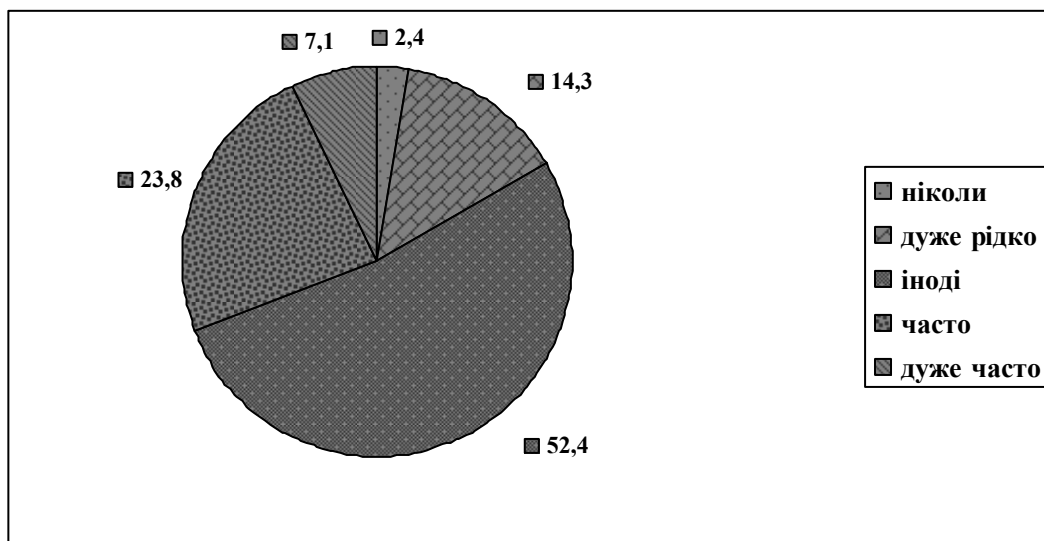

Рис. 1 Кількість студентів, які дали відповідь на запитання: «Після навчання я почуваю себе як «вичавлений лимон» (%)

Аналізуючи данні, наведені на рисунку 1, можна зауважити, що найбільша кількість студентів (52,4%) іноді після навчання почувають себе надто втомленими. Найменший результат серед опитуваних (2,4%) ніколи не відчувають почуття описане у запитанні. Серед курсів найвищий та відповідно незадовільний результат мав 4 курс, з оцінкою у 68 балів.

Динаміка відповідей на наступне питання «Зранку я почуваюсь втомленим і не маю бажання іти на навчання» виглядає наступним чином:

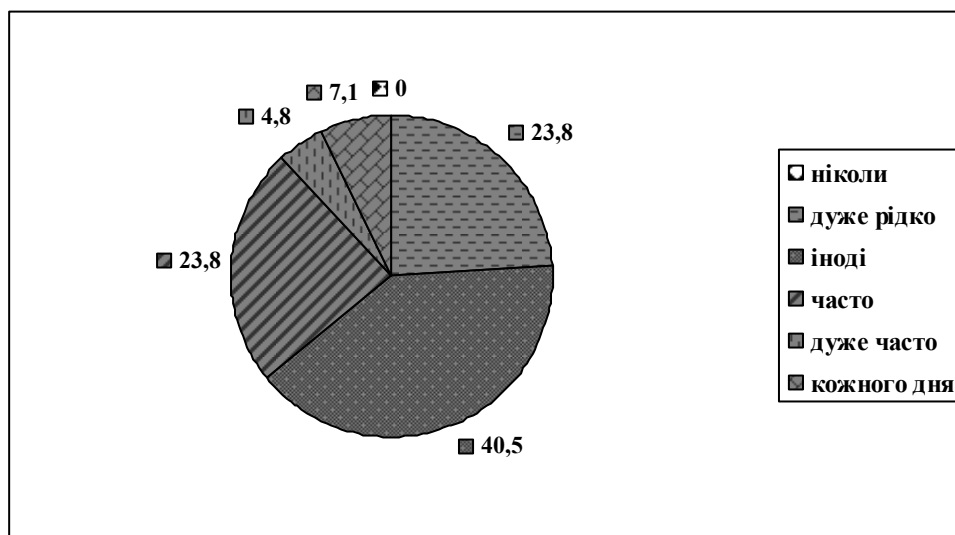

Рис. 2 Кількість студентів, які дали відповідь на запитання «Зранку я почуваюсь втомленим і не маю бажання іти на навчання» (%)

Досліджуючи дані рисунку 2, можемо зробити висновок, що найвища кількість (40,5%) студентів іноді не мають бажання іти на навчання з причини вранішньої втоми. Відповідно 0% опитуваних ніколи не відчувають описаного почуття, але 23,8% в порівнянні дуже рідко та часто зранку не бажають іти на навчання. Серед курсів найвищий результат, який склав 79 балів, отримав 4 курс.

За результатами дослідження можна виділити такі типи емоційного стану студентів:

– Емоційне виснаження. Проявляється в заниженні емоційного тону, байдужості, нездатністю відчувати сильні емоції, як позитивні, так і негативні, втрата цікавості до навколишнього світу, незадоволеність життям в цілому;

– Деперсоналізація. Проявляється в емоційному відстороненні та байдужості, формальному виконанні студентських обов'язків без особистої участі, в окремих випадках – дратівливість, негатив та цинічне відношення до одногрупників. На поведінковому рівні деперсоналізація проявляється в зверхній поведінці, використанні «чорного» гумору, сарказму;

– Редукція досягнень. Проявляється в негативній оцінці себе, результатів своєї праці та можливостей розвитку, заниженні мотивації до навчання, перекладанні обов'язків та відповідальності на інших, ізоляції від оточуючих.

Отже, кожна відповідь студента оцінювалась у відповідну кількість балів за шкалою від 0 до 6. Перевіряючи та аналізуючи тести опитуваних, було виявлено, що результати знаходились у шкалі від 34 до 96 балів, враховуючи те, що мінімальне значення стану емоційного виснаження оцінювалось у 54 бали. При узагальненні отриманих результатів, можна сміливо сказати, що з 42 опитуваних студентів – 34 (майже 81%) знаходяться у стані емоційного виснаження, що є основним симптомом емоційного вигорання. І всього лише у 6 опитаних досліджуваний синдром не був виявленим.

Найбільша емоційна напруга спостерігалась у студентів 4 курсу, що можна пояснити багатьма факторами, від яких залежить навчання на останньому курсі бакалаврату. Найменша напруга прослідковувалась у студентів 2 курсу.

В університеті студенти проводять більшу частину свого часу. Тому все, що відбувається на навчанні, впливає на самопочуття. Щоб уникнути емоційного вигорання під час навчання, потрібно дотримуватись простих правил:

- Прислухатися до себе і не слідувати сліпо за суспільною модою та культами. Свій професійний вибір потрібно робити, слухаючи свій внутрішній голос та об'єктивно визначивши власні професійні нахили та здібності. Заняття улюбленою справою є найкращою профілактикою емоційного, а в подальшому, й професійного вигорання;

- Відпочивати. Потрібно встановити та дотримуватися оптимального балансу між навчанням та відпочинком. Слід звернути увагу і на підвищення якості відпочинку, забезпечивши максимальне переключення характеру діяльності (сидіння на лекціях, читання слід на відпочинку доцільно замінити спортом, пішими прогулянками, туризмом) та можливість отримання нових позитивних емоційних вражень (від спілкування зі старими друзями, відвідування музеїв, відпочинку на лоні природи, перегляду кінопрем'єр тощо);

- Не боятися змін. Чудово, якщо просто хобі стає справою усього життя. Навіть, якщо робота приносить заробіток, але до неї не лежить душа, роботу час змінити;

- Перфекціонізм – це погано для самопочуття та самореалізації. Як правило, перфекціоністи мало чого досягають у житті, тому що через страх помилки навіть не починають нову справу.

- Перемикатися. Потрібно взяти за правило відволікати себе від навчання у вільний час. Перевіряти повідомлення в університетських поштових сервісах на вихідних – погана ідея [4].

Основною причиною більшої емоційної напруженості студентів останнього курсу бакалаврату, є на нашу думку, переживання перед складанням випускних екзаменів та проходженням ЗНО з іноземної мови як умови вступу до магістратури. Для уникнення стресів перед складанням ЗНО студентам молодших курсів (2-3) слід оволодіти навичками організації власного часу та виділяти час на систематичне вивчення іноземної мови, не відкладаючи це на останній рік навчання в бакалавраті.

Іноді доступних внутрішніх ресурсів для попередження та боротьби з синдромом емоційного вигорання у деяких студентів може не виявитись, тому адміністрації університетів та органам студентського самоврядування можна запропонувати вирішити питання щодо створення спеціальних психологічних служб, які б надавали психологічну допомогу емоційно виснаженим студентам. Подібну допомогу могли б надавати і куратори студентських груп після проходження відповідних тренінгів.

Висновок. Зі стрімким розвитком нашого суспільства з акцентом на інтенсифікації використання емоційних і психологічних ресурсів людини проблема дефіциту цих ресурсів буде поставати загальною проблемою, якщо не знаходити шляхи її вирішення та профілактики ще до початку процесів емоційного та психологічного виснаження.

Проведення регулярних опитувань серед студентів допомагатимуть виявити рівень, на якому знаходиться емоційний стан опитуваного, та розробити профілактичні засоби для того, щоб уникнути досліджуваного стану або побороти його з метою забезпечення підготовки конкурентоспроможних, кваліфікованих, а головне, емоційно та психологічно здорових кадрів.

Анотація. В исследовании на основе анализа публикаций и проведенного автором опроса обобщены представления относительно понятия синдрома эмоционального выгорания, причин и последствий эмоционального истощения и выгорания у населения, в особенности студентов, о влиянии разнообразных факторов на эмоциональное здоровье. Методологической основой работы является системный подход, принцип научной объективности, критического и аналитического подхода к изучению публикаций по предмету исследования, метод опроса для оценки студентами собственного состояния эмоционального напряжения. Выявлены наиболее эмоционально истощенную категорию студентов выпускного курса бакалавриата, разработаны предложения по профилактике и противодействию эмоциональному выгоранию соискателей высшего образования.

Ключевые слова: эмоциональное выгорание, эмоциональное истощения, студенты, психологическое здоровье.

Abstract. The study, based on an analysis of publications and a survey conducted by the author, summarizes the concept of emotional burnout syndrome, the causes and effects of emotional exhaustion and burnout, especially students, and the impact of various factors on emotional health. Methodologically, the basis of the work are a systematic approach, the principle of scientific objectivity, critical and analytical analysis of the reviewed literature, and method of interviewing students to assess their own state of emotional distress. The most emotionally exhausted category was found among undergraduate students, suggestions for prevention and combating the emotional burnout of higher education students have been developed.

Key words: emotional burnout, emotional exhaustion, students, psychological health.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Що таке емоційне вигорання і як з ним боротися? *НВ*. 2019. URL : <https://nv.ua/ukr/spec/shcho-take-emociyne-vigorannya-i-yak-z-nim-borotisyia-50013026.html>
2. Емоційне вигорання: що робити і хто винен? *UaModna*. 2016. URL : <https://uamodna.com/articles/emociyne-vigorannya-scho-robyty-i-hto-vynen/>
3. Бажук О. В. Ресурсне забезпечення профілактики емоційного вигорання студентів – майбутніх педагогів. 2017. № 4 С. 46–48.
4. Як впоратися з емоційним вигоранням: поради психолога. *OBOZREVATEL*. 2018. URL : <https://www.obozrevatel.com/ukr/city/journal/yak-vryatuvatisya-vid-emotsijnogo-vigoryannya-poradi-psihologa.htm>
5. Старовойт О. Невпевненість і емоційне вигорання як особистості бар'єр кур'єри інноваційної діяльності. *Вісник Інституту розвитку дитини. Сірій. : Філософія, педагогіка, психологія*. 2014. Вип. 36. С. 50–57. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vird_2014_36_11
6. Щербан Т. Д., Гоблик В. В. Емоційне вигорання фахівців у сфері економіки. *International scientific journal*. 2015. № 8. С. 54–57. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2015_8_14

УДК 331.108

ІНВЕСТИЦІЇ В РОЗВИТОК ПЕРСОНАЛУ НА ПІДПРИЄМСТВА ТА ЇЇ ЕФЕКТИВНІСТЬ

А. М. Пивошенко, О. В. Томчук

Анотація. В статті розглянуто пріоритетні напрямки підвищення ефективності інвестицій у розвиток персоналу підприємства. Висвітлено основні проблеми, що стримують інвестування в персонал підприємства. Обґрунтовано доцільність інвестицій в персонал та запропоновано визначати пріоритети інвестування.

Ключові слова: інвестиції в персонал, розвиток персоналу, професійне навчання, ефективність, конкурентоспроможність.

Вступ. Для ефективного функціонування підприємство має володіти всіма необхідними ресурсами, зокрема інформаційними, фінансовими, людськими, технологічними. Ключове місце серед усіх ресурсів посідають людські ресурси, це персонал підприємства, який є головним стратегічним ресурсом, тому що саме завдяки ньому залежать якісні результати господарської діяльності підприємств.

Проблемою аналізу ефективності інвестування коштів та аналізу трудових ресурсів поділяють праці провідних вчених. Авторами цих досліджень є: В. В. Биба, К. Макконнелл, А. В. Кір'янов, С. Брю, О. А. Грішнова, А. Василик, В. Петюх, С. О. Цимбалюк, І. Є. Рисін, В. А. Савченко та ін. Проте, слід звернути увагу на те, що багато теоретичних питань за даним питанням ще не вирішені, знаходяться на етапі постановки і вимагають подальшого та комплексного дослідження.

Метою статі є аналіз проблеми підвищення ефективності інвестицій у розвиток персоналу підприємства.

Основна частина. Здатність підприємства постійно розвивати своїх співробітників є одним з найважливіших факторів забезпечення його конкурентоспроможності на ринку, оновлення та збільшення обсягів виробництва або надання послуг. Загалом ефективний

розвиток персоналу здатний забезпечити зростання прибутковості підприємства. Отже, кожне підприємство має намагатись розвивати персонал, адже без розвитку персоналу неможливий прогрес підприємства загалом.

Ефективність діяльності підприємства залежить від інвестицій у виробництво на 30 %, на 70 % усіх підприємства залежить від рівня кваліфікації працівників. Про важливість розвитку персоналу можна зробити висновки з таких цифр: у країнах Європейського Союзу періодичність підвищення кваліфікації працівників становить близько п'яти років, у Японії – від одного до півтора року, в Україні підвищення кваліфікації проводиться кожні 5 років.

В кожній країні витрати на розвиток персоналу різні. Перш за все вони залежать від економічного розвитку країни перебування підприємства. Наприклад, витрати вітчизняних підприємств на розвиток персоналу є непорівнянними з витратами зарубіжних підприємств. Як бачимо, Україна в цьому аспекті значно відстає від інших країн. При цьому на деяких підприємствах взагалі не приділяється уваги питанню розвитку та підвищення кваліфікації працівників (табл.1) [1].

Оскільки наша країна переживає складні економічні часи, вітчизняні підприємства намагаються максимально економити на персоналі. Проте такий підхід є неправильним, адже навіть в умовах кризи не можна економити на персоналі.

Таблиця 1 – Динаміка загальних витрат на підготовку та підвищення кваліфікації кадрів в країнах світу

Країна	Середній відсоток від фонду оплати праці, %	Загальні витрати на розвиток персоналу, млрд дол.	Середній розмір витрат в місяць на 1 працівника, дол.
Україна	0,1	0,00025	0,56
США	3–5	50	1 252
Японія	5–10	80	1 670
Франція	2–5	30	1 085
Німеччина	2–5	20	970
Велика Британія	6–8	40	1 355

Основними проблемами, що нині ускладнюють організацію розвитку персоналу, на думку багатьох дослідників є:

1. Обмеженість фінансування витрат на проведення професійного навчання на виробництві з боку підприємств. Так провідні зарубіжні компанії витрачають на професійний розвиток персоналу і підготовку персоналу на підприємстві значні кошти – від 3 до 10 % фонду оплати праці.

2. Недостатня зацікавленість роботодавців щодо вкладання коштів у професійне навчання, причинами чого виступає велика мобільність робочої сили та існування ризику втрати працівників після їх навчання на виробництві; відсутність надійних методик оцінювання ефективності коштів на навчання; недостатня підтримка на державному рівні.

3. Незацікавленість працівників вкладати кошти у свою професійну підготовку через відсутність для цього достатніх стимулів. Вищий рівень професійної майстерності не завжди супроводжується підвищенням рівня заробітної плати. Ця проблема пов'язана із відсутністю прозорості щодо професійного зростання працівників на підприємстві і невідповідності практики отримання більш високої посади теоретичним умовам формально мати більш високий кваліфікаційний рівень.

4. Практична відсутність відповідних структурних підрозділів (штатних посад) безпосередньо на підприємствах; недостатній рівень володіння спеціалістами, які залучаються в якості викладачів до професійного навчання персоналу на підприємстві,

новими сучасними технологіями та методиками навчання; відсутність типових навчальних планів та програм для навчання персоналу на підприємстві, що відповідали б сучасним вимогам розвитку економіки.

5. Розпад у країні системи профтехосвіти та спеціальних середніх навчальних закладів, яка забезпечувала підготовку техніків і висококваліфікованих робітників, без яких неможливо організувати сучасне виробництво.

6. Відсутність єдиної системи професійних кваліфікацій і стандартів із професійної підготовки.

7. Брак цілеспрямованої державної стратегії і політики у сфері професійної підготовки кадрів. Наприклад, державна політика Іспанії спрямована на сприяння підвищенню ефективності професійної освіти і навчання на регіональному рівні, узгодження її з потребами розвитку економіки в автономіях [2].

Найбільш дієвим способом підвищення ефективності інвестицій у розвиток персоналу організації є налаштування системи управління процесами підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників. Для того щоб налаштувати цю систему, необхідно володіти та використовувати інформацію, що кількісно відображає розвиток персоналу.

Проблема багатьох українських підприємств в тому, що вони не ведуть збір та систематизацію таких даних. Усі показники, які стосуються кадрів організації у фінансових звітах показана як затратна частина, але ніяк не спосіб додаткового прибутку. Через те, з ціллю налагодження дієвої системи управління розвитком ресурсами організації, необхідно впровадити нові форми звітності, які будуть відображати розвиток персоналу на українських підприємствах. Такі показники мають показувати не лише кількісні, але і якісні характеристики. Якщо кількісні показники відображають ситуацію, яка скалася в середині підприємства, то якісні мають припустити чому, з якої причини так сталося.

Тому, щоб забезпечити ефективність інвестицій у розвиток людського капіталу на підприємстві, необхідно визначити наступні принципи системи управління:

- 1) Взаємоз'язок затратних та результативних показників заходів з розвитку персоналу;
- 2) Взаємоз'язок усіх показників, що характеризують персонал підприємства;
- 3) Забезпечення достовірності та несуперечності інформації;
- 4) Формування такої системи збору та аналізу інформації яка дала б змогу аналізувати та передбачати перспективні процеси.

З огляду на наявні проблеми в системі професійного навчання та світовий досвід її розвитку, основними напрямками вдосконалення в Україні слід вважати наступні:

– перехід до безперервної підготовки кадрів на основі інтеграції освіти, науки та виробництва, ядром якої є створення при провідних університетах навчально-науково-виробничих центрів, які забезпечують координацію діяльності наукових організацій, вищих навчальних закладів і підприємств по підготовці, перепідготовці та підвищенню кваліфікації спеціалістів;

– удосконалення законодавчого забезпечення процесів професійного навчання, підвищення кваліфікації, перепідготовки кадрів.

– розробка системи сертифікації щодо навчання персоналу;

– підвищення зацікавленості роботодавців у зростанні професійного рівня персоналу;

– розробка системи стимулювання працівників до навчання;

– удосконалення організації професійного навчання кадрів;

– поліпшення якості професійного навчання на виробництві та ін. [4].

Для сприяння підприємствам в організації професійного навчання працівників треба:

- відновити систему професійної орієнтації молоді, що вчиться, об'єднавши зусилля влади різного рівня, навчальних закладів і роботодавців;
- максимально спростити умови ліцензування підприємств, що здійснюють професійне навчання працівників на робочих місцях;
- змінити підходи і вимоги до розробки учбових планів і програм для професійного навчання на виробництві (з урахуванням особливостей навчання дорослих);
- забезпечити підприємства навчальними посібниками, аудіо- і відео матеріалами тощо;
- розробити і розповсюдити ефективну і зручну методичку оцінки ефективності навчання персоналу підприємств;
- розробити механізм стимулювання працівників до безперервного підвищення професійного рівня;
- запропонувати на законодавчому рівні відповідний дієвий механізм заохочення роботодавців (зменшення податків, надання пільгових кредитів і т. п.) [5].

Висновки. Для підвищення ефективності діяльності багатьох підприємств у даний час необхідно впровадження інновацій, які в основному полягають у виборі нового продукту замість збиткового, способу фінансування інвестиційного проекту по освоєнню випуску і продажів нового продукту або впровадження нового технологічного процесу. Упровадження нової техніки, технології, виробництво сучасних товарів, зростання комунікаційних можливостей створюють умови для ліквідації або зміни деяких видів робіт. У зв'язку з цим необхідна кваліфікація працівників не може бути гарантована базовою освітою. Якісне навчання персоналу дозволяє роботодавцю отримати велику віддачу у формі зростання продуктивності, досвіду, підвищення рівня відданості компанії та загального внеску в бізнес з боку співробітників.

Отже, для збільшення прибутку підприємства потрібно завжди вкладати кошти в персонал. Автором було запропоновано найбільш пріоритетні засоби інвестування: підвищення кваліфікації та нематеріальне стимулювання. Також ефективне управління персоналом і своєчасне спрямування інвестицій в достатньому обсязі на навчання співробітників сприятиме підвищенню економічних показників діяльності підприємства.

Аннотація. В статье рассмотрены приоритетные направления повышения эффективности инвестиций в развитие персонала предприятия. Освещены основные проблемы, сдерживающие инвестирование в персонал предприятия. Обоснована целесообразность инвестиций в персонал и предложено определять приоритеты инвестирования.

Ключевые слова: инвестиции в персонал, развитие персонала, профессиональное обучение, эффективность, конкурентоспособность.

Abstract. Priority directions of increase of efficiency of investments in development of the personnel of the enterprise are considered in the article. The main problems that inhibit investment in the staff of the enterprise are highlighted. The feasibility of investing in staff is substantiated and it is proposed to determine investment priorities.

Key words: investment in personnel, staff development, vocational training, efficiency, competitiveness.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Биба В. В. Світовий досвід мотивації працівників та можливості його адаптації до умов підприємств України. *Економіка та управління підприємствами*. 2017. № 10. С. 166–171.
2. Горпинченко О. В. Система підготовки кадрів: світовий досвід та тенденції розвитку в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. № 8. С. 45–48.
3. Державна служба статистики України: офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Профессиональное обучение персонала в США: краткий обзор. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/professionalnoe-obuchenie-personala-v-soedinennyh-shtatah-ameriki-kratkiy-obzor>.
5. Савченко В. А., Гемма М. Д. Фінансування професійного навчання персоналу на виробництві в Україні. *Соціально-трудові відносини: теорія і практика*. 2016. Вип. 1. С. 42–51.

ПІДВИЩЕННЯ КУПІВЕЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ СПОЖИВАЧІВ (НА ПРИКЛАДІ ПАТ «ВОЛОДАРКА»)

К. О. Статкевич, Т. Ю. Фурман

Анотація. У статті проаналізовано ключові фактори підвищення купівельної активності на підприємствах. Підтверджено їх вплив у вигляді аналізу економетричної моделі та розраховано окупність інвестицій в CRM-систему. Завдяки підбраній правильно моделі прогнозування максимально точно спрогнозовано динаміку купівельної активності на прикладі ПАТ «Володарка». Основною метою дослідження є дослідження купівельної активності, пошук заходів їх підвищення і прогнозування цих результатів. Об'єктом дослідження є економічна діяльність вінницького підприємства ПАТ «Володарка», що спеціалізується по виробництву класичного чоловічого одягу. У роботі використовувались загальнонаукові і спеціальні методи дослідження: методи аналізу та синтезу, індуктивний метод; методи статистичного аналізу показників економічної діяльності підприємств, методи екстраполяції даних.

Ключові слова: CRM-система; соціальні мережі; економетрична модель; маркетингова діяльність; модель Брауна.

Процеси вимірювання й оцінювання інформаційної системи взаємовідносин із клієнтами мають визначальне значення і впливають на характер обміну інформації та мотивацію працівників підприємства. Це визначає рівень обслуговування, сприяє постійному підвищенню кваліфікації та формуванню атмосфери співпраці в колективі, що особливо важливо для підприємств із гнучкими мережевими структурами. Процеси інформаційного обміну підприємства з клієнтами, а також між підрозділами всередині підприємства характеризуються неминучими втратами даних, тому заходи, спрямовані на зменшення таких інформаційних втрат, призводять до зниження рівня невизначеності, який можна оцінити через категорію ентропії. Наявність зворотного зв'язку з попередніми етапами дозволяє здійснювати безперервне удосконалення інформаційного забезпечення взаємовідносин з клієнтами.

Вивченням ефективності автоматизацій маркетингової діяльності підприємств займаються багато науковців, серед яких: Гевко В. [1], Артюхов М. [2], Полторак К. [3] та інші. Науковцями досліджено теоретико-прикладні аспекти впровадження автоматизованих інформаційних технологій (ІТ) для успішного управління бізнесом. Слід зазначити, що більшість авторів не акцентує увагу на автоматизації діяльності роботи підприємства з клієнтами задля підвищення їх купівельної активності. Тому невирішеними залишаються проблеми ефективного підвищення купівельної активності за допомогою управління взаємовідносинами з потенційними клієнтами та оцінки ефективності впровадження інформаційних технологій, що потребують подальшого розвитку. Зокрема, в Україні не приділяється достатньої уваги проблемам використання інформаційних технологій як засобу підвищення ефективності діяльності підприємств.

Основною метою дослідження є обґрунтування теоретичних та практичних факторів впливу на купівельну активність споживачів на сучасних підприємствах легкої промисловості, зокрема швейної галузі.

Загальноприйнятого визначення поняття “купівельна активність” немає, проте його можна ототожнювати з терміном “купівельна спроможність” - це кількість реальних товарів і послуг, які можна купити на одиницю грошей, що є зворотною величиною відповідному індексу цін: якщо ціни йдуть вгору, купівельна спроможність грошей падає. За допомогою індуктивного методу можна зробити висновок, що купівельна активність – це кількість товарів і послуг, які споживачі спожили за звітний період.

До факторів впливу на купівельну активність споживачів віднесемо: мотивація покупки, рівень лояльності до торгової марки, спосіб життя, соціально-культурні фактори, думка лідерів, сарафанне радіо, механізм управління взаємовідносинами зі споживачами.

З урахуванням даних факторів, можна дійти висновку, що ефективно розвивати два напрями підвищення купівельної активності:

- 1) впровадження CRM-систем;
- 2) розвиток продаж у соціальних мережах.

За останній важливий фактор відповідає CRM-система. Customer Relationship Management – це категорія програмного забезпечення, яка включає в себе досить широкий набір додатків. Вона розроблена для того, щоб допомогти підприємствам систематизувати дані і ефективно взаємодіяти з клієнтами, автоматизувати продажі, маркетинг і службу підтримки, а також управляти персоналом і постачальниками [1].

Розглядаючи купівельну поведінку споживачів в Інтернет-середовищі, необхідно враховувати такі особливості як канали повідомлень, які використовує споживач, характер інформації, її зміст і тональність. Для підвищення купівельної активності треба використовувати CRM-систем для існуючих клієнтів і соціальні мережі для потенційних. Причому CRM зможе ідентифікувати клієнта і накопичувати інформацію про нього.

Технологія застосування економетричних моделей у маркетинговому аналізі підвищення купівельної активності буде описана на прикладі одного із українських підприємств ПАТ «Володарка», що відноситься до легкої промисловості, на якій на сьогоднішній день щодня випускається більше 2000 одиниць виробів елегантних костюмів, піджаків, брюк, жилетів, плащів, пальто і курток для чоловіків. Близько 95 % своєї продукції фабрика експортує в Німеччину, з яких 50 % для компанії Hugo Boss [4].

Вибірка містить середньорічні значення за період 2010–2018 рр. (табл. 1), перераховані у долари США. Щорічна купівельна активність у фабрики ПАТ «Володарка» (тис. дол США) (позначаємо y_1) в цілому залежить від продуктивності праці x_1 і витрат на просування в соціальних мережах x_2 . Для аналізу залежності цих факторів побудуємо двофакторну модель: $Y = f(x_1, x_2) + \varepsilon$.

Таблиця 1 – Основні показники на ПАТ «Володарка» протягом 2010–2018 рр. [розроблено автором на підставі [4;5]]

Період	y_1	x_1	x_2	Період	y_1	x_1	x_2
2011	5645	21,71	35,63	2016	5220	20,08	31,87
2012	6448	23,80	43,21	2017	5286	17,98	32,03
2013	5840	22,46	38,13	2018	5036	19,37	30,65
2014	5742	20,14	36,45	2019	5309	19,66	34,11
2015	5587	21,90	34,1				

У регресійному аналізі розглядаються три основні завдання: побудова рівняння регресії, статистична перевірка якості отриманого рівняння, прогнозування за отриманим рівнянням. Розглянемо ці завдання.

Побудова рівняння регресії $\hat{Y} = \hat{a}_0 + \hat{a}_1 X_1 + \hat{a}_2 X_2$. Створимо кореляційну матрицю r (форм. 1) [6]:

$$r = \begin{pmatrix} r_{yy} & r_{yx_1} & r_{yx_2} \\ r_{x_1y} & r_{x_1x_1} & r_{x_1x_2} \\ r_{x_2y} & r_{x_2x_1} & r_{x_2x_2} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 1 & & \\ 0,969 & 1 & \\ 0,983 & 0,742 & 1 \end{pmatrix} \quad (1)$$

Як видно з матриці r , зв'язок між показниками Y , X_1 і X_2 достатньо високий, що свідчить про правильний вибір специфікації моделі. Для розрахунків параметрів регресії і перевірки його адекватності досліджуваному процесу було використано функцію «Регресія» надбудови «Пакет аналізу» MS Excel. Отримана лінійна модель має вигляд:

$$\hat{y} = 1974,44 + 46,74x_1 + 67,83x_2 + \varepsilon. \quad (2)$$

Перевірку якості рівняння регресії було здійснено за допомогою коефіцієнтів детермінації (R^2), множинної кореляції (R) і нормованого R-квадрат (\bar{R}^2) (табл. 2).

Таблиця 2 – Результати розрахунків параметрів двохфакторної регресії

Множинний R	0,99158731	Нормований R-квадрат	0,97766053
R-квадрат	0,9832454	Стандартна помилка	63,3170505

– $R^2=0,9834$. Тобто зміна купівельної активності на 98,34 % залежить від зміни продуктивності праці і витрат на маркетинг, а на частку інших факторів припадає 8,76 %.

– $R=0,9916$. Тобто варіація купівельної активності в зв'язку із зміною розглядуваних факторів становить 99,16 %.

– $\bar{R}^2 = 0,9777$. Тобто дисперсія у пояснюється на 97,77 % впливом аргументів x_1 і x_2 .

Отримані результати не перевищують допустимі границі, що говорить про гарну якість побудованої моделі і відповідно дана модель може застосовуватися для прогнозу і аналізу по ній поведінки досліджуваного показника у.

Для перевірки значимості моделі в цілому застосуємо F-критерій Фішера і знаходимо фактичне значення F-критерія за допомогою формули 3 [6]:

$$F_{\text{факт}} = \frac{R^2}{1-R^2} \cdot \frac{n-m-1}{m} = \frac{0,9834}{1-0,9834} \cdot 3 = 177,72. \quad (3)$$

Табличне значення F-критерія при степенях свободи $\nu_1 = m = 2$, $\nu_2 = n - m - 1 = 6$ і рівні значимості $\alpha = 0,05$ дорівнює $F_{\text{табл.}} = 5,14$. Так як $F_{\text{факт}} > F_{\text{табл.}}$, то отримане рівняння є статистично значимим.

За допомогою t-критерія Стьюдента оцінюємо статистичну значимість коефіцієнта кореляції. З цією ціллю обчислюється $t_{\text{факт}}$ по форм. 4 [7]:

$$t_{\text{факт}} = \frac{R \cdot \sqrt{(n-m-1)}}{\sqrt{1-R^2}} = \frac{0,9916 \cdot 2,449}{0,129} = 18,83. \quad (4)$$

Табличне значення t-критерія при рівні значимості $\alpha = 0,05$ і числі степенів свободи $\nu = n - m - 1 = 6$ рівно $t_{\text{табл.}} = 2,45$. Так як $t_{\text{факт}} > t_{\text{табл.}}$, то признаємо статистичну значимість коефіцієнта кореляції.

Проаналізуємо статистичну значимість коефіцієнтів регресії. Результати аналізу наведені у табл.3.

Таблиця 3 – Дисперсійний аналіз економетричної моделі

	Коефіцієнти	Стандартна помилка	t-статистика	P-Значення
Y-перетинання	1974,43844	221,305075	8,92179468	0,00011058
Змінна X1	46,7432575	18,9240814	2,47004103	0,04845502
Змінна X2	67,8322497	17,3108259	3,91848721	0,0078156

Таким чином, $t_{a_0}^{\text{позп}} = 8,92$; $t_{a_1}^{\text{позп}} = 2,47$; $t_{a_2}^{\text{позп}} = 3,92$ і $t_{a_1}^{\text{позп}} > t_{\alpha}$ і $t_{a_2}^{\text{позп}} > t_{\alpha}$. Тому коефіцієнти a_1 і a_2 значимі з ймовірністю 95 %. Значимість параметра a_0 не перевіряється.

Для кожного коефіцієнта регресії розрахуємо коефіцієнти еластичності:

$$E_1 = \frac{\widehat{a}_1 \bar{x}_1}{\bar{y}} = \frac{46,74 \cdot 20,79}{5568,1} = 0,175, \quad E_2 = \frac{\widehat{a}_2 \bar{x}_2}{\bar{y}} = \frac{67,83 \cdot 35,55}{5568,1} = 0,433.$$

Тобто при збільшення продуктивності праці на 1% прибуток збільшиться на 0,175 %, а витрат на SMM – на 0,433 %. Отже, коефіцієнт $\hat{a}_1 = 46,74$ показує, що при збільшенні продуктивності праці на 1 тис. грн прибуток ПАТ «Володарка» протягом місяця збільшиться на 46,74 тис. грн. Відповідно при збільшенні маркетингових витрат на просування у соціальних мережах на 1 тис. грн купівельна активність збільшиться на 67,83 тис. грн ($\hat{a}_2 = 67,83$). Тому підприємству необхідно впроваджувати CRM-систему, яка дозволить підвищити продуктивність праці на 1 робітника.

Для аналізу ефективності даної програми необхідно провести тестування терміном у 12 тижнів. Але з урахуванням вихідних даних, можна спрогнозувати економічну ефективність впровадження CRM-системи Бітрікс24.

На підприємстві працює 7 менеджерів з продажів (R), які здійснюють операції в середньому на 3500 грн. (C). Річний обсяг продажів (Q) – 339030 тис. грн. [4;5]. Норму рентабельності продажів (H) розрахуємо за формулою 5.

$$H = \frac{Ч_{np}}{Ч_0} \times 100\%, \quad (5)$$

де $Ч_{np}$ – чистий прибуток; $Ч_0$ – чистий дохід від реалізації продукції.

$$H = \frac{37962}{135972} \times 100\% = 27,9\%$$

На основі цих даних розрахуємо очікувану продуктивність та ефективність продажів (табл. 4).

Таблиця 4 – Показники прогнозованого додаткового щорічного прибутку ПАТ «Володарка» внаслідок впровадження CRM-системи [розроблено автором]

Продуктивність продажів (більше часу з замовниками):	
Очікуване збереження часу в розрахунку на 1 менеджера з продажу (годин в день) завдяки системі автоматизації продажів (T)	1
З них відводимо тільки 30% додаткового часу безпосередньо на продажі (T_q)	0,3
Збільшення продуктивного часу на 1 менеджера з продажу ($T_r = T_q / 8$) (восьмигодинний робочий день),%	3,75
Середньорічний дохід в перерахунку на 1 менеджера з продажу ($D = Q / R$), тис грн	48432
Додатковий середньорічний дохід на одного менеджера з продажу ($D_f = T_r \times D$)	181620
Додатковий річний дохід ($TR_1 = D_f \times R$), тис грн	1271,34
Ефективність продажів (клієнтоорієнтованість):	
Передбачуваний додатковий приріст кількості угод від впровадження CRM (K), %	10
Додатковий річний дохід ($TR_2 = Q \times K$)	33903
Додатковий щорічний прибуток від впровадження CRM ($TC = (TR_1 + TR_2) \times H$), тис грн.	364,16

Витратна частина (TD) CRM-проекту підприємства протягом першого року становить 252300 грн:

- обладнання на кожне робоче місце (5 менеджерів не мають комп'ютерів) – 28000 грн.;
- оплата програми в місяць для 15 працівників (для 7 менеджерів та керівників економічного відділу, маркетингу, зовнішніх зв'язків, складського господарства, господарчого відділу, заступнику голови з матеріально-технічного постачання, інженеру та бухгалтеру) – $535 \times 15 = 8025$ грн.;
- налаштування системи і підготовка інструкцій – 6000 грн.;
- навчання 15 працівників – $1500 \times 5 = 7500$ грн.

Враховуючи доходи і витратну частину від впровадження CRM-системи підрахуємо економічну ефективність (I):

$$I = TC - TD = 364,16 - 252,3 = 111,86 \text{ тис. грн.}$$

Яким дійсно буде результат на купівельній активності, можна зрозуміти за допомогою прогнозування. Методом підбору було встановлено, що найкраще описує тенденцію адаптивна модель. Крім того, при короткостроковому прогнозуванні, а також при прогнозуванні в ситуації зміни зовнішніх умов, коли найбільш важливими є останні реалізації досліджуваного процесу найбільш ефективними виявляються адаптивні методи, що враховують нерівноцінність рівнів тимчасового ряду.

Адаптивні моделі прогнозування – це моделі дисконтованих даних, здатних швидко пристосовувати свою структуру й параметри до зміни умов. Інструментом прогнозу в адаптивних моделях є математична модель із єдиним фактором «час».

За допомогою лінійної моделі Брауна побудуємо прогноз по купівельній активності споживачів ПАТ «Володарка» (y_t) на 2020-2022 р. Методом підбору, щоб помилка прогнозу на один крок уперед була найменшою, визначено параметр згладжування рівним 0,4. Дані аналізувались за 2011-2019 рр. ($t=1, \dots, 9$). У таблиці 5 наведені розрахунки параметрів моделі Брауна на кожному кроці.

Після визначення параметрів було перевірено статистичну точність і достовірність моделі за допомогою наступних показників:

1) F-критерія. $F_{\text{розрах}} > F_{\text{табл}}$ ($30,59 > 5,59$), тому гіпотеза про статистичну достовірність лінійної моделі Брауна з ймовірністю 0,95 не відкидається.

2) відносної помилки апроксимації. $\varepsilon_{\text{відн}} = 2,31\% < 15\%$, то модель відповідає критерію статистичної точності [7].

Таблиця 5 – Оцінка параметрів моделі Брауна [розроблено автором]

t	y_t	$S_t^{(1)}$	$S_t^{(1)}$	$a_{0,t}$	$a_{1,t}$	\hat{y}_t
1	5645	6088,92	6378,64	5799,19	-179,08	5620,11
2	6448	6226,09	6320,36	6131,81	-58,27	6073,53
3	5840	6078,60	6228,01	5929,19	-92,35	5836,84
4	5742	5950,02	6121,82	5778,22	-106,19	5672,03
5	5587	5811,35	6003,22	5619,47	-118,60	5500,87
6	5220	5585,45	5843,63	5327,27	-159,59	5167,69
7	5286	5471,06	5701,31	5240,81	-142,32	5098,49
8	5036	5304,87	5549,87	5059,87	-151,44	4908,43
9	5309	5306,45	5456,88	5156,01	-92,99	5063,02

Оскільки модель є точною і достовірною, прогнозування на її основі також є адекватним.

Таблиця 6 – Точковий і інтервальний прогнози по моделі Брауна [розроблено автором]

Рік прогноза	Точковий прогноз \hat{y}_{n+L} , тис. дол США	Середньоквадратична похибка тренда, S_{cp}	Довірчий інтервал прогнозу	
			Нижня межа	Верхня межа
2020	4970,04	0,81	4583,38	5356,69
2021	4877,05	1,05	4375,39	5378,71
2022	4784,06	1,28	4173,05	5395,07

Таким чином, при збереженні тенденції, що склалася в 2020 р купівельна активність може знизитися до 4970,04 тис. дол. США, при цьому можлива диференціація в межах від 4583,38 до 5356,69 тис. дол. США.

На рис.1 представлені результати апроксимації та прогнозування з використанням моделі Брауна.

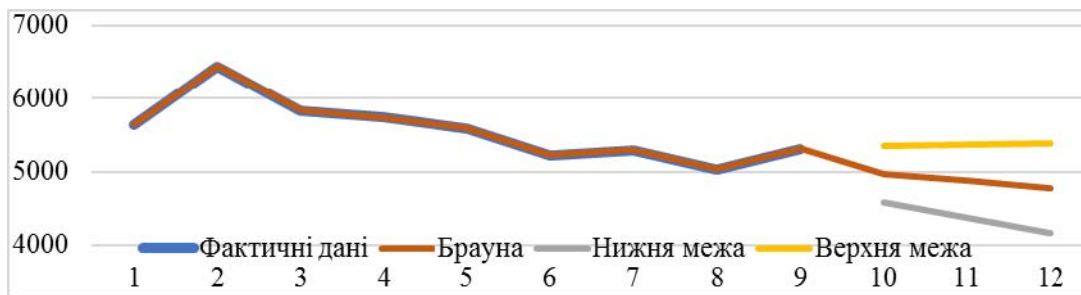

Рис.1. Результати апроксимації й прогнозування по адаптивній моделі Брауна

Візуально бачимо, що лінійна модель Брауна добре описує фактичні дані купівельної активності, а тому прогноз є адекватним.

З урахуванням проведених розрахунків окупності інвестицій у впровадження CRM-системи, а також мінімізації ризиків зменшення купівельної активності ПАТ «Володарка» доцільно враховувати розрахований щорічний додатковий прибуток від Бітрікс24 (111,86 тис. грн або 4474,4 тис. дол. США). Тобто, незважаючи на негативну динаміку у купівельній активності, впровадження CRM-системи дозволяє подвоїти результат, що є суттєвим.

Отже, впровадження автоматизованої системи допоможе ПАТ «Володарка» орієнтуватися у світі інформаційних послуг, вирішувати питання комплектування інформаційної бази підприємства та підвищити ефективність використання інформаційних ресурсів в управлінні взаємовідносин з клієнтами. Проте сама по собі інформаційна технологія не може бути єдиним інструментом в досягненні поставлених цілей на ПАТ «Володарка». Керівникам ПАТ «Володарка» необхідно приділяти належну увагу вдосконаленню маркетингових досліджень із застосуванням різних програмних інструментаріїв, яких досить багато на інформаційному ринку.

Для підприємства вигідно впровадити CRM-систему Бітрікс24, оскільки це більш ефективна комплексна CRM-система, підсистемою якої є робота у соціальних мережах. Причому CRM допоможе ідентифікувати клієнта та накопичувати інформацію про нього. У результаті здійснення проекту формування та розвитку інформаційної системи управління взаємовідносинами з клієнтами підприємства будуть досягнуті результати: створиться єдина система роботи з клієнтами, буде вестися історія взаємин; автоматизація роботи з новими та існуючими клієнтами; проведення маркетингового аналізу профільних ринків; реалізація повного управління фінансовою діяльністю. В подальшому необхідно впровадити дані заходи та оцінити їх ефективність.

Нами було доведено, що при збільшенні продуктивності праці на 1 тис. грн. прибуток ПАТ «Володарка» протягом місяця збільшиться на 46,74 тис. грн., що підтверджує вплив цього фактора. Крім того, за допомогою прогнозування лінійною моделлю Брауна виявлено спад купівельної активності на 2020 р. За допомогою впровадження Бітрікс24 можна вдвічі збільшити прибутки компанії та отримати лояльних постійних клієнтів.

Анотація. В статті проаналізовані ключеві фактори підвищення покупательської активності на підприємствах. Підтверджено їх вплив за допомогою аналізу економетричної моделі та розраховано окупаемость інвестицій в CRM-систему. Благодаря побудованій моделі прогнозування максимально точно спрогнозовано динаміку покупательської активності на прикладі ОАО «Володарка».

Основною метою дослідження є дослідження покупательської активності, пошук шляхів її підвищення та прогнозування цих результатів. Об'єктом дослідження є економічна діяльність винницького підприємства ПАТ «Володарка», спеціалізуючись на виробництві класическої чоловічої одягу. В роботі використовувались загальнонаукові та спеціальні методи

исследования, а именно: методы анализа и синтеза, индуктивный метод, методы статистического анализа показателей экономической деятельности предприятий, методы экстраполяции данных.

Ключевые слова: CRM-система; социальные сети; эконометрическая модель; маркетинговая деятельность; модель Брауна.

Abstract. The article analyzes the key factors of increasing purchasing activity in enterprises. Their influence in the form of econometric model analysis was confirmed and the return on investment in the CRM system was calculated. Thanks to the correctly selected forecasting model, the dynamics of the purchasing activity on the example of PJSC "Volodarka" was accurately forecasted.

The main purpose of the study is to study purchasing activity, to find ways to improve them and to predict these results. The object of study is the economic activity of Vinnitsa enterprise PJSC "Volodarka", which specializes in the production of classic men's clothing. General and special methods of research were used in the work, namely: methods of analysis and synthesis, inductive method; methods of statistical analysis of indicators of economic activity of enterprises, methods of data extrapolation.

Key words: CRM-system; social networks; econometric model; marketing activities; model of brown.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гевко В. Класифікація інформаційних систем управління взаємовідносинами з клієнтами. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2013. Вип. 2 (9). С. 44–57.
2. Артюхов М. Системы управления предприятием. *Финансовый директор*. 2003. № 2. С. 42–45.
3. Полторак К. А. Аналіз особливостей поведінки споживачів в мережі інтернет. *Ефективна економіка*. 2015. № 11. С. 164–169.
4. Офіційний сайт ПАТ «Володарка». URL: <http://www.volodarka.com/ua/novini/?p=1> (дата звернення: 10.03.2020).
5. Річна фінансова звітність ПАТ «Володарка» URL: <https://smida.gov.ua/db/emitent/year/xml/showform/115113/165/templ> (дата звернення: 11.03.2020).
6. Христиановский В. В., Щербина В. П. Экономико-математические методы и модели: теория и практика. Донецк: ДонНУ. 2010. 335 с.
7. Буркіна Н. В. Статистичне моделювання і прогнозування : робочий зошит для студентів всіх спеціальностей економічного факультету. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2018. 55 с.

УДК 504.03

ВЛИЯНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ НА МЕЖДУНАРОДНУЮ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

А. Д. Сухова, С. В. Савенко

Аннотация. В данной статье представлена информация о глобальных экологических проблемах современности. В исследовании также рассмотрен опыт развитых стран и международных компаний в решении экологической проблемы, приведена информация об экологической политике Республики Беларусь и субъектов хозяйствования данной страны. Автором даны предложения по повышению конкурентоспособности Республики Беларусь на основе опыта зарубежных стран в решении экологических проблем и рациональном использовании отходов производства. Осознанная политика государства, целенаправленные действия компаний и отдельно взятого индивида смогут справиться в решении экологических проблем и повысить конкурентоспособности страны на мировой арене.

Ключевые слова: экология, конкурентоспособность, отходы, пластик, экологическая политика, Беларусь.

Хозяйственная деятельность, лежащая в основе экономики, неизменно оказывает влияние на экологию. Как правило, такое воздействие зачастую носит негативный характер. Экология, в свою очередь, также оказывает воздействие на хозяйственную деятельность и уровень конкурентоспособности отдельно взятой компании и всего государства. Нерациональное потребление ресурсов приводит к их истощению, а загрязнение окружающей среды вызывает необходимость дополнительных затрат на

сокращение негативных эффектов. Таким образом, наблюдается тесная взаимосвязь между проблемами, появляющимися в сфере экологии и их влиянием на экономическую деятельность, конкурентоспособность и наоборот.

Проблема экологии является одной из самых глобальных проблем XXI века. Существует несколько основных экологических проблем:

- глобальное потепление;
- разрушение озонового слоя;
- загрязнение мирового океана;
- загрязнение воздуха;
- недостаток питьевой воды;
- уничтожение тропических лесов;
- истощение природных ресурсов;
- уменьшение биоразнообразия;
- опустынивание.

У этих проблем один источник, всё это результат негативного антропогенного воздействия, а именно выбросов промышленности, транспорта, отходов, а также чрезмерного использования пластиковой упаковки. Сама природа не справляется с той нагрузкой, которую человечество на нее оказывает, она не в состоянии самостоятельно восстановить экологическое равновесие и воссоздать изъятые у нее блага в изначальном объеме. По оценкам Мирового экономического форума к 2050 году в мировом океане пластика будет больше, чем рыбы [1]. Именно поэтому особенно остро стоит проблема сортировки мусора, потому что, несмотря на удалённость «большой воды», все экосистемы взаимосвязаны.

По статистике на 2018 год, на одного белоруса приходится около 400 кг мусора в год [2].

Однако считается, что население планеты с каждым годом становятся всё более осознанными в плане потребления. Не только отдельные государства, но и огромные корпорации задумываются о судьбе планеты.

На международном уровне в 2015 году 195 странами и ЕС было подписано «Парижское соглашение» – соглашение в рамках Рамочной конвенции ООН об изменении климата. Оно регулирует меры по снижению содержания углекислого газа в атмосфере с 2020 года. Целью соглашения является удержание роста глобальной средней температуры «намного ниже» 2 °С и «приложение усилий» для ограничения роста температуры величиной 1,5 °С.

Повышение конкурентоспособности страны — значит повышение конкурентоспособности каждого её предприятия. Следовательно, чем больше предприятий применяют у себя экологические стандарты и экономическую политику, тем эффективнее экономическая политика всей страны.

Экологическая политика является важной составной частью политики любого государства. На данный момент существует множество различных методов экологической политики государства:

- административно-контрольные – заключаются в контроле за соблюдением природоохранного законодательства, стандартизации, экологическом мониторинге и т.д;
- технико-технологические – применение технико-технологических средств и решений для защиты и развития окружающей среды;
- экономические – создание системы платежей, налогообложения, льгот, введение штрафных санкций и других стимулов для природопользователей;
- законодательно-правовые – разработка и принятие нормативно-правовых актов, направленных на регулирование отношений между обществом и природой;
- политические – действия политических и других организаций, направленные на защиту окружающей среды;

– воспитательно-образовательные – формирование экологического сознания и моральной ответственности населения [3].

Примечательно, что и многие государства осознают необходимость решения многочисленных экологических проблем. Что касается мусора, интересен опыт Словении и Швеции. Жители этих стран превратили мусор в нечто полезное, научились производить меньше мусора, правильно его сортировать и утилизировать, при этом применяя штрафные санкции при неправильной его утилизации, а также получать экономический эффект от использования остатков мусора. Однако, что касается Беларуси, в нашей стране сохранён ручной способ его сортировки.

В 2018 году в Республике Беларусь было образовано 3795000 тонн коммунальных отходов, доля извлечения вторичных материальных ресурсов (ВМР) из твердых коммунальных отходов в Беларуси составила лишь 18,8%. Из них около 50% составляют отходы из бумаги и картона, 26,5% – отходы из стекла, 12% – пластиковые отходы, 7% – отработанные шины. Только в Минске суммарная площадь мусорных полигонов составляет 73,8 гектара [2]. Таким образом, отправляя 81% всего мусора на свалку, Беларусь теряет ресурсы, которыми могла бы обладать в случае более рациональной системы утилизации отходов.

В 2017 году выбросы углекислого газа (CO₂) в Беларуси без учета землепользования, изменения землепользования и лесного хозяйства составили 62,7 миллиона тонн, из них 56,4 приходится на энергетику [2]. Не секрет, что выбросы CO₂ являются главными источниками появления озоновых дыр и парникового эффекта, что далеко не лучшим образом сказывается на экологии всей планеты. Основными источниками CO₂ в Республике Беларусь являются выбросы предприятий, автомобильный транспорт, а также коммунальные отходы.

В 2019 году в Минске появился сервис велопроката Kolobike. Цель создателей Kolobike – создать самый распространенный, экологичный и доступный сервис шеринга в Минске. Кроме того, по всей республике появляется всё больше велопарковок, что стимулирует белорусов переходить на данное средство передвижения.

В марте 2020 года президентом Республики Беларусь был подписан указ, который даёт льготы тем, кто покупает электромобиль. Указ содержит следующие основные пункты:

- освобождение от уплаты пошлины на допуск электромобилей к участию в дорожном движении;
- ставка НДС при ввозе электромобиля составляет 0%;
- земельные участки для строительства зарядных комплексов сдаются в аренду бесплатно;
- плата за парковку электромобилей в оборудованных местах не будет взиматься до 2026 года.

Также с 2017 года на улицах Минска можно встретить электробусы. На одном заряде они способны преодолевать расстояние до 20 километров, а на подзарядку батарей уходит всего 5–8 минут.

На сегодняшний день также актуально проблем использования пластиковой тары. Пластиковые бутылки впервые были использованы в коммерческих целях в 1947 году. Предположительно, минимальный срок разложения пластиковой бутылки составляет 450 лет и более. Из чего можно сделать вывод, что на сегодняшний день ни одна пластиковая бутылка ещё не разложилась полностью.

Для борьбы с пластиком в Республики Беларусь вышел закон, запрещающий использование одноразовой пластиковой посуды в заведениях общественного питания, от 1 января 2020 года, вместе с постановлением он вступит в силу 1 января 2021 года. В список запрещенной пластиковой посуды попали палочки для размешивания напитков, стаканы, тарелки, трубочки, упаковка для продукции общественного питания и пищевых продуктов, чашки [4]. Однако в этом списке нет “бумажных стаканов”, которые сейчас

можно увидеть в любой кофейне. Как правило, такие стаканчики не перерабатываются, так как внутри имеют полиэтиленовое покрытие, воск, либо клеящую добавку, которая плавится при высоких температурах и не растворяется в воде. Это значительно усложняет процесс их переработки, т.к. становится необходима сортировка и специальное оборудование для переработки такого вида мусора [5].

В Беларуси на сегодняшний день активно развивается движение «My cup, please!», цель которого привлечь внимание к данной проблеме. Кофейни, поддержавшие это движение, предоставляют бонусы своим клиентам в виде скидок на покупку напитков в свою кружку.

Также примечательно, что в Беларуси уже есть магазины, применяющие международные практики отказа от одноразовой посуды, один из них - Tiden, который также по совместительству является кофейней, первой в Беларуси, полностью отказавшейся от одноразовой посуды. В качестве альтернативы они предлагают кофе «на месте» или в вашу кружку со скидкой 10 %, а также у себя в кофейне-магазине они продают различные эко-вещи, продукты домашней химии, многоразовые кружки для кофе с собой. Также в этой кофейне организован пункт сбора пластиковых карточек и зубных щеток, которые потом отправляются на переработку в Москву. Кроме того, своим посетителям они бесплатно отдают кофейную гущу, оставшуюся после заваривания кофе, для домашнего использования в косметических целях или в качестве природного удобрения. Небольшой шаг в этом направлении сделала международная кофейня Surf coffee, которая заменила пластиковые одноразовые ложки деревянными.

Сегодня всё больше компаний повышают конкурентоспособность следуя экологической политике, учитывая, что многие покупатели сознательно выбирают компании, придерживающиеся экологических стандартов. Например, 2017 году все металлические пробки от бутылок пошли на производство 2200 автомобилей Volvo. Известный бренд одежды H&M с 2013 года принимает старую одежду потребителей на переработку. А в апреле 2019 им была представлена коллекция одежды, изготовленная полностью из переработанных материалов, Conscious Exclusive. Так, например, представлены вещи из альтернативной кожи Pinatex (создана из листьев ананаса), ткань Orange Fiber (полученная из отходов от производства апельсинового сока), а также из материала, полученного после обработки водорослей. Также в феврале 2020 года бренд Nike представил коллекцию кроссовок, сделанных из мусора от производства собственных товаров, Spac Hippie. Для компаний это дополнительная реклама и в то же время популяризация идеи переработки материалов.

Белорусская сеть книжных магазинов Oz запустила проект, в рамках которого вы можете отказаться от полиэтиленового пакета и получить в знак благодарности специальную открытку OZ. Она сделана из эко-бумаги, которая производится без химических добавок и отлично подходит для вторичной переработки. Каждый месяц книжный магазин предоставляет новый дизайн открытки, тираж каждой из которых ограничен. Хотя акция в какой-то мере и хороша, так как привлекает внимание к проблеме, но, тем не менее она тратит важные ресурсы, поэтому не является хорошей альтернативой пакету.

Говоря о пакетах, нельзя не упомянуть сеть гипермаркетов «Гиппо», которая добавила в свой ассортимент 3 дополнительных вида пакета: бумажный, из кукурузного крахмала и хозяйственную сумку из синтетических волокон. Важно отметить, что бумажные пакеты действительно разлагаются гораздо быстрее полиэтиленовых и не оставляют след микропластика, однако они далеко не лучше их. На этот раз проблема в ресурсо- и энергоёмкости, поскольку на изготовление бумажного пакета нужно в 20 раз больше воды, чем на изготовление пластикового, а химические вещества, необходимые для нагрева и связывания древесной стружки, способствуют появлению кислотных дождей и загрязняют воду вблизи бумажных фабрик. Бумажное производство требует больших затрат электроэнергии, равно как и переработка. Чтобы переработать килограмм пластмассы необходимо на 91 % меньше энергии, чем на переработку

килограмма бумаги. В дополнение такие бумажные пакеты делаются не из переработанных материалов (макулатуры), а из первичной древесины, и их практически невозможно использовать повторно [6].

Что касается пакетов из кукурузного крахмала, с ними тоже не всё так просто. Да, они являются более экологичными, но, к сожалению, они способны выдержать лишь килограмм веса и разлагаются при “определенных условиях”, которые не соблюдаются на мусорных полигонах.

Как уже было сказано ранее, бумажные и крахмальные пакеты не являются более экологичными, но они обращают внимание потребителя к проблеме и заставляют задуматься. На данный момент правительство Беларуси хочет разрешить потребителям использовать свою тару при покупке товаров, то есть использовать многоразовые мешочки и контейнеры, которые являются более экологичными.

Но не только субъекты хозяйствования задумываются о вреде, который наносят одноразовые товары, сами потребители стараются быть более экологичными. Речь идёт не только посуде, во всем мире существует множество эко-магазинов, предлагающих не только шопперы, многоразовые мешочки для фруктов и эко-кружки, но и бамбуковые зубные щётки, шариковые ручки из переработанной упаковки tetra pak, сухие шампуни, стальные трубочки для напитков, лопатки для чистки ушей (чтобы отказаться от ватных палочек) и многое другое.

Таким образом, для решения экологических проблем необходимо:

– усовершенствовать систему раздельного сбора мусора, чтобы отходы распределялись еще на стадии образования. Одним из таких способов сортировки и переработки мусора является депозитно-залоговая система обращения тары. Эта система основана на экономическом стимулировании покупателя: покупая товар в потребительской упаковке, он уплачивает за нее сумму депозита (залога), а при возврате пустой тары получает эти деньги обратно [7].

– осуществлять экологическое просвещение. Необходимо прививать потребителям культуру осознанного потребления, учить использовать свою тару при покупке товаров, то есть использовать многоразовые мешочки и контейнеры, которые, как уже было сказано ранее, являются более экологичной заменой пакета.

– переходить поэтапно на общественный транспорт. Даже при том условии, что автобусы так же выбрасывают выхлопные газы, автобусом одновременно пользуется большее количество людей, за счёт чего удельный вес выхлопных газов на одного человека значительно уменьшается.

– применить в передвижении на близкие расстояния велосипед. В границах города он является хорошей альтернативой автомобилю, так как велосипед практически не требует дополнительных капиталовложений и обслуживания, а также езда на велосипеде укрепляет здоровье и повышает выносливость.

– использовать электробусы и электромобили. Применение электромобиля заметно снижает шум и расходы на бензин, а работающий двигатель такой машины не выделяет никаких вредных газов или других веществ, так что сам по себе не загрязняет окружающую среду.

Только согласованная работа всех звеньев экологической системы начиная от индивида, организации и заканчивая государством и международными организациями способна постепенно справиться с глобальными экологическими проблемами.

Annotation. This article provides information on the global environmental problems of our time. The study also examined the experience of developed countries and international companies in solving the environmental problem, provides information on the environmental policy of the Republic of Belarus and business entities of this country. The author gives suggestions to improve the competitiveness of the Republic of Belarus based on the experience of foreign countries in solving environmental problems and the rational use of industrial waste. The conscious policy of the state, the targeted actions of companies and an individual indie species will be able to cope with solving environmental problems and increase the country's competitive ability on the world stage.

Key words: ecology, competitiveness, waste, plastic, environmental policy, Belarus.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. The New Plastics Economy. Rethinking the future of plastics. URL : http://www3.weforum.org/docs/WEF_The_New_Plastics_Economy.pdf. (Дата доступу: 14.02.2020)/
2. Охрана окружающей среды в Республике Беларусь: статистический сборник / И. В. Медведева. Национальный статистический комитет Республики Беларусь, 2019. С. 191–192.
3. Экологическая политика: принципы формирования и реализации. URL : https://ecodelo.org/3671-ekologicheskaya_politika_printsipy_formi_rovaniya_i_realizatsii-ustoichivoe_razvitiie. (Дата доступу: 13.03.2020).
4. Постановление министерства антимонопольного регулирования торговли Республики Беларусь 19 февраля 2020 г. № 14 “О перечне одноразовой пластиковой посуды”. URL : <http://pravo.by/document/?guid=12551&p0=W22035115&p1=1>. (Дата доступу: 15.02.2020).
5. Из чего на самом деле сделаны бумажные стаканчики? URL : <https://zen.yandex.ru/media/alinamandarina/iz-chego-na-samom-dele-sdelany-bumajnye-stakanchiki-5c2bcc678c276f00aa0e6207>. (Дата доступу: 09.03.2020).
6. Почему бумажный пакет не экологичнее пластикового. URL : <https://eco-cosm.com/articles/lokalno/pochemu-bumazhnyij-paket-ne-ekologichnee-plastikovogo>. (Дата доступу: 04.03.2020).
7. Как в Беларуси планируют решать проблему использования коммунальных отходов URL : <http://www.pravo.by/novosti/obshchestvenno-politicheskie-i-v-oblasti-prava/2019/august/39041>. (Дата доступу: 14.03.2020).

УДК 314.151.3 – 054.72

ПРОБЛЕМИ ЗОВНІШНЬОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

А. С. Філіпішина, З. А. Атаманчук

Анотація. У статті проаналізовано проблеми та наслідки міжнародної міграції для країн-донорів, запропоновано заходи, спрямовані на подолання наслідків глобальної міграції населення та перспективні шляхи вирішення проблеми міжнародної міграції у рамках Організації Об'єднаних Націй. Методологічною основою проведеного дослідження є використаний структурно-системний підхід, методи порівняльного аналізу, аналітичної та комплексної оцінки.

Ключові слова: міжнародна міграція, трудова міграція, мігранти, країни-донори.

Вступ. Міжнародні міграційні потоки перетворилися в глобальне явище, яке має вплив на всі сторони життя світової спільноти. Глобалізація світового ринку праці вимагає більшої гнучкості міграційної поведінки, яку може гарантувати тимчасова трудова міграція. Залучення іноземних працівників на тимчасовій основі відповідає цілям міграційної політики більшості приймаючих держав. У результаті зміни кваліфікаційної структури міграційних потоків характеризуються, перш за все, збільшенням серед мігруючих частки осіб з високим рівнем освіти і професійної кваліфікації, що є негативним явищем для країн-донорів.

Мета дослідження полягає у вивченні процесів міжнародної трудової міграції, обґрунтуванні її специфіки та розвитку, проблем та перспектив. Проблемам міжнародної міграції робочої сили присвячені праці провідних українських учених, серед яких: Е. Абрамова, С. Вільгельм, І. Дахно, І. Бураковський, В. Копійка, І. Лапшина, В. Мовчан, О. Шумило, Б. Рігерт, В. Сіденко, О. Усенко, А. Фіалко, Т. Циганкова, В. Новицький, А. Поручник, М. Румянцев, А. Філіпенко та ін. Проте системні моменти дослідження цього явища потребують подальших наукових пошуків у даній площині.

Основна частина. В останні десятиліття однією з найбільш значущих тенденцій в розвитку міжнародних економічних відносин стало стрімке зростання ролі міжнародної міграції населення. Мова йде не тільки про кількісні показники даного явища, але і про появу нових якісних особливостей, що виражаються у глобальному характері міжнародної

міграції, якою охоплено, в тій чи іншій мірі, усі країни світу. Іншою найважливішою її особливістю є поширення різних форм міграції з економічних причин, що обумовлено рядом факторів:

- наростання економічного розриву між країнами, що розвиваються і розвиненими країнами;
- демографічний дисбаланс між країнами Півночі і Півдня, який є потужним стимулом для еміграції з останніх;
- поліпшення засобів зв'язку і транспортної системи, що сприяє вільному і швидкому переміщенню навіть між дуже віддаленими одна від одної територіями;
- діяльність міжнародних інститутів, а також транснаціональних корпорацій;
- розвиток соціальних зв'язків, інтернаціональні шлюби, возз'єднання сімей і формування світової системи взаємодопомоги [1].

У 2019 р. кількість міжнародних мігрантів у всьому світі досягла майже 272 млн осіб порівняно з 153 млн осіб у 1990 р., коли в Європі перебувала найбільша їх частина (82 млн осіб), а далі йшли Північна Америка (59 млн осіб), Північна Африка і Західна Азія (49 млн осіб). Регіональний розподіл міжнародних мігрантів змінюється, при цьому чисельність мігрантів у Північній Африці, Західній Азії і в країнах Африки на південь від Сахари зростає швидше, ніж в інших регіонах. Продовжує зростати кількість випадків вимушеного переміщення через міжнародні кордони. Кількість біженців і шукачів притулку збільшилася приблизно на 13 млн. осіб в період з 2010 р. по 2017 р., що становить майже чверть від загального обсягу всіх міжнародних мігрантів. На Північну Африку і Західну Азію припадає близько 46 % від загальносвітового обсягу біженців та шукачів притулку, за ними слідують країни Африки на південь від Сахари (близько 21 %). У 2019 р. дві третини усіх міжнародних мігрантів проживали всього в 20 країнах. Найбільша кількість міжнародних мігрантів (51 млн осіб) проживали в Сполучених Штатах Америки, що становить близько 19 % від загального обсягу мігрантів у світі. Друге і третє місця серед країн світу за чисельністю міжнародних мігрантів займають Німеччина і Саудівська Аравія (близько 13 млн. осіб кожна), далі йдуть Російська Федерація (12 млн осіб) і Сполучене Королівство (10 млн. осіб). Третина всіх міжнародних мігрантів прибули у десять країн. У 2019 р. Індія була провідною країною походження міжнародних мігрантів, а 17,5 млн осіб проживали за кордоном. Другою за величиною діаспорою були мігранти з Мексики (11,8 млн. осіб), далі – Китай (10,7 млн осіб), Російська Федерація (10,5 млн осіб) та Сирійська Арабська Республіка (8,2 млн осіб). Жінки і дівчатка складають менше половини (48 %) усіх міжнародних мігрантів у всьому світі, частка жінок і дівчат у загальній кількості дещо скоротилася – з 49,3 % у 2000 р. до 47,9 % у 2019 р. Частка жінок-мігрантів була найвищою у Північній Америці (51,8 %) і Європі (51,4 %), а найнижчою – у країнах Африки на південь від Сахари (47,5 %) і Північної Африки та Західної Азії (35,5 %) [2].

Аналіз досвіду зарубіжних країн і теоретичних підходів до проблем міжнародної міграції трудових ресурсів і її впливу на соціально-економічне становище приймаючих країн та країн-донорів, дозволив виявити ряд закономірностей. Найбільш значущими економічними наслідками трудової міграції для країни-донора є трансферти мігрантів, які стосуються позитивних факторів, і «витік мізків», який є однозначно негативним явищем для країни-постачальника мігрантів. У країнах найбільш активних експортерів трудових ресурсів, доходи від трансфертів мігрантів іноді досягають значної частки валового національного продукту, забезпечуючи значне джерело надходження валюти. З іншого боку, виїжджають на заробітки за кордон найбільш енергійні, молоді громадяни, багато з яких – освічені й талановиті, вони намагаються назавжди залишитися в країні призначення. Особливе занепокоєння у цьому контексті викликає безповоротна інтелектуальна еміграція з країн, що розвиваються, яка сприяє ще більшому наростанню розриву у рівнях розвитку між країнами Півночі та Півдня. Теоретично оцінити втрату одного фахівця досить складно, так як збиток держави полягає не тільки в тих витратах,

які були понесені на виховання і навчання мігранта, а й у можливішому внеску даної особи в економічний розвиток держави у майбутньому. Природно слід враховувати наявність можливостей уряду в галузі створення умов для реалізації потенційних можливостей окремого індивіда. Проте, можна припустити, що в цілому наслідки від трудової еміграції громадян будуть позитивними, якщо трансферти мігрантів компенсують втрати країни від безповоротної втрати «мізків» [3].

Процеси трудової міграції належать до категорії тих економічних явищ, які не слід залишати без втручання держави, покладаючись на ефективний розподіл ресурсів у рамках вільного саморегульованого ринку. Це особливо актуально з урахуванням соціальних аспектів міграції та можливого негативного ставлення місцевого населення до носіїв чужої культури. Однак, не можна розглядати трудових мігрантів лише як економічну одиницю, лише як фактор виробництва. У першу чергу необхідно пам'ятати, що мігранти – це люди, масштабне переміщення яких є найважливішим фактором ускладнення системи міждержавних відносин.

У рамках проведеного аналізу різних теоретичних підходів до вивчення цього явища і його впливу на економічне зростання, можна стверджувати, що «витік мізків» однозначно є негативним явищем для країни-донора. Серед найбільш негативних проявів відтоку фахівців можна виділити наступні:

- ослаблення науково-технічного потенціалу та уповільнення темпів економічного зростання;
- невиправдані витрати держави на виховання, навчання і підвищення кваліфікації емігрантів;
- упущена вигода, рівна очікуваному вкладу в економіку, науку і соціальний розвиток країни;
- соціально-демографічні втрати, порушення наступності поколінь.

Міграція негативно позначається на розвитку соціальної сфери. Працюючи за кордоном, мігранти не роблять ніяких внесків до соціальних фондів своєї країни, не платять податків. Однак мігранти, які повертаються, і члени їх сімей користуються за рахунок держави медичними та освітніми послугами. Мігранту, який втратив працездатність за кордоном, нараховується пенсія за віком або за інвалідністю. Таким чином, тягар соціальних виплат трудовим мігрантам і членам їхніх сімей несе країна-донор.

У країнах-донорах у результаті виїзду громадян репродуктивного віку, відбувається порушення сімейних відносин через тривалу відсутність одного з подружжя, відкладені народження або відмови від народження дітей та погіршення стану здоров'я, через те виникають неминучі демографічні втрати. Загрозу для демографічного розвитку становить перетворення значного сегменту тимчасової міграції на стаціонарну, коли слідом за працівником виїжджають на возз'єднання їх сім'ї.

До негативних належать і соціально-психологічні наслідки трудової міграції: девальвація сімейних відносин, труднощі в побудові міжособистісних відносин батьків і дітей, соціальне сирітство, емоційні розлади у емігрантів та їхніх сімей, пияцтво, поширення споживчих настроїв серед молоді, яка через батьківські грошові трансші з-за кордону втрачає мотивацію до навчання і роботи.

Нарешті, масова еміграція погіршує міжнародну репутацію країни через придбання іміджу держави, яка не здатна забезпечити нормальні умови праці та стандарти життя для своїх громадян. З боку приймаючих країн часто висувуються політичні та економічні претензії до країн еміграції, особливо в разі значного припливу нелегальних мігрантів. Зокрема Іспанія, Великобританія, Італія наполягають на застосуванні жорстких санкцій щодо держав, які не перешкоджають незаконному виїзду своїх громадян в Європу. Надання економічної допомоги країнам, що розвиваються, часто ставиться в залежність від ефективності здійснюваних ними заходів щодо стримування нелегальної міграції.

Хоча в Європі та Північній Америці суспільне обговорення наслідків міжнародної міграції стає предметом інтенсивних дебатів, у країнах, що розвиваються, на це мало

звертають увагу. Зрозуміло, що питання міжнародної міграції стосується усіх сторін політики на місцях, від місцевого економічного розвитку, а саме неформального сектора, до освіти, охорони здоров'я, житлового господарства та безпеки.

Уряди повинні навчитися вирішувати цю складну проблему через спеціальні програми та заходи. Це, зокрема, стосується органів місцевого самоврядування, на які все більше покладається відповідальність за розробку та реалізацію ефективної політики на місцевому рівні, включаючи заходи, що стосуються міграції. З одного боку, вони повинні визнати потенційні переваги мігрантів. З іншого боку, міжнародна міграція може бути і часто є джерелом явного або прихованого соціального конфлікту. Громадська думка, як правило, змінюється з підйомами та падінням економіки, але також чутлива до інформації та повідомлень, що надходять від політиків та державних органів. Аналогічно, органи державної влади стежать за тенденціями у сприйнятті та громадській думці, особливо коли вони прагнуть отримати підтримку. Для розробки відповідної політики однією з перших проблем, яку повинні вирішити місцеві органи влади – це відсутність надійної та оновленої інформації про потоки, запаси, умови життя та праці мігрантів [4].

Питання міграції постійно є на порядку денному у міжнародного співтовариства з моменту прийняття Програми дій на Міжнародній конференції з народонаселення та розвитку (МКНР) 1994 р. Хоча наступні конференції та зустрічі на вищому рівні Організації Об'єднаних Націй в соціальній та економічній сферах підтвердили внесок міжнародної міграції в розвиток, це не було відображено в Цілях розвитку тисячоліття.

На другому засіданні на високому рівні з питань міжнародної міграції та розвитку, яке відбулося у жовтні 2013 р., Генеральна Асамблея прийняла візуальну декларацію. Угода не тільки визнала внесок міграції у реалізацію Цілей розвитку тисячоліття, але й визнала, що мобільність людини є ключовим чинником сталого розвитку [3].

Резолюцією, прийнятою Генеральною Асамблеєю 25 вересня 2015 року «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» визнано позитивний внесок мігрантів у забезпечення всеохоплюючого зростання і сталого розвитку. Зазначено, що міжнародна міграція є багатоплановим явищем, яке має велике значення для розвитку країн походження, транзиту і призначення та потребує узгоджених і комплексних заходів реагування [5]. Світові організації, держави співпрацюватимуть на міжнародному рівні задля гарантування впорядкованої та законної міграції з повною повагою до прав людини й гуманним поводженням із мігрантами, незалежно від їхнього статусу, з біженцями та переміщеними особами.

Висновки. Міжнародна міграція населення впливає на визначення економічного статусу країни, демографічну ситуацію, взаємозв'язки у різних галузях, формування світового ринку, переміщення фахівців, а також впливає на економічний розвиток країни у майбутньому та на систему міждержавних відносин. Явище трудової міграції населення має як позитивні чинники, так і негативні, що формує певний імідж країн. Питання трудової міграції та їх вирішення – це питання глобального світового масштабу, що знаходяться на порядку денному не тільки урядів промислово-розвинених країн, але і країн, які розвиваються, що визначатиме в подальшому долю людства.

Анотація. В статтю проаналізовані проблеми і наслідки міжнародної міграції для стран-доноров, пропонуються заходи, спрямовані на подолання наслідків глобальної міграції населення і перспективні шляхи вирішення питання міжнародної міграції в рамках ООН. Методологічною основою проведеного дослідження є використаний структурно-системний підхід, методи порівняльного аналізу, аналітичного і комплексного оцінювання.

Ключові слова: міжнародна міграція, трудова міграція, мігранти, країни-донори.

Abstract. The article analyzes the problems and consequences of international migration for donor countries, suggests measures aimed at overcoming the consequences of global migration and promising ways of solving the problem of international migration within the UN. The methodological basis of the conducted research is a structural-system approach, methods of comparative analysis, analytical and complex assessment.

Key words: international migration, labor migration, migrants, donor countries.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Роменчак О. Визначення та класифікація міграцій: наближення до операційних понять. Політичний менеджмент. 2006. № 2(17). С. 127–139.
2. International Migration Report. United Nations 2019. URL : https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/InternationalMigration2019_Report.pdf (дата звернення : 03.03.2020)
3. International Migration Report. United Nations 2017. URL : http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2017_Highlights.pdf (дата звернення: 03.03.2020).
4. Соціально-економічні наслідки міжнародної міграції робочої сили. URL : http://pidruchniki.com/1759091462532/ekonomika/sotsialnoekonomichni_naslidki_mizhnarodnoyi_migratsiyi_robocchoyi_sili (дата звернення: 07.03.2020).
5. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL : <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld> (дата звернення: 07.03.2020)

УДК 657

ПРОБЛЕМИ ОЦІНКИ В РАМКАХ УПРАВЛІННЯ ВИРОБНИЧИМИ ЗАПАСАМИ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ

А. О. Цибулько, Л. Л. Гевлич

Анотація. Виробничі запаси є основним ресурсом підприємств, а ефективність їх використання напряму впливає на конкурентну позицію суб'єкта господарювання. Особливу увагу при організації управління запасами слід приділяти точності їх оцінки як показнику, що визначає кінцеві фінансові результати підприємства. Питанням удосконалення обліку виробничих запасів присвятили свої дослідження численні вітчизняні вчені, але вони не зосереджувалися на проблемах оцінки запасів. Тому дослідження оцінки виробничих запасів з точки зору ідентифікації проблем і напрямів їх вирішення є актуальним практичним завданням. Метою статті є ідентифікація проблем оцінки виробничих запасів на вітчизняних підприємствах з точки зору пошуку шляхів їх розв'язання. У дослідженні ідентифіковані проблеми оцінки виробничих запасів у різні часові періоди, сформульовані завдання обліку та вдосконалення управління виробничими запасами вітчизняного підприємства, намічені перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: виробничі запаси, оцінка, облік, управління.

Вступ. Виробничі запаси в якості одного з основних ресурсів підприємства є обов'язковою умовою його діяльності, а ефективність їх використання напряму впливає на конкурентну позицію суб'єкта господарювання. Особливу увагу при організації управління запасами слід приділяти точності їх оцінки як показнику, що визначає кінцеві фінансові результати підприємства. І хоча розвиток інформаційних технологій дозволяє сьогодні підвищити ефективність управлінських рішень, впровадження програмних продуктів не дозволяє повністю вирішити проблеми даної ділянки. Саме тому дослідження оцінки виробничих запасів з точки зору ідентифікації проблем і напрямів їх вирішення є актуальним практичним завданням.

Питанням удосконалення обліку виробничих запасів присвятили свої дослідження такі вітчизняні вчені як Л. Безкоровайна, В. Голод, О. Данілочкіна, В. Кононенко, Л. Мілько, В. Світлична, Я. Хотенчук, Ж. Цупаленко [1–5]. Але вони не зосереджувалися саме на проблемах оцінки запасів, до того ж швидка динаміка розвитку бізнес-процесів, інформаційних технологій та нормативної бази спонукає до перевірки їх висновків у сучасних умовах розвитку вітчизняної економіки.

Метою статті є ідентифікація проблем оцінки виробничих запасів на вітчизняних підприємствах з точки зору пошуку шляхів їх розв'язання.

Основний розділ. За визначенням П(С)БО 9 «Запаси» представляють собою активи, які мають чітку визначену мету використання в рамках діяльності суб'єкта господарювання: утримуються для продажу за умов звичайної господарської діяльності

(наприклад, готова продукція, товари тощо), перебувають у процесі виробництва з метою подальшого продажу його продукту (наприклад, незавершене виробництво, напівфабрикати), утримуються для споживання під час виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг, а також управління підприємством (наприклад, сировина, матеріали, паливо, тара, МПБ тощо) [6]. Безумовно, слід пам'ятати і про необхідність дотримання об'єктами запасів умов визнання їх активами: вірогідності отримання підприємством в майбутньому економічної вигоди, пов'язаною з їх використанням, а також можливості достовірної оцінки їх вартості.

Методологічні основи формування в рамках облікової системи підприємства інформації про запаси і розкриття її у показниках фінансовій звітності регламентуються тим же П(С)БО 9, а в якості завдань обліку можна виокремити такі:

- своєчасне документування операцій з руху виробничих запасів як основа своєчасної управлінської інформації;
- оцінка виробничих запасів у визначені часові моменти – при надходженні (оприбуткуванні), вибутті, на дату балансу;
- доведення облікових записів до фактичного стану справ щодо вартості залишків на основі інвентаризації запасів;
- виявлення стану виробничих запасів як основа рішень щодо їх уцінки або списання з балансу;
- контроль за ефективним використанням виробничих запасів.

Однією з частих помилок, що виникає у первинному обліку запасів і потім множитья в аналітичних та синтетичних регістрах, є неправильна ідентифікація витрат в рамках визначення первісної вартості. За нормативними вимогами остання має включати суми, що сплачуються постачальнику (продавцю) за вирахуванням непрямих податків, якщо вони відшкодовуються підприємству, суми ввізного мита, транспортно-заготівельні витрати (затрати на заготівлю запасів, оплата тарифів за вантажно-розвантажувальні роботи, транспортування запасів усіма видами транспорту до місця їх використання, включаючи витрати зі страхування ризиків), інші витрати, безпосередньо пов'язані з придбанням запасів і доведенням їх до стану, придатного для використання у запланованих цілях. І якщо стосовно перших складових вартості проблем немає (так, покупна ціна визначається за договором з постачальником чи продавцем, а непрямі податки та мито – згідно із нормативними вимогами), то стосовно транспортних чи інших витрат можуть бути проблеми у трактування складових витрат. Так, до інших витрат, відносять прямі витрати за елементами: матеріальні, на оплату праці, інші прямі витрати підприємства на доопрацювання і якісне підвищення технічних характеристик запасів. Таке визначення є недостатньо яким, особливо для малих підприємств, де облік почасти веде сам власник чи керівник, тому потребує уточнення на прикладі віртуального підприємства, як це роблять міжнародні стандарти бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Так само можна поступити і щодо роз'яснення складових первісної вартості запасів, що виготовляються власними силами підприємства і оцінюються за виробничою собівартістю, яка визначається за П(С)БО 16 «Витрати». Далі П(С)БО 9 також наголошує, що у випадку неможливості достовірного визначення первісної вартості на момент оприбуткування, запаси можуть бути оцінені за справедливою вартістю з наступним її коригуванням до первісної. Знов таки, така пропозиція не роз'яснює процедури оцінки за справедливою вартістю та можливості уникнення маніпулювання такою оцінкою. Якщо справедливу вартість має визначати виключно суб'єкт оціночної діяльності, це може призвести до погіршення фінансових показників підприємства, адже вартість послуги оцінки буде віднесена на вартість запасів. А якщо за П(С)БО 19 «Об'єднання підприємств» [8] визначати її за домовленістю із постачальником як суму, за якою можна продати актив або оплатити зобов'язання за звичайних умов на певну дату, це може бути використано як інструмент навмисного заниження (завищення) вартості запасів. Аналогічна проблема виникає і щодо оцінки

справедливої вартості запасів, що внесені до статутного капіталу підприємства, отримані безоплатно або передані в обмін на інші активи.

Але значно більшою проблемою обліку запасів, на наш погляд, є вибір методу їх оцінки при вибутті. Саме цей метод як складова облікової політики підприємства здатний значно впливати на фінансові результати суб'єкта господарювання через величину матеріальних витрат. Крім того, від методів оцінки запасів при вибутті залежить величина оборотних активів підприємства, що відображається у балансі, а відповідно, і показники ліквідності. Динаміка цін, використання різних методів оцінки до різних видів товарно-матеріальних цінностей, необхідність дотримуватися певного алгоритму розрахунків робить дану облікову ділянку трудомісткою та ризикованою з точки зору викривлення інформації.

П(С)БО 9 передбачає самостійний вибір підприємства з таких видів оцінки:

- 1) ідентифікованої собівартості відповідної одиниці запасів;
- 2) середньозваженої собівартості;
- 3) собівартості перших за часом надходження запасів (ФІФО);
- 4) нормативних затрат;
- 5) ціни продажу.

Щодо першого методу, який здебільшого використовується для запасів, які відпускаються для спеціальних замовлень і проектів, чи замінюють одне одного, проблемою є велика трудомісткість обліку, адже це передбачає чітку ідентифікацію кожної одиниці таких запасів та суворе документування операцій щодо їх руху. Аналогічна проблема пов'язана і з відстеженням послідовності отримання та списання партій запасів, необхідної за методом ФІФО. Але вирішення такої проблеми можливе за допомогою автоматизації обліку руху запасів.

Інші методи оцінки при вибутті передбачають проблеми дотримання певного алгоритму розрахунків, а подекуди і його вибору. Так, використання оцінки за середньозваженою вартістю передбачає вибір і закріплення в обліковій політиці моменту визначення ціни: один раз в кінці часового періоду або кожного разу перед відпуском запасів у виробництво (на сторону). Метод нормативних витрат ефективний тільки при наявності прогресивних норм і нормативів за елементами витрат, у тому числі, матеріальних, на підприємстві. Крім того, він передбачає наявність жорсткого контролю за процедурою визначення та внесення відхилень від норм в кінці періоду, адже саме це є основою достовірності показників звітності за цим методом. Метод ціни продажу заснований на застосуванні підприємствами роздрібною торгівлі середнього проценту торговельної націнки товарів і використовується, якщо інші методи оцінки вибуття не виправдані. Якщо підприємство має значну змінну номенклатуру товарів з приблизно однаковим рівнем торговельної націнки, то собівартість реалізованих одиниць визначається як різниця між продажною (роздрібною) вартістю і сумою торговельної націнки. Визначення розміру такої націнки, як і величини облікової вартості є розрахунковими, відповідно, можуть бути викривлені при недбалому або навмисно помилковому алгоритмі чи арифметичних неточностях.

На дату балансу для вибору найменшої величини первісна вартість запасів має бути порівняна із чистою вартістю реалізації. При цьому остання має визначатися за кожною одиницею запасів шляхом вирахування з очікуваної ціни продажу очікуваних витрат на завершення виробництва і збут. Обидва очікуваних показника є доволі ймовірнісними, що викликає проблему чіткого встановлення складових витрат на збут, алгоритму їх розрахунку та визначення продажною ціною, а також контрольних заходів щодо їх дотримання. Крім того, бухгалтер у разі уцінки вартості залишку запасів до чистої реалізаційної вартості очікує процедура регулярного перегляду вартості реалізації на кінець майбутніх періодів: якщо чиста вартість реалізації тих запасів, що раніше були уцінені та є активами на дату балансу, надалі збільшується, на суму збільшення чистої вартості реалізації, але не більше суми попереднього зменшення, визнається інший операційний дохід із збільшенням вартості цих запасів [7].

Ідентифіковані проблеми оцінки в різні часові періоди доповнюються такими негативними аспектами обліку запасів:

– низький рівень оперативності інформаційного забезпечення управлінських рішень щодо виробничих запасів;

– невідповідний рівень оперативного регулювання процесу забезпечення запасами;

– обмеженість контролю використання виробничих запасів.

Вирішення цих проблем потребує організації ефективної системи отримання інформації про виробничі запаси, зокрема, через автоматизацію облікового та управлінського процесів [8].

Що ж стосується необхідності раціонального й ефективного використання виробничих запасів, особливу роль тут грає їх первинний облік, недоліки якого проявляються у виявленні нестач (пересортиці, надлишків) при інвентаризації, викривленні інформації реєстрів обліку та звітності тощо. Тому ефективний документообіг разом із контрольними заходами щодо його дотримання може розглядатися як засіб зменшення матеріальних витрат.

Висновки. За результатами дослідження ідентифіковані основні проблеми визначення вартості запасів у різні часові моменти та використання її в управлінні вітчизняними підприємствами, зокрема:

– трудомісткість процедур первинного обліку запасів;

– використання певних методів оцінки у маніпулятивних цілях для досягнення бажаного впливу на фінансові результати;

– відсутність чіткого визначення складу витрат у рамках вартості запасів, алгоритмів та процедур їх розрахунку та контрольних заходів за їх дотриманням.

З урахуванням вищевикладеного розроблені такі основні завдання вдосконалення управління виробничими запасами:

1) підвищення оперативності інформаційного забезпечення управління виробничими запасами підприємств шляхом упровадження автоматизації обліку і управління;

2) чітке визначення внутрішніми регламентами підприємства складу інших витрат при придбанні, складових вартості запасів, що виготовляються власними силами, процедур оцінки справедливої та чистої реалізаційної вартості;

3) чітке планування та організація обліково-контрольних заходів за оцінкою запасів при оприбуткуванні, вибутті, на дату балансу;

4) розробка ефективного документообігу за ділянкою виробничих запасів та контрольних заходів щодо його дотримання працівниками підприємства.

Вивчення сучасних пакетів прикладних програм обліку та управління виробничими запасами вітчизняних підприємств буде напрямом подальших досліджень.

Аннотація. Производственные запасы являются основным ресурсом предприятий, а эффективность их использования напрямую влияет на конкурентную позицию субъекта хозяйствования. Особое внимание при организации управления запасами следует уделять точности их оценки как показателю, определяющему конечные финансовые результаты предприятия. Вопросам совершенствования учета производственных запасов посвятили свои исследования многочисленные отечественные ученые, но они не сосредотачивались на проблемах оценки запасов. Поэтому исследование оценки производственных запасов с точки зрения идентификации проблем и направлений их решения является актуальной практической задачей. Целью статьи является идентификация проблем оценки производственных запасов на отечественных предприятиях с точки зрения поиска путей их решения. В исследовании идентифицированы проблемы оценки производственных запасов в различные временные периоды, сформулированы задачи учета и совершенствования управления производственными запасами отечественного предприятия, намечены перспективы дальнейших исследований.

Ключевые слова: производственные запасы, оценка, учет, управление.

Abstract. Inventories are a major resource of enterprises, and their effective utilization directly affects the competitive position of the entity. Particular attention when organizing inventory management should be given to the accuracy of their valuation as an indicator that determines the ultimate financial results of the enterprise. Numerous domestic scientists devoted their research to the improvement of inventory accounting, but did not focus

on the problems of stock assessment. Therefore, the study of inventory assessment in terms of identifying problems and directions for solving them is an urgent practical task. The purpose of the article is to identify problems of inventory assessment at domestic enterprises in terms of finding ways to solve them. The problem of inventory estimation in different time periods is identified in the study, the tasks of accounting and improvement of inventory management of the domestic enterprise are formulated, prospects of further researches are outlined.

Key words: inventories, assessment, accounting, management.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Безкоровайна Л. В. Проблеми бухгалтерського обліку виробничих запасів та напрямки його вдосконалення. *Економіка. Управління. Інновації*. 2016. Випуск № 4 (19). URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2016_4_3.
2. Данілочкіна О. В., Голод В. О. Актуальні проблеми організації і ведення обліку виробничих запасів підприємствами України. *Економічний вісник*. 2012. № 18/1. С. 47–49.
3. Кононенко В., Цупаленко Ж. Облік виробничих запасів: сучасний стан та напрямки вдосконалення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Сер.: Економічні науки. 2016. Вип. 16(1). С. 147–151.
4. Мілько Л. В., Хотенчук Я. А. Питання вдосконалення обліку виробничих запасів. URL : <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/2423>.
5. Світлична В. Ю. Актуальні проблеми організації і ведення обліку виробничих запасів підприємствами України. URL: http://www.economy-confer.com.ua/full_article/716/.
6. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 «Запаси»: наказ Міністерства фінансів України № 246 від 20.10.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99> (дата звернення: 10.03.2020 р.).
7. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 19 «Об'єднання підприємств»: наказ Міністерства фінансів України № 163 від 07.07.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0499-99> (дата звернення: 10.03.2020 р.).
8. Васильєва Л. М., Соколенко А. І. Сучасні проблеми та напрями та напрями вдосконалення організації та ведення обліку виробничих запасів на підприємстві. *Молодий вчений*. 2017. № 4. С. 623–625.

УДК 330.46

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ РИНКУ НЕРУХОМОСТІ В УКРАЇНІ

А. С. Шатківська, Н. В. Буркіна

Анотація. Статтю присвячено аналізу сучасного стану ринку нерухомості, досліджено загальні тенденції управління проектами створення об'єктів нерухомості. За допомогою програми STATISTICA, а саме кластерного аналізу, проведено дослідження ринку нерухомості по регіонах України.

Ключові слова: ринок нерухомості, проект, управління, кластерний аналіз.

Вступ. У сучасний період, в умовах євроінтеграції, формування ринку нерухомості потребує ретельного дослідження для виявлення тенденцій подальшого розвитку, визначення впливу факторів. В Україні ринок нерухомості є одним з компонентів багатофакторної системи економічних відносин і вважається механізмом, за допомогою якого з'єднуються інтереси права, а також встановлюються ціни на нерухомість.

Важливим компонентом на ринку комерційної діяльності є створення об'єкта нерухомості – це складний проект, яким необхідно ефективно управляти. Координація дій всіх його учасників на кожній стадії, необхідні характеристики керівника проекту, взаємодія всередині проектною команди – основні питання, які вирішує кожен власник об'єкта нерухомості, що розвивається. Крім того, в останні роки на українському ринку нерухомості з'явилась тенденція до поєднання в рамках одного об'єкту декількох сегментів нерухомості. Така тенденція ускладнює проекти, роблячи їх більш масштабними, довгостроковими і витратними, збільшуючи значимість для економіки країни [1].

Основною ціллю створення об'єктів нерухомості є отримання доходу в довгостроковому періоді, тому реалізація таких проектів повинна, в першу чергу, бути

орієнтована на постійні позитивні грошові потоки і отримання прибутку від експлуатації об'єктів. Це гарантується, в першу чергу, певною якістю здійснення проєктів. На сьогодні потреба в розумінні процесів розвитку об'єктів нерухомості на українському ринку нерухомості значно зросла, що підтверджує актуальність обраного напрямку дослідження.

У науковій літературі дослідженню питань, пов'язаних з ринком нерухомості, в тому числі в сфері управління проєктами створення об'єктів нерухомості, присвячено досить багато уваги як вітчизняними, так і зарубіжними вченими, такими як: Ю. С. Хавар, В. М. Сай, Е. В. Лянце, В. О. Воронін, О. Гриценко. Особливості та проблеми регіонального розвитку ринку висвітлювалися в роботах Є. В. Галицької, Л. А. Свистун, Т. І. Даниленко Т. І. Сутність і місце нерухомості в системі ринкових відносин розглянуто в роботах Н. І. Верховлядової, О. Ю. Щеглової, Н. М. Бурханової, А. Фрай, Л. О. Богінської і багато інших [2, 3].

Метою дослідження є проведення аналізу сучасного стану ринку нерухомості в Україні та виявлення загальних тенденцій управління проєктами створення об'єктів нерухомості.

Основна частина. Ринок нерухомості – це особливий вид ринку, на якому об'єктом купівлі-продажу чи застави для отримання кредиту виступає нерухомість. Даний ринок доцільно розглядати як систему відносин (прямих чи опосередкованих) між продавцями і покупцями (користувачами), яка діє на основі цінового механізму з урахуванням соціального значення, особливостей правового режиму привласнення, природних властивостей та основних ознак нерухомості й підпорядковується закономірностям функціонування як товарного, так і фінансового ринків.

В Україні ринок нерухомості виник недавно. Його правила і закони багато в чому склалися стихійно, немає конкретних критеріїв його класифікації та оцінки вартості або якості товару [4].

Між будь-якими галузями та ринком нерухомості існує тісний взаємозв'язок. Наприклад, це пояснюється тим, що будівельна галузь створює об'єкти ринку нерухомості та якісно замінює їх склад, ринок капіталу для функціонування повинен мати приміщення, а також будівлі необхідні для функціонування логістичних компаній, організацій різних рівнів та напрямків діяльності, тощо.

У сучасних умовах ринок нерухомості має чотири напрями функціонування [5]:

- сфера інвестування в нерухомість;
- ринок, на якому об'єкти нерухомості виступають як товари особливого роду;
- ринок послуг, що створює умови для життєдіяльності й життєзабезпечення людини;
- каталізатор розвитку суміжних галузей народного господарства.

Ринок нерухомості можна розглядати як складну динамічну систему, поведінка якої визначається її властивостями, що змінюються у часі. Усі фактори, які впливають на ціноутворення на ринку нерухомості, можна розділити на внутрішні (місце розташування об'єкту, технічний стан, об'ємно-планувальні рішення тощо) та зовнішні (соціально-економічні, фінансові та політичні фактори) [6].

У рамках даного дослідження проаналізуємо в динаміці залежність куплених квартир по регіонам України за 2018 р., в тому числі м. Києві, від цін за м², кількості введених в експлуатацію квартир, інвестицій в будівництво, чисельності населення та доходів населення [7].

За допомогою програми STATISTICA, а саме кластерного аналізу, було досліджено по областях України та окремо м. Києві за 2018 р. кількість введених в експлуатацію квартир.

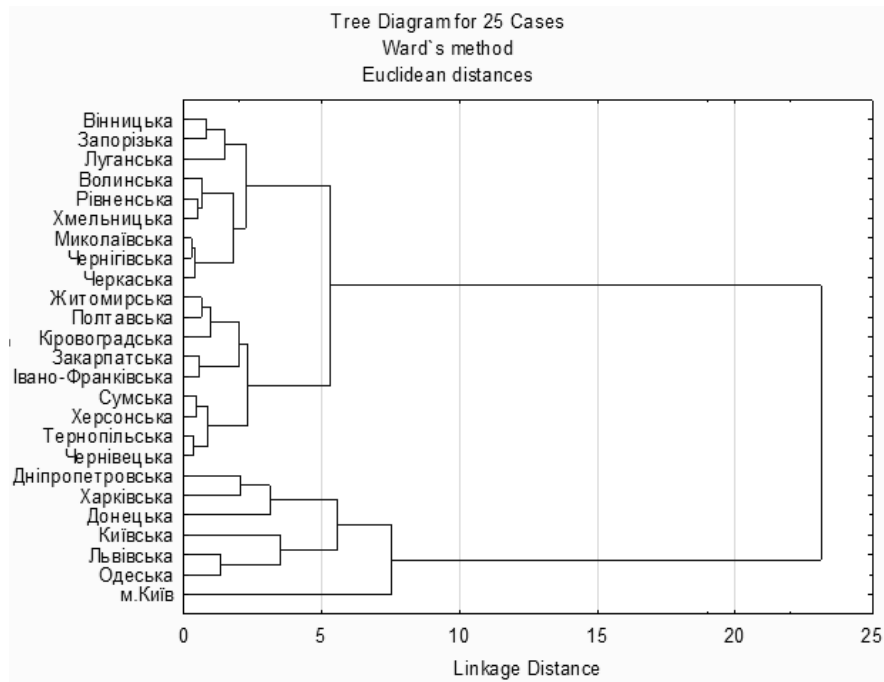

Рис. 1 «Деревоподібна діаграма»

Таким чином, проаналізувавши деревоподібну діаграму, можна сказати, що за кількістю введених в експлуатацію квартир області України та м. Київ розділилися на шість кластерів.

Для більш повного та точного аналізу було здійснено кластеризацію по шести кластерам, тобто проведено розбиття об'єктів дослідження (області України та м. Київ) на окремі кластери (рис. 2)

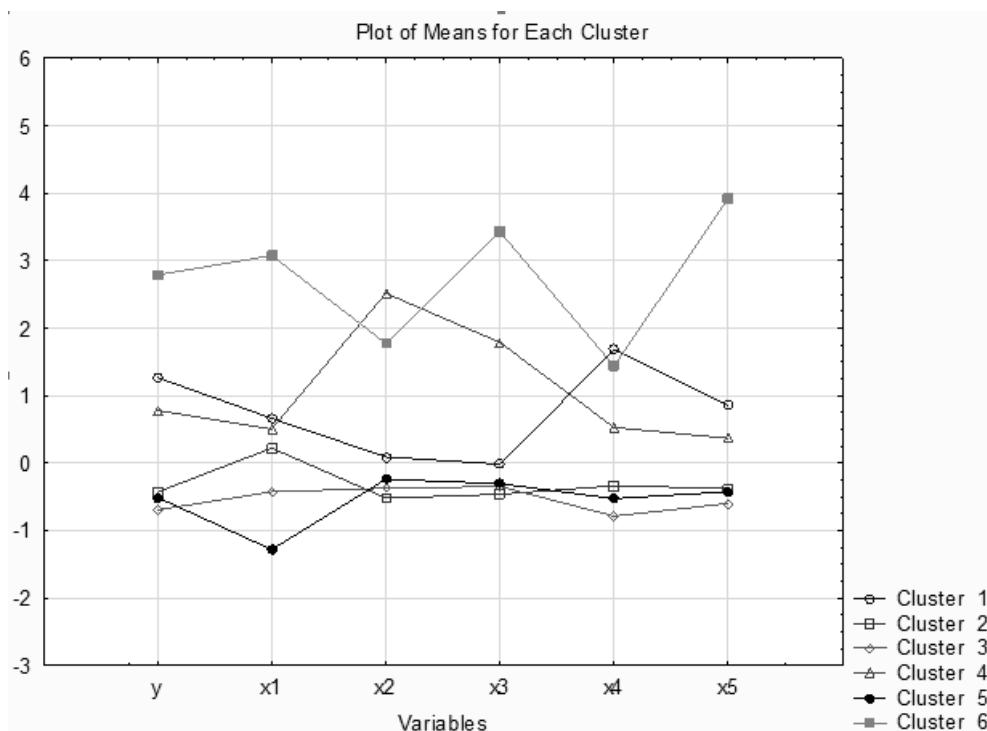

Рис. 2 «Розбиття по кластерам»

На графіку уточнено властивості кожного з отриманих шести кластерів по обраних факторах:

у – кількість введених в експлуатацію квартир, м²;

- x1 – ціна за м², грн.;
- x2 – кількість куплених квартир;
- x3 – інвестиції в будівництво, тис. грн.;
- x4 – чисельність населення, тис. осіб;
- x5 – дохід населення, млн грн.

Таким чином, до першого кластеру увійшло чотири області (Дніпропетровська, Донецька, Одеська, Харківська). В цих областях спостерігається найвища чисельність населення з достатньо високими доходами та відповідно досить висока кількість введених в експлуатацію квартир, причому по достатньо високій ціні за квадратний метр.

До другого кластеру належить Вінницька, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Рівненська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області. Для них рівень введених в експлуатацію квартир на середньому рівні, якщо порівнювати з іншими кластерами. Це пов'язано з найнижчими інвестиціями в будівництво, відносно невисокими доходами населення цих регіонів, але в той же час не маленькими цінами квартир за м² та відповідно найменшою кількістю куплених квартир.

Волинська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Чернівецька області увійшли до третього кластеру. Чисельність населення та доходи в цих областях найнижчі, інвестиції в будівництво та кількість куплених квартир на низькому рівні, проте ціни за квадратний метр не найнижчі. Тому кількість введених в експлуатацію квартир у цих регіонах на найнижчому рівні, якщо порівнювати з іншими областями.

Київська та Львівська області відносяться до четвертого кластеру. Кількість куплених квартир найбільша по даних областях, також спостерігається високий рівень вкладених інвестицій в будівництво (найвищий після м. Київ), проте кількість введених в експлуатацію квартир в даному кластері, порівнюючи з іншими знаходиться на середньому рівні. Це вказує частково на неефективність вкладених інвестицій та можливість більш оптимального балансування попиту та пропозиції на ринку нерухомості. Таким чином, при такому рівні фінансування будівництва та великому попиту на послуги в цьому секторі рекомендується збільшити пропозицію за рахунок введення в експлуатацію більшого числа об'єктів.

До п'ятого кластеру увійшли: Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська та Полтавська області. В цих областях найнижчі ціни квартир за м², також мала чисельність населення, тому кількість введених в експлуатацію та кількість куплених квартир на досить низькому рівні.

До шостого кластеру відноситься лише м. Київ. Тут спостерігаються найвищі показники майже за усіма факторами, тільки кількість куплених квартир нижча, ніж у четвертого кластеру, та чисельність населення у першого кластеру трішки вища, ніж у м. Києві.

Отже, підводячи підсумок, варто сказати, що найбільше нових житлових будинків у м. Києві. Найбільше купують квартири у Львівській та Київській областях. Дніпропетровська, Донецька, Одеська, Харківська області знаходять на другому рівні, після м. Києва по кількості введених в експлуатацію квартир та по рівню цін за м². Області, що увійшли до другого, третього та п'ятого кластерів, мають досить низькі показники по кількості введених в експлуатацію квартир, на це впливає мала чисельність населення, низькі доходи та малий розмір інвестицій в будівництво по даних областях.

Висновок. Ринок нерухомості України знаходиться на стадії спаду, саме через свою специфічність не може бути віднесений до ефективних високоорганізованих ринків, проте варто зазначити, що він є відображенням економічного, соціального та політичного благополуччя в країні. Неврегульований або нестабільний ринок нерухомості може справляти негативний вплив на хід економічних реформ, а також бути джерелом соціальної напруги в суспільстві через наявність житлової проблеми у великих містах.

Важко передбачити завершення стадії спаду і переходу до фази відновлення, оскільки характерною ознакою ринку нерухомості є його висока залежність від стану економіки в цілому.

Для подальшого розвитку ринку нерухомості України необхідне втручання держави, що характеризується наступними діями [6]:

1) покращення інвестиційного клімату в країні, що дасть змогу створити ефективну систему оподаткування об'єктів нерухомості;

2) запровадження та розробка ефективного механізму контролю за виконанням місцевими органами влади та органами місцевого самоврядування делегованих їм повноважень, що стосуються вирішення житлових питань;

3) покращення якості аналітики ринку, яка сьогодні представлена консалтинговими й ріелторськими компаніями і відображає, як правило, короткострокові коливання, а не тенденції ринку;

4) збільшення купівельної спроможності населення шляхом підтримки малого бізнесу.

Аннотація. Стаття посвячена аналізу сучасного стану ринку нерухомості, досліджені загальні тенденції управління проектами створення об'єктів нерухомості. С допомогою програми STATISTICA, а саме кластерного аналізу, проведено дослідження ринку нерухомості по регіонах України.

Ключевые слова: рынок недвижимости, проект, управление, кластерный анализ.

Abstract. The article is devoted to the analysis of the current state of the real estate market, examines the general tendencies of managing real estate projects. With the help of the STATISTICA program, namely cluster analysis, a survey of the real estate market in the regions of Ukraine was conducted.

Key words: real estate market, project, management, cluster analysis.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Єрмолаєва В. В. Ринок нерухомості в Україні: особливості та проблеми. *Наука-виробництво*. 2011. №11. С. 40–47
2. Богінська Л. О. Ринок нерухомості: стан та регіональні особливості. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2015. № 2. С. 127–133.
3. Хавар Ю. С., Сай В. М. Сучасний стан формування ринку нерухомості в Україні. *Економічні науки*. 2016. № 4. С. 73–78.
4. Петрищенко Н. А., Андріянов В. С., Рижова Г. Р. Дослідження ринку нерухомості в Україні. *Економіка та управління національним господарством*. 2018. № 25. С. 135–139.
5. Дивиденко Н. М., Воронченко О. В. Сутність та закономірності розвитку ринку нерухомості в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 21. С. 5–7 с.
6. Козак С. В. Статистичне оцінювання ринку житлової нерухомості в Україні. *Економічний вісник*. 2018. №6. 571–578 с.
7. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

УДК 331.108

EMPLOYEE EXPERIENCE MANAGEMENT ЯК ПЕРЕДУМОВА ПІДВИЩЕННЯ ПРИБУТКОВОСТІ КОМПАНІЇ

Т. В. Шайгородська, Н. С. Якимова

Анотація. У даній статті розглянуто визначення Employee Experience Management як інноваційного напрямку в управлінні персоналом. Досліджено сучасні напрацювання світових компаній в сфері управління досвідом працівників. Проаналізовано застосування даної методики на прикладі зарубіжних компаній та надано рекомендації щодо створення моделі позитивного досвіду працівників.

Ключові слова: управління досвідом, Employee Experience Management, інвестиції.

Вступ. Концепція досвіду працівників Employee Experience Management стала достатньо популярною за останні кілька років серед зарубіжних компаній, однак ще велика кількість компаній не інвестують кошти у досвід клієнтів чи кандидатів, і не вважають таку практику дієвою для ефективної роботи бізнесу. Водночас, ті компанії, які

інвестують в досвід своїх співробітників, визнаються кращими для працевлаштування, більш затребуваними серед пошукачів роботи, а також більш інноваційними.

Використовувати термін Employee Experience почали в свої дослідженнях такі вчені як Джош Берсін, Джейсон Флінн, Вероніка Меліан Алекс Едман, Арт Мазор, Джейкоб Морган, які відзначають важливість застосування цієї концепції в сучасних компаніях. Серед вітчизняних вчених ця концепція ще не знайшла свого відображення, що зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Метою дослідження є вивчення концепції Employee Experience Management та виокремлення можливостей її застосування в українських компаніях.

Основний розділ. Досвід співробітників (Employee Experience або EX) - це сукупне сприйняття працівником свого роботодавця або результат взаємовідносин, які компанія будує зі співробітником протягом усього його життєвого циклу – від початкового знайомства з брендом роботодавця на етапі працевлаштування в компанію до останнього дня роботи і переходу в статус «колишнього співробітника» [1].

Джейкоб Морган в своїй роботі «Переваги досвіду співробітників» вказує, що «у світі, де гроші перестають бути основним мотивуючим фактором для співробітників, зосередження уваги на досвіді працівників є найбільш багатообіцяючою конкурентною перевагою, яку може створити компанія».

За результатами дослідження Employee Experience Advantage, проведеного Джейкобом Морганом, серед 250 опитаних компаній, які інвестували в досвід своїх співробітників, виявлено тенденцію до збільшення рівня прибутковості таких компаній, на відміну від їх конкурентів, які не здійснювали інвестицій. Слід зазначити, що рівень прибутковості компаній, що інвестують в досвід своїх співробітників, переважає у 4 рази [2].

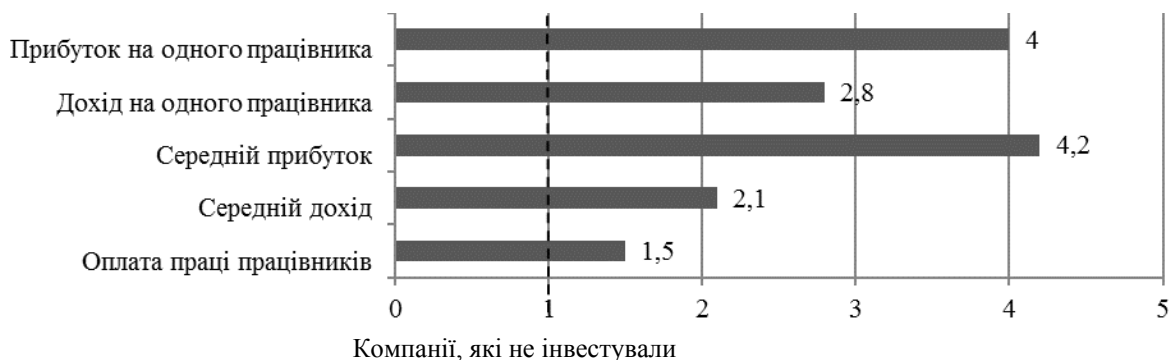

Рис. 1. Показники компаній, які інвестують в досвід працівників [2]

Дж. Морган робить наголос на тому, що досвід кожного співробітника, незалежно від розміру або масштабу компанії, складається з трьох основних середовищ: культурного, технологічного та фізичного.

1. Культурне середовище компанії – це відчуття і почуття, які наявні у співробітника по відношенню до своєї роботи. На це впливають взаємовідносини з керівником та атмосфера в колективі, а також корпоративні стандарти і традиції.

2. Технологічне середовище – це набір інструментів, необхідних для якісного виконання своєї роботи співробітником – від корпоративної мережі та системи управління навчанням (LMS – Learning Management System) до наданих компанією ноутбуків та мобільних телефонів.

3. Фізичне середовище – це все, що стосується робочого простору співробітника, в тому числі оформлення офісних кабінетів і робочих місць, наявність необхідної інфраструктури для комфортного перебування на роботі [2].

Слід зацентувати увагу на тому, що досвід співробітників має значний вплив на безліч факторів в бізнесі, таких як:

1) імідж і репутація компанії як роботодавця (на всіх етапах життєвого циклу співробітника);

- 2) рівень і швидкість плинності кадрів;
- 3) можливість залучення кращих фахівців з ринку праці;
- 4) проблеми з утриманням співробітників більш, ніж на 6 місяців;
- 5) особистий бренд власника бізнесу тощо.

Зазначена концепція передбачає забезпечення співробітникам достатнього фізичного простору, наявність гнучких підходів до роботи (можливість самостійно обирати проекти), максимальна доступність сучасних технологій та інструментів для ведення бізнесу. У результаті впровадження Employee Experience Management значно зростає командний дух та ефективність роботи персоналу. А також від досвіду співробітників залежить успішність бізнесу та його прибутковість.

У дослідженні Дж. Моргана також було відзначено, що компанії, які найбільше інвестували в employee experience, за версією сервісу пошуку роботи та оцінки роботодавців Glassdoor були включені в перелік кращих роботодавців в 11,5 разів частіше за інші компанії, а також частіше потрапляли в рейтинг Forbes «Найбільш інноваційні компанії світу». Такі компанії у 4,4 рази частіше з'являються в переліку LinkedIn серед найпопулярніших роботодавців Північної Америки та вдвічі частіше – в американському Індексі задоволеності клієнтів, а також входять в число найбільш інноваційних компаній бізнес-видання Fast Company у 28 разів частіше [2].

Позитивний досвід співробітників не лише стимулює працівників працювати на 120%, а й просувати продукти та HR-бренд компанії. Це впливає на поліпшення бізнес-показників, тому що призводить до зниження витрат на пошук та утримання персоналу, збільшення доходів за рахунок підвищення продуктивності.

Згідно з дослідженням, проведеним у 2018 році Товариством управління людськими ресурсами (SHRM), прибутковість компаній, які системно розвивають досвід співробітників, в середньому в чотири рази вище, ніж у компаній, які не приділяють цьому достатньої уваги. Прибуток таких прогресивних компаній в середньому вдвічі вище, як і вартість їх акцій на біржі. На жаль, тільки 6% організацій, які взяли участь у дослідженні, дійсно займаються розвитком досвіду співробітників усвідомлено та системно.

В опублікованому Deloitte дослідженні University Press, Джош Берсін визначив, що майже 80% керівників у всьому світі оцінюють досвід співробітників як важливий або дуже важливий. Хоча, усвідомлюючи всю важливість, 59% респондентів опитування не знали, як вони збираються впроваджувати концепцію Employee Experience Management [3].

Дослідження компанії Sage Business Cloud People, які були проведені у 2019 році, відзначають, що 78% працівників спостерігають прямий зв'язок між позитивним досвідом і продуктивністю, а для тих, хто народився після 1980 року, цей показник зростає до 92%. Також, у дослідженні було зазначено, що у 2020 році міленіали складуть 50% всієї робочої сили, тому потреба в позитивному employee experience буде тільки зростати.

Першими компаніями, які застосували нову функцію – управління досвідом співробітників (Employee Experience Management), стали такі інноваційні лідери як Airbnb, Google, Facebook, Adobe, Southwest, LinkedIn, Accenture, Starbucks, Hyatt, Sephora та інші. Приклади застосування даної методики в зарубіжних компаніях наведено у таблиці 1.

Таблиця 1 – Приклади застосування Employee Experience в зарубіжних компаніях

Компанії	Приклади
Arby's	Генеральний директор Девід Овертон вважає навчання та визнання головними пріоритетами в компанії, що є основною причиною, за якою він має рейтинг схвалення 93% серед співробітників.
Patagonia	Засновник Patagonia Івон Шуйнар вважає, що надання автономії та незалежності співробітникам забезпечує краще робоче середовище та, в свою чергу, робить більш щасливими працівників.
REI	Співробітники отримують додатково два вихідних протягом року, щоб «вийти на вулицю та надихатися», а також третій вихідний, коли REI закриває всі свої магазини у «Чорну п'ятницю» для всього персоналу. У результаті Індекс залученості співробітників REI становить 92%.

<i>Starbucks</i>	Компанія підтримує розвиток своїх співробітників, відшкодовує навчання в університетах та онлайн-програмах. А також всі працівники Starbucks мають можливість отримати акції компанії через свою програму «Bean Stock».
<i>Southwest Airlines</i>	У компанії впевнені, що позитивне ставлення до працівників у результаті призводить до задоволених клієнтів.
<i>Sephora</i>	У компанії опанували методику управління досвідом співробітників, зосередившись на трьох ключових аспектах: навчання, технологія та розвиток.
<i>Wegmans</i>	Кевін Стіклс, віце-президент Wegmans по персоналу, заявив, що «наші співробітники – наш актив номер один, крапка». Компанія інвестує у розвиток та освіту працівників.

Авіакомпанія Southwest Airlines, відома як один з найбільших лоукостерів, заявляє, що її головний пріоритет – задоволеність і комфорт співробітників, адже саме вони визначають задоволеність клієнта, що, в свою чергу, призводить до зростання бізнесу і прибутку. Прикладом того, коли компанія Southwest поставила своїх співробітників на перше місце, був 2016 рік, коли компанія оголосила про створення нової уніформи для персоналу. Та замість того, щоб наймати зовнішніх дизайнерів для заміни застарілої робочої форми, компанія залучила до проектування нової зручної уніформи 48 членів екіпажу. Роблячи ставку на співробітників, перевізник впевнений, що це позитивно позначиться і на задоволеності клієнтів, а це, в свою чергу, забезпечить інтереси акціонерів. Таке позитивне ставлення до працівників підтверджується рейтингами: у 2017 році Міністерство транспорту США поставило Southwest на перше місце за рівнем задоволеності клієнтів, а рейтингова організація Consumer Reports – на друге місце серед авіакомпаній.

Американська мережа супермаркетів Wegmans, визнає своїх співробітників найголовнішим активом. У 2017 році компанія інвестувала 50 млн. дол. на розвиток персоналу і 5 млн дол. – на освіту. Наприклад, компанія відправляє співробітників відділу кулінарії до Франції, Італії, Німеччини, Вісконсіна та Колорадо, щоб вивчати нові види сиру та м'яса. Компанія є яскравим прикладом поширення досвіду співробітників за межі магазину, надаючи працівникам життєвий досвід та можливості стати справжніми експертами в своїй справі. З 2016 року Wegmans входить в список 100 кращих компаній для працевлаштування за версією Fortune, 94 % працівників відзначають, що пишаються роботою в компанії – а це говорить про досягнення високого рівня готовності бути амбасадорами бренду.

Sephora опанувала методику управління досвідом співробітників, зосередившись на трьох ключових аспектах: навчання, технологія та розвиток. Всі співробітники починають з навчання за трьома основними категоріями продуктів (парфумерія, макіяж та догляд за шкірою), починаючи з першого дня, і постійно проходять перепідготовку за новими продуктам, методами та тенденціями. Sephora настільки захоплена навчанням, що навіть розробила Sephora University з трьома філіями по всьому світу, пропонуючи навчання як передовим, так і корпоративним співробітникам [4].

Слід зазначити, що створювати позитивний досвід співробітників не просто, адже на це потрібно багато різних ресурсів і часу. Іноді неможливо задовольнити кожного, але завдання HR – надихнути, визначити зрозумілу та чітку місію, за якою готові йти тисячі абсолютно різних людей, створити культуру відкритих та щирих фідбеків.

Власникам компаній та HR-менеджерам рекомендується при формуванні позитивного досвіду співробітників звертати увагу на наступні аспекти:

1. Створення матриці відповідальності. Існує великий відсоток співробітників, які йдуть з компанії за двома причинами – некомпетентний менеджер та відсутність нормального розподілу відповідальності. Це ускладнює роботу, знижує залученість, а іноді й породжує страх бути покараним.

2. Покращення онбордингу. Згідно з дослідженням Undercover Recruiter, 15 % співробітників більш залучені в робочі процеси, якщо у них був хороший кандидатський досвід під час залучення та найму. Тому, чим більш організованим буде онбордінг, тим більш позитивним виявиться досвід.

3. Надання можливості залишати запити на фідбек.
4. Покращення внутрішньої комунікації.
5. Розвиток гнучкості та лояльності як роботодавця.
6. Створення індивідуальних планів кар'єрного росту працівників.

Розуміння та покращення досвіду співробітників має вирішальне значення для компаній, що працюють у висококонкурентній світовій економіці. По мірі того, як організації переходять в мережеву структуру, засновану на команді, досвід співробітників стає і важливішим, і складнішим. Адже він впливає на такі процеси в бізнесі, як продуктивність, утримання, культура робочого місця та інші вагомні показники.

Висновки. Виходячи з вищезазначеного, досвід персоналу (Employee Experience Management) – це стратегічна ініціатива, мета якої полягає не тільки в тому, щоб зробити роботу більш цікавою та приємною, але й включає в себе розробку та надання унікального досвіду для співробітників, які відповідають корпоративній культурі. Але слід враховувати, що така діяльність компанії має бути системною від першого дня з моменту працевлаштування співробітника, а також навіть після його звільнення.

Розробка структурованого плану розвитку досвіду співробітників гарантує, що працівники, які є найбільшим активом будь-якої компанії, будуть налаштовані на успіх до, під час та після їх роботи в компанії, що дозволить отримати цілеспрямовану діяльність колективу, побудувати сприятливу систему управління персоналом, підтримувати позитивне робоче середовище та забезпечити довіру до керівництва.

Анотація. В данній статті розглянуто поняття Employee Experience Management як інноваційне напрямлення в управленні персоналом. Исследованы современные наработки мировых компаний в области управления опытом работников. Проанализировано применение данной методики на примере зарубежных компаний и даны рекомендации по созданию модели положительного опыта работников.

Ключевые слова: управление опытом, Employee Experience Management, инвестиции.

Abstract. This article examines the concept of Employee Experience Management as an innovative direction in personnel management. The analysis of modern researches of the world companies in the field of management of experience of employees is carried out. The application of this methodology is analyzed on the example of foreign companies and recommendations are given to create a model of positive employee experience.

Key words: experience management, Employee Experience Management, investment.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Employee Experience. Everything HR needs to know to impact engagement through employee experience. PeopleDoc. URL : <https://www.people-doc.com/hr-trends/everything-hr-needs-to-know-about-employee-experience>.
2. Опыт сотрудников (Employee Experience) – новая сфера развития для HR-лидеров. Human Resources to Business. URL : <https://hr2b.pro/blog/employee-experience-hr-lideram>.
3. The employee experience: Culture, engagement, and beyond. Deloitte. URL : <https://www2.deloitte.com/us/en/insights/focus/human-capital-trends/2017/improving-the-employee-experience-culture-engagement.html>.
4. 15 brands taking the employee experience to the next level. NudgeRewards. URL : <https://www.nudgerewards.com/blog/brands-taking-the-employee-experience-to-the-next-level/>.

УДК 378:001.895

ДО ПРОБЛЕМИ ПОЄДНАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ТРАДИЦІЙНОГО ТА ІННОВАЦІЙНОГО НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ

А. А. Карпенко, І. М. Зарішняк

Анотація. У даній статті розглянуто традиційний підхід у поєднанні з інноваційними технологіями навчання студентів, визначено переваги та недоліки традиційного та інноваційного навчання. Розглянуто проблеми поєднання різних підходів у викладанні та реформуванні системи освіти. Узагальнено світовий досвід технологізації традиційного навчання студентів.

Ключові слова: технологія навчання, традиційне навчання, інноваційні технології навчання, студентоцентризований підхід у навчанні, інновації.

Освіта — це двигун для розвитку та вдосконалення будь-якого суспільства. Вона не тільки передає знання та вміння, а також відповідальна за створення людського капіталу, який породжує та стимулює технічні інновації та економічний зріст. Як один з ключових інструментів соціального розвитку, освіта передбачає покращення підготовки та перепідготовки висококваліфікованих фахівців різних напрямків на місцевому і міжнародному рівнях.

Технологія навчання передбачає конкретно нормований навчальний процес (форма, зміст, методи навчання та результати) або навчальну діяльність, що цілеспрямовано змінює учнів, або надає можливість самостійних змін. Кожна технологія має своє конкретне призначення, межі застосування та інноваційні можливості.

Зміни, що відбуваються у суспільних відносинах в останні десятиріччя, високий рівень інформатизації суспільного життя, стрімкий розвиток науки й техніки, інформаційних технологій ставлять нові вимоги перед сучасною вищою освітою. Поряд з вказаними тенденціями, суттєвим викликом для української вищої школи стало так зване фрагментарне (кліпове) мислення, яке, на думку представників психологічних та педагогічних наук, є характерним для більшості сучасної молоді.

Концепція освітнього середовища, орієнтованого на майбутнє, полягає в тому, що навчання буде покращуватися завдяки активному використанню педагогіки, орієнтованої на студентів. В контексті ЗВО цей узагальнений термін містить у собі проектний та персоналізований досвід навчання, який підтримує глибше дослідження сфери особистого інтересу, крім того, який представлений для всієї групи. Ці підходи дають змогу студентам залучатись як співавторам навчального досвіду, як самостійно, так і спільно.

Стратегічний пріоритет України для реформи освіти полягає в інноваційній спрямованості системи, що реалізується через підвищення рівня комп'ютеризації навчальних закладів, активізацію науково-дослідної діяльності, утворення інноваційних структур у ЗВО.

Традиційні методи навчання були досить ефективними протягом століть, але наш час потребує певних змін, які мають бути спрямовані на перехід від навчальних середовищ на основі передачі знань до тих, які розроблені для побудови знань.

Педагогічні підходи часто розміщуються в спектрі від педагогіки, орієнтованої на викладача, до педагогіки, орієнтованої на студентів; хоча ці два підходи можуть здатися суперечливими, вони часто можуть доповнювати один одного у реалізації навчальних цілей, наприклад, підхід, орієнтований на викладача, може бути корисним для введення нової теми, тоді як підхід, орієнтований на студента, може бути необхідний, щоб дозволити студентам генерувати ідеї та розвинути глибше розуміння суті явища чи проблеми.

Педагогіка, що орієнтована на викладача: ставить його в центр навчального процесу і, як правило, покладається на такі методи, як лекція для усієї групи, заучування та відповіді на типові запитання. Цей підхід часто піддається критиці, особливо коли студенти виконують лише завдання нижчого порядку і бояться викладача. Однак, навчання групою може бути ефективним, коли викладачі часто просять студентів пояснити та розробити ключові ідеї, а не бездумно читати лекції.

Педагогіка, що орієнтована на студентів: цей педагогічний підхід має багато пов'язаних термінів (наприклад, конструктивістський, активний, студентоцентризований), але, як правило, спирається на теорії навчання, які передбачають, що студенти повинні грати активну роль у процесі навчання. Тому студенти використовують попередні знання та новий досвід для створення вже нових знань. Педагог полегшує цей процес, але також створює та структурує умови для навчання.

Зазвичай це складно, щоб викладачі перейшли від педагогіки, орієнтованої на викладача, до педагогіки, орієнтованої на студента, і для цього може знадобитися значна підтримка, якщо це важлива мета для системи освіти.

Педагогіка, що орієнтована на навчання: відносно новий термін, який визнає як орієнтовану на студентів, так і педагогіку, орієнтовану на викладача, але працівники ЗВО повинні враховувати локальний контекст, включаючи і кількість студентів, фізичне та психологічне середовище, наявність навчальних та методичних матеріалів тощо. Підхід пропонує викладачам бути гнучкими та ретельно адаптувати свої педагогічні напрацювання та досвід.

Існує багато обмежень у використанні традиційної педагогіки в викладанні та навчанні. Ця методика викладання являє собою односторонній інформаційний потік, в якому викладач часто безперервно говорить протягом години, а потім очікує що у відповідь на поставлене студентам запитання вони зможуть відтворити усе, про що він говорив. Розглянемо деякі обмеження, характерні для традиційної педагогіки:

1. Викладання та навчання зосереджені на теорії, а не на практичних аспектах.
2. Недостатня взаємодія зі студентами.
3. Недостатня активність під час навчання, тільки викладач вирішує, що робити, коли і як.
4. Немає творчості, студенти відтворюють те, що їм говорить викладач знову і знову.
5. Менше інтеграції для студентів, тільки викладач - це особа, яка розмовляє і дає команди.
6. Більше уваги надається теорії без підкріплення життєвим або практичним досвідом.

Щодо впровадження віртуального простору в навчальне середовище, то це потребує додаткових модифікацій як в побудованому середовищі, так і в педагогічному підході, щоб отримати вигоду з можливостей технології. Багато дослідників та теоретиків підкреслюють, що використання комп'ютерів може допомогти студентам стати більш обізнаними, зменшити кількість наданих їм прямих інструкцій, і дати менторам можливість допомогти студентам з особливими потребами. Хоча нові технології можуть допомогти викладачам вдосконалити їх педагогічну практику, вони також можуть допомогти студентам в їх навчальному процесі, можуть бути використані для презентації інформації студентам та надання їм допомоги під час виконання завдань.

Інновацією можна вважати удосконалення традиційних підходів до навчального процесу, спрямованих на якісніше засвоєння репродуктивного знання. Подібне вдосконалення не передбачає якісних змін, тому може трактуватися як покращення, а не нововведення. Від правильно спрямованої навчальної діяльності студента залежить 50% якості засвоєння ним знань. Так невдало сформульоване завдання для самостійної роботи може негативним чином вплинути на рівень засвоєння студентом навчального матеріалу (наприклад, занадто об'ємне завдання при недостатній кількості відведеного на нього часу не є ефективним).

Розглянемо виділені науковцями інноваційні тенденції в педагогічному процесі щодо викладання дисциплін:

а) переміщення акценту з процесу викладання на процес самостійного засвоєння матеріалу;

б) використання інноваційних технологій: інтерактивні методи, проблемне навчання, візуалізація навчального процесу, інформаційно-технічні засоби в навчанні, сучасні методи організації та керування самостійною роботою студентів;

в) перехід до компетентнісного підходу в організації навчання.

Чернілевський Д. В. та Луцький І. М. під інноваційними технологіями розуміють технології активного, модульного та проблемного навчання, а також дидактичні ігри [1, с. 287–318].

Вчені відмічають, що найперспективнішими є особистісно діяльнісні педагогічні технології, взаємопов'язані з модульним навчанням.

Залежно від характеру навчального середовища (або стану), всі наявні технологічні методи навчання можна розділити на три групи:

1. Технологічні методи, які можна використовувати в традиційній системі (проблемне навчання (М. І. Махмутов), розвивальне навчання, рольові ігри та інші).

2. Технологічні методи, що потребують організаційної перебудови роботи університету (зосереджена підготовка) [2], колективне навчання [3] та інші методи).

3. Технологічні методи, що потребують змін у змісті освіти ("діалог культур", ймовірнісне навчання та ін.).

У 21-му столітті ми привчаємось грамотно поєднувати технології традиційного та інноваційного навчання. Проаналізуємо, які шляхи поєднання інноваційного з традиційним пропонують дослідники, над чим працюють ЗВО майже усіх країн світу:

1. Дані та інформація, орієнтовані на студентів. Один з ефективних способів, - це використання даних та поширення інформації. Наприклад, університет проаналізував дані студентів, щоб поліпшити рівень задоволеності, організувавши завдання та графіки, щоб створити більш рівномірне розподілення робочого навантаження. Головне – легкодоступна інформація для студентів, наприклад публікація індивідуальних кінцевих термінів, дат для відповідей на відгуки та попередніх оцінок через портал університету, віртуального середовища навчання та мобільного додатку.

2. Інвестиції в програмне забезпечення, а не лише апаратне забезпечення. Замість того, щоб надати студентам більше комп'ютерів і планшетів, інвестиції в освіту краще витратити на додатки, веб-сайти та програмне забезпечення, до яких студенти зможуть отримати доступ зі своїх особистих пристроїв. Крім того, користується величезним попитом програмне забезпечення, яке спрощує спосіб спілкування та співпраці співробітників університету.

3. Цифрове подання, маркування та зворотний зв'язок. У студентів особливо високі очікування, коли справа стосується подання завдань та отримання оцінок та відгуків у цифровому вигляді. Інвестування у технології вищої освіти, не тільки полегшить життя студентів та рівень їх задоволеності, але й значно полегшить навантаження на адміністративних працівників.

4. Інноваційні підходи до ЗВО. Хоча середовище онлайн навчання продовжують набирати популярність, індивідуальному навчанню ще далеко від втрати статусу золотого стандарту освіти. Студенти дивляться лекції в Інтернеті, а потім відвідують заняття, щоб виконувати завдання, засновані на лекціях, ефективніше використовуючи час в аудиторії та час викладачів.

5. Мобільні програми для навчання по всьому світу. Китай є одним з найбільших інвесторів у освітні технології і значну частину своїх інвестицій сконцентрував на мобільному навчанні (англомовні програми та мобільні навчальні ігри).

Висновки. В наш час методи активізації навчально-пізнавальної поєднуються з дидактичними методами, доповнюють та урізноманітнюють їх. Таким же доповненням до

традиційних методів навчання є використання у якості засобів навчання різноманітних технічних засобів. Сучасні студенти вже активно їх використовують, вони є для них звичними, окрім того, в поєднанні з доступом до мережі Інтернет, вони забезпечують швидкий доступ до інформації, її накопичення та збереження, швидкість обміну новими інформаційними матеріалами та можливостями створення доступної бази таких матеріалів. Таким чином, поєднання традиційних технологій навчання з інноваційними, з використанням комп'ютерних технологій сприятиме підвищенню успішності студентів, стимулюватиме інтенсивність та ефективність самостійної роботи.

Аннотація. В данній статті розглянуто традиційний підхід в поєднанні з інноваційними технологіями навчання студентів, визначено переваги та недоліки традиційного та інноваційного навчання. Розглянуто проблеми поєднання різних підходів в викладанні та реформуванні системи освіти. Загальносвітовий досвід технологізації традиційного навчання студентів.

Ключові слова: технологія навчання, традиційне навчання, інноваційні технології навчання, студентоцентризований підхід в навчанні, інновації.

Abstract. The article considered the traditional approach in combination with innovative technologies of student learning, identifies the advantages and disadvantages of traditional and innovative learning. Also considered the problems of combining various approaches in teaching and reforming the education system. The global experience of technologizing traditional students' learning is summarized.

Key words: learning technology, traditional learning, innovative learning technologies, student-centered approach to learning, innovation.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гончаров С. М. Методи, форми та інтерактивні технології навчання в кредитно-модульній системі організації навчального процесу // Інтеграція в європейський освітній простір: здобутки, проблеми, перспективи: монографія / за заг. ред. Ф. Г. Ващука. Ужгород : ЗакДУ, 2011. Вип. 16. С. 353–362. (Серія : Євроінтеграція: український вимір).

2. Gitman E. K. (2015). Concentrated training technology in vocational training. *Psychological and pedagogical sciences*, 2, 24–37.

3. Dyachenko V. K. (2004). Collective teaching method. Moscow: Publishing house "Education".

4. Кляп М. І., Кляп М. П. Інноваційні аспекти роботи вищої школи України в період реформування галузі. *Міжнародний науковий вісник* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. «Науковий парк як універсальна регіональна структура інноваційної діяльності» (м. Ужгород, 3 березня 2016 р.). Вип. 1 (12). С. 143-167. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/9711#2>

УДК 37.034

ПРОБЛЕМА ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ

Д. В. Кірка, О. В. Мулярчук, Л. А. Мартинець

Анотація. У даній статті розглянуто проблему виховання толерантності особистості у філософському, психологічному, педагогічному аспектах. Визначено, що дослідники підкреслювали важливість виховання в особистості загальнолюдських та національних морально-духовних цінностей, а саме взаєморозуміння, взаємодопомогу, терпимість, благо, добро, гуманізм.

Ключові слова: толерантність, гуманізм, інтолерантність, особистість, морально-духовні цінності.

Аналіз досліджень з проблеми виховання толерантності виявив, що психологічний і філософський аспекти толерантності сьогодні вивчені набагато ширше за педагогічний. А втім, українська національна педагогіка має свої багатовікові виховні ідеали й традиції.

Поняття «толерантність» у *філософській думці* застосовувалося ще з часів античності, втім, тодішнє розуміння і трактування цього феномену як соціокультурного явища відрізнялося від сьогоденного. Давньогрецький філософ Сократ був одним із

перших філософів, хто проголошував право людини на власні переконання внаслідок самопізнання, незалежно від того, наскільки вони відповідають існуючим у суспільстві нормам. Як стверджував мислитель, вищим у людині є те, що набувається культурою, вихованням. Він називає благочестиву ту людину, яка до інших ставиться правильно, виявляючи шану, дотримуючись визначених законом правил поведінки людей. Культура людини виявляється не в її моральній поведінці, а саме в чинниках, які роблять її поміркованою, доброзичливою у ставленні до інших. Людина повинна осмислювати власні вчинки і будувати свої взаємини з іншими на гуманній і доброзичливій, толерантній основі. Аристотель визначав терпимість як можливість рівноцінного існування речей та людей. Як суспільне явище толерантність віддзеркалювала потребу в виявах релігійної терпимості під час діалогу та взаємодії різноманітних культурних традицій та практик, слугувала однією з підстав для пізнання інших культур, створювала передумови розуміння та прийняття [1, с. 36].

Представники епохи Відродження, зокрема Я. Коменський, М. Монтень, Т. Мор, Ф. Рамбле надавали великого значення турботі про зовнішній прояв почуттів і думок людини, культурі спілкування з іншими, а також людяності, чемності, толерантності у взаєминах. Найвизначнішим представником толерантності в ті часи був Вольтер, який сказав свою знамениту фразу: «Ваша думка для мене глибоко ворожа, але за ваше право висловити її, я готовий віддати своє життя». Вчені не дійшли єдиної думки щодо виникнення в світовій культурі терміну «толерантність» [1, с. 37].

У філософській думці Нового часу категорія толерантності розглядалася в контексті віротерпимості. Праця Дж. Локка «Листи про толерантність» навіюють на думку, що характеризує трактування можливостей існування вільного розуму в контексті толерантності: розум неможливий без свободи думки, без свободи дослідження, сумніву, без релігійної свободи, без толерантного ставлення до іншої віри, інших поглядів на світ. Екзистенціаліст і релігійний філософ Г. Марсель трактував, що толерантність стає запорукою свободи індивіда від державного втручання в його приватне життя і впливу більшості суспільства на нього, свобода сприяє різноманіттю світу – саме в цьому є цінність толерантності [2, с. 115].

У ХХ столітті відомою толерантність поступово ставала однією з домінуючих характеристик (К. Леві-Строс, В. Лекторський). В. Лекторський визначив чотири можливі способи розуміння толерантності: толерантність як байдужість; толерантність як неможливість взаєморозуміння (як повага до іншого, якого я водночас не можу зрозуміти і з яким не можу взаємодіяти); толерантність як поблажливості (до слабкості інших, що поєднується з деякою часткою презирства до них); толерантність як розширення власного досвіду і критичний діалог (повага до чужої позиції у поєднанні з настановою на взаємну зміну позицій у результаті критичного діалогу) [3, с. 47].

У 1995 у Парижі членами ЮНЕСКО було прийнято Декларацію Принципів Толерантності – основний міжнародний документ, в якому сутність толерантності детермінується як «повага, прийняття та правильне розуміння всієї багатоманітності культури, форм самовияву та прояву». У статті 6 Декларації зазначено: «з метою мобілізації громадськості, звернення уваги на небезпеки, приховані в нетерпимості, зміцнення прихильності й активізації дій на підтримку поширення ідей толерантності та виховання в її дусі, ми урочисто проголошуємо 16 листопада урочистим днем, присвяченим толерантності, що відзначається щорічно [4].

На думку сучасної дослідниці Т. Сулятицької для того, щоб досягти успіху у власному житті, не витрачати сил на конфлікти, «побутові війни», кожному доцільно сформувати в собі толерантність як рису характеру. Для цього потрібно: бути готовим до того, що всі люди різні – не кращі й гірші, а просто різні; навчитись сприймати людей такими якими вони є, не намагатися змінити в них те, що нам не подобається; цінувати в кожній людині особистість і поважати її думки, почуття, переконання, незалежно від того, чи збігаються вони з іншими; зберігати «власне обличчя», знайти себе і за будь-яких обставин залишатися собою [1, с. 38].

Психологічні дослідження свідчать, що рання психологічна травматизація дитини в родині, постійне придушення її індивідуальних проявів неминуче призводять до розвитку авторитарної, інтолерантної особистості (Т. Адорно, А. Міллер, Е. Фромм та ін). І навпаки – розвиток особистості в сприятливих умовах зумовлює прояви толерантності, орієнтацію на загальнолюдські цінності, сприяє появі креативності, незалежності суджень, шанобливого ставлення до чужої точки зору, прагнення сприяти розвитку інших людей. Адже толерантність зростає на ідеях відмови від позиції застосування сили, цінності автономності особистості, визнання її права на індивідуальність без поділу якостей на «хороші» й «погані».

О. Асмолов, О. Леонтьєв визначають, що толерантність є соціальною нормою, принципом міжособистісних і міжгрупових відносин, умовою збереження людської різноманітності та ефективної взаємодії між людьми. О. Асмолов наголошує, що толерантність – це в першу чергу самовиховання й розвиток у собі здібності до самообмеження, ставлення до «іншого» з позицій рівного [2]. В. Петрицький вважає, що толерантність є терпимість суб'єкта по відношенню до іншого суб'єкта, незважаючи на можливу спочатку негативну оцінку; визнання права на існування інших смаків, вчинків, стилю поведінки, образу думок; внутрішньо усвідомлена терпимість, заснована на морально-розуміючому співпереживанні [5].

Г. Солдатова зазначає, що толерантність – це інтегральна характеристика індивіда, що визначає його здатність в проблемних і кризових ситуаціях активно взаємодіяти із зовнішнім середовищем з метою відновлення своєї нервово-психічної рівноваги, успішної адаптації, недопущення конфронтації та розвитку позитивних взаємовідносин із собою та з навколишнім світом [6]. Ю. Орлов співвідносить толерантність і здібністю людини вибачати іншого, не тримати образу на нього [7].

У педагогічних дослідженнях проблема виховання толерантності привертала увагу видатних педагогів (Г. Сковорода, М. Пирогов, К. Ушинський, Г. Ващенко, М. Драгоманов, С. Русова, О. Духнович, І. Огієнко, А. Макаренко, В. Сухомлинський та ін.).

Основним здобутком мандрівного філософа, просвітителя-гуманіста, поета, педагога другої половини XVIII століття Г. Сковороди, з огляду на сучасне гуманістичне розуміння толерантності, є викладені у його філософських діалогах і трактатах ідеї індивідуальної етики, визначення толерантності як невід'ємної складової цілісної особистості [8, с. 49–51]. Спираючись у своїй філософії на Біблію, Г. Сковорода вірив, що царство людини знаходиться всередині неї і «щоб пізнати Бога, треба пізнати самого себе».

М. Пирогов, учений, гуманіст і педагог, був прихильником гуманістичних ідей загальнолюдського виховання. Він стверджував: «Людина – це вінець творіння за божественним зразком, тому вона має прагнути до святості, добра, любові» [9, с. 595]. З ідеями толерантності дуже близько пов'язана діяльність К. Ушинського. Протестуючи проти притаманних тому часові тілесних покарань і паличної дисципліни, він підкреслював важливість виховання, що ґрунтується на гуманістичних принципах.

А. Макаренко, яскравий представник педагогічної науки, один із засновників системи дитячо-підліткового виховання, є загальноновизнаним ідеологом педагогіки ненасильства. Педагог вважав, що гуманність і ефективність виховання підлітків полягає у тому, щоб замість прямого, «грубого» педагогічного впливу вдаватися до непрямого, «делікатного», який ізоморфно відбиває усі нюанси життя суспільства [9, с. 512]. Величезний внесок у становлення та розвиток педагогіки толерантності зробив визнаний вітчизняний класик педагогіки XX століття В. Сухомлинський. Основною ідеєю його праць «Серце віддаю дітям», «Сто порад учителеві», «Батьківська педагогіка», «Як виховати справжню людину» та інших є переконання, що дитина – найвеличніша із всіх цінностей світу, і тільки той може стати справжнім майстром-педагогом, хто вірить в людину, у її безмежні можливості [10].

Висновки. Отже, результати проведеного дослідження дають нам всі підстави стверджувати, що гуманістичні, толерантні ідеї сповідували філософи, психологи, педагоги, які наполегливо доводили думки про важливість опертя у процесі виховання молодого покоління на загальнолюдські та національні морально-духовні цінності, а саме взаєморозуміння, взаємодопомога, терпимість, благо, добро, гуманізм.

Анотація. В даній статті розглянуто проблему виховання толерантності особистості в філософському, психологічному, педагогічному аспектах. Визначено, що дослідники підкреслювали важливість виховання в особистості загальнолюдських і національних морально-духовних цінностей, а саме взаємоповаги, взаємодопомоги, терпимість, благо, добро, гуманізм.

Ключові слова: толерантність, гуманізм, інтолерантність, особистість, морально-духовні цінності.

Abstract. This article discusses the problem of education of personality tolerance in philosophical, psychological, pedagogical aspects. It is determined that the researchers emphasized the importance of educating in the personality universal human and national moral and spiritual values, namely mutual understanding, mutual assistance, tolerance, blessing, goodness, humanism.

Key words: tolerance, humanism, intolerance, personality, moral and spiritual values.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Сулятицька Т. Феномен толерантності в історичному дискурсі. *Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць*. Випуск 539–540. Філософія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. С. 35–38.
2. Асмолов А. Г. На пути к толерантному сознанию. М.: Смысл, 2000. 255 с.
3. Лекторский В. А. О толерантности, плюрализме и критицизме. *Вопросы философии*. 1997. № 11. С. 46–54.
4. Декларація принципів толерантності (прийнята 16 листопада, 1995 р.): URL: <http://www.tolerance.org.md/rom/docs/decl u.htm>
5. Петрицкий В. А. Толерантность – универсальный этический принцип. – СПб., 1993. – С. 43–47.
6. Солдатова Г. У., Шайгерова Л. А., Шарова О. Д. Жить в мире с собой и другими: тренинг толерантности для подростков. М.: Генезис, 2001. 112 с.
7. Орлов Ю. М. Обида. Вина. 5-е изд. М.: Слайдинг, 2004. 96 с.
8. Пісоцький В. Ідея толерантності в етиці Григорія Сковороди. *Людина і світ*. 1999. № 10. С. 49–51.
9. Максимюк С. П. Педагогіка: навч. посіб. К.: Кондор, 2009. 670 с.
10. Сухомлинський В. О. Вибрані пед. твори: у 5-ти т. К.: Радянська школа, 1977. Т. 4. 1977. 638 с.

УДК 378.147:37.013

РОЛЬ АСИСТЕНТСЬКОЇ ПРАКТИКИ У ФОРМУВАННІ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ

М. О. Рогова, І. М. Зарішняк

Анотація. У дослідженні розглянуто роль асистентської практики у формуванні індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх викладачів. Проаналізовано підходи до тлумачення поняття «педагогічна практика». Виявлено сучасні методи підготовки майбутніх викладачів для формування індивідуального стилю педагогічного спілкування. Простежено та схарактеризовано фактори, які впливають на формування стилю педагогічного спілкування під час асистентської практики. Специфіка досліджуваної теми передбачає застосування описового, системно-структурного та соціологічного методів.

Ключові слова: асистентська практика, індивідуальний стиль, педагогічна взаємодія, педагогічна діяльність, педагогічне спілкування.

Вступ. Згідно зі статтею 51 Закону України «Про вищу освіту» [1] практична підготовка, одним із різновидів якої є асистентська практика студентів СО «Магістратура», посідає чільне місце в системі професійної підготовки фахівців вищої кваліфікації. Асистентська практика є складовою частиною наскрізної практичної підготовки магістрів. Серед основних завдань такої підготовки - набуття досвіду викладацької професійної діяльності. Попри важливість такого виду практичної підготовки, у літературі відсутнє ґрунтовне обґрунтування ролі асистентської практики у формуванні педагогічного спілкування майбутніх викладачів, зокрема вибудовуванні траєкторії індивідуального стилю спілкування «викладач-студент».

Вивченням проблем практичної підготовки студентів магістратури досліджували такі вчені: О. Абдуліна, П. Блонський, Л. Бориков, Н. Гайдук, С. Дворецький, Н. Дудник, Л. Клос, К. Коджаспіров, Л. Козак, Ю. Красильник, Н. Максимова, І. Мигович, Ш. Рамон, П. Решетников, А. Саврасова, С. Саррі, В. Симонов, В. Сластьонін, В. Сухомлинський, Є. Швець. Різним видам педагогічної практики, зокрема формуванню стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови під час педагогічної практики присвячено роботи Н. Добіжі, підготовку під час педагогічної практики майбутнього класного керівника вивчає В. Підгурська, як невід'ємну складову підготовки майбутнього керівника освітнього закладу педагогічну практику розглядає В. Берека. Цікаво, що незважаючи на численну кількість наукових праць і досліджень, роль асистентської практики у формуванні індивідуального стилю педагогічного спілкування досліджено недостатньо.

Тож недостатня вивченість цього питання у наукових джерелах і практична значущість зумовила нас дослідити роль асистентської практики у формуванні індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх викладачів.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування вагомості асистентської практики у формуванні індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх викладачів.

Основний розділ. Під час практики в студентів формуються необхідні професійні навички, уміння, способи організації спілкування, з'являється досвід практичної діяльності, удосконалюється особистісний стиль викладання. Зокрема на роль педагогічної практики у формуванні індивідуального стилю педагогічного спілкування вказує у своєму дослідженні Н. Добіжа. Авторка наголошує на тому, що педагогічна практика є складовою нормативного компоненту змісту освіти, а вміння налагоджувати міжособистісні контакти, долати бар'єри у спілкуванні, здійснювати вербальні й невербальні впливи під час педагогічної взаємодії є ключовими складовими компетентностей сучасного викладача. Окрім того, підтримуємо повністю думку авторки про те, що під час практики відшліфовуються комунікативні уміння, формується індивідуальний стиль спілкування, апробуються педагогічні здібності майбутнього викладача [2, с. 6].

С. Гончаренко зауважує: «Педагогічна практика – в Україні обов'язкова складова навчального процесу педагогічних інститутів, університетів, педагогічних училищ, інститутів вдосконалення учителів, інститутів післядипломної освіти, яка передбачає професійну підготовку педагогічних кадрів і підвищення їхньої кваліфікації. На педагогічну практику відводиться час у навчальному плані з урахуванням специфіки навчального закладу. Вона має на меті навчити студентів творчо використовувати в педагогічній діяльності науково-теоретичні знання й практичні навички, набуті у процесі вивчення педагогіки, психології, окремих методик і спеціальних дисциплін, застосовувати їх на практиці, а також виховувати у студентів інтерес до педагогічної роботи, виробляти практичні педагогічні навички» [3, с. 252].

У В. Береки читаємо наступне визначення асистентської практики: «невід'ємна частина психолого-педагогічної та методичної підготовки майбутнього фахівця, під час якої здобуваються практичні вміння і навички» [4, с. 8].

Звернімося до визначення Л. Кацової, яка зазначає: «педагогічна практика – оволодіння майбутніми педагогами формами, засобами, методами, технологіями організації, навчання та виховання в різних типах освітньо-виховних закладів, практичне розв'язання дидактичних та методологічних завдань, закріплення умінь педагогічної діяльності на основі безпосередньої участі в навчально-виховному процесі» [5, с. 47].

Цікавою є думка В. Підгурської, яка стверджує, що педагогічна практика – це сприятливе середовище для формування комунікативних професійних умінь майбутніх педагогів. Саме ці уміння сприяють становленню індивідуального стилю педагогічного спілкування [6, с. 7].

У Донецькому національному університеті імені Василя Стуса асистентська практика є складовим елементом дисциплін освітніх програм «Прикладна лінгвістика», «Інтелектуальні інформаційні технології», «Хімія», «Біохімія», «Аналітична хімія»,

«Біологія», «Екологія», «Англійська та друга іноземна мови та літератури (переклад включно)» ступеня освіти «Магістр».

Одним із завдань практичної підготовки майбутніх викладачів є формування основних професійних умінь і навичок, що необхідні для організації взаємодії і спілкування в педагогічному процесі та розвиток здібностей самореалізації, формування власного стилю педагогічної діяльності та потреби у професійному саморозвитку. У змісті практичної підготовки магістра є формування професійних вмінь і навичок педагогічного спілкування. Зокрема, елементами календарного плану здобувача є «формування і розвиток навичок педагогічного спілкування з викладачами та студентами» [7, с. 9], а серед теоретичних і практичних проблем індивідуального пошуку магістрантів під час асистентської практики зазначено питання як основних складників культури педагогічного спілкування, ораторської майстерності викладача, дослідження особливостей педагогічної техніки і педагогічного такту, так і здійснення порівняльного аналізу стилів педагогічного спілкування викладачів [7, с. 11].

Варто також зазначити, що під час залучення студентів до асистентської практики можуть виникати певні труднощі, відповідно їх треба проаналізувати та усунути. В. Багрій, Н. Добіжа, В. Олійник, О. Чепка у своїх працях неодноразово наголошують, що одним із вагомих труднощів є низький рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування [8; 9; 10; 11].

На нашу думку, самоаналіз та усвідомлення власної ефективності можливі тільки за умови включення майбутніх викладачів у реальний навчальний процес. Майбутні викладачі спостерігають за різними видами навчальних занять, аналізують відвідані заняття викладачів зі свого фаху, звертають увагу на індивідуальний стиль педагогічного спілкування викладача.

Під час асистентської практики студент самостійно моделює та проводить навчальні пари, у цей момент формується індивідуальний стиль педагогічної діяльності, а відповідно – індивідуальний стиль педагогічного спілкування, творче мислення, вироблення власних методів праці зі студентами, потреба в самоствердженні та самореалізації. Асистентська практика дасть можливість впевнитися, чи є бажання під час спілкування займатися науково-педагогічною діяльністю. Аналіз проведених занять допоможе виявити труднощі педагогічного спілкування та виявити особливості індивідуального стилю педагогічного спілкування. Асистентська практика допомагає, на нашу думку, розкрити особистісний потенціал майбутнього викладача й оцінити чи ефективним є стиль його взаємодії під час спілкування зі студентами. Зокрема автори, що досліджують проблему індивідуального стилю педагогічного спілкування, рекомендують використовувати арсенал сучасних методів підготовки майбутніх викладачів для формування індивідуального стилю педагогічного спілкування, зокрема технології коучингу [11, с. 67], комп'ютерний метод (програма-тренажер «Твори себе сам» [11, с. 85], тренінг [11, с. 101].

Під час практики на стиль педагогічного спілкування впливає як специфіка та закономірності педагогічної діяльності, так і вікові та індивідуальні особливості студентів. Практикант повинен враховувати, по-перше, вік (1–4 курси), стать, інтереси кожного студента, особливості академічної групи студентів, зокрема стадія її розвитку, вимоги, які висувають керівники практики. По-друге, на формування стилю педагогічного спілкування під час асистентської практики впливають рівень педагогічної культури й особистісні якості практиканта, індивідуальні особливості його особистості, зокрема комунікативні здібності й тип темпераменту.

Наприклад, перед студентом-філологом постають нові завдання: продумувати мовні ситуації, імпровізувати у ході бесіди на задані теми, влучно застосовувати стилістичні, фонетичні, лексико-фразеологічні прийоми відповідно до ситуації, що виникла в аудиторії. Великого значення у педагогічному спілкуванні приділяють імпровізації. Тому студент-практикант повинен вести себе невимушено у ситуаціях педагогічної взаємодії зі студентами і за необхідності використовувати творче мислення, імпровізуючи. Керівник практики аналізує та зауважує, схиляє до самоаналізу спроби організації педагогічного

спілкування: наскільки влучно, «яскраво та чисто» висловлено власні думки як в усному, так і в писемному мовленні, який рівень взаєморозуміння зі студентами панує в навчальній аудиторії.

Висновки. Тож усвідомлення та самоаналіз власного індивідуального стилю спілкування можливе лише за умови включення магістрантів у реальний процес навчання під час асистентської практики. На нашу думку, розвинути досліджуване утворення можливо шляхом практичного досвіду педагогічного спілкування через самоаналіз, педагогічну рефлексію та самореалізацію.

Аннотація. В исследовании рассмотрено роль ассистентской практики в формировании индивидуального стиля педагогического общения будущих преподавателей. Проанализированы подходы к толкованию понятия «педагогическая практика». Выявлены современные методы подготовки будущих преподавателей для формирования индивидуального стиля педагогического общения. Прослежены и охарактеризованы факторы, влияющие на формирование стиля педагогического общения во время ассистентской практики. Специфика исследуемой темы предусматривает применение описательного, системно-структурного и социологического методов.

Ключевые слова: ассистентская практика, индивидуальный стиль, педагогическое взаимодействие, педагогическая деятельность, педагогическое общение.

Abstract. The role of assistant practice in the formation of individual style of pedagogical communication of future teachers is considered in the research. Approaches to interpreting the concept of "pedagogical practice" were analyzed. Modern methods of preparation of future teachers for formation of individual style of pedagogical communication were revealed. Factors were tracked and characterized, that influence the formation of pedagogical communication style during teaching practice. The specificity of the researched topic involves the use of descriptive, systemic - structural and sociological methods.

Key words: the assistant practice, the individual style, pedagogical interaction, pedagogical activity, pedagogical communication.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України про «Про вищу освіту» від 09.08. 2019. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 37–38. 2004 с.
2. Добіжа Н. В. Формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики: автореф. ...канд. пед. наук, 13.00.04. Вінниця, 2016. 24с. С.19. URL: <https://dspace.vspu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4035/%d0%90%d0%b2%d1%82%d0%be%d1%80%d0%b5%d1%84%d0%b5%d1%80%d0%b0%d1%82%20%d0%94%d0%be%d0%b1%d1%96%d0%b6%d0%b0-converted.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, (дата звернення 19.12.19).
3. Гончаренко С. Г. Український педагогічний словник. К. : Либідь, 1997. 373 с.
4. Берека В. Є. Педагогічна практика – невід’ємна складова підготовки майбутнього керівника освітнього закладу. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Наукові записки Рівненського держ. гуманітарного ун-ту* / [зб. наук. праць / ред. кол.: Хом’як І. М. (гол. ред.) та ін.]. Рівне : РДГУ, 2006. Вип. 35. С. 7–15.
5. Кацова Л. Г. Формування професійного інтересу у майбутніх учителів у процесі педагогічної практики: дис. ... канд. пед. наук.: 13.00.04. Херсон, 2004. 196 с.
6. Підгурська В. Ю. Педагогічна практика як важлива передумова становлення майбутнього вчителя-класовода. *Вісник Житомирського державного університету*. Випуск 68. Педагогічні науки, 2013. URL : <http://eprints.zu.edu.ua/9444/1/1.pdf>, (дата звернення 23.12.19).
7. Фенцик О. М. Асистентська практика: методичні рекомендації до організації та проведення практики для студентів денної та заочної форм навчання спеціальності 013 Початкова освіта. Мукачево: МДУ, 2016. 37с. URL: <http://dspace.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/700/1/Fentsyk%20O.M.%20Asystent%C2%B7s%27ka%20praktyka.pdf>, (дата звернення 03.02.20).
8. Багрій В. С. Формування професійних умінь майбутніх соціальних педагогів у процесі педагогічної практики: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського. Вінниця, 2010. 23 с.
9. Олійник І. П. Використання методу проектів на уроках англійської мови як один із шляхів формування комунікативної компетентності учня. Котовськ, 2012. 21 с.
10. Щербан Т. Д. Психологія навчального спілкування: [монографія]. К.: Міленіум, 2004. 346 с.
11. Добіжа Н. В. Формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики: дис. ...канд. пед. наук, 13.00.04. Вінниця, 2016. 296 с. URL: https://dspace.vspu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4035/%d0%94%d0%b8%d1%81%d0%b5%d1%80%d1%82%d0%b0%d1%86%d1%96%d1%8f%20%d0%94%d0%be%d0%b1%d1%96%d0%b6%d0%b0_-converted.pdf?sequence=2&isAllowed=y, (дата звернення 23.12.19).

Наукове видання

ВІСНИК

**СТУДЕНТСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ДОНЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА**

ВИПУСК 12

ТОМ 1

Підписано до друку 18.05.2020 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Друк – цифровий. Умовн. друк. арк. 16,45
Тираж 100 прим. Зам. № 29

Донецький національний університет імені Василя Стуса,
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру
серія ДК № 5945 від 15.01.2018 р.